

Universitat Autònoma de Barcelona

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquesta tesi queda condicionat a l'acceptació de les condicions d'ús establertes per la següent llicència Creative Commons: http://cat.creativecommons.org/?page_id=184

ADVERTENCIA. El acceso a los contenidos de esta tesis queda condicionado a la aceptación de las condiciones de uso establecidas por la siguiente licencia Creative Commons: <http://es.creativecommons.org/blog/licencias/>

WARNING. The access to the contents of this doctoral thesis it is limited to the acceptance of the use conditions set by the following Creative Commons license: <https://creativecommons.org/licenses/?lang=en>

TESI DOCTORAL

**L'arquitectura religiosa en els antics
territoris de la Corona de Mallorca,
segles XIII-XIV**

Un estudi de paisatge monumental

Autor: Guiem Alexandre Reus Planells.

Director: Eduardo Carrero Santamaría.

Programa de doctorat en Història de l'Art i de Musicologia.

Departament d'Art i de Musicologia.

Universitat Autònoma de Barcelona, 2017

VOLUM I

Als meus pares, Toni i Nieves
A Joan Torres Ferragut
Als Reis de Mallorca (1229-1349)

TESI DOCTORAL

**L'arquitectura religiosa en els antics
territoris de la Corona de Mallorca, segles
XIII-XIV**

Un estudi de paisatge monumental

Autor: Guiem Alexandre Reus Planells.

Director: Eduardo Carrero Santamaría.

Programa de doctorat en Història de l'Art i de Musicologia.

Departament d'Art i de Musicologia.

Universitat Autònoma de Barcelona, 2017.

VOLUM I

AGRAÏMENTS

El meu més sincer agraïment a totes aquelles persones que han contribuït amb la seva ajuda a la realització d'aquest treball:

En primer lloc, a Eduardo Carrero Santamaría, que des d'un primer moment va acceptar dirigir la meva tesi i tot d'una va donar suport a la meva idea de dur a terme aquest estudi: gràcies per tota la teva ajuda, els teus bons consells, el teu interès, els teus ànims i la teva simpatia, gràcies per esser el meu mentor i poder compartir les nostres passions.

A Cristòfol Bonnín Casellas, per la seva inestimable ajuda i bona disposició en la confecció dels catàlegs documental, cartogràfic i fotogràfic.

A Miquel Àngel Cabrer Sureda, per la seva revisió formal de la tesi, els seus consells i aportacions teòriques.

A Miquel Àngel Femenia, per les correccions fotogràfiques i gramaticals del text de la tesi.

A totes les institucions i organismes que m'han proporcionat tota la informació i ajuda i m'han permès realitzar totes les fotografies que he necessitat. Gràcies per la vostra sempre bona voluntat i interès: Biblioteca de la Fundació March de Palma, Biblioteca Can Sales de Palma, Biblioteca Municipal de Pollença, Biblioteca Municipal d'Inca, Biblioteca Municipal de Manacor, Biblioteca Municipal d'Andratx, Biblioteca de Catalunya (Barcelona), Mediateca Central de Perpinyà, Museu del Monestir de Miramar, Arxius Departamentals dels Pirineus Orientals (Perpinyà), Arxiu del Regne de Mallorca (Palma), Catedral de Mallorca, especialment a Catalina Mas (conservadora de patrimoni de la Seu), Biblioteca Municipal de Ciutadella, Biblioteca Municipal de Maó, Biblioteca Municipal d'Eivissa "Can Ventosa", Biblioteca Pública d'Eivissa, Cellier des Dominicains de Collioure, Comunitat de monges franciscanes de Selva (obertura de la parròquia), Donat de l'ermita de Santa Magdalena del Puig d'Inca, Donats de l'església de Santa Maria de l'Olivar de s'Esgleieta, Família Seguí (Possessió de la Granja d'Esporles), Immobiliària Medina Mallorca, Monestir del Camp (Paçà), Musée d'Art Moderne de Collioure, Religioses Trinitàries de les Llars del Temple, Restaurant Auberge Saint-Paul de Vilafranca de Conflent, Santa Clara Urban Hotel Palma.

A totes aquelles persones: professors, rectors, amics..., per la vostra paciència, bona disposició, inestimable ajuda, per haver contribuït que aquesta passió meva agafàs forma i cos: Antoni Alzamora Salom (rector de la parròquia de Santa Eulàlia), Josep Amengual i Batle (MSSCC La Real), Pep Arrom, Miquel Ballester Julià, Manel Bàrcia Bonet, Miquel Balle Palou (convent de Sant Francesc d'Inca), Joana Bonet Vives (propietària de Son Vives), Joan Josep Bonnín Casellas, Joan Bordoy Gibert (rector de Santa Maria d'Andratx), Olivier Bru, (chargé de mission Patrimoine, Direction de Patrimoines et de l'Archéologie de la Ville de Perpignan), Josep Jaume Canyelles (rector de Santa Creu de Palma), Biel Carrio i Vives, Magdalena Cerdà Garriga (Universitat de les Illes Balears), Vicent Colomar Ferrer (rector de la parròquia de Sant Antoni Abad de Portmany), Benjamí Costa Ribes (director del Museu Arqueològic d'Eivissa), Antoni Fullana Marquès (rector de la parròquia de Sant Francesc de Ciutadella), Pere Fullana Puigserver, Clara Garau (directora de la galeria Kewenig – Oratori de Sant Feliu), Pepe Garibo Redolet, (tècnic del Departament de Política Educativa i Cultural del Consell Insular d'Eivissa), Marià Gastalver Martín (rector de Sant Bartomeu de Sóller), Jordi Gayà Estelrich (rector de Sant Jaume d'Alcúdia), Antoni Guillem Gómez Serra (rector de Sant Miquel de Palma), Marcelo Gabriel Jofré (rector de Sant Jordi de ses Salines), Antònia Juan Vicenç (Universitat de les Illes Balears), Santiago Juanico Mascaró, Sofia Juanico Mascaró, Jordi Llabrés i Sans (cronista oficial de la vila de Sencelles), Josep Manguán Martínez (rector de la Catedral de Menorca), Mare Priora del Monestir de Sant Bartomeu d'Inca, Maria Mascaró Mir, Gori Mateu (franciscà de Sant Francesc de Palma), Margalida Noguera (propietària de la possessió de Punxuat a Algaida), Joana Maria Palou (directora del Museu de Mallorca), Joan Parets Serra (rector de Sant Miquel de Campanet), Biel Pieras Salom (cronista oficial de la ciutat d'Inca), Miquel Pieras Villalonga, Neus Planells Molina, Gabriel Pons (Secció de Museus del Consell de Mallorca), Sebastià Riutort (cap de l'Arxiu Municipal de Muro), M^a. Isabel Rodríguez Anglada (regidora de Cultura de l'Ajuntament d'Alaior), Josep M. Ros (secretari del Vicerectorat d'Economia i Infraestructura de la Universitat de Girona), Catalina Rosselló (Comunitat de Religioses Franciscanes de la Palma), Sinto Rosselló Marroig (Restaurant Escorca), Miguel Rotger Canet (cap de protocol del Centro de Historia y Cultura Militar de Baleares), Ramon Rotger Canet (Centro de Historia y Cultura Militar de Baleares), Tina Sabater Rabassa (Universitat de les Illes Balears), Llorenç Sales Barber (rector de Sant Francesc de Maó), Miguel Ángel Sánchez Gómez (rector de la parròquia de Sant Miquel de

Balansat), Maria Antònia Socias Torrens, Francesc Xavier Torres Peters (Historiador i Delegat Diocesà de Litúrgia i Patrimoni), Gabriel Seguí Trobat, MSSCC (rector de La Real de Palma), Fanny Tur Riera (directora de l'Arxiu Històric d'Eivissa), Antoni Vadell Ferrer (rector de Santa Maria la Major d'Inca).

Finalment, vull dedicar aquesta tesi doctoral, en primer lloc, als meus pares, Toni i Nieves, el meu infinit agraïment per la vostra confiança depositada en mi i en aquest treball. Gràcies pel vostre suport, sense el qual no hagués estat possible dur a terme aquest projecte. I, per acabar, a Joan Torres, gràcies per esser al meu costat animant-me a seguir endavant i per compartir les meves dèries.

ÍNDIX

Volum I

	PÀG.
1. Introducció històrica i justificació de la datació i de la realització de l'estudi	9
2. Context històric al qual s'insereix l'estudi	14
3. Objectius	25
4. Metodologia	27
5. Estat de la qüestió	36
6. Arquitectura religiosa a l'època del Regne de Mallorca (1229-1349)	47
6.1. La Conquesta catalana i la creació del Regne de Mallorca. Aproximació arquitectònica	47
6.2. La creació de la xarxa parroquial	69
6.3. L'establiment dels ordres conventals	75
6.3.1. Els trets formals de l'arquitectura dels frares predicadors	91
7. El paisatge monumental	99
7.1. La primitiva arquitectura gòtica a la Corona de Mallorca. L'època de la Repoblació a les illes Balears (1229-1300)	106
7.2. L'època del Regne privatiu (1276-1343/44)	111
7.3. L'època de la desfeta de la Corona de Mallorca. La Corona mallorquina dins la Corona d'Aragó (1343-1349)	115
7.4. La configuració de la xarxa monumental en els distints territoris de la Corona de Mallorca (1229-1349)	119
8. Entre les illes i el continent. Els models i la seva recepció	393
8.1. Son Vives i Punxuat, dos casos d'arquitectura gòtica dels segles XIII que cal tenir en compte	393
8.2. La catedral de Santa Maria de Sant Bertran de Comenge, un exemple d'arquitectura gòtica meridional vinculat a Mallorca	396
8.3. Similituds i diferències entre l'arquitectura gòtica religiosa del Rosselló i Mallorca	399
9. El finançament de l'arquitectura religiosa	404
10. Conclusions	455
11. Bibliografia	463

Volum II

	PÀG.
Annex 1. Catàleg documental	538
Annex 2. Catàleg monumental	571
Annex 3. Catàleg cartogràfic	826
Annex 4. Catàleg fotogràfic	861

1. INTRODUCCIÓ HISTÒRICA I JUSTIFICACIÓ DE LA DATACIÓ I DE LA REALITZACIÓ DE L'ESTUDI

Realitzar un estudi de l'arquitectura gòtica de caire religiós a la Corona de Mallorca (1276-1344), malgrat les seves reduïdes dimensions, com de qualsevol altre aspecte relacionat amb aquesta, constitueix una tasca complexa per mor de l'heterogeneïtat dels territoris que la conformaren i, també, per la seva dispersió geogràfica. Durant els seus 68 anys d'existència, la Corona va estar constituïda per un conjunt d'enclavaments territorialment disseminats uns dels altres que, finalment, propiciaren entre altres causes, la seva desaparició, però que alhora mantingueren uns vincles entre tots aquests que es reflecteixen en l'arquitectura de l'època.

Els comtats i vescomtats norpirinencs.

Per una banda, hi ha els comtats del Rosselló i de la Cerdanya que havien format part de la Marca Hispànica. En principi, aquestes dos comtats eren independents. En el segle XII, a partir de 1131, el comtat de Cerdanya va passar a ser un domini del comte de Barcelona Ramon Berenguer IV. Per altra banda, el comtat del Rosselló, que durant quasi tot el segle X havia estat unit al comtat d'Empúries, esdevingué independent l'any 991. El 1209 el rei Pere II d'Aragó, dit el Catòlic, concedí el comtat del Rosselló en feu al comte de Cerdanya i a partir de 1223 ambdós comtats foren heretats per Nunó Sanç formant una sola unitat territorial. Quan Nunó Sanç morí el 1242 sense descendència el comtat del Rosselló i Cerdanya foren llegats per Jaume I, qui en el seu testament de 1261 disposà que a la seva mort quedassin en poder del seu fill petit i futur rei privatiu de Mallorca, Jaume II.

La ciutat de Montpeller naixé al voltant de la creació l'any 985 de la dinastia senyorial montpellerina dels Guilhèm i tengué una duració de 364 anys, fins que Jaume III, rei de Mallorca i darrer senyor de Montpeller, va vendre aquest territori al rei Felip VI de França. El primer senyor que pujà al tron del casal de Montpeller fou Guilhèm I al qual li succeïren vuit senyors més, fins que Guilhèm IX fou depositat l'any 1204 i els drets successoris de la senyoria passaren a la seva germana Maria. Per la seva banda, Maria de Montpeller es casà amb Pere el Catòlic, rei d'Aragó i d'aquesta manera la senyoria de Montpeller passà a formar part del casal de Barcelona. Jaume el Conqueridor, fill de Pere II d'Aragó i de Maria de Montpeller heretà la senyoria i quan morí el 1276, amb la

pujada al tron de Jaume II de Mallorca, aquest enclavament entrà a formar part de la nova corona mallorquina.

El vescomtat de l'Omeladès s'originà sota els comtes de Besiers-Adge. A partir de l'any 994, l'Omeladès passà a formar part de la casa comtal de Carcassona. L'any 1093 aquest territori fou donat en feu al senyor de Montpeller Guilhèm V i a partir d'aquest moment, el vescomtat de l'Omeladès seguí el mateix camí que la senyoria de Montpeller, fins que arribà a mans de la casa reial de Mallorca l'any 1276.

Al segle XI el vescomtat del Carladès formava part dels territoris occitans de Millau, Gavaldà i Lodeva. Posteriorment, el Carladès fou heretat per Dolça de Provença i, quan a l'any 1112 es casà amb Ramon Berenguer III de Barcelona, es convertí en un enclavament sota domini de la casa comtal catalana. Així doncs, després de no poques lluites i dificultats entre els comtes de Tolosa, el de Rodès i el de Barcelona, finalment el Carladès fou heretat per Jaume I d'Aragó i l'any 1276 passà per deixa testamentària al seu fill Jaume II de Mallorca.¹

Les illes Balears.

Pel que fa a les illes Balears, a l'any 902 havien estat annexionades al Califat de Còrdova i durant els 327 anys que durà el domini musulmà foren conegudes amb el nom d'Illes Orientals de l'Al-Andalus. En el segle XIII, el 31 de desembre de 1229, el rei Jaume I d'Aragó conquerí Mallorca. Jaume I creà així un nou regne i l'incorporà com un estat més dins la Corona d'Aragó. El 8 d'agost de 1235 Guillem de Montgrí va conquerir Eivissa. Quan Jaume I morí l'any 1276, el seu fill petit, l'infant Jaume, fou coronat a l'església de Santa Eulàlia de la ciutat de Mallorca i pujà al tron mallorquí sota el nom de Jaume II rebent per herència els títols de rei de Mallorca, comte del Rosselló i Cerdanya, senyor de Montpeller i vescomte de l'Omeladès i del Carladès. Pel que fa a Menorca, aquesta illa seria conquerida més endavant, el 17 de gener de 1287, pel rei Alfons III d'Aragó.²

¹ Pel que fa a la història i l'origen dels comtats i vescomtats nordpirenencs relacionats amb Mallorca, vegeu: A. de Bofarull y Brocá, *Historia de Cataluña*, tomos II, III y IV, Barcelona, 1874. A. Roca Virgili, *Història Nacional de Catalunya*, volums II, III i IV, Barcelona, Edicions Pàtria, 1922-1926. F. Soldevila, *Història de Catalunya*, volum I, Barcelona, Editorial Alpha, 1934. J. M. Salrach, *Història dels Països Catalans. Des dels orígens a 1714*, volum 1, Barcelona, Edhasa, 1980. P. Vilar (dir.), *Història de Catalunya*, volum II, Barcelona, Edicions 62, 1987.

² En relació a la història de Mallorca i de les Illes Balears referida a l'època estudiada, vegeu: J. Dameto, *Historia del Reyno Baleárico*, Mallorca, 1633. V. Mut, *Historia del Reyno de Mallorca*, Mallorca, 1650. G. de Alemany, *Historia del Reyno de Mallorca*, Palma, 1728. J. Dameto; V. Mut; G. Alemany, *Historia General del Reino de Mallorca*, tomos I-II,

Com tot just s'ha vist, els territoris que a partir de 1276 formaren la Corona de Mallorca, tingueren un origen ben diferent els uns dels altres. Tampoc no coincideixen les dates en què passaren a formar part del casal de Barcelona però, finalment, quedaren units sota la casa reial mallorquina a partir de la pujada al tron de Jaume II. Pel que fa a la desaparició de la Corona, el 1343 el regne de Mallorca fou reincorporat com un estat més dins la Corona d'Aragó i un any més tard ho feien els comtats del Rosselló i la Cerdanya. En canvi, la senyoria de Montpeller i els vescomtats de l'Omeladès i del Carladès quedaren en mans de Jaume III de Mallorca fins que el 1349 el monarca mallorquí els va vendre al rei de França. Fou aquest mateix any, després de la venda d'aquests territoris, que el rei Jaume III féu un darrer intent per a tornar recuperar el seu regne, intent que quedà avortat quan el 25 d'octubre trobà la mort a la Batalla de Lluçmajor en mans de l'exèrcit del seu cunyat Pere el Cerimoniós.

Tenint en compte totes aquestes diferències, a l'hora de decidir el període d'estudi de l'arquitectura de caràcter religiós realitzada durant l'època medieval en els territoris de la Corona de Mallorca, he considerat oportú situar la data inicial per a la meua tasca d'investigació en la data de la conquesta catalana de Mallorca, és a dir, el 1229 i donar per vàlida com a data final el 1349, any de la mort del darrer monarca privatiu de Mallorca, tot tenint en compte que els edificis aixecats entre 1343/1344 i 1349 al Regne de Mallorca i als comtats nordpirinencs, ho hagin estat sota el regnat de Pere IV d'Aragó.

Per tot això, l'estudi de l'arquitectura religiosa de la Corona de Mallorca també resulta ser una tasca heterogènia, precisament per mor de les diferències històriques i territorials entre els distints enclavaments que formaren el Regne. És cert que l'elecció de les dates inicial i final per a la realització de l'estudi (1229-1349) són prou vàlides quan són referides a les illes Balears. Cal tenir en compte que l'arquitectura gòtica apareix per primera vegada a Mallorca tot just després de la conquesta de Jaume I essent importada pels nous colons i substituint de forma dràstica l'anterior arquitectura

Palma, 1840-1841. A. Campaner y Fuertes, *Cronicón Mayoricense*, Palma, 1881. P. Piferrer; J. M. Quadrado, *España. Sus monumentos y artes Su naturaleza e historia. Islas Baleares*, Barcelona, 1888. J. Benejan Saura, *Historia de Menorca*, Ciudadela, Imprenta de J. Fàbregues, 1897. J. Binimelis, Sacerdote, *Nueva Historia de la Isla de Mallorca*, tomos segundo y tercero, Palma, Imprenta de José Tous, 1927. A. Pons, *Historia de Mallorca*, volum 1, Palma de Mallorca, Imprenta Mossèn Alcover, 1963. I. Macabich i Llobet, *Historia de Ibiza* (4 vols.), Palma de Mallorca, Editorial Daedalus, 1966-1967. J. Mascaró Passarius (Coord.), *Historia de Mallorca*, tomos II y III, Palma de Mallorca, 1978. E. Belenguier (dir.), *Història de les Illes Balears. L'època foral i la seva evolució (1230-1715)*, volum II, Barcelona, Edicions 62, 2004.

islàmica. En canvi, i com ho afirma Laurent Barrenechea, en el cas del Rosselló i la Cerdanya, resulta difícil limitar l'estudi de l'arquitectura religiosa al curt període en què aquests comtats varen estar sota domini mallorquí (1276-1344), atès el fet que l'aparició de l'arquitectura gòtica en aquests territoris fou anterior a la creació del nou regne de Mallorca. Així doncs, la construcció d'esglésies i convents, tant a Perpinyà com a la resta del territori dels comtats nordpirinencs, no guarda cap relació directa amb el naixement de la Corona mallorquina l'any 1276.³ En el cas de la resta de territoris mallorquins, en els enclavaments occitans, això és Montpeller, l'Omeladès i el Carladès, es produí la mateixa conjuntura que als comtats del Rosselló i la Cerdanya, ja que com s'ha esmentat abans, aquestes contrades quedaren sota domini català molt abans de la conquesta de Mallorca i, per tant, la introducció de l'arquitectura gòtica es féu de forma gradual i substituint paulatinament l'estil romànic anterior.

Pel que fa a la justificació de la datació elegida a l'hora de realitzar el present estudi (1229-1349), he optat per triar l'any de la Conquesta de Mallorca com a data d'inici de la nostra investigació, atesa la importància i la significació que aquella efemèride tengué en la creació del nou regne de Mallorca, malgrat és cert que el 31 de desembre tan sols va caure en mans cristianes la ciutat, i que s'hagué d'esperar fins a mitjans de 1232 perquè la croada contra Mayurqa es fes efectiva a la totalitat de l'illa. D'altra banda, a l'hora de triar una data final, em vaig decidir per la de 1349, any de la mort del darrer monarca privatiu de Mallorca, Jaume III. Si bé és cert, que a l'any 1343 les illes Balears foren reintegrades a la Corona d'Aragó i que un any més tard seguiren la mateixa sort els comtats del Rosselló i la Cerdanya i que, per tant, des de 1343 fou Pere IV d'Aragó qui passà a ostentar el títol de rei de Mallorca, va ser a partir d'aquell moment quan Jaume III de Mallorca fou desposseït del seu títol i passà obligatòriament a ser anomenat com a Jaume de Montpeller, únic territori de l'antiga Corona de Mallorca que conservà fins que en signà la venda al rei de França el 18 d'abril de 1349, tan sols uns mesos abans de tornar Mallorca per intentar recuperar el seu regne i, finalment, morir a la Batalla de Lluçmajor el 25 d'octubre de 1349. D'aquí, l'elecció de la data final de la investigació, moment en què el darrer monarca ja havia perdut tots els seus territoris i, finalment, amb la seva mort s'esvaí la possibilitat real de recuperar el regne, tot i les

³ L. Barrenechea, « L'architecture religieuse à Perpignan au temps du gothique et des rois de Majorque », a *Un palais dans la ville. Volume 2. Perpignan des rois de Majorque*, Canet, Éditions Trabucaire, 2014, p. 49.

temptatives dutes a terme pels seus dos fills, Jaume, a partir de 1349 fins a la seva mort l'any 1375 i, Elisabet, des de 1375 fins al seu decés el 1404.

La importància capital que suposà la creació del Regne i de la Corona de Mallorca a l'època del gòtic i que influí plenament en aspectes tan diversos com l'econòmic, el social, el religiós o el cultural, però també en l'artístic -com fou la introducció d'un nou estil que comportà el desenvolupament dels tres principals llenguatges artístics: l'arquitectura, l'escultura i la pintura- ha fet que hagi cregut del tot necessària i ineludible la realització d'un treball d'investigació com aquest, sobretot tenint en compte la manca d'estudis de conjunt sobre arquitectura gòtica a la Corona de Mallorca, això és, considerant una visió comuna sobre els inicis i el desenvolupament de l'arquitectura de l'època estudiada en tots els territoris que conformaren altre temps dita Corona. És per això que aquesta tesi doctoral pretén ésser molt més que una revisió i una actualització de tota la feina feta fins ara, exceptuant l'obra de Marcel Durliat,⁴ sempre feta de manera fragmentada i, moltes vegades, parcial sense contemplar tots els edificis construïts, ni tenir en compte el conjunt dels territoris mallorquins de la Corona i sense fer la corresponent comparació arquitectònica entre diferents edificis, tant mallorquins com d'altres territoris veïns, ja sia a Occitània o a la Corona d'Aragó i que, per suposat, participaren d'una mateixa manera de fer. A més a més, també voldria aportar una nova visió del tema, fins ara mai emprada, a l'hora de tractar la qüestió que ens ocupa, i és analitzant-lo des del plantejament del paisatge monumental. Així doncs, malgrat que la major part dels edificis esmentats a dia d'avui ja no existeixin i molts d'altres hagin sofert importants modificacions o reconstruccions, se'ns permet fer una aproximació de com pogueren ser les àrees geogràfiques i urbanes esmentades a l'estudi, tenint en compte també l'important paper que jugà en la construcció i el desenvolupament d'aquesta arquitectura el finançament que se'n féu i, per tant, la importància dels promotors (la Monarquia, l'Església, els nobles o el poble ras). En definitiva, pens que la tesi hauria de constituir un punt de partida de nous estudis monogràfics mitjançant els quals es destaquin aspectes més concrets del fenomen estudiat.

⁴ M. Durliat, *L'art dans le Royaume de Majorque. Les débuts de l'art gothique en Roussillon, en Cerdagne et aux Baléares*, Toulouse, Éditions Privat, 1962.

2. CONTEXT HISTÒRIC AL QUAL S'INSEREIX L'ESTUDI

El naixement del Regne de Mallorca tengué una importància cabdal en diversos aspectes del tarannà d'una societat medieval que fins aleshores i, durant 325 anys, havia estat musulmana i que, de sobte, veia com una nova cultura prenia força i s'implantava primer a la Madina Mayurqa i, finalment, acabava per abraçar tota l'illa.

Aquest canvi cultural, social i històric afectà de ple a la societat musulmana que s'havia establert l'any 902 després que les illes Balears haguessin estat incorporades a l'emirat de Còrdova, produint-se una ruptura social, cultural, lingüística i religiosa, que de cop es va veure suplantada per una de nova, de caire feudal i europea. La conquesta de Mallorca de 1229 per part del rei de la Corona d'Aragó, Jaume I, fou una ocupació que va ser organitzada mitjançant tot un seguit de pactes entre la monarquia i els senyors feudals laics (barons i senyors) i eclesiàstics (bisbes i abats).⁵ Entre d'altres i a més del rei, destacaren Nunó Sanç, comte de Rosselló i Cerdanya, Hug IV, comte d'Empúries o Ferrer de Sant Martí, vescomte de Bearn. Així doncs, el 23 de desembre de 1228 es pactà el Repartiment de les terres de l'illa entre el rei i els senyors de Catalunya, que es duria a terme una vegada aquesta fos conquerida. El 5 de setembre de 1229 l'estol reial sortí de Cambrils, Salou i Tarragona posant rumb cap a l'andalusina Mayurqa. Cinc dies després les tropes del rei En Jaume desembarcaren a la platja de Santa Ponça, tot i que part de la flota aconseguí arribar a Portopí i, des d'allà, s'anà preparant l'atac a la ciutat.

Durant els tres mesos que durà el setge, Abu Yahyà, el valí de Mayurqa intentà en tres ocasions pactar amb el Conqueridor, però en cap cas s'arribà a un acord. Per altra banda, està documentada l'existència d'un personatge sarraí que jugà un paper cabdal en l'abastiment de la host cristiana. Aquest moro, de nom Ibn Abbâl i que les cròniques catalanes anomenen Ben Abet, demanà entrevistar-se amb Jaume I, a canvi de prometre-li la submissió d'un dels dotze districtes en què es trobava dividida Mallorca a l'època. Ben Amet acudí a l'audiència reial i oferí al monarca un present que consistia en un carregament de civada, cabrits, gallines i raïm. A canvi, el moro demanà el penó reial per no ser molestat per l'exèrcit català. D'aquesta manera, al llarg del setge, altres districtes també es van sotmetre i Ben Abet seguia enviant menjar a la host del rei.

⁵ A. Mas Forners, « Conquesta i creació del Regne », a *Història de les Illes Balears. L'Època foral i la seva evolució (1230-1715)*, volum II, Barcelona, Edicions 62, 2004, p. 11.

Segons els historiadors, Ben Abet era el governador d'Inca, districte que s'havia sotmès juntament amb els de Pollença i Canarrossa⁶.

Davant aquests fets històrics es presenten dues dates que cal tenir en compte per entendre els esdeveniments que es produïren a l'època, i que seran primordials en el desenvolupament de la història dels 120 anys següents. La primera data que cal tenir en compte és la de 1229. El 31 de desembre d'aquest mateix any, les tropes del Conqueridor, el rei Jaume I d'Aragó, aconseguien traspasar la murada a través de la porta Bab al-Quful, coneguda a dia d'avui amb el nom de porta de Santa Margalida, i fer-se amb el poder de la ciutat. L'escomesa fou sagnat ja que es produí una autèntica matança i tota la ciutat fou fortament saquejada. Malgrat això, una part de la ciutadania aconseguí escapar per les altres portes de la madina que s'havien obert, precisament, per facilitar la fugida de la gent cap a l'interior de l'illa i cap a les muntanyes i que, d'aquesta manera, hi poguessin cercar refugi. És per això que, tot i que la ciutat passà a mans catalanes el 1229, no fou fins al març de 1230 que els musulmans que s'havien refugiat a les muntanyes d'Artà es reteren a les tropes catalanes i fins a l'estiu de 1232 no ho feren aquells moros que s'havien refugiat a la Serra de Tramuntana.

Com ja s'ha esmentat anteriorment, abans que s'hagués acabat la conquesta, ja s'havia plantejat el Repartiment de l'illa. Les terres de Mallorca es varen repartir entre tots aquells que havien participat a la conquesta tenint en compte els efectius que havien aportat per a l'atac cadascun d'ells.

Així doncs, l'illa fou repartida entre el rei i els seus vassalls, els senyors feudals i diferents ciutats catalanes i occitanes, tot i que la sobirania política i el senyoriu de tota l'illa residia en la persona del rei. Per tant, per tal de poder dur a terme aquesta tasca de repartició, Mallorca va ser dividida en dues meitats, de les quals una d'aquestes fou per al rei i l'altra, dividida alhora en quatre parts més, fou repartida entre els senyors feudals. A Gastó de Montcada, vescomte de Bearn, li correspongué el districte de Canarrossa i un terç del de Sóller. Al comte Hug IV d'Empúries, el districte de Muro, dos terços del districte de Sóller i la meitat de l'Albufera. Al bisbe de Barcelona, Berenguer de Palou II, li tocà l'occident del districte de la Ciutat i una part del districte de Marratxí, i finalment, a Nunó Sanç, comte de Rosselló i Cerdanya, li foren entregats

⁶ P. J. Llabrés i Martorell; R. Rosselló i Vaquer, *Inca en la història, 1229-1349*, Inca, Ajuntament d'Inca, 1998, p. 26-27.

els districtes de Bunyola, Valldemossa, i Manacor. Pel que fa al rei, a Jaume I li pertanyia l'altra meitat de l'illa que estava conformada pels districtes d'Artà, Montuïri, les Muntanyes, Inca, Pollença, Sineu-Petra, la meitat de l'Albufera i la meitat de la Ciutat. La resta de la capital fou dividida a parts iguals entre els magnats. Dins aquest primer repartiment, en alguna de les diferents parts, també hi estaven compresos aquells territoris que havien estat pactats amb l'Església, amb les municipalitats o amb els porcioners. Alguns d'ells foren l'infant Pere de Portugal pel que fa a la porció reial, o l'abat de Sant Feliu de Guíxols pel que fa a la porció del Comte d'Empúries. En un segon repartiment es designaren altres terres als porcioners, als col·lectius urbans, a institucions eclesiàstiques i a diferents particulars.⁷

Com ja s'ha vist, la conquesta catalana de Mallorca suposà una desfeta per part de la societat andalusina. Per una banda, part de la població musulmana morí en diversos enfrontaments com el que tengué lloc al coll de la Batalla, també durant els tres mesos que durà el setge de Medina Mayurqa i, finalment, amb el darrer atac, entrada i posterior arrasament de la ciutat. Per altra banda, les cròniques ens informen que altres ciutadans musulmans fugiren cap a l'interior de l'illa, encara que acabaren per esser sotmesos als nous conqueridors i molts d'ells foren venuts com a esclaus o quedaren a l'illa al servei dels cristians. Aquesta situació provocà que la vella població sarraïna fos substituïda per una de nova mitjançant la colonització per part dels nouvinguts, l'origen del quals s'ha de cercar en la seva major part a Catalunya, però també a Occitània i en menor mesura a Aragó i en algunes repúbliques italianes, com ara Pisa o Florència. Considerant el fet que fou la capital de l'illa el primer indret que quedà en mans dels cristians i que no fou fins a 1232 en què la totalitat de Mallorca fou conquerida, és fàcil pensar que el primer lloc en esser colonitzat amb nous pobladors fos precisament la Ciutat de Mallorca, convertint-se així en un indret de gran atractiu per a la població migrant, a més de convertir-se en un lloc d'una gran estratègia comercial, atesa la importància que tenia el port de Ciutat, enclavat al bell mig de les rutes comercials catalanes, occitanes i italianes. Pel que fa a la colonització de la part forana o ruralia mallorquina, sembla que encara a l'any 1240 era molt minsa, tal i com afirmen Soto⁸ o Rodríguez⁹ en diferents

⁷ A. Mas Forners, « Conquesta i creació del Regne »..., p. 15.

⁸ R. Soto, « Repartiment i repartiments: l'ordenació d'un espai de colonització feudal a la Mallorca del segle XIII », a *De al-Andalus a la sociedad feudal: los repartimientos bajomedievales*, Barcelona, 1990, p. 1-55.

⁹ A. Rodríguez Carreño, « Conquesta i feudalització. El cas de Pollença. Mallorca (1298-1304) », a *Estudi General*, núm. 5-6, 1986, p. 371-387.

estudis en els quals tracten aquesta qüestió. Tot i això, a mesura que anaren passant els anys, la ruralia s'anà poblant i les antigues alqueries islàmiques varen créixer amb nous colons, que en un primer moment s'establiren a la Serra, al Raiguer i a les contrades de Muro i Sineu pel que fa al Pla, fins que a la darrera del segle XIII tota l'illa quedà habitada de forma més o menys regular. Aquest poblament que, en un primer moment fou gradual, s'intensificà durant la primera meitat del segle XIV fins que quedà totalment interromput el 1348 amb l'arribada de la Pesta Negra, que tot i que no fou tan devastadora com en altres indrets d'Europa, on la mortaldat arribà a superar el 50% de la població, en el cas de Mallorca, l'epidèmia minvà la població al voltants d'un 30%.

La major part dels historiadors coincideixen en afirmar que no existeix una data determinada i oficial que indiqui la creació del Regne de Mallorca, tot i que, com afirma Romà Piña, sí que existí des d'un primer moment, una voluntat per part de Jaume I de dur a terme una conquesta de les Balears de forma continuada i que el conjunt de les illes formassin un territori unit sota la forma d'un regne entès com una entitat caracteritzada políticament i jurídicament amb perfils propis.¹⁰

A la nostra manera d'entendre, el primer graó de la creació del nou regne que passaria a formar part de la Corona d'Aragó quedà establert en el moment en què la Ciutat quedà sota domini català, això és el 31 de desembre de 1229. Una vegada Jaume I va prendre possessió de l'antiga Almudaina de Madina Mayurqa, passà a ser el monarca d'aquest nou territori que quedava inserit com un estat més dins la Corona d'Aragó, formada fins llavors pel Regne d'Aragó i els comtats catalans. A partir d'ara, Jaume el Conqueridor passava a ostentar els títols de rei d'Aragó, rei de Mallorca, comte de Barcelona i senyor de Montpeller. Pel que fa a Menorca, tot i que seguia en mans musulmanes, l'illa s'havia declarat feudatària del rei d'Aragó el 1231 mitjançant el Tractat de Capdepera, que havia estat signat el 17 de juny d'aquell mateix any i no seria fins al 17 de gener de 1287, sota el regnat d'Alfons III el Liberal, que s'incorporaria a la Corona d'Aragó, gaudint de les mateixes llibertats, privilegis i costums de Mallorca. En canvi, Eivissa i Formentera foren conquerides el 1235 per Guillem de Montgrí, sagristà de Girona i arquebisbe de Tarragona. Jaume I havia autoritzat la conquesta de les Pitiüses a Montgrí

¹⁰ R. Piña Homs, « La creació del Regne de Mallorca. Les cartes de població illenques i el primer dret públic balear »..., p. 40-41.

i aquest passà a ser-ne el senyor i, alhora, vassall del rei, ja que Jaume I en conservaria el domini feudal segons els Usatges de Barcelona.

El rei Jaume el Conqueridor es casà fins a tres vegades i al llarg dels seus matrimonis tengué nou fills. Quan a l'any 1272 féu el seu quart i darrer testament, decidí repartir els territoris de la Corona d'Aragó entre els seus dos fills Pere i Jaume. Dels seus altres tres fills mascles, Sanç renuncià al tron i es féu frare mercedari arribant a ser bisbe de Toledo, mentre que els infants Ferran i Alfons havien mort el 1251 i el 1260 respectivament. La repartició de les terres de la Corona entre els dos fills que li restaven fou de la següent manera: a Pere, el major, li pertocà el regne d'Aragó, el regne de València, que son pare havia conquerit l'any 1238 i els comtats catalans, exceptuant el Rosselló i la Cerdanya. Aquests tres territoris seguirien formant la Corona d'Aragó. En canvi, a l'infant Jaume li deixà el regne de Mallorca, que era format per les illes Balears, els comtats del Rosselló i la Cerdanya, la senyoria de Montpeller i els vescomtats de l'Omeladès i del Carladès. Tots aquests territoris formarien després de la mort del rei En Jaume, la Corona de Mallorca i l'infant Jaume es convertiria així en el primer monarca de la dinastia privativa de Mallorca. Tant l'infant Pere com l'infant Jaume varen rebre tots els territoris de l'herència de son pare en alou franc i sense cap tipus de vincle feudal o sobirà.¹¹ Malgrat això, cal esmentar que els comtats del Rosselló i la Cerdanya que fins aleshores havien format part dels comtats catalans, constituïen una excepció. En aquells dos territoris s'haurien de tenir en compte els Usatges de Barcelona i no es podria crear ni circular altra moneda que no fos la de Barcelona, és per mor d'això, que el rei de Mallorca, en tant que era comte d'aquests dos territoris, havia d'assistir a les Corts de Catalunya cada vegada que aquestes fossin convocades. Una altra clàusula que deixà el Conqueridor en el seu testament, fou que tant la Corona d'Aragó com la Corona de Mallorca constituïen territoris indivisibles i que només podrien ésser reintegrades en cas que un dels sobirans morís sense descendència masculina. És també important observar les diferències territorials existents entre una i altra corona. Si Aragó estava constituïda per uns territoris que estaven agrupats en un mateix enclavament, en el cas de Mallorca, això no era així. Els territoris de la Corona mallorquina restaven dispersos entre la mar (les illes), el continent (Rosselló i Cerdanya) i com a enclavaments dins el Reialme de França

¹¹ A. Mas Forners, « La problemàtica evolució política del regne privatiu », a *Història de les Illes Balears. L'Època foral i la seva evolució (1230-1715)*, volum II, Barcelona, Edicions 62, 2004, p. 52.

(Montpeller, Omeladès i Carladès), però per altra banda, la importància estratègica per al comerç marítim a través de la Mediterrània era primordial.

El 27 de Juliol de 1276 moria a Alzira el rei Jaume I d'Aragó i Jaume II es convertia en el primer sobirà privatiu de la nova Corona de Mallorca i passava a ostentar els títols de rei de Mallorca, comte del Rosselló i Cerdanya, senyor de Montpeller i vescomte de l'Omeladès i del Carladès. Ja hem esmentat abans, que com a comte del Rosselló i Cerdanya estava obligat a anar a Barcelona per assistir a les Corts, però també cal dir que com a senyor de Montpeller, estava obligat a retre vassallatge al rei de França.

Ja en vida del rei En Jaume i tot d'una que es va saber la repartició dels territoris de la Corona d'Aragó entre els dos fills del rei, l'infant Pere no va estar d'acord amb la decisió i des del moment en què Jaume fou coronat rei de Mallorca, Pere es convertí en el seu principal enemic, atès que el que pretenia era que els territoris mallorquins tornassin a formar part de la Corona d'Aragó. A partir d'aquest moment, els successius reis d'Aragó dugueren a terme diversos intents per tal d'integrar novament el territoris mallorquins a la seva Corona. Per aquest motiu, el 1279 el rei Pere III d'Aragó obligà el seu germà Jaume II de Mallorca a signar el Tractat de Perpinyà. L'encontre es produí el 20 de gener de 1279 al convent de Sant Domènec de la capital rossellonesa i mitjançant la signatura d'aquest document el rei de Mallorca es convertia en vassall del rei d'Aragó i quedava obligat a retre-li homenatge sempre que així li fos requerit. L'11 de novembre de 1285 moria a Vilafranca del Penedès Pere III el Gran i pujava al tron Alfons III d'Aragó. Aquest mateix any, Alfons el Franc envaí i s'apoderà d'Eivissa i Mallorca. Dos anys després, el 17 de gener de 1287 el rei d'Aragó conqueria també l'illa de Menorca. D'aquesta manera, les Balears tornaven a restar sota domini de la Corona d'Aragó i Alfons III es convertia en el nou rei de Mallorca. Aquesta nova situació tengué una durada de deu anys, perquè l'any 1295 amb la signatura del Tractat d'Anagni, el rei d'Aragó es veié obligat a retornar el regne de Mallorca a Jaume II. Malgrat tot, aquest tractat no es féu efectiu fins el mes de juny de 1298, moment en què Jaume II acceptà altra vegada totes les clàusules del Tractat de Perpinyà de 1279 i el 9 d'agost vinent prengué possessió de les Balears, Menorca inclosa.

Un episodi històric a tenir en compte fou el que tengué lloc entre els anys 1295 i 1313 on la Casa Reial de Mallorca fou encarregada d'administrar de forma fiduciària el territori de la Vall d'Aran. La causa original per la qual la Vall d'Aran passà a ser

tulellada durant quinze anys pels reis de Mallorca l'hem de cercar en les conseqüències que es derivaren de la conquesta de Sicília per part de la Corona d'Aragó l'any 1282. Les conseqüències principals foren que França i la Santa Seu es posaren totalment en contra de Pere III d'Aragó i el 21 de març de 1283 el papa Martí IV excomunicà el rei aragonès i fou desposseït de tots els seus regnes. Aquesta situació durà fins que a l'any 1295, concretament el 24 de juny, es signà el Tractat d'Anagni, posant fi així a la guerra de Sicília i el rei d'Aragó tornà a recuperar els seus territoris, exceptuant el Regne de Mallorca, que fou retornat a Jaume II de Mallorca i la Vall d'Aran. En el cas d'Aran, l'excusa per no ser retornada a Jaume II d'Aragó fou les freqüents vexacions produïdes al Comtat de Comenge per part dels aranesos. D'aquesta manera, el rei Felip I l'Ardit de França creava un problema que encara es torbaria quinze anys més a resoldre's. Fou doncs, a partir de 1295 i durant tot el temps que duràs la resolució, quan el rei Felip IV de França i el rei Jaume II d'Aragó signaren un acord mitjançant el qual encomanaven l'administració i el govern de la Vall d'Aran a un monarca que fos neutral, elegint el rei Jaume II de Mallorca¹². Com que la solució al conflicte no arribà fins a l'any 1313, la Vall d'Aran estigué administrada per dos reis mallorquins, primer, de 1295 a 1311 per Jaume II i després, de 1311 a 1313, per Sanç I. El govern d'Aran sota la casa reial mallorquina no tengué un caire estrictament administratiu, sinó que els reis mallorquins governaren aquell territori amb totes aquelles competències que li eren pròpies al rei. Així doncs, per a governar Aran fou elegit un governador que estàs vinculat a la lloctinència del comtat del Rosselló. Seguidament, foren restablertes totes les institucions pròpies de la Vall que els francesos havien suprimit, el 30 de juliol de 1295 els membres que formaven la Universitat de la Vall d'Aran foren reunits al Castell-Lleó, residència del governador mallorquí, per jurar els antics furs dels reis d'Aragó i implicar els aranesos en el pagament del tribut del blat a Mallorca, talment com ho havia fet la monarquia aragonesa fins el 1283 i, finalment, s'aprovà una nova legislació. Durant aquests quinze anys, el govern d'Aran no fou especialment fàcil per a Mallorca, atesos els freqüents aldarulls i lluites que tenien lloc entre els partidaris de la monarquia aragonesa i els partidaris de la monarquia francesa. A més a més, per mor de la laxitud i debilitat amb què es governava el territori els enfrontaments entre els dos bàndols s'incrementà fins que arribà a esclatar una autèntica guerra civil. Entre el 1295 i el 1313

¹² J. Reglà Campistol, França, *La Corona de Aragón y la frontera pirenaica. La lucha por el Valle de Arán (siglos XIII-XIV)*, Tremp, Garsineu Edicions, 2007, p. 206.

hi hagué tres governadors mallorquins. Arnau de Sant Marçal, que governà de 1298 a 1307; Pere Bernat d'Asnava, de 1307 a 1310 i Pere de Castell, de 1310 a 1313¹³. El Concili de Viena que tengué lloc a l'any 1312, va crear una comissió representada per membres francesos i d'altres aragonesos per solucionar d'una vegada el conflicte. Finalment, dita comissió va resoldre l'enfrontament a favor del rei Jaume II d'Aragó i el 23 d'abril de 1313 es signava el Tractat de Poissy, mitjançant el qual, el rei Sanç I de Mallorca retornava la Vall d'Aran a la Corona d'Aragó, no sense abans passà comptes amb el rei aragonès arrel de les despeses que l'administració d'Aran havia originat al Regne de Mallorca.

Tornant ara a fer referència al territori illenc, és a partir del retorn de les Balears a Jaume II de Mallorca, fet efectiu el 1298 i fins a la seva mort, esdevinguda el 29 de maig de 1311 a la ciutat de Mallorca, quan comença l'època coneguda com el segon període del regnat de Jaume II, durant el qual el monarca aconseguí organitzar el seu reialme i que la casa reial mallorquina gaudís d'un poder i prestigi excepcional. A més a més, aquesta segona fase de regnat de Jaume II tengué un especial interès pel que fa a la realització d'obres com foren l'acabament del nou palau reial de Perpinyà, la reestructuració del palau de l'Almudaina de Ciutat, la construcció de palaus rurals a les poblacions mallorquines de Sineu, Valldemossa i Manacor, l'adquisició de les deveses de Ferrutx i el Teix com a terrenys de caça, sense oblidar el començament de la Seu de Mallorca el 1306¹⁴ amb la construcció de la capella de la Trinitat. També es dugueren a terme obres per a la defensa de l'illa. Es construí el castell de Bellver a sobre del puig de sa Mesquida de Ciutat, les poblacions d'Alcúdia i Capdepera s'envoltaren de murades i a Menorca, es consolidaren les de Ciutadella. Per altra banda, també durant el seu regnat es creà un sistema de moneda mallorquina i de finances i a partir del 1300 creà tot un conjunt de normes conegut amb el nom de les Ordinacions, mitjançant les quals es crearien noves poblacions i es reestructuraria la xarxa urbanística ja existent, així com també els espais de cultiu de fora vila.

L'any 1302 l'infant Sanç, fill de Jaume II de Mallorca, fou nomenat hereu del Regne i quan son pare va morir el 1311 pujà al tron sota el nom de Sanç I de Mallorca. Conegut amb el sobrenom del Pacífic, Sanç fou un rei que es va proposar i es va esforçar per millorar les relacions existents entre la Corona de Mallorca i les Corones d'Aragó i

¹³ J. Reglà Campistol, França, *La Corona de Aragón...*, p. 207.

¹⁴ M. Durliat, *L'art en el regne de Mallorca*, Palma, Editorial Moll, 1964, p. 128.

França. Precisament, mai es mostrà contrari a complir les seves obligacions com a vassall que era del rei Jaume II d'Aragó i del rei Felip IV de França, dit el Bell. Les bones relacions que aconseguí tenir amb aquests dos reialmes varen permetre que Mallorca milloràs el comerç marítim i, fins i tot, fou possible la creació de consolats mallorquins a diferents ciutats del Nord d'Àfrica i a Nàpols. Per altra banda, el rei Sanç jurà els privilegis de Mallorca el 1312 i el 1315 creà el Sindicat de Fora, una institució que va funcionar com a Universitat per a la part forana mallorquina. D'aquesta manera la Universitat de la ciutat de Mallorca deixà de ser l'única institució municipal de l'illa. També cal tenir en compte que Sanç I fou el continuador de la gran empresa constructiva que son pare havia encetat. Bastí recordar que Sanç I de Mallorca juntament amb el bisbe d'Elna posaren les dues primeres pedres de la nova església parroquial de Sant Joan el Nou de la ciutat de Perpinyà el 27 d'abril de 1324,¹⁵ el mateix any de la seva mort.

El rei Sanç I de Mallorca morí a Formiguera el 1324 sense descendència legítima, però ja dos anys abans, el 1322, havia designat com a hereu a la Corona de Mallorca, el seu nebot Jaume, fill del seu germà Ferran. Per mor de la minoria d'edat de Jaume, que en aquell moment tenia tan sols set anys, Ferran de Mallorca fou proclamat regent del tron de Mallorca fins que el seu fill Jaume acomplís la majoria d'edat, fixada a l'època en vint anys. Aquesta nova situació no féu altra cosa que encetar novament tensions entre les corones de Mallorca i Aragó. El rei Jaume II, dit el Just, no estava d'acord amb la solució adoptada per Sanç de Mallorca, ja que en el testament del seu avantpassat Jaume I quedava clarament estipulada la clàusula que la corona que quedàs sense hereu de successió, quedaria reintegrada dins l'altra. Malgrat tot s'arribà a una mena d'acord i l'infant Jaume, futur Jaume III de Mallorca, va retre homenatge als reis d'Aragó, el 1327 a Jaume II el Just i el 1329 a Alfons IV el Benigne. A l'any 1335 Jaume, amb vint anys, assolí la majoria d'edat i fou coronat rei de Mallorca. L'any vinent, el 1336 es casà amb Constança d'Aragó, germana del rei Pere IV d'Aragó, dit el Cerimoniós, que havia pujat al tron aquell mateix any. El regnat de Jaume III no fou gens fàcil. Les relacions entre ambdós monarques ja foren tenses i difícils des d'un primer moment i pel que fa a la societat mallorquina, la forta i elevada recaptació d'imposts i contribucions creava molt malestar entre la gent. Quan Pere IV demanà a Jaume III que anàs a Barcelona a retre-li homenatge, el mallorquí es va negar i no hi va comparèixer

¹⁵ L. Barrenechea, « L'architecture religieuse à Perpignan au temps... », p. 53.

fins un any després, el 1339. Per empitjorar més les coses, les relacions entre la casa reial mallorquina i la francesa també es tractaren i el 1341 Jaume III es negà a retre homenatge al rei de França, encara que pel mes de maig de l'any vinent s'hi va veure obligat, en tant que era senyor de Montpeller. Va ser durant aquests anys convulsos, concretament el mes d'abril de 1342, quan des de Mallorca s'organitzaren quatre expedicions a les illes Canàries, ja que els mariners mallorquins eren coneixedors de l'èxit que la República genovesa havia assolit amb anterioritat a través de les seves campanyes. D'aquestes quatre incursions, dues d'elles foren promocionades pel monarca mallorquí, en canvi les altres foren organitzades per promotors privats. Aquestes diverses expedicions sortiren des del port de la ciutat de Mallorca i en aquestes hi viatjaren una sèrie de missioners, entre els quals hi participà un capellà de la vila d'Inca del qual no en coneixem el seu nom.¹⁶ Els mallorquins que havien viatjat a les "Illes de la Fortuna" tornaren a Mallorca pel mes d'octubre del mateix any. El següent any de 1343, sortí a la cort papal d'Avinyó una comitiva formada per aquest capellà inquer, el ciutadà Guillem Fusser i un cardenal. El seu propòsit era informar el papa sobre les missions que s'havien dut a terme a Canàries l'any anterior.¹⁷ Una vegada la informació fou posada sota el coneixement de la cort papal d'Avinyó, la qüestió canària interessà tant al papa que el 15 de maig de 1351 dictà la butlla "Dum diligenter", mitjançant la qual aprovava el programa missioner mallorquí i posteriorment, el 7 de novembre del mateix any, dictà una segona butlla, "Coelestis rex regnum", amb la qual constituïa el Bisbat de les Illes de la Fortuna o Bisbat de Telde. Pareix ésser que durant una altra expedició mallorquina de 1362, els frares missioners aixecaren alguns temples, entre els quals destaquen l'església de Santa Caterina, avui desapareguda i que estava situada als terrenys que actualment ocupen el barri de Santa Catalina de la ciutat de Las Palmas, i l'església de Sant Nicolau a la població de La Aldea de San Nicolás i que ha estat reconstruïda en diverses ocasions. Definitivament, a l'any 1393 aquells missioners foren assassinats pels canaris de l'època i el bisbat de Telde fou abolit. Tornant al nostre territori, finalment, Pere el Cerimoniós, amb l'objectiu d'annexionar definitivament els territoris de la Corona mallorquina a la d'Aragó, posà en marxa un procés contra Jaume III en el qual el rei mallorquí fou acusat

¹⁶ P. J. Llabrés i Martorell; R. Rosselló i Vaquer, *Inca en la història...*, p. 208.

¹⁷ "Preguntado si había oído otras noticias sobre el mencionado Guillermo Fusser, dijo que no, salvo de labios de un capellán del pueblo de Inca que había ido a las Canarias con el dicho Fusser y otros, a saber que el capellán y Fusser viajaron al Rossellón con el cardenal y que en el Perthus o en Boulou fueron capturados, retenidos y robados"; G. Llompart, « Notas sueltas sobre Viajes y viajeros mallorquines a Canarias (siglo XIV) », a *Anuario de Estudios Atlánticos*, nº 30, Madrid-Las Palmas, Patronato de la "Casa de Colón", 1984, p. 386-387.

de batre moneda mallorquina al Rosselló, la qual cosa havia estat prohibida en el pacte d'infeudació de 1279. A més a més, Jaume III es negà a anar a judici i per tot això, el 21 de febrer de 1343 el rei de Mallorca fou declarat culpable de delictes de fellonia i li fou incautada la seva corona i fou desposseït de tots els seus títols reials. A partir d'ara seria conegut amb el nom de Jaume de Montpeller.

Així doncs, el 31 de maig de 1343 el rei Pere IV el Cerimoniós entrava i es feia amb el poder de Ciutat de Mallorca. Una vegada fou conquerida tota l'illa caigué Menorca i, finalment, Eivissa. Pel que fa al Rosselló, Cotlliure va capitular la darrera setmana del mes de juny de 1344 i el 15 de juliol següent, Jaume es va retirar al seu cunyat Pere IV d'Aragó. El 22 de juliol el rei Pere el Cerimoniós declarava de forma solemne a l'església parroquial de Sant Joan el Vell de Perpinyà, l'annexió dels comtats del Rosselló i la Cerdanya a la Corona d'Aragó. D'aquesta manera, el regne de Mallorca i els comtats del Rosselló i la Cerdanya passaren a dependre de la Corona d'Aragó i Jaume es va veure obligat a refugiar-se a Montpeller, l'únic territori sota el seu domini juntament amb l'Omeladès i el Carladès. En els anys següents, Jaume III dugué a terme alguns intents d'invasió tant al Rosselló com al regne de Mallorca, però sempre sense èxit. Definitivament, el 1349 va vendre els seus darrers dominis occitans al rei Felip VI de França i amb doblers que obtingué organitzà una host per aconseguir fer-se amb el poder del regne de Mallorca. L'11 d'octubre desembarcaren a la badia d'Alcúdia. La mateixa Alcúdia i Pollença no oferiren resistència, però en canvi, no aconseguí retirar Inca ni Sineu. De camí cap a Lluçmajor i ja a prop de la vila, l'exèrcit de Jaume es troba amb els reforços que el rei Pere IV havia enviat per a la defensa de l'illa. El resultat de la batalla fou la mort del monarca mallorquí i la reincorporació definitiva del regne de Mallorca a la Corona d'Aragó, tot conservant els privilegis i les institucions que li eren pròpies.¹⁸

¹⁸ Per a tot aquest capítol referit a la història del regnat de la Casa Reial de Mallorca vegeu: J. E. Martínez Ferrando, *La tràgica història dels reis de Mallorca*, Barcelona, Editorial Aedos, 1960.

3. OBJECTIUS.

Quan em vaig plantejar la realització d'aquesta tesi doctoral, un dels primers objectius que em vaig proposar assolir va ser el d'aprofundir i ampliar la investigació duta a terme per Marcel Durliat l'any 1962 que va donar com a fruit la publicació de *L'art dans le royaume de Majorque. Les débuts de l'art gothique en Roussillon, en Cerdagne et aux Baléares*, convertida, des de la seva aparició i posterior traducció a la nostra llengua, en un autèntic clàssic d'obligatòria consulta per a qualsevol especialista o interessat en el gòtic de l'antiga Corona de Mallorca. Però, contràriament a l'estudi francès, que també va dedicar el seu estudi a altres manifestacions artístiques com la pintura i escultura, en el meu cas, m'he centrat únicament en l'arquitectura, en concret a aquella de caire religiós, per així aportar una visió més aprofundida i actualitzada sobre aquesta qüestió. Per tal de reeixir-me'n, m'he proposat abastir un estudi detallat de la totalitat de les construccions religioses aixecades a l'època i a l'àmbit geogràfic abans esmentat, proposant-ne una visió de conjunt d'aquestes, per així revitalitzar i completar el corpus monumental proposat per l'autor gal, que em va precedir i va iniciar una línia d'investigació, amb una voluntat sintetitzadora i de conjunt mai duta a terme fins aleshores, amb el qual sempre em sentiré en deute per despertar i, si fos possible, augmentar, gràcies a la seva tasca, el meu interès i amor per un moment essencial de la nostra història i les seves realitzacions artístiques que han deixat una clara empremta fins els nostres dies.

D'aquesta manera, un cop dirimit l'estat de la qüestió sobre la temàtica elegida mitjançant l'anàlisi de la bibliografia publicada fins a l'actualitat, tant pel que fa a les obres de caràcter general en cada un dels diferents territoris de l'antiga Corona mallorquina, com a totes aquelles monografies referides als diferents edificis que la conformen, afegir que una de les intencions més importants i que donen sentit i cohesió a la meua tesi ha estat la seva elaboració a partir del paisatge monumental, el qual s'ha constituït com l'autèntic eix vertebrador d'aquest assaig. A més a més, enfront d'altres denominacions localistes que pretenen distingir dins l'estil gòtic variants amb característiques i elements propis diferenciadors basats en certes suposades peculiaritats, he volgut reivindicar l'existència d'una única arquitectura gòtica com a estil artístic i d'un sol llenguatge arquitectònic meridional que seria comú a Occitània, la Corona d'Aragó i als diversos territoris de la ribera mediterrània. Per tant, el que he pretès ha estat elaborar un corpus monumental i descriptiu en el qual quedassin inserits un total

de 252 edificis religiosos, dels quals he destriat aquells que es conserven, dels que han estat reconstruïts o, definitivament, destruïts o desapareguts, però dels quals en queden notícies documentals, suficientment contrastades, de la seva existència. De fet, aquest treball constitueix un dels primers intents d'estudiar, de forma global, totes les construccions religioses que es dugueren a terme entre 1229 i 1349 a la totalitat dels territoris que conformaren l'antiga Corona de Mallorca. Es tracta, alhora, de sensibilitzar de la importància que té l'elaboració de treballs de recerca històrico-artístics centrats en el conjunt de l'antiga Corona de Mallorca, això és, tenint en compte cada un dels territoris com a part essencial d'un mateix estat que fou Mallorca i, igualment, possibilitar l'obertura de noves línies d'investigació, ja siguin de caire monogràfic o bé de caire general, per així ampliar, millorar i completar el nostre treball i, per tant, afavorir la conservació i la preservació del nostre ric patrimoni material i immaterial a través del seu estudi i foment del seu coneixement. En definitiva, es tracta d'animar a la millor comprensió de la nostra història prenent com a punt de partida les realitzacions artístiques, en el meu cas les arquitectòniques, produïdes durant l'època medieval, fent una reivindicació de l'art gòtic com a art nacional dels territoris estudiats.

Per un altre costat, he intentat localitzar les diferents construccions religioses de tots els territoris estudiats en diversos mapes i plànols per comprendre millor, precisament, el paisatge monumental de les ciutats i les viles on es van inserir i, de tal forma, en els casos que ha estat possible, detectar patrons d'actuació que marcassin, d'alguna manera, l'urbanisme de les urbs i nuclis de població a l'època. Per complementar aquesta tasca, alhora, he confeccionat un corpus fotogràfic mitjançant el qual acompanyar la descripció de les diferents edificacions estudiades.

Finalment, però no menys important, reivindicar, recordar i homenajar una època, una gent i una cultura, a moments fins i tot intencionadament oblidades, que ens van fer grans i coneguts arreu d'Europa i al llarg de la Mediterrània, molt abans que les hordes de turistes que ens envaeixen cada estiu arribassin a les nostres costes, i que deixaren la seva empremta indeleble mitjançant un seguit de construccions entre les quals destaca la seva arquitectura religiosa, orgull i admiració de tantes generacions posteriors, ara i per sempre més.

4. METODOLOGIA.

A l'hora d'encetar aquest apartat dedicat a la metodologia del treball d'investigació, voldria exposar els motius pels quals he elegit dedicar una tesi doctoral a aquest tema, això és, l'arquitectura gòtica entre 1229 i 1349 a la Corona de Mallorca.

En primer lloc, l'elecció d'aquest tema ha estat la voluntat de voler posar de manifest la importància que ha tengut i té l'art gòtic, en aquest cas l'arquitectura, a les terres de la Corona mallorquina, essent considerat com l'autèntic estil nacional del país. Aquesta conjuntura ens obliga a fer evident l'imprescindible necessitat d'activar tots els mecanismes possibles per tal de preservar-lo de qualsevol eventual destrucció.

Un altre motiu rau en la singularitat de l'època estudiada, una etapa de la nostra història que certament ens ha arribat com el període de més riquesa a nivell cultural, comercial i econòmic que mai hàgim viscut. Si bé, alguns historiadors han censurat la dinastia privativa mallorquina de marc històric efímer, en la meva opinió no s'hauria d'eludir la transcendència que tengué a l'època i que, sens dubte, ha arribat fins a l'actualitat. Basti admirar, entre altres elements, les grans edificacions aixecades durant el regnats de Jaume II i Sanç I o la importància capital que tengueren les Ordinacions promulgades per Jaume II l'any 1300, fruit de les quals, encara a dia d'avui n'és deutora la formació urbana dels centres històrics dels nostres pobles i ciutats. No de bades, la formació, primer del regne de Mallorca i després de la corona mallorquina, s'ha de considerar com l'època més esplendorosa i florent de la nostra història, arquitectònicament només comparable a la viscuda durant el "boom" turístic, i valgui l'arquitectura gòtica conservada com a mostra fefaent d'allò que fórem i que no hauríem d'oblidar mai, un regne nascut enmig de la mar, que teixí una corona que féu de Perpinyà, la seva capital i residència reial.

Igualment, he de confessar que una de les principals motivacions a l'hora de triar el tema de la present tesi doctoral ha estat determinada pels meus gustos artístics personals. De fet, quan se'm va plantejar la necessitat de triar un tema per tal de dur a terme l'elaboració d'aquesta investigació, em va semblar una oportunitat única per relacionar-lo amb les meves preferències artístiques i així, d'igual manera, aprofundir més i millor en el seu coneixement, en aquest cas, l'arquitectura gòtica, en general, i més concretament al context geogràfic de la Corona de Mallorca del qual en form part, puix vaig néixer i residesc a l'illa que li donà el nom.

Tot i això, la meua intenció ha pretès anar més enllà. Així doncs, mitjançant, entre d'altres aspectes, l'estudi del paisatge monumental, he volgut proposar un nou plantejament, aportant nous aspectes per al seu estudi que a l'època de Durliat no es tengueren en compte.

En referència a l'elecció del títol, si s'observa la bibliografia existent entorn al tema, s'empra de forma sovint l'expressió "regne de Mallorca", tant quan es vol fer referència a les illes Balears, als territoris continentals, o bé en ambdós casos. Fins i tot, sempre s'assenyala Perpinyà com a capital del "regne" de Mallorca. A la meua manera de veure, seria més encertat parlar de "Corona de Mallorca", concepte que quedaria justificat pel fet que el "Regne de Mallorca" es refereix tan sols a les illes Balears i fou creat com ja s'ha dit a partir de 1229 gràcies a la Conquesta de Mallorca de Jaume I. En canvi, els diferents territoris continentals que eren formats per comtats, vescomtats i senyories, juntament amb les Balears, formaren la Corona de Mallorca a partir de la pujada al tron de Jaume II, primer rei privatiu mallorquí, l'any 1276. Així doncs, la capital del Regne fou sempre la ciutat de Mallorca (1229-1715) i la capital de la Corona fou Perpinyà (1276-1344). Per això, el títol elegit ha estat l'arquitectura religiosa en els antics territoris de la Corona de Mallorca, englobant així, tant els territoris insulars com els continentals.

La metodologia que s'ha seguit per a dur a terme aquesta tesi doctoral ha consistit en el seguiment d'una sèrie de pautes que suara planteig:

L'àmplia feina de recerca duta a terme prèviament a la composició de la tesi s'ha complementat amb la redacció d'una introducció històrica de caire general, seguida d'un altre apartat que fa referència al context històric de l'època. Ambdós permeten aclarir diversos aspectes històrics que estan directament relacionats amb el desenvolupament de l'arquitectura gòtica i que, a més a més, en molts casos, propiciaren la seva propagació al llarg i ample de la Corona de Mallorca.

De la mateixa manera, crec que cal destacar l'apartat dels annexos, el qual constitueix una important eina d'ajuda per al lector a l'hora de comprendre millor l'ampli text del treball. Aquest apartat ha estat dividit en diversos subapartats: un catàleg documental on hi apareixen aquells documents que hem cregut primordials tenir en compte a l'estudi; un catàleg monumental en el qual hi apareixen els 252 edificis estudiats, cadascun d'ells contemplat mitjançant un document gràfic (sempre que ha estat possible) i amb una

fitxa que contempla les dades més significatives; un catàleg de mapes dels territoris estudiats, així com també tota una sèrie de plànols d'aquelles poblacions més rellevants, on s'han situat cada una de les esglésies observades; i, finalment, un catàleg de fotografies, referides al text, que mostren vistes generals dels edificis, però també parcials dels detalls que he cregut més rellevants.

El fet que l'únic treball d'investigació realitzat fins a l'actualitat hagi estat la tesi doctoral publicada l'any 1962 per l'historiador de l'art francès Marcel Durliat sota el títol: *L'art dans le royaume de Majorque. Les débuts de l'art gothique en Roussillon, en Cerdagne et aux Baléares*¹⁹, ha constituït la primera i principal raó que m'ha animat a realitzar aquesta tesi doctoral. Marcel Durliat (Anjoutey, 1917-Tolosa de Llenguadoc, 2006), que fou professor de la *Université de Toulouse-Le Mirail* i col·laborador de l'*Académie des Inscriptions et belles-lettres*, publicà una trentena d'obres, entre llibres i articles, dedicades a l'estudi de l'art romànic i l'art gòtic, la major part de les quals estan dedicades al Llenguadoc, el Rosselló, Catalunya i les Balears. En la tesi de Durliat, l'autor dedica una introducció a les condicions polítiques i econòmiques de l'època estudiada al conjunt de tots els territoris mallorquins. Seguidament, divideix l'estudi en tres parts: l'arquitectura religiosa, l'arquitectura civil i militar i, finalment, una darrera part dedicada a l'estudi de l'escultura, la pintura i l'orfebreria. En cadascuna d'aquestes tres parts, fa referència a diversos edificis, obres i objectes de cadascun dels territoris que conformaren la Corona de Mallorca.

De les diferents parts en què Durliat dividí el seu treball d'investigació, m'han interessat especialment la dedicada a l'arquitectura religiosa. L'historiador de l'art francès fa una recerca monumental de caire general i divideix els edificis estudiats en tres capítols: el primer dedicat als convents dels ordes mendicants, el segon a les esglésies parroquials i el tercer, a les esglésies catedrals. Pel que fa a l'arquitectura religiosa de caire palatí, l'inclou dins la segona part que s'ocupa de l'arquitectura civil i militar. A més a més, pel que fa als claustres, insereix el seu estudi dins la tercera part dedicada a l'escultura. Si bé és ver que en cada un dels capítols, té en compte les edificacions construïdes a cadascun dels diferents territoris de la Corona, començant per Mallorca, el Rosselló i la Cerdanya i, finalment, Montpeller – en cap cas es refereix als vescomtats de l'Omeladès i del Carladès – no esmenta la totalitat dels edificis que foren edificats a l'època, i no tan sols aquells que a dia d'avui ja no existeixen, sinó d'altres que encara, actualment, són

¹⁹ M. Durliat, *L'art dans le royaume...*, 1962.

conservats i constitueixen exemples de primer ordre d'aquella arquitectura gòtica, com puguin esser l'antiga església parroquial de Sant Andreu de Santanyí o l'antiga església sufragània de Sant Joan de Capdepera, ambdues a Mallorca, entre d'altres. Tot i això, la recerca documental i arxivística realitzada a tota l'obra és molt completa i explicativa, així com també les fons bibliogràfiques emprades a l'època.

No es pot, per tant, obviar la importància que tengué aquesta publicació a l'època en què es va dur a terme, importància que ha estat dilatada fins als nostres dies per mor de la manca de publicacions en les quals s'investigui el mateix tema englobant tots els territoris mallorquins. Per això mateix, la tesi doctoral de Durliat ha suposat un punt de partida necessari i, alhora, essencial en el moment d'elaborar el meu estudi d'investigació, encara que, amb l'objectiu d'actualitzar-lo i ampliar-lo en aquells aspectes que l'investigador francès no tengué en compte.

Amb tot, allò que crec que sens dubte constitueix la novetat en aquesta investigació ha estat organitzar-la en relació a un estudi de paisatge monumental, convertint aquesta característica en la columna vertebral de la present tesi. Ara bé, cal afirmar que aquesta tasca no ha resultat fàcil, atesos els diversos problemes que he tengut a l'hora d'interpretar dit paisatge monumental. En primer lloc, cal tenir en compte que en aquest cas, el paisatge monumental d'entre els segles XIII i XIV dels antics territoris de la Corona de Mallorca és quelcom que no existeix en l'actualitat i, per tant, per molt que volguem, pretendre visualitzar la realitat paisatgística i monumental d'aquella època és simplement impossible, ja que la realitat actual (social, cultural, religiosa...) res té a veure amb la de l'edat mitjana. Ara bé, gràcies a les diferents fonts consultades, sí que ha estat possible situar tots els edificis religiosos juntament amb aquells més emblemàtics (universitats, cellers, forns, murades...), així com els espais més destacats (calls, mercats, bordells, places i les principals vies), això ha permès fer-me una idea de com eren aquells nuclis urbans a l'època medieval i com aquests han anat evolucionant al llarg del temps. Malgrat això, cal tenir en compte algunes de les principals dificultats que ens hem trobat a l'hora de dur a terme aquesta tasca com el fet de les moltes i importants modificacions que han sofert els teixits urbans a través dels segles. Igualment, esmentar la transformació o la desaparició de molts dels elements originaris i la deformació arquitectònica, puix que la immensa majoria de les cases i edificis han estat fortament transformats o directament reconstruïts en diverses ocasions i que fins i

tot, la major part de les arquitectures religioses estudiades, també han estat reconstruïdes o simplement, i en el pitjor dels casos, han desaparegut per a sempre més.

A més de tots aquests inconvenients, s'ha de destacar el fet que pràcticament no hi ha teoria conceptual referent al paisatge monumental. Els estudis sobre paisatge monumental començaren a aparèixer a finals dels anys 80 amb la celebració del congrés i posterior publicació de les actes *Le paysage monumental de la France autour de l'an mil*, que fou dirigit per Xavier Barral i Altet.²⁰ La celebració d'aquest congrés va provocar la publicació de molts llibres i articles que recolliren l'expressió, però en canvi, ningú va teoritzar sobre els objectius que es pretenien amb aquest tipus d'estudis. De fet, si s'ha teoritzat sobre la idea de paisatge monumental en tant que bé patrimonial a conservar, ha estat gràcies als diferents treballs que la UNESCO ha publicat al respecte a través de la seva pàgina web.

Pel que fa als darrers temps, els estudis duts a terme sobre el paisatge monumental han evolucionat i s'han perfeccionat sobretot a l'àrea catalana, però també a Anglaterra i a França. Per tant, si bé és ver que en un primer moment els primers treballs anaven bàsicament dirigits a la recerca de la història del paisatge, això és, l'estudi de la morfogènesi dels pobles, actualment, la recerca s'ha diversificat cap a altres agents com són l'estudi dels camins o també l'estudi del camp, sobretot en la seva vessant agrària. Tot i això, val a dir que els estudis realitzats a finals del segle XX sobre la ja esmentada morfogènesi dels pobles va provocar l'aparició de diverses tipologies: els pobles de sagrera, els castrals i les vilanoves.

Per altra banda, Jordi Bolòs de la Universitat de Lleida ha insistit precisament en aquesta qüestió del paisatge històric monumental i natural, polític i eclesiàstic en la publicació dels diversos volums dels Atles dels comtats de la Catalunya carolíngia, dels quals en destacaria dues edicions que fan referència als territoris estudiats en aquest treball.²¹ En aquests atles hi destaquen tota una sèrie de mapes que fan referència a la toponímia del lloc, als dominis dels senyors, tant laics com eclesiàstics, a la realitat econòmica de la zona i, finalment, uns mapes que reconstrueixen el paisatge històric amb les principals ciutats i pobles de la regió. A més a més, també en destaca una introducció històrica referida al comtat en qüestió.

²⁰ X. Barral i Altet (dir.), *Le paysage monumental de la France autour de l'an mil*, Paris, Éditions Picard, 1987.

²¹ J. Bolòs; V. Hurtado, *Atles dels comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet (759-911)*, Barcelona, Rafael Dalmau, Editor, 2009; *Atles dels comtats de Cerdanya i Berga (v788-990)*, Barcelona, Rafael Dalmau, Editor, 2015.

En aquests darrers anys destaquen diversos treballs sobre paisatge monumental a Catalunya²² o a França.²³ En aquest darrer país, altres treballs fan referència a l'estudi de les xarxes viàries.²⁴ Finalment, també cal destacar l'estudi del paisatge agrari, sobretot dels espais irrigats editats a Anglaterra.²⁵ Tampoc es pot obviar una publicació andorrana que tracta el tema de l'organització territorial interna d'aquell estat mitjançant dues publicacions. La primera va referida des dels orígens fins al segle XV i la segona des del segle XVI fins a l'actualitat.²⁶

Una vegada saber quin és l'estat de la qüestió pel que fa als estudis publicats sobre el paisatge monumental, pens que és interessant reflexionar sobre la importància i la necessitat de començar a desenvolupar noves investigacions que tinguin en compte aquest tema. Si bé per una banda, en el cas dels comtats del Rosselló i la Cerdanya, ja s'ha vist que es poden trobar alguns treballs que han començat a estudiar el paisatge monumental, en el cas de les Illes Balears, aquest tipus d'investigacions són nul·les. Aquesta conjuntura ha dificultat en gran part aquesta tesi a l'hora de tenir en compte el paisatge monumental, ja que, a part d'alguns treballs en xarxa, he disposat de molt poc material al meu abast. Tot i això, he cregut necessari fer una primera aproximació sobre aquest tema, incloure'l en la meua recerca i d'alguna manera, convertir-lo en l'eix de la investigació. Així doncs, quan es reflexiona sobre el significat del paisatge monumental i la importància que pot tenir en l'estudi de la Història de l'Art, i més concretament, en una tesi doctoral com la present, hom se n'adona que l'evolució d'aquest paisatge i tots els canvis, en aquest cas, urbans, evidencien precisament els canvis que la societat ha sofert al llarg del temps en relació a l'economia, la demografia o el poder, ja sigui laic o eclesial. Tot això fa possible ampliar la coneixença de quin fou el nostre passat, ja que el mateix territori és un reflex de quins han estat els canvis i quines les continuïtats a través dels segles. Malgrat és ver que de manera general, els canvis s'han anat produint de forma contínua, cal destacar una sèrie d'etapes històriques durant les quals aquests

²² J. Bolòs, *Els orígens medievals del paisatge català*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004.

²³ J. Bachelier, *Villes et villages de Haute Bretagne (XIème début XIVème siècles). Analyses morphologiques*, Rennes, Centre régional d'Archéologie d'Alet, 2014.

²⁴ M. Watteaux, « L'analyse archéologéographique des réseaux routiers dans la longue durée, Nouvelles approches méthodologiques et théoriques », a L. Beauguitte (ed.), *Les réseaux dans le temps et dans l'espace. Actes de la deuxième journée d'étude du groupe fmr*, Paris, 2013, p. 74-100. S. Robert ; N. Verdier (eds.), *Dynamique et résilience des réseaux routiers archéologéographes et archéologues en Île-de-France*, Château de Tours, FERACF, 2014.

²⁵ H. Kirchner (ed.), *Por una arqueología agraria. Perspectivas de investigación sobre espacios de cultivo en las sociedades medievales hispánicas*, Oxford, BAR International Series 2062, 2010.

²⁶ J. Bonales, *Història territorial de la vall d'Andorra. Dels orígens al segle XV*, Andorra, Consell General, 2013; *Construint fronteres. Història territorial de la vall d'Andorra. Segles XVI-XXI*, Andorra, Consell General, 2015.

canvis han estat per força més evidents: la Romanització, la Medievalització, la Islamització i, finalment, l'època de l'Any 1000, durant la qual es produí la creació dels pobles i es dugueren a terme les conquestes cristianes en terres mores.²⁷

Davant tota aquesta sèrie de dificultats i atès el fet que fins aleshores, no existeixen treballs sobre paisatge monumental referit a l'antic Regne de Mallorca, per fer una aproximació més clarificadora del paisatge monumental, s'ha fet necessari plantejar-lo a partir de les premisses que planteja Bolòs, abans exposades, això és, fent una anàlisi del context social de l'època, el qual determinà un tipus d'urbanisme concret per a satisfer les necessitats de la població d'aquell moment. Així doncs, quan he proposat aquest estudi fent referència al paisatge monumental, ha estat primordial subratllar el paper que hi han jugat els diversos estaments socials: la Monarquia, l'Església i la noblesa, així com també el poble pla, format per comerciants i artesans, sense deixar de banda la comunitat jueva. Per tant, la important promoció reial, juntament amb les nombroses almoines i deixes testamentàries del conjunt dels estaments socials permeteren aixecar aquest gran nombre d'edificis religiosos. També, les bones relacions entre la Monarquia i l'Església, ben igual que els interessos comuns d'aquests dos estaments, foren cabdals a l'hora d'elegir la ubicació d'esglésies i convents. En el cas de les ciutats, l'establiment de les parròquies fou primordial per a la formació de nous barris, sense oblidar els convents, que solien situar-se a prop de les portes de la muralla, i per tant, a les principals vies d'accés dels nuclis urbans. En el cas de la ruralia, fou la fundació de les parròquies, sempre amb el beneplàcit de la monarquia, el principal motor de la formació de les viles, així com del seu desenvolupament. Pel que fa a la noblesa, aquest estament fou essencial en l'obertura de capelles laterals que se situaven entre els contraforts de les esglésies, lloc que elegiren per ésser enterrats. De la mateixa manera, en altres ocasions, també feren servir els claustres conventuals per la seva inhumació. Respecte als comerciants i als artesans, solien estar agrupats en gremis, els quals també podien disposar de capelles dins els temples, de les quals en tenien cura a canvi de gaudir del dret d'enterrament. Tot i això, els gremis s'establien dins les ciutats formant zones de menestrals, les quals encara a dia d'avui és possible situar gràcies a la toponímia de diversos carrers: carrer del Pes de la Farina, plaça del Pes de la Palla, carrer dels

²⁷ Vegeu: J. Bolòs, « Presentació », a *El paisatge en èpoques de transició al llarg dels darrers dos mil anys. Territori i societat VIII*, Lleida, 2015, p. 7-16.

Paraires, entre d'altres, o de barriades com el gremi de pescadors situat al Puig de Sant Pere de Ciutat de Mallorca, o el barri de Tintorers de Perpinyà, situat vora la Bassa.

Tampoc podem oblidar la importància que tengué la comunitat jueva durant els segles XIII i XIV, població que es va veure constringida i obligada a viure en àrees ben delimitades de les urbs, el coneguts calls, dels quals encara actualment en queda plena constància de la seva ubicació.

Per altra banda, a l'hora de posar fil a l'agulla a la investigació pròpiament dita, en primer lloc he realitzat una àmplia recerca bibliogràfica per a la qual cosa he consultat els fons bibliogràfics de diverses biblioteques de les illes Balears, de Perpinyà, de Montpeller i de Catalunya, tenint per suposat, com a llibre de capçalera, la tesi de Durliat.

Ara bé, tot i que el tema de la tesi doctoral tracta sobre l'arquitectura religiosa a la Corona de Mallorca entre 1229 i 1349, ha estat necessària la consulta de diverses publicacions històriques per a l'elaboració dels apartats referits al context històric de l'època, per a la qual cosa, he fet servir tota una sèrie de llibres d'història, en la seva major part, de caràcter general sobre les illes Balears, però també sobre els territoris mallorquins del continent, així com també dels diferents territoris que conformaren la Corona d'Aragó. En menor mesura, però també amb la mateixa importància, ha estat primordial la consulta de llibres d'història local, sobre tot d'aquelles ciutats i viles on s'aixecaren els edificis religiosos estudiats.

Tampoc es pot obviar la importància que ha tingut la consulta de llibres en els quals es plantejava quina havia estat l'evolució històrica de les ciutats i viles, sobretot a l'hora de conformar el paisatge monumental, el qual ha vertebrat l'estudi que he realitzat. D'aquesta manera he pretès aconseguir una nova visió de la història de l'arquitectura medieval d'aquell moment donant a conèixer el màxim possible, quin era el paisatge monumental de l'època i la seva evolució arran de la construcció i fixació de tota una nova xarxa d'edificacions religioses entre els regnats de Jaume I d'Aragó i de Jaume III de Mallorca.

Finalment, pel que fa a la recerca bibliogràfica, el que ha constituït el gruix de les consultes han estat aquells estudis realitzats en matèria d'història de l'art, concretament referits a l'arquitectura gòtica religiosa, ja hagin estat de caire general o bé monografies

d'edificis en concret. Si bé és ver que aquesta investigació doctoral va referida als territoris de la Corona de Mallorca, han estat igualment d'obligada consulta les obres que tracten l'arquitectura gòtica de França, d'Occitània, de la Corona d'Aragó, així com també d'alguns territoris de la conca mediterrània per la seva més que evident relació amb l'estil i el llenguatge arquitectònics estudiats.

En segon lloc, un altre tipus de recerca que també s'ha realitzat ha estat la documental. Si bé és cert que aquesta recerca ha estat minsa i menys necessària per la present investigació atès el tipus d'estudi que s'ha desenvolupat, ha estat essencial la consulta d'alguns documents en diferents arxius, la major part de les vegades, per poder constatar alguna dada o data, però també per poder confeccionar un catàleg documental inserit dins l'apartat d'annexos de la investigació.

Finalment i, en tercer lloc, una de les recerques més importats juntament amb la bibliogràfica ha estat la realització d'un treball de camp que ha consistit en la observació *in situ* de tots aquells edificis religiosos que s'han conservat i que, per tant, han arribat fins als nostres dies més o menys alterats. A més a més, he confeccionat un extens arxiu fotogràfic de tots els edificis estudiats, tant dels interiors com dels exteriors que consisteix en diverses fotografies generals i de detalls arquitectònics, fotografies que s'inclouen en un altre apartat dels annexos i que van referides al text de la tesi per així ajudar a la seva comprensió i il·lustració. Per a dur a terme aquest arxiu fotogràfic han estat inevitables els desplaçaments arreu de Mallorca, però també viatjar a Menorca i Eivissa, al Rosselló, la Cerdanya i Montpeller, però també a Catalunya i a Occitània.

5. ESTAT DE LA QÜESTIÓ

Fonts bibliogràfiques per a l'estudi de l'arquitectura religiosa de la Corona de Mallorca.

Partint de la conjuntura que fins a la realització d'aquesta tesi, l'única obra bibliogràfica publicada que constitueixi un estudi de conjunt referit a tots els territoris de la Corona mallorquina és la tesi doctoral del professor francès Marcel Durliat publicada en francès el 1962 i en català el 1964,²⁸ a l'hora de referir-nos a l'estudi de les fonts bibliogràfiques existents fins a l'actualitat, cal fer-ne una divisió territorial; això és, el Regne de Mallorca, els comtats del Rosselló i la Cerdanya, la senyoria de Montpeller i, finalment, els vescomtats de l'Omeladès i del Carladès. Malgrat tot, a nivell de publicació d'articles, voldríem també esmentar la historiadora de l'art Yvette Carbonell, la qual també ha fet feina sobre arquitectura medieval tenint en compte les evidents relacions entre la Corona de Mallorca en conjunt i el Migdia francès.²⁹ De tota manera, per al desenvolupament d'aquest apartat referit a l'estat de la qüestió pel que fa a la bibliografia publicada, he optat per dividir-lo en quatre períodes cronològics: el segle XIX, el segle XX (1900-1960), el segle XX (1960-1980) i, finalment, des de 1980 fins a l'actualitat.

Fonts bibliogràfiques referides al Regne de Mallorca.³⁰

Podem afirmar que l'interès per a l'estudi del patrimoni medieval durant l'època privativa del Regne de Mallorca començà al segle XIX amb tota una sèrie d'erudits que escrigueren diverses obres que es relacionaven al moviment de la Il·lustració.

El segle XIX.

El primer expert que trobam es Gaspar Melchor de Jovellanos, que entre 1801 i 1808 realitzà una tasca sobretot de caire descriptiu d'alguns dels edificis medievals més

²⁸ M. Durliat, *L'art en el regne...*, 1964.

²⁹ Y. Carbonell Lamothe, « Architectes languedociens et majorquins au début du XIVe siècle », a *Majorque Languedoc et Roussillon, de l'Antiquité à nos jours*, Montpellier, Fédération historique du Languedoc méditerranéen et du Roussillon. Université Paul Valéry, 1982, p. 61-76 ; « Les relations artistiques entre le royaume de Majorque et le Midi de la France : Bilan des connaissances et perspectives de recherche », a *El Regne de Mallorca i el Sud francès*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 1986, p. 41-58.

³⁰ Per al plantejament de l'estat de la qüestió referent a l'illa de Mallorca, ens ha estat molt clarificador i de gran ajuda el següent article de la Dra. Tina Sabater: T. Sabater, "Art i arquitectura en temps de Jaume II. Estat dels coneixements", a *Jaume II i Saç I. Dues actituds, un mateix projecte. XXX Jornades d'Estudis Històrics Locals*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 2012, p. 55-72.

representatius de la Ciutat de Mallorca.³¹ Són també essencials durant aquest mateix segle les obres de tota una sèrie de viatgers, sobretot francesos i catalans, que plantejaren tot un grup de guies, les quals presenten unes característiques pròpies del moviment literari romàntic.³²

Formant part de mateix conjunt d'obres escrites durant el segle XIX, cal no oblidar la fundació a l'any 1880 de la Societat Arqueològica Lul·liana, la qual, mitjançant la publicació del seu Bolletí, ha posat i segueix posant a l'abast dels interessats un gran nombre d'articles referits a l'arquitectura medieval, entre d'altres.³³

El segle XX (1900-1960).

És sens dubte l'obra de Pierre Lavedan, publicada el 1935, el primer treball del segle XX que contempla l'anàlisi de l'arquitectura medieval mallorquina dins el context dels Països Catalans, iniciant a més a més, i per primera vegada, l'estudi de l'arquitectura gòtica primitiva inserida dins l'anomenada època de la repoblació, així com també de l'arquitectura gòtica de caire parroquial, tant aquella que es troba a Ciutat com a la Part Forana.³⁴ Pel que fa a l'àrea d'estudi espanyola, cal destacar l'obra publicada per Leopoldo Torres Balbás a l'any 1952, a la qual es va incloure l'estudi de l'arquitectura medieval de les Balears.³⁵

El segle XX (1960-1980).

Al llarg d'aquestes dues dècades, a part de la tesi de Marcel Durliat, ja esmentada al començament d'aquest apartat, cal referir un estudi de Jorge Demerson sobre el conjunt de les esglésies de l'illa d'Eivissa,³⁶ i a més a més, també sobresurt un estudi de Gabriel Alomar que parla de l'evolució urbana a partir de les Ordinacions de l'any 1300, sota el regnat de Jaume II i que afectaren tant a les ciutats com a la ruralia.³⁷ Uns anys més

³¹ G. M. Jovellanos, *Obras de Gaspar Melchor de Jovellanos relativas a la isla de Mallorca*, Palma, Imp. De Vda. e Hijos de P. J. Gelabert, 1889; *Descripción histórico-artística del Castillo de Bellver*, Palma, Editorial Menorquina de Francisco Pons, 1945; *Carta histórico-artística de la Catedral de Palma*, Palma, 1932.

³² J. B. Laurens, *Souvenirs d'un voyage d'art à l'île de Majorque*, Paris, Arthus Bertrand, 1840. L. S. Habsburgo Lorena, *La ciudad de Palma (1882)*, Palma, Impremta Mossèn Alcover, 1954; *Las Baleares descritas por la palabra y el dibujo (1882)*, Palma, 1954. P. Piferrer; J. M. Quadrado, *España. Sus monumentos...*, 1888. J. Villanueva, *Viaje literario a las iglesias de España*, vols. XXI-XXII, Madrid, 1951-1952.

³³ A.D., *La Societat Arqueològica Lul·liana, una il·lusió que perdura*, 4 volums, Palma, Societat Arqueològica Lul·liana, 2003-2010.

³⁴ P. Lavedan, *L'architecture gothique religieuse en Catalogne, Valence et Baléares*, Paris, Henri Éditeur, 1935.

³⁵ L. Torres Balbás, *Arquitectura gòtica. Ars Hispaniae*, Madrid, 1952.

³⁶ J. Demerson, *Las Iglesias de Ibiza*, Madrid, Amigos de Ibiza, 1974.

³⁷ G. Alomar Esteve, *Urbanismo regional en la Edad Media. Las "Ordinacions" de Jaime II (1300) en el Reino de Mallorca*, Barcelona, 1976.

tard, Josep Martorell publicava una guia arquitectònica de Menorca en la qual va incloure aquells edificis medievals més rellevants de l'illa.³⁸

Des de 1980 fins a l'actualitat.

Dins aquest darrer període contemplat, cal destacar una guia general d'arquitectura d'Eivissa i Formentera publicada per Elías Torres, en la qual s'inclouen les esglésies medievals.³⁹ Endemés, cal destacar diversos investigadors, entre els quals cal citar a Joan Domenge per la seva contribució, mitjançant la publicació de la seva tesi, sobre el procés constructiu de la catedral de Mallorca.⁴⁰ En el cas d'Eivissa, a l'any 1999 Rosa Gurra i Ángeles Martín varen publicar els resultats i les conclusions de les excavacions que es dugueren a terme al subsòl de la Catedral pitiüsa, obra cabdal per al coneixement i l'actualització de l'evolució constructiva del temple.⁴¹ Ja a l'any 2003, apareixia una altra obra actualitzada, però de caire general, relativa a les esglésies d'Eivissa i Formentera.⁴² Durant aquest mateix any, en aquest cas a Menorca, Andreu Casanovas publicava una obra sobre patrimoni artístic de Menorca en general, on hi apareix informació relativa als temples medievals de l'illa.⁴³ En el 2004 es publicà el volum setzè de l'Enciclopèdia de Menorca dedicat a la Història de l'Art entre els segles XII i XVI, en el qual es fa la referència més completa de l'arquitectura medieval dels segles XIII i XIV de l'illa.⁴⁴ Per altra banda, també cal destacar la tasca d'investigació duta a terme per Jaume Sastre, que s'ha basat sobretot en els llibres d'obra de la seu mallorquina, així com en els sistemes de treball i l'organització que han estat seguides al llarg de les obres.⁴⁵ També durant aquest període final, ha aparegut una investigació

³⁸ J. Martorell, *Guia d'arquitectura de Menorca*, Barcelona, Publicacions del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, Editorial la Gaya Ciència, S.A., 1980.

³⁹ E. Torres, *Guia d'arquitectura d'Eivissa i Formentera (Illes Pitiüses)*, Barcelona, Publicacions del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, 1981.

⁴⁰ J. Domenge Mesquida, *L'obra de la seu. El procés de construcció de la Catedral de Mallorca en el tres-cents*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 1997.

⁴¹ R. Gurra; A. Martín, *Excavaciones arqueológicas en la catedral de Eivissa*, Quaderns d'arqueologia pitiüsa 5, Eivissa, Consell Insular d'Eivissa i Formentera. Conselleria de Cultura, 1999.

⁴² S. Barberán; M. Torres Torres; L. Cervera Miralles, *Esglésies d'Eivissa i Formentera*, Eivissa, Editorial Mediterrània, 2003.

⁴³ A. Casanovas, *El patrimoni artístic de Menorca*, Ciutadella, Edicions Nura, 2003.

⁴⁴ G. Sintès Espasa; C. Andreu Adame; M. A. Hernández Gómez, *Enciclopèdia de Menorca. Història de l'Art*. Tom Setzè, Maó, Obra Cultural de Menorca, 2004.

⁴⁵ J. Sastre Moll, *La Seu de Mallorca (1390-1430). La prelatura del bisbe Lluís de Prades i d'Arenós*. Palma, Consell de Mallorca. Departament de Cultura, 2007.

referida a l'estudi de l'evolució de l'urbanisme de la Ciutat de Mallorca, que ens permet fer una idea bastant aproximada de com era l'urbs durant els segles medievals.⁴⁶

Un cas a part és aquell que està constituït per aquelles obres més representatives de caràcter monogràfic que citam cronològicament tot seguit:

Una primera monografia que cal destacar és la signada per Joan Marí Cardona l'any 1985 i referida a l'església parroquial, avui dia catedral, de Santa Maria d'Eivissa. Es tracta d'un estudi que abraça des del segle XIV al XVIII.⁴⁷ A l'any 1990 Gabriel Julià i Seguí publicava la primera monografia sobre Santa Maria de Ciutadella, en la qual es fa un estudi historicoartístic des de la seva fundació en el segle XIII fins al segle XX.⁴⁸

Una interessant publicació és la signada per diversos autors, sobre la història, l'art i el patrimoni dels convents medievals mallorquins, editada a Palma el 1992.⁴⁹ No puc oblidar esmentar la monografia més completa publicada fins a dia d'avui, sobre la catedral de Mallorca i que s'edità l'any 1995.⁵⁰ El 2002, l'historiador de l'art Gabriel Carrió publicava una interessant monografia sobre l'església parroquial de la vila d'Artà.⁵¹ També, l'artanenc Antoni Gili redactà una important monografia al voltant de l'antic monestir premonstratenc de Bellpuig, que constitueix l'estudi més complet fet fins a dia d'avui.⁵² Potser un dels darrers estudis monogràfics més interessants és el signat per M. M. de Quiroga referent a l'antic monestir de Santa Margalida de la Ciutat de Mallorca, en el qual es fa una exposició evolutiva des de la seva fundació fins a l'actualitat.⁵³

A banda de les obres de caràcter general, no podem deixar de banda un amplíssim nombre d'articles que han estat publicats en obres que, malgrat el seu caràcter local, constitueixen una important xarxa de fonts de les quals se'n poden extreure informacions que resulten bàsiques per a un estudi com el present. Destacaríem aquí,

⁴⁶ M. Barceló Crespi; G. Rosselló Bordoy, *La Ciudad de Mallorca. La vida cotidiana en una ciudad medieval*, Palma, Leonard Muntaner Editor, 2006.

⁴⁷ J. Marí Cardona, *Santa Maria d'Eivissa, segles XIV-XVIII. Episcopologi. El temple. L'arxiu*, Eivissa, Institut d'Estudis Eivissencs, 1985.

⁴⁸ G. Julià Seguí, *La seu de Menorca. Aproximació històrica*, Ciutadella, Edicions Nura, 1990.

⁴⁹ G. D. Murray; A. Pascual; J. Llabrés, *Conventos y monasterios de Mallorca. Historia, Arte y Cultura*, Palma, José J. de Olañeta, 1992.

⁵⁰ A. Pascual (coordinació); M. Durlat (presentació); D. G. Murray (fotografies), *La Seu de Mallorca*, Palma, José J. de Olañeta, 1995.

⁵¹ G. Carrió i Vives, *L'església de la Transfiguració del Senyor, Artà. Estudi historicoartístic*. Col·lecció Quaderns de Patrimoni Cultural, nº5, Palma, Consell de Mallorca. Departament de Cultura, 2002.

⁵² A. Gili i Ferrer, *Santa Maria de Bellpuig d'Artà*, Col·lecció Quaderns de Patrimoni, nº10, Palma, Consell de Mallorca. Direcció Insular de Patrimoni Històric, 2006.

⁵³ M. M. de Quiroga Conrado, *Santa Margarita de Palma, de monasterio agustino a hospital militar. Siglos XIII-XIX*, Madrid, Ministerio de Defensa, 2014.

sobretot, les nombroses edicions d'actes de Jornades d'Estudis Locals que se celebren arreu de moltes de les poblacions de Mallorca, així com revistes d'àmbit científic com *Mayurqa*, editada pel Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts de la Universitat de les Illes Balears, o la revista *Estudis Baleàrics*, editada per l'Institut d'Estudis Baleàrics, entre d'altres.

Fonts bibliogràfiques referides als comtats del Rosselló i la Cerdanya.

El segle XIX.

A les terres continentals del Regne, concretament a l'any 1835 cal fer menció de l'aparició del *Bulletin de la Société agricole, scientifique et littéraire des Pyrénées-Orientales*, bolletí que s'edita anualment i on s'hi publiquen tots els treballs d'investigació relacionats amb les terres rosselloneses.⁵⁴ Per altra banda, destaca l'erudit Jean-Auguste Brutails (1859-1926), historiador, arxiver i historiador de l'art, que a l'any 1896 publicà *Notes sur l'art religieux en Roussillon*. En aquesta obra l'autor dedica el seu estudi al romànic i al gòtic de la regió. El 1901 fou traduïda al català.⁵⁵ Per altra banda, destaca també un article publicat el 1927 per l'abat Jean Capeille (1872-1934), que tracta sobre els diversos monestirs aixecats a la ciutat de Perpinyà des de temps antic.⁵⁶

El segle XX (1900-1960).

Durant els primers seixanta anys del segle XX, destaca la publicació l'any 1934 d'una obra de caràcter general de Raymond Rey, que engloba l'estudi de tota l'arquitectura gòtica del Migdia francès i que fa referència a les esglésies i convents aixecats al Rosselló, sobretot a la ciutat de Perpinyà.⁵⁷ Més endavant, a partir de 1951 destaca la fundació per part de Pierre Ponsich, Anny de Pous i Marcel Durliat, de la revista *Études Roussillonaises*, dedicada a la publicació d'articles i treballs relacionats amb la història

⁵⁴ *Bulletin de la Société agricole, scientifique et littéraire des Pyrénées-Orientales*, Perpignan, 1835.

⁵⁵ J. A. Brutails, *Notes sur l'art religieux en Roussillon*, Paris, Leroux Éditeur, 1896 ; *Notes sobre l'art religiós en el Rosselló, Barcelona*, Centre Excursionista de Catalunya, 1901.

⁵⁶ J. Capeille, « Les anciens monastères de Perpignan », a *Revue historique et littéraire du diocèse de Perpignan*, Perpignan, 1927, p. 14-19.

⁵⁷ R. Rey, *L'art gothique du midi de la France*, Paris, Henri Laurens, Éditeur, 1934.

i l'arqueologia rossellonesa.⁵⁸ Entre d'altres, Pierre Ponsich hi publicà treballs dedicats a la catedral de Sant Joan, i també al seu claustre.⁵⁹

El segle XX (1960-1980).

Durant aquestes dues dècades del segle XX, cal subratllar sobretot la figura de Marcel Durliat com a màxim exponent de la investigació en aquest camp d'estudi. A part de la seva tesi, ja esmentada mantes vegades, també va escriure obres monogràfiques i participà en la publicació de diversos articles en diferents revistes i bolletins.⁶⁰

Des de 1980 fins a l'actualitat.

Durant la dècada dels anys 80, diversos treballs d'investigació tracten també l'estudi de l'arquitectura dels segles del gòtic a les terres continentals mallorquines. Així doncs, a l'any 1983 Eugène Cortade publicà un article sobre el convent de Sant Domènec de Cotlliure, que inclou un estudi historicoartístic des de la seva fundació l'any 1290 fins a la seva dissolució arran de la Revolució Francesa el 1791.⁶¹ A l'any 1985 l'erudit Durliat publicava un article fent referència a la tipologia arquitectònica dels castells dels reis de Mallorca, treball ben interessant, que malgrat vagi referit en la seva major part a l'arquitectura gòtica de tipus civil, també inclou, com no podria ser d'altra manera, l'arquitectura religiosa, evidenciada aquí, per les capelles palatines de Perpinyà i de l'Almudaina de Mallorca.⁶² Dos anys més tard, Yvette Carbonell i André Escarra publiquen un article referit al convent del Carme de la ciutat de Perpinyà.⁶³

Fent referència ara a la dècada del segle XX compresa entre els anys 1990 i 1999, cal destacar algunes publicacions més. Per tant, a l'any 1992, André Escarra signa un article sobre l'estudi de l'església del convent dominicà perpinyanès, en el qual estudia les característiques arquitectòniques més destacades d'aquesta a partir de la seva evolució històrica.⁶⁴ A l'any 1995 destaquen sobretot, dos articles més, un signat per Georges

⁵⁸ P. Ponsich (dir.), *Études Roussillonnaises*, Perpignan, 1951.

⁵⁹ P. Ponsich, « La cathédrale Saint-Jean de Perpignan », a *Études roussillonnaises*, tome III, 2-3-4, Perpignan, 1953, p. 137-148 ; « Le cloître Saint-Jean », a *Études roussillonnaises*, tome III, 2-3-4, Perpignan, 1953, p. 289-326.

⁶⁰ M. Durliat, *Cathédrale Saint-Jean Baptiste*. Perpignan, Lyon, Lescuyer, s.d., (1971?); « Perpignan : Destruction de l'ancienne église de la Merci », a *Bulletin Monumental*. Année 1972, Volume 130, Numéro 2, p. 144-148.

⁶¹ E. Cortade, « Le monastère des Dominicains de Collioure (1290-1791) », a *Conflent*, 122, (1983), p. 1-65.

⁶² M. Durliat, « Les châteaux des rois de Majorque : origine de leurs partis architecturaux », a *BSAL*, 41 (1985), p. 47-56.

⁶³ Y. Carbonell; A. Escarra, « Le couvent des Carmes de Perpignan », a *Études roussillonnaises offertes à Pierre Ponsich/Estudis rossellonesos dedicats a Pere Ponsich*, Perpinyà, Le Publicateur, 1987, p. 291-300.

⁶⁴ A. Escarra, « La chapelle Saint-Dominique », a *Bulletin de la Société agricole scientifique et littéraire des Pyrénées-Orientales*, 90 (1992), p. 43-52.

Castellvi i l'altre per Carole Puig, els quals tracten d'aportar noves informacions sobre el convent de Sant Domènec de Perpinyà.⁶⁵ Posteriorment, a l'any 1996 va aparèixer la publicació d'una obra monogràfica sobre la catedral i el claustre d'Elna, signada per l'autor Roger Grau.⁶⁶

Per descomptat, és a partir de l'any 2000 i fins a l'actualitat, el període de temps durant el qual han aparegut a la llum un major nombre de treballs d'investigació referits a l'estudi de la història de l'arquitectura religiosa medieval del Rosselló. Durant aquests darrers anys cal destacar la publicació de nombrosos articles apareguts en revistes i bolletins, en els quals s'han estudiat diversos aspectes històrics i arquitectònics d'un gran nombre d'esglésies parroquials i de conjunts conventuals, sobretot de la ciutat de Perpinyà (la Real, Sant Joan o el Carme, entre d'altres). Tot i això, també cal destacar dues monografies prou interessants. La primera va aparèixer el 2005 de la mà de Jean-Philippe Alazet sobre el palau reial de Perpinyà, en la qual, a més de tractar l'arquitectura civil, fa especial menció a l'arquitectura de les capelles palatines, aportant dades bàsiques per al seu estudi.⁶⁷ Pel que fa a la segona obra, es tracta del primer treball d'investigació de caire monogràfic realitzat de forma conjunta per Jean Pierre Garrigue i Michèle Pernelle, sobre l'antic convent de Sant Salvador de Perpinyà, publicat l'any 2015.⁶⁸ Per anar acabant, resulta imperatiu citar la publicació de les actes del col·loqui que es va dur a terme a Perpinyà sobre el palau del reis de Mallorca de la ciutat. Dites actes foren publicades l'any 2014 en dos volums: el primer fou dedicat per complet a l'estudi en profunditat de les diverses construccions que conformen el castell reial, tant de l'arquitectura civil com religiosa, a més d'altres aspectes relacionats amb aquest. Així doncs, l'aportació de noves dades que apareixen en els diversos articles que fan referència a l'arquitectura de les capelles palatines, resulta cabdal per actualitzar tota aquella informació anterior.⁶⁹ D'altra banda, el segon volum publicat de les actes, està dedicat a l'estudi tant arquitectònic com urbanístic de la ciutat de Perpinyà a l'època dels reis de Mallorca. Els articles publicats referits a l'arquitectura religiosa de la ciutat

⁶⁵ G. Castellvi, « Les fouilles de l'église des Dominicains. Nouvelles données architecturales et mobilier archéologique », a *Les Dominicains de Perpignan*, Perpignan, Ville de Perpignan. Musée numismatique Joseph Puig, 1995, p. 19-29. C. Puig, « Le couvent des Dominicains à Perpignan au Moyen Âge », a *Les Dominicains de Perpignan*, Perpignan, Ville de Perpignan. Musée numismatique Joseph Puig, 1995, p. 3-11.

⁶⁶ R. Grau, *La cathédrale et le cloître d'Elna*, Perpinyà, Le Publicateur, 1996.

⁶⁷ J. P. Alazet, *Castell Reial de Perpinyà. El Palau dels Reis de Mallorca... fa temps*, Biblioteca de Catalunya Nord, IV, Terra Nostra, Perpinyà, Institut Català de Recerques en Ciències Socials. Universitat de Perpinyà, 2005.

⁶⁸ J. P. Garrigue; M. Pernelle, *Saint-Sauveur, un couvent perpignanais retrouvé*, Saint-Estève, Éditions Les Presse Littéraires, 2015.

⁶⁹ O. Passarius et A. Catafau (dir.), *Un palais dans la ville. Le palais des rois de Majorque à Perpignan*. Volume 1, Canet, Éditions Trabucaire, 2014.

en general, com també aquelles que en destaquen un o altre edifici en concret, ens aporten també les darreres dades aconseguides gràcies a les darreres investigacions dutes a terme sobre el tema, sense oblidar en cap cas, alguns dels articles referits a l'urbanisme, els quals consider bàsics per desenvolupar l'estudi del paisatge monumental.⁷⁰ Finalment, i en referència ara a l'evolució urbanística de Perpinyà, cal destacar l'estudi monogràfic d'Antoine de Roux des del segle X al XX.⁷¹

Fonts bibliogràfiques referides a la senyoria de Montpeller.

En el cas de Montpeller destaca ja en el segle XIX la fundació de la Société Archéologique de Montpellier el 1833, la qual començà a editar el seu bolletí *Mémoires de la Société Archéologique de Montpellier*, a partir de l'any 1840, en el qual es van publicant diversos articles amb diferents temàtiques referides a la ciutat. Un dels erudits més destacats d'aquell segle en relació als estudis montpellerins, és sens dubte Alexandre Germain, de qui en destaquen precisament dos articles que es relacionen amb el tema que tractam. En el primer, es refereix al tema parroquial del Montpeller de l'Edat Mitjana, això és, com estava organitzada parroquialment aquella ciutat a l'època medieval.⁷² En un segon article, Germain fa referència a l'urbanisme montpellerí a través dels estudis arqueològics duts a terme. Per això, exposa tota una sèrie d'edificis que a dia d'avui ja no existeixen i els va localitzant per tota la ciutat.⁷³

Ja al segle XX, concretament a l'any 1907, Louise Giraud va publicar un article dels suposats palaus del quals havien disposat les monarquies d'Aragó i de Mallorca a la ciutat de Montpeller. En aquest article, l'autora fa referència a la capella palatina del castell reial.⁷⁴ Seguidament, a l'any 1917, l'abat Joseph Lauriac publicà una monografia sobre l'església montpellerina de Santa Eulàlia que havia pertanyut al convent dels mercedaris des de la seva fundació al segle XIII. Aquesta obra ofereix algunes dades

⁷⁰ O. Passarrius et A. Catafau (dir.), *Un palais dans la ville. Perpignan des rois de Majorque*. Volume 2, Canet, Éditions Trabucaire, 2014.

⁷¹ A. de Roux, *Perpignan. De la place forte à la ville ouverte Xe-XXe siècle*, Saint-Estève, Éditions Les Presses Littéraires, 2014.

⁷² A. Germain, « La paroisse à Montpellier au moyen âge », a *Mémoires de la Société Archéologique de Montpellier*, V (1860), p. 4-56.

⁷³ A. Germain, « Études archéologiques sur Montpellier », a *Mémoires de la Société Archéologique de Montpellier*, V (1860), p. 261-310.

⁷⁴ L. Giraud, « Les palais des Rois d'Aragon et de Majorque à Montpellier », a *Mémoires de la Société Archéologique de Montpellier*, III (1907), p. 171-194.

d'interès referides al convent i a l'església medieval.⁷⁵ Per altra banda, també volem citar l'article signat per Jacques Fabre de Morlhon sobre Montpellier en temps dels reis de Mallorca. La major part d'aquest article fa referència al context històric de l'època en aquella ciutat, encara que en menor mesura, també aporta algunes dades sobre el castell reial.⁷⁶ A l'any 1987 cal esmentar la publicació d'una obra de caràcter general de l'autora Marie Jeanne Pagès. Es tracta d'un estudi en forma de guia general sobre els monuments més antics de la ciutat. Tot i el seu caràcter genèric, permet conèixer l'existència de diversos edificis que en l'actualitat resten desapareguts per a sempre més.⁷⁷

Finalment, i ja fent referència a les publicacions més recents, destaquen dos dels articles més interessants per a l'estudi de l'arquitectura religiosa d'època medieval montpellerina. El primer, publicat l'any 1995 i de qui n'és autor Jean Arnault Dérens, es refereix a l'establiment dels ordes religiosos a la ciutat a l'època medieval. Aquest article permet fer-se una idea de les característiques arquitectòniques dels edificis, però també de la seva situació a la ciutat. De la mateixa manera, aporta dades i dates sobre la seva fundació i destrucció arran de les guerres de religió.⁷⁸ Pel que fa al segon article, de l'any 2011, el seu autor, Robert Dumas proposa un estudi general sobre tots els hospitals medievals que foren fundats a la ciutat i malgrat no aportar gaires dades de tipus arquitectònic, sí que en facilita la data de fundació, l'orde al qual pertanyien, així com la situació urbana.⁷⁹

Bibliografia referida als vescomtats de l'Omeladès i del Carladès.

El segle XX.

Pel que fa a bibliografia més rellevant referida a les terres de l'antic vescomtat de l'Omeladès, al segle XX en destaquen bàsicament les següents publicacions: les actes de la celebració del *Congrès Archéologique de France* l'any 1950, on, entre d'altres, hi

⁷⁵ J. Lauriac (abbé), *Sainte-Eulalie. Le couvent de la Merci. L'église paroissiale*, Montpellier, Librairie Valat, 1917.

⁷⁶ J. Fabre de Morlhon, « El Montpellier de los reyes de Mallorca », a *BSAL*, 35 (1976), p. 234-242.

⁷⁷ M. J. Pagès, *Nouveau guide des vieux monuments de Montpellier*, Montpellier, Impr. l'Abeille, 1987.

⁷⁸ J. A. Dérens, « Les ordres mendiants à Montpellier : "religieux de la ville nouvelle" ou religieux du consulat ? », a *Annales du Midi : revue archéologique, historique et philologique de la France méridionale*, 107 (1995), p. 227-298.

⁷⁹ R. Dumas, « Les hôpitaux médiévaux de Montpellier », a *Académie des Sciences et Lettres de Montpellier*, Séance du 12 décembre 2011, Montpellier, 2011, p. 397-404.

trobam un article que fa referència a l'arquitectura religiosa de la vila de Lopian.⁸⁰ A l'any 1982 Étienne Broca publicà un llibre que tracta de la història religiosa de la vila de Frontinhan, en la qual es fa referència a seva església parroquial.⁸¹ Uns anys més tard, al 1996, va aparèixer una obra de caràcter general en forma de guia patrimonial dirigida per Jean Marie Pérouse i que va referida a la regió francesa del Llenguadoc-Rosselló.⁸² Finalment, pel que fa al segle XX, voldria també destacar una publicació signada per Françoise Robin, que consisteix en un estudi sobre l'arquitectura gòtica meridional compresa entre les ciutats de Besiers i Avinyó, que pel fet d'abraçar el territori de l'Omèladès, ofereix referències de les esglésies de Frontinhan i Lopian, citades en aquest treball.⁸³

A partir de l'any 2000.

De les darrers publicacions que han sortit a la llum en el present segle XXI, voldria fer referència sobretot a tres. La primera apareguda l'any 2003 és de l'autora Aline Durand i tracta sobre la formació de les parròquies al Llenguadoc entre els segles X i XII, això és, tot just abans de l'aparició de l'arquitectura gòtica, per la qual cosa, el llibre esdevé molt interessant a l'hora de conformar el paisatge monumental i explicar el naixement de les viles i el seu desenvolupament.⁸⁴ Posteriorment, a l'any 2006, s'edità una publicació monogràfica sobre l'església parroquial de Sant Pau de Frontinhan de la mà de Jean Valette, en la qual es fa un repàs cronològic sobre la seva construcció i les diferents transformacions i reformes que s'hi han dut a terme.⁸⁵ La tercera i darrera obra fou publicada a l'any 2015 en format de petita enciclopèdia referent a la vila de Frontinhan, la qual fa referència a la seva església de Sant Pau.⁸⁶

Pel que fa al vescomtat del Carladès, en destaquen bàsicament tres obres. Dues històries descriptives sobre la vila de Calvinet, de 1965 la primera i de 1994 la segona, en les quals hi apareixen algunes dades sobre el seu temple parroquial,⁸⁷ i un estudi sobre les

⁸⁰ H. Lefebvre, « Loupian ; l'église Saint-Hyppolyte, l'église Sainte-Cécile », a *Congrès d'Archéologie de France*, 1950, p. 191-200.

⁸¹ E. Broca, curé doyen, *Jalon pour l'histoire religieuse de Frontignan*, Frontignan, 1982.

⁸² J. M. Pérouse de Montclos (dir.), *Le guide du patrimoine. Languedoc-Roussillon*, Paris, Hachette, 1996.

⁸³ F. Robin, *Midi gothique. De Béziers à Avignon*, Paris, Picard Éditeur, 1999.

⁸⁴ A. Durand, *Les paysages médiévaux du Languedoc (Xe-XIIe siècles)*, Toulouse, Presses Universitaires du Mirail. Université de Toulouse le Mirail, 2003.

⁸⁵ J. Valette, *Saint-Paul de Frontignan à travers les siècles. Chronologie des divers remaniements*, Frontignan, 2006.

⁸⁶ A. Cablat; M. Nougaret; J. Valette, *La petite Encyclopédie de Frontignan la Peyrade*, Frontignan, Ville de Frontignan la Peyrade, 2015.

⁸⁷ J. M. Gaston, *Calvinet, un village de Haute-Auvergne*, Aurillac, Éditions Gerbert, 1965. A. Trin, *Calvinet, histoire et description*, Aurillac, Éditions Gerbert, 1994.

esglésies romàniques de l'Alta Alvèrnia editat l'any 2000, en la qual hi apareixen citades aquelles esglésies referenciades a la nostra tesi, que foren refetes en època gòtica.⁸⁸

⁸⁸ P. Moulier; P. Moulier, *Églises romanes de Haute Auvergne II. La région d'Aurillac*, Nonette, Éditions Créer, 2000.

6. ARQUITECTURA RELIGIOSA A L'ÈPOCA DELS REIS DE MALLORCA (1229-1349)

6.1. La Conquesta catalana i la creació del Regne de Mallorca. Aproximació arquitectònica.

Tal i com s'ha esmentat abans, quan el rei Jaume I d'Aragó conquerí Mallorca l'any 1229 ho féu amb la intenció de crear un nou regne, un nou estat que formaria part de la Corona d'Aragó, la qual havia nascut arran de la unió matrimonial el 1137 de Berenguer IV, comte de Barcelona i de Peronella, filla del rei Ramir II d'Aragó i de la qual en fou el primer monarca, a partir de 1162, Alfons II, rei d'Aragó i comte de Barcelona. La creació del nou regne de Mallorca que s'amplià amb la conquesta d'Eivissa i Formentera el 1235 i de Menorca el 1287 i, sobretot, el canvi en el tarannà històric d'aquestes noves terres que fins llavors havien estat sota domini musulmà, provocà una excisió a nivell social, lingüístic i cultural, però també i de forma més evident, a nivell religiós.

Cal tenir en compte que durant tota la dominació musulmana, des de l'any 902, les illes Balears havien tengut com a religió pròpia l'Islam i per suposat, aquesta circumstància havia afectat a la construcció d'edificis, en definitiva, a l'arquitectura. Durant els 327 anys que durà la dominació islàmica, els sarraïns havien tengut la necessitat de construir tota una sèrie d'immobles per a poder dur a terme les cerimònies i la litúrgia pròpies de la religió islàmica. És per això que tant a la Madina Mayurqa com a la ruralia de Mallorca i a la resta d'illes, s'aixecaven mesquites, madrasses i cementeris. D'aquesta manera, els pobladors de les Illes Orientals podien satisfer les seves necessitats culturals i de pregària. Just després de 1229 el context històric canvià totalment i les illes adoptaren el sistema feudal que es donava en aquella època a la resta d'Europa. Entre altres coses es canvià la religió i l'Islam fou substituït pel Cristianisme. El canvi a una nova doctrina suposà la creació de nous espais per a poder atendre les necessitats del nou culte, on poder pregar i on poder desenvolupar la nova litúrgia.

En referència a aquest tema, Amadeo Serra subratlla l'evident admiració que els cristians sentiren envers l'art islàmic, tant en el cas de l'arquitectura com en el cas de les arts decoratives, i per això en alguns edificis construïts pels cristians s'integraren detalls

ornamentals o arquitectònics entre els segles XIII-XV.⁸⁹ A més a més en alguns casos està confirmada documentalment la participació d'arquitectes i artesans mudèjars en diverses construccions. Per altra banda, Serra també constata l'evident diferència que es dona entre la Corona de Castella i la Corona d'Aragó a l'hora d'assimilar o rebutjar l'art anterior a la conquesta. Així, per tant, si pel que fa a la Corona de Castella, es conservaren edificis islàmics adaptant-los als seus nous usos (l'Alhambra de Granada o la mesquita de Còrdova, entre d'altres), en el cas de la Corona d'Aragó i més concretament, en els casos del regne de Mallorca i de València, pràcticament fou destruïda la totalitat de l'arquitectura islàmica i fou substituïda per edificis cristians de nova planta.⁹⁰

En un primer moment i una vegada haver estat conquerida l'illa de Mallorca per les tropes catalanes, el prebost de Tarragona, Ferrer de Pallarès, fou l'encarregat entre 1230 i 1238 de treballar per aconseguir la dotació del bisbat de Mallorca i la tasca a l'hora d'organitzar la pastoral de la nova Església mallorquina va córrer de la mà del bisbe de Barcelona, Berenguer de Palou. El primer bisbe de Mallorca, Ramon de Torrella, fou nomenat el 1238 i exercí el seu càrrec fins a l'any 1266, això demostra que, tot i haver-se creat el bisbat de Mallorca el 1230, aquesta seu episcopal va romandre els vuit primers anys sense prelat.⁹¹ Malgrat tot, i tal com ho afirma el doctor Josep Amengual, ja des d'un primer moment es donà una forta implantació de l'Església a tota l'illa, que quedà palesa amb una abundant construcció d'esglésies tant a Ciutat com a la ruralia de Mallorca.⁹² Emperò, no es pot oblidar que inicialment, els nous colons arribats a l'illa, per a poder resoldre al més aviat possible les necessitats culturals de la nova població, optaren per purificar degudament les mesquites ja existents i d'aquesta manera poder aprofitar les antigues edificacions religioses islàmiques adaptant-les a la nova litúrgia cristiana.

⁸⁹ En el cas de la Corona de Mallorca destaquen dos exemples: l'enteixnat mudèjar d'Alfàbia a Mallorca i les inscripcions àrabs del Palau Blanc i de la capella de la Santa Creu al Castell Reial de Perpinyà.

⁹⁰ A. Serra Desfilis, « Convivencia, asimilación y rechazo: el arte islámico en el reino de Valencia desde la conquista cristiana hasta las Germanías (circa 1230-circa 1520) », a *Memoria y significado: uso y recepción de los vestigios del pasado*, València, Universitat de València, 2013, p. 50.

⁹¹ J. Miralles; M. Rotger, « Origen y principales privilegios de la Iglesia y Cartulario del primer Obispo de Mallorca », a *BSAL*, 12 (1908), p. 5-6.

⁹² J. Amengual i Batle, MSSCC. « Mesquites, esglésies i procés de poblament. Implantació de l'Església a Mallorca entre 1230 i 1350 », a *Història i actualitat del santuari de Crestatx en el centenari de la seva reforma (1906/7-2006/7)*. Actes de la Diada d'Estudis de Crestatx celebrada el 16 de desembre de 2006, sa Pobla: Gràfiques Gelabert, 2007, p. 37.

Durant l'època de la dominació islàmica de Mallorca, la població de l'illa estava dividida en dos grans grups. Per una banda, existia un gran nucli de població que habitava l'única ciutat existent en aquell temps, Madina Mayurqa i per l'altra, la resta de la població estava repartida en alqueries i rafals que se situaven fora de la ciutat, a la ruralia, la qual estava formada per antigues alqueries i rafals d'origen àrab, això és, grups de cases disseminades entre aquestes que es dedicaven a la producció i explotació agrícola. Sembla ser que les alqueries eren nuclis de població concentrada d'una certa importància, a diferència dels rafals, i fins i tot algunes tenien certs trets de vida urbana en les quals hi destacava el mercat i la mesquita. La denominació com a alqueries o rafals que reben les propietats rurals apareix al Llibre del Repartiment.

Així doncs, cal pensar que també es donaven dos tipus de mesquites, les urbanes que es situaven a l'interior de la madina i les rurals que s'aixecaven als voltants de les alqueries. Com ja s'ha mencionat abans i tenint en compte que algunes d'aquestes mesquites foren convertides al nou culte cristià i més endavant substituïdes per noves esglésies, d'altres, en canvi, no s'aprofitaren i varen desaparèixer sense donar pas a una nova edificació de culte cristià o simplement es varen convertir en llocs d'habitació.

Pel que fa a Ciutat, no sembla que els historiadors s'arribin a posar d'acord amb el nombre de mesquites urbanes que existiren, sobretot per les mancances d'informació al respecte que presenten els documents de l'època, però Ricard Soto, en un estudi realitzat sobre aquesta qüestió, apunta que no seria gens aventurat afirmar que a Ciutat hi pogués haver entre 32 i 48 mesquites tenint en compte que la ciutat islàmica podria abastar perfectament els 25.000 habitants.⁹³ D'aquest suposat nombrós conjunt de mesquites, tres han estat identificades. Una d'elles correspon a la mesquita *aljama* o major de l'Almudaina, que s'aixecava al solar de la Seu de Mallorca. Una segon temple musulmà el constituïria la mesquita que hauria estat situada en el solar de la parròquia de Sant Miquel i una tercera mesquita està identificada al solar on s'aixecà l'hospital de Sant Andreu, concretament a l'actual carrer de la Cadena, molt a prop de la parroquial de Santa Eulàlia. A més a més, i encara referint-nos a Ciutat, Villanueva localitzà un grup de documents on es citen tres mesquites més que posteriorment foren purificades i esdevingueren esglésies. En aquesta documentació s'informa que Gastó de Montcada donà una mesquita a l'orde del Sant Sepulcre. També s'esmenta que el bisbe de

⁹³ R. Soto Company, « Mesquites urbanes i mesquites rurals a Mayurqa (Estudi documental i problemes d'interpretació) », a *BSAL*, 37 (1980), p. 120-122.

Mallorca purificà una mesquita i la dedicà a Sant Víctor i, finalment, una darrera fou dedicada a Sant Salvador.⁹⁴ Exceptuant la de Sant Víctor, la qual no és possible determinar quin fou el seu emplaçament, sí que se sap que el Sant Sepulcre se situava a l'actual carrer de la Concepció, cantonada amb el carrer de Can Cavalleria i que Sant Salvador estava localitzada a l'actual plaça de la Mercè. Pel que fa als afores de Madina Mayurqa, es documenten dues mesquites més. Una d'aquestes s'aixecava a la zona de Portopí i l'altra al Puig de sa Mesquida, indret conegut actualment com a Bellver.

A la tesi doctoral de Maria Magdalena Riera⁹⁵ es dedica un capítol a les mesquites que apareixen citades en els documents referents al Repartiment. Segons Riera, a la Part Reial hi ha documentades fins a onze mesquites, cinc més a la porció de Nunó Sanç i dues més que apareixen a les porcions de la resta dels magnats. D'aquestes devuit mesquites, Riera aconsegueix localitzar-ne fins a tretze amb seguretat, i són la mesquita de *'Abd al-Mâlik ibn Ansa*, localitzada a l'actual carrer de la Cadena, al solar de l'actual Ajuntament; la mesquita *al-Hidjnawî*, situada devers la plaça de Sant Francesc; les mesquites *Daxaquez* i *Dalhaiequilo*. La primera, situada al solar del convent de la Missió i la segona, al mateix carrer, a prop del carrer dels Oms; la mesquita de Santa Clara, que s'aixecaria en les immediacions del monestir; la mesquita de Sant Miquel, al solar de l'església parroquial de Sant Miquel; la mesquita del Salvador, aixecada al solar del convent de la Mercè -aquesta mesquita fou donada l'any 1241 pel bisbe de Mallorca Ramon de Torrella al seu germà Guillem de Torrella i a l'any 1295 fou substituïda per la construcció de l'església conventual de la Mercè-;⁹⁶ la mesquita de l'Almudaina, que s'identifica amb la que s'aixecava al solar de la catedral; la mesquita de la Carnisseria d'avall, situada a l'actual carrer de Jovellanos, prop del Born; la mesquita de la Barcanada, situada a on actualment hi ha la plaça de la Reina; la mesquita de la Ferreria, que estava situada al carrer de la Ferreria, carrer que a dia d'avui no existeix i que es localitzava a prop del carrer dels Llums, a Cort; la mesquita *az-Zanqa*, localitzada davant sa Riera, a l'actual plaça de Joan Carles I i, finalment, la mesquita del Sepulcre, al carrer de la Concepció. Sobre aquesta mesquita, Riera esmenta l'existència d'un document de 1232, contemporani a la redacció del Repartiment, on figura la donació

⁹⁴ J. de Villanueva, *Viage literario á las iglesias de España (Viage á Mallorca)*, tomo XXVI, Madrid, 1851, p. 75-78.

⁹⁵ M. M. Riera Frau, *Evolució urbana i topogràfica de Madina Mayurqa*. Palma, Ajuntament de Palma, 1993.

⁹⁶ M. M. Riera Frau, *Evolució urbana i topogràfica de...*, p. 110.

d'una mesquita a l'Orde del Sant Sepulcre.⁹⁷ Posteriorment s'aixecarà l'església conventual d'aquest orde monàstic dedicada a Santa Maria.

Fent ara referència a les mesquites construïdes a la Part Forana mallorquina, a l'article de Soto abans esmentat, l'autor proposa tota una sèrie d'indrets rurals en els quals hi ha documentada una mesquita. També cal tenir en compte la datació dels documents, tots del segle XIII durant els anys en què els nous colons dugueren a terme la repoblació de l'illa. Així doncs, se citen mesquites rurals a Biniforani (1277), alqueria situada a la vall de Bunyola; a Sóller (1253); a Rubines (1243), a prop de l'actual vila de Binissalem, lloc on també s'hi esmenta un cementeri l'any 1272; al districte de les Muntanyes (1245), a l'actual terme d'Escorca; a Pollença (1252); a Manacor (1259); a Cala Murada (1266), mesquita que Ramon Rosselló situa al camí vell de Manacor;⁹⁸ a Felanitx (1233), la qual el mateix Rosselló localitza dins la vila i la cita amb el nom de mesquita *Rabig*;⁹⁹ a sa Galera, alqueria del terme de Felanitx en la qual es documenta una mesquita l'any 1264 i sis cases sarraïnes entre 1263 i 1276; a s'Alqueria Blanca; a Campos, que a l'època la documentació cita emprant el nom de sa Mesquida de Campos, topònim que ja indicaria l'existència d'un temple musulmà; a sa Ràpita, nom català procedent de la paraula àrab *ribat* i que designa un edifici de doble ús, fortalesa i monestir a l'interior del qual s'hi aixecava una mesquita; a Esporles i també a Artà.¹⁰⁰

A més d'aquestes mesquites rurals, existeix un document datat del segle XIII en el qual se cita una mesquita que es localitzaria a l'antiga alqueria islàmica de Manchor, que a dia d'avui es correspon amb l'actual vila de Mancor de la Vall. El document en qüestió data del 31 de gener de 1270 i s'hi esmenten uns casals que en altre temps foren mesquita dels sarraïns i que es trobaven a la plaça. Aquesta plaça seria l'actual plaça de Baix, ja que en els documents dels segles XIV i XV és citada com a "Plaça de Mancor" i la plaça que a dia d'avui s'anomena de Dalt no apareix esmentada fins als documents del segle XVI, a més d'anomenar-se sempre com a plaça de Dalt o d'Amunt,¹⁰¹ per tal de distingir-la de l'anterior que sembla que seria la plaça central del poble. El cas de la mesquita de Mancor de la Vall ens confirma el que ja havíem esmentat abans, i és que en alguns casos, les mesquites esdevingueren habitatges. Un altre cas a tenir en compte

⁹⁷ M. M. Riera Frau, *Evolució urbana i topogràfica de...*, p. 113.

⁹⁸ R. Rosselló Vaquer, *Felanitx a la segona part del segle XIII*, Felanitx, 1973, p. 17, 34 i 37.

⁹⁹ R. Rosselló Vaquer, *Felanitx a mitjan segle XIII*, Felanitx, 1972, p. 13.

¹⁰⁰ R. Soto Company, *Mesquites urbanes i mesquites rurals a Mallorca...*, p. 127-131.

¹⁰¹ G. Fiol Mateu, « Una mesquita documentada en el djúz musulmà d'Inca », a *III Jornades d'Estudis Locals. Inca, 24 i 25 de maig 1996*, Inca, Ajuntament d'Inca, 1997, p. 22.

és el d'Inca. Al llarg del temps i com ja ha estat possible observar, s'ha suposat que moltes de les esglésies primitives aixecades després de la conquesta catalana, havien estat construïdes damunt antics temples islàmics. Pel que fa a Inca, es pot suposar que això és el que passà amb l'església parroquial de Santa Maria i amb l'església de Sant Bartomeu, encara que en cap cas s'han trobat documents que així ho confirmin, ni tampoc s'hagin realitzat les oportunes excavacions arqueològiques.¹⁰² En canvi, sí que existeix un document datat de 1241, on es documenta una mesquita que estava a Inca i que pertanyia a Ramon Frener, localitzada dins la porció dels homes de Barcelona.¹⁰³ En aquests dos casos es demostra una vegada més que no sempre totes les mesquites esdevingueren temples de culte cristià.

Quan es prossegueix amb l'anàlisi dels primers establiments religiosos arran de la conquesta catalana i durant els primers anys de la colonització de Mallorca, hom es topa amb dos exemples que deixen entreveure, de forma bastant evident, que el primer temple al qual es fa referència era una antiga mesquita que havia estat convertida en església. Faig referència aquí a les viles de Santa Maria del Camí i de Lluçmajor.

En el cas de Santa Maria del Camí, diversos historiadors esmenten l'existència d'un primer temple aixecat al camí de Coanegra, proper a les muntanyes, localitzat a l'antiga alqueria àrab de Mahuyar (*Maw'iyya*), alqueria que estaria situada als voltants de l'actual possessió de Son Torrella. Una primera notícia documentada on s'anomena aquest temple està datada de 1246 i exposa: "Mahuia, A Idus de març (dia 15) de 1246 Bernat de Torrella establí a favor de Pere Lopiz per fer una era la part de terra que servia de cementir a l'església vella que estava a l'alqueria del dit Torrella en el terme de Canarrossa que té en feu de Bernat de Santa Eugènia".¹⁰⁴ S'adverteix en aquest document que quan s'anomena aquest primer temple es fa denominant-lo "església vella". Aquesta denominació ens assenyalava, per tant, que a l'any 1246 ja s'havia construït una nova església. A més a més, quan el document fa referència a la voluntat de voler convertir una part de l'antic cementeri en era, indica que en aquest lloc ja no s'hi celebrava culte i molt probablement havia estat abandonat en favor de la nova església, que els documents situen en un altre lloc "al camí de Coanegra, a l'esquerra

¹⁰² G. A. Reus i Planells, « L'art gòtic a Inca. Arquitectura religiosa », a *XIV Jornades d'Estudis Locals. Inca, 2013*, Inca, Ajuntament d'Inca, 2014, p. 153.

¹⁰³ L. Pérez i Martínez; B. Coll i Tomàs, *Ramon de Torrelles: primer bisbe de Mallorca: documents, biografies, sepulcre*, Palma, 1988, doc. 77, 73.

¹⁰⁴ J. Capó Juan, *La vila de Santa Maria del Camí. De la prehistòria al segle XVI*, Volum I, Mallorca, 1980, p. 65.

anant cap a la muntanya, molt a prop del camí d'Inca; no confrontava, però, amb dit camí".¹⁰⁵ Es podria, doncs, situar als voltants de l'actual estació del ferrocarril.

Totes aquestes dades documentals em permeten arribar a plantejar que, tenint en compte que a l'any 1246, sols setze anys després de la conquesta, es parla de l'existència d'una "església vella" i que, igualment, s'esmenta un nou temple situat a les proximitats de l'actual vila, tot fa pensar que en el cas de l'anomenada "església vella", en realitat es tractaria d'una antiga mesquita àrab purificada i adaptada al nou culte cristià. Cal tenir en compte, com ja s'ha esmentat abans, que la documentació situa aquest edifici a l'antiga alqueria àrab de Mahuyar i és poc probable que amb una diferència de tan sols setze anys des de la conquesta, ja s'haguessin construït dues esglésies de nova planta.

Un cas semblant pareix que també es podria haver donat a la vila de Lluçmajor. Aquesta vila té el seu origen en una alqueria àrab anomenada *Luc major* que pertanyia al districte de *Muntuy* i en la qual, a l'any 1235 hi apareix documentat l'establiment d'un primer grup de colonitzadors catalans. Aquesta informació ha donat peu a afirmar que molt probablement en aquest mateix any de 1235 es construï una primera església, encara que aquesta dada no està documentada. En canvi, segons un document conservat a l'Arxiu del Regne de Mallorca, s'esmenta l'existència d'un primer rector, de nom Berenguer, a l'any 1247,¹⁰⁶ així com també està constatat que el 1259 es duia a terme la construcció d'una nova església.¹⁰⁷ Per tant, talment i com veiem a Santa Maria del Camí, en el cas de Lluçmajor, també és poc probable que a l'any 1235 es construís una primera església de nova planta i que només vint-i-quatre anys després ja se'n bastís una altra. Així doncs, en aquest cas, també es pot plantejar la més que probable hipòtesi que l'església suposadament construïda el 1235 pels colons, era en realitat l'antiga mesquita de l'alqueria de *Luc major*, ja existent i que en aquells anys tan propers a la conquesta, servís als fidels cristians com a lloc de culte i pregària. Tanmateix, el cert és que les dues úniques mesquites que ha estat possible localitzar de manera documental i, per tant, fidedigna són la de la Seu i la de Sant Miquel a la Ciutat de Mallorca. Pel que fa a la resta, ni s'ha trobat cap resta arqueològica ni ha estat possible situar la seva ubicació amb total seguretat, consegüentment el lloc on s'aixecaren continua essent hipotètic.

¹⁰⁵ A. D., *La parròquia de Santa Maria del Camí i el seu patrimoni històric i artístic*, Santa Maria del Camí, Ajuntament de Santa Maria del Camí, Parròquia de Santa Maria del Camí, 1998, p. 30.

¹⁰⁶ ARM, Prot (343), 188.

¹⁰⁷ B. Font Obrador, *Historia de Lluçmajor*, Volumen primero, Mallorca, Gráficas Miramar, S.A., 1972, p. 107-108.

Arribats a aquest punt, sorgeix un interrogant al voltant de l'edificació de les primeres esglésies de la mà dels repobladors catalans, que per una banda planteja si aquests temples primitius foren bastits tot just després de la conquesta, és a dir, a partir de 1230 o, per contra, es començaren a construir a partir de 1250. En diverses ocasions i de manera bastant habitual s'ha donat a entendre que fou tot just després de la Conquesta quan els nous colons començaren l'edificació dels primers temples mallorquins. Això es pot haver entès així per mor de la documentació existent, en què en nombroses ocasions, i ja a una data tan propera com la de 1230, apareixien esmentades un gran nombre d'esglésies, capelles i, fins i tot, hospitals, la major part a la ciutat de Mallorca. Cal pensar que ja a l'any 1230 fou creada la seu episcopal mallorquina i, tot i que fins a 1238 el nou bisbat va estar dirigit pel bisbe de Barcelona, Berenguer de Palou, des de 1230 l'antiga mesquita de l'Almudaina fou consagrada al nou culte i féu les funcions de catedral. Per tant, és encertat afirmar que molt probablement, moltes d'aquestes primitives fundacions religioses ocuparen en un primer moment les instal·lacions d'antics temples islàmics o, fins i tot, en altres casos, foren establertes a l'interior de cases sarraïnes. Pel que fa a la part forana, s'ha d'advertir que la conquesta no va ser completada fins a l'any 1232. Això demostra que, exceptuant l'església parroquial de Sant Joan de Muro, la parroquial de Santa Margalida de Muro (actual vila de Santa Margalida) i l'església del monestir cistercenc de Santa Maria d'Esporles, les tres fundades l'any 1230, totes les altres fundacions es realitzaren a partir de 1233.

Com ja s'ha vist, els nous pobladors de l'illa anaren ocupant les antigues alqueries i rafals islàmics i, en conseqüència, la major part de les vegades, els colons aprofitaren els antics llocs de culte àrabs. En aquest aspecte, Josep Amengual i Batle és del parer que les esglésies colonials dels repobladors foren construïdes quan aquests ja s'havien establert i les seves necessitats bàsiques havien estat escomeses. És per això que Amengual proposa que aquestes esglésies s'haurien començat a edificar a partir de 1250.¹⁰⁸ De manera general, jo també compartesc aquesta mateixa opinió. Un clar exemple d'aquest fet el constitueix el cas anteriorment citat de Sant Salvador de Ciutat. Tot i això, segurament es pogueren donar algunes excepcions com, per exemple i entre d'altres, el cas de l'església de Santa Eulàlia, també a Ciutat, documentada per primera vegada el 23 d'octubre de 1230,¹⁰⁹ només deu mesos després de la conquesta i que fou

¹⁰⁸ J. Amengual i Batle, MSSCC, « Mesquites, esglésies... », p. 37-38.

¹⁰⁹ S. Quiroga Conrado (a cura de), *La reforma de l'església de Santa Eulàlia de Palma (1889-1912). La "Memoria sobre las obras" del Marquès de Vivot*, Palma, Ajuntament de Palma, 2008, p. 21.

construïda de nova planta en un solar tot just defora del segon recinte de les muralles àrabs.

Pel que fa a Eivissa, l'any 1234 el rei Jaume I autoritzà a Guillem de Montgrí que conquerís l'illa i la conquesta tengué lloc el 8 d'agost de 1235, data en què *Madina Yabisa* capitulà i els catalans es feren amb el poder del castell de la ciutat. D'aquesta manera i ben igual que havia passat a Mallorca el 1229, Eivissa passava a formar part del Regne de Mallorca i, alhora, de la Corona d'Aragó. Tot seguit, es dugué a terme el repartiment de l'illa entre els magnats. L'illa fou dotada d'una església parroquial que seria dedicada a Santa Maria, la ciutat i el castell foren dividits en tres parts. La resta de l'illa, la ruralia, en quatre parts més, conegudes amb el nom de quartons.

A diferència de Mallorca, en el cas d'Eivissa la documentació de l'època islàmica i la coetània a la conquesta és molt minsa. Els treballs arqueològics que s'han dut a terme han donat tan sols com a fruit troballes de ceràmiques, monedes, algunes restes de construccions i pous d'època islàmica, però les fonts històriques i documentals no manifesten l'existència de mesquites, malgrat és totalment factible pensar que n'hi va haver. Fins i tot, a la mateixa església parroquial de Santa Maria de la vila d'Eivissa, després de les excavacions arqueològiques practicades els anys 1988, 1989 i 1992, s'arribà a la conclusió que l'edifici que féu les funcions de parroquial tot just després de la conquesta i durant tot el segle XIII, era una construcció que havia estat aixecada en el segle XII durant la dominació islàmica de l'illa. Segons l'estudi realitzat per Rosa Gurrea i Ángeles Martín, es tractava d'un edifici de grans dimensions que estava situat en el lloc que actualment ocupa la nau del temple. Malgrat les excavacions, no ha estat possible determinar quina funció tengué, però tenint en compte la seva ubicació, entre la fortalesa i la muralla, sembla que fou un edifici amb una funcionalitat estratègica relacionada amb la defensa de la ciutat.¹¹⁰ Això demostra, per tant, que la parròquia de Santa Maria d'Eivissa no s'hauria aixecat damunt una antiga mesquita i que aquesta hauria estat situada en un altre indret de la ciutat.

Per la seva banda, la conquesta de Menorca seguí un camí diferent respecte de Mallorca o Eivissa. L'any 1232, mitjançant el Tractat de Capdepera, els musulmans de Menorca passaven a ser vassalls del rei en Jaume. Aquesta situació es prolongà fins que el 17 de gener de 1287, l'illa fou conquerida pel rei Alfons III d'Aragó. Durant la dominació

¹¹⁰ R. Gurrea; A. Martín, *Excavaciones arqueológicas en la catedral...*, 1999, p. 75.

musulmana, *Madina Manûrqa*, també coneguda amb el nom de *Madina al-Jazîra* (Ciutadella), constituïa l'únic nucli urbà de Menorca. En el cas de Ciutadella, hi ha documentada l'existència de tres mesquites. La major estava situada en el mateix solar on al segle XIV s'aixecà l'església parroquial de Santa Maria. Les altres dues, sembla que es localitzaven al voltant del cementiri de la ciutat, que es trobava en uns terrenys ara ocupats per la plaça Nova. Essent un cas semblant a Mallorca, la ruralia menorquina estava formada per alqueries i rafals, que molt probablement també devien disposar d'alguna mesquita per tal que els habitants del camp hi poguessin acudir per a resar i complir amb els preceptes de l'Islam. Malgrat tot, la documentació no fa esment de cap temple sarraí de tipus rural i, en conseqüència, la seva existència ens és desconeguda.

La conquesta de Mallorca i, consegüentment, la creació del regne de Mallorca, propicià la introducció, primer a la balear major i alguns anys després, a Eivissa i a Menorca, de l'art gòtic, estil artístic que ens arribà des de Catalunya i que poc a poc s'anà desplegant per tot el territori. Aquesta nova estètica es donà principalment en els tres llenguatges artístics de l'època: l'arquitectura, l'escultura i la pintura. En el camp de l'arquitectura religiosa, és a partir sobretot de 1250 i durant tota la resta del segle XIII, quan a Mallorca es començaren a aixecar les primeres esglésies de nova planta tant a Ciutat com a la part forana. De la mateixa manera, amb la conquesta catalana arribaren a l'illa els principals ordes religiosos (premonstratsos, dominics, franciscans, mercedaris, carmelitans, trinitaris), així com alguns ordes de caire militar (els cavallers de Sant Jordi, els templers o els calatravins), amb la intenció de fundar-hi convents i monestirs; també es fundaren els primers hospitals amb les seves corresponents capelles. Ja en el 1230 s'erigí la seu episcopal dedicada a Nostra Dona Santa Maria i tampoc es pot oblidar la data de 1248, en què el papa Innocent IV posà sota la protecció de Sant Pere les primeres parròquies de Mallorca creades a partir de 1229. Finalment, un nombre important d'esglésies i capelles sufragànies foren construïdes per ajudar al servei de la pastoral mallorquina.

Aquestes noves esglésies formaran part del model arquitectònic emprat durant tot el desenvolupament de la repoblació de Mallorca, model que destaca per uns trets arquitectònics comuns que han propiciat que aquest tipus d'arquitectura sigui anomenada "arquitectura d'arcs de diafragma", fent precisament referència a la seva estructura formada per arcs diafragmes que sustenten una coberta d'enteixinat de fusta. Ara bé, a l'hora d'esbrinar quin fou el seu origen i com es va dur a terme la seva

expansió cal incidir una vegada més amb el fet que l'arribada a Mallorca de l'arquitectura gòtica està directament lligada al fet de la conquesta de Jaume I i que, per tant, es tracta d'un art importat des de Catalunya, sobretot dels territoris que formen la Catalunya Nova,¹¹¹ que allora eren les darreres terres que havien estat conquerides als musulmans i, en conseqüència, havia estat necessària substituir l'antiga arquitectura islàmica per la gòtica; no debades Joan Fuguet ha afirmat que “una de les característiques més peculiars de l'arquitectura medieval catalana és precisament la fórmula de cobrir mitjançant arcs diafragma”.¹¹² En aquell moment les terres catalanes i aragoneses formaven la Corona d'Aragó, de la qual el nou regne de Mallorca entrà a formar-ne part a partir de 1229. Així doncs, aquest tipus primitiu d'arquitectura gòtica que es desenvolupà a Mallorca durant el procés de la repoblació fou el mateix que a l'època es donava a Catalunya i a Aragó, però també a Occitània, concretament al Languedoc i a la Provença, i fins i tot a la Itàlia central i la Lombardia. Ara bé, cal anar a cercar quin és l'origen d'aquesta arquitectura gòtica primitiva de la qual, el tret més destacat, és l'ús de l'arc diafragma. Diversos autors¹¹³ han estudiat aquesta qüestió i afirmen que aquest sistema constructiu basat en els arcs diafragmes té el seu origen a la regió síria d'Haurân, en la qual, durant l'època imperial romana aquest tipus d'arquitectura s'emprava en la construcció de cases, palaus i temples. Si s'observa de prop aquesta arquitectura, hom se n'adona que el sistema constructiu no ha evolucionat al llarg dels segles. Aquesta tipologia arquitectònica també es troba en la construcció d'habitatges de la mediterrània oriental i central i, finalment, es va estendre a terres mediterrànies occidentals. Entre els segles X i XII, es dona l'ús d'arcs transversals a l'arquitectura romànica, fins que al segle XIII, aquest sistema constructiu viurà el seu màxim apogeu quan el seu ús es vincularà a l'arquitectura gòtica del sud d'Europa.

¹¹¹ Referent a aquest tema, cal destacar l'estudi d'Emma Liaño sobre l'arquitectura gòtica de les comarques tarragonines del Camp de Tarragona i de la Conca de Barberà, en el qual s'exposa tot un corpus d'edificis formats per una planta rectangular d'una sola nau dividits en diversos trams per arcs de diafragma que aguanten un enteixinat de fusta i acaben amb una capçalera plana, exceptuant-ne només un únic cas format per un absis poligonal; E. Liaño Martínez, *Contribución al estudio del gótico en Tarragona*, Tarragona, Instituto de Estudios Tarraconenses “Ramon Berenguer IV”, 1976.

¹¹² J. Fuguet i Sans, «Apreciacions sobre l'ús de les cobertes amb arcs diafragma a l'arquitectura medieval catalana», a *Acta Historica e Archaeologica Mediaevalia*, 7-8, Barcelona, 1986-1987, p. 437.

¹¹³ J. Fuguet i Sans, «Aportacions sobre l'ús de les cobertes...», 1986-1987, p. 437-440. J. Fuguet Sans, «Les esglésies amb arcs de diafragma de la Catalunya Nova», a *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura I. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2002, p.152-161. A. Zaragoza Catalán, «Arquitecturas del gótico mediterráneo», a *Una arquitectura gótica mediterránea*, [Catálogo de exposición], València, Generalitat Valenciana, Conselleria de Cultura i Educació, Secretaria de Promoció Cultural, 2003, p. 107-113.

De tota manera, tal i com esmenta l'historiador de l'art Amadeo Serra, cal tenir en compte que l'arquitectura gòtica sorgida en els territoris de la Corona Francesa a mitjans del segle XIII es va caracteritzar per tota una sèrie d'elements arquitectònics comuns a tots aquells grans edificis; això és la incorporació dels arcs ogivals, l'ús de la volta de creueria, el desdoblament del murs i tot un sistema de forces controlat a base de contraforts i arcs botarells, a més de tenir en compte la llum, la qual jugà un paper primordial pel que fa a la sacralitat de l'edifici. Ara bé, malgrat tot, aquest concepte de l'arquitectura gòtica fou en part desviat en diversos elements arquitectònics quan s'aplicà en edificis situats en regions properes a la Mediterrània, sobretot a causa de les diferents característiques climàtiques i paisatgístiques respecte de les terres nòrdiques, però també per la forta tradició arquitectònica anterior i el rebuig a absorbir una arquitectura directament sortida del poder reial francès.¹¹⁴

Tanmateix, no es pot obviar la gran importància i la influència que va tenir el model arquitectònic emprat pels monjos del Císter en les seves construccions i que posteriorment es va estendre, primer per terres occitanes i, seguidament, a Catalunya.

L'orde religiós de Sant Benet fou fundat el 592 per Benet de Nursia creant així la regla de Sant Benet, que fou reformada per Benet d'Aniane (750-821). A l'any 910 Guillem I, duc d'Aquitània fundà l'orde i l'abadia de Cluny a la regió francesa de la Borgonya. No fou fins al 1098 quan Robert de Molesme fundà l'orde del Císter a l'abadia de Molesme, també a la Borgonya. Més tard, el 1115 Bernat de Claravall (1090-1153) fundà l'abadia de Clairvaux i també reformà la regla de Sant Benet. En un principi, els monjos de Cluny i els monjos del Cister seguien la mateixa regla de Sant Benet, però uns i altres en feren una interpretació diferent. Mentre els cluniacencs aixecaren esglésies i monestirs rics, ostentosos, amb grans decoracions i farcits d'objectes de luxe amb la intenció que fossin oferits a Déu, els cistercencs optaren per dur quasi bé fins al límit extrem la pobresa i l'ascetisme que predicava la regla de Sant Benet i, per tant, les seves obres arquitectòniques així ho havien de reflectir. És per això que en els edificis monacals cistercencs es tenia en compte l'altura, la llargària, així com també l'ornamentació.¹¹⁵ En un principi, el temple només es podia cobrir de fusta i la volta de

¹¹⁴ A. Serra Desfilis, « La historia de la arquitectura gótica mediterránea en obras: procesos de construcción e interpretación en los edificios », a *Arquitectura en construcción en Europa en época medieval y moderna*, València, Universitat de València, 2010, p. 16.

¹¹⁵ "En el capítulo general de 1119 se enumeraron los elementos necesarios para todo monasterio y se insistió en la "simplicidad" que obligaba a evitar la construcción de torres y la decoración en la escultura, pintura y vidriera"; E. Carrero Santamaría, « Constructos historiográficos en torno a 1200. Del cimborrio de la catedral de Zamora a la

pedra era reservada a les demés estances del monestir, però poc a poc l'austeritat dels primers temps s'anà relaxant i els temples es començaren a cobrir també de pedra i tant les esglésies com els claustres cistercencs s'anaren omplint de programes escultòrics rics en decoracions zoomòrfiques, antropomòrfiques i florals, així com d'arcades ornamentades mitjançant diversos models de traceria. Segons Bernat de Claravall, el camí indicat per arribar a Déu era a través de la renúncia a tota ornamentació, mitjançant la humilitat i la pobresa, però és evident que la suposada simplicitat que es volgué imposar en els primers temps, fou ràpidament oblidada i substituïda per importants programes arquitectònics i escultòrics rics en ornamentació. Per altra banda, les primeres construccions d'aquests dos ordes adoptaren l'estil arquitectònic vigent en aquella època, el romànic, però també és ver que visqueren el naixement d'un nou art, el gòtic i, per tant, experimentaren en primera persona la transició d'un estil a l'altre, així doncs, en cap cas pot parlar-se d'un "estil cistercenc". Aquesta conjuntura quedà palesa en molts dels edificis aixecats a l'època. El nou estil gòtic adoptà dos elements arquitectònics ja emprats en èpoques i estils anteriors, l'arc apuntat o ogival i la volta de creueria o nervada, que es convertirien en l'arquetip de l'arquitectura gòtica a partir de la consagració l'11 de juny de 1144 del cor de l'abadia benedictina de Saint-Denis als afores de París.

A partir d'aquest moment, l'arquitectura gòtica s'estendrà arreu d'Europa, però adoptarà diferents models de construcció segons les regions. Així doncs, al nord de França, per influència de l'abat Suger de Sant Denis, s'aixecaren grans catedrals i esglésies, que es caracteritzen per l'ús dels arcbotants que permeten una major altura dels edificis, la gran lluminositat que inunda els interiors gràcies a l'obertura de grans finestrals i rosetons coberts amb vidres de colors, la construcció de grans torres i campanars, la profusió de pinacles i agulles, l'ús reiterat de plantes de tres naus, les quals destaquen per la marcada diferència d'altura entre la nau central i les laterals, la divisió dels murs laterals de la nau central en tres (arcades, trifori i claristori) o en quatre (arcades, galeria, trifori i claristori) pisos, la riquesa escultòrica tant a l'interior del temple com a l'exterior o la construcció d'absis poligonals envoltats de capelles radials. Contràriament a tot això, l'arquitectura gòtica que s'aixeca al Languedoc ho fa seguint una lectura totalment

arquitectura del Císter », a M. Poza; D. Olivares (Coord.), *Alfonso VIII y su época*, Madrid, Universidad Complutense de Madrid, 2017, p. 525-550 (en premsa).

diferent a la del nord de França i presenta uns trets arquitectònics que beuen directament de la tradició arquitectònica clàssica.

A les terres llenguadocianes, durant el segle XIII s'establí un sistema constructiu amb uns trets estètics totalment diferenciats del sistema arquitectònic del nord de França. Les esglésies que es començaren a aixecar durant aquest segle ho feren seguint el model de nau única, la qual cosa aconseguí crear uns espais interiors molt vastos i diàfans, sense la necessitat d'elements de suport interior i en els quals, finalment, també hi destaca una gran lleugeresa. Tanmateix, totes aquestes són particularitats autòctones pròpies de les regions mediterrànies que, al mateix temps, deriven de l'arquitectura de l'època final del romànic. S'ha afirmat que la nau única de la catedral de Tolosa de Llenguadoc constitueix el primer experiment d'aquest sistema constructiu llenguadocià. Aquesta nau, reconstruïda a finals del segle XII i durant tota la primera meitat del segle XIII sobre les restes d'un temple anterior romànic, hauria rebut la seva coberta de volta de creueria als voltants de 1250.¹¹⁶

Les esglésies gòtiques del Llenguadoc presenten una planta rectangular de nau única sense transsepte i un absis poligonal que normalment sol ésser més estret i més baix que la resta de la nau. Pel que fa als murs laterals, estan dividits en dos pisos. A la part inferior s'hi obren capelles situades entre els contraforts i a la part superior finestres caracteritzades per la seva llargària i estretor. Ara bé, a l'hora de parlar del tipus de coberta cal observar que n'existeixen dos tipus diferents i que, a més a més, també estan diferenciats geogràficament. A l'Alt Llenguadoc (regió del Migdia Pirineus, actualment denominada Occitània), les esglésies estan cobertes, tant l'absis com la nau, per una volta de pedra de creueria, en canvi, quan es fa referència al Baix Llenguadoc (regió del Rosselló-Llenguadoc, actualment denominada Occitània), les esglésies presenten només volta de creueria als absis, mentre que les naus estan cobertes amb un embigat de fusta sustentat per arcs ogivals. Aquest sistema constructiu format per arcs de diafragma entrà al Llenguadoc a través de Perpinyà i Montpeller a partir del segle XI i fou adoptat al segle XIII pels ordes religiosos del Baix Llenguadoc emprant-se en les construccions dels seus convents i monestirs. De la mateixa manera, pel que fa als absis, també cal fer una diferenciació geogràfica. En el cas de l'Alt Llenguadoc, les capçaleres dels temples

¹¹⁶ D. Droucourt, « Le voûtement de la nef raymondine de la cathédrale de Toulouse », a *La naissance et l'essor du gothique meridionale au XIIIe siècle. Cahiers de Fanjeaux*, 9, Toulouse, Éditions Privat, 1974, p. 66. P. Araguas, *Architecture religieuse gothique...*, 2000, p. 96.

tenen un absis poligonal de la mateixa altura i amplària que la resta de la nau, en canvi, a les esglésies aixecades a terres de l'Aude i de l'Erau es constata la presència de dos tipus absidals diferents. El primer tipus està format per una capçalera tancada amb un mur en el qual s'hi obre un sol absis (Sant Miquel de Castèlnòu d'Arri, Nostra Senyora de l'Assumpció de Fanjaus). En el segon tipus, al mur de la capçalera s'hi obren dues absidioles a cada lateral de l'absis (Catedral de Sant Miquel i església de Sant Vincenç de Carcassona, Nostra-Senyora de Marceille de Limós). Viviane Paul afirma a la seva tesi que la igualació de les dimensions de l'absis i de la nau a l'Alt Llenguadoc fou en gran part una innovació gòtica, ja que el predomini concedit a la nau per un absis molt més petit al Baix Llenguadoc era una fórmula antiga, que assenyalava la importància del santuari de les construccions romàniques i gòtiques del Baix Llenguadoc.¹¹⁷

A Catalunya, la incidència de l'arquitectura gòtica d'arcs diafragmes a partir de la repoblació fou menor. Cal assenyalar una vegada més la vinculació a l'orde del Cister com a primers exemples d'aquest tipus de construccions amb els dormitoris de Santes Creus (1191) i de Poblet (1243). Quan a Catalunya parlem del procés de repoblació, ens referim a aquells territoris que formaven les antigues taifes de Lleida, Tortosa i Tarragona, i que foren conquerits pel comte Berenguer IV al voltant de 1150. Pel que fa a l'esmentada taifa de Tarragona, en la repoblació de les seves terres hi jugà un paper importantíssim les fundacions dels monestirs cistercencs de Poblet, Santes Creus i Vallbona de les Monges, ja que l'establiment de monestirs en terres tot just conquerides, constituïa un dels recursos més eficaços per contribuir que el sistema de repoblament tengués èxit.¹¹⁸ És en aquests territoris on es troben exemples d'esglésies que solen ser de dimensions més aviat petites i que mostren aquest sistema constructiu d'arcs de diafragma. Entre d'altres exemples es poden citar Sant Bartomeu de les Camposines (1280), a la Fatarella; Sant Joan d'Algars a Batea; Santa Anna d'Almudèfer (1267), a Caseres o Sant Miquel de Montblanc (1288), tots a la província de Tarragona. Aquest tipus constructiu, que fou molt usat en un primer moment pel Cister, fou a la vegada molt emprat pels templers i hospitalers i, finalment, l'adoptaren els ordes monàstics. A Barcelona, dues esglésies que no s'han conservat foren cobertes d'un enteixinat de fusta

¹¹⁷ V. Paul, « Le problème de la nef unique », a *La naissance de l'essor du gothique méridional au XIIIe siècle*, Cahiers de Fanjeaux 9, Toulouse, Éditions Privat, 1974, p. 26.

¹¹⁸ E. Fort i Cogul, *El monestir de Santes Creus. Vuit segles d'història i d'exemplaritat*, Santes Creus, Publicació dels Amics de Santes Creus, 1976, p. 10.

sustentat amb arcs de diafragma: l'església de Sant Francesc (1236) i l'església dominica de Santa Caterina (1240), en canvi, sí tengué més sort la capella de Santa Àgata del Palau Reial Major (1302), que sí ha arribat fins els nostres dies. A fora de Barcelona, entre d'altres, cal esmentar la desapareguda església del Carme de Peralada (1206), a la província de Girona o l'església de Sant Domènec de Balaguer (1323), a la província de Lleida, aquesta darrera, per sort, conservada i datada ja del segle XIV.

També a les terres de l'antic regne d'Aragó hi ha tota una sèrie d'esglésies que foren construïdes seguint aquest mateix tipus arquitectònic. En primer lloc, s'ha d'esmentar el monestir cistercenc de Santa Maria de Sixena (1188), a la província d'Osca, en el qual tant en el claustre com a altres dependències, per exemple la sala capitular, foren cobertes d'un enteixinat de fusta sustentat per arcs de diafragma que es caracteritzen perquè l'apuntament dels arcs és a penes perceptible. A part d'aquest monestir cistercenc, algunes altres esglésies destacades a la mateixa província són: Sant Miquel d'Osca (segles XII-XIII), Nostra Senyora de l'Assumpció de Vallobar (segle XIII), Sant Miquel de Barluenga (segle XIII) i Sant Fructuós de Bierge (segle XIII), però també el Palau del Bisbe de la mateixa ciutat d'Osca, en part destruït, construcció que formava part del conjunt catedralici d'aquesta ciutat aragonesa del qual, de la part conservada, en destaquen dos pavellons propers al claustre. Les plantes baixes d'aquestes dues ales estan fomes per arcs de diafragma que sustenten una coberta d'enteixinat de fusta, estructura que també és possible entreveure en les restes d'algunes de les habitacions que se situaven al costat Est del conjunt palatí. Així doncs, el sistema de cubrició dataria del segle XIII, encara que les construccions serien anteriors i no haurien previst la seva elevació, tal i com ho apunta Eduardo Carrero.¹¹⁹ Fent ara referència a la província de Terol, destaca l'església de Nostra Senyora de la Font de Pena-roja de Tastavins (1340) i l'església de la Sang de Sarrión (s. XIV).

Com ja s'ha dit, la creació del regne de València va tenir lloc després de la conquesta de la ciutat de València de la mà de Jaume I l'any 1238. Aquest mateix tipus de construcció caracteritzada per una coberta de fusta sustentada per arcs de diafragma fou també molt usada a l'època de la repoblació a les terres del regne de València, de fet, aquest sistema constructiu, segons apunta Arturo Zaragozá, "arribà a convertir-se en la fórmula més freqüent i habitual per a la construcció d'esglésies en la València

¹¹⁹ E. Carrero Santamaría, « De Mezquita a catedral. La seo de Huesca y sus alrededores entre los siglos XI y XV », a *Catedral y ciudad medieval en la Península Ibérica*, Molina de Segura, Editorial Nausicaä, 2005, p. 57.

medieval".¹²⁰ És veu clarament com els nous colonitzadors empraren el mateix procediment per a la repoblació que havien emprat en la conquesta de Mallorca. A València també fou habitual l'adaptació d'antigues mesquites com a esglésies i una vegada que els colons es varen haver establert, començà la construcció de noves esglésies amb cobertes d'embigat de fusta i arcs de diafragma. En un recent estudi ha estat possible catalogar fins a un centenar d'esglésies d'aquest tipus.¹²¹ Entre d'altres i del segle XIII, destaquen les esglésies parroquials de Santa Maria de Llúria, dita església de la Sang (a partir de 1253), Nostra Senyora de l'Assumpció de Vallibona (1279), Santa Caterina d'Alzira, erigida damunt una antiga mesquita i reconstruïda al segle XVII en estil barroc, Sant Fèlix de Xàtiva (1265), Sant Salvador de Sagunt (entre 1248), l'ermita de Sant Roc de Ternils o l'església de la Sang de Benigànim, aixecada també damunt una mesquita i de finals del segle XIII. Sant Pere de Xàtiva fou fundada al segle XIII, però durant aquest segle s'emprà l'antiga mesquita i fou a principis del segle XIV quan es construí l'actual temple. A continuació, al llarg dels segles següents XIV i XV, els ordes religiosos serien els encarregats d'aixecar les seves esglésies conventuals seguint aquest mateix sistema constructiu, destacant els temples de Sant Francesc de Morella (1300), Sant Francesc (1366-1377) i Sant Domènec de Xàtiva (entre 1300 i 1330) o l'església hospitalària de Sant Antoni de València (1313).

Arribats a aquest punt, crec que és igualment necessari revisar la vinculació que massa sovint s'ha fet d'aquest tipus arquitectònic a la idea de pobresa, senzillesa i rudesia.¹²² La mateixa anàlisi que en fa Zaragozá referida a les terres del regne de València, pot perfectament aplicar-se a les del regne de Mallorca. Així doncs, el model d'esglésies d'arcs de diafragma cobertes d'enteixinat de fusta fou emprat durant el segle XIII i XIV arreu del territori mallorquí, tant en esglésies de la ciutat de Mallorca com en d'altres de la Part Forana, sense tenir en compte la relativa importància o rellevància que pogués tenir el temple o el nombre de població de la ciutat o vila en qüestió. Així doncs, si es fa una anàlisi més exhaustiva, hom se n'adona que aquest mateix model fou emprat tant per arquitectures senzilles (petites esglésies com Santa Maria de la Torre d'Alcúdia o Santa Llúcia de Mancor de la Vall, entre d'altres) com d'altres de més riques i importants (Sant Francesc de la ciutat de Mallorca o Nostra Senyora del Carme

¹²⁰ A. Zaragozá Catalán, *Arquitectura gòtica valenciana*, València, Generalitat Valenciana. Conselleria de Cultura i Educació, 2000, p. 29.

¹²¹ A. Zaragozá Catalán. « Arquitecturas del gótico mediterráneo »..., p. 119.

¹²² F. Español, *El gòtic català*, Manresa, Angle Editorial, 2002, p. 11.

de Perpinyà, entre d'altres). A més a més, cal també tenir en compte la decoració pictòrica de molts d'enteixinats d'aquestes esglésies (Santa Margalida de la ciutat de Mallorca o Santa Magdalena del Puig d'Inca, entre d'altres), la qual cosa no era una feina ni ràpida, ni senzilla i molt manco barata. Per aquesta banda, Zaragoza exposa que la raó per la qual s'utilitzà aquest model arquitectònic no fou perquè fos barat o ràpid, sinó per la manca de mà d'obra experimentada a l'hora de construir voltes de pedra i també per la utilització de mà d'obra indígena per a la realització d'enteixinats de fusta.¹²³

També Arturo Zaragoza insinua dos tipus bàsics d'aquest tipus d'església, i tot i que ell l'aplica al País Valencià, també es pot fer extensible a la resta de la Corona d'Aragó i més enllà. El model d'esglésies, vinculades, normalment a edificis més petits, els arcs diafragma arranquen des del terra o de molt baixa alçada, i a més, el mur d'arrancada dels arcs envaeix la nau. En canvi, un segon model corresponent a edificis de majors dimensions, els arcs sovint descansen sobre permòdols ubicats molt més amunt (més de tres metres). Alguns exemples d'aquest darrer model serien: l'església de Santa Margalida de la ciutat de Mallorca, l'església conventual dels Àngels d'Horta de Sant Joan, Sant Pere de Xàtiva, Sant Francesc de Vilafranca del Penedès,¹²⁴ Sant Francesc de Montblanc, Sant Domènec de Balaguer, Nostra Senyora de la Mercè de Girona, Nostra Senyora de Lamourguier de Narbona i Sant Sebastià de Villapalacios, del segle XV (Albacete).

Els portals d'aquest model d'esglésies, segons Zaragoza, se situen al segon tram d'una de les façanes laterals: consisteixen amb un arc de mig punt amb grans dovelles, però amb elements decoratius propis del Romànic, com ara la línia d'imposta unida al guardapols que recorre el diàmetre de les dovelles, com en els casos valencians de: l'ermita de Santa Llúcia de Catí, l'ermita de Sant Fèlix de Xàtiva, l'església de Poblet de Benifassà, Sant Pere de Castellfort, l'antiga parroquial de Bellavista, la parroquial de Puzol, la Sang de Vilareal. Aquest model de portal es féu molt extensiu i es perpetuà fins al segle XVII.¹²⁵ A Mallorca trobam com a motius ornamentals romànics les puntes de diamant a les esglésies de Santa Maria de Castelltix, a Santa Maria del Puig de

¹²³ A. Zaragoza Catalán, *Arquitectura gòtica valenciana...*, p. 33.

¹²⁴ Montserrat Meret i Nin afirma que l'actual volta de creueria de la nau dataria de finals del segle XIII, substituint l'antiga de fusta. Vegeu: M. Meret i Nin, « El convent de Sant Francesc de Vilafranca del Penedès », a *L'art gòtic a Catalunya...*, p.184.

¹²⁵ A. Zaragoza Catalán, *Arquitectura gòtica valenciana...*, p. 46-49.

Pollença i a Santa Maria de Bellpuig d'Artà. En el cas del portal de l'antiga església de Sant Joan de Sineu (actualment Santuari de Nostra Senyora de Consolació de la vila de Sant Joan), el portal té un guardapols motllurat, però sense ornamentació escultòrica i alhora, tampoc té línia d'imposta.

Per tant, l'arquitectura gòtica primitiva en els diferents territoris de la Corona mallorquina va estar caracteritzada per esglésies que eren cobertes mitjançant un enteixinat de fusta a dos vessants, que alhora era aguantat per arcs ogivals de diafragma, però aquest primer sistema constructiu que havia estat utilitzat pel gòtic primerenc, tant al Migdia francès com en molts dels territoris de la conca mediterrània, anà evolucionant i el sistema de cobriment de fusta s'anà substituint i donà pas als sostres formats per voltes de creueria de pedra.

En el territori de l'antic regne d'Aragó, alguns exemples d'esglésies gòtiques meridionals d'una sola nau amb coberta de volta de creueria, capelles laterals i capçalera poligonal són: Santa Maria de Mora de Rubielos (segle XIV), Sant Jaume el Major de Montalbán (primera meitat del segle XIV), Santa Maria la Major de Vall-de-roures (1321-1423), Sant Fèlix de Torralba de Ribota (segona meitat del segle XIV), Sant Pere de Terol (segle XIV), Sant Francesc de Terol (finals del segle XIV), Santa Maria de Tobed (1356-1385), Capella de Sant Miquel o la Parroquieta de la Seu de Saragossa (1374), Santa Tecla de Cervera de la Cañada (acabada el 1426), Nostra Senyora de les Neus de Molinos de Teruel (segle XV) i Nostra Senyora de l'Assumpció de Ràfels (segle XV).

Si pel que fa a la tècnica de cobriment mitjançant enteixinat de fusta, s'adverteix que arribà a Mallorca des de Catalunya amb la conquesta de Jaume I a partir de 1229, es veurà com en el cas de la volta de creueria, el punt d'irradiació no és Catalunya, sinó el Llenguadoc.

Amb l'afirmació precedent em referesc al fet que l'ús de la volta de creueria en espais gòtics meridionals és donà per primer cop a Mallorca ja en el segle XIII, mentre que a Catalunya no fou fins ben entrat el segle XIV. Si bé no es pot negar que a les terres catalanes també s'emprà la volta de creueria durant el segle XIII, s'observarà que aquestes esglésies no constitueixen espais meridionals, sinó que es tracta d'edificis que encara tenen una forta influència de l'arquitectura romànica. A la Corona d'Aragó i més concretament en terres del Regne d'Aragó destaquen les esglésies monacals de Santa

Maria de Veruela (a partir de 1146), de Nostra Senyora de Rueda (a partir de 1153), de Santa Maria la Blanca de Piedra (a partir de 1186) o la catedral de Tarazona (a partir de 1225). En el cas de Catalunya, es troben les primeres voltes de creueria en els monestirs cistercencs de Poblet (1149), Santes Creus (1152) i Vallbona de les Monges (1157), essent el monestir de Santa Maria de Poblet el primer edifici religiós català on s'emprà la volta de creueria.¹²⁶ El mateix cas es dona en les catedrals catalanes del segle XIII. Em referesc a les catedrals de Tarragona (1171) i de Lleida (1203), però també a la catedral de València (1262). Tot i que en general es pot afirmar que tant els monestirs cistercencs com aquestes tres catedrals mostren una certa resistència a l'opus francigenum, i que en el cas dels monestirs cistercencs reben una influència directe dels postulats de Bernat de Claravall, en cap cas les plantes d'aquests edificis religiosos mostren trets formals propis de l'arquitectura gòtica meridional. Tot i això, s'ha de tenir en compte un recent estudi del doctor Eduardo Carrero que proposa que l'actual basílica de Santa Maria de Castelló d'Empúries seria fruit de dos projectes constructius diferents. El primer s'hauria començat devers el 1260 i contemplaria la realització d'un edifici de planta de tres naus amb un transsepte i acabat per un absis poligonal sense capelles radials, és a dir, una església que seguiria els models del gòtic septentrional. En canvi, finalment, als voltants de 1315, l'església sofrí un canvi de projecte i s'acabà per edificar el temple actual seguint el model arquitectònic meridional. Així doncs, els dos trams més propers al presbiteri, l'absis central sense les capelles radials actuals i les dues absidioles de les naus laterals constituïrien les restes d'aquell primer projecte.¹²⁷

En canvi, pel que fa a l'arquitectura gòtica del mateix segle dels territoris mallorquins, s'observa que tant a Mallorca com al Rosselló, ja es troben dins el segle XIII esglésies que revelen trets propis del gòtic meridional i que des d'un primer moment apareixen cobertes de volta de creueria. Al comtat del Rosselló, el primer edifici cobert per una volta de creueria i que a dia d'avui encara es conserva és la capella de Nostra Senyora dels Àngels, del convent franciscà de Perpinyà. Es tracta d'una església formada per una planta d'una sola nau dividida en quatre trams i que fou construïda entre 1270 i 1310. Finalment, també cal destacar, tant a Mallorca com al Rosselló, la construcció, a partir

¹²⁶ J. Bracons Clapés, « La seqüència de l'arquitectura gòtica catalana amb relació a l'europea », a *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura I. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos*, volum 1, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2002, p. 21.

¹²⁷ Vegeu: E. Carrero Santamaría, « Santa María de Castelló d'Empúries: el doble proyecto gótico y la definición de su espacio », a M. C. Gómez Muntaner (ed.), *El Juicio Final. Sonido. Imagen. Liturgia. Escena*, Madrid, Editorial Alpuerto, 2017, p. 3-15 (en premsa).

de 1295, de les capelles de Santa Anna del Palau de l'Almudaina de la ciutat de Mallorca com també la de Santa Magdalena i de la Santa Creu del castell reial de Pepinyà, totes aquestes també cobertes de volta de creueria. A més a més, en el cas de Mallorca, cal destacar també un edifici que tot i que es tracta d'un exemple excepcional d'arquitectura gòtica septentrional a la Corona de Mallorca, també fou des d'un primer moment cobert de volta de creueria. Em referesc a l'església parroquial de Santa Eulàlia de la ciutat de Mallorca, començada a construir a partir de 1230 i que, per tant, es converteix en la primera església coberta de volta de creueria de Mallorca i també de la resta dels territoris que formaran la corona mallorquina a partir de 1276.¹²⁸

Des de sempre, la historiografia del gòtic català havia considerat que l'església dominicana de Santa Caterina de Barcelona havia servit de model per a l'arquitectura gòtica meridional de les esglésies conventuals de Sant Francesc i Sant Domingo de Mallorca i, per defecte, d'altres temples parroquials que s'havien aixecat a Mallorca entre finals del segle XIII i principis del XIV, seguint el model barceloní d'església d'una sola nau dividida en diferents trams, amb capelles obertes entre els contraforts, amb el claristori situat a sobre de les capelles laterals, acabada amb un absis poligonal i cobert tot l'edifici per una volta de creueria. L'erudit Marcel Durliat afirma que tant l'església dominicana de Barcelona com l'església de Sant Francesc havien estat cobertes de voltes de creueria.¹²⁹ Aquesta afirmació que molts d'altres historiadors de l'art també havien ratificat quedà en entredit quan a l'any 1996 Ernest Ortoll i Martin publicà un article sobre l'església de Santa Caterina de Barcelona en el qual, després d'haver dut a terme noves investigacions al respecte, manifestà que en un primer moment, l'església dominicana de Barcelona havia estat coberta d'un sostre de fusta a dos vessants sustentat per arcs ogivals de diafragma i que no fou fins al llarg del segle XIV quan aquest enteixinat fou substituït per les voltes de creueria.¹³⁰ A més a més, fent ara referència a l'església barcelonina franciscana, sabem també que el primer temple construït entre 1236 i 1240 tampoc era cobert de voltes de creueria, sinó mitjançant un sostre de fusta a dos vessants, arcs ogivals de diafragma i acabat amb un absis pla. Entre 1247 i 1298 aquest primer edifici fou substituït per un altre de capçalera poligonal i cobert de voltes de creueria.

¹²⁸ Les primeres voltes de creueria del temple s'haurien escomès el 1250.

¹²⁹ M. Durliat, *L'art en el regne...*, 1964, p. 67.

¹³⁰ E. Oriol Martín, « Algunas consideraciones sobre la iglesia de Santa Caterina de Barcelona », a *Locus Amoenus 2*, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, 1996, p. 47-63.

Una vegada haver contrastat aquesta informació, també he volgut fer una recerca sobre les altres esglésies que segueixen el model del gòtic meridional i he arribat a la conclusió que totes foren cobertes a partir dels anys 20 del segle XIV: catedral de Barcelona (començada el 1298, l'absis fou acabat el 1338), catedral de Girona (a partir de 1312), Sant Domènec de Girona (1320-1338), Santa Maria del Pi de Barcelona (1321-1391), la seu de Manresa (a partir de 1322), Santa Maria de Pedralbes (a partir de 1326), Santa Maria del Mar de Barcelona (a partir de 1329), Sant Just i Sant Pastor de Barcelona (a partir de 1342), catedral de Solsona (acabada el 1343), catedral de Tortosa (a partir de 1347), Santa Maria de Castelló de Farfanya (a partir de 1347), Santa Maria de Balaguer (a partir de 1351), Santa Maria de Cervera (consagrada el 1358) Santa Maria de Vilafranca del Penedès (començada el 1285; la volta data de 1378), Santa Maria de Montblanc (primeres dècades del segle XIV), Santa Maria de Bellpuig de les Avellanes (segle XIV), Santa Maria de Castelló d'Empúries (segle XIV), Sant Cugat del Vallès (volta de finals del segle XIV).

En canvi, pel que fa al Regne de València, les primeres voltes de creueria aplicades a esglésies gòtiques meridionals també es donen com a Mallorca al segle XIII. Arturo Zaragoza Catalán considera que l'església de Sant Salvador de Burriana és la primera església en terres de la corona d'Aragó que mostra una arquitectura netament gòtica amb un programa arquitectònic complex i que suposa una notable novetat en l'àmbit del gòtic meridional de la zona, ja que introdueix per primera vegada, les novetats tècniques de la volta de creueria associada amb la nau única.¹³¹ Sembla ser que la capçalera d'aquesta església hauria estat construïda entre 1240 i 1250 i la resta de les obres del temple s'haurien acabat l'any 1330. Si es comparen aquestes dates de construcció de l'absis valencià amb les dates en què es dugué a terme la construcció de l'absis de l'església parroquial de Santa Eulàlia de Mallorca, es pot afirmar que les obres d'aquests dos edificis foren començades de forma coetània. Respecte a Santa Eulàlia, Joana Maria Palou proposa que “entre 1230 i 1250 i sota la comitència de Nunó Sanç s'edificaren els set trasts del deambulatori, degudament estalonats pels contraforts, murs i arcs que defineixen les capelles absidals, les quals si no concloses, s'haurien ben avançat”.¹³² A partir de totes aquestes dades es pot, doncs, afirmar que Santa Eulàlia de Mallorca i Sant Salvador de Burriana són els dos primers exemples d'església gòtica

¹³¹ A. Zaragoza Catalán, *Arquitectura gòtica valenciana...*, p. 54.

¹³² J. M. Palou i Sampol, « L'escultura del deambulatori de... », p. 237.

meridional coberta de volta de creueria de tots els territoris de la Corona d'Aragó, malgrat la mallorquina mostra diversos trets formals, arquitectònics i escultòrics, propis de l'arquitectura gòtica septentrional, la qual cosa la converteix en una excepció dins els territoris de la Corona mallorquina.¹³³

A més de Sant Salvador de Burriana, existeixen a terres valencianes altres esglésies gòtiques meridionals construïdes durant el segle XIII i que també foren cobertes de volta de creueria: l'església del monestir de Santa Maria de Benifassà (1264-1276), Santa Maria de Morella (1273-1343), l'Assumpció de Forcall (1273), l'església del monestir de Santa Maria del Puig (segona meitat del segle XIII).

A manera de conclusió, val a dir que, després de tenir en compte totes aquestes referències, la idea que l'arquitectura gòtica meridional arribà a Mallorca procedent de Catalunya agafant com a referent l'església de Santa Caterina de Barcelona queda en entredit. Una de les probables causes de la procedència directa des del Lenguadoc hauria pogut ésser el fet que tant el Regne de Mallorca com el de València eren territoris tot just conquerits als moros i, per tant, era necessari construir edificis religiosos de nova planta, mentre que a Catalunya, ja existia una arquitectura romànica anterior, que en aquella època se seguia emprant amb normalitat i, per això, la substitució del romànic pel gòtic meridional no fou tan immediata, sinó que es retardà alguns anys. En canvi, aquesta arribada a Mallorca s'hauria produït per influències directes amb les terres del Lenguadoc a través de la figura del comte del Rosselló, don Nunó Sanç, personatge que molt probablement tenia relacions amb el territori francès. No es pot oblidar que l'anomenada *nef raymondine* de la catedral de Sant Esteve de Tolosa de Lenguadoc és considerada el primer exemple de nau gòtica meridional la qual, també hauria estat realitzada entre 1230 i 1250.¹³⁴

6.2. La creació de la xarxa parroquial.

En l'establiment religiós que es dugué a terme en els diferents territoris de la Corona de Mallorca, hi jugà un paper primordial el desenvolupament d'una important xarxa

¹³³ No obstant, les cinc capelles radials de Burriana remetent al romànic de la catedral de Lleida i de Santa Maria la Major de Tamarit de Llitera (Aragó), consagrada el 1211, i que posteriorment trobarem també a la catedral de València.

¹³⁴ D. Drocourt, « Le voûtement de la nef raymondine de la cathédrale de Toulouse », a *La naissance de l'essor du gothique méridional au XIIIe siècle, Cahiers de Fanjeaux 9*, Toulouse, Éditions Privat, 1974, p. 60.

parroquial, tot i que foren, en primer lloc a Mallorca, i després també, a Menorca i a Perpinyà, els indrets on la implantació parroquial fou més considerable.

MALLORCA

La primera organització parroquial de l'illa de Mallorca tengué lloc una vegada s'hagué restablert el cristianisme després de 1229. Tot d'una després de la Conquesta, una butlla del papa Gregori IX datada del 20 de desembre de 1230, exigia la dotació de l'Església mallorquina mitjançant la creació de la seu episcopal de Mallorca i també de les parròquies ciutadanes i rurals. Malgrat la seu episcopal fos creada a l'any 1230, el procés de fundació de les parròquies fou molt lent i per això, a l'any 1235 el papa encomanà al paborde de Tarragona Ferrer de Pallarès que dugués a terme la formació d'una xarxa parroquial, la qual fou conclosa a partir de 1236 i dos anys més tard, el 1238 Gregori IX designà Ramon de Torrelles, primer bisbe de Mallorca.¹³⁵ Fou aquesta primera organització eclesial la que quedà palesa en la butlla papal d'Innocent IV *Cum a nobis petitur*, signada a Lió el 14 d'abril de 1248, mitjançant la qual es posà sota la protecció de Sant Pere del Vaticà l'Església de Mallorca. En aquest document de 1248 hi quedaren reflectides 35 parròquies de les quals 16 foren dedicades a Nostra Dona Santa Maria. Respecte al llistat de Pallarès, en la butlla d'Innocent IV s'hi observa una variació que fa referència a la parròquia de Sencelles, que havia estat traslladada a aquesta vila a l'any 1238, però que en la primitiva organització parroquial de Pallarès, se situava a Costitx. De la mateixa manera, al 1248 no apareix esmentada la parròquia de Sant Andreu de Santanyí, si bé un document n'esmenta la seva existència ja al 1242.¹³⁶ Les parròquies que apareixen citades al document de 1248 són les següents: a la Ciutat, Santa Eulàlia, Santa Creu, Sant Jaume i Sant Miquel; a la ruralia mallorquina: Santa Maria de Marratxí, Santa Maria del Camí, Santa Maria d'Alaró, Santa Maria de Rubines (Binissalem), Sant Pere de Sencelles, Santa Maria d'Inca, Sant Llorenç de Selva, Sant Miquel de Campanet, Santa Maria de Pollença, Sant Pere d'Escorca, Sant Jaume de Guinyent (Alcúdia), Sant Joan de Muro, Santa Margalida de Muro (Santa Margalida), Santa Maria d'Artà, Santa Maria de Bellver (Sant Llorenç des Cardassar), Santa Maria de Manacor, Santa Maria de Felanitx, Sant Joan de Felanitx (Porreres), Sant Julià de Campos, Santa Maria de Montuiri, Sant Pere de Castelltix, Sant Miquel de

¹³⁵ P. Xamena; F. Riera, *Història de l'Església a Mallorca*, Palma, Editorial Moll, 1986, p. 42-46.

¹³⁶ M. Barceló Vidal; M. Danús, *Santanyí, Guia dels pobles de Mallorca*, Palma, Hora Nova, S.A., 2001, p. 22.

Llucmajor, Santa Maria de Sineu, Sant Pere de Petra, Santa Maria de Bunyola, Sant Bartomeu de Sóller, Santa Maria de Valldemossa, Sant Pere d'Esporles, Santa Maria de Puigpunyent, Sant Joan de Calvià i Santa Maria d'Andratx. Tal i com ho afirma Pere-Joan Llabrés i Martorell, la divisió parroquial mallorquina de 1236 que fou posteriorment estipulada en la butlla de 1248, configurà certament la primera ordenació urbanística que es realitzà a Mallorca després de l'arribada dels colons a l'illa.¹³⁷ Una vegada aquestes parròquies foren fundades, en la major part dels casos, es formà un nucli de població al seu voltant, que evolucionà fins a convertir-se en una vila. Malgrat tot, en alguns casos, això no fou així i el nucli aixecat al voltant de l'església no va créixer, com és el cas de Sant Joan de Canarrossa o Sant Pere de Castellitx o fins i tot, en algun cas, el nucli i el mateix temple es traslladaren en un altre indret i l'original va acabar per desaparèixer, com passà amb Santa Maria de Robines, que fou desplaçada a Binissalem o amb Sant Jaume de Guinyent, que mudà el seu indret original cap a l'antiga alqueria d'Alcúdia. També durant el segle XIV, algunes parròquies foren dividides en dues per mor del fort augment demogràfic que tengué lloc a Mallorca durant els primers quaranta anys del tres-cents. Així doncs, a la ciutat de Mallorca destaca el cas de la fundació de la nova parròquia de Sant Nicolau l'any 1302, que es separà de la parròquia de Santa Eulàlia. En el cas de la part forana, destaca la creació de la parròquia de la vila de Sant Joan l'any 1298, segregant-se d'aquesta manera de Santa Maria de Sineu, així com també, la fundació de la parròquia de Sant Antoni de sa Pobla l'any 1315, encara que es separà definitivament de Sant Miquel de Campanet el 1375.

EIVISSA I FORMENTERA

Ja s'ha esmentat abans que la conquesta d'Eivissa fou encomanada per ordre del rei Jaume I a Guillem de Montgrí, sagristà de la seu de Girona i arquebisbe de Tarragona. La conquesta tengué lloc el 8 d'agost de 1235 i tot d'una després l'illa fou dotada d'una església parroquial dedicada a Nostra Dona Santa Maria, dotació que havia estat ja acordada en un conveni previ a la conquesta signat l'any 1234. Aquest primer temple que va estar situat al mateix lloc on a dia d'avui s'aixeca la catedral pitiüsa, fou des de 1235 fins a la creació del bisbat d'Eivissa a l'any 1782 l'única parròquia d'Eivissa i

¹³⁷ P. J. Llabrés i Martorell, « Les 35 parròquies més antigues de Mallorca, consignades a una bul·la papal ara fa 750 anys », a *Coanegra*, 159 (1998), p. 31.

Formentera.¹³⁸ El 30 d'abril de 1782, amb la constitució del nou bisbat es crearen tres parròquies més a Vila, a part de Santa Maria d'Eivissa, desset a la ruralia eivissenca i tres parròquies més a Formentera.

MENORCA

En el cas de Menorca s'ha de parlar de dues organitzacions parroquials. La primera tengué lloc a partir de la conquesta catalana de dia 17 de gener de 1287 de la mà del rei d'Aragó Alfons III, el Liberal. Durant el regnat d'aquest monarca, una primera organització parroquial de l'illa quedà definida amb la fundació de set parròquies que foren: les parròquies de Ciutadella, Artrutx, Torxella, Favàritx, Tricampos, L'Anzell i Sitllata. Posteriorment, quan a l'any 1298 el Regne de Mallorca fou retornat al rei Jaume II, juntament amb l'illa de Menorca, es realitzà una nova organització eclesial que quedà palesa en el document conegut com al Pariatge de Menorca datat de l'any 1301. En aquest document hi apareixen citades les següents parròquies: Santa Maria de Ciutadella, Sant Joan Evangelista de Monestrell, Sant Bartomeu de la Ferreria, Santa Creu de Lluriac, Sant Llorenç de Binixems, Santa Eulàlia d'Alaior i Santa Maria de Maó.¹³⁹ Ben igual que el que passà a Mallorca, si les parròquies del segle XIII foren establertes en antigues alqueries àrabs, a excepció feta, naturalment, de la de Ciutadella, fou a partir de 1300, i sota el regnat de Jaume II, quan començaren a desenvolupar-se alguns nuclis de població, com és el cas de Ferreries, les primeres cases de la qual foren començades a construir-se a partir de 1298 o, per altra banda, es crearen noves viles, com és el cas de la vila d'Alaior, que fou una fundació reial de 1300.

ROSSELLÓ I Cerdanya

Els comtats del Rosselló i la Cerdanya ja eren terres catalanes des de feia temps, per tant la xarxa parroquial ja hi era establerta des de temps ençà. Tot i això, durant l'època del

¹³⁸ B. Escandell Bonet, *Ibiza y Formentera en la Corona de Aragón (siglos XIII-XVIII)*, tomo I, Palma de Mallorca, El Tall editorial, 1994, p. 204-206.

¹³⁹ F. Sastre Portella, « El pariatge de Menorca de 1301 », a *Mayurqa*, 20 (1981-1984), p. 141-154; « L'església menorquina durant el Regne Privatiu », a *El Regne de Mallorca a l'època de la dinastia privativa. XVI Jornades d'Estudis Històrics Locals*, Palma, Institut d'Estudis Balearics, 1998, p. 149-164.

regne privatiu de Mallorca, es realitzaren algunes noves fundacions parroquials, totes a Perpinyà, capital del Rosselló i del regne.

Així doncs, a la ciutat de Perpinyà, la primera parròquia de la ciutat era l'església de Sant Joan el Vell, que havia estat consagrada l'any 1025 pel bisbe d'Elna Berenguer III i el comte del Rosselló Gausfred II.¹⁴⁰ Cal també tenir en compte que fins en aquell moment sols la parròquia de Sant Joan el Vell havia estat envoltada d'una murada i que, per tant, les tres noves parròquies que es fundaren a continuació, foren construïdes fora murada. No fou doncs fins a l'any 1244 que tengué lloc la fundació d'una nova parròquia a la ciutat sota el regnat de Jaume I d'Aragó. Es tracta de la l'església dedicada a Sant Jaume que fou aixecada dalt el puig originalment conegut amb el nom del puig dels Leprosos.¹⁴¹ Per la seva banda, els reis de Mallorca seguiren ampliant la xarxa parroquial perpinyanesa amb la fundació de dues parròquies més: la de Santa Maria de la Real i la de Sant Mateu, ambdues edificades a partir de l'any 1300 sota el regnat de Jaume II de Mallorca. En el cas de Perpinyà, la fundació de noves parròquies, a més de la dels convents, provocà un considerable creixement de la ciutat. Així, la construcció d'aquestes tres esglésies parroquials féu que es formassin tres noves barriades, que a més a més, prengueren el nom de les parròquies, això és el barri de Sant Jaume, el barri de la Real i el barri de Sant Mateu. Pel que fa al barri de Sant Jaume, aquest quedà situat tot just darrera l'antiga parroquial de Sant Joan, concretament entre el convent de Sant Domènec i la nova església de Sant Jaume. A partir de 1301 el rei Jaume II cedí als cònsols de la ciutat els antics terrenys del convent dels Frares de la Penitència per tal que hi fos construïda la nova parròquia dedicada a Nostra Senyora de la Real.¹⁴² Aquesta nova construcció religiosa provocà la formació d'aquesta nova barriada que es va estendre entre el palau reial i els barris de Sant Joan i de Sant Jaume. Uns anys més tard, a l'any 1305 és mencionada per primera vegada la parròquia de Sant Mateu,¹⁴³ que fou construïda en uns terrenys que havien pertangut a l'orde del Temple, situats entre el palau reial i la Bassa i que arran de la construcció de l'església es formà aquest nou barri.

A part de la construcció de nous barris i, per tant, del creixement de Perpinyà, la fundació d'aquestes noves parròquies també obligà a iniciar la construcció d'un nou

¹⁴⁰ P. Wolf (dir.), *Histoire de Perpignan*, Toulouse, Éditions Privat, 1985, p. 28.

¹⁴¹ L. Barrenechea, « L'architecture religieuse à Perpignan... », p. 74.

¹⁴² A. de Roux, *Perpignan. De la place forte...*, p. 57.

¹⁴³ A. de Roux, *Perpignan. De la place forte...*, p. 57.

recinte de muralles per tal de protegir els nous barris recentment creats, ja que les primeres muralles, que dataven del segle XII, tan sols englobaven la primitiva parròquia de Sant Joan. Aquest segon recinte fou realitzat en la seva major part sota la dinastia de Mallorca, concretament durant els regnats de Jaume II i de Sanç I, i això fa que sigui conegut amb el nom de *l'encinte majorquina* “la murada mallorquina”.

MONTPELLER

La ciutat de Montpeller, que havia nascut a partir de l'any 985 sota el govern del primer senyor Guilhem I, començà a configurar la seva xarxa parroquial a partir del segle XI. La ciutat estava formada per dues entitats urbanes, Montpeller, que depenia de la senyoria dels Guilhem i Montpelleret, de caràcter més rural que l'anterior, que depenia dels bisbes de Maguelona. Així doncs, cada un d'aquests dos burgs tenia assignada una parròquia, la de Sant Dionisi de Montpelleret, esmentada per primera vegada el 1070, i la de Sant Fermí de Montpeller, anterior a 1132.¹⁴⁴ Pel que fa a Montpeller, encara cal destacar un altre temple que al llarg dels segles va esdevenir cabdal dins la història de la ciutat i que va romandre molt lligada a la història de la senyoria montpellerina. Es tracta de l'església de Santa Maria de les Taules que era presidida per una Verge negra, coneguda sota el nom de *Majestat antiqua*, que rebia un important culte des del segle XII. Malgrat aquesta església era sufragània de la parròquia de Sant Fermí, a l'any 1216, sota el regnat de Jaume I d'Aragó fou convertida en prioral i a partir de llavors es va permetre que hi fossin administrats tots els sagraments, funcionant de manera excepcional com a filial de la parròquia de Sant Fermí¹⁴⁵. A diferència d'altres territoris, ciutats i viles mallorquines, durant el govern dels reis de Mallorca, Montpeller no varià la seva xarxa parroquial i, per tant, aquesta no fou ampliada. Malgrat tot, la creació d'aquestes dues parròquies, havia provocat en el seu moment un desenvolupament urbanístic dels dos burgs, tot i que en el cas de Montpeller el creixement urbà havia estat més considerable.

¹⁴⁴ J. Caille, « L'elan urbain en Languedoc du XIe au XIVe siècle. L'exemple de Narbonne et de Montpellier », a *Archéologie du Midi médiéval*, Année 1995, Volume 13, Numéro 1, Carcassonne, Centre d'Archéologie Médiévale du Languedoc, 1995, p. 83.

¹⁴⁵ G. Cholvy, *Histoire de Montpellier*, Toulouse, Éditions Privat, 2001, p. 47-48.

6.3. L'establiment dels ordes conventuals.

Les primeres fundacions conventuals es donaren sota el regnat del rei Jaume I en tots els territoris de la Corona. Si per un costat, en el cas dels comtats del Rosselló i de la Cerdanya, o també pel que fa a la senyoria de Montpeller, aquests ordes s'implantaren a partir de la pujada al tron del rei, l'any 1213, per altre, en el cas del Regne de Mallorca, les dates canvien depenent de l'illa. Així a Mallorca les primeres fundacions es donaren a partir de la conquesta del Conqueridor l'any 1229 i en el cas de Menorca, en canvi fou a partir de la conquesta d'Alfons III d'Aragó el 1287. Pel que fa a Formentera, fou a l'any 1246 quan es dugué a terme un establiment monàstic a l'illa. En canvi Eivissa, no fou fins al segle XV quan una comunitat de frares menors s'establiren a Jesús.

Fent referència a l'època estudiada, s'ha de constatar l'existència de tres tipus diferents d'ordes religiosos que tengueren una important presència en diferents ciutats i viles de la corona mallorquina, aquests foren els ordes religiosos, els ordes militars i els ordes hospitalers, -tot i que alguns ordes eren alhora hospitalers i militars-. Els ordes religiosos que fundaren convents als territoris mallorquins foren: els Trinitaris, els Carmelites, el Franciscans, els Dominics, els Mercedaris i els Agustins. Pel que fa als ordes militars destaquen els següents: l'orde de l'hospital de Sant Joan de Jerusalem, l'orde del Sant Sepulcre de Jerusalem, l'orde del Temple, l'orde de Calatrava, l'orde dels Hospitalers de Sant Jaume, l'orde Teutònic i l'orde de Sant Jordi d'Alfama. Finalment, fent referència ara als ordes hospitalers pròpiament dits, cal observar l'orde dels Canonges regulars de Sant Antoni, l'orde de Sant Llàzer de Jerusalem i, finalment, l'orde dels hospitalers del Sant Esperit.

El fonament principal d'aquests ordes és la pobresa i per això, aquestes comunitats religioses viuen sobretot de l'almoïna dels fidels. Igualment, aquests són ordes que no estan sotmesos al vot de clausura, ja que com s'ha vist, una de les seves principals dedicacions és la predicació, per tant, el contacte amb la societat és vital per poder dur a terme aquesta tasca. D'entre tots aquests, destaquen els dominicans, que coneguts també amb el sobrenom de frares predicadors, funden el seu primer convent a partir de 1212 a Tolosa de Llenguadoc amb la clara intenció catequètica de predicar als fidels.

Tot i la importància de les almoïnes rebudes per part dels seus feligresos, no es pot oblidar la importància que tengueren els reis de Mallorca a l'hora d'acordar tota una sèrie de favors envers les comunitats monàstiques. Aquests favors podien ser en forma

d'aportacions econòmiques, deixes testamentàries o bé mitjançant la donació de terres o cases per a facilitar així la fundació de monestirs arreu dels territoris de la Corona. D'aquesta manera tots els ordes monàstics restaren sota la protecció de la Casa Reial de Mallorca, convertint-se en els vertaders mediadors entre la Corona i la Santa Seu. En el cas de la monarquia mallorquina, fou l'orde de Sant Francesc el que gaudí d'un major influència reial, ja que alguns dels membres de la família reial esdevingueren membres de diversos convents.

Cal també observar la importància del rol que jugaren aquestes comunitats monàstiques en el si de la societat medieval en destacats àmbits com ara l'econòmic, el polític, el de la cultura intel·lectual o l'espiritualitat. Per això mateix, són cabdals les relacions que aquests ordes varen mantenir amb la noblesa i amb la burgesia de les ciutats, la qual cosa els va permetre desenvolupar-se de manera fàcil i ràpida.

En general, els ordes monàstics jugaren també un paper significatiu dins la vida cultural, intel·lectual i espiritual de l'època, i en molts de casos, dugueren a terme les seves tasques pedagògiques i de predicació en diferents seus universitàries.

A més de la predicació realitzada gràcies als dominicans i als franciscans, els templers es convertiren en els vertaders administradors dels terrenys urbans afavorint el creixement de les ciutats mitjançant la planificació urbana de nous barris. Per altra banda, els mercedaris foren els encarregats de redimir els captius cristians. En altres casos, alguns ordes es dedicaren a desenvolupar tasques de caritat mitjançant la fundació d'hospitals com, per exemple, l'orde dels antonians o també de les germanes de Santa Magdalena, que a més a més, també acollien les prostitutes penedides.

També voldria referir-me aquí a la ubicació dels convents dels quatre principals ordes religiosos, això és, l'orde de frares predicadors de Sant Domènec, l'orde de frares mendicants de Sant Francesc, l'orde de frares del Mont Carmel i l'orde de frares de Sant Agustí. Cal destacar que el seu emplaçament urbà no va ser fruit de l'arbitrarietat, sinó que el lloc elegit responia principalment a una necessitat de regular la ciutat, regulació completament diferent de la divisió parroquial de l'urbs. En general, a l'hora d'edificar un convent es tenia en compte la situació respecte d'aquests de la catedral, del palau reial, del recinte emmurallat, de les portes d'entrada i sortida a la ciutat, així com també, quines eren les principals vies connectores entre la ciutat i el camp, els principals eixos

comercials i els mercats. Malgrat tot, tots aquests trets podien variar depenent de les característiques urbanes de cadascuna de les ciutats.

Com exemples de la Corona de Mallorca, cal fixar-se en les tres capitals: Ciutat de Mallorca, Perpinyà i Montpeller, encara que després es farà una comparativa amb les tres capitals de la Corona d'Aragó, (Barcelona, València i Saragossa). Per acabar, s'exposarà el cas de Tolosa de Llenguadoc, capital d'Occitània, territori, d'altra banda, molt lligat al món català.

De les tres capitals de la Corona mallorquina, la ciutat de Mallorca és l'única que és hereva directa de la cultura islàmica. Entre el 903 i el 1229, la ciutat islàmica anà creixent de tal manera que es féu necessària la construcció de fins a quatre recintes de muralles. Així doncs, Madina Mayurqa tenia dins el seu recinte urbà nombrosos espais formats per horts, jardins i solars que no havien estat edificats. Això féu que quan la ciutat passà a mans cristianes, no fos necessari construir fora murada sinó que foren aquests espais lliures els que es varen edificar. És per això, que en el cas de Ciutat, la implantació de nous convents es féu dins el perímetre urbà i no fora murada com passà a Perpinyà o a Montpeller. Dels quatre principals ordes conventuals, els dominicans i els franciscans s'establiren a la capital de Mallorca durant el segle XIII, el carmelitans ho feren a principis del segle XIV i, finalment, els agustinians, aixecaren el seu cenobi al segle XV.

En el cas de l'orde de frares predicadors, el rei Jaume I concedí a l'any 1231¹⁴⁶ els terrenys, fins aleshores ocupats pel call de la ciutat, als dominicans per tal que hi construïssin el seu convent. Com en el cas d'altres ciutats, aquest cenobi fou ubicat en el barri de l'Almudaina, un dels llocs més privilegiats de la ciutat, entre el Palau Reial i la Universitat de Mallorca i a tocar de la catedral. No es pot oblidar, d'altra banda, que els dominicans participaren de forma directa de la Conquesta de l'illa i sembla ser que dos frares dominics arribaren a Mallorca amb l'expedició catalana: Fra Miquel Fabra i fra Berenguer de Castellbisbal. Fou fra Miquel Fabra qui dirigí les obres de construcció del convent. Els dominicans, com es veurà en altres casos, sempre comptaren amb el suport reial i municipal a l'hora de dur a terme l'edificació dels seus convents.

¹⁴⁶ “[...]damus et concedimus [...] in perpetuum, libere et franche, locum illum in Almudayna eiusdem civitatis Maioricensis, situm in grandi platea que ex una parte respicit ad vicum amplum quod dicitur Bnanet, et ex alia ad ipsam Almudaynam et angulus confrontant cum turribus domus regie ad construendum et edificandum monasterium et ecclesiam dicti ordinis predicatorum” M. Barceló Crespi; G. Rosselló Bordoy, *La ciudad de Mallorca...*, 2006, p. 211.

L'orde monàstic dels framenors, tot i que no participaren en la croada contra els moros mallorquins, reberen a l'any 1232 un hort que era situat vora la *Bâb al-Kahl*, nomenada més tard, Porta de Sant Margalida. Aquest primer convent franciscà fou situat en una de les entrades més importants de la ciutat, des d'on partien els camins que conduïen a Sóller i Valldemossa. A més a més, en el carrer on es situava hi corria el cànon de la Sèquia procedent de la Font de la Vila i que abastia d'aigua la ciutat. Aquest carrer, nomenat llavors de la Síquia i després de Sant Miquel, era una important via comercial on se situaven els obradors i conduïa directament a la catedral i al palau reial.

Així i tot, a l'any 1279 els franciscans canviaren la ubicació del seu convent i es traslladaren a uns terrenys situats entre l'església parroquial de Santa Eulàlia i la comanda del Temple. L'església conventual fou començada el 1281 i quedà situada davant una ampla plaça pública. La nova situació del convent també era molt destacada, ja que es trobava també en el carrer d'entrada de la ciutat a través de la *Bâb Gumara*, a través de la fortalesa del Temple i que donava sortida cap al camí que conduïa a Lluçmajor, Campos i Santanyí. A més a més, el nou convent quedava també situat relativament a prop del poder municipal i reial i del convent de Sant Domingo.

Per la seva banda, l'orde del Carme no fundà el seu convent a Mallorca fins a l'any 1302. Aquest cenobi, que fou el tercer en importància després de Sant Domingo i Sant Francesc, se situà a la vora del torrent de sa Riera (actualment la Rambla), en uns terrenys que fins llavors havien estat ocupats per horts i que des d'aquell moment passaren a ser coneguts sota la denominació de Pla del Carme. No lluny d'aquest convent es trobava també la murada de la ciutat i la *Bâb as-Saradjib* o porta Plegadissa, que constituïa una sortida situada devora el torrent de sa Riera en direcció al camí cap a Esporles i Puigpunyent.

El darrer gran orde monàstic, l'agustinia arribà a Mallorca en una data tardana, concretament la fundació del primer convent dels agustinians dedicat a Santa Maria d'Ítria fou a l'any 1480 i s'instal·laren fora murada, al camí de Sóller. A l'any 1544 mudaren de lloc, ja que el seu convent fou destruït per raons estratègiques i ocuparen unes cases a l'actual carrer dels Socors, tot just devora l'església de la Mare de Déu de Gràcia, que havia estat construïda vers el 1435 i que des de llavors passà a dependre dels frares agustinians, fins que acabaren la construcció de la seva nova església barroca a l'any 1695. Aquest fou l'únic dels quatre ordes monàstics principals que aixecaren el

seu convent extramurs. Veiem com quan el convent fou construït dins la ciutat, es féu entre la Bâb Gumara o portal del Temple i la Bâb al-Balab, coneguda posteriorment com a Porta de Sant Antoni. Per tant, aquest cenobi restava situat a tocar de la murada i entre dues de les entrades de la ciutat, la primera des de Santanyí i la segona des d' Inca i Manacor. També cal observar que al voltant de la porta de Sant Antoni era el lloc on es feia un dels mercats de la ciutat, ja des de temps dels àrabs, i entre aquest mercat i el convent s'hi situava el Socorrador, lloc d'assecamment dels aliments.

A banda d'aquests quatre cenobis majors, també voldria destacar la fundació a l'any 1232 del convent de l'orde de la Mercè. Aquest orde monàstic havia estat una fundació reial de Jaume I i Sant Pere Nolasc l'any 1218. Aquest convent s'aixecà en un solar que fins llavors havia estat ocupat per la Llonja dels Genovesos, i que una vegada aquesta fou reubicada, Jaume I el donà als mercedaris. Aquest convent tampoc no es trobava lluny de la murada, entre les portes de Sant Antoni i el bordell de la ciutat. El fet que un convent estàs ubicat a prop del bordell no significava un problema en la vida conventual, ans ajudava a mantenir l'orde dins la ciutat. A més a més, molt probablement com passava a la ciutat de València, entre els murs del monestirs i de les cases havia d'existir una distància mínima de 10 pams¹⁴⁷. D'aquesta manera s'aconseguia una certa separació entre els cenobis i la resta del barri i s'assegurava que la vida de la ciutat no interferís en la pau i tranquil·litat dels frares.

Respecte a la fundació l'any 1256 del convent de les monges de Santa Clara de la ciutat de Mallorca, el cenobi s'aixecà en uns solars que fins a aquell moment havien estat ocupats per diverses cases sarraïnes. Darrera aquest solars s'estenia tota una zona d'horts que arribava fins a la porta del Camp i fins a la façana marítima. En el cas d'aquest convent femení, ens trobam davant un exemple clar de participació en l'organització urbanística de la nova barriada de sa Calatrava, nascuda com a conseqüència directa de la fundació de les clarisses. Ben igual que el que esmentaven abans en el cas de València, les monges de Santa Clara obligaren a establir una distància mínima de respecte entre els murs del convent i les parets de les cases veïnes, o bé a construir nous edificis que no tenguessin finestres orientades cap al cenobi.¹⁴⁸

¹⁴⁷ A. Serra Desfilis, « Gli ordini mendicanti e la città: localizzazioni conventuali e urbanizzazione a Valencia (secoli XIII-XV) », a *Storie di città e architecture. Scritti in onore di Enrico Guidoni*, Roma, Edizioni Kappa, 2014, p. 102.

¹⁴⁸ M. Barceló Crespi; G. Rosselló Bordoy, *La ciudad de Mallorca...*, p. 246-247.

A Perpinyà, capital continental del Regne, els ordes monàstics de Sant Domènec, Sant Francesc i el Carme s'establiren durant el segle XIII sota el regnat de Jaume I d'Aragó, en canvi, l'orde de Sant Agustí no dugué a terme la fundació del seu convent fins al segle XIV sota el regnat de Sanç I de Mallorca. A diferència de la ciutat de Mallorca, a l'època en què feren aparició aquests primers ordes, Perpinyà tenia tan sols dos recintes de muralles, el primer que englobava la cellera de l'església de Sant Joan i la segona, construïda a partir de la segona meitat del segle XII, que englobava la ciutat que havia crescut als voltants de la cellera i que formava el límit parroquial de Sant Joan. A més a més, en aquella època, tan sols existia una sola parròquia. Així doncs, les noves fundacions monàstiques del segle XIII s'aixecaren en terrenys que eren situats fora murada. Els franciscans foren els primers que fundaren el seu convent a partir de 1235 en uns terrenys situats entre el camí de Maioles i la Bassa, tot i que la construcció de l'església no començà fins a l'any 1243. Aquest convent s'edificà a proximitat de la porta de Maioles i, per tant, en una de les entrades més importants de la ciutat.

A l'any 1244 el rei Jaume I d'Aragó donà els terrenys on s'aixecava l'hospital de Sant Llàtzer als dominicans perquè aquests edificassin el seu cenobi. Aquest convent se situà també extramurs, tot just darrera la cellera que envoltava l'església parroquial de Sant Jaume, a la part inferior de l'anomenat puig dels Leprosos. Com veiem, de la mateixa manera que passà a la ciutat de Mallorca, el convent dominicà de Perpinyà fou construït prop del centre neuràlgic de la ciutat, constituït d'una banda per la parròquia de Sant Joan i, per l'altra, pel castell comtal, que era situat també dins la cellera. Fou aquest mateix any de 1244 que per concessió reial, es fundà una nova parròquia dedicada a Sant Jaume i que hauria de ser construïda en un solar situat al cap damunt del puig dels Leprosos, puig que des de llavors passà a denominar-se de Sant Jaume. La fundació del convent dominicà i de la nova parroquial de Sant Jaume propiciaren sens dubte la urbanització de tot l'espai que quedà situat entre ambdues institucions religioses, formant un barri extramurs en què s'hi situà el call perpinyanès. Pel que fa al convent de Sant Domènec, a part de l'església, també s'anaren construint totes les edificacions necessàries per a la comunitat de frares i tot s'envoltà d'un mur que protegia el cenobi de la populosa vida del nou raval.

El tercer orde monàstic que s'establí a la capital del Rosselló fou la comunitat de frares del Mont Carmel. A l'any 1267 se'ls assignaren uns terrenys situats també fora murada no massa lluny de la porta d'Elna, que era situada a l'actual plaça de Jacint Rigaud i que

constituïa la sortida cap al camí que manava a Elna, a la vora del qual se situà el convent del Carme.

Pel que fa al convent de Sant Agustí, aquest no es fundà fins a l'any 1317 en uns terrenys del Vernet, per tant, fou el cenobi que es construï més allunyat de la ciutat. Atès que el lloc assignat resultà ser molt malsà, a l'any 1337, el rei Jaume III de Mallorca els concedí una nova ubicació al raval de Nostra Senyora que era situat entre l'actual carrer de Jean Payra i l'Espai Mediterrani. Finalment, per raons de seguretat i estratègia, a l'any 1542 passaren a ocupar part del monestir de Santa Magdalena.

Així doncs, les fundacions monàstiques tengueren com a primera conseqüència la urbanització i el creixement de noves zones urbanes que s'anaven formant al voltant dels nous cenobis. Per això, a partir de la formació de la Corona de Mallorca i amb la pujada al tron del primer monarca privatiu, el rei Jaume II de Mallorca ordenà la construcció d'una nova muralla que fou construïda entre 1280 i 1340 i que englobaria tots els nous convents sorgits durant el segle XIII, així com els nous ravals que s'anaven formant a prop dels convents i, d'aquesta manera, tot quedaria salvaguardat de possibles atacs. Finalment, també cal tenir en compte la fundació de les dues parròquies que es fundaren el 1300, la de Sant Mateu i la de Nostra Senyora de la Real. Així, la parròquia de Sant Mateu, mencionada per primera vegada el 1305 fou construïda en uns terrenys que havien estat propietat de la Casa del Temple. Aquests terrenys es situaven enfront del convent de Sant Francesc i en un cantó s'hi aixecà a partir de 1220 el convent de la Mercè. La urbanització d'aquesta zona, entre els anys 1241 i 1280 fou promoguda pels templers, tot i que els dos convents foren també un important pol d'atracció. Una vegada s'hi establí la nova església parroquial, la zona passà a denominar-se barri de Sant Mateu.

L'altra parròquia fundada fou la de Nostra Senyora de la Real, la qual ocupà el solar de l'antic convent de la Penitència, no lluny del convent del Carme i tot just sota el Castell Reial. Així doncs, la construcció d'aquesta nova església parroquial, juntament al ja edificat convent del Carme, feren que s'urbanitzàs una nova barriada coneguda amb el nom de barri de la Real.

Per tant, també a Perpinyà tengué molta importància la implantació dels convents respecte de la urbanització i l'organització de la ciutat, ja que provocaren la urbanització de noves barriades, la construcció d'una tercera murada i, finalment, fou necessari

implantar dues parròquies de tal manera que, a partir del segle XIV, la capital del regne de Mallorca quedà dividida i, alhora, organitzada mitjançant quatre parròquies.

La tercera capital mallorquina era Montpeller, que constituïa una senyoria en si mateixa. Ja des d'un principi, el burg era format per dues entitats municipals diferents, Montpeller i Montpelleret, cadascuna regida per un entitat parroquial diferent, Sant Fermí en el cas de Montpeller i Sant Dionisi en el cas de Montpelleret. Pel que fa a Montpeller, cal afegir-hi l'església de Santa Maria de les Taules, que tot i que mai fou erigida en parròquia, era el temple on s'hi desenvolupaven les celebracions més importants de la ciutat. Quan Jaume I pujà al tron el 1213 i es convertí en senyor de Montpeller, la xarxa parroquial, que ja havia estat fixada des del segle XI, no havia variat. Així doncs, al segle XIII, i durant el seu regnat, fou l'època en què es fundaren i s'aixecaren els principals convents de Montpeller. Si com s'ha vist, en el cas de Ciutat de Mallorca, els ordes conventuals aixecaren els seus cenobis dins el recinte emmurallat, o en el cas de Perpinyà, ho feren fora murada, però quedaren posteriorment tancats per la tercera muralla construïda pels reis de Mallorca, a Montpeller la conjuntura fou diferent. La ciutat que s'havia desenvolupat al voltant de l'església parroquial de Sant Fermí i de Santa Maria de les Taules, juntament amb Montpelleret, que ho havia fet rodajant la parroquial de Sant Dionisi, foren vorejades a partir de 1196 de la Commune Clôture, una murada que encerclà els dos municipis, i pel que fa a les fundacions conventuals, s'establiren fora murada, normalment a prop dels camins i de les portes d'accés a la ciutat. Aquests establiments conventuals provocaren la creació de nous nuclis de població que amb el temps formaren importants ravals, però a diferència de Perpinyà, aquesta implantació conventual no provocà la construcció de cap altra murada. Així doncs, tant els quatre principals ordes conventuals com els altres s'anaren establint al llarg del segle XIII tot just fora de la tercera murada montpellerina.

L'orde de frares predicadors fundaren el seu convent a l'any 1220 i aixecaren el cenobi en uns terrenys atorgats pel rei i situats a l'esquerre del Peyró, no gaire lluny del Palau Reial, entre les portes del Peiró i de Sant Guilhem. Igualment que a la ciutat de Mallorca i a Perpinyà, els Dominicans també es situaren a prop de la residència dels monarques i

a més a més, la seva construcció provocà el creixement del raval conegut amb el nom del Courreau, ubicat als voltants del camí que conduïa a Cèlanòva¹⁴⁹ i a Gin hac.

Per altra banda, el convent montpellerí de framenors, fundat també el 1220, s'instal·là al llarg de l'actual carrer del Verdun, que en aquella època constituïa el camí que portava a Latas. La seva edificació, no lluny de la porta de Latas, féu que als seus voltants s'establís un altre raval anomenat també de Latas. Juntament amb el cenobi dels dominicans, el de Sant Francesc era també dels més extensos i importants de la ciutat, no debades, rebia importants privilegis reials.

L'orde de frares del Mont Carmel s'establiren el 1247 a Montpeller i a partir de 1253 edificaren el seu primer convent en uns terrenys atorgats per l'autoritat reial i que eren situats al llarg de l'actual carrer de Lakanal. Atès que aquest primer establiment era situat un poc massa lluny de la ciutat, a l'any 1256 mudaren de lloc situant-se vora la porta de Legassieu, que serà coneguda més tard com del Carne, que donava pas al camí que conduïa a Mende. Aquestes dues fundacions del mateix convent propiciaren la formació del raval conegut amb el nom de Boutonnet que se situà als voltants d'aquest camí.

El darrer dels quatre grans ordes conventuals que s'establí a la ciutat fou l'orde dels frares de Sant Agustí. A l'any 1255 fundaren el seu convent en uns terrenys que se situaven a prop de l'actual carrer de Proudhon, a l'altra banda del riu Verdanson i no gaire lluny de la porta de Sant Gili, la qual donava pas al camí que arribava fins a Castèlnòu de Les, al voltants del qual es formà el raval de Nimes.

A més d'aquests quatre grans ordes conventuals, durant el mateix segle XIII també se'n fundaren d'altres com les Clarisses, els Mercedaris o les Dominiques, però si hom es fixa amb la situació d'aquests quatre primers convents, s'observa que foren situats de manera molt regular. Val a dir que les fundacions conventuals, almanco pel que fa a aquests quatre grans ordes, era quelcom planificat amb anterioritat a la fundació, per la qual cosa la seva localització no era en cap cas fruit de la casualitat. Així, pel que fa a Montpeller, cada un d'aquests quatre convents foren edificats en un punt estratègic de la ciutat; els predicadors al sud-oest, els framenors al sud-est, els agustinians al nord-est i els carmelitans al nord-oest. D'aquesta manera, mitjançant aquests emplaçaments

¹⁴⁹ Cèlanòva fou una vila que va néixer a partir de la fundació d'un priorat l'any 799. Actualment és un barri perifèric que pertany a la ciutat de Montpeller.

s'aconseguí dividí en quatre l'espai suburbà montpellerí i, consegüentment, poder dur a terme un millor control d'aquest territori. En el cas montpellerí, el fet que els convents es construïssin fora murada fou bàsicament per dues raons: el preu dels solars dins la ciutat era massa elevat i l'espai verge restant per a la seva construcció insuficient. Cal recordar que la ciutat s'havia acabat de formar i havia estat envoltada de murades abans de l'establiment dels convents i que, a diferència de la ciutat de Mallorca, que a l'època de les fundacions conventuals encara gaudia d'un urbanisme islàmic amb importants espais buits, alguns dedicats a horts i jardins, l'espai urbà de Montpeller restava completament edificat i amuntegat. Per tant, tenint en compte que la fundació d'un convent comportava la construcció de diversos edificis, església, dormitori, sala capitular, un o més claustres, etc, un espai reservat a hort i un altre espai reservat a cementeri, és evident pensar que no era possible establir els ordes conventuals a l'interior de la *Commune Clôture*. D'aquesta manera, els frares disposaven de tot l'espai necessari per a dur a terme el seu deure essencial, la predicació. A més a més, Jean-Arnaud Dérens ens recorda que a l'època es realitzaven processons que sortien de la ciutat i passaven expressament per davant els convents. D'aquesta manera s'aconseguia que tant el terreny urbà com el suburbà quedàs sacralitzat.¹⁵⁰

Fent ara referència a les tres capitals de la Corona d'Aragó, Barcelona, València i Saragossa, es veurà com l'emplaçament dels convents dels quatre ordes més importants seguiren pautes molt semblants a la localització dels convents ja esmentats en les capitals mallorquines.

En el cas de Barcelona, dels quatre convents majors, els predicadors, els framenors i els carmelitans foren fundats durant el segle XIII, en canvi el convent dels frares de Sant Agustí s'establiren a la ciutat comtal a mitjan segle XIV. L'anomenada muralla romana de Barcelona fou aixecada entre finals del segle III i principis del IV per envoltar la ciutat de Bàrcino. Quan al segle XIII es fundaren els primers convents, tot i que la ciutat ja havia arrabassat els antics límits de la ciutat antiga, l'eixample medieval encara no havia estat envoltat de muralles i, per tant, el convent de predicadors de Santa Caterina (1219) i el de Sant Francesc (1236) quedaren situats defora de l'antiga murada romana. La primera muralla medieval fou aixecada a partir de l'any 1285 i envoltà els indrets

¹⁵⁰ J. A. Dérens, « Les ordres mendiants à Montpellier... », p. 282.

actuals de la Rambla, la plaça de Catalunya, la plaça d'Urquinaona, el passeig de Sant Joan, el carrer de Trafalgar, l'Arc de Triomf i el Parc de la Ciutadella fins arribar altre cop a la Rambla. D'aquesta manera, els convents dominicà i franciscà quedaren ubicats dins murada. A mitjans del segle XIV s'anà formant un raval que se situà a l'altra costat de la Rambla i amb el temps, per qüestions de defensa de la població es féu necessari envoltar-lo d'una muralla, la segona d'època medieval que fou començada a partir de l'any 1386 i que discorria pels actuals carrers de Pelai, ronda de Sant Antoni, ronda de Sant Pau, avinguda del Paral·lel i Drassanes fins arribar altra vegada a la Rambla.

La primera fundació conventual que es va dur a terme a Barcelona fou la dels frares predicadors de Sant Domènec, els quals s'establiren a la ciutat comtal a l'any 1219. A l'any 1223 se'ls designà una nova ubicació i allà aixecaren el convent dedicat a Santa Caterina, lloc on començaren la construcció de la seva església el 1230. Així doncs, el convent dominic s'aixecà en uns terrenys propers al nucli de poder civil i religiós barceloní, això és, a prop del Palau Reial i de la Catedral, ben igual que passava a la ciutat de Mallorca i a Perpinyà. Se sap, a més a més, que fou el convent més gran i important de Barcelona, el qual era receptor de nombrosos privilegis.

A l'any 1219 o 1220 els franciscans s'establiren a l'antic hospital de Sant Nicolau i a l'any 1236 començaren a construir l'església del seu convent en uns terrenys que els havien estat atorgats vora la ribera, entre l'actual plaça del Duc de Medinaceli i la Rambla. A partir de 1285, quan es construí la primera murada medieval, el cenobi franciscà quedà resguardat pel mur i just devora la porta de les Drassanes situada al costat de la Rambla. Aquest convent va rebre la protecció del rei Jaume I, va gaudir de nombrosos privilegis i s'hi feren enterrar diversos membres de la monarquia.

L'orde de frares del Mont Carmel fou el tercer dels quatre grans ordes que s'establí a Barcelona. La fundació data de l'any 1291 i s'establiren al barri del Raval, a l'altre costat de la Rambla i l'església conventual fou començada als voltants de 1294. Aquest convent s'aixecà en un antic camí que era conegut des d'antic com a *via moresca*, ja que conduïda cap a les terres que havien estat islàmiques. La construcció d'aquest cenobi originà la formació i el creixement del nou barri extramurs conegut com el Raval, que s'anà formant durant la primera meitat del segle XIV i que, com ja hem vist, s'envoltà de muralles a partir de 1386. El convent del Carme quedà, doncs, situat en un dels

carrers més importants d'entrada i sortida de la ciutat en aquest sector i que conduïa a la porta de Sant Antoni.

El darrer dels quatre grans ordes conventuals establerts a la ciutat fou el de Sant Agustí. Aquests frares se situaren a l'any 1309 a l'actual carrer del comerç, a prop del portal Nou, el qual donava sortida cap a l'antigament anomenada *via francisca*, que es dirigia cap a França, i no lluny del llenç de muralla que tancava la ciutat per la façana marítima. Tot i això, l'església conventual no fou començada fins a l'any 1349. Molt probablement, la construcció d'aquest convent propicià la urbanització de la zona que encara restava lliure entre aquesta edificació i el mur de protecció de la ciutat.

En el cas de Barcelona, veiem com la ubicació dels principals convents tengué molt a veure amb la importància que el lloc tenia en si mateix: el centre neuràlgic de la ciutat pel que fa als dominicans, o en camins d'entrada i sortida, i més tard, propers a algunes de les portes de la murada medieval.

La ciutat del Túria, capital del regne de València, igual que la ciutat de Mallorca, havia estat en mans del poble àrab entre els anys 711 i 1238. Durant el període de dominació islàmica, concretament al segle XI s'aixecà una muralla que envoltà tota la ciutat islàmica de Balànsiya, però a diferència de la ciutat de Mallorca, quan el rei Jaume I d'Aragó la conquerí, es trobà que a l'interior de la murada no hi quedaven espais lliures de ser urbanitzats, per això, quan durant el segle XIII s'implantaren els ordes conventuals, els convents varen haver de construir-se defora de l'antiga murada islàmica.

El primer orde que es fundà a València fou el de frares predicadors. A l'any 1238, tot just després de la conquesta de la ciutat, aquesta comunitat va rebre autorització reial i uns terrenys per edificar-hi el seu convent. Aquest espai estava situat al costat del riu, devora el camí de la Mar que portava fins al port del Grau. Així, el convent dominicà quedà situat entre les antigues portes islàmiques de la Xerea i del Temple. Es veié beneficiat de nombrosos privilegis reials, així com de la proximitat del Palau Reial que s'havia ubicat en els terrenys de l'antiga quinta islàmica de El Real, situada al raval de la ciutat que s'ubicava a l'altre costat del Túria.

Per altra banda, l'orde de framenors rebé l'autorització de fundació de la seva casa conventual el 1239 i aixecaren les seves dependències en uns terrenys que actualment formen la plaça de l'Ajuntament. D'aquesta manera, el convent quedà situat vora el camí de Russafa i proper al mercat i al principal barri comercial de la ciutat.

Els frares de Sant Agustí foren autoritzats a construir el seu convent a l'any 1272, però sembla que la fundació no es féu efectiva fins el 1281. L'espai atorgat per a la construcció dels edificis conventuals s'ubicava vora el camí de Sant Vicenç, el qual constituïa un important eix urbà que manava fins al centre de l'urbs. A més a més, aquesta zona ja era urbanitzada i rebia el nom de pobla d'en Mercer.

Finalment, el darrer dels quatre grans ordes conventuals que s'establiren a València fou el del Carme. El lloc que s'atorgà als frares per a poder edificar la seva casa era situat al barri de Roters, una zona urbanitzada fora murada que ja existia en època islàmica. Amb el temps, a prop del convent s'hi situà el bordell. Una vegada la murada gòtica fou construïda, el cenobi quedà situat entre el portal de Serrans i el portal Nou, a través del qual s'accedia al camí que conduïa a Campanar i a Lliria.

Val a dir que el convent de Sant Agustí era el que quedà ubicat més lluny dels altres, però mitjançant el carrer de Sant Vicenç, estava connectat amb el convent franciscà. Així doncs, gràcies a la situació d'aquests convents al costat d'importants vies de comunicació i també de les noves pobles que anaven sorgint, tot influí en el desenvolupament d'aquests nous ravals que anaven formant-se als voltants dels cenobis i que, en definitiva, contribuïen al creixement de la ciutat.

Al final del segle XIII, tant els convents dels quatre ordes majors com altres d'ordes femenins quedaren situats voltant el nou perímetre de la ciutat medieval de València, la qual, per mor de la perillositat que suposava que la població pogués sofrir atacs exteriors, el rei Pere IV d'Aragó ordenà la construcció d'una nova murada que envoltàs tota l'urbs. La construcció d'aquest mur defensiu es dugué a terme entre 1356 i 1370 i d'aquesta manera, tots els nous convents quedaren ubicats al recer de les fortificacions. Tot i això, tant el palau reial com els ravals que sorgiren a l'altre costat del riu, quedaren ubicats fora murada, ja que mai se'n edificà una en aquell lloc.

En el cas de València, una vegada més, la situació dels convents d'aquests ordes fou meditada i planificada amb anterioritat a la seva construcció. Així, diversos autors

apunten el fet que, havent estat construïts al voltant del perímetre urbà, abans de construir-se la murada, aquests complexos conventuals podien servir de bastions defensius, ubicant-se en quatre punts diferents de la ciutat: Sant Francesc al migdia, Sant Domènec a l'orient, el Carme al sud-oest i Sant Agustí al sud-est, alhora que envoltaven el centre neuràlgic on es trobava el poder eclesiàstic (la Seu) i el poder municipal (la Universitat).¹⁵¹

A l'època romana Saragossa era coneguda amb el nom llatí de Caesar Augusta i la ciutat fou envoltada de murades que foren construïdes entre els segles I i II, encara que en el segle III s'hagueren d'ampliar a causa del creixement de la població. Entre els anys 714 i 1118, la ciutat va estar en poder dels musulmans i coneguda sota el nom de Saraqusta, fou envoltada d'un nou mur, ja que des dels temps romans, la població havia crescut considerablement. Aquesta murada àrab fou la que el rei Pere IV d'Aragó féu reforçar i reparar a l'any 1357. Així, els límits de la ciutat medieval, ja en temps dels moros, havien quedat definits per les actuals vies: passeig de María Agustín, passeig de Pamplona, plaça d'Aragó, passeig de la Constitució, passeig de la Mina, carrer d'Asalto i carrer d'Alonso V, la qual tancava la ciutat per la vora de l'Ebre a través del passeig d'Echegaray y Caballero.

Ben igual que a la major part de les ciutats, també a Saragossa les principals fundacions conventuals es dugueren a terme al llarg del segle XIII i en aquest cas, els convents dels quatre ordes principals pogueren ser construïts a l'interior de la murada àrab, molt probablement perquè, com passà a la ciutat de Mallorca, intramurs encara es disposava d'espai edificable suficient. A mitjans segle XIII fou fundat el convent de Sant Domènec per Jaume I d'Aragó i el seu convent s'edificà en un solar a tocar de la murada, a prop de la porta de Sanxo. Se sap que a l'any 1250 l'església conventual ja estava en obres i que fou un convent de grans dimensions, el més important entre tots els ordes conventuals, ja que era el lloc de reunió de les Corts d'Aragó. Entre els anys 1300 i 1320 es construï el refectori, que és l'únic edifici medieval que ha estat conservat fins a l'actualitat.

A l'any 1219 fou fundat el primer convent de Sant Francesc en un solar situat a tocar de la murada, devora la porta de les *Tenerías*. A l'any 1280 els framenors mudaren de lloc i

¹⁵¹ A. Serra Desfilis, « Gli ordini mendicanti... », p. 102.

en aquest antic convent s'hi establiren a l'any 1286 els frares de Sant Agustí. Aquest convent agustinianà fou reconstruït en època barroca, del qual només en queda la façana i el campanar de l'església. Tornant als franciscans, l'orde mendicant aixecà un nou convent en un solar concedit per Jaume I en el mateix lloc on a dia d'avui se situa l'edifici de la Diputació provincial de Saragossa, a tocar de l'actual plaça d'Espanya, lloc que en època medieval constituïa un dels principals accessos a la ciutat a través de la no llunyana porta de les *Santas Masas*. Finalment, a l'any 1290 s'establiren a Saragossa els frares de l'orde del Mont Carmel. Aquest fou l'únic convent que s'edificà fora murada, en un solar situat a l'actual carrer del Carme, carrer que d'altra banda unia directament el convent en una de les portes d'entrada a la ciutat, coneguda precisament amb el nom de porta del Carme o també de Baltax. Així doncs, exceptuant el convent del Carme, els altres tres convents foren situats a tocar de la murada, molt a prop de les principals vies d'accés a la ciutat i també, semblant al cas de València, estratègicament situats tenint en compte l'orientació: Sant Agustí a l'est, Sant Domènec a l'oest i Sant Francesc al sud.

Tenint en compte les estretes relacions culturals i lingüístiques que Occitània va mantenir amb el Casal de Barcelona i com a conseqüència, amb el reis d'Aragó i de Mallorca, faré menció aquí també del cas de la implantació dels primers ordes conventuals a la seva capital, Tolosa de Llenguadoc, considerant a més el fet que fou precisament en aquella ciutat on Domingo de Guzmán fundà el seu primer convent de frares predicadors, una vegada la regla fou establerta i autoritzada pel Vaticà.

La ciutat romana de Tolosa va ser envoltada de muralles a partir de l'any 30 i aquests límits urbans foren els mateixos fins al segle XIII. Amb el temps, a més del centre històric que és conegut amb la denominació de *la cité*, lloc on se situà la catedral i el barri canònic de Sant Esteve, anà creixent una barriada fora murada al centre de la qual s'hi edificà la basílica de Sant Serni, la qual també formà un barri canònic independent del de la catedral, raval que fou anomenat *le bourg*. Així doncs, la *cité* es caracteritzava per ser una zona comercial i artesanal, en canvi, el *bourg* era la seu de les residències aristocràtiques de la ciutat. Per mor del creixement de la ciutat, el llenç de murada que separava les dues entitats urbanes va anar desapareixent, i a partir de 1130 es començà la construcció d'una nova murada que envoltaria el *bourg* unificant-lo d'aquesta manera amb la *cité*. Ja en el segle XIII, a l'altra vorera de la Garona s'havia format un nou raval anomenat Sant Cebrià des de la segona meitat del segle XII, el qual també seria

fortificat. En aquest mateix segle XIII, en el conjunt de la ciutat quedaven encara alguns espais que no havien estat urbanitzats i que formaven prats, jardins i vergers. És per això, que de la mateixa manera que passà a la ciutat de Mallorca, quan a Tolosa s'establiren els primers convents, ho feren a l'interior de la murada.

Els frares predicadors fundaren el seu primer convent el 1215 al carrer de Sant Romà, unes de les vies més importants de la ciutat des de l'època romana i que havia constituït el cardo màximus en aquella època. A l'any 1229 els jacobins deixaren aquell primer lloc i es varen traslladar a uns terrenys obtinguts mitjançant una donació i situats al mateix lloc on encara s'aixeca l'antic cenobi. Aquest indret es troba a l'interior de la *cit *, tot just a tocar del límit amb el *burg*, que havia format l'antiga murada romana.

L'orde de Sant Francesc, coneguts amb la denominació de *cordeliers*, fundaren el seu convent a l'any 1222 i dels quatre grans ordes, aquest és l'únic que s'ubic  en uns terrenys situats a dins el *bourg*. D'aquest gran complex conventual, a dia d'avui tan sols en resten el portal lateral i el campanar de l'església, la sala capitular i la sagristia.

L'orde del Mont Carmel fundà un primer convent l'any 1242 al carrer F r tra, via situada al raval de Sant Miquel, però a l'any 1264 mudaren de lloc i s'establiren al carrer de les Joutx Aigües, al call de la ciutat, en uns terrenys obtinguts gràcies al perm s que els fou concedit per part del comte Raymond VII. A l'any 1266 es comença la construcció de la nova església.

Finalment, a l'any 1268 es fundà el convent dels frares de Sant Agustí en un terreny del barri de Matabu u, prop de la porta de la murada que connectava la ciutat amb aquest raval. A principis del segle XIV els foren atorgats uns nous terrenys situats a l'interior de la murada i se sap que vers el 1309 ja s'havien començat les obres de l'església.

Dominicans i franciscans aixecaren els seus convents a prop de la unió de la *cit * i el *bourg*, i alhora, no lluny un de l'altre. En principi, no sembla que en el cas de Tolosa de Llenguadoc, la ubicació dels convents hagi seguit el mateix procediment que en altres ciutats estudiades, tant les de la Corona de Mallorca com les de la Corona d'Aragó. Aix , el convent de Sant Francesc es va annexionar a l'interior del burg de Sant Serni, en canvi, els predicadors s'empla aren en una bretxa de l'antiga murada, ambdós propers de la porta de la Porteria. Cal observar que ambdós ordes foren molt afavorits pel Vaticà. Pel que fa als ordes del Carme i de Sant Agustí, ambdues comunitats

tengueren dificultats a l'hora d'establir-se a l'interior de la ciutat, i no fou fins bastants anys després de la seva fundació que foren autoritzats a instal·lar-se dins la murada. D'altra banda, a diferència de moltes altres ciutats, no foren ubicats seguint el punts cardinals dels barris, ni tampoc es varen tenir en compte els principals eixos d'entrada i sortida de Tolosa, ni entre els mateixos convents. Si bé, ja des d'un primer moment els predicadors i els framenors fundaren els seus cenobis al centre de la ciutat, en el cas dels carmelitans i dels agustinians, varen haver d'esperar a la segona meitat del segle XIV, gràcies a la crisi econòmica i al fort augment de les deixes testamentàries per mor de la pesta negra, per desenvolupar-se. Així doncs, la implantació d'aquests quatre ordes en referència a l'urbanisme medieval té pocs punts en comú amb altres ciutats, com per exemple, amb Montpeller. Exceptuant els dominicans i els franciscans, les dificultats experimentades pels altres ordes, sembla que tengueren a veure amb la resistència del capítol catedralici de Sant Esteve, encara que finalment no va poder impedir el seu establiment dins la *cit  *.¹⁵²

6.3.1. Els trets formals de l'arquitectura gòtica dels frares predicadors.

El model arquitectònic utilitzat pels ordes religiosos fou dif  s pels dominicans i pels franciscans a partir del segle XIII i durant tot el segle XIV. Foren els ordes religiosos els primers que empraren aquest sistema constructiu en l'edificació de les seves esglésies.

Les esglésies gòtiques presenten una diversitat formal que té a veure directament amb la funció que l'edifici en qüestió havia de desenvolupar. Aix  i doncs, en principi, l'estructura arquitectònica i formal seria diferent depenent de si el temple és una catedral, una col·legial, una església de peregrinatge, una església monàstica o bé una parroquial.

Pel que fa a les esglésies conventuals, s'afirma que aquests temples s'organitzen en funció d'un esquema imaginat a principis del segle IX en època carolíngia.¹⁵³ Quan es fa referència a les esglésies construïdes pels ordes religiosos, s'observa que es tracta

¹⁵² J. Catalo; Q. Cazes, *Toulouse au Moyen   ge. 1000 ans d'histoire urbaine*, Portet-sur-Garonne, Nouvelles   ditions Loubati  res, 2010, p. 107-114.

¹⁵³ P. Araguas, *Architecture religieuse gothique. Diversit  s régionales, XIII-XIVe siècle*, Paris, Rempart   diteur, 2000, p. 12.

d'una arquitectura totalment adequada a la finalitat de la predicació de l'Evangelí i que té molt a veure amb la litúrgia sagrada. Per tot això, era important que les esglésies fossin espais amples i diàfans i que el presbiteri quedàs alliberat de veladures, per tal que fos visualment accessible per a la comunitat de fidels. Malgrat aquestes noves disposicions, se seguia mantenint la norma de separar la comunitat conventual dels laics i per fer-ho compatible amb aquesta nova tipologia arquitectònica, es trobaren solucions mitjançant la construcció d'esglésies de dues naus, com fou el cas dels Jacobins de Tolosa de Llenguadoc (1230), de París (a partir de 1230) o d'Agen (1254), entre d'altres, o també amb la construcció d'un cor elevat, normalment situat als peus de l'església o situant-lo a l'absis, tot just darrera l'altar.¹⁵⁴

Una altra característica pròpia d'aquesta arquitectura realitzada pels mendicants està relacionada amb el fet que els frares de Sant Domingo l'any 1244 foren autoritzats pel Papa a poder realitzar enterraments dins les seves esglésies. Això tengué com a conseqüència més directa la construcció de capelles laterals que es situaven entre els contraforts i que en principi foren dedicades a aquesta finalitat funerària. El 25 de febrer de 1250 aquest dret d'enterrament es va estendre als franciscans i posteriorment a la resta d'ordes i per això les naus de les esglésies conventuals es varen anar envoltant de capelles laterals.¹⁵⁵ Pel que fa al cobriment d'aquestes esglésies, les normes d'austeritat dominiques només permetien la volta de creueria en els absis. Per a la resta de la nau, el model emprat era el d'un enteixinat de fusta a dos vessants sustentat mitjançant arcs ogivals de diafragma. Malgrat tot, des de ben aviat, aquestes mesures de sobrietat i senzillesa es relaxaren talment com s'evidencia en la legislació dominica referent a l'arquitectura i la decoració arquitectònica durant el segle XIII. Richard A. Sundt es refereix a aquest tema en un article en el qual exposa que entre 1220 i 1300, les constitucions sobre aquesta legislació que incloïa restriccions en altura, cobriment i decoració arquitectònica dels edificis, s'arribaren a modificar fins a cinc vegades. En el primer capítol general de l'Orde de l'any 1220, es fa una crida a favor de la pobresa arquitectònica proclamant que les cases dels frares predicadors han de ser moderades i humils. Però, ja al 1228, l'orde dominic es va veure obligat a canviar la legislació de les seves primeres constitucions per mor de l'important creixement que es donà durant les

¹⁵⁴ P. Araguas, *Architecture religieuse gothique...*, 2000, p. 107.

¹⁵⁵ M. Durliat, « Le rôle des ordres mendiants dans la création de l'architecture gothique méridionale », a *La naissance et l'essor du gothique méridional au XIIIe siècle. Cahiers de Fanjeux*, 9, Toulouse, Éditions Privat, 1974, p. 80.

primeres dues dècades d'existència, la qual cosa provocà que en la major part dels casos els convents quadruplicassin el nombre de frares i per això, tant les esglésies com les cases conventuals es varen haver d'ampliar. Per tant, la necessitat de construir esglésies i convents de majors dimensions que els originals féu imperativa la revisió de les primeres constitucions de 1220 i adaptar-les a les noves necessitats, les quals foren aprovades a París el 1228, encara que no entraren en vigor aproximadament fins a l'any 1231. Aquestes segones constitucions foren altre cop revisades el 1241 i el 1258, el capítol general va haver d'emetre un decret mitjançant el qual es prohibia als priors i germans dominics, construir nous edificis que no complissin les condicions de moderació i humilitat dictades per la legislació. A l'any 1261, Humbert de Romans multà el convent de Barcelona per haver construït un dormitori massa elevat, instà al convent de Colònia a corregir l'altura del cor de l'església per sota dels límits establerts, i sol·licità al convent de Llemotges a corregir l'excessiva riquesa amb què els frares d'aquella ciutat havien erigit el seu cor. Finalment, el 1263 s'adoptà una constitució que feia exclusivament referència al tema de la decoració arquitectònica i que s'ajuntava a les altres restriccions d'altura i coberta. Malgrat aquests casos, durant el segle XIII i *a posteriori*, moltes altres esglésies foren construïdes seguint al peu de la lletra la legislació de les constitucions establertes. Durant el capítol general de l'any 1300, els frares predicadors varen estar d'acord a eliminar les restriccions referents a l'altura, la coberta i la decoració de les esglésies, que havien estat aprovades l'any 1263. Sembla ser que fou necessari prendre aquesta decisió atès que les voltes de pedra no necessitaven tant de manteniment com les cobertes de fusta i a més a més, eren més segures en cas d'incendi. Tanmateix, les prohibicions referides a l'altura i el cobriment anteriors al segle XIV es seguiren desobeint.¹⁵⁶

Els frares predicadors eren canonges regulars i per mor d'això, la seva regla establí que havien de viure en un àmbit monàstic format per diversos edificis que envoltaven un claustre i entre d'altres edificis, en destacava l'església. El cas dels franciscans fou diferent, ja que en un principi, quan es fundà l'orde, els frares menors no visqueren dins un convent, tot i que poc temps després, també adoptaren el mateix *modus vivendi* que els dominicans, tret que va esdevenir propi per a totes les altres comunitats conventuals. Per això, es pot afirmar que el model arquitectònic d'església elegit pels predicadors fou

¹⁵⁶ R. A. Sundt, « "Mediocris domos et humiles habeant fratres nostri:" Dominican Legislation on Architecture and Architectural Decoration in the 13th Century », a *Journal of the Society of Architectural Historians*, vol. 46, nº 4, Oakland, University of California Press, 1987, p. 394-404.

adoptat tot d'una després pels frares menors i de retruc, per tots els altres ordes de religiosos.

La majoria de vegades, aquests ordes fundaren un primer convent en uns terrenys o edificis que els havien estat donats pel rei o pel bisbe. En el cas d'aquestes primeres fundacions, les esglésies solien ser edificis de petites dimensions, bàsicament capelles preexistents o fins i tot immobles que eren adaptats als nous usos religiosos. Talment i com ja he esmentat anteriorment, la primera fundació de frares fou la de Sant Domingo, que a l'any 1216 reberen en donació de part del bisbe de Tolosa de Llenguadoc l'antiga capella de Sant Romà. Allà hi restaren fins a 1229, any en què varen adquirir uns nous terrenys dins la mateixa ciutat, per a construir el seu gran convent. La primera pedra fou posada el 24 de desembre de 1230 pel bisbe Foulques. Posteriorment, durant el segle XIV, aquest primer temple fou substituït per un de majors dimensions i més alt i completament cobert de volta de creueria.¹⁵⁷

Però quan es parla de l'església dominicana de Tolosa, coneguda també amb la denominació dels Jacobins, hom es troba davant un model constructiu si més no singular. Tant la primera església de l'any 1230, com la segona i actual, aixecada durant el segle XIV, estaven formades per una planta rectangular dividida en dues naus mitjançant pilars circulars que en el primer cas sostenien una coberta de fusta i en el segon cas, una volta de creueria de pedra. Anteriorment, ja hem vist que aquest model fou reproduït en altres esglésies franceses de frares predicadors, però aquest model constructiu no influí en l'arquitectura gòtica meridional que en aquella època s'estava desenvolupant al Llenguadoc. Per contra, el model d'església conventual que triomfaria fou elegit per l'església dels franciscans aixecada a la mateixa ciutat occitana a partir de 1235. Així doncs, el prototipus arquitectònic de l'església gòtica meridional vendrà caracteritzat per temples de planta rectangular d'una sola nau dividides en diversos trams per arcs ogivals amb una coberta, o bé d'embigat de fusta, o bé de volta de creueria, amb capelles laterals situades entre els contraforts i absis poligonal. Aquest patró arquitectònic emprat pels ordes religiosos va rebre una gran influència de les formes arquitectòniques utilitzades pels monjos borgonyons del Císter, els quals foren grans defensors dels espais amples i diàfans, de les formes caracteritzades per una gran simplicitat i austeritat, pel complet despullament decoratiu i per la total erradicació de qualsevol tret monumental.

¹⁵⁷ M. Durliat, « Le rôle des ordres mendiants dans... », 1974, p. 74.

L'establiment dels ordes religiosos amb la corresponent fundació de convents i monestirs en els diversos territoris de la Corona de Mallorca fou el següent:

MALLORCA

Durant els segles XIII i XIV, la majoria de les fundacions conventuals tengueren lloc a la ciutat de Mallorca, encara que trobam algunes fundacions aïllades a la part forana de l'illa.

Els ordes religiosos que durant el segle XIII s'establiren a la ciutat de Mallorca foren: l'orde dels Pobres Cavallers de Crist i del Temple de Salomó, l'orde dels frares premonstratosos, l'orde dels canonges regulars de Sant Agustí de l'orde de Sant Antoni Abat i l'hospital civil de Sant Andreu al 1230; l'orde de les monges agustines i l'orde de les canongesses agustines de Santa Magdalena al 1231; l'orde de frares predicadors, l'orde de frares menors, l'orde reial i militar de Nostra Senyora de la Mercè de la Redempció dels Captius i l'orde dels Canonges del Sant Sepulcre, l'orde dels cavallers hospitalers de Sant Joan de Jerusalem i l'orde del Sant Esperit de Roma al 1232; l'orde dels cavallers de Sant Jordi d'Alfama al 1233; l'orde dels cavallers de Calatrava al 1234; l'orde redemptorista dels Trinitaris del Sant Esperit al 1236; l'orde dels monjos del Císter, al 1254; l'orde de les Germanes de Santa Clara al 1256.

Durant el segle XIV, a la ciutat de Mallorca hi destaquen diverses fundacions conventuals i hospitalàries més. L'orde dels germans de la Benaurada Verge Maria del Mont Carmel al 1302; l'orde de les Terceroles Franciscanes al 1312. A més a més, es donen dues fundacions hospitalàries més: l'hospital de Sant Nicolau de Portopí al 1340 i l'hospital de Santa Catalina al 1344.

Pel que fa a la part forana mallorquina destaquen les següents fundacions: l'orde dels monjos del Císter a Esporles al 1230; l'orde dels frares premonstratosos a Artà al 1237; l'hospital del Sant Crist de la Sang d'Inca al 1271; l'orde de frares menors a Miramar al 1276; l'hospital de Sant Elm de la Palomera al 1279 i, finalment, l'hospital de Sant Jordi de Sineu al 1294.

Durant el segle XIV tan sols destaca una fundació conventual mallorquina i és la de l'orde de frares menors a Inca al 1323. A part d'aquest convent, es funden els hospitals

de Sóller al 1322, Pollença (1343), Alcúdia (1345) i Manacor, del qual no en coneixem la data de fundació.¹⁵⁸

EIVISSA I FORMENTERA

Si en el cas de l'illa d'Eivissa no es troba una fundació conventual fins al segle XV, no passà el mateix a Formentera. Paradoxalment, a la Pitiüsa menor es fundà un cenobi de l'orde dels ermitans de Sant Agustí a la Mola al 1246.¹⁵⁹

MENORCA

Totes les fundacions conventuals de Menorca tengueren lloc al segle XIII, a partir de la conquesta del rei d'Aragó, Alfons III i la major part d'aquestes es concentraren a la capital de l'illa, Ciutadella, encara que en trobam algunes altres a la ruralia.

A Ciutadella destaca la fundació dels convents de l'orde dels frares menors, l'orde del les germanes de Santa Clara, l'orde de les germanes de Sant Agustí i finalment, de l'orde redemptorista dels Trinitaris del Sant Esperit, totes datades de 1287. Les fundacions conventuals rurals es redueixen a l'orde dels frares mercedaris al Toro, als canonges regulars de Sant Agustí de l'orde de Sant Antoni a Binissaida, ambdues datades de 1287 i, finalment, l'orde dels cavallers de Sant Jordi d'Alfama a Maó, al 1289.¹⁶⁰

ROSSELLÓ I Cerdanya

En referència als comtats nordpirinencs pertanyents a la Corona de Mallorca, durant el segle XIII són nombroses les fundacions de diversos convents a la ciutat de Perpinyà. L'orde de les canongesses de Sant Salvador al 1220; l'orde des frares menors al 1243;

¹⁵⁸ Per a la majoria de les fundacions conventuals dels segles XIII i XIV, tant a la Ciutat com a la Part Forana, vegeu ; J. Amengual i Batle, MSSCC, « Mesquites, esglésies... », 2007, p. 48-59.

¹⁵⁹ R. Rosselló, "Formentera. Notes històriques", a *Estudis Baleàrics*, 3 (1981), p. 242.

¹⁶⁰ F. Sastre Portella, « L'església menorquina durant el Regne Privatiu », a *El Regne de Mallorca a l'època de la dinastia privativa, XVI Jornades d'Estudis Històrics Locals*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 1998, p. 149-164.

l'orde dels frares predicadors al 1244, i l'orde dels germans de la benaurada Verge Maria del Mont Carmel al 1267.¹⁶¹

Fora de la capital rossellonesa hi destaquen les següents fundacions: l'orde dels frares menors a Vilafranca de Conflent al 1281¹⁶²; l'orde dels frares predicadors a Puigcerdà al 1288¹⁶³; l'orde dels frares predicadors a Cotlliure al 1290¹⁶⁴; l'hospital de Sant Jaume a Illa al 1236.¹⁶⁵

Durant el segle XIV destaquen algunes fundacions més: l'orde dels ermitans de Sant Agustí a Perpinyà al 1317¹⁶⁶, i l'orde dels frares menors a Puigcerdà al 1320.¹⁶⁷

MONTPELLER

A la ciutat de Montpeller fou durant el segle XIII quan s'hi establiren els principals ordes religiosos. L'orde de frares predicadors al 1220; l'orde dels frares menors, també al 1220; l'orde reial i militar de Nostra Senyora de la Mercè de la Redempció dels Captius al 1240; l'orde de les germanes de Santa Clara al 1250; l'orde dels Germans de la Benaurada Verge Maria del Mont Carmel al 1253; l'orde dels ermitans de Sant Agustí al 1255 i finalment, l'orde de les germanes de Sant Domingo al 1294.¹⁶⁸

Les fundacions hospitalàries també foren nombroses. Al segle XIII en destaquen dues: l'orde redemptorista dels Trinitaris del Sant Esperit, del qual en desconeixem la seva data exacta de fundació, i l'orde hospitalària de Sant Jaume al 1220. Ja durant el segle XIV, sota el regnat dels reis de Mallorca es fundaren els següents hospitals: l'orde hospitalari de la Misericòrdia al 1309; l'orde de Sant Antoni Abad al 1320; l'orde de les canongesses agustines de Santa Magdalena al 1328, l'hospital de l'orde benedictí de

¹⁶¹ L. Barrenechea, « L'architecture religieuse à Perpignan au temps... », p. 62-73.

¹⁶² M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 73.

¹⁶³ M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 76.

¹⁶⁴ G. Mallet, « Le couvent des Dominicains de Collioure, nouvelle approche d'un ensemble mal connu », a *Un palais dans la ville. Perpignan des rois de Majorque*, Volume 2..., p. 387.

¹⁶⁵ A. Cazes, abbé, *Le Roussillon sacré, "Conflent"*, Perpinyà, p. 84.

¹⁶⁶ J. Capeille, « Les anciens monastères de... », p. 87.

¹⁶⁷ A. Acuña Mateo; A. Conejo da Pena, « Autres convents franciscans », a *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura I. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos*, volum 1, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2002, p. 203.

¹⁶⁸ J. A. Dérens, « Les ordres mendiants à Montpellier... », p. 278-280.

Sant Marçal al 1341, l'hospital de Sant Salvador l'any 1348 i els hospitals de Saint-Accasse i Boutonnet dins la primera meitat del segle XIV.¹⁶⁹

Talment com veiem, les fundacions d'ordes religiosos durant els segles XIII i XIV en els territoris de la Corona mallorquina fou realment molt important i nombrosa.

¹⁶⁹ R. Dumas, « Les hôpitaux médiévaux de... », p. 400-401.

7. EL PAISATGE MONUMENTAL

Abordar el tema del paisatge monumental no resulta una tasca fàcil si tenim en compte que el que es pretén és fer-se una idea el més aproximada possible d'allò que fou un territori, una ciutat o una vila a l'època medieval. Per suposat, no cal dir que físicament, tant l'urbanisme com el paisatge en general ha canviat considerablement, i tot i que encara actualment es conserven nombrosos edificis medievals, l'entorn, ja sigui urbà o rural, s'ha modificat diverses vegades. A tot això, cal afegir-hi que molt del patrimoni arquitectònic religiós, i encara en major mesura, el civil, ha estat destruït i moltes vegades l'únic que en resta és alguna font documental, bibliogràfica o toponímica que en recorda la seva existència. L'historiador de l'art Amadeo Serra afirma que als segles finals de l'Edat Mitjana, les ciutats de la Corona d'Aragó varen patir importants transformacions urbanístiques que afectaren tant als seus monuments com a la seva xarxa urbana. Serra continua fent referència a l'obra de Francesc Eiximenis, el qual ressaltava la importància de l'establiment dels convents dels ordes religiosos en els diferents barris que conformaven la ciutat, sobretot, amb la clara finalitat de cristianitzar-la en els casos de Mallorca o València que tot just acabaven de ser conquerides als moros i per la qual cosa es posaren en marxa nombroses empreses constructives d'edificis religiosos per així proclamar el triomf de l'Església, a més a més, les despeses que suposaven la fundació i la conservació d'aquests tipus d'edificis beneficiaven el poble en general i els promotors en particular que a canvi de la seva salvació eterna contribuïen a l'obra mitjançant el pagament d'almoines i les deixes testametàries.¹⁷⁰

REGNE DE MALLORCA

Per a dur a terme l'estudi del paisatge monumental del Regne de Mallorca que era format per les illes Balears s'ha tengut en compte quina era la situació de les illes immediatament abans de la conquesta catalana, és a dir, durant la dominació musulmana. Des de sempre s'havia afirmat que durant la dominació àrab de les Balears, a cada una de les illes hi havia tan sols un nucli urbà consolidat i que la resta del territori illenc estava format per alqueries i rafals, unitats de població que eren explotacions

¹⁷⁰ A. Serra Desfilis, « Arquitectura y poder civil en las ciudades de la Corona de Aragón (siglos XIV-XV) », a *La Ciutat de Mallorca i els segles del gòtic. XXVIII Jornades d'Estudis Històrics Locals*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 2010, p. 57-61.

agrícoles al voltant de les quals hi habitaven de manera disseminada un nombre indeterminat de persones, normalment d'un mateix clan familiar. Amb la Conquesta es respectà la capitalitat dels tres nuclis heretada de l'època musulmana. Així doncs, a Mallorca, el nucli urbà es trobava a la Madina Mayurqa, la ciutat de Mallorca, a Menorca, a Madina Al-Jazira, també anomenada Madina Minurqa, Ciutadella i a Eivissa, a Madina Yabisa, Eivissa o Vila.

A partir de la conquesta cristiana de 1229, aquests tres nuclis urbans es convertiren en la capital de cadascuna de les illes. Per contra, la part forana o la ruralia de les Balears, formada, com ja s'ha esmentat, per nombroses alqueries i rafals que esdevingueren possessions, les quals, depenent de l'illa, també són anomenades llocs o cases de pagès. Però, d'altres constituïren el nucli original dels pobles, que es formaren a partir de la fundació de les parròquies, moltes d'aquestes aixecades damunt d'antigues mesquites. Fou d'aquesta manera com, amb el temps, aquests nuclis primitius anaren creixent i s'anà consolidant la trama urbana fins a formar petits pobles que Jaume II de Mallorca elevà a la categoria de viles a partir de 1300, gràcies a les Ordinacions. Fou també arran d'aquest projecte d'ordenament agrari i urbà que el monarca fundà, de nova planta, tota una sèrie de viles, entre d'altres, sa Pobla, Petra o Sant Joan, a Mallorca, o Alaior en el cas de Menorca.

MALLORCA

Pel que fa a Mallorca, contràriament al que s'havia assegurat fins ara, les troballes arqueològiques dels darrers anys, en alguns casos, podrien permetre afirmar que Madina Mayurqa no era l'únic nucli urbà consolidat en època musulmana. A Sineu, Manacor i Inca són, fins al moment, tres poblacions on han sortit a la llum restes de ceràmica islàmica que confirmarien l'existència d'una vila musulmana anterior, ja estructurada i establerta. A Sineu es trobaren restes de ceràmica àrab en diversos pous negres i sitges excavats en ple centre històric de la vila, concretament al carrer d'en Salvà, al carrer Major, a la plaça Major i a la plaça des Mercadal¹⁷¹. Aquest fet, com ja havien apuntat

¹⁷¹ M. M. Riera Frau, « Ceràmiques islàmiques a la Vila de Sineu », a *BSAL*, 42, (1986), p. 153-167. E. González Gonzalo; J. Ramis i Ferriol, « Els dipòsits domèstics subterranis d'època alt-medieval a Sineu. Situació i hipòtesi de les seves funcions i troballes ceràmiques d'obra d'Inca », a *Primeres jornades d'estudis locals. Mancomunitat del Pla de Mallorca*, Binissalem: Di7 Edició, 1998, p. 13-28. P. Córcoles (18 de setembre de 2005). Paralizan las obras en el BIC del Mercadal al hallar cerámica árabe. *Diario de Mallorca*, p. 22. P. Córcoles (20 de septiembre de 2005). Reemprenden los trabajos en el BIC de es Mercadal con supervisión técnica. *Diario de Mallorca*, p. 20.

alguns autors, basant-se en la documentació medieval que informava de la presència de diverses cases sarraïnes dins la vila de Sineu¹⁷², confirmaria l'existència d'un nucli urbà en temps de la dominació àrab. En el cas de Manacor, quan es duagué a terme la construcció de l'actual temple parroquial de Nostra Senyora dels Dolors (1890), aparegué en un dels murs una làpida funerària àrab datada de l'any 968 o 969 i més recentment, en el transcurs d'unes excavacions arqueològiques realitzades l'any 2009 a la plaça de la Constitució i al carrer de Jaume Domenge, es trobaren set pous negres en cinc dels quals aparegueren restes ceràmiques d'època musulmana, la qual cosa, juntament amb la troballa de la làpida sepulcral, “va permetre confirmar la presència i l'origen islàmic de la fisonomia d'aquesta plaça i carrer de Manacor”.¹⁷³ Finalment, en el cas d'Inca, a més de la documentació existent que apunta a l'existència d'algunes cases sarraïnes dins el nucli de població tot just després de la Conquesta,¹⁷⁴ en el mes de novembre de 2016, arran d'unes obres municipals fetes al carrer des Gerrers, es trobaren una sèrie de pous negres o sitges en els quals també hi van aparèixer restes de ceràmica d'època islàmica, la qual cosa també podria indicar, com en els dos casos abans esmentats de Sineu i Manacor, l'existència d'un nucli urbà ja durant la dominació musulmana de Mallorca,¹⁷⁵ i encara, en el cas d'Inca, es tractaria de la vila documentalment més antiga de Mallorca, ja que apareix referida en un document datat el 31 de març de 1230 en el qual Jaume I concedeix al paborde de Tarragona “la quarta part de tota la vila d'Inca”, i set alqueries “fora de la vila d'Inca”.¹⁷⁶

Per tant, en primer lloc, s'estudiarà com s'anà configurant el paisatge monumental durant el segle XIII i fins la primera meitat del XIV. Alhora, l'estudi quedarà dividit en dues parts: la ciutat de Mallorca per una banda i la Part Forana per l'altra.

¹⁷² B. Mulet; R. Rosselló; J. M. Salom, *La capitalitat de Sineu. Segles XIII i XIV*, Sineu, Ajuntament de Sineu, 1994, p. 39-41.

¹⁷³ A. Micol Argudo; M. Salas Burguera, « Seguiment arqueològic al centre de Manacor. Evidències de la trama urbana des de l'època islàmica », a *VI Jornades d'Estudis Locals de Manacor. Manacor. Fets i protagonistes*, Manacor, Ajuntament de Manacor, 2011, p. 34.

¹⁷⁴ P. J. Llabrés i Martorell; R. Rosselló i Vaquer, *Inca en la història...*, p. 83.

¹⁷⁵ P. Córcoles (4 de novembre de 2016). Unas obras de alcantarillado ponen al descubierto dos pozos repletos de cerámica. *Diario de Mallorca*, p. 17; C.R. (11 de novembre de 2016), Les obres de canalització del carrer Gerrers d'Inca deixen al descobert cinc pous i restes de ceràmica islàmica. Sa Plaça, núm. 311, p. 42.

¹⁷⁶ P. J. Llabrés i Martorell; R. Rosselló i Vaquer, *Inca en la història...*, p. 33.

La ciutat de Mallorca.

Des de l'any 902 fins a 1229, Mallorca va restar sota domini islàmic i la capital de l'illa fou coneguda amb la denominació de Madina Mayurqa. Quan els cristians es feren amb el poder de Mayurqa, la ciutat islàmica que hagueren de reconstruir quan arribaren a l'illa, estava dividida en tres zones diferents. La primera zona estava formada pel barri conegut com l'Almudaina inserit dins el recinte emmurallat romà. La segona zona era anomenada el Raval nou i estava constituïda pels terrenys situats entre la murada de l'Almudaina i el torrent de sa Riera. Finalment, la tercera i darrera zona de la ciutat, coneguda amb el nom de Porta Nova, estava situada entre el torrent i la resta de la murada en direcció cap a Portopí. Aquesta divisió urbana restà inalterada des de finals del segle XI en què es construï el darrer recinte de murades i durant tot el segle XII. Ja durant el segle XIII, i tot just abans de la conquesta de 1229, la ciutat havia anat canviant. En el barri original de l'Almudaina s'hi trobava l'Alcàsser, la Mesquita Aljama, el Mercat de productes importats i els diversos habitatges de nobles i funcionaris, i constituïa la qasaba de la ciutat islàmica. Una vegada fora dels murs d'aquest barri hi havia diversos espais sense edificar que arribaven fins a les primeres construccions de la resta de la ciutat. Era aquí on es trobaven diversos horts i també dos cementeris, ubicats aquests, un al carrer de la Portella i l'altre a l'actual plaça de Santa Eulàlia. La zona urbanitzada que venia a continuació era la madfna que constituïa el centre de la ciutat i estava delimitada per l'actual passeig del Born, carrer de la Riera, la plaça Major, el carrer de la Carnisseria, el carrer del Sant Crist i la plaça de Santa Eulàlia. És en aquesta àrea central on s'hi trobaven cases, tallers, botigues, mesquites, banys públics i el mercat central. També des d'aquí sortien les principals vies en forma radial cap a l'exterior de la ciutat: el carrer del Sindicat cap a Inca i Manacor, el carrer de la Sèquia¹⁷⁷ (ara de Sant Miquel) cap a Valldemossa, Bunyola i Sóller, el carrer de la Concepció cap a Puigpuyent i Esporles, el carrer de Sant Feliu cap a Andratx i el carrers de Sant Francesc i Ramon Llull cap a Lluçmajor, Campos i Santanyí, a través de la porta de l'Almudaina de Gumara.

L'espai que quedava situat entre el centre i la murada no estava del tot edificat i en aquests espais buits hi havia solars, camps per a conrear i horts, concretament, a les voreres de sa Riera i a gran part dels barris de sa Gerreria, sa Calatrava i del Puig de

¹⁷⁷ El carrer de la Sèquia era conegut amb aquest nom per la conducció que hi passava i que permetia l'entrada i l'abastiment d'aigua a la ciutat.

Sant Pere. A més a més, a prop de les portes d'entrada, hi havia cementeris o mercats. Es veurà que després de l'època islàmica, els cristians varen mantenir el sistema d'abastiment d'aigua de la ciutat, la xarxa viària i les murades, en canvi la construcció islàmica fou paulatinament substituïda per noves edificacions cristianes.¹⁷⁸

Una vegada conquerida la ciutat de Mallorca per les tropes catalanes, val a dir que el perímetre de la ciutat no fou modificat en absolut i, per tant, es varen mantenir les murades islàmiques fins al segle XVI. Tot i que la ciutat va créixer, aquesta ho va fer en les àrees intramurs que els àrabs no havien edificat. Per tant, foren aquests espais lliures els que es convertiren en nous barris edificats pels cristians, adaptant-se així a les murades ja existents. Entre d'altres zones, al segle XIV s'urbanitzà el Call Major i sa Calatrava, arran de la fundació del convent de Santa Clara que havia tengut lloc a la segona meitat del segle XIII. Altres barris que també varen néixer en aquella època foren sa Gerreria, el barri de Sant Jaume i el Puig de Sant Pere, aquest dos darrers, segurament a conseqüència de les fundacions parroquials de Sant Jaume i de Santa Creu. Pel que fa al traçat urbà, aquest tampoc canvià i fou mantingut durant tota l'Edat Mitjana, a més a més, també s'emprà l'antic sistema de distribució de l'aigua per tota la ciutat. Per altra banda, durant l'època del regne privatiu es varen crear noves activitats comercials mitjançant l'establiment de carnisseries, peixateries, una quartera, el pes de la palla, el pes de la farina o el pes del carbó, entre d'altres. Malgrat això, sí que es varen mantenir els antics mercats islàmics situats normalment en diferents places de la ciutat.

La ciutat de Mallorca estava dividida en dues per un accident geogràfic que era format pel torrent de sa Riera. Aquest torrent entrava a la ciutat per l'anomenada porta Plegadissa i el seu llit recorria les actuals vies urbanes de La Rambla, el carrer de la Riera, el carrer de la Unió, el Passeig del Born, l'avinguda d'Antoni Maura fins a desembocar al mar per la porta del Moll. Així doncs, a la vorera dreta del torrent s'hi situaven les parròquies de Sant Jaume i Santa Creu i a la vorera esquerra, les de Sant Miquel, Santa Eulàlia i la de Sant Nicolau. Aquest torrent constituïa un perill per als ciutadans, ja que sovint es produïen inundacions, però també s'havia convertit en un

¹⁷⁸ Per a l'apartat referent a l'urbanisme de la ciutat islàmica vegeu: S. Gutiérrez Lloret, « Elementos del urbanismo de la capital de Mallorca: funcionalidad espacial », a *Les Illes Orientals d'Al-Andalus i les seves relacions amb Sharq Al-Andalus, Magrib i Europa cristiana (ss. VIII-XIII)*. V *Jornades d'Estudis Històrics Locals*, Palma de Mallorca, Institut d'Estudis Baleàrics, 1984, p. 205-224. M. M. Riera Frau, *Evolució Urbana i topogràfica de Madīna Mayūrqa*, Palma, Ajuntament de Palma, 1993; C. García-Delgado Segués, *Las raíces de Palma: los mil primeros años de la construcción de una Ciudad: de la colonia romana a la medina musulmana*, Palma, José J. de Olañeta, 2000.

focus de brutor, per mor que s'hi abocaven deixalles, animals morts i les aigües fecals. Ja durant el regnat de Jaume II de Mallorca, a l'any 1303, es volia desviar el torrent fora dels murs de la ciutat, però aquest projecte no es dugué a terme fins el 1613.

Pel que fa al port de la ciutat, en aquella època n'hi havia dos. Un estava situat baix l'Almudaina i l'altre era a Portopí. Al costat esquerra del port de l'Almudaina s'hi situava el barri dels pescadors o dels mariners, zona on hi havia les drassanes del port, el Consolat de Mar i diversos alfòndecs, que eren edificis que servien de posada per als mercaders i de magatzem per a dipositar les mercaderies.¹⁷⁹

Si per una banda, el traçat urbà no fou modificat, el que sí varià de manera quasi total fou l'arquitectura. Aquesta sofrí una renovació que afectà a edificis civils, religiosos i populars. Fent referència de manera general a l'arquitectura de caire civil, a partir del regnat de Jaume I i durant l'època de la monarquia mallorquina, entre d'altres obres que es dugueren a terme, destaquen l'adaptació del palau islàmic a les noves necessitats de la família reial seguint el nou estil gòtic tot just arribat a l'illa amb la conquesta, la construcció del castell de Bellver a partir de 1300 sota el regnat de Jaume II, o l'adaptació que sofriren les cases i habitatges, les quals foren refetes aplicant-hi l'arquitectura gòtica, substituint els terrats islàmics per noves teulades a dos vessants i obrint els murs cap a l'exterior mitjançant finestres coronelles.

No es pot deixar de banda tampoc la importància de la comunitat jueva al si de la societat cristiana medieval. Està documentada l'existència d'una comunitat hebraica a Madina Mayuqa, ja durant la dominació musulmana. Aquests jueus, el 1229, donaren el seu suport al nou rei cristià Jaume I. I per això mateix el monarca va reconèixer l'ajama i els concedí diversos privilegis, entre els quals en destaca la cessió l'any 1231 d'uns terrenys a prop del castell reial de l'Almudaina per a construir-hi un call que disposàs de sinagoga i d'una escola. La sinagoga fou construïda a partir de 1250 en el solar que posteriorment ocupà part del que després seria l'hort del convent de Sant Domingo, concretament a la part de la Costa de la Seu i sembla ser que era de petites dimensions.

¹⁷⁹ En referència a l'urbanisme medieval de la ciutat de Mallorca a partir de 1229 vegeu: M. Barceló Crespi, « Retrat de la ciutat de Mallorca cinc-cents anys enrere (aspectes urbanístics) », a *Estudis Baleàrics*, 41 (1991), p. 105-122. J. C. Sastre Barceló, « L'acció urbanitzadora del monestir de Santa Clara sobre el barri de la Calatrava com a model d'urbanisme medieval », a *El Regne de Mallorca a l'època de la dinastia privativa. XVI Jornades d'Estudis Històrics Locals*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 1997, p. 349-363. M. M. Riera Frau, « La urbanització de la ribera del mar », a *La Lonja de Palma*, Palma, Govern de les Illes Balears. Conselleria d'Obres Públiques i Transport. Direcció General d'Arquitectura i Habitatge, 2003, p. 23-32. M. Barceló Crespi; G. Rosselló Bordoy, *La ciutat de Mallorca...*, 2006. M. Barceló Crespi, *El raval de mar de la Ciutat de Mallorca, segles XIII-XV*, Palma, Leonard Muntaner Editor, 2012.

Durant la mateixa època, Nunó Sanç, comte del Rosselló, erigí un nou call conegut amb el nom de Call Menor o Callet. Aquest call tenia els seus límits en els carrers de Sant Bartomeu, Monges, Bosseria, Carnisseria, Santa Eulàlia, Cadena i plaça de Cort. A l'any 1234 es féu donació d'uns terrenys per construir-hi una sinagoga que sembla estaria localitzada al carrer de Sant Bartomeu, a prop de l'antiga església de Sant Bartomeu, als voltants de l'actual seu del Banc d'Espanya.¹⁸⁰ Aquesta sinagoga va estar en actiu fins al 1300. Per altra banda, a l'any 1299 Jaume II creà el Call Major, que tenia unes dimensions majors que l'anterior i limitava amb els actuals carrers del Pare Nadal, Santa Clara, Sant Alonso, Posada de Montserrat, Porta de Mar, Temple i Ramon Llull. A l'interior del recinte existiren dues sinagogues, ambdues anomenades majors. La primera Sinagoga Major fou començada a partir de 1290 i acabada entre 1313 i 1315 i ocupà el solar on actualment s'aixeca l'església de Monti-sion. A l'any 1315 s'hi prohibí el culte i fou convertida en església dedicada a Santa Fe, encara que només s'usà fins el 1323, essent a partir de llavors abandonada. De 1350 a 1391 passà altra cop a dependre de la comunitat jueva i a partir de 1392 fou convertida novament en església i dedicada a Nostra Senyora de Monti-sion. Finalment, el 1571 fou enderrocada per a construir l'actual temple jesuïta. La segona sinagoga major del Call fou aixecada a partir de 1335 al carrer de la Posada de Montserrat, al solar ocupat actualment pel Seminari Vell i va estar en actiu fins a l'atac contra el Call de 1391. De manera excepcional, tornà a ser emprada com a sinagoga entre els anys 1424 i 1435. Tant aquesta sinagoga com l'escola hebraica que se situava al seu costat foren destruïdes quan es creà el Seminari Conciliar Vell el 1699. Dins al mateix recinte, també existí una tercera sinagoga coneguda amb el nom de menor o nova i que fou construïda devers el 1370 i funcionà fins el 1391. Estava localitzada al carrer de la Pelleteria i sembla que ocupà el solar de l'antic Forn de la Pelleteria. A més a més, es té constància de l'existència de diversos fossars. Un d'aquests, el fossar de la Porta de Portopí data de 1231 i estava situat a l'actual barri del Jonquet, ocupant la plaça dels Rentadors, el qual fou emprat fins el 1319 i va desaparèixer el 1424. El segon va aparèixer a partir de 1300 i estava situat devers la Porta del Camp, al solar on altre temps s'aixecà la Fàbrica del Gas, al carrer de Joan Maragall. A l'any 1311 s'hi duïen a terme treballs per tal de tancar-lo mitjançant un mur, i se sap que a 1410 encara es feia servir. Finalment, tot i que no està

¹⁸⁰ Un document de 1298 afirma: *aliam sinagoga que est in callo d'En Nuno, juxta capella sancti Bartholomei*; M. Bernat i Roca, « Llocs perduts : Cementeris i sinagogues de Ciutat de Mallorca (segles XIII-XV) », a *BSAL*, 63, (2007), p. 25.

documentat, sembla que existí un altre cementeri a prop de la Porta de Santa Margalida, ja que allà s'hi trobà una làpida amb inscripcions hebrees. Aquest cementeri estaria situat al costat d'un altre de musulmà i es localitzaria a les avingudes, entre el carrer de Sant Miquel i el carrer del 31 de Desembre.¹⁸¹

Tanmateix, dissortadament, no ha estat conservada cap resta arquitectònica de cap de les sinagogues que existiren a la ciutat de Mallorca, però malgrat tot, és més que probable que l'estil arquitectònic que s'emprà per a la seva construcció fos el gòtic,¹⁸² i atès el cas que es tractava d'edificis no massa grossos i d'arquitectura relativament senzilla, podríem pensar que seguien el tipus arquitectònic de l'arquitectura gòtica primitiva emprat a Mallorca a partir de la conquesta de 1229, això és, una planta rectangular dividida en dos o més trams per arcs ogivals de diafragma sustentant una coberta d'enteixinat de fusta.

Així doncs, es diferencien tres etapes arquitectòniques diferents al llarg de l'època estudiada. La primera, entre els anys 1229 i 1300, estaria conformada per l'època de la Repoblació i la primitiva arquitectura gòtica al regne de Mallorca. La segona etapa aniria des de 1276 fins a 1343/44, i aniria referida a l'època del Regne privatiu. Finalment, la tercera i darrera etapa, entre els anys 1343 i 1349 faria referència a la desintegració de la Corona de Mallorca.

7.1. La primitiva arquitectura gòtica a la Corona de Mallorca. L'època de la Repoblació a les illes Balears (1229-1300).

El procés de la repoblació només va tenir lloc en aquells territoris on prèviament s'havia dut a terme una conquesta. Per tant, en aquest cas, es fa referència només a les illes Balears, les quals formaren el territori del regne de Mallorca.

¹⁸¹ En relació a la història dels jueus i als calls vegeu: J. M. Quadrado, *La judería en Mallorca en el siglo XIV*, Palma de Mallorca, Panorama Balear, 1967. A. Pons, *Los judíos del reino de Mallorca durante los siglos XIII y XIV*, volumen I-II, Palma de Mallorca, Miguel Font Editor, 1984. M. Ferrà i Martorell, *El call de Palma. Ciutat passa a passa*, Palma de Mallorca, Miquel Font Editor, 2004. J. F. López Bonet, *Guía judía de Mallorca*, Palma, Leonard Muntaner Editor, 2004. M. Bernat Roca, *El call de Ciutat de Mallorca a l'entorn de 1350*, Palma, Leonard Muntaner Editor, 2005. J. M. Quadrado, *La judería de Mallorca en 1391*, E. Pascual Ramos (ed.), Palma, Leonard Muntaner Editor, 2008. J. Maíz Chacón, *Los judíos de Baleares en la Baja Edad Media (Economía y política)*, Oleiros, Netbiblo, S.L., 2010. *Viure al marge. La vida quotidiana dels jueus de Mallorca (segles XIII-XIV)*, Palma, Leonard Muntaner Editor, 2013.

¹⁸² Així passa en altres sinagogues de diferents territoris de la Península Ibèrica, en que la sinagoga adoptà l'estil arquitectònic que predominava el moment de la seva construcció; per exemple, l'arquitectura islàmica per a la sinagoga de Córdoba (segle XIV), l'arquitectura mudèjar per a la construcció de Santa Maria la Blanca (segle XII) i de la sinagoga del Tránsito (segle XIV) a Toledo, i també per a la del Corpus Christi (segle XIII) de Segòvia o l'arquitectura gòtica per a la construcció de la sinagoga del Agua (segle XIV) a Úbeda.

MALLORCA

Durant l'època colonitzadora, els nous temples s'aixecaren seguint un tipus de construcció que destaca sobretot per la seva senzillesa en les formes i en els materials, però a més a més, en aquestes primitives esglésies s'accentua l'amplitud, la netedat, l'austeritat, l'elegància, així com també la gran capacitat a l'hora d'acollir els fidels. Aquest tipus d'arquitectura constituïa un model prou conegut pels colonitzadors i que aquests implantaren a Mallorca tenint en compte l'eficàcia de la seva utilitat.

Aquesta primera implantació de l'art gòtic en la construcció religiosa mallorquina destaca per uns trets arquitectònics comuns a totes aquestes primeres esglésies, i que venen donats per la planta rectangular dividida en dos o més trasts per arcs de tipus diafragma i apuntats que sostenen un sostre d'embigat de fusta a dos vessants. El darrer trast sol fer la funció de presbiteri i, normalment, apareix elevat mitjançant un o dos escalons. L'interior sol ser fosc, ja que són edificis que es caracteritzen per tenir poques i petites obertures, entre les quals en destaca el portal d'entrada definit per un arc de mig punt i que sol situar-se a un lateral, encara que es troben casos en els quals es situa als peus del temple. Pel que fa al cloquer, aquest destaca per ésser de paret, també anomenat espadanya, i que pot situar-se al vèrtex de la teulada i a la part frontal o posterior de l'església i algunes vegades, a un lateral. Un altre tret és que són edificis que es caracteritzaven per tenir un porxo a davant l'entrada, tot i que la majoria de vegades, aquest s'ha perdut¹⁸³. Generalment, la decoració és quasi bé inexistent i aquelles esglésies que en mostren, es redueix a algun detall escultòric com les puntes de diamant, motius entrelaçats o escacs situats a les impostes i a les motlures, o bé detalls pictòrics als enteixinats.

Durant el segle XIII tant la ciutat de Mallorca com la part forana s'anà ocupant amb la construcció d'esglésies per a les quals s'emprà el nou llenguatge arquitectònic. Val a dir que la major part d'aquests temples no han arribat a l'actualitat i els pocs que ho han fet, han sofert modificacions, ampliacions i fins i tot en alguns casos, han canviat de lloc i han estat reconstruïts. A la ciutat de Mallorca alguns exemples conservats són esglésies conventuals: l'església de l'antic monestir de Santa Margalida, l'església del monestir

¹⁸³ A l'antic regne de València hi ha algunes esglésies que conserven el porxo, com per exemple: Sant Fèlix de Xàtiva (València) o Santa Llúcia de Catí (Castelló).

de Santa Clara i l'església del convent de Sant Francesc; o esglésies sufragànies: l'oratori de Sant Feliu i l'església de Sant Nicolauet de Portopí. En canvi, de la part forana, entre d'altres podem esmentar antigues esglésies parroquials: Sant Pere d'Escorca, La Pau de Castellitx; sufragànies: Santa Maria de la Torre d'Alcúdia (actualment Santa Anna), Santa Llúcia de Mancor de la Vall; i la monàstica de Santa Maria de Belluig.

EIVISSA I FORMENTERA

El procés de repoblació que es va dur a terme a l'illa d'Eivissa després de la conquesta de Guillem de Montgrí a l'any 1235 fou semblant al de Mallorca. Montgrí juntament amb el comte Nunó Sanç i l'infant Pere de Portugal es repartiren les terres eivissenques tenint en compte la divisió musulmana en cinc termes diferents: Alahuet, Xarc, Benimazid, Algarb i Portmany. A partir de la conquesta aquests cinc termes canvien de nom i passen a denominar-se quartons, que són coneguts amb els noms de: Pla de Vila, Santa Eulàlia o del Rei, Balansat, Portmany i ses Salines. Així i tot, ja des d'un primer moment el quartó del Pla de Vila es divideix en quatre parts i es reparteix entre els altres quartons.¹⁸⁴

MENORCA

Durant el segle XIII, a partir de la conquesta del rei Alfons III d'Aragó, Menorca sofrí també un procés de colonització durant el qual es dugué a terme una primera estructuració eclesial. Aquesta distribució es divideix en diferents fundacions eclesiàstiques; les parròquies, els convents, els hospitals i les capelles palatines. A diferència de Mallorca, l'illa de Menorca no gaudeix de cap Llibre del Repartiment i per això es fa difícil conèixer amb exactitud quina fou l'estructuració de l'Església menorquina durant aquest segle. A pesar de tot, en un estudi sobre el tema, l'historiador Florenci Sastre Portella proposa una primera estructuració que aniria a partir de la conquesta catalana fins al 1301, data en què el rei Jaume II de Mallorca signa un

¹⁸⁴ E. Torres, *Guia d'arquitectura d'Eivissa i Formentera...*, p. 33.

document conegut amb el nom de Pariatge i que constitueix una segona regulació eclesial.¹⁸⁵

ROSSELLÓ I Cerdanya

Pel que fa a l'entrada de l'art gòtic en el cas dels comtats del Rosselló i la Cerdanya, no té res a veure amb la conquesta de Mallorca de 1229 per mor que ja feia segles que aquests dos comtats eren territori català. Tot i això, es veurà com la major part de les fundacions religioses, ja siguin esglésies parroquials, convents o hospitals, foren aixecats durant els regnats de Jaume I d'Aragó (1218-1276) i també durant el regnat de Jaume II de Mallorca (1276-1311), primer monarca de la dinastia privativa mallorquina. A l'hora de dur a terme la recerca de l'arquitectura gòtica religiosa construïda en aquests dos territoris nordpirinencs durant l'època que s'estudia (1229-1349), hom se n'adona que el nombre d'edificis construïts és molt menor que els que es varen construir al regne de Mallorca. Això s'explica pel fet que les illes Balears, abans de l'arribada dels catalans, eren terres musulmanes i a partir de la conquesta es va implantar la nova religió cristiana, la qual cosa féu necessària la construcció d'un gran nombre d'esglésies, mentre que tant al Rosselló com la Cerdanya el cristianisme ja feia molts segles que estava implantat i, per tant, ja gaudien d'una àmplia xarxa d'edificis culturals que donaven servei a les necessitats religioses de la població.

Durant l'època que aquí es tracta, la seu diocesana estava ubicada a la ciutat d'Elna¹⁸⁶, allà on encara a dia d'avui s'aixeca l'antiga catedral romànica dedicada a Santa Eulàlia i a Santa Júlia que fou consagrada al culte l'any 1069. Pel que fa a Perpinyà, durant l'època dominada per l'arquitectura romànica, disposava d'una església parroquial dedicada a Sant Joan que havia estat consagrada el 1025, un hospital "dels pobres", fundat el 4 d'abril de 1116 pel comte del Rosselló Arnau Gausfred, i també s'havia establert a la ciutat des del 1180 l'orde dels cavallers del Temple.

Durant el segle XIII, és quan es troben les primeres manifestacions arquitectòniques del gòtic, que està caracteritzat per seguir el model arquitectònic d'esglésies d'una sola nau amb capelles laterals dividida en trams mitjançant arcs ogivals que sustenten una coberta de fusta a dos vessants. En referència a la ciutat de Perpinyà, a l'any 1244 i sota

¹⁸⁵ F. Sastre Portella, « L'església durant el Regne Privatiu »..., p. 149-164.

¹⁸⁶ La seu episcopal d'Elna fou creada vers el 568, al segle VI.

el regnat de Jaume I d'Aragó es fundà una nova parròquia dedicada a Sant Jaume, en el barri que a partir de llavors serà conegut amb el nom del Puig de Sant Jaume, tot i que la seva construcció no s'inicià fins al 1261. Fora de Perpinyà, cal destacar l'església parroquial de Sant Jaume de Vilafranca de Conflent, que si bé és una fundació de l'any 1090, hem d'esmentar que sota el regnat de Jaume II el temple fou engrandit amb una nau més, s'hi aixecà una torre campanar i s'hi construí un claustre funerari amb una capella dedicada a Sant Pau.

MONTPELLER

Gràcies a les noces entre el rei Pere II d'Aragó, dit el Catòlic, i Maria de Montpeller, la senyoria occitana passà a mans catalanes i a formar part de la Corona d'Aragó. A partir de 1276 i sota el regnat de Jaume II, va ser un dels territoris que conformaren la Corona de Mallorca, fins a l'any 1349 en què el rei Jaume III va vendre els drets de Montpeller i del seu port Latas al rei de França per 120.000 ecus d'or. Des de la pujada al tron del rei de Jaume I d'Aragó l'any 1213 (senyor de Montpeller a partir de 1219) fins a la venda de la senyoria per part de Jaume III el 1349 es varen construir diverses esglésies i es varen dur a terme diverses fundacions conventuals i hospitalàries. No debades, Montpeller fou la ciutat de la Corona de Mallorca més gran i populosa i una de les més pròsperes, arribant al segle XIV a comptar amb 50.000 habitants, mentre que tant Perpinyà com la ciutat de Mallorca no superaren els 30.000. Si per una banda, la xarxa parroquial no varià durant l'època aragonesa i mallorquina, en canvi sí que en destaca la fundació de convents, però sobretot d'hospitals, aquests darrers per cobrir la mancances sanitàries i d'ajuda als més necessitats en una ciutat amb tanta població.

Tot i això, la ciutat de Montpeller constitueix un fet excepcional, ja que actualment cap de tots aquests edificis religiosos medievals s'ha conservat per mor de les guerres de religió entre catòlics i protestants que tengueren lloc a partir de 1561. A més a més, si bé la localització de tots els edificis és ben coneguda, no es pot afirmar el mateix a l'hora de fer-ne una descripció arquitectònica, ja que les informacions al respecte que han arribat fins als nostres dies són molt minses o en alguns casos, fins i tot inexistents. En d'altres, se'n conserva alguna representació o dibuix. Malgrat tot, crec que és important tenir en compte quins foren aquells edificis construïts a partir del regnat de

Jaume I d'Aragó fins al regnat de Jaume III de Mallorca, aportant d'aquesta manera tota la informació que m'ha estat possible trobar.

7.2. L'època del Regne privatiu (1276-1343/44).¹⁸⁷

Amb la pujada al tron del rei Jaume II de Mallorca l'any 1276 s'encetà un període que la historiografia ha anomenat com a "regne privatiu de Mallorca". Aquest període privatiu durà fins a l'any 1343 i fou conseqüència de la divisió entre els dos fills del rei Jaume I, Pere i Jaume, dels diferents territoris que fins aleshores formaven la Corona d'Aragó. A més a més, tot el conjunt de territoris que pertocaren a Jaume II conformaren des d'aquell moment la Corona de Mallorca, que va estar governada tots aquells anys pels tres monarques mallorquins: Jaume II, el Prudent (1276-1311), Sanç I, el Pacífic (1311-1324) i Jaume III, el Temerari (1324-1349).¹⁸⁸

Malgrat l'època privativa s'iniciàs a l'any 1276, els primers anys del regnat de Jaume II no restaren lliures de dificultats a l'hora de governar. Així doncs, a l'any 1285, per mor de l'aliança que signà el rei Jaume II de Mallorca amb el rei de França amb la intenció de fer costat a la Croada contra la Corona d'Aragó, Pere III d'Aragó († 1285) es va apropiat del regne de Mallorca i el monarca mallorquí es va haver de refugiar al palau reial de Perpinyà. El 1286 el rei Alfons III d'Aragó confiscà l'illa d'Eivissa i un any més tard, el 1287, el mateix rei conquerí l'illa de Menorca, que encara estava sota domini musulmà. No fou fins a 1295 amb la signatura del Tractat d'Anagni, que Jaume II d'Aragó retornà les Balears al rei de Mallorca, encara que el tractat no es féu efectiu fins a 1298.¹⁸⁹ Fou doncs a partir de llavors, concretament de l'any 1300 quan Jaume II de Mallorca pogué començar a governar i administrar els seus territoris sense entrebancs desenvolupant un sistema de reformes urbanes i agrícoles conegut amb el nom d'"Ordinacions", creant moneda pròpia, organitzant un sistema per a la defensa dels diversos territoris de la Corona i conformant un patrimoni arquitectònic, molt del qual encara a dia d'avui conservam. Val a dir que gairebé tota la primera meitat del segle XIV foren uns anys de molta bonança econòmica i que, una vegada haver finalitzat el període de la colonització, tant el Regne de Mallorca com la resta de territoris

¹⁸⁷ El Regne de Mallorca, això és les illes Balears, passaren a dependre de la Corona d'Aragó l'any 1343, en canvi, els comtats del Rosselló i la Cerdanya ho feren un any més tard, el 1344.

¹⁸⁸ Malgrat Jaume III havia estat desposseït del Regne de Mallorca i dels comtats del Rosselló i la Cerdanya entre 1343 i 1344, va mantenir la senyoria de Montpeller i els vescomtats de l'Omeladès i el Carladès fins a 1349.

¹⁸⁹ Vegeu: J. E. Martínez Ferrando, *La tràgica història dels Reis...*, 1960.

experimentaren un important augment demogràfic que, entre d'altres coses, es traduí en creixement urbanístic de les viles i ciutats, per la qual cosa, fou necessària la construcció de nous edificis tant civils com religiosos, però també en el cas de les esglésies parroquials i conventuals, moltes d'aquestes que havien estat ja fundades en el segle XIII, foren substituïdes per noves construccions més grans, a fi de poder acollir les necessitats culturals. També veurem com al llarg d'aquesta quasi primera meitat del segle XIV destaca també la construcció d'algunes capelles palatines, diverses fundacions hospitalàries i també la construcció d'esglésies sufragànies.

MALLORCA

Durant l'època del Regne privatiu, a Mallorca s'aixecaren un gran nombre d'edificis religiosos: esglésies parroquials, conventuals, hospitalàries, diverses capelles palatines, algunes esglésies sufragànies, tot i que d'entre totes, en destaca l'inici de la construcció de la Seu de Mallorca. Aquesta és sens dubte l'època de més esplendor i de més riquesa, durant la qual s'aixequen els edificis gòtics més significatius i monumentals de l'illa, molts dels quals han perdurat en el temps fins a dia d'avui.

EIVISSA I FORMENTERA

Com ja es va veure anteriorment, a Eivissa es féu la dotació de l'església parroquial de Santa Maria el mateix any de la conquesta, el 1235, encara que les obres del temple gòtic no començaren fins a principis del segle XIV. Aquest primer temple fou l'única seu parroquial existent a Eivissa i Formentera des de la seva creació l'any 1235 fins a l'any 1785, a més a més, durant el segle XIII, la parròquia de Santa Maria d'Eivissa era l'únic edifici religiós de l'illa, i tota la població illenca es veia obligada a acudir-hi tant per assistir als oficis i serveis culturals com en el cas d'haver de rebre algun sagrament. Per això, a partir de l'any 1300 en què el procés de poblament de l'illa ja estava més avançat, es féu necessari l'edificació de nous temples rurals, tot i que depenents tots de la parròquia de Santa Maria. Aquestes noves esglésies foren quatre i es construïren a les

actuals viles de Sant Jordi de ses Salines, a Sant Miquel de Balansat, a Santa Eulàlia des Riu i a Sant Antoni de Portmany, corresponents a cada un dels quatre quartons¹⁹⁰.

MENORCA

El mes de juny de 1295 es va signar el Tractat d'Anagni a la catedral d'aquesta ciutat italiana. Amb la signatura d'aquesta pau, les illes Balears foren retornades a la Corona de Mallorca, incloent l'illa de Menorca que havia estat conquerida l'any 1287 pel rei d'Aragó Alfons III. Aquest mateix any, el papa Bonifaci VIII decretà que l'Església de Menorca passàs a formar part i a dependre del Bisbat de Mallorca. Malgrat tot, la Pau d'Anagni no es féu efectiva fins al 1298, quan realment el rei Jaume II pogué disposar altre cop de tots els seus territoris units sota la Corona mallorquina. Pel que fa a Menorca, a partir de llavors, el rei de Mallorca dugué a terme una reorganització eclesiàstica que quedà confirmada el 1301 mitjançant el Pariatge. En principi, amb aquesta reorganització es va fer especial incidència en els ordes monàstics que s'havien establert a l'illa sota el poder de la Corona d'Aragó, encara que l'orde franciscà en fou l'excepció. Així doncs, Jaume II no va reconèixer els privilegis que Alfons III havia concedit a aquests ordes, ja que sembla ser que una de les principals causes fou que provenien directament de Catalunya. La decisió presa pel monarca mallorquí fou la d'expulsar tots els frares i confiscar-los els seus béns i privilegis de què havien gaudit a Menorca. En canvi, els Frares menors i les Clarisses conservaren els seus convents, ja que la seva procedència era mallorquina.

Aquesta reorganització també afectà en menor mesura a les parròquies. Aquelles que havien estat fundades al segle XIII foren, o bé novament creades o bé confirmades.

¹⁹⁰ Aquests temples romangueren com a simples esglésies sufragànies fins que, arrel de la recent fundació de l'episcopat d'Eivissa el 1782, el primer bisbe d'Eivissa Manuel Abad y Lasierra (1783-1787) les concedí el títol de parròquia el 1785.

ROSSELLÓ I Cerdanya

Tot i que la major part de fundacions i construccions religioses dutes a terme als comtats del Rosselló i de la Cerdanya tengueren lloc durant el segle XIII, cal destacar entre 1300 i 1344 la fundació de dues noves parròquies a Perpinyà, l'inici de les obres de la nova església parroquial de Sant Joan Baptista, que substituï l'antiga seu parroquial romànica de Sant Joan el Vell, també a Perpinyà, o la construcció d'una nova església parroquial gòtica a la vila d'Argelers. Pel que fa a fundacions conventuals, durant la primera meitat del segle XIV es fundà un convent agustinian a Perpinyà i un de franciscà a Puigcerdà, a més de destacar també la construcció del claustre gòtic del Monestir del Camp a Paçà. Finalment, a Elna, la catedral romànica de Santa Eulàlia fou ampliada amb la construcció d'algunes capelles laterals gòtiques i amb diverses intervencions al claustre, el qual fou construït en diferents etapes entre els segles XII i el XIV, constituint un exemple a cavall entre l'art romànic i el gòtic, però la intervenció més important, tot i que finalment no fou realitzada, va ser el projecte de construcció d'un nou absis gòtic.

MONTPELLER I OMELADÈS

Durant els anys que la senyoria de Montpeller va formar part dels territoris que conformaren la Corona de Mallorca, a Montpeller es fundaren fins a set hospitals nous i s'edificaren tres esglésies sufragànies. Al vescomtat de l'Omèladès es bastiren dues esglésies parroquials: Sant Vicenç de Lopian i Santa Cecília de Lopian.

CARLADÈS

Tenint en compte que la Corona de Mallorca estava formada per una sèrie de territoris dispersats els uns dels altres, era sens dubte el vescomtat del Carladès el que es trobava més allunyat respecte dels altres. Aquest territori que formà part de la nostra Corona des de 1276 fins a 1349, actualment es troba inserit dins la regió francesa de l'Alvèrnia, a cavall entre els departaments francesos de la Losera i de l'Avairó. Les poblacions més destacades són: Calat, Vic en Carladès, Boisset, Cornières, Calvinet, Sant Martí de Vigorós, Turlande, lo Mur de Barrés i la Vinzelle.

Pel que fa a l'arquitectura religiosa de la zona, la major part d'aquest pobles conserven esglésies que foren edificades en època romànica, o bé foren reconstruïdes durant els segles XV i XVI, o bé han sofert importants reformes i afegitons durant els segles XVII, XVIII i XIX. Malgrat tot, voldria esmentar una sèrie d'edificis aixecats entre finals del segle XII i la primera meitat del segle XIV en estil gòtic. Tanmateix, només en el cas de dues esglésies podem assegurar que les obres es varen dur a terme durant l'època en què el Carladès estigué sota el domini dels reis de Mallorca. Així i tot, el conjunt monumental gòtic, parcialment conservat, està format per quatre esglésies parroquials, una església conventual i una capella palatina.

7.3. L'època de la desfeta de la Corona de Mallorca. La Corona mallorquina dins la Corona d'Aragó (1343-1349).

El naixement de la Corona de Mallorca a l'any 1276 suposà la ruptura de la Corona d'Aragó en dos estats independents l'un de l'altre. Aquesta divisió es produí sota el desig del rei Jaume I d'Aragó i amb la intenció de repartir els seus territoris entre els seus dos fills Pere i Jaume. Un fet significatiu que s'ha de tenir en compte, a part que els territoris de la nova Corona estaven molt dispersats geogràficament parlant, és que també guardaven molt poca relació o cap lligam entre ells mateixos i, per tant, es consideraven insòlits els uns dels altres. El funcionament i la constitució de la Corona d'Aragó foren reproduïts per la Corona de Mallorca i, per tant, quedava configurada per diversos territoris, cadascun dels quals conservaria la seva pròpia autonomia, però restarien lligats sota la figura d'un monarca comú a tots aquests.

Entre 1276 i 1343/44, les relacions de Mallorca amb la Corona d'Aragó foren més aviat tenses, encara que es varen viure alguns intervals d'enteniment i tranquil·litat. De tota manera, no es pot negar que les pretensions dels monarques aragonesos foren sempre les d'integrar novament tots els territoris de la Corona mallorquina dins la Corona d'Aragó i fou definitivament el rei Pere IV qui ho aconseguí entre 1343 i 1344. Aquest rei, dit altrament "el Cerimoniós", pujà al tron l'any 1336 i fou el successor d'Alfons IV "el Benigne". A partir del regnat de Pere, començaren els problemes amb Mallorca i les relacions entre les dues corones s'anaren fent de cada vegada més difícils i complicades. Un dels primers entrebancs va tenir lloc a Avinyó i consistí en l'intent de Pere IV d'assassinar el rei de Mallorca, quan ambdós monarques eren de camí a Roma. Altres

problemes entre els dos reis foren les constants negatives i ajornaments per part de Jaume III a l'hora de retre homenatge al rei d'Aragó. Val a dir que el rei Pere aprofitava cada oportunitat que tenia per humiliar públicament el monarca mallorquí, així com també expressava sempre que podia el dret que tenia sobre Mallorca, de la qual se'n sentia senyor.

Totes aquestes tensions acumulades des del 1336, feren que a l'any 1339 esclatàs un primer conflicte obert entre les dues Corones. Així, pel gener d'aquell mateix any, s'acostà a Eivissa un estol de deu galeres catalanes, encara que finalment no atacaren l'illa. A Mallorca, durant els mesos de maig i juny, també s'assabentaren de l'enviament de diverses naus, aquest cop, catalanes i valencianes, la qual cosa causà una gran alarma a les illes. Aquests altercats es dissiparen quan finalment Jaume III acceptà retre homenatge a Pere IV i viatjà a Barcelona amb aquesta finalitat. D'aquesta manera, s'encetà a partir de llavors, una època de tranquil·litat.

Tot i això, alguns anys després s'obriria un procés contra el rei de Mallorca per part de Pere d'Aragó. Pareix esser que entre d'altres coses, el mal govern de Jaume III fou un dels detonants que provocaren el procés. Entre d'altres coses, cal destacar la mala política exterior duita a terme pel monarca mallorquí, mitjançant la qual aconseguí allunyar-se de les bones relacions que fins llavors la casa reial de Mallorca havia mantingut amb la Corona Francesa i que, d'altra banda, aquesta havia constituït una important aliada de Mallorca des de sempre. A més a més, el rei de Mallorca mantingué destacats contactes amb el rei Eduard III d'Anglaterra, la qual cosa no agradà al monarca francès, ja que ambdós estats estaven en guerra.¹⁹¹ Tampoc s'ha d'oblidar que Jaume III era senyor de Montpeller, un enclavament català situat en territori francès i pel qual els reis de Mallorca devien fidelitat als monarques francesos. Així, el 22 de febrer de 1341, Jaume III exposava en una carta la fi del vassallatge amb el rei de França per mor de Montpeller. Davant aquest atreviment, el rei francès ocupà la senyoria. Tot i això, al final, a Jaume III no li quedà altra solució que retre novament homenatge al rei de França, quan s'adonà que, certament, era l'únic aliat del qual disposava, a part de la Santa Seu. Així Mallorca i França esdevingueren novament amigues l'any 1342.

¹⁹¹ La Guerra dels Cent Anys durà de 1337 a 1453 i enfrontà els regnes d'Anglaterra i França.

Un altra dificultat provocada per la mala política de Jaume III consistí en la fiscalitat duita a terme pel monarca, atès que els impostos que els mallorquins es veien obligats a pagar al rei eren del tot exagerats i això provocà un fort malestar social que anà en augment fins que a finals de l'any 1342 s'originà una revolta popular a Perpinyà. Gràcies a aquests avalots, s'aconseguí que el rei de Mallorca no imposàs cap altre impost sense el consentiment de les institucions municipals i els rebels foren indultats. Aquesta mala gestió fiscal féu que la població de les illes no donàs quasi bé cap suport al rei mallorquí quan foren ocupades per Pere IV.

Finalment, el 8 d'abril de 1342 s'inicià un procés contra Jaume III per part de Pere IV en el qual el monarca mallorquí fou acusat de rebel·lia i d'encunyar moneda pròpia a Perpinyà i, per això, es demanava la confiscació dels territoris de la Corona de Mallorca, segons quedava estipulat en els Usatges de Barcelona. El procés contra Jaume III es realitzà per via judicial i el 21 de febrer de 1343 es féu pública la sentència mitjançant la qual es condemnava al rei mallorquí essent acusat de felonia.¹⁹² Tot i això, Jaume III no féu cas d'aquesta sentència i per això el rei d'Aragó ordenà que les accions judicials prosseguissin. Definitivament, a l'any 1343, el regne de Mallorca fou reintegrat a la Corona d'Aragó. El 22 de maig d'aquest mateix any, el rei Pere IV fou coronat rei de Mallorca a la catedral de la ciutat de Mallorca i la capital del regne capitulà el 31 de maig. Pel que fa al Rosselló, caigué l'any 1344. Fou el 15 de juliol quan Jaume III es rendí davant del Cerimoniós i Perpinyà fou presa l'endemà amb l'ocupació del castell reial. El 22 de juliol de 1344 es proclamà la reintegració del comtat a la Corona d'Aragó a l'església parroquial de Sant Joan de Perpinyà.

A partir d'aquell moment, el rei Jaume III de Mallorca es va haver de refugiar a Montpeller, territori del qual encara en conservava el títol de Senyor i que, juntament amb els vescomtats de l'Omeladès i del Carladès, eren les úniques propietats que li quedaven. Malgrat tot, des de Montpeller, el rei mallorquí dugué a terme diversos intents per a recuperar els territoris que havien conformat fins llavors la Corona de Mallorca. Així, el 21 de novembre de 1344 la població de Puigcerdà es sublevà a favor de Jaume III. Durant el 1345 i el 1346, arribaren rumors de possibles incursions a les Illes i també al Rosselló. A finals del mes de maig de 1347, Jaume III atacà el Conflent, concretament les viles de Vinçà, Vilafranca de Conflent i Prada, encara que ben aviat tornaren a passar a mans de Pere IV. Durant la mateixa incursió, també atacà Puigcerdà,

¹⁹² El rei Jaume III de Mallorca fou considerat deslleial i traïdor envers Pere IV d'Aragó.

però el resultat fou inútil. Entre els anys 1347 i 1348 el temor d'un imminent atac per part del monarca mallorquí anava en ascens tant a les Illes com al Rosselló i, finalment, el 1348 Jaume III perpetrà un atac al Rosselló aconseguint Vinçà, Marqueixanes, Prada i Codolet, encara que tot d'una foren recuperades pel rei d'Aragó.

Fou a partir de l'any 1349 quan Jaume III començà a preparar una important campanya per a recuperar Mallorca i per aconseguir formar un exèrcit, el 18 d'abril dugué a terme la venda de la senyoria de Montpeller al rei francès Felip VI. L'estol mallorquí arribà a la badia de Pollença l'11 d'octubre d'aquell mateix any i des d'allà es dirigiren cap a la ciutat de Mallorca passant per Pollença, Alcúdia, Muro, Inca, Sineu, Porreres i Lluçmajor. Fou en aquesta darrera vila on arribaren el 25 d'octubre i es trobaren amb l'exèrcit de Pere IV i, com a conseqüència de la trobada, es va produir la coneguda Batalla de Lluçmajor, en la qual el rei Jaume III de Mallorca perdé la vida i, d'aquesta manera, qualsevol oportunitat de recuperar la Corona mallorquina. Pel que fa als vescomtats de l'Omeladès i del Carladès i a alguns enclavaments propers a Montpeller com Frontinyà, Miravall i Castellnou, passaren per deïxa testamentària, primer al seu fill l'infant Jaume i després a la germana d'aquest, l'infanta Isabel. Finalment, a l'any 1395 Isabel renuncià a aquests territoris envers Corona Francesa i a canvi va rebre el castell de Gallargues¹⁹³ amb una renda de 1200 lliures i 5000 francs d'or, lloc on sembla que visqué fins a la seva mort el 1404.¹⁹⁴

MALLORCA

Entre 1343 i 1349 a Mallorca varen ser poques les construccions religioses que es van dur a terme. Tot i així, a la ciutat de Mallorca cal destacar la fundació de l'Hospital de Santa Catalina a l'any 1344 i que fou aixecat fora murada.

Pel que fa a la part forana, destaca la fundació de dues institucions hospitalàries. El primer hospital es fundà a Pollença a l'any 1343 i el segon a Alcúdia l'any 1345. A més a més, s'aixecaren dos santuaris dedicats a la Mare de Déu. Entre 1348 i 1349 es

¹⁹³ La vila de Gallargues es troba a uns 40 quilòmetres de Montpeller en direcció cap a Avinyó.

¹⁹⁴ Vegeu: G. Ensenyat Pujol, *La reintegració de la Corona de Mallorca a la Corona d'Aragó (1343-1349)*, volums I-II, Palma, Editorial Moll, 1997; P. V. Claverie, *La conquête du Roussillon par Pierre le Cérémonieux (1341-1345)*, Canet, Éditions Trabucaire, 2014.

construïren les esglésies de Nostra Senyora de Sant Salvador dalt el puig de Felanitx i la de Nostra Senyora del Puig, dalt el puig de Maria de Pollença.

ROSSELLÓ I Cerdanya

Des que el rei Pere IV d'Aragó annexionà ja per darrera vegada els comtats del Rosselló i la Cerdanya l'any 1343 fins a la mort de Jaume III de Mallorca el 25 d'octubre de 1349 a Lluçmajor, a les terres continentals de l'antiga Corona tan sols es dugué a terme la construcció d'una església parroquial. Ens referim a l'església de Sant Jaume de Canet de Rosselló.

7.4. La configuració de la xarxa monumental en els diferents territoris de la Corona de Mallorca (1229-1349).

Aquesta configuració de la xarxa monumental referida a l'època estudiada permet recrear una visió de les diferents ciutats i viles que conformaren la Corona de Mallorca a través del procés constructiu dels edificis religiosos que foren aixecats en els diferents territoris mallorquins. El paisatge monumental de cada territori s'anirà configurant depenent del desenvolupament històric viscut en cada lloc. De la mateixa manera, per a l'estructuració de dit paisatge, es tindrà en compte l'evolució de la trama urbana de les ciutats, la configuració dels barris o els recintes emmurallats, en aquells burgs en què siguin existents.

MALLORCA

La ciutat de Mallorca

A partir de la conquesta de 1229, la ciutat de Mallorca es dividí en quatre demarcacions parroquials que foren fundades a partir de 1230 i que s'estenien més enllà dels límits del nucli urbà. Aquestes quatre parròquies són: Sant Miquel (primera menció: 1230), que estenia el seu territori fins al terme de Marratxí.¹⁹⁵ Santa Eulàlia (primera menció: 1230),

¹⁹⁵ P. Xamena Fiol, « Les parròquies de Mallorca des de la restauració de la seu episcopal fins avui », a Comunicació: Revista del Centre d'Estudis Teològics de Mallorca, 104, Palma, 2002, p. 88.

que arribava fins als termes de Lluçmajor, Algaida i Marratxí.¹⁹⁶ Sant Jaume (primera menció: 1235), que arribava fins als termes de Lluçmajor, Algaida i Marratxí.¹⁹⁷ i Santa Creu (primera menció: 1248), que abraçava els termes de Calvià i de Puigpunyent.¹⁹⁸ Pel que fa a la xarxa parroquial de Ciutat, al segle XIV continuà essent la mateixa que al segle XIII. Pel que fa a la ciutat de Mallorca, deixant de banda l'església de Santa Eulàlia, que com ja s'ha vist abans, es començà al segle anterior, fou durant el segle XIV quan es construïren les esglésies medievals de Santa Creu, Sant Jaume i Sant Miquel, fins que a l'any 1302 la parròquia de Santa Eulàlia es dividí en dues amb la creació de la parròquia de Sant Nicolau. Per altra banda, a la part forana de l'illa, moltes de les parroquials ja aixecades durant el segle anterior foren substituïdes per nous edificis de majors dimensions. En altres casos, l'edifici parroquial mudà de lloc per mor de la creació d'un nou nucli urbà, o bé alguna parròquia es dividí en dues mitjançant la creació d'una nova seu parroquial.

Així doncs, el mot "parròquia" tenia en si mateix tres significats diversos. Una parròquia era una divisió territorial, feia també referència al conjunt de gent que hi habitava i, finalment, podia designar també el temple parroquial pròpiament dit. Pel que fa als edificis parroquials ciutadans, cal tenir en compte que, excepció feta de Santa Eulàlia, foren aixecats al llarg del segle XIV. Durant el segle XIII, tan sols l'església de Santa Eulàlia havia estat començada a l'any 1230. Per a les altres tres parròquies, durant aquest segle s'emprà un edifici islàmic, probablement una mesquita adaptada i purificada per dur-hi a terme les funcions pròpies de la parròquia. Tot i això, és només en el cas de la parròquia de Santa Miquel que està documentada l'existència d'aquesta mesquita, coneguda amb el nom de la mesquita de Sant Miquel i que va estar en servei fins ben entrat el segle XIV, ja que no fou fins a l'any 1390 que començà la construcció de l'església gòtica. La parròquia de Santa Creu fou començada devers l'any 1300 amb la construcció de la cripta actualment dedicada a Sant Llorenç i, finalment, la construcció de la parroquial de Sant Jaume s'inicià l'any 1327.

En referència a l'arquitectura religiosa en general que es començà a construir a partir de 1229 sota el regnat de Jaume I d'Aragó, a l'hora de realitzar un estudi sobre el paisatge monumental del segle XIII, es tindrà en compte la divisió de l'espai urbà de la ciutat de

¹⁹⁶ P. Xamena Fiol, « Les parròquies de Mallorca... », p. 86.

¹⁹⁷ P. Xamena Fiol, « Les parròquies de Mallorca... », p. 86.

¹⁹⁸ Pere Xamena Fiol, « Les parròquies de Mallorca... », p. 87.

Mallorca en aquestes quatre parròquies suara esmentades. Tot i això, s'han trobat dos edificis religiosos, una església hospitalària i una església sufragània, que tot i que estan ben documentats, no ha estat possible conèixer quina fou la seva ubicació dins el terme de la ciutat. Pel que fa a l'hospital de Nostra Senyora de Montserrat, sembla que no es pot provar la seva existència ja que no he trobat documents que confirmen el funcionament d'aquesta institució. En canvi, sí que es conserva l'acta de fundació hospitalària datada de 1302 en la qual, a més a més, hi apareix l'autorització reial de Jaume II perquè es puguin percebre almoines i donacions per a poder finançar les obres de construcció. Per altra banda, tampoc he pogut localitzar el solar on s'aixecà en el segle XIII una església sufragània dedicada a Sant Víctor, encara que aquest temple està documentat l'any 1230.

La parròquia de Sant Miquel.

Dins el terme parroquial de Sant Miquel, el primer temple que destaca és precisament l'església parroquial de Sant Miquel, de la qual n'agafa el nom tota aquesta zona. Dins aquest territori, a banda de la parroquial, durant el segle XIII es fundaren tres convents, dos hospitals i una església sufragània. La via urbana principal d'aquesta parròquia era el carrer de la Síquia, a dia d'avui anomenat carrer de Sant Miquel. Aquest carrer era una de les vies radials que connectaven l'exterior de la ciutat directament amb el centre. Des del centre, el carrer conduïa a la porta Bâb al-Kahl, coneguda posteriorment amb el nom català de Santa Margalida i des d'allà partien els camins que conduïen a Valldemossa, Bunyola i Sóller. Al bell mig d'aquest carrer hi discorria la sèquia que permetia l'abastiment d'aigua a Ciutat, d'aquí el seu nom original.

- Església parroquial de Sant Miquel.

La institució parroquial de Sant Miquel¹⁹⁹ fou fundada l'any 1230, però ja s'ha vist que el temple gòtic no fou començat fins ben entrat el segle XIV, el campanar a partir de 1320 i l'església a partir de 1390. Fins al final d'aquest segle es féu servir l'antiga mesquita que era construïda al mateix solar que l'església. Aquest solar encara avui dia destaca pel seu gran desnivell, ja que des del carrer de Sant Miquel fins a la Rambla es situa el raiguer que separa la ciutat alta de la ciutat baixa. L'erudit Pere d'Alcàntara Penya afirma que en temps antics aquest desnivell era molt més pronunciat que l'actual

¹⁹⁹ Església reconstruïda al segle XVII.

i que l'illeta on s'aixecava la mesquita era de dimensions molt més reduïdes que la de l'actual església parroquial. Així doncs, a més de la placeta que es forma al carrer d'Arabí, també se'n formaven altres, una a la Costa de la Pols i l'altra al carrer de Sant Miquel i que era coneguda com a *Plassa de la Síquia*. També pareix esser que l'entrada al temple musulmà estava situat al costat oest, és a dir, a la part de l'absis actual de l'església i que s'hi accedia mitjançant una escala.²⁰⁰

Fent ara referència a l'església gòtica que substituï l'antiga mesquita, fou començada a finals del segle XIV, però a partir de 1632 fou reconstruïda pràcticament en la seva totalitat per un nou edifici més gran i d'estil barroc. Les primeres obres del nou temple medieval començaren amb la construcció l'any 1320 del campanar, que està format per un cos prismàtic de planta quadrada dividit en altura en set plantes mitjançant línies d'imposta. Al darrer pis s'hi obren dos finestrals ogivals a cada cara. La torre està rematada per un cos piramidal i recorda els campanars de les esglésies de Santa Creu i de Sant Jaume. Sembla ser que originalment, aquest campanar estava separat del de l'església gòtica que es construí posteriorment, però amb la reconstrucció del temple duta a terme al segle XVII, quedà unit a aquesta (Fig. 1). No fou fins a l'any 1390 que es començà a edificar l'església pròpiament dita, que amb el temps aniria substituint l'antic temple islàmic. D'aquesta església gòtica se'n tenen poquíssimes referències documentals. És per això que en aquest cas és important acudir a l'ajuda que en pugui proporcionar l'observació de la mateixa arquitectura. La majoria dels erudits que s'han referit al temple, han destacat la torre del campanar i el portal major com a úniques restes medievals encara existents a dia d'avui. També sembla estar consensuada la idea que l'església gòtica devia ser més petita que l'actual. És sens dubte Pere d'Alcàntara Peña qui ens proporciona un major nombre de dades al respecte i que cal tenir en compte a l'hora de realitzar la nostra pròpia investigació. Peña afirma que la primera edificació fou la del campanar l'any 1320. Seguidament, a l'any 1390 es començaren les obres del nou temple, que s'aixecà separat del campanar. Quan s'obrí el portal major, realitzat el 1391, es va situar en una façana lateral de l'església, concretament, a la façana sud que dona al carrer d'Arabí. Posteriorment, amb la reconstrucció del temple de l'any 1632, el mateix portal es va desmuntar i fou col·locat novament a la façana de l'església que dona al carrer de Sant Miquel, anomenat llavors, *plassa de la Ciquia* (Fig. 2). Peña segueix la descripció dient que l'altar estava col·locat a la inversa de com ho

²⁰⁰ P. A. Peña Nicolau, *La iglesia de San Miguel*, Palma, Editorial de Francisco Pons, 1956, p. 127-128.

està en l'actualitat, és a dir, als peus del temple actual i que la capella de la Mare de Déu de la Salut, que segons ell, és la mateixa que a dia d'avui, era la darrera capella del temple abans del presbiteri. Pel que fa a la situació del portal major a la façana lateral est del temple, l'erudit ens fa fixar amb un arc ogival paredat que hi ha a l'exterior de la capella del Sant Crist dels Liris i afirma que podria formar part de l'atri a l'interior del qual s'hi situava el portal major, a la part superior del qual s'hi obren dos ulls de bou de petites dimensions. Peña acaba la descripció afegint que al costat nord del temple, a l'actual Costa de la Pols, anomenada carrer Real a l'època, hi havia un terraplè que era el cementeri parroquial.²⁰¹

Tot i que l'aportació de Pere d'Alcàntara Peña ajuda a aclarir i a entendre alguns trets arquitectònics de l'edifici, al llarg de la investigació que he realitzat *in situ*, han sorgit altres elements arquitectònics que han fet replantejar diversos aspectes que cal tenir en compte. Així doncs, algunes de les capelles laterals del temple, tant de la part de l'evangeli com de l'epístola, mostren una coberta formada per una volta de creueria que consider que podrien ser també restes del temple medieval. Dels sis trams que té la planta rectangular de la parroquial, al costat de l'evangeli s'hi obren cinc capelles, atès que el primer tram és ocupat pel cor. D'aquestes cinc capelles, quatre mostren una volta de creueria amb la característica que a les dues primeres capelles els nirvis de la creueria que es dirigeixen cap a la nau, queden imbuïts dins el mur en el qual s'obre l'arc de mig punt de la capella (Fig. 3). Això podria indicar que, originalment la capella era més gran i la nau del temple medieval més estreta i que, quan es construï el temple barroc la nau fou lleugerament eixamplada. Per altra banda, la capella que s'obre al quart tram degué perdre la volta de creueria durant la reconstrucció barroca. Pel que fa a les dues capelles següents, la cinquena i la sisena, aquestes també presenten una volta de creueria, però per la seva factura, no semblen originals, sinó que molt probablement foren refetes posteriorment. Encara situats al mateix costat de l'Evangeli, cal observar una característica més i és que les capelles del segon, tercer, quart i cinquè tram tenen la volta situada més amunt que el propi arc de mig punt que obre la capella a la nau del temple: aquest fet és a causa de la reconstrucció del temple barroc, talment com passava a València, on es feia per tal d'ubicar una falsa cúpula entre la volta gòtica i l'arc barroc²⁰² (Fig. 4). En canvi, a la sisena capella, la volta de creueria està situada al

²⁰¹ P. A. Peña Nicolau, *La iglesia de San Miguel...*, p. 143-147.

²⁰² Un exemple d'aquest cas es pot observar a les capelles laterals de l'església parroquial de Sant Martí de la ciutat de València. Igualment, l'idea és extrapolable a la reforma que en féu el valencià Pere Ferro a Santa Maria d'Eivissa.

mateix nivell de l'arc. Això pot indicar que el temple medieval fou més elevat que l'actual barroc. En referència al costat de l'Epístola, les característiques arquitectòniques que es donen són semblants a les capelles del costat ja esmentat. Al primer tram que és format pel cor, s'hi obre la capella del Sant Crist dels Hotolans, també voltada de creueria i que correspondria a l'edificació del campanar duta a terme el 1320 (Fig. 5). Dos arcs ogivals es troben en aquest recinte. Un dels arcs dona pas a un espai quadrat, situat a la base de la torre campanar i que actualment és el baptisteri de l'església. L'altre arc apuntat connecta la capella del Crist dels Hortolans amb la capella del segon tram. Les tres capelles següents han perdut la volta de creueria original. La segona, dedicada a Sant Joan Pau II, està coberta per una mitja cúpula, la tercera està coberta per una volta de creueria rebaixada i constitueix el segon portal de l'església. Aquesta volta i el portal foren oberts durant la reconstrucció del temple al segle XVII. La tercera capella, dedicada a la Mare de Déu de la Salut, presenta una coberta mitjançant una cúpula realitzada entre 1646 i 1653. En canvi, les dues capelles següents presenten una volta de creueria cadascuna d'aquestes. La volta de creueria de la cinquena capella està situada a més altura que l'arcada de la capella i en aquest cas, els nervis queden també imbuïts dins el mur. En canvi, a la sisena capella, la volta de creueria està anivellada amb l'arc de la capella i no sembla original, ja que com passa a l'altre costat de la nau, els nervis es mostren complets.

Seguidament, l'interrogant que ara es formula és si el campanar fou realment construït, com sempre s'ha dit, separat del temple o no. Quan s'ha fet referència a l'aportació documental que fa Pere d'Alcàntara Peña, s'ha observat que l'autor afirma que la capella de la Mare de Déu de la Salut, que ell diu que estava situada al mateix lloc on avui dia està, era la darrera capella del temple abans del presbiteri. Si això fos realment així, seria cert que el campanar estava separat de l'església, però si es té en compte que les dues capelles del costat de l'evangeli mirant cap als peus estan cobertes pel que semblen les voltes de creueria de l'església gòtica primitiva i suposant que al costat de l'evangeli aquestes dues capelles també existissin, seria impossible que el campanar estàs separat de la parroquial i, a més a més, en el primer cas es tractaria d'una església de tan sols tres trams, fet que pareix improbable atesa la importància que des d'un primer moment gaudí Sant Miquel i sense oblidar tampoc que es tracta d'una de les quatre primeres parròquies de la ciutat. De tota manera, tampoc no es pot saber si l'absis de l'església era pla o poligonal. En el cas de voler defensar la teoria que el campanar

estàs separat de l'església i tenint en compte que el més probable és que l'església gòtica estàs formada per una planta de cinc trams, es podria haver donat el cas que al darrer tram de l'església gòtica que, d'altra banda constituïa el presbiteri, només s'hagués obert una capella al costat del carrer d'Arabí. Tenint en compte que, com afirma també Peña, en aquells temps s'exigia que els campanars es construïssin aïllats de les esglésies perquè d'aquesta manera s'evitava que la rotació i vibració que provocaven el toc de les campanes, així com els moviments i les trepidacions dels murs que les aguantaven es transmetés als murs del temple, murs d'altra banda que solien ser prims, alts i delicats i amb molts buits que eren formats pel grans i nombrosos finestrals,²⁰³ és molt probable, doncs, que al costat del campanar, en el tram del presbiteri, no s'hagués obert cap capella i d'aquesta manera s'hagués aconseguit mantenir el campanar al marge dels murs de l'església gòtica.

Tenint en compte totes aquestes qüestions suara exposades, m'atrevesc a fer una descripció, en tot cas sempre hipotètica, de com pogué esser la planta d'aquella església començada el 1390. Es tractaria d'un temple format per una planta d'una sola nau rectangular dividida en cinc trams. El presbiteri estaria invertit a l'actual i el portal d'entrada estaria situat a la façana lateral sud que dona al carrer d'Arabí, concretament a l'alçada de l'actual capella dedicada al Sant Crist dels Lliris. Al costat de l'epístola, tenint en compte la primitiva situació de l'altar, s'obririen cinc capelles laterals entre els contraforts i al costat de l'evangeli, tan sols quatre, per evitar el contacte entre els murs del temple i del campanar. Molt probablement, tant les capelles laterals com la nau estarien cobertes de volta de creueria, tret que d'altra banda també trobam en les altres parroquials ciutadanes. Com ja hem dit anteriorment, no és possible afirmar quina tipologia degué seguir l'absis. Malauradament, fins a l'actualitat no s'ha trobat documentació de l'època i, per tant, per poder confirmar qualsevol tesi de manera segura sobre l'edifici medieval caldria realitzar una campanya arqueològica i poder esbrinar d'aquesta manera els aspectes formals de l'església gòtica.

Durant el segle XIII, a partir de l'arribada dels colonitzadors catalans a l'illa de Mallorca, es va teixir tota una xarxa conventual i monàstica arreu de la ciutat de Mallorca, on s'hi establiren fins a onze ordes monàstics diferents. Fent referència ara a

²⁰³ P. A. Peña Nicolau, *La iglesia de San Miguel...*, p. 144.

les fundacions conventuals d'aquesta parròquia durant el segle XIII, en primer lloc destaca a l'any 1230 l'establiment de l'orde de frares premonstratesos també al mateix carrer de la Síquia i molt a prop de la porta de Santa Margalida. Ja en el segle XIV, a partir de 1300 i fins a la reincorporació del regne de Mallorca dins la Corona d'Aragó l'any 1343, tan sols un orde més fundà el seu convent dins el territori de la parròquia de Sant Miquel i fou l'orde dels Germans de la Benaurada Verge del Mont Carmel.

- Església i convent de Santa Maria de Bellpuig.

A l'any 1230 el rei concedí a aquest orde un solar que estava situat entre l'actual carrer dels Oms, el carrer de Sant Miquel i la murada de la ciutat. Ja en aquest moment, els premonstratesos començaren la construcció d'una església que havia de ser dedicada a Santa Maria, però dos anys després, el 1232 aquest terreny fou cedit als frares franciscans on fundaren el seu primer convent ciutadà. Els frares menors seguiren les obres de l'església que havia estat començada pels premonstratesos i sembla ser que a l'any 1238 el solar del monestir fou ampliat mitjançant l'adquisició d'una antiga saboneria que estava situada al costat d'un hort. Els darrers estudis duits a terme sobre aquest tema apunten que els arcs de mig punt trobats a les cel·les que les monges de Santa Margalida empraren com a estances priorals i que estan situades darrera la sala capitular, formarien part de les restes de l'antiga *almona* o saboneria àrab i que, per tant, serien unes construccions anteriors a la Conquesta.²⁰⁴ La representació més antiga que conservam tant de l'antic monestir com de la porta de Santa Margalida, la podem observar a la predel·la de la taula de Sant Jordi de Pere Niçard, datada del segle XV i conservada al Museu Diocesà de Mallorca. S'hi mostra l'entrada de les tropes catalanes a la ciutat de Mallorca al 1229. A banda de la porta de la murada i de diferents cases i edificis de la ciutat, també en destaca la reproducció de l'absis de l'església de Santa Margalida, tot i que és una representació totalment anacrònica, ja que al 1229 l'església no existia i molt manco l'absis, el qual no fou construït fins al segle XIV. Malgrat tot, la pintura ens permet fer-se una idea de com devia ser aquella ciutat medieval del segle XV (Fig. 6).

Finalment, una vegada els franciscans s'establiren en aquest indret, hi restaren fins a finals del segle XIII, ja que al 1281 començaren la construcció de l'actual convent situat a la parròquia de Santa Eulàlia. Després de la reubicació, el primitiu convent

²⁰⁴ M. M. de Quiroga Conrado, *Santa Margalida de Palma...*, p. 128.

franciscà del carrer de Sant Miquel donà pas a la instal·lació de les monges de Santa Margalida.

- Església i convent de Santa Margalida. El primer convent franciscà de Ciutat.

D'esglésies conventuals construïdes a partir del segle XIII, a la ciutat de Mallorca n'hem d'assenyalar tres exemplars que s'han conservat fins a dia d'avui, i una d'aquestes és la que ara ens ocupa. L'església conventual més antiga de Ciutat de Mallorca, que constitueix l'exemple més ben conservat de l'època i que ha arribat quasi bé de forma íntegra fins als nostres dies és l'església de Santa Margalida. Aquesta església fou el primer temple que els frares menors construïren a l'illa. La seva construcció s'inicià l'any 1232 i el temple fou consagrat l'1 de gener de 1244. Amb l'arribada de les monges de Santa Margalida l'any 1279, aquestes hi dugueren a terme una sèrie de reformes, entre les quals destaca sobretot la construcció d'un nou absis en temps del priorat de sor Catalina de Torrella, entre els anys 1341 i 1374. Fou a partir de llavors i en diverses èpoques, quan s'obriren algunes capelles laterals a banda i banda de la nau. La planta de l'església és basilical rectangular i està dividida en cinc trams per arcs ogivals que acaben adossats al mur mitjançant permòdols formats per modillons de rotlle. Aquesta solució que és única a Mallorca reproduïx el model emprat a l'església del monestir cistercenc de Santes Creus a Catalunya (1174-1225), i també a l'església aragonesa de Sant Miquel de Foces (1249). Aquesta nau està coberta per un enteixinat de fusta a dos vessants i que a la part central té forma plana en la qual hi destaquen uns plafons amb decoració mudèjar. Als peus s'hi aixeca un gran cor que ocupa els dos primers trams. Està sustentat per sis arcs rebaixats que s'aguanten amb columnes octogonals. Per a sustentar el cor hi ha tres arcs rebaixats en cada un dels dos trams (Fig. 7). Destaca el sisè tram que després de la construcció de l'absis en el segle XIV es va alçar per donar-li la mateixa altura. Molt probablement, la intenció de les monges era fer el mateix a tots els trams, aconseguint així una església més alta i cobrir-la d'una volta de creueria igual que l'absis. Així ho fa pensar l'arrencada dels nervis que es veu en aquest tram. Finalment, aquesta remodelació no es va dur a terme, potser per manca de doblers, i després d'elevat el tram s'hagué de cobrir de nou amb un enteixinat de fusta. Pel que fa a l'absis, té una planta quadrada, però es transforma en poligonal mitjançant el sistema de voltes raconeres. A cada una de les cares de l'absis s'hi obre un finestral i està cobert per una volta de creueria de la qual en destaca la clau de volta que mostra l'escut d'armes de sor Catalina de Torrella, primera priora del monestir (Fig. 8).

Oberta a un pany lateral de l'absis, hi ha una capella de planta quadrada que destaca pel seu arqueisme arquitectònic, amb una volta de creueria amb nervis cilíndrics i sense clau de volta que es poden comparar amb les voltes de creueria de la sala capitular del monestir de Poblet. En dues cares de la capella s'hi obre una finestra d'arc de mig punt amb esplandit. L'extradós de l'arc d'entrada a la capella és molt semblant a les de les capelles radials de Sant Salvador de Burriana. A més de l'església, de l'antic monestir també cal destacar el refectori o menjador. Aquesta sala estava situada a l'ala oest del claustre i la formava un espai rectangular dividit en cinc trams separats per quatre arcs ogivals de diafragma que a dia d'avui estan amagats o en part tapiats dins els murs que posteriorment es construïren. Aquest refectori data del segle XIII, igualment que el dormitori vell que es trobava situat a l'ala est del claustre i que estava format per una planta rectangular dividida en deu trams mitjançant nou arcs ogivals de diafragma que s'aguantaven damunt pilars que estaven situats als murs laterals, els quals a dia d'avui, encara existeixen. La sala capitular, que ha estat datada entre 1370 i 1380,²⁰⁵ està situada a un costat nord del claustre, a l'enfront de l'església i està formada per una sala de planta rectangular lleugerament trapezoïdal separada en dos trams per un arc ogival que acabat amb culs de llàntia bellament esculpits. La sala està coberta per un enteixinat de fusta a doble vessant que està decorat amb diferents escuts (Fig. 9). Actualment, en el mur perimetral del claustre es veuen les restes d'un finestral, tot i que la major part d'ell fou murat. Just a la part inferior, a la dreta hi ha un petit portal acabat amb arc rodó que comunica el primer pis del claustre amb la sala. Això és perquè la sala capitular fou dividida en dos pisos el 1974 (Fig. 10).²⁰⁶ Finalment, una altra construcció del segle XIII fou el claustre major. Aquest espai té una forma lleugerament trapezoïdal i estava format per quatre galeries. La més antiga era gòtica i les tres restants renaixentistes. La galeria gòtica no es pot datar amb seguretat, Joana Maria Palou apunta que, per la seva semblança estilística, sembla coetània de l'ala més antiga del claustre del convent de Sant Francesc, iniciat devers el 1286, per tant, l'ala gòtica de Santa Margalida hauria estat construïda a la segona meitat del segle XIII.²⁰⁷ Per la seva banda, el professor Durliat afirma que el claustre no hauria estat construït abans de 1340 i el considera una

²⁰⁵ M. M. de Quiroga Conrado, *Santa Margalida de Palma...*, p. 116.

²⁰⁶ M. M. de Quiroga Conrado, *Santa Margalida de Palma...*, p. 128.

²⁰⁷ J. M. Palou, « Notas sobre la arquitectura religiosa de la colonización catalana en Mallorca (siglos XIII y XIV) », a *Mayurqa, Revista del Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts*, vol. 16, Palma, Universitat de les Illes Balears, 1976, p. 231.

imitació pesada del de Sant Francesc.²⁰⁸ Les monges de Santa Margalida foren exclaustrades a conseqüència de la desamortització de Mendizábal l'any 1837 i l'any 1866 es desmuntà peça per peça la galeria gòtica del claustre. A l'any 1872 fou regalada a l'arxiduc Lluís Salvador qui la féu muntar a l'antic monestir de Miramar (Fig. 11).

El tercer orde conventual que s'establí a la parròquia de Sant Miquel fou l'orde dels frares de la Mercè.²⁰⁹

- Església i convent de Nostra Senyora de la Mercè.

La seva fundació data de 1232 i tot i que sembla que en un primer moment s'establiren a l'actual carrer de Miramar, dins el barri de l'Almudaina, ben aviat aixecaren el seu convent en un solar ubicat dins la parròquia de Sant Miquel, concretament al costat de Sant Salvador, que fou una antiga mesquita que havia estat purificada pels cristians. El 1295 es començaren les obres de la nova església gòtica que durà fins al 1450. Aquesta zona urbana estava totalment urbanitzada i tota una sèrie de carrers fan referència a aquest convent: carrer de la Volta de la Mercè, carrer dels Frares, plaça de la Mercè i carrer Ample de la Mercè. Tot i això, antigament l'actual carrer Ample de la Mercè fou conegut com a carrer de Sant Salvador, en referència a aquella antiga mesquita que havia estat convertida en temple cristià. Al mateix solar d'aquest convent existia també des del segle XII la Llonja dels Genovesos, la qual donava nom a un carrer que després fou anomenat carrer del convent de Nostra Senyora la Mercè i que sembla que actualment seria el carrer dels Frares. Tot just després de la Conquesta, el rei Jaume I donà als Genovesos un nou solar ubicat a la parròquia de Santa Eulàlia, de Sant Nicolau a partir de 1302, per tal que s'hi establissin i el lloc ocupat per l'antiga llonja fou donat a l'orde de la Mercè.

Pel que fa a les fundacions monàstiques, cal destacar l'orde del Cister, que aixecà el seu monestir a partir de 1254 en un indret situat fora murada conegut amb el nom del Secar de la Real. Aquest lloc ja apareixia documentat el 1234 amb el nom de *ar-riyad*, on se sabia que hi existia un hort.²¹⁰

²⁰⁸ M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 254.

²⁰⁹ Església reconstruïda al segle XVII.

²¹⁰ *Ortum (...) cui vocatur Rial cui est iuxta civitatem*

- Església i monestir de Santa Maria de la Real.

L'orde del Cister està documentada a Mallorca a partir de 1232, any en què s'atorgà l'autorització per a la fundació d'un monestir a Mallorca, filial de Poblet. El primer indret on s'establiren els monjos cistercencs fou a Esporles, concretament en els terrenys que actualment ocupa la possessió de la Granja. Aquell primer convent fou conegut amb el nom de Santa Maria de la Font de Déu. L'actual emplaçament del monestir a les terres d'un antic hort d'època islàmica conegut amb el nom d'*ar-riyad* data de 1239 i fou decidit pel rei Jaume I. L'església de l'abadia, dedicada a la Mare de Déu, fou construïda a partir de 1266, any en què hi treballava el picapedrer Jordi Fuster,²¹¹ i fou conegut des d'aquell moment com a monestir de Santa Maria de la Real. El monestir fou desamortitzat l'any 1835 i el 1890 fou ocupat pels Missioners dels Sagrats Cors. Fou a partir d'aquest moment quan es modificà per complet l'església abacial en una desafortunada reforma que li donà l'aspecte actual. El temple original no és ben conegut ja que la documentació existent al respecte ens aporta poques dades. Se sap que estava orientat just al revés de l'actual, és a dir, que l'actual presbiteri estava allà on actualment hi ha l'entrada de l'església. Segons Durliat, es tractaria d'una església formada per una planta rectangular dividida en tramades per arcs ogivals de diafragma i sense capelles laterals. Aquestes haurien estat construïdes a partir del segle XV.²¹² Josep Amengual i Batle anomena, a més de la capella major, quatre capelles laterals més dedicades a Sant Nofre, al Sant Crist, a Sant Sebastià i a Santa Gertrudis Magna.²¹³ Finalment, l'arxiduc Lluís Salvador descriu el temple a la seva obra com una nau amb cinc arcs apuntats, finestrals ogivals oberts entre els arcs i dues capelles gòtiques cobertes de volta de pedra de creueria a banda i banda del presbiteri. Les darreres dades sobre el primitiu temple i el seu estat, tot just abans de la restauració duta a terme pel Dr. Campins, foren proporcionades pel mestre J. Manera l'any 1936 i redactades posteriorment pel pare José Nicolau.²¹⁴ Així doncs, segons aquesta informació l'església tenia la mateixa llargària que l'actual exceptuant l'atri així com també la mateixa amplada, però sense les capelles laterals. El cor comprenia els dos actuals trams del presbiteri i al mur dels peus s'hi situava el portal principal. Pel que fa

²¹¹ M. Barceló Crespi; G. Rosselló Bordoy, *La ciudad de Mallorca...*, p. 132.

²¹² M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 60.

²¹³ J. Amengual i Batle, *El monestir de Santa Maria de La Real*, Ciutat de Mallorca, Missioners dels Sagrats Cors (ed.), 2008, p. 9.

²¹⁴ El meu agraïment al Dr. Gabriel Seguí Trobat (MSSCC) pels documents i la informació aportada referent al monestir de La Real de la Ciutat de Mallorca.

a la coberta, estava formada per arcs apuntats que sustentaven un enteixinat de fusta²¹⁵ i que descansaven damunt columnes, de les quals en destacaven els capitells que estaven ornamentats escultòricament. Un exemple d'aquestes encara es pot veure al presbiteri, on en resten dues d'originals (Fig. 12). El sostre del coro era pla i damunt els capitells de l'arc que dividia el presbiteri de la resta de l'església, hi havia dues mènsules, una amb l'escut de Nunó Sanç i l'altra amb les lletres R.E.. Actualment, aquestes mènsules estan conservades al mur del claustre, a banda i banda de l'antic portal de l'església (Fig. 13). Pel que fa al campanar, aquest era format per una espadanya que s'aixecava a la part dreta de la façana principal. Actualment encara se'n pot veure el basament per damunt la teulada del claustre. Tenint en compte aquestes dates, la nostra conclusió final és que, en un principi l'església cistercenca fou una edificació molt senzilla, molt semblant als demés temples construïts durant l'època de la colonització de l'illa, formada per una planta de set trasts sense capelles laterals, capçalera plana i coberta per un enteixinat de fusta sustentat mitjançant arcs ogivals sustentats damunt columnes de fust rodó amb capitells esculturats. Amb el pas dels segles, aquesta església s'anà ampliant de manera successiva, sobretot a partir del segle XVI amb la construcció de dues capelles laterals, la dedicada a Sant Nofre al costat de l'Evangeli, i la dedicada al Sant Crist, al costat de l'Epístola (Fig. 14). A partir de la restauració de l'any 1890, es construïren les altres capelles laterals, s'invertí la situació del presbiteri respecte dels peus de l'edifici, es substituï una volta de pedra que havia estat construïda tot just després de l'Exclaustració i també es substituï el primitiu enteixinat de fusta situat damunt aquella volta, per l'actual. Finalment es construï l'atri i un nou campanar.²¹⁶ Pel que fa al claustre medieval tampoc ha arribat als nostres dies, ja que al segle XVI fou substituït per un de nou. Tot i això, encara s'hi poden veure algunes restes de portals d'origen medieval en els murs dels seus passadissos (Fig. 15).

En aquesta mateixa època, a més de les esglésies conventuals i parroquials, també es funden a Mallorca diverses institucions hospitalàries. Aquests hospitals tenien una doble funció: per una banda, l'acollida dels pobres i per altra banda, tractaven la gent que patia malalties endèmiques i epidèmiques. Aquests edificis, a més de comptar amb les

²¹⁵ L'església del monestir de Santa Maria de la Real de la Ciutat de Mallorca és l'únic cas conegut en què una església cistercenca fou coberta d'enteixinat de fusta. Joan Fuguet ens recorda que els cistercencs empraven aquest sistema de cobrició únicament per a determinades dependències monàstiques de serveis i mai per a les esglésies, a excepció de Mallorca; J. Fuguet i Sans, « Les esglésies amb arcs de diafragma de la Catalunya Nova... », 2002, p. 152.

²¹⁶ J. Nicolau, *Datos sobre la iglesia de La Real proporcionados por el maestro P. Juan Manera.-1936. Estado de la iglesia antes de la restauración del Dr. Campins*, Palma, Arxiu Històrica dels Missioners dels Sagrats Cors del Monestir de la Real, 1936 (sense catalogar).

instal·lacions sanitàries, també disposaven d'una capella o església, moltes vegades dedicada al Sant Crist de la Sang. Durant el segle XIII hi ha documentades diverses fundacions hospitalàries, la major part de les quals se situen a la ciutat de Mallorca.

Pel que fa al territori de la parròquia de Sant Miquel, s'hi fundaren al segle XIII dos hospitals. Així el 1230 està documentat l'hospital de Sant Antoni de Viana i, dos anys més tard, el 1232, l'hospital del Sant Esperit o dels Rossos. Tant una institució com l'altra, s'aixecaren en una zona que ja havia estat urbanitzada durant l'època islàmica.

- Església i hospital de Sant Antoni Abad.

L'hospital de Sant Antoni²¹⁷ fou construït a l'actual carrer de Sant Miquel, a tocar de l'església parroquial, per tant, en una de les vies urbanes més importants de la ciutat. El solar en el qual s'edificà l'hospital i la corresponent església fou una donació als antonians per part de Jaume I. Totes les edificacions medievals foren substituïdes per edificis barrocs al segle XVIII.

- Església i hospital del Sant Esperit.

L'altre hospital, el del Sant Esperit,²¹⁸ no es trobava gaire lluny del de Sant Antoni, concretament al final de l'actual carrer d'en Vilanova. Els trinitaris del Sant Esperit ocuparen l'antic hospital anomenat dels Rossos i paulatinament anaren engrandint les seves instal·lacions englobant dins els seus límits conventuals diversos carrerons pertanyents a l'antiga ciutat islàmica. Aquestes obres d'engrandiment arribaren al seu punt àlgid al segle XV. Finalment, aquest hospital fou reconstruït el 1618 i ocupat a partir del 1854 per sacerdots de la congregació de l'Oratori de Sant Felip Neri.

Durant el segle XIV, als terrenys de la parròquia de Sant Miquel, tan sols es fundà una institució hospitalària més, la de Sant Antoni de Pàdua.

- Església i hospital de Sant Antoni de Pàdua.

A l'any 1309 es fundà un altre hospital dedicat a Sant Antoni de Pàdua. Del funcionament d'aquesta institució en tengueren cura els canonges regulars antonians, que disposaven d'un altre hospital al carrer de Sant Miquel i que havia estat fundat al 1230. El de Sant Antoni de Pàdua estava situat al començament de l'actual carrer del Sindicat, al costat de la porta coneguda amb el nom de Sant Antoni, en referència a la

²¹⁷ Església i hospital reconstruïts al segle XVIII.

²¹⁸ Església i hospital reconstruïts al segle XVII i reformat al segle XIX.

institució. Cap dels edificis medievals ha arribat als nostres dies, encara que l'església fou reconstruïda durant el segle XVII. Finalment, també aquest temple fou destruït a principis del segle XX.

Seguint amb el paisatge monumental de la parròquia de Sant Miquel cal destacar una església més que en un primer moment fou sufragània, però que alhora, també serví de capella conventual.

- Església de Sant Salvador.

L'església dedicada a Sant Salvador,²¹⁹ documentada per primera vegada el 1287 i de la qual ja s'ha dit que probablement es tractava d'una antiga mesquita que havia estat cristianitzada tot d'una després de la Conquesta i que després serví de capella al convent de la Mercè.

Durant el segle XIV, el dels carmelitans fou l'únic orde que aixecà un convent dins la parròquia de Sant Miquel.

- Església i convent de Nostra Senyora del Carme.

A l'any 1302, sota el regnat de Jaume II de Mallorca, es fundà el convent de Nostra Senyora del Carme i probablement poc temps després s'iniciaren les obres de l'església. Aquest primer temple i la resta del convent sofriren una destrucció total l'any 1403 per mor de la inundació produïda pel desbordament de les aigües de la Riera i a dia d'avui ens és impossible saber com era. Uns anys després, durant la primera meitat del segle XV es començaren les obres d'una nova església i d'un nou monestir. D'aquest segon temple es té constància que a 1426 s'estava edificant una capella dedicada als sants Abdon i Senén, gràcies a la conservació d'un document en el qual s'estipula que els frares reclamaven als germans Bernat i Joan Bru que efectuassin el pagament de 50 florins d'or que havien promès que abonarien quan es començassin les obres de la capella.²²⁰ Passats uns anys, el 1444 es produí una nova inundació i el convent quedà novament afectat. Les obres de restauració foren llargues. A l'any 1495 encara es rebien

²¹⁹ Església desapareguda.

²²⁰ M. Barceló Crespi; G. Rosselló Bordoy, *La ciudad de Mallorca...*, p. 359-360.

ajudes econòmiques per a la fàbrica de l'església.²²¹ Aquesta segona església tornà a ser substituïda per una altra de nova construïda a finals del segle XVIII²²² i que fou consagrada el 1802 pel bisbe Nadal. Finalment el convent del Carme fou desamortitzat l'any 1836 i el 1852 s'acabà de destruir les poques restes que en quedaven.

La parròquia de Santa Eulàlia.

Del terme parroquial de Santa Eulàlia cal destacar-ne tres sectors si més no significatius: el barri de l'Almudaina, el Call i el Castell del Temple. Dins aquest terme parroquial, a banda de la mateixa església parroquial de Santa Eulàlia, existeixen tot un nombre d'esglésies de tipus conventual, hospitalari, palatí i finalment sufragani.

- Església parroquial de Santa Eulàlia.

L'església de Santa Eulàlia de la ciutat de Mallorca ha estat sempre considerada com la primera parròquia de Mallorca. Moltes vegades aquesta denominació de "primera parròquia" li ha estat atorgada pel fet de ser el primer temple que apareix esmentat a la butlla papal de 1248 *Cum a nobis petitur* signada a Lió per Innocent IV.²²³ Tot i això, aquesta església apareix documentada molt abans d'aquesta data. El primer document que esmenta l'església data de dia 1 d'octubre de 1230, tot just deu mesos després de la conquesta de Jaume I, i es tracta d'una venda realitzada pel rei d'unes cases situades "devora l'església de Santa Eulàlia".²²⁴ Per explicar l'origen i la construcció d'aquesta església parroquial és important assenyalar el promotor de l'obra, que en aquest cas no fou el rei, sinó el seu oncle, Nunó Sanç, comte del Rosselló i de la Cerdanya. Aquest personatge està totalment vinculat a la conquesta de Mallorca ja des d'un primer moment, hi participà de forma molt activa, tant en els preparatius com en l'aportació de mitjans per tal de dur a terme l'escomesa. És per això, que el comte Nunó fou un dels

²²¹ ARM, EU 21,128v.

²²² "En 1786 empezóse a constringir la iglesia nueva de los carmelites"; A. Campaner y Fuertes, *Cronicón Mayoricense...*, 610/1.

²²³ "Innocent bisbe, servent dels servents de Déu. Al venerable germà bisbe de Mallorca, salut i benedicció apostòlica. Atès que se'ns demana una cosa justa i honesta, tant la força de l'equitat com la raó exigeixen que la sol·licitud del nostre càrrec ho dugui a terme. Per això assentint de bon grat a la seva justa petició, acollim sota la protecció de sant Pere i nostra, l'Església de Mallorques, subjecta immediatament a l'Església romana, amb les seves esglésies, castells i viles, homes, possessions i altres béns, que en el present posseeix de dret o que, amb l'ajuda del Senyor, pugui aconseguir en el futur per mitjans justs, i l'emparam amb el patrocini del present document. Hem fet inscriure els noms dels béns actuals, que són aquests: en la ciutat de Mallorques, les esglésies de Santa Eulàlia, Santa Creu, Sant Jaume i Sant Miquel amb totes les seves pertinences...", « Butlla d'Innocenci IV », (Transcripció i versió catalana de Gabriel Llompart, Joana Maria Palou), a *Commemoració...*, s/p.

²²⁴ J. Rosselló Lliteras, *Els pergamins de l'arxiu parroquial de Santa Eulàlia. Volum I: 1230-1349*, Palma, Consell de Mallorca, 1999, p. 50, doc. 3.

més afavorits en el Repartiment de terres que el rei En Jaume féu entre tots els seus magnats que participaren a la campanya contra els musulmans i li foren atorgades algunes propietats dins el *djuz al-ahwaz* (districte de Ciutat), el *djuz Bunyula-Musuh* (districte de Bunyola-Valldemossa) i el *djuz de Manaqur* (districte de Manacor). De les propietats dins el districte de la ciutat de Mallorca que toquen a Nunó Sanç, interessa destacar que és dins la seva porció on es va construir l'església parroquial de Santa Eulàlia.

Que tot just deu mesos després de la conquesta, ja aparegui documentat aquest temple parroquial confirma l'existència d'aquesta església en una data realment molt primitiva. Ara bé, els diversos estudis i investigacions que s'han dut a terme al voltant d'aquest aspecte, han arribat a conclusions del tot diferents. Així, alguns historiadors com per exemple, Dameto, Mut, Alemany²²⁵, Caldentey²²⁶ o Quiroga²²⁷, han afirmat l'existència d'una petita i primitiva església que seria anterior a l'actual. Per altra banda, d'altres com Durliat²²⁸ o Alomar²²⁹, han apuntat l'existència d'una mesquita aixecada al mateix solar de l'actual parroquial i que en els primers anys hauria estat purificada i hauria servit d'església fins al començament de les obres del nou temple gòtic. Davant aquestes conclusions, cal fer una sèrie d'observacions que posen de manifest la poca solidesa de les tesis abans esmentades. En primer lloc, a la tesi doctoral de Maria Magdalena Riera Frau²³⁰ s'afirma que durant tota l'època de dominació islàmica el solar on a dia d'avui s'aixeca la parroquial de Santa Eulàlia era format per una gran esplanada que no havia estat edificada, per tant, la possibilitat de l'existència d'un temple anterior a l'actual sembla ser impossible. Per altra banda, la presència d'una mesquita en aquest lloc queda també eliminada per raons evidents, però també, perquè dita mesquita estaria situada a l'actual carrer de la Cadena, al solar on a dia d'avui es situen els edificis administratius de l'ajuntament de la ciutat.²³¹ Posteriorment, un estudi de Jaume Serra Barceló apunta també que aquesta església fou edificada en un solar que fins aquell moment no havia estat construït, tot i que aposta per una construcció preexistent a l'actual.²³² Finalment,

²²⁵ J. B. Dameto; V. Mut; G. Alemany, *Historia general del Reino de Mallorca*, vol. II..., p. 946.

²²⁶ R. Caldentey Cantallops, *Santa Eulària. La parroquia más antigua de Palma*, Palma de Mallorca, 1979, p. 7.

²²⁷ S. Quiroga Conrado, *La reforma de l'església de Santa...*, p. 40.

²²⁸ M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 108.

²²⁹ G. Alomar, *Mallorca. Urbanismo regional en la Edad Media...*, p. 102.

²³⁰ M. M. Riera Frau, *Evolució urbana i topogràfica de Madīna Mayūrqa*, Palma: Ajuntament de Palma, 1993, p. 91.

²³¹ R. Soto Company, « Mesquites urbanes i mesquites rurals a Mayūrqa... », p. 118. M. M. Riera Frau, *Evolució urbana i topogràfica...*, p. 107.

²³² J. Serra Barceló, « *Domus Magister Johannis*. La transformació d'un espai a Madīna Mayūrqa », a *BSAL*, 64, (2008), p. 45, 46.

tampoc podem oblidar l'article signat per Joana Maria Palou, qui després de fer un acurat buidatge bibliogràfic, una intensa anàlisi i estudi de l'escultura del deambulatori del temple, arribà també a la conclusió que la parroquial de Santa Eulària fou construïda tot just després de la conquesta en un solar que no havia estat edificat anteriorment.²³³ Així doncs, el conjunt de totes aquestes dades apunta el fet que aquest temple fou probablement començant el mateix any de 1230. A més a més, també s'han de tenir en compte la importància que el temple va assolir ja des de bon principi, atès que era el lloc on es duïen a terme les celebracions religioses més importants i també els actes més significatius per part de la monarquia mallorquina, senyal que ja des de ben prest alguna part de l'església havia d'estar construïda. Alguns esdeveniments destacats foren la confirmació de la carta de municipalitat de Mallorca de 1249 per part de l'infant Pere de Portugal l'any 1254, el reconeixement com a hereu del tron de l'infant Jaume, futur rei Jaume II de Mallorca l'any 1256, o el jurament dels privilegis i les franqueses del regne de Mallorca per part també de Jaume II de Mallorca l'any 1276.²³⁴ Tenint en compte les dates en què es realitzaren tots aquests esdeveniments, forçosament la part absidal devia estar ben avançada. Per altra banda, cal dir que aquestes celebracions no es feren a la Seu perquè el temple catedralici no fou començat fins al 1306 i en aquella època es feia servir d'església l'antiga mesquita.

Per tal de poder afirmar que l'església de Santa Eulària fou començada durant el segle XIII resulta cabdal fer referència a l'estudi de Joana Maria Palou ja esmentat sobre l'anàlisi de l'escultura del deambulatori, concretament de les claus de volta d'aquest espai absidal. A l'article, Palou destaca les característiques tècniques, formals i estilístiques de les claus al·legant que són idèntiques i que segueixen un estil que remet a les arrels romàniques de l'escultura gòtica primitiva, a més de considerar-ne els temes iconogràfics del Pantocràtor o del Crist del Judici Final, temes per altra banda molt comuns d'aquesta escultura gòtica primerenca que es representava a les portalades dels temples francesos de finals del segle XII i del segle XIII.²³⁵ A més de tenir en compte l'escultura del deambulatori, cal que també ens fixem en la planta del temple com també en els seus trets arquitectònics.

²³³ J. M. Palou i Sampol, « L'escultura del deambulatori de Santa Eulària (1230-1250) », a *La Ciutat de Mallorca i els segles del gòtic, XXVIII Jornades d'Estudis Històrics Locals*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 2010, p. 235.

²³⁴ J. M. Palou i Sampol, « L'escultura del deambulatori de... », p. 234.

²³⁵ J. M. Palou i Sampol, « L'escultura del deambulatori de... », p. 237, 238.

La parròquia de Santa Eulàlia de la ciutat de Mallorca i la Seu són les dues úniques esglésies que foren construïdes seguint el model de planta de tres naus. Així doncs, la primera parroquial de l'illa té una planta basilical de tres naus acabada amb una girola i amb capelles obertes entre els contraforts poc fondes. La planta està dividida en sis trams i té un absis poligonal de set panys. La nau central és més alta que les laterals, això va permetre obrir finestrels damunt les arcades ogivals que separen aquesta nau central de les laterals. Els finestrels permeten l'entrada de llum natural a la nau central. La coberta està formada per una volta de creueria. Les naus laterals també estan cobertes per una volta de creueria i les capelles laterals s'aixequen fins a la mateixa altura de les naus. A l'interior de cada capella també s'hi obre un finestral que permet la il·luminació natural de les capelles i en menor mesura, de les naus laterals (Fig. 16). Referint-nos a l'absis, segueix un model un tant singular del qual tan sols se n'han trobat alguns exemples al migdia francès. La volta absidial de la nau central té set costats d'igual longitud, que en la girola es resol mitjançant dos trams de transició rectangulars més cinc de trapezoïdals. Per això, podem considerar els dos primers trams comprimits com una anomalia. Per mor que els set costats de la volta del presbiteri són d'igual longitud, fa que els dos trams contigus – en les capelletes corresponents – quedin comprimides en relació als altres trams. Les dues capelletes d'aquests trams són de planta rectangular, de molt petites dimensions i només obertes per petits portals tardogòtics. A causa de la radialitat de l'absis, les altres cinc s'eixamplen a través dels cinc trams trapezoïdals i això fa que l'obertura de les capelles tengui una amplada que feliçment es correspon amb les de la nau. D'aquestes cinc, les dues capelles següents són de planta rectangular, molt poc fondes (com les de la nau), probablement per evitar que sobresurtin del mur perimetral del temple; les tres axials restants són de cinc costats. Finalment, cal també destacar que les cinc capelles absidials estan comunicades mitjançant un petit portal ogival (Fig. 17).

Marcel Durliat apunta algunes similituds de l'absis de Santa Eulàlia amb els absis d'algunes esglésies i catedrals franceses, entre les quals destacam la catedral de Baiona i sobre tot l'església de Sant Martí de Limós.²³⁶ En ambdós casos la planta de l'absis segueix el mateix que el de Santa Eulàlia de Ciutat, però tant a Baiona com a Limós, les capelles de planta pentagonal són cinc en lloc de tres (Fig. 18). Per tant, la principal diferència entre els dos casos francesos i la parròquia mallorquina és que a Santa

²³⁶ M. Durliat, *L'art en el Regne...*, p. 108, 109.

Eulàlia, tot i tenir cinc capelles radials, dues d'aquestes són de planta rectangular i només les tres axials tenen una planta de cinc costats, en canvi, tant a Baiona com a Limós, les cinc capelles radials són de cinc costats. A més a més, en el cas de Limós, la coincidència dels aspectes formals de la planta amb la nostra parroquial, també són prou evidents pel que fa a les naus. Així aquella església occitana està formada per una planta de tres naus amb capelles laterals que com en el cas de Santa Eulàlia, també destaquen per esser poc profundes (Fig. 19). Per altra banda, Joana Maria Palou també es refereix a l'estranya configuració de l'absis, i a més de tenir en compte els models llenguadocians, també en fa una comparació amb el de la catedral de Reims, tot i que, finalment l'absis de Santa Eulàlia resulta ser una solució arquitectònica forçada, simplificada i mal resolta.²³⁷ Cal nomenar, finalment, l'autora Yvette Carbonell-Lamothe que, si per una banda afirma que l'anàlisi de l'escultura monumental de la parròquia ciutadana permet datar-la amb anterioritat al començament del segle XIV, per l'altra, no veu probable la comparació de l'absis amb els dels temples de Limós o Baiona i, en canvi, s'inclina per comparar-lo amb el de la col·legial de Usèste, a la regió de Bordeus, església que fou fundada pel papa Climent V (1305-1314). En canvi, per part meua, una vegada haver analitzat les tres plantes absidals, no estic del tot d'acord amb la conclusió de Carbonell. L'absis de Nostra Dona d'Usèste està format per una planta poligonal de cinc costats amb capelles radials. Totes aquestes capelles formen una solució mixta entre el que és el deambulatori o girola i les capelles absidals. És una solució semblant a la que s'observa a la basílica de Santa Maria de Manresa en relació a les naus laterals i les capelles. A Usèste les dues primeres capelles, a banda i banda, tenen planta rectangular, però es confonen amb les naus laterals, en canvi, les altres tres capelles absidals tenen tres cares que donen a l'exterior i que formen la capella pròpiament dita i les altres dues cares formen part de la girola, per tant, en conjunt, es forma una planta pentagonal (Fig. 20). Si bé és cert que es tracta d'una solució que s'assembla a l'emprada a Santa Eulàlia, en cap cas no arriba a ser la mateixa ni a produir el mateix efecte, perquè en el cas de Ciutat, les capelles són independents de la girola. En canvi, en el cas de Baiona i Limós, tot i que l'absis consti de cinc capelles radials en lloc de tres poligonals i dues rectangulars, de forma general la planta s'assembla més a la de Santa Eulàlia.

²³⁷ J. M. Palou i Sampol, « L'escultura del deambulatori de... », p. 236.

Un altra característica a tenir en compte a l'hora d'analitzar les similituds entre tots aquests temples és la seva data de construcció. Això pot fer concloure quin fou el model seguit pels altres. Agafant com a bona la data de 1230 proposada per Palou per al començament del temple mallorquí, hem de destacar que la catedral de Baiona fou començada a partir del 1258 i l'església de Sant Martí de Limós s'aixecà a partir de l'any 1261. Tenint en compte aquestes dates i també que la catedral de Notre Dame de Reims fou construïda entre 1211 i 1275, sembla ser que seria l'absis d'aquesta catedral el que hauria servit de model al de Santa Eulàlia. Pel que fa a la col·legiata de Nostra Senyora d'Usèste, l'absis fou construït durant el pontificat de Climent V, això és, dins la primera meitat del segle XIV i, per tant, de cap manera pot haver influenciat en l'absis de Santa Eulàlia.

Talment i com s'anuncia al títol d'aquest apartat, l'església parroquial de Santa Eulàlia es tracta d'un exemple d'arquitectura gòtica septentrional, és a dir, en el temple hi podem observar algunes característiques que són pròpies de l'arquitectura gòtica del nord de França. En el cas de Santa Eulàlia aquests trets arquitectònics són l'acusada diferència d'altura que hi ha entre la nau central i les naus laterals²³⁸, mentre que la diferència d'alçada en les esglésies gòtiques meridionals de tres naus és més aviat minsa, com passa a la catedral de Barcelona, a l'església de Santa Maria del Mar també de Barcelona o, fins i tot, a la Seu de Mallorca (Fig. 21). Un altre tret a tenir en compte és que l'església de Santa Eulàlia té un absis format per un deambulatori amb capelles radials, que d'altra banda, en constitueix l'únic exemple existent a Mallorca. Diversos historiadors de l'art han apuntat l'excepcionalitat d'aquestes característiques franceses en una església aixecada en terres meridionals i, més concretament, en un país de la conca mediterrània. Alguns d'aquests erudits destacats són: Pierre Lavedan²³⁹, Marcel Durliat²⁴⁰, Yvette Carbonell²⁴¹, Joan Domenge²⁴² o la mateixa Joana Maria Palou²⁴³.

²³⁸ A Santa Eulàlia l'alçada de la nau central (24 m.) pràcticament doble la de les laterals (13 m.).

²³⁹ "Mais l'originalité de Sainte-Eulalie est dans la proportion de ces deux étages, qui sont sensiblement égaux. Les bas côtés montent à mi hauteur de la nef principale, qui peut être éclairée par de belles fenêtres ; les chapelles latérales ont même hauteur que les bas côtés. L'architecture des églises à trois nefs de Catalogne tend, au contraire, à élever les bas côtés au même niveau que la nef, ce qui ne permet plus de l'éclairer directement, mais ce qui a l'avantage de réduire au minimum les arcs-boutants" ; P. Lavedan, *Palma de Majorque et les îles Baléares*, Paris, Henri Laurens, éditeur, 1936, p. 55.

²⁴⁰ "Algunes particularitats d'aquest pla existeixen a esglésies del migdia de França i de la Península Ibèrica influenciades per l'art francès"; M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 108.

²⁴¹ "La seconde création gothique « française », sainte-Eulalie de Palma, apparaît comme une réalisation exceptionnelle dans le Royaume de Majorque... Or tout, dans l'église sainte-Eulalie est assez étonnant : le plan, le profil des supports, la sculpture monumentale d'accompagnement"; Y. Carbonell-Lamothe, « Les relations artistiques entre le Royaume de Majorque et le Midi de la France: Bilan des connaissances et perspectives de

Ara bé, havent fet una recerca general, hom se n'adona que el cas de Santa Eulàlia no és l'únic exemple d'arquitectura gòtica septentrional que es dona en terres meridionals i molt manco en zona mediterrània. Si bé és ver que la major part de les esglésies gòtiques aixecades en els països banyats per la Mediterrània solen ser d'una sola nau, hi ha algunes excepcions i dins aquestes excepcions, ens trobam en diversos edificis que foren construïts seguint els postulats de l'arquitectura gòtica del nord de França.

En el cas del Llenguadoc, a la segona meitat del segle XIII es dugué a terme la construcció de tota una sèrie de catedrals que foren dissenyades seguint el model clàssic del gòtic francès del nord, esglésies de tres naus que romperen clarament amb el prototipus del gòtic meridional d'església d'una sola nau. Aquestes catedrals són les de Clarmont d'Alvèrnia (1248), Baiona (1258), Carcassona (1269), Narbona (1272), Tolosa de Llenguadoc (1272), Llemotges (1273) i la de Rodès (1277).

Potser, de totes aquestes catedrals esmentades tot just abans, en destaca el cas de la catedral de Sant Just i Sant Pastor de Narbona, la qual ha estat considerada per la major part d'historiadors de l'art francesos, com el model que representa una ruptura radical amb les tradicions estructurals i estètiques pròpies del Llenguadoc, sens dubte, en referència a la seva planta, estructura i elevació, pròpies de les catedrals del nord de França.²⁴⁴ Marcel Durliat explica aquesta implantació de l'arquitectura gòtica septentrional com un fet polític, ja que la catedral gòtica del nord era destinada al culte reial. De fet, afirma que aquesta relació entre la Catedral i la monarquia francesa és evident en els casos de dues de les primeres catedrals nòrdiques construïdes al Migdia francès: Clermont d'Alvèrnia i Narbona.²⁴⁵ En la mateixa línia, Christian Freigang

recherche », a El regne de Mallorca i el sud francès, IV Jornades d'Estudis Històrics Locals, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 1986, p. 43.

²⁴² "A més de ser l'única construcció del gòtic a Mallorca amb les naus laterals que envolten l'absis formant deambulatori, també és singular en el context del gòtic meridional per la notable diferència d'alçada entre la nau central i les laterals"; J. Domenge, « L'art gòtic a Mallorca », a E. Belenguer (dir.), *Història de les Illes Balears, vol. II. L'època foral i la seva evolució (1230-1715)*, Barcelona, Edicions 62, 2004, p. 253.

²⁴³ "Així, es veu que Santa Eulàlia és exemple d'*opus francigenum* i tenint en compte el disseny constructiu: tres naus, la central d'altura molt diferenciada de les laterals, permetent així una major il·luminació, deambulatori i capelles radials, juntament amb les dates conegudes, seguiria el model de Reims, tant simplificat i malt resolt com es vulgui, però decidit"; J. M. Palou « L'escultura del deambulatori de Santa Eulàlia (1230-1250) », a T. Sabater Rabassa i E. Carrero Santamaría (Coord.), *La Ciutat de Mallorca i els segles del gòtic, XXVIII Jornades d'Estudis Històrics Locals*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 2010, p. 236.

²⁴⁴ V. Paul, « Le passage d'une architecture du Nord à une architecture du Midi à la cathédrale Saint-Just-Saint-Pasteur de Narbonne : sa signification dans l'architecture du Languedoc », a *Autour des maîtres d'œuvre de la cathédrale de Narbonne. Les grandes églises gothiques du Midi sources d'inspiration et construction*. Actes du 3e colloque d'histoire de l'art méridionale au Moyen-Âge, 4 e 5 décembre 1992, Ville de Narbonne, 1994, p. 39.

²⁴⁵ M. Durliat, « La signification de la cathédrale de Narbonne et sa place dans l'architecture gothique », a *Autour des maîtres d'œuvre de la cathédrale de Narbonne...*, 1994, p. 11.

opina que l'annexió de les terres occitanes a la Corona francesa sembla haver influït en l'arquitectura eclesiàstica d'aquella regió i la conseqüència directa fou que les catedrals que foren reconstruïdes a partir de la segona meitat de del segle XIII aplicaren les fórmules arquitectòniques pròpies del gòtic del nord de França i, per tant, dita arquitectura pot interpretar-se com a símbol de la monarquia o de la victòria dels francesos contra la croada albigesa.²⁴⁶ De tota manera, i encara en referència a la catedral de Narbona, cal tenir en compte els criteris exposats per Vivian Paul en relació a la filiació arquitectònica francesa de l'edifici, sobretot quan conclou que Narbona s'assembla, des del seu origen, a una filla del nord disfressada de meridional, afirmació que justifica explicant que a mesura que la construcció catedralícia anava avançant es feien més evidents les tradicions arquitectòniques pròpies de les terres del Llenguadoc, eliminant o suavitzant d'aquesta manera, els trets propis del gòtic septentrional fins que les obres s'aturaren l'edifici havia esdevingut una construcció del Migdia francès sota un guarniment septentrional (Fig. 22 i 23).²⁴⁷

Fent referència ara als diversos territoris de la Corona d'Aragó, cal destacar la seu d'Osca, projectada sota el regnat de Jaume I, i construïda entre 1294 i 1511 seguint un planta de tres naus amb transsepte, en el qual en destaca la diferència d'alçada entre la nau central i les laterals. En aquest cas l'absis està format per una capçalera d'un absis central i quatre absidioles que s'obren al mur del creuer.

Catalunya constitueix el territori on es construïren un major nombre d'esglésies i catedrals de tres naus, però la majoria d'aquestes destaquen per seguir els postulats meridionals, postulats que s'observen en el fet que les tres naus s'aixequen a una alçada molt similar i, per tant, l'altura de la nau central respecte a la de les naus laterals és mínima. Això passa a la catedral de Barcelona, a l'església de Santa Maria del Mar de la mateixa ciutat, a la catedral de Girona, a la catedral de Tortosa, a l'església de Santa Maria d'Empúries o a Santa Maria de Cervera. Una excepció dins la zona catalana està constituïda per la basílica de Santa Maria de la Seu de Manresa. En aquest cas, es tracta d'una església amb una planta que presenta una solució mixta, que ha fet que pugui ésser considerada d'una o de tres naus. Alguns afirmen que es tracta d'un temple de tres

²⁴⁶ C. Freigang, « La cathédrale gothique septentrional dans le Midi, symbole royaliste ou formule antérieure ? », a *Autour des maîtres d'œuvre de la cathédrale de Narbonne...*, 1994, p. 17.

²⁴⁷ V. Paul, « Le passage d'une architecture du Nord à une architecture du Languedoc », a *Autour des maîtres d'œuvre de la cathédrale de Narbonne...*, 1994, p. 43.

naus amb diferent alçària i sense capelles laterals. Però també es podria observar que es tracta d'una sola nau amb uns arcs molt amples i alts amb capelles al voltant que es comuniquen entre si: aquesta confusió entre naus i capelles laterals es deu al fet que entre tram i tram està parcialment delimitat per un mur i, per tant, s'interpretaria que són naus laterals en tant que hi ha columnes exemptes que separen la nau central d'aquests espais col·laterals. Aquesta planta acabada per un absis format per una girola, destaca per la diferència d'alçada entre la nau central i les naus laterals. Per tant, en aquest cas, podem parlar d'un edifici amb característiques pròpies de l'arquitectura gòtica septentrional (Fig. 24 i 25).

En referència al País Valencià, altres esglésies de tres naus són, per exemple: Santa Catalina de València, Santa Maria de Morvedre (Sagunt) o Santa Maria de Morella.

L'arquitectura gòtica meridional també és pròpia de les terres de l'antic comtat de Provença i, per tant, la tipologia de temple que destaca és la de les esglésies d'una sola nau. Malgrat això, cal destacar la basílica de Santa Magdalena de la vila de Sant Maissemin de la Santa Bauma, que fou construïda a partir de 1295, la qual destaca per tenir una planta en què la nau central té una alçada més diferenciada de l'alçada de les laterals, tret comú de les architectures gòtiques del nord de França, i que acaba amb un absis per a cada nau (Fig. 26).

Un altre arquetipus d'arquitectura gòtica septentrional es troba a l'antic regne de Nàpols. Aquest regne va estar sota domini de la dinastia angevina de la Casa Reial dels Càpets i durant el regnat del rei Carles I d'Anjou fou construïda la basílica de Sant Llorenç el Major de Nàpols, començada l'any 1235. Aquesta basílica està formada per dues parts totalment diferenciades. Es tracta d'una església d'una sola nau amb transsepte i que està acabada amb un absis de tres naus que forma un deambulatori que destaca, sobretot, per la gran diferència d'alçades entre la nau central i les laterals. Aquest absis és un dels més clars exemples del gòtic francès a Itàlia. La resta de l'església, que és d'una sola nau amb capelles entre els contraforts, respon al tipus arquitectònic propi dels ordres mendicants. No es pot oblidar que Sant Llorenç el Major de Nàpols és l'església del convent franciscà de la ciutat (Fig. 27). No obstant això, no es pot deixar de banda que a Itàlia trobam altres esglésies franciscanes de tres naus²⁴⁸.

²⁴⁸ Santa Maria Gloriosa dels Frares de Venècia, Sant Francesc de Bolonya o Santa Creu de Florència.

Finalment, dues esglésies construïdes seguint la tipologia del gòtic francès del nord es trobem situada a l'illa de Xipre. Entre 1192 i 1489 Xipre va romandre sota domini de la dinastia francesa de la Casa de Lusignan i fou durant aquest període de govern francès quan s'aixecaren dues esglésies catedrals: la catedral de Santa Sofia de Nicosia i la catedral de Sant Nicolau de Famagusta. Santa Sofia de Nicosia fou molt probablement començada l'any 1209.²⁴⁹ El temple està format per una planta de tres naus, en les quals destaca la diferència d'alçada entre la nau central i les laterals, i acabada amb un absis format per un deambulatori sense capelles radials (Fig. 28). L'altra catedral de l'illa, Sant Nicolau de Famagusta fou començada l'any 1295²⁵⁰ i està també formada per una planta de tres naus que mostren les mateixes característiques que la catedral de Nicosia, però amb la diferència que en aquest cas, la capçalera està formada per tres absis, un per a cada nau (Fig. 29).

Després d'aquestes explicacions hom arriba a dues conclusions respecte al nostre temple parroquial de Santa Eulàlia. La primera és que queda demostrat que es tracta d'un edifici que segueix de forma clara les principals premisses del gòtic francès, ara bé; quina fou la causa que a la capital del regne de Mallorca s'aixecàs un edifici amb característiques del gòtic septentrional? A diferència de Nàpols o de Xipre, en època medieval Mallorca mai va estar sota domini de la casa reial de França, per tant sembla que, en principi, era més difícil que la influència francesa arribàs a l'illa, però tot i això, m'atrevesc a formular una hipòtesi. Així, cal tenir en compte que el promotor de l'església fou el comte del Rosselló Nunó Sanç i que molt probablement, gràcies a la seva condició de comte i per mor de la situació del comtat del Rosselló, devia conèixer quina era l'arquitectura gòtica que s'estava desenvolupant al nord de França, a més de tenir contactes amb arquitectes francesos. No seria doncs res estrany que, o bé algun arquitecte francès del nord hagués vingut a treballar en l'obra de l'església o bé algun arquitecte rossellonès o mallorquí hagués viatjat al nord de França per conèixer aquelles construccions i una vegada haver tornat a l'illa hagués participat en la construcció de Santa Eulàlia. Malauradament, fins a dia d'avui no es coneix la identitat de l'arquitecte encarregat de l'obra de l'església parroquial de Santa Eulàlia.

²⁴⁹ P. Plagnieux ; T. Soulard, « La cathédrale Sainte-Sophie de Nicosie », a *L'art gothique en Chypre*, Paris, Institut de France, Boccard, 2006, p. 122.

²⁵⁰ P. Plagnieux ; T. Soulard, « La cathédrale Saint-Nicolas. Famagouste », a *L'art gothique en Chypre*, Paris, Institut de France, Boccard, 2006, p. 219.

La segona conclusió, a la qual m'ha estat possible arribar després de realitzar l'estudi sobre aquest edifici, és que tenint en compte totes les dates de construcció de les diferents esglésies, abans esmentades, que segueixen el model gòtic del nord, Santa Eulàlia de la ciutat de Mallorca constitueix el primer exemple d'arquitectura gòtica septentrional aixecat tant pel que fa al Llenguadoc com per a la resta de països de la conca mediterrània i es confirma, d'aquesta manera, que formalment parlant, és la catedral de Reims l'edifici que li serveix directament de model, encara que a Mallorca el model resti simplificat.

Així doncs, s'ha vist com l'església de Santa Eulàlia, que fou començada només deu mesos després de la conquesta, fou edificada a l'actual plaça de Santa Eulàlia, que en aquella època era situada tot just fora la murada del barri de l'Almudaina i tant la plaça com el mateix solar de l'església formaven una gran esplanada que, fins aleshores, no havia estat construïda (Fig. 30).

Pel que fa als convents aixecats durant el segle XIII dins els límits de Santa Eulàlia en destaca un total de fins a set fundacions: el Temple, les monges de Santa Margalida, el frares de Sant Domingo, els cavallers de Sant Jordi d'Alfama, l'orde de la Calatrava, les monges de Santa Clara i els franciscans. Ja en el segle XIV es fundà un sol convent, el cenobi femení de l'orde de les Tercecoles Franciscanes.

- Església de la comanda de l'orde del Temple²⁵¹

Fundada a partir de 1230 fou construïda dins l'espai que formava l'antiga Almudaina de Gumara, que en el Repartiment se cedí als cavallers del Temple. Aquest castell s'aixecava davant una plaça que a l'època era coneguda com la plaça del Temple i que més tard fou anomenada el Pes de la Palla, i que era el lloc on hi havia un porxo davall el qual es pesava i es venia la palla. Els documents informen que al costat de la casa del Temple hi havia un hort amb diversos arbres i una sèquia d'aigua per abastir aquella part de la ciutat.²⁵² Pel que fa a l'Almudaina de Gumara, aquesta estava formada per un recinte de planta rectangular envoltada de murada amb onze torres de defensa. El castell tenia dues portes, una que donava a l'interior de la ciutat i que encara es conserva a dia d'avui, i una altra, a la part posterior i que s'obria cap al camp i al camí que connectava

²⁵¹ Reformada al segle XX.

²⁵² M. Barceló Crespi; G. Rosselló Bordoy, *La ciudad de Mallorca...*, p. 195.

la ciutat amb el migjorn mallorquí. Tot i això, la representació gràfica més antiga que es té és la que apareix al plànol del canonge Garau, datat de 1644, la qual cosa fa que no puguem assegurar que l'aspecte que oferís l'Almudaina al segle XIII fou exactament aquest.

Els monjos de l'orde dels Pobres Cavallers de Crist i del Temple de Salomó participaren activament a la conquesta de l'illa i el rei en Jaume els atorgà tota una sèrie de béns repartits entre Ciutat, Montuiri, les Muntanyes, Pollença i una vint-i-quatrena part de l'albufera de sa Pobla. Entre els béns dins la ciutat de Mallorca, ja s'ha vist com els templers prengueren possessió de l'antiga *al-mudayna de Gumara*, un castell situat al llevant de la ciutat que a partir de llavors fou conegut amb el nom de castell del Temple i que el rei en féu donació mitjançant un document signat el 17 d'abril de 1230.²⁵³ Allà, els templers hi establiren la seva comanda i des de 1269 hi custodiaren l'arxiu dels Reis de Mallorca²⁵⁴ i, a més a més, hi aixecaren una església dedicada a Santa Maria. Aquesta primitiva construcció es conservà fins a finals del segle XIX. A l'any 1885 es començà a enderrocar el vell edifici per tal de substituir-lo per un de nou que havia estat projectat per Pere d'Alcántara Peña. De l'antiga construcció tan sols es conservaren dos arcosolis laterals situats als peus de la nau, molt primitius i que segueixen un llenguatge estilístic propi del romànic. Ambdós arcosolis estan oberts a la nau mitjançant un arc de mig punt i tenen una coberta de volta de canó. El del costat de l'Epístola hi destaca, sobretot, la decoració que és a base de puntes de diamant i motius zoomorfes alternats amb estrelles. També s'hi observen columnetes de fust prim i acabades amb capitells de tradició islàmica. L'altre arcosoli situat al costat de l'Evangeli, també mostra decoració geomètrica d'escacs i els motius zoomorfes són substituïts per escuts formats per dos triangles invertits, alternats aquests amb estrelles i la flor de lis (Fig. 31). Defora de l'església es conserva l'atri. Es tracta d'un espai rectangular separat en dos trams per un gran arc ogival de diafragma que aguanta un sostre d'enteixinat pla i d'època moderna (Fig. 32). En el mur frontal hi ha el portal d'accés a l'església format per un arc ogival en el qual hi destaca una decoració a base de puntes de diamant. Les vases de la porta mostren dues columnes, la primera més gruixada que la segona i que aguanten capitells amb decoracions vegetals ja molt erosionades. A cada un dels costats de la porta hi apareixen dos caps, el de l'esquerra sembla el d'un home i el de la dreta, el d'una dona.

²⁵³ Copie authentique du 29 juillet 1262, parchemin, ADPO, IB 10.

²⁵⁴ C. Garrido; E. Ortega, *Guía del patrimonio I. Itinerarios culturales de las islas Baleares. Palma y Mallorca I*, Palma, Edicions de Turisme Cultural. Illes Balears, 1997, p. 146.

Aquest arc ogival del portal d'entrada està format per arquivoltes (Fig. 33). Finalment, al costat de l'atri hi ha dos arcs de diafragma, un a cada tram. Aquest atri, juntament amb el portal de l'església i els dos arcosolis de l'interior és tot el que es conserva de l'antiga construcció. Carlos Garrido i Elena Ortega afirmen que l'atri no dataria del segle XIII, sinó que hauria estat construït tot just després de la desafortunada reforma del 1885.²⁵⁵ Aquest argument no es pot donar per bo, ja que quan l'arxiduc Lluís Salvador publicà la seva obra *Die Balearen* l'any 1882 ja esmenta aquesta estança, per tant, ja existia.²⁵⁶ Posteriorment, el professor Marcel Durliat afirma que es tracta d'un espai datat del segle XIII.²⁵⁷ En canvi, el que sí fou construït a l'any 1928 fou la façana exterior de l'atri i l'edifici que s'aixeca al seu damunt, obra de l'arquitecte Josep d'Oleza i Frates (1896-1971). L'atri de l'església del temple constitueix doncs un dels pocs exemples d'atris conservats d'aquesta època i un exemple més d'aquest sistema constructiu format per arcs de diafragma. El primer és de mig punt i el segon ogival. Al mur esquerre, al primer tram, hi ha un portal acabat amb un arc rodó. Malgrat la resta de la nau fos destruïda, sabem per diferents fonts bibliogràfiques que es tractava d'una església de planta rectangular dividida en cinc trasts per arcs ogivals de diafragma que sustentaven una coberta amb un enteixinat de fusta pla originalment policromat.²⁵⁸ L'absis era pla i no tenia capelles laterals exceptuant els dos arcosolis situats als peus de l'església (Fig. 34).

- Església i convent de Santa Margalida.

Un any després, el 1231, l'orde de les Monges Agustines fundaren el seu convent de Santa Margalida²⁵⁹ en un solar que estava situat a l'actual plaça del Mercat, al costat del torrent de sa Riera. Aquest orde restà establert en aquest lloc fins que a l'any 1281 es canviaren i passaren a ocupar el primer convent franciscà de Mallorca, aquell que estava situat al carrer de Sant Miquel. D'aquesta manera, aquell antic convent franciscà passà a

²⁵⁵ "El atrio que precede a la capilla fue realizado en el siglo pasado; en el arco se utilizaron muchos de los elementos románicos que después veremos en la iglesia"; C. Garrido i E. Ortega, *Guía del patrimonio I...*, p. 147.

²⁵⁶ "Penetrando por debajo de los arcos antes mencionados se encuentra un atrio cuya techumbre está sostenida por un arco de grandes piezas esculpturadas. El interior, con techo de madera sostenido por tres arcos, tan fuertes, como el del atrio"; L. S. Habsburgo Lorena, *La Ciudad de Palma*, Palma, Luis Ripoll, editor, 1981, p. 174.

²⁵⁷ "L'església dels Templers, dins l'Almudaina de Gomera, a Palma, era un poc diferent, car els quatre arcs diafragmes suportaven no una teulada a dos vessants, sinó un sostre pla. La seva destrucció l'any 1885 només va perdonar les dues capelles del fons de la nau i el porxe de dos trasts de la mateixa estructura que aquesta": M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 61.

²⁵⁸ "Considerem imprescindible la conservació de quatre arcades de punta d'ametlla que sostenien un vell enteixinat de fusta ja motl gastat i amb restes de policromia, i sobretot la dels dos arcosolis laterals d'estil romànic i amb columnetes i impostes esculpturades, obert en el centre de la paret que el separa de l'atri": J. Segura Saldado, « El Castell del Temple », a G. Rosselló Bordoy (ed.), *Actes del III Congrés El nostre patrimoni cultural: el patrimoni tudat (1836-1994)*, Palma, Societat Arqueològica Lul·liana, 1995, p. 288.

²⁵⁹ Convent desaparegut.

ser conegut com a monestir de Santa Margalida, denominació que perdura encara a dia d'avui.

- Església de Nostra Senyora de la Victòria del convent de Sant Domingo.

El tercer orde que fundà un convent en aquesta parròquia fou el de frares predicadors a partir de 1232. La primera església i convent que aixecaren els dominics la dedicaren a Nostra Senyora de la Victòria²⁶⁰. La toponímia ha deixat fossilitzada la posició de l'edifici a través del carrer que du el seu nom. Les obres de construcció de l'església començaren tot just després de la Conquesta i finalitzaren el 1236. Aquesta primera església dominicana estava situada dins el perímetre emmurallat del barri de l'Almudaina, i sembla ser que tenia un claustre. Darrera l'església i adossada al mur esquerra s'aixecava la Torre de les Hores, que quedava situada tot just a tocar de l'absis del temple. En aquesta torre hi havia diverses campanes, entre les quals destaca En Figuera i fou on s'instal·là el primer rellotge civil de la ciutat a finals del segle XIV. Pel que fa al temple, són poques les restes que han arribat als nostres dies, encara que dins l'edifici actual, encara es pot observar un espai que fou l'absis de l'església, format per una planta quadrada i cobert per una volta de creueria que en l'actualitat resta tapada per un fals sostre. Al mur de la dreta hi ha les restes d'una finestra cegada i se sap que al mur absidal també se n'obria una altra (Fig. 35). En canvi, al mur de l'esquerra no n'hi hagué cap, ja que sembla ser que estava adossat a la Torre de les Hores. Segons el treball realitzat per Antoni Ignasi Alomar i Canyelles,²⁶¹ la primera església dominicana dedicada a la Victòria respodria a un model d'església gòtica meridional molt comú al Llenguadoc, format per una planta basilical d'una sola nau, sembla ser que sense capelles laterals, dividida en dos o tres trams mitjançant arcs ogivals de diafragma que sustentarien un embigat de fusta a dos vessants. Aquesta nau acabaria amb l'absis conservat parcialment, de planta quadrada, més baix i més estret que la resta del temple i cobert per una volta de creueria. Tanmateix, aquest mateix model arquitectònic el trobam a la major part de les esglésies del Rosselló i també en algunes de les esglésies de Mallorca aixecades durant l'època que estudiam.

Tant la Torre de les Hores com la mateixa església de la Victòria varen desaparèixer arran de la Desamortització de 1836. Pel que fa al carrer de la Victòria, antigament era

²⁶⁰ Enderrocada parcialment.

²⁶¹ A. I. Alomar i Canyelles, « Les Restes de Sant Domingo i de N^a Sra. De la Victòria », a *BSAL*, 49 (1993), p. 399-400.

conegut com el passadís dels Polls, sens dubte molt més estret que l'actual i amb una gran pendent, molt més pronunciada que l'actual, ja que unia l'actual carrer del Palau Reial amb la Costa de Sant Domingo. A la part superior de dit carrer, la que donava a l'actual carrer del Palau Reial hi havia un portal que havia estat obert pels frares predicadors entre 1236 i 1239 i que era anomenada Porta dels Polls o de Sant Domingo.

- Església i convent dels cavallers de Sant Jordi d'Alfama.

El 1233 està documentada una fundació conventual fora murada, però dins el terme de la ciutat de Mallorca. Es tracta de l'orde de Sant Jordi d'Alfama²⁶² que s'establí en uns terrenys que li foren atorgats per Nunó Sanç a l'antic indret àrab conegut amb el nom de *Qatin* (Pla de Catí), conegut actualment com a Pla o Prat de Sant Jordi, terrenys que estaven dins la circumscripció parroquial de Santa Eulàlia. Aquest convent, que originalment fou una fundació rural, va ser el nucli que originà a partir de 1863 l'establiment de l'actual nucli urbà de Sant Jordi. Dissortadament, l'església i convent de l'orde de Sant Jordi d'Alfama no s'han conservats, però va constituir un important exemple d'església d'arcs de diafragma i gràcies a les bones descripcions i dibuixos que se'n feren tot just abans del seu enderrocament, podem fer-nos la idea de com degué ésser l'edifici (Fig. 36). L'orde de cavallers de Sant Jordi d'Alfama fou creada l'any 1201 pel rei d'Aragó Pere I el Catòlic i, tot i que els seus membres no participaren en la conquesta de Mallorca, s'hi establiren poc temps després. L'església estava formada per una planta rectangular dividida en quatre trams per tres arcs ogivals de diafragma. El seu sostre era d'enteixinat a dos vessants. El presbiteri que en feia les funcions el darrer tram, estava orientat cap al Nord i la capçalera era plana. Tenia dos portals que, molt probablement i, com era habitual en aquest tipus d'esglésies, eren formats per un arc de mig punt amb dovelles radials i es situaven un a una façana lateral, que sembla que era l'original i l'altra a la façana principal, potser posterior a la construcció de l'edifici. L'església es va conservar més o manco en el seu estat original fins al 1830 tot i el seu mal estat de conservació, que per altra banda, obligava a tenir-la tancada al culte. A l'any 1856 es reobrí al culte després d'haver fet algunes reformes, però fou entre 1886 i 1889 quan unes importants obres alteraren definitivament la seva estructura original, durant les quals es substituï l'antiga coberta de fusta per una volta de pedra de canó amb llunetes, s'aixecaren contraforts als murs exteriors laterals i s'aixecaren capelles a banda i banda del tercer tram (Fig. 37). L'antiga estructura del temple no aguantà aquestes

²⁶²Església reconstruïda.

remodelacions i entre 1924 i 1934 s'aixecà una nova església. Malgrat tot, fins a l'any 1949 es conservaren algunes restes del vell edifici (Fig. 38).

- Església i convent de l'orde de la Calatrava.

L'any 1234 apareix com a data fundacional del convent de l'orde de la Calatrava.²⁶³ Se sap que aquest orde tengué una presència més aviat breu i que, del seu pas per la ciutat de Mallorca tan sols en resten el nom del barri i el nom del carrer de la Calatrava, ja que no es coneix exactament on estava situat el convent. A més a més, també cal tenir en compte que la formació d'aquest barri fou conseqüència de la fundació del convent de Santa Clara a partir de 1256, per tant, l'orde de la Calatrava es degué establir en una zona encara sense edificar.

- Església i convent de Santa Clara.

Jaume I d'Aragó concedí el 1256 la fundació del monestir de Santa Clara. En el moment de la seva construcció, la zona on fou edificat el convent estava formada per construccions d'època islàmica, entre les quals destacaven unes cases i uns banys. A més a més, l'aigua arribava a la zona a través d'un aqüeducte i sembla ser que aquestes edificacions eren les úniques de la part sud, ja que la resta del terrenys era ocupat per un gran hort. Per tant, l'edificació del monestir de monges clarisses de Ciutat significà el naixement d'un barri nou i constituí el principal element reorganitzador del seu voltant urbà.²⁶⁴ Si per una banda, el convent conserva en la seva arquitectura el seu estil gòtic, l'església²⁶⁵ sofrí una important transformació a la segona meitat del segle XVII i fou reconstruïda segons el gust barroc del moment. Tot i això, dels sis trams que té el temple, quatre foren totalment reconstruïts en època barroca, però els dos més propers als peus i que formen el cor de l'església, encara pertanyen al temple gòtic i, tot i que l'embigat de fusta fou substituït per una volta de pedra, encara s'hi observen inserits a la volta els arcs diafragmes originals (Fig. 39). Aquest dos trams primitius són més baixos que la resta i això es percep tant a l'interior com a l'exterior de l'església (Fig. 40). Pel que fa al convent pròpiament dit, es preserven diferents estances que presenten la solució arquitectònica d'un enteixinat de fusta suportat per arcs diafragmes ogivals.

²⁶³ Convent desaparegut.

²⁶⁴ J. C. Sastre Barceló, « L'acció urbanitzadora del monestir de Santa Clara sobre el barri de la Calatrava com a model d'urbanisme medieval »..., p. 350-351.

²⁶⁵ Sembla que la primera església del monestir hauria estat una petita capella provisional aixecada tot d'una després de la fundació el 1256, per la qual cosa, a l'any 1262 les monges obtingueren el permís del papa Urbà IV per construir-ne una de més gran. Aquesta segona església fou doncs començada al segle XIII, tot i que al segle XIV hi està documentada la realització de treballs.

Destaquen la cuina, una estança separada en dos trams mitjançant un arc diafragma ogival; el refector, de planta rectangular dividida amb trams mitjançant arcs ogivals que aguanten un sostre pla (Fig. 41); la porteria, una sala formada per tres crugies dividides per dos arcs ogivals i la sala capitular, formada per una planta quadrada i que en el segle XVI fou dividida en dos pisos. El pis inferior està cobert per una volta de creueria aguantada per un pilar central i la part superior presenta un enteixinat a quatre vessants sostingut per dos arcs ogivals de diafragma entrecreuat (Fig. 42). Tot i que aquestes estances conventuals són de la primeria del segle XIV, presenten la tipologia arquitectònica pròpia del gòtic primitiu a Mallorca. Pel que fa la claustra monacal, la construcció començà a partir de 1302, data en què es comprà una casa per poder edificar-lo. Està format per un espai de planta quadrada i dels quatre costats, tan sols es conserven de manera completa, les galeries sud, est i oest. Les galeries sud i oest estan obertes per una vintena d'arcs ogivals que se sustenten damunt unes columnes octogonals amb bases també octogonals i capitells motllurats a manera de línia d'impòsta de factura senzilla (Fig. 43). En canvi, la galeria est presenta només sis arcs també ogivals, però d'unes dimensions molt més grans que els altres (Fig. 44). Pel que fa a la galeria nord, tan sols es conserven alguns arcs, de factura idèntica als de les galeries sud i oest, i fins a dia d'avui no s'ha pogut esbrinar si aquesta ala mai fou acabada de construir o, per altra banda, fou destruïda. La tipologia de les arcades és semblant a les que es poden observar als palaus reials de l'Almudaina, Bellver, Perpinyà o Cotlliure.

- Església i convent de Sant Francesc. El segon convent franciscà de Ciutat.

Ja s'ha vist que l'orde de Frares Menors s'havia establert a la ciutat de Mallorca l'any 1232 i havia aixecat el seu primer convent al carrer de la Sèquia, dins la parròquia de Sant Miquel. A l'any 1279 els franciscans deixaren el seu primer convent del carrer de Sant Miquel i el 1281 començaren les obres de la segona església conventual de Sant Francesc situant-se a l'actual plaça de Sant Francesc. Aquest segon convent s'edificà en uns terrenys que estaven situats vora el carrer que condueix a la Comanda del Temple i que fins aleshores eren horts. A més de l'església i del convent, també foren bastits dos claustres, el major i el menor. Les noves dependències conventuals arribaven fins a l'anomenada plaça del Temple al voltant de la qual hi havia diversos horts i, posteriorment, s'hi ubicà el Pes de la Palla. El segon temple franciscà fou començat el 31 de gener de 1281 sota el regnat de Jaume II de Mallorca i les obres de construcció

duraren fins al 1317. Tant el temple com el convent han sofert algunes modificacions al llarg dels anys. Originalment, l'església conventual estava formada per una planta rectangular d'una sola nau amb capelles laterals, dividida en nou trams per arcs ogivals que sustentaven una coberta d'embigat de fusta. Sembla ser que l'absis d'aquest edifici era de planta poligonal i estava cobert de volta de pedra de creueria de set panys (Fig. 45). Una característica excepcional d'aquest absis és que el clariostori té dos pisos de finestres, talment com passa a l'església de Santa Maria de Ciutadella, a l'església de Sant Francesc de Morella i a altres edificis fora de la Corona d'Aragó, com ara la basílica de Santa Magdalena de Sant Maissimin de la Bauma (Provença), i a l'abadia cistercenca de Santa Maria de Sant Salvador de Cañas, datada del segle XIII (La Rioja). La primera modificació de l'edifici tengué lloc l'any 1384, quan el bisbe de Mallorca Pere Cima, que havia estat frare del convent ciutadà, féu substituir la primitiva coberta d'embigat per una coberta de volta de pedra de creueria (Fig. 46). Per tal de dur a terme aquesta reforma, els murs de l'església foren elevats i les voltes de l'absis foren refetes.²⁶⁶ Entre 1445 i 1670 s'afegiren a l'absis cinc capelles radials, dues de planta rectangular i tres de planta hexagonal (Fig. 47).²⁶⁷ Les dues capelles radials que segueixen a les laterals ja havien estat construïdes originalment. Aquest model absidal copià el model de l'absis de l'església de Santa Eulàlia, encara que exteriorment les capelles no varen rebre el mateix tractament i, a diferència de Santa Eulàlia, les de Sant Francesc són trapezoïdals de tres cares d'un hexàgon (Fig. 48). Finalment, al segle XVI la façana i el primer tram sofriren desperfectes després que hi impactàs un llamp i entre 1618 i 1621 s'eliminà el darrer tram dels peus i s'aixecà una nova façana, ja barroca.

A més a més de l'església, també en destaquen els dos claustres conventuals, el claustre major i el claustre menor, també anomenat la claustreta. Segons Marcel Durliat, és en aquest claustre ciutadà "on s'arriba a una fórmula definitiva de claustre gòtic que després es va difondre molt amplament a Catalunya, sobretot a Barcelona, al llarg dels segles XIV i XV".²⁶⁸ El claustre major està format per una planta trapezoïdal de la qual en destaquen les quatre galeries formades per arcades. La galeria més antiga és la

²⁶⁶ M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 65.

²⁶⁷ Entre 1321 i 1423 es va construir l'església de Santa Maria la Major de Vall-de-roures a Aragó, la qual també presenta una capçalera de set costats amb tres capelles radials obertes al segon, quart i sisè pany, que tenen una planta hexagonal.

²⁶⁸ M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 250.

situada al costat nord i hauria estat començada a l'any 1314,²⁶⁹ tot i que l'espai que hauria d'ocupar el claustre ja hauria estat delimitat devers el 1279 (Fig. 49). Per altra banda, Guillem Forteza afirma que els arquitectes de Jaume II de Mallorca ja treballaven en la construcció d'aquesta galeria devers l'any 1302, data en la qual l'infant Sanç prestà homenatge de fidelitat al rei d'Aragó en aquest claustre. A l'hora de parlar del model arquitectònic del claustre, voldria també tornar citar a Forteza, el qual ens remet al sepulcre de Pere el Gran que s'aixecà al monestir de Santes Creus a partir de 1291 sota el mestratge de Bartomeu de Girona. Així doncs, la traceria emprada en aquell sepulcre constituiria l'antecedent directe del claustre mallorquí: les àgils columnetes coronades amb austers calats, el ritme de la separació de les columnes, l'alçada del fust de les columnes, l'alternança d'una pilastra de més gruix amb una altra de gruix menor, es troba tant a de Santes Creus com al claustre franciscà de Mallorca.²⁷⁰ A dia d'avui, en aquesta galeria encara queda la coberta original d'embigat de fusta amb restes de policromia. La decoració de les bigues mostra l'escut reial i l'escut de la Universitat, de la Ciutat i del Regne de Mallorca. Pel que fa a altres restes medievals situades al mur, destaca una fornícula oberta amb un arc rodó, dues capelles claustrals, cadascuna de dos trams, el primer cobert de volta apuntada i el segon, de volta de creueria (Fig. 50). També hi ha tres tombes de les quals en destaquen dues que formen un nínxol ogival amb decoració trilobulada al seu interior. Aquest mur també presenta restes de policromia i dos portals acabats amb arcs de mig punt. Seguidament, s'haurien construït les galeries de l'est i de l'oest, les quals s'haurien començat a edificar de forma coetània abans de 1338.²⁷¹ Al mur de la galeria est hi ha un portal acabat per un arc rodó que fou escapçat, així com també les restes d'un altre portal del mateix tipus. A més a més, s'hi observa un nínxol gòtic amb decoració conopial, probablement datat del segle XV, sis escuts nobiliaris, tres grans arcs carpanells cegats, dues làpides d'època moderna i l'accés al que altra temps fou la sala capitular, format per un portal ogival enmig de dos finestrals rectangulars acabats amb un arc carpanell molt lleuger. A l'ala oest del claustre hi ha un total de desset nínxols ogivals, sis de rectangulars i restes de pintura mural (Fig. 51). Finalment, la darrera galeria que s'aixecà fou la sud, la qual,

²⁶⁹ "Consta pel testament de Francesc Agramunt en poder de Bernat Nadal, Notari a las calendes de gener de 1314: *Elegesch sepultura en el monestir de las Llagas de Sant Francesch, a la claustra que novament estam edificant, a la mia sepultura, entrant pel portal de la claustra, en el canto, baix ses columnes*"; M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 251.

²⁷⁰ G. Forteza, « El claustre de Sant Francesc », a *BSAL*, 26 (1935), p. 113-123.

²⁷¹ "Altres testament del venerable Francesc Desportel, en poder de Pere Joan i Francesc Vallori, Notaris, a 8 novembre 1338: *Elegesch sepultura en el monastir de Sant Francesch, en el claustro, baix las columnes, en el carner dels meus*"; M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 252.

començada a finals del segle XIV fou acabada ja en el segle XV amb la construcció d'una sèrie d'arcuacions molt més senzilles que les altres (Fig. 52). En el mur d'aquesta darrera galeria s'hi observa una làpida memorial a Juníper Serra, dos nínxols apuntats i un de quadrat. També s'hi obre l'accés al claustre des de la porteria del convent, format per un portal ogival situat entre dos finestrals també ogivals i a continuació s'hi obren quatre finestres coronelles apuntades. Totes aquestes obertures foren la conseqüència de les obres que es dugueren a terme l'any 1949. Entre dues de les finestres coronelles hi ha un rosetó cegat i lobulat amb un escut al seu interior. Els murs dels pedrissos on s'aixequen les columnes de les arcades està decorat amb arcuacions ogivals trilobulades amb escuts nobiliaris a l'interior d'algunes (Fig. 53).

Pel que fa al claustre menor o claustreta, aquest espai de planta quadrada fou edificat a l'altre costat de l'antic dormidor del convent durant la segona meitat del segle XIV, entre la construcció de les ales est i sud del claustre major. Dissortadament resta mutilat des que es construí l'actual sagristia de l'església conventual (Fig. 54).

El convent pròpiament dit, és la part que més canvis i modificacions ha sofert.

- Església i convent de Sant Domingo. El segon temple dels frares predicadors de la ciutat de Mallorca.

El darrer temple aixecat en el segle XIII dins la parròquia de Santa Eulàlia fou la segona església conventual de Sant Domingo,²⁷² a més de totes les dependències del cenobi. La construcció d'aquest gran convent es duqué a terme en uns terrenys que foren cedits ja el 1231 a l'orde mendicant pel Conqueridor, al solar on en un primer lloc s'havia situat el primer call de la ciutat, prop del Castell Reial de l'Almudaina i que actualment està ocupat pel Parlament de les Illes Balears i el Palau March. Així doncs, els límits conventuals eren els actuals carrers del Palau Reial, la Costa de la Seu, el carrer del Conquistador i el carrer de la Victòria. L'any 1236 les obres del gran convent dominic ja havien començat, tot i que l'església no fou començada fins a l'any 1296, edificació que durà fins a 1359. Està perfectament documentat el mestre d'obres encarregat de la seva construcció, Jaume Fabre que hi començà a fer feina el 1313, al mateix temps que treballava com a tallador de pedra al palau reial de l'Almudaina. A l'any 1317 Fabre fou cridat a Barcelona i anomenat mestre major de la catedral de la ciutat comtal, tenia permís per tornar a Mallorca cada vegada que fos necessari supervisar les obres del

²⁷² Convent desaparegut.

convent dominic.²⁷³ Aquest convent, juntament amb el de Sant Francesc, fou un dels cenobis més grans de la ciutat de Mallorca. L'església tenia el seu portal principal al carrer de Sant Domingo i l'absis al carrer del Palau Reial, tot just davant el carrer de l'Almudaina, per tant, la façana lateral del costat de l'evangeli seguia el perímetre del passadís dels Polls. Seguidament i aferrat al temple i al campanar s'aixecava el claustre menor, en el qual s'hi obrien diverses capelles, entre les quals hi destacava la dedicada a Nostra Senyora del Roser, ubicada a l'ala que donava al carrer de Sant Domingo²⁷⁴, amb entrada pròpia des de la via pública i que destacava per damunt les altres per estar acabada per una cúpula. A aquest claustre li seguia la porteria, la sala capitular i el refectori, estances conventuals que donaven a la part de l'actual carrer del Palau Reial, que al 1797 encara era conegut com a carrer de la Porteria de Sant Domingo, i que destacaven per damunt de les altres per la riquesa decorativa. Finalment, s'obria el claustre major, que era més senzill que el menor i tot seguit es situava l'hort que arribava fins a la Costa de la Seu.²⁷⁵ Malauradament, tot el convent fou confiscat i, finalment, destruït arran del procés desamortitzador duit a terme per Mendizábal. La representació gràfica més antiga que es conserva del convent és la que apareix al plànol del canonge Garau de 1644. L'erudit Rafael de Ysasi (1862-1948) en dibuixà una reconstrucció ideal.²⁷⁶ A més a més, existeixen dos gravats de Parcerisa de la dècada de 1830 que ens mostren algunes estances conventuals (el portal principal del temple i el brollador de la porteria del convent), així com alguns detalls arquitectònics.²⁷⁷

Formalment parlant, l'església dels frares predicadors de la ciutat de Mallorca era un edifici format per una planta rectangular d'una sola nau amb capelles laterals, dividida en set trams i acabada amb un absis poligonal de set cares obert mitjançant un doble claristori superposat i capelles radials que s'anaren obrint amb el temps, igual com passà a l'església de Sant Francesc. La coberta de tot el temple era de volta de creueria i damunt les capelles s'hi obria el claristori format per finestres ogivals. Dues capelles més s'obrien, una a cada banda del portal principal. Per poder salvar el fort desnivell del solar on es construï l'església, l'accés al temple des de l'exterior es feia per un portal

²⁷³ J. Bracons Clapés, « Jaime Fabre, maître d'œuvre de la Cathédrale de Barcelone », a *Autour des maîtres d'œuvre de la cathédrale de Narbonne...*, p. 135-136.

²⁷⁴ Abans anomenat "de les Torretes", per mor del merlets de la murada del segon recinte dins el que es trobava ubicat el convent dominicà.

²⁷⁵ Anomenada "Costa de n'Adarró" i que separava el convent de Sant Domingo del Castell Reial de l'Almudaina.

²⁷⁶ R. Ysasi Ransome, *Palma de Antaño. A través de un cristal*, Palma, José J. de Olañeta, Editor, 1998.

²⁷⁷ J. M. Bover; M. Moragues, *Historia General del Reino de Mallorca*, Palma, Imprenta Nacional de Juan Guasp y Pascual, 1841, 3 vols; J. B. Laurens, *Souvenirs d'un voyage d'art...*, 1840; P. Piferrer; ilustración de Francisco J. Parcerisa, *Recuerdos y bellezas de España, Vol.2, Mallorca*, Barcelona, Barcino, 1948.

que era situat damunt vint escalons dividit en dos trams de deu per un descans. A més a més, a l'interior de l'església, el presbiteri estava elevat respecte de la nau gràcies a set escalons (Fig. 55). Pel que fa a les façanes exteriors, aquestes eren molt senzilles i tal sols en destacava la principal, a la qual s'hi obria el portal major acabat amb un arc ogival del qual en destacava el seu frontó triangular, sense decoració escultòrica exceptuant el sant titular situat al mainell i rematat per pinacles (Fig. 56). Damunt el portal s'hi obria una gran rosassa que juntament amb els finestrals de la nau, permetia l'entrada de llum natural dins l'església.

Pel que fa als dos claustres conventuals, ambdós tenien planta quadrada, de diferents dimensions; tots dos tenien galeries obertes mitjançant arcs ogivals. El primer que es construï fou el petit durant el segle XIV. El gran fou aixecat posteriorment i era d'ornamentació més simple.

L'altra estança destacada era la porteria, formada per una sala quadrada i sustentada per una fina columna que descansava sobre un brollador i que formava quatre voltes de creueria que cobrien l'espai (Fig. 57).

- Església i convent de la Penitència.

L'únic convent fundat a la parròquia de Santa Eulàlia en el segle XIV fou el de les Monges de la Penitència de l'orde de les Terceroles Franciscanes. Aquest orde s'establí a Mallorca per primera vegada al 1303 amb la fundació d'una primera comunitat beguina, en aquest cas masculina, l'any 1303 situada a les immediacions de l'actual carrer de Bonarire. Algun temps després, durant el regnat de Sanç I, a l'any 1312 es fundà el convent de les Terceroles Franciscanes, però es desconeix el lloc exacte on s'aixecà aquest convent. Entre 1313 i 1335 s'instal·là una comunitat masculina al mateix solar on avui dia es troba el monestir de Santa Elisabet. Aquesta comunitat monacal era coneguda com "els beguins de sa Calatrava". A l'any 1335 aquesta comunitat es va dissoldre una vegada hagué mort el germà major, però un any més tard, el 1336 l'antic convent fou ocupat novament, aquest cop per les monges de l'orde de les Terceroles Franciscanes, que hi residiren fins al 1485. La patrona d'aquest fou Santa Elisabet d'Hongria. Molt probablement tot d'una després de la seva instal·lació, les monges edificaren una església també dedicada a Santa Elisabet, la qual fou pagada el 1448.²⁷⁸ Finalment, el dia de Sant Agustí, el 28 d'agost de l'any 1485 es fundà el nou

²⁷⁸ ARM. Prot. P-287, f. 85.

monestir de l'orde de Sant Jeroni.²⁷⁹ L'església començada durant la primera meitat del segle XIV fou substituïda per una de nova que s'edificà entre 1547 i 1589 i que és la que actualment es conserva.

A l'hora de referenciar les esglésies hospitalàries de Ciutat, cal observar que les fundacions hospitalàries dins els límits de la parròquia de Santa Eulàlia, en el segle XIII es redueixen a una sola.

- Església i hospital de Sant Andreu.

L'hospital de Sant Andreu²⁸⁰ fou fundat l'any 1230 i edificat en el mateix solar on actualment s'aixeca la Sala, a la plaça de Cort, anomenada així des del segle XIV, encara que també era anomenada de Sant Andreu, precisament en referència a aquell hospital. Aquesta plaça es troba ubicada just defora de les murades del segon recinte, el de l'Almudaina, lloc per altra banda on s'edifica aquesta institució hospitalària que era formada per l'hospital pròpiament dit i per l'església, ambdós dedicats a Sant Andreu. Cal tenir en compte que la creació de la plaça de Cort i la urbanització d'aquest espai suposà la destrucció de part de la muralla que envoltava el barri de l'Almudaina. Tot i això, les dades bibliogràfiques asseguren que fins el 1309 no es començà la construcció de l'església²⁸¹ que responia al model arquitectònic del gòtic primitiu i que sembla que era formada per una planta rectangular dividida en tres trams per arcs ogivals de diafragma que sustentaven una coberta d'enteixinat a dos vessants i una capçalera plana (Fig. 58 i 59).

A partir de la creació del Regne de Mallorca per part del rei Jaume I, tan sols fou fundada una seu episcopal que estava situada a la ciutat de Mallorca i de la qual en depengueren totes les illes Balears fins al segle XVIII quan foren creades les diòcesis d'Eivissa, a l'any 1782 i la de Menorca a l'any 1795.

²⁷⁹ AMSE. Capbreu Major, 31.1, f. 25.

²⁸⁰ Fundació hospitalària desapareguda.

²⁸¹ C. Cantarellas Camps; F. Tugores Truyols, « A propòsit de l'església de Sant Andreu i de la capella de Sant Eloi a partir del segle XIV (Casa de la Universitat de Ciutat de Mallorca-Ajuntament de Palma) », a *BSAL*, 70 (2014), p. 120.

- La Mesquita Aljama i la fundació de la Seu Episcopal.

La dotació de l'església de Mallorca a partir de la conquesta fou exigida per part del papa Gregori IX en una butlla datada del 20 de desembre de 1230, i es féu a partir de la creació, en aquest mateix any, de la diòcesi mallorquina i la consegüent Seu Episcopal. Per tant, ja és a partir d'aquell precís instant en què apareix documentada la catedral dedicada a Nostra Dona sota el nom de Santa Maria de Mallorca, però cal tenir en compte que les obres de l'edifici catedralici gòtic no començaren fins a 1306 i per tant, durant els primers temps d'existència del bisbat de Mallorca, fou utilitzada la mesquita aljama que es trobava situada en el mateix solar on s'aixecà posteriorment la catedral mallorquina. Joan Domenge²⁸² afirma que per tal de purificar l'antic temple àrab i adequar-lo a les noves necessitats cristianes, s'hagueren de dur a terme una sèrie d'obres i retocs al seu interior. Hi ha documentades obres a l'edifici a 1230 i a 1256, i a més a més, també es coneixen dues consagracions. Una tengué lloc el 29 de setembre de 1269 durant la qual es consagrà l'altar major i la segona, l'11 de novembre de 1271 en la qual es consagrà l'altar dedicat a Sant Martí. De tota manera, i pel que fa a les obres que es realitzaren a la mesquita durant el segle XIII, no se sap en cap cas en què consistiren.

Per altra banda, tot i que, com ja he dit, les obres de la capella de la Trinitat no començaren fins a l'any 1306 i està documentat que l'edifici de l'antiga mesquita fou conservat fins almanco l'any 1386.²⁸³

La construcció de la catedral de Mallorca, dedicada a Nostra Dona Santa Maria i coneguda popularment com la Seu començà l'any 1306 per ordre del rei Jaume II de Mallorca amb la intenció de construir una capella funerària dedicada a la Santíssima Trinitat, la qual constituïria el panteó reial de la Casa de Mallorca. El monarca mallorquí ordenà la seva construcció en el seu testament signat i datat el mateix any de l'inici de les obres, això és el 1306.²⁸⁴ Els treballs de construcció de la capella de la Trinitat no finiren en vida del monarca. Quan Jaume II morí l'any 1311, els treballs d'edificació estaven molt avançats, fins el punt que el rei Sanç establí, per al servei de la capella, un "custos" anomenat Bernat Comte.²⁸⁵ Tot i això, sembla ser que la data d'acabament de les obres d'aquest espai es podria situar devers el 1313.

²⁸² J. Domenge i Mesquida, *L'obra de la seu...*, p. 130-132.

²⁸³ M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 128.

²⁸⁴ Archives Nationales (France), P 1354 (1), nº 804. M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 128, nº 23.

²⁸⁵ J. Domenge i Mesquida, *L'obra de la seu...*, p. 133.

La capella de la Trinitat, en realitat, és una construcció que fou concebuda com un edifici format per dues capelles superposades, una d'inferior on sembla que originalment s'havien de situar les tombes dels monarques i una altra de superior, concebuda com a capella privada al servei del rei, lloc on hi podria acudir per pregar, oir missa o presenciar els grans actes religiosos de la catedral.²⁸⁶ Segons el meu punt de vista, aquesta doble utilitat quedaria reflectida en les diferents característiques arquitectòniques de cadascuna de les capelles, això és, una arquitectura més ordinària a la capella inferior enfront d'una arquitectura molt més delicada a la capella superior. Amb tot i això, la doctora Tina Sabater planteja una hipòtesi diferent, però alhora molt interessant. Pel que fa als possibles usos que tengueren aquestes dues capelles proposa la probabilitat que la funció que hauria tingut la capella baixa de la Trinitat hauria estat tan sols arquitectònica, independentment dels diferents usos que amb el temps arribaria a tenir, i amb la finalitat d'elevat la capella superior per damunt la catedral pròpiament dita, la qual hauria pogut servir de panteó reial alhora que de *capella regis*, encara que després del decés de Jaume II, el projecte original quedà avortat. Sabater justifica aquesta nova hipòtesi comparant les funcions semblants que desenvoluparen tant la Sainte-Chapelle de París com les capelles palatines de Perpinyà, les quals constituïen un àmbit en principi privat, però que es combinava amb el culte i la custòdia de les relíquies.²⁸⁷ Fins i tot, si els usos de la Trinitat haguessin estat aquests, les diferents característiques arquitectòniques entre la capella inferior i la superior abans exposades tendrien sentit, atesa la importància de la *capella regia* envers la capella inferior, que finalment, tan sols hauria tingut una funció estructural.

Així doncs, formalment parlant, la capella inferior està formada per una planta rectangular dividida en dos trams i coberta per una volta de creueria. D'aquesta volta en destaca el fet que els nervis són molt semblants als de la capella de Sant Llorenç de la parroquial de Santa Creu, als de la volta del Castell de Bellver, i també als nervis de les voltes de les esglésies parroquials de Capdepera, Santanyí i Selva. Aquesta creueria

²⁸⁶ La superposició de la Trinitat de la Seu de Mallorca estaria vinculada de forma directa a l'exemple que segueix la Sainte-Chapelle de París, ja que ambdues pertanyen a un model de capella doble no defensiu, a diferència de les capelles palatines de Perpinyà, que tot i que també són superposades i estilísticament estan totalment vinculades a la Trinitat de Mallorca, es troben inserides a l'interior d'una torre del palau reial, de la mateixa manera que les capelles, també superposades del Palau Episcopal de Narbona o del Palau Papal d'Avinyó. Pel que fa a l'origen de la tipologia d'aquestes capelles l'hauríem de cercar a les capelles Golgotha de l'església del Sant Sepulcre de Jerusalem: G. A. Reus i Planells, « Les inscripcions àrabs del ... », p. 285-286.

²⁸⁷ T. Sabater, « El renacimiento de las artes en los inicios de un reino. Mallorca, 1298-1317 », a *Hortus Artium Medievalium*, 16 (2010), p. 174-175; « Jaume II promotor de les arts. La capella de la Trinitat de la Seu de Mallorca », a *Le plaisir de l'art du Moyen Âge. Commande, production et réception de l'oeuvre d'art*. Mélanges en hommage à Xavier Barral i Alet, Paris, Éditions Picard, 2012, p. 203-204.

acaba a mitja alçada del murs laterals, gràcies a uns culs de llàntia de forma triangular. Les claus de volta segueixen el mateix model que la clau de volta de la caixa de l'escala que puja a la Trinitat, però en aquest cas, no es distingeix l'escut. Al mur absidal hi ha obert un finestral d'arc ogival amb traceria polilobulada. Vist l'espai des dels peus, al costat dret, un portal comunica amb la capella de les relíquies i al costat esquerre un altre portal comunica amb l'espai on hi ha l'escala d'accés a la capella superior. Al costat d'aquest portal i encara dins el primer tram, s'hi obre un nínxol acabat per un arc apuntat que ara és una vitrina. Al mur dels peus, un portalet d'arc molt rebaixat baixa a un espai soterrat a manera de cripta que sembla que també hagi pogut fer les funcions d'un aljub (Fig. 60).²⁸⁸ En canvi, la capella superior, té una planta quadrangular formada per un tram i un absis pla, tot i que en altura es converteix en pentagonal gràcies al sistema de trompes d'angle. La seva coberta fou feta mitjançant voltes de creueria. Als murs laterals, tot just davall les trompes d'angle hi ha dos portalets petits, un a cada banda, d'arc rodó. Tot seguit, i sempre dins el tram que forma l'absis de la capella, s'hi obren dos arcosolis o nínxols acabats amb un arc apuntat, a l'interior dels quals s'hi situen els sepulcres reials. El sepulcre de la dreta pertany al rei Jaume II el Prudent i el sepulcre del costat esquerra, al rei Jaume III el Temerari. Aquests dos arcosolis tenen una planta rectangular i estan coberts per una volta de canó apuntada. A cada un dels trams s'hi obren finestrals apuntats decorats amb traceries. Els nervis i els arcs, que mostren un estil gòtic més evolucionat que no pas els del sotacor, acaben a mitjan lloc en un culs de llàntia que representen els quatre evangelistes i quatre àngels encensant (Fig. 61). Al costat esquerra del primer tram, un portal acabat amb un arc rebaixat, comunica aquesta capella amb l'escala que condueix a la planta baixa. Finalment, de la capella de la Trinitat cal esmentar el paviment, que mostra l'enrajolat original i també dir que aquesta capella segueix formalment el mateix model de les capelles palatines de la Santa Creu i Santa Magdalena del Palau Reial de Perpinyà i que la capella de Santa

²⁸⁸ "Físicament la cripta s'assembla a un cup o aljub. Conserva dos orificis al sostre sobre el primer tram, és a dir, a la zona d'accés on hi ha el passadís i l'escala. En un primer moment es pensà en la reutilització d'un aljub o cup com a cripta. No obstant això, la ubicació centrada d'aquest espai dins el conjunt de la Seu (es troba quasi al centre de la capella Reial) ens fa pensar en altres interpretacions: tal vegada aquest espai fou construït expressament com a cripta, però utilitzant les tècniques constructives d'un aljub": F. Torres Orell, « Intervenció arqueològica al cos sota la Capella de la Trinitat de la Catedral de Mallorca, a M. Gambús Saiz i P. Fullana Puigserver (Coord.), *Jaume II i la Catedral de Mallorca*, Col·lecció Seu de Mallorca, nº 3, Palma, Capítol Catedral de Mallorca, 2012, p. 76.

Anna de l'Almudaina. Aquestes similituds formals i arquitectòniques han permès atribuir l'obra al picapedrer perpinyanenc Ponç Descoll (Fig. 62).

Una vegada la capella de la Trinitat fou acabada, es començà la construcció de la catedral pròpiament dita. Cal recordar que l'edifici catedralici que avui dia contemplam és el resultat del treballs executats al llarg de quasi bé tres-cents anys i que responen a tres projectes diferents.

El primer projecte contemplava la construcció d'un edifici format per una sola nau acabat mitjançant un absis poligonal de cinc costats, d'una llargària inferior al temple actual, el qual abraçaria els tres primers trams de la nau actual i que hauria tengut un total de sis trams, situant-se la seva façana occidental a l'altura del començament del quart tram actual. Fou doncs, una vegada acabada la construcció de la capella de la Trinitat, vers l'any 1313, quan es començà la construcció d'aquesta catedral de la qual se'n construí la capçalera i els dos trams següents. Aquestes obres s'allargaren fins al 1327²⁸⁹ i l'espai construït és el que a dia d'avui coneixem com a Capella Reial i que conforma el presbiteri de la Seu. Així doncs, la Capella Reial està formada per una planta rectangular dividida en dos trams i un absis poligonal de cinc cares. S'observa que en planta l'absis té forma recta, però es converteix en poligonal mitjançant voltes raconeres que estan cobertes per una creueria (Fig. 63). Tota aquesta primitiva nau està coberta també per una volta de creueria. Damunt el nivell de les voltes raconeres hi ha una línia d'imposta que s'allarga a través dels dos costats de la nau i a sobre s'hi obren grans finestrals ogivals calats (Fig. 64). Per altra banda, cal també destacar que la part inferior de la Capella Reial està formada per un mur de gran solidesa que queda manifestada en els dos arcosolis laterals que s'obren al segon tram, a banda i banda i sempre començant pels peus. L'arcosoli del costat de l'Epístola està dedicat a Santa Eulàlia de Mérida, també coneguda amb el nom de Santa Eulalieta. Té una planta rectangular i està obert a la nau del temple mitjançant un arc ogival. És pot observar com aquest arc ogival és de fusta, i realment constitueix un emmarcament que tapa l'arc original fet de pedra que és de mig punt, ben igual que la volta de l'arcosoli que és de canó. A cada un dels dos costats de l'arc d'aquesta capella, encara es poden contemplar els capitells originals de quan es construí. Aquest capitells, que mantenen restes de policromia, estan obrats representant animals fantàstics (grius) i fullatges. Dins la capella hi destaquen dos portals, un de gran i un altre de més petit. El portal gran

²⁸⁹ M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 133. J. Domenge i Mesquida, *L'obra de la seu...*, p. 136.

comunica amb l'actual sagristia i el portal petit, amb la capella de Sant Pere, capella absidal on acaba la nau lateral dreta de la Seu. Entre els dos portals, a la part superior d'aquests, hi ha el sepulcre gòtic del bisbe de Mallorca, Berenguer Batle (1332-1349) i tot just al costat dret, s'hi situa una làpida que conté una inscripció fent referència a aquest bisbe. Al costat de l'Evangeli i també al segon tram s'hi obre la capella de Sant Gabriel o de l'Anunciació. Aquest arcosoli, que és similar al que hem descrit abans, té una planta rectangular i està obert a la nau mitjançant un arc ogival. En aquest cas, l'arc ogival acaba amb capitells que tenen forma geomètrica triangular (culs de llàntia). La capella està coberta per una volta de creueria amb una clau de volta que representa l'escut de la família Sunyer. Al mur de l'absis, al costat esquerre s'hi obre un portal que comunica amb la capella del Corpus Christi, que és la capella absidal de la nau esquerra de la Seu. Al mateix mur, de manera centrada hi ha un sepulcre gòtic del bisbe de Mallorca, Guillem de Vilanova (1304-1318). Tot i això, cal fixar-nos amb les dovelles que formen l'arc que dona cap a la nau. Aquestes dovelles dibuixen un arc de mig punt ben igual que a la capella anteriorment descrita de Santa Eulàlia. Aquest fet podria indicar que originalment la capella de Sant Gabriel o de l'Anunciació fou també coberta per una volta de canó més primitiva i que posteriorment s'hi construï la volta de creueria que observam a dia d'avui. Tornant a la capella Reial, al mur del tram central i elevada mitjançant 10 escalons hi ha la càtedra del bisbe, seient obert dins el mur formant un nínxol poligonal decorat amb traceries gòtiques i cobert per una volta de creueria amb una clau de volta. Aquest nínxol queda obert cap a l'exterior mitjançant un frontó triangular polilobulat (Fig. 65). A banda i banda de la càtedra, just davall les voltes raconeres i oberts al mur absidal, hi ha dos portals d'arc rodó. Al de l'esquerra, a l'intradós s'hi veuen restes de set escuts que mostren tots el senyal reial. En canvi, el portal de la dreta, que té la mateixa factura que l'anteriorment descrit, té una decoració que fou feta durant la intervenció de Jujol i, per tant, no ha conservat la decoració medieval. Finalment, també es poden observar els escuts que es situen a la part superior dels finestrals d'aquesta Capella Reial, avui presbiteri i que també representen el senyal reial, ben igual que els que trobam a l'absis de l'església del monestir de Santa Maria de Pedralbes de Barcelona. El model arquitectònic de la Capella Reial torna copiar en certa manera els models de les capelles palatines (Santa Creu de Perpinyà i Santa Anna de l'Almudaina de Ciutat), i fins i tot la mateixa Capella de la Trinitat, però aquest cop, a una escala de dimensions molt superiors als exemples esmentats. És per això, que fins ara els diferents investigadors que han estudiat el tema, es mostren d'acord en el fet que

molt probablement l'arquitecte de la Capella Reial de Mallorca fou també Ponç Descoll. Fins i tot, la tipologia arquitectònica que havia estat elegida per a la construcció d'aquesta catedral no era gens estranya en relació a la resta d'edificis religiosos que s'aixecaren a partir de l'any 1300 tant al regne de Mallorca com també als nostres comtats situats al nord dels Pirineus. Es tractava d'un model d'església, d'una sola nau amb absis poligonal i capelles entre els contraforts, que era prou conegut arreu i ben arrelat en el si dels ordes mendicants, i que responia al model del gòtic meridional que s'havia aplicat i es continuava aplicant en terres llenguadocianes i provençals.²⁹⁰

Aquest model d'una capella absidal encaixada dins el pany axial d'un absis major es pot relacionar amb tres exemplars valencians: el cas de l'església parroquial de l'Assumpció del Forcall (Maestrat), datada del segle XIII, consisteix en un absis de cinc costats encaixat en el pany axial d'un altre absis major igualment de cinc costats. La característica diferencial del Forcall respecte de la seu de Mallorca és que el pany axial que recull aquest absis menor és més ample que els altres quatre panys laterals. La diferència d'alçada dels dos absis, també permet aquí l'obertura d'una rosassa. Això es pot veure a l'exterior de l'edifici, donat que l'interior fou molt modificat a mitjans del segle XIX, deixant gran part de l'estructura gòtica oculta.

Molt a prop de Forcall es troba l'església arxiprestal de Sant Mateu del Maestrat, que tot i que iniciada al segle XIII, la nau i el presbiteri foren iniciats en la dècada de 1350. Segueix el model de Forcall en tant que l'absis petit irromp en el pany axial d'un absis de majors dimensions, tots dos de cinc panys. En aquest cas es conserva interiorment tota la seva estructura gòtica. La diferència d'alçada entre els dos absis es resol amb l'obertura d'una petita rosassa, talment com a Forcall i a Mallorca. Ben igual que a Forcall, el pany axial, que conté l'absis menor, és pràcticament el doble d'ample que els altres, i en això és distingeixen del cas de la seu mallorquina, on el pany axial que recull la capella de la Trinitat, té la mateixa amplada que els laterals. Encara hi ha una diferència més respecte de la seu, i és que, els panys colaterals a l'axial, a Sant Mateu i a Forcall, tenen capelles radials, mentre que a la seu de Mallorca, com ja s'ha dit, s'empren trompes d'angle que serveixen de transició de la planta quadrada a la poligonal.

²⁹⁰ J. Domenge i Mesquida, *L'obra de la seu...*, p. 139.

Encara el 1403, s'inicia l'església de Santa Maria de Castelló, lamentablement destruïda durant la Guerra Civil. Aquest temple seguia el model d'abis de petites dimensions connectat al pany axial, però en aquest aquest, semblantment a la seu de Mallorca, el cinc panys són d'igual amplada. Zaragoza interpreta que l'església de Sant Mateu del Maestrat s'explicaria arrel de les riques relacions comercials que aquella vila valenciana tenia, com a punt d'exportació de les llanes del Maestrat, amb Mallorca.²⁹¹ No obstant, no explica el cas de Forcall que constituiria un precedent a la seu de Mallorca.

Dins aquest primer projecte de construcció de la catedral que suara s'ha explicat, també es tengué en compte la construcció del campanar, l'origen del qual es pot situar a les primeries del segle XIV. Aquesta datació vendria confirmada per diferents notícies documentals: les campanes més antigues estan datades de l'any 1312; existeix al 1315 una deixa testamentària per a la construcció de la torre; un altre document confirma que a l'any 1330 es col·locaren els contrapesos superiors de bronze a cadascuna de les campanes i, finalment, el 1339 hi ha documentada la pujada d'una campana a la torre.²⁹² El campanar està format per una planta quadrada, lleugerament esbiaixat en relació al temple, i exteriorment està dividit en tres cossos i alhora dividit en onze tambors més petits. Els cossos estan marcats per potents cornises i els tambors per línies d'imposta. És al darrer cos de tres tambors on s'hi obrin tres finestres ogivals per a cada pis i cara de la torre, formant el cos de campanes. El prisma quadrat queda rematat per un octògon inacabat. Interiorment, en destaca la planta baixa que és coneguda amb el nom de "sagristia dels Vermells". Aquest espai té planta quadrada coberta per una volta de creueria, i en tres de les quatre cares, s'hi obren un nínxol ogival de planta rectangular i rematat per volta de creueria que performa els gruixats murs del campanar dotant-lo de major lleugeresa. Al fons d'aquests espais hi ha una finestra ogival, dels quals tan sols un roman obert.²⁹³

Una vegada les obres hagueren arribat a aquest punt, i tenint en compte els documents i la bibliografia consultada sobre la construcció de l'edifici, es pot quasi bé afirmar que a partir de 1330 el primitiu projecte d'edificació de la catedral de Mallorca sofrí un canvi

²⁹¹ A. Zaragoza Catalán, *La arquitectura gòtica valenciana...*, p. 76-77.

²⁹² A. Pons Cortès, *El vuit de la Seu de Mallorca*, Palma, Lleonard Muntaner, editor, 2016, p. 44.

²⁹³ Guillem Forteza fa notar la diferència dels campanars mallorquins de planta octogonal amb els de Catalunya i València que són majoritàriament de prisma octogonal. L'autor atribueix dita tradició a l'herència marcada per la Seu de Mallorca. Vegeu: G. Forteza, « Conversa ràpida sobre els campanars de Mallorca », a *Almanac de les Lletres*, XVI, 1936. Reeditat a : M. Seguí Aznar (a cura de), *Estudis sobre arquitectura i urbanisme, volum 2*. Guillem Forteza, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1984, p. 144-149.

radical i fou llavors quan es degué decidir canviar al projecte inicial d'una església d'una sola nau per un temple de major amplària que estaria format per una planta de tres naus amb capelles laterals.²⁹⁴ Aquest canvi de projecte es confirma quan s'observa l'actual nau lateral de l'Evangeli i veiem que entre l'arcada que dóna pas a l'absidiola i l'arcada de la capella lateral, es començà la construcció d'un nervi que havia de formar part de la volta de creueria de la nau lateral i que quedà incomplet quan es va decidir donar major altura a les naus catedralícies (Fig. 66). Atès el cas que l'edifici catedralici ja havia estat iniciat amb la construcció del primitiu absis, s'optà per conservar allò que ja estava construït i en lloc de tomar-ho i fer una capçalera formada per un deambulatori, es va preferir aixecar una absidiola per a cada una de les naus laterals. D'aquesta manera s'aconseguia un model de capçalera tripartida semblant al de l'església parroquial de Sant Joan el Nou de Pepinyà, encara que en el cas de la ciutat de Mallorca fou una conseqüència d'un projecte ja iniciat que sofrí una modificació i no com a Perpinyà, que fou fruit d'una elecció en el moment de dissenyar la planta de l'església (Fig. 67). És més que probable que aquestes dues absidioles es començassin a construir a partir de 1330 i fossin acabades al voltants del 1350. Ambdues estan formades per un tram cobert amb volta de creueria amb un finestral obert cap a l'exterior i un absis poligonal de cinc costats amb un finestral obert a quatre de les cinc cares (Fig. 68 i 69). Si la catedral projectada en aquesta segona etapa s'hagués dut a terme, s'hauria aconseguit un edifici de tres naus, amb la central més alta que les laterals i il·luminada directament per finestrals situats damunt les col·laterals, però amb unes capelles laterals obertes a les naus a la mateixa altura d'aquestes i que, consegüentment, la il·luminació hauria disminuït considerablement ja que la llum hauria arribat a dites naus a través dels finestrals practicats a les capelles, usant una solució arquitectònica idèntica a la que s'emprà en la construcció de la parroquial de Santa Eulàlia. Aquest era, en conseqüència, l'estat en què es trobava la construcció de la catedral en el moment en el qual les pretensions de recuperar el Regne de Mallorca per part de la monarquia privativa de Mallorca es veren truncades per a sempre amb la mort del darrer monarca mallorquí Jaume III a la Batalla de Lluçmajor. Així doncs, s'ha de fer notar que fou durant el regnat de Jaume III i, per tant, durant l'època privativa quan es decidí construir una església catedralícia de tres naus, que superava amb escreix les

²⁹⁴ "La construcció de la catedral de tres naus, segons el projecte dels voltants de 1330...": M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 136. "A la tercera i quarta dècada del XIV es devia treballar en el que serien els absis corresponents a les naus laterals del gran temple, encara que amb un ritme més aviat ralentit"; J. Domenge i Mesquida, *L'obra de la seu...*, p. 141.

dimensions de la del projecte inicial. D'aquesta manera, veiem com, durant el regnat dels tres monarques privatus, entre 1306 i 1349, es construí la Capella de la Trinitat, la Capella Reial, les dues absidioles de les futures naus laterals del temple, i a més a més, les dues primeres capelles de cada un dels laterals del temple (Fig. 70).

Tot i la manca de documentació entre els anys 1327 i 1368, per mor de la pèrdua dels llibres d'obra de l'edifici, sembla que degué ser entre el 1350 i el 1360, una vegada que les absidioles laterals havien estat construïdes, quan es decidí modificar una tercera vegada el curs de la construcció i fou projectat un edifici catedralici d'una alçada del tot excepcional, totalment comparable pel que fa a la seva altura, a les catedrals del nord de França i convertint-lo així en el tercer més alt del món gòtic amb una altura de la nau central de 43,95m, només superat per la catedral francesa de Beauvais, de 48m i la catedral de Milán de 45m. Joan Domenge pensa que la monumentalització que sofrí la catedral amb la voluntat de dur a terme el tercer projecte, no degué ser una decisió fàcil ni còmoda, sinó que probablement es degué seguir un procés semblant al de Girona dels anys 1386 i 1416, malgrat en el cas de Mallorca, disortadament no s'ha conservat cap document que en faci referència, però en tot cas, dita monumentalització fou impulsada pel bisbe i per la comunitat de canonges.²⁹⁵ Fou també durant aquest temps quan quedà definitivament precisat el canvi d'altura i es reglamentaren tots aquells elements arquitectònics necessaris per poder fer realitat l'edifici projectat, això és, les columnes per aguantar les voltes, els contraforts per sustentar l'empenta de les naus, els arcbotants per reconduir les forces, els pinacles i el cobriment de les naus i de les capelles mitjançant voltes de creueria. Un dels elements arquitectònics més destacats de tot l'edifici són sens dubte el tipus de columnes o pilars utilitzats per a la construcció de les naus de l'edifici. Les dues principals característiques d'aquests suports són la seva forma octogonal, així com també la seva esveltesa amb una alçada de fins a més de vint metres²⁹⁶. La seva tipologia octogonal segueix el model de les esglésies catalanes de Santa Maria de Manresa (1322-1371) (Fig. 71) i de Santa Maria del Mar de Barcelona (1329-1383) (Fig. 72), l'arquitecte de les quals fou Berenguer de Montagut²⁹⁷. Però de columnes octogonals ja se'n troben a dues altres esglésies italianes que foren començades durant el segle XIII: l'església de Sant Francesc de Bolònia (1236-1263), i

²⁹⁵ J. Domenge i Mesquida, *La catedral de Mallorca: Reflexiones sobre la concepción y cronología de sus naves*, Gotinga [Universidad], 1999, p. 164-165.

²⁹⁶ Els pilars octogonals de la seu fan 21,47 metres d'alçada per 1,48/1,68 metres d'amplada.

²⁹⁷ Aquesta relació pot induir a pensar que Berenguer de Montagut també treballà a la Seu de Mallorca, encara que no se'n ha trobat constància documental.

el segon es tracta de la també franciscana església de Santa Creu de Florència (1294-1385). Ja en el segle XIV, al País Valencià destaca el cas de Santa Maria de Morvedre (Sagunt), iniciada el 1334. Pel que fa a França, també s'empraren pilars octogonals a l'església abacial de Sant Robert de la Chasa Dieu (1344-1352), i en la construcció de la tercera etapa d'obres a la catedral de Sant Tugdual de Tréguier, datada entre 1363 i 1371. A finals del segle XIV, sembla que l'ús d'aquest tipus de pilars o columnes arribà a Alemanya, on el seu ús tengué especial èxit. Allà, de l'any 1389 en destaca l'església de Sant Martí de Landshut i a la segona meitat del segle XV foren emprats a la catedral de Santa Maria de Munich (1468), entre d'altres. Finalment, no serà fins al segle XVI quan a Catalunya tornem a trobar la utilització de pilars octogonals en la construcció de l'església parroquial de Sant Julià d'Argentona (acabada el 1539). Tenint en compte aquestes dates, es pot apuntar que, d'alguna manera, els primers pilars octogonals foren emprats a Itàlia i que des d'allà arribaren primer a Catalunya i, després, a Mallorca i al País Valencià, seguint posteriorment la seva influència cap a França i, finalment, arribant a Alemanya. Tornant altra cop a la seu de Mallorca, tot això va permetre que es pogués dur a terme la construcció del primer tram, el qual, una vegada conclòs, es varen continuar els treballs de construcció amb l'edificació del segon tram, que fou finalitzat l'any 1380. A l'any 1384 Pere Morey començà la construcció de la sala capitular gòtica, de la qual se'n construïren els dos trams fins al 1386, any en què foren interrompudes les obres a causa que la nau lateral encara no havia estat construïda en aquell punt. Aquesta sala probablement fou acabada devers el 1428, en temps del bisbe Lluís de Prades (1407-1429) i sembla ser que a la intervenció del tercer tram, que té forma triangular, hi intervingué Guillem Sagrera. Aquesta sala capitular està formada per una planta rectangular amb coberta de volta de creueria formada per tres trams. Els nervis descansen sobre culs de llàntia ornamentats amb figures hagiogràfiques, zoomorfes i vegetals (Fig. 73). Dos dels trams de la volta són rectangulars i regulars i en destaquen les claus de volta profusament decorades. El tercer tram és més irregular, estret i de forma triangular (Fig. 74). Això es deu a la diferència axial que hi ha entre la planta de la torre campanar i la planta de la Seu, irregularitat que Guillem Sagrera solucionà amb la construcció d'un tram format per tres nervis i presenta una clau de volta ornamentada amb un escut que representa les armes del bisbe Lluís de Prades. Alguns anys després, l'arquitecte felanitxer deixarà palesa les seves magnífiques habilitats en el cobriment de la sala capitular de Sant Joan el Nou de Perpinyà (ca. 1345), un espai del tot irregular que aconseguí cobrir mitjançant voltes de creueria a partir d'un sol nucli format per una

columna central (Fig. 75 i 76). A causa de la irregularitat axial, al mur esquerra (el de la sagristia dels Vermells) hi ha tres culs de llàntia. El primer representa una forma zoomorfa (potser el bou alat del Tetramorfos). El segon cul de llàntia representa un àngel, igual que el tercer. Al mur dret (costat del claustre), presenta quatre culs de llàntia. El primer té ornamentació vegetal, el segon representa el lleó de Sant Marc i el tercer representa una figura femenina asseguda a una cadira i està acompanyada de decoració vegetal. El quart cul de llàntia ha perdut la seva decoració.

El 1386, el capítol catedralici va resoldre construir el tercer tram, però sembla ser que durant aquesta època i al llarg de vint anys, l'avenç de les obres es va ralentir força i no fou fins a l'any 1406 quan es pogueren començar les obres d'aquesta tramada de la Seu. Tampoc no es pot oblidar que fou en aquest temps quan es varen destruir les darreres restes de l'antiga mesquita que fins llavors havia ocupat part del solar on s'estava aixecant la catedral. Malgrat tot, si per una banda, l'aixecament de les tres naus s'anava realitzant de manera més lenta, per l'altra, la construcció de les capelles laterals anava continuant i a l'any 1391 s'estava construint la quarta capella del costat de l'Epístola, dedicada a Sant Bernat i també la cinquena, lloc on s'obriria el portal del Mirador, que a finals d'aquest segle fou començat, acabat el 1402 i a l'any 1417 s'hi col·locaren les portes (Fig. 77).

A principis del segle XV, entre el 1400 i el 1410 es començà l'edificació de la capella de Santa Caterina, que és situada davant l'entrada de la Sagristia dels Vermells, sota la torre-campanar i també s'iniciaren les dues capelles situades a continuació del portal del Mirador. A l'any 1430 es tancava la quarta volta de la nau lateral del costat de l'Evangeli i al voltant de 1450 s'acabà la volta central d'aquest mateix tram. Les obres continuaren amb la construcció del portal de l'Almoïna que fou edificat entre el 1480 i el 1500 (Fig. 78).

El segle XVI s'encetà amb el començament del cinquè tram. Aquest i part del sisè foren construïts entre l'any 1500 i el 1570. Com es veu, en aquesta època les obres s'anaven desenvolupant de manera més lenta, però cal observar que el cinquè tram, el que marca les dues entrades laterals del temple, és més ample que els altres, i potser la seva construcció va comportar algunes dificultats estructurals afegides, tenint en compte que els pilars que el suporten tenen la mateixa gruixa que tota la resta. Fou sens dubte, gràcies a l'ocupació de la seu episcopal per part del bisbe Joan Vich i Manrique quan les

obres que mancaven per acabar la catedral agafaren gran força. Gràcies al finançament dels treballs d'edificació per part d'aquest prelat, fou possible acabar la Seu. Així, a l'any 1573, tot just després del seu nomenament, s'acabà la sisena volta central i entre els anys 1575 i 1592 fou possible la construcció dels dos darrers trams de l'edifici. El mateix any en què el vuitè tram s'acabà, es començà la construcció del portal major o de l'Almudaina i quatre anys després, el 1596 es procedia a construir la rosassa (Fig. 79). Finalment, l'any 1601 fou acabada la façana occidental de la catedral de Mallorca.

Per tant, s'observa com les naus majors de la seu foren construïdes aproximadament entre 1350 i 1601, formant una planta dividida en tres naus separades per pilars octogonals, de vuit trams, del qual en destaca el cinquè que és més ample que els altres i amb capelles laterals obertes entre els contraforts, que són de planta quadrada, però que es converteixen en poligonals mitjançant l'ús de trompes d'angle, una solució arquitectònica ja usada per l'arquitecte Ponç Descoll en diferents edificis religiosos del Regne a finals del segle XIII i principis del XIV (Fig. 80 i 81).

La Seu de Mallorca és per tant, una església amb unes característiques arquitectòniques pròpies del gòtic meridional, que es fan paleses gràcies a diferents aspectes constructius com són la poca diferència d'altura que existeix entre la nau central i les naus laterals, malgrat és cert que aquesta diferència en l'alçada no arriba a ser tan exagerada com en els casos catalans de la catedral de Barcelona, de la parròquia de Santa Maria del Mar de la mateixa ciutat, o en menor mesura les catedrals de Girona i de Tortosa (Fig. 82). Un altre tret pròpiament meridional està constituït pel tipus de pilar que fou elegit en la construcció. Es tracta de columnes de forma octogonal d'un diàmetre tan prim que duen fins al límit l'equilibri de l'edifici (Fig. 83). Ambdues característiques aconseguen un espai interior molt unitari, molt ample i completament diàfan que quasi bé aconseguen que l'interior pugui ésser percebut com un sol espai, característica aquesta darrera, que també pot ser observada a l'interior de l'esmentada església de Santa Maria del Mar (Fig. 84).

Era un costum ben arrelat en el si de les monarquies cristianes, que les residències i castells reials disposassin d'un espai religiós on tota la família reial hi pogués dur a terme diversos actes de culte religiós. Aquestes espais eren capelles que es construïen dins el recinte palatí. En alguns casos, tan sols es tractava d'una sola capella, però en

d'altres ocasions, el palau en qüestió disposava de dues capelles, una per a l'ús personal del rei i l'altra, per a l'ús personal de la reina.

En el cas de la ciutat, és també dins el territori parroquial de Santa Eulàlia on es troben les dues capelles palatines que foren començades a finals del segle XIII. Com ja hem dit, el Castell Reial de l'Almudaina fou la residència dels governadors musulmans durant la dominació àrab de Mallorca i una vegada l'illa passà a mans cristianes, l'edifici fou transformat i adaptat a les necessitats dels nous residents. Fou doncs, a partir de 1295 quan el rei Jaume II de Mallorca féu començar les obres de construcció de les dues capelles palatines a l'interior del Palau, la de Santa Anna, destinada al servei del rei i la de Sant Jaume per a la seva muller, la reina Esclaramunda de Foix. A més a més, les diferents estances de l'edifici foren refetes seguint l'estil artístic que imperava a Occident, el gòtic. Es construïren galeries i miradors gòtiques i altres sales com la del Tinell, que segueix el model de l'arquitectura gòtica meridional primitiva que a l'època era utilitzada tant en arquitectura religiosa com també civil (Fig. 85). La construcció d'aquestes dues capelles iniciades el 1295 s'allargà fins al 1310.

- Capella palatina de Santa Anna.

Aquesta petita església té una planta rectangular d'una sola nau de tres trams amb un absis de cinc panys. La coberta és de volta de creueria. Els nervis i els arcs descansen sobre culs de llàntia de tipus zoomòrfic. La planta és quadrangular, però a l'absis es converteix en poligonal mitjançant trompes d'angle (Fig. 86). Al fons hi ha, a la part de l'Evangeli, un nínxol i als peus s'hi aixeca el cor i sobre aquest s'hi obre un rosetó (Fig. 87). Sembla ser que fins al segle XVI hi hagué un portal obert al mur dels peus. Al mur de l'Epístola s'hi obren capelles en el segon i tercer trams, ambdues obertes a la nau per un arc d'ansa paner. La del segon tram està dedicada a Santa Pràxedes i té una planta quadrada amb coberta de volta de creueria. La capella del tercer tram és la més baixa d'aquest costat i coberta per una volta d'ansa paner. Damunt s'hi situa un balcó amb l'orgue. A l'absis s'hi obre una capella oberta per un arc d'ansa paner i amb el mateix tipus de coberta. Al costat de l'Evangeli, al segon tram, s'hi obre el portal i una capella al tercer tram amb un arc d'ansa paner i volta d'ansa paner també. A l'absis, al primer pany, també hi ha una capella d'arc i volta d'ansa paner. De la façana que dona al pati del Rei en destaca el portal d'entrada a la capella, que és de tradició romànica i a la dreta d'aquest es veu un antic portal ogival paredat (fig. 88). Damunt una línia d'imposta s'obren quatre finestral ogivals (Fig. 89). Damunt el finestral del segon tram

s'hi aixeca el campanar, que té forma rectangular amb dos arcs de mig punt a cada costat més llarg i un a cada un dels costats més curts (fig. 90).

- Capella palatina de Sant Jaume.

Al mateix palau reial de l'Almudaina, hi fou construïda una altra capella, la de Sant Jaume, que era destinada a l'ús privat de la reina de Mallorca. D'aquesta capella, començada també el 1295, no se'n conserven cap resta, ja que les diverses remodelacions i diferents usos que s'hi han duit a terme a través dels segles n'han desfigurat la seva fesomia original. El seu emplaçament és al palau anomenat "de la Reina" que dona al pati del brollador, i estava situada al primer pis. Segons informa Durliat, la capella tenia un petit campanar en forma de torre coronada d'una agulla.²⁹⁸

A més d'això, també cal que tinguem en compte tots aquells altres temples sufraganis que juntament amb les parroquials ajudaven a la realització de les tasques pastorals de la ciutat.

- Església de Sant Nicolau Vell.

En primer lloc destaca l'església de Sant Nicolau Vell²⁹⁹ que apareix ja citada el 1230 i que estava situada en els terrenys que actualment formen la plaça del Rosari. Aquesta església fou fins a 1302 una església sufragània que es trobava dins els límits parroquials de Santa Eulàlia, però per mor de la magnitud d'aquesta parròquia, al segle XIV Sant Nicolau Vell fou elevada al rang de parròquia, creant així el cinquè terme parroquial de la ciutat de Mallorca. Aquesta nova creació parroquial tengué com a conseqüències, l'erecció d'una rectoria i la creació d'un cementeri en un solar que, des de Perpinyà, el rei Jaume II ordenà que fora comprat.³⁰⁰ Sembla que aquest cementeri s'ubicaria tot just a la part de darrera de l'església, davant la murada que tancava el barri de l'Almudaina, entre l'actual plaça del Rosari i el carrer de Conquistador, conegut antigament com a carrer de les Torretes. S'ha de tenir en compte que al segle XIII, el costat dret de l'actual costa de Sant Domingo i del carrer de les Torretes, pujant cap a Cort, no estava edificat, ja que aquesta franja, que d'altra banda envoltava tota la murada que tancava el barri de l'Almudaina, era formada pel raiguer de la murada.

²⁹⁸ M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 196.

²⁹⁹ Església desapareguda.

³⁰⁰ M. Barceló Crespi; G. Rosselló Bordoy, *La ciudad de Mallorca...*, p. 389.

El 29 de setembre de 1302 l'antiga església de Sant Nicolau Vell fou erigida en parròquia pel bisbe Arnau de Jardí i d'aquesta manera, l'antiga parròquia de Santa Eulàlia quedà dividida en dues. Aquest primitiu oratori fou utilitzat, doncs, com a parròquia fins a l'any 1343 en què començà la construcció d'una nova església situada prop de l'actual plaça del Mercat, en el mateix solar on a dia d'avui encara s'aixeca.

Algunes dades documentals confirmen que el 17 de març de 1304 el rector de la nova parròquia demanà al rei Jaume II que intervenís a favor d'assignar un terreny per dedicar-lo a cementeri parroquial i un altre per a construir-hi la rectoria. Per altra banda, el 24 de desembre de 1312 el rei Sanç I dotà l'altar major de la parròquia d'un benefici en honor de Sant Nicolau.³⁰¹ Dos anys després de la fundació d'aquesta parròquia començà un procés per tal de construir una nova església, procés que es va allargar fins al començament de les obres a l'any 1343, sota el regnat del rei Pere IV d'Aragó. Algunes notes que apareixen al Llibre de Cèl·lules Reials (1301-1309) posen de manifest que el rei volia que l'església de Sant Nicolau canviàs de lloc i també en concretava el lloc on s'havia d'edificar el nou edifici.³⁰² Tot i això, aquestes obres no s'arribaren a posar en marxa. La primitiva església de Sant Nicolau Vell, datada ja al segle XIII i erigida en parròquia el 1302, fou destruïda l'any 1836 a conseqüència de la Llei de Desamortització de Mendizábal, perdent així un exemple més d'església gòtica primitiva.

- Església de Sant Llorenç dels Genovesos.

Dins aquesta mateixa parròquia de Santa Eulàlia hi trobam documentada a partir de 1246 una església dedicada a Sant Llorenç, dita dels Genovesos.³⁰³ D'aquest temple no se'n sap la seva ubicació exacte, per això, a vegades ha estat confosa amb la capella de Sant Llorenç que es troba sota el presbiteri de l'església parroquial de la Santa Creu (les dues esglésies no s'han de confondre, ja que es tracta de dues ubicacions diferents).

L'església anomenada de Sant Llorenç dels Genovesos està directament relacionada amb els Homes de Gènova, que eren els mercaders de la citada república italiana que des del segle XII s'havien establert a Mallorca i que disposaven d'una llonja situada al mateix solar on temps després es construiria el convent de la Mercè. Arrel de la

³⁰¹ B. Morey Carbonell, *Parroquia de San Nicolás de Bari, 700 años de andadura 1302-2002*, Palma de Mallorca, Taller Gràfic Eugeni, 2003, p. 26.

³⁰² B. Morey Carbonell, *Parroquia de San Nicolás de Bari...*, pp. 32-33.

³⁰³ Església desapareguda.

fundació de l'orde mercedària a la ciutat de Mallorca, en un document datat de 17 de maig de 1233³⁰⁴, “s'estableix l'atorgament per part de Pere de Portugal, senyor de Mallorca, a instàncies del rei En Jaume, de la concessió als Genovesos, mitjançant el llegat de Roberto de Volta, d'algunes cases amb forn, edificis en ruïna i una mesquita, per tal que tot sia un alfòndec³⁰⁵” i una capella amb cinc empleats en la ciutat de Mallorca. També s'hi afegiren diversos terrenys amb prats, pastures, arbres i vinyes localitzats al terme de Pollença. No es té constància que als homes de Gènova se'ls atorgàs altres beneficis en el Repartiment, atès el cas que no varen intervenir en la Conquesta de Mallorca, tot i que sí està confirmat que la república genovesa mantenia convenis amb el rei àrab de Mallorca una vegada que Jaume I va haver conquerit Mallorca aquests convenis foren respectats, cedint també, els beneficis del document citat.³⁰⁶

Referit també a Sant Llorenç dels Genovesos, un altre document datat de 24 de novembre de 1246³⁰⁷ esmenta l'autorització efectuada pel Papa Innocent IV al bisbe de Mallorca Ramon de Torrella per a la construcció d'una capella en honor de Sant Llorenç, per part dels homes de Gènova.

Fins ara, aquesta església de Sant Llorenç no havia estat ubicada i tan sols s'havia esmentat la hipòtesi que hagués pogut estar ubicada en algun dels carrers que conformen la parròquia de Santa Creu, però una vegada haver llegit els documents de 1233 i de 1246 i també haver tengut en compte la informació que Maria Barceló i Guillem Rosselló ens faciliten sobre la llonja dels genovesos i el seu canvi d'ubicació, ens ha estat possible afirmar que aquest temple fou aixecat en algun indret, ara per ara desconegut, però situat dins el terme de la parròquia de Santa Eulàlia (parròquia de Sant Nicolau a partir de 1302).³⁰⁸

³⁰⁴ *Historiae Patriae monumenta edita iussu Regis Caroli Alberti. Liber iurium Reipublicae Genvensis. Tomus I.* Torino: Auguste Taurinorum. Ex officina Regia, 1854, p. 924-926, Doc. DCCVIII, columna 924.

³⁰⁵ La paraula catalana “alfòndec” ve de la veu àrab al-funduc. Els alfòndecs eren edificis que tenien diverses funcions: servien d'hostal al mercaders, eren espais on s'hi guardaven les mercaderies i també s'hi realitzaven transaccions comercials. En definitiva, s'hi duïen a terme funcions molt similars a les que es realitzaven a les llonges, per això és possible afirmar que la paraula “alfòndec” que apareix al document de 1233 fa referència directa a la llonja dels genovesos.

³⁰⁶ Agraesc al senyor Josep Arrom Perelló les seves assercions sobre el tema i la seva bona disposició a l'hora de compartir amb nosaltres el seu arxiu històric-documental de Mallorca.

³⁰⁷ *Historiae Patriae monumenta edita...*, p. 1017-1018, Doc. DCCLXXIV, columna, 1017.

³⁰⁸ “Antoni Sabet, mestre en medicina, pagava un cens de 8 sous per hun carreró qui és allats del seu alberch situat en la parròquia de Sent Nicholau prop la lotge dita dels jenovesos en la festa de Sent Thomàs de Aquí (1444)”: M. Barceló Crespi; G. Rosselló Bordoy, *La ciudad de Mallorca...*, p. 399; ARM, RP 1681, 49v.

- Església de Santa Bàrbara.

Una altra església o capella sufragània que estava situada dins aquest terme parroquial era la dedicada a Santa Bàrbara.³⁰⁹ Aquesta església, documentada el 1230, es trobava situada a l'actual carrer de Santa Bàrbara, que és l'única referència que ens queda de la seva existència. Malgrat tot, alguns autors han apuntat que aquesta capella fos més aviat una capelleta inserida dins un dels murs d'aquest carrer. Fos com fos, aquesta es trobava molt a prop del Call Menor, barri que en aquella època estava totalment urbanitzat i que ja formava part de l'eixample de la darrera murada de l'antiga ciutat islàmica, és a dir, de la madína pròpiament dita.

- Església de Sant Cristòfol.

Al començament del carrer del Sindicat, altre temps conegut amb els noms de carrer Major o carrer de Sant Silvestre i Santa Coloma, a tocar de la plaça d'en Coll, hi ha un espai, ara no urbanitzat, de forma triangular en el qual en època medieval s'hi aixecà l'església dedicada a Sant Cristòfol³¹⁰ i que apareix documentada per primera vegada el 1230. Aquesta església estava situada en el límit territorial de la parròquia de Santa Eulàlia i la de Sant Miquel i en una zona que en època de la conquesta de Jaume I ja estava totalment urbanitzada.

- Església de Sant Bartomeu.

Una altra església sufragània situada dins la parròquia de Santa Eulàlia era l'església de Sant Bartomeu.³¹¹ Aquesta església, que apareix documentada el 1233 estava situada en el Call menor, entre els actuals carrers de Sant Bartomeu, Vicenç Mut i Can Escursac. Sembla ser que en aquest mateix indret hi havia hagut abans la sinagoga del callet, que després fou substituïda per aquesta església. Quan en aquest solar es feren els fonaments per a la construcció de l'edifici del Banc d'Espanya, aparegueren una sèrie de capitells i un bocí d'imposta datats al voltant de 1230 i que alguns autors havien atribuït a unes restes de l'antiga sinagoga, però que els darrers estudis realitzats al respecte, demostraren que pertanyien a l'església de Sant Bartomeu, concretament a la galeria del temple (Fig. 91). Cal destacar que fins a l'hora, no es coneix cap altre cas d'església a Mallorca que hagi tengut una galeria o pòrtic, tot i que si existia en el cas de Sant Bartomeu, molt probablement es podia donar el mateix cas en altres temples. Val a dir

³⁰⁹ Església desapareguda.

³¹⁰ Església desapareguda.

³¹¹ Església desapareguda.

que si bé durant el segle XIII aquesta església restava inserida dins els territori parroquial de Santa Eulàlia, en el segle XIV passà a formar part de la parròquia de Sant Nicolau, una vegada aquesta fou creada el 1302 (Fig. 92).

- Església de Santa Coloma.

Aquesta església de tipus sufragani, documentada a partir de 1280³¹² es trobava situada a l'actual carrer del Sindicat. D'aquesta església no n'ha quedat cap resta, però se sap que aquella era una zona que ja havia estat urbanitzada en època islàmica i que el carrer Major o de Santa Coloma era una de les vies més importants de la urbs, constituint una sortida de la ciutat a través de la porta Bâb al-Balad o de Sant Antoni cap a les comarques del Raiguer i del Llevant mallorquí.

Durant el segle XIV, a la ciutat de Mallorca, està documentada l'existència de dues esglésies sufragànies noves. Es tracta de l'església de Sant Honorat i l'església de Santa Fe.

- Església de Sant Honorat.

L'església de Sant Honorat està documentada per primera vegada el 1316, durant el regnat del rei Sanç I. Estava situada al Callet o Call menor de la ciutat, entre les esglésies de Santa Eulàlia i de Sant Bartomeu. Tot i que no es tenen gaires dades documentals, potser devia ser un edifici que seguia el model gòtic que s'aplicà durant l'època de la Repoblació, és a dir, una nau dividida en diversos trams per mitjà d'arcs de diafragma sustentant un enteixinat de fusta a dos vessants. Sabem que al segle XVII ja havia desaparegut, ja que ja no apareix esmentada al plànol d'Antoni Garau de 1644.

- Església de Santa Fe.

L'altra església construïda durant el segle XIV dins el terme parroquial de Santa Eulàlia és la dedicada a Santa Fe. En el mateix solar que a dia d'avui ocupa l'església de Montision s'hi aixecava altre temps la sinagoga major del Call que es començà a construir abans de 1297 i s'acabà el 1300. A l'any 1315 l'aljama jueva fou sancionada i el rei Sanç I de Mallorca, entre altres béns dels jueus, també els confiscà la sinagoga. L'edifici fou convertit en església dedicada a Santa Fe i passà a ser sufragània de la parròquia de Santa Eulàlia. Posteriorment, el mateix monarca manà per ordre reial la

³¹² Església desapareguda.

construcció d'un nou temple sota la mateixa dedicació en un solar del carrer de Santa Fe, prop de la Porta del Camp, on encara avui es conserva (Fig. 93). Els treballs de construcció d'aquesta nova església finiren l'any 1323. Per altra banda, està documentat que a l'any 1387 el Reial Patrimoni pagava al picapedrer Jaume Mates 14 lliures, 18 sous i 4 diners per reparacions *en lo cloquer on està l'esquella axí en compre de pedre, cals, guix, loquer, dell e de alscuns manobres ajudant a 6*.³¹³ Val a dir que aquesta església s'ha conservada a través del temps més o manco de forma original, encara que quan la murada renaixentista fou destruïda se li rebaixà el terra. Tanmateix, juntament amb Sant Nicolau de Portopí, ambdues esglésies constitueixen els dos exemples més destacats del temps de la colonització.

Formalment parlant, l'església de Santa Fe està formada per una planta basilical sense capelles entre els contraforts, de quatre trams separats per arcs diafragma apuntats que sustenten una volta rebaixada de pedra lleugerament ogival. Originalment el sostre del temple era format per un embigat de fusta a dos vessants, però en una reforma fou substituït per l'actual volta de pedra (Fig. 94). Al costat de l'Epístola, al primer tram hi ha un arc ogival cegat, al segon tram hi ha un retaule dedicat a Sant Cristòfol i el tercer i quart trams presenten un mur llis. Al costat de l'Evangeli, al primer tram hi ha restes d'un arc, al segon s'hi observa un arc ogival cegat, al tercer i al quart trams el parament és llis. Al segon tram, dos portals de llinda comuniquen el temple amb la sagristia. El darrer tram el constitueix el presbiteri que està format per un absis pla. L'altar es situa de forma elevada damunt dos escalons. El presbiteri està presidit per un retaule barroc amb la Mare de Déu del Bon Camí. Finalment, al mur dels peus s'hi obri el portal i a sobre un finestral apuntat. També cal destacar l'arc que separa el primer tram del segon, en el qual hi ha un arc d'ansa paner que reforça el diafragma. Al tercer tram, a la volta s'hi obri una llanterna (Fig. 95).

El picapedrer encarregat de la construcció de l'edifici fou el mester d'obres reials Llorenç de Santa Creu i també hi està documentat el fuster Pere Johan.³¹⁴

³¹³ M. Barceló Crespi; G. Rosselló Bordoy, *La ciudad de Mallorca...*, p. 262.

³¹⁴ "Item, pagaren per diverses obres, qui foren fetes en la capeyla de Santa Fe, laqual hom feu davant lo portal del temple, so es en compra de fusta e de caus e en jornals de maestres e manobres e en compra de teula e en diverses altres coses, ab lalberch que hom feu apres la dita capeyla hon estan los capeylans, ab CLXX lb. quen ach En Lorens Santa Creu, que feu la obra de pera a preu fet, e ab XX lb. quen ach Pere Johan, fuster, per cubrir la dita capeyla de fusta, so es de les sues mans, segons que tot asso largament e per partides es contingut en dos libretz fets de la dita obra". ARP, *Llibre del Compte*, 1323, f°. 29 v°.

La parròquia de Sant Jaume.

El territori de la parròquia de Sant Jaume es troba situat a la part de la ciutat baixa, a l'altre costat del torrent de sa Riera respecte de les parròquies de Santa Eulàlia i de Sant Miquel. Tota aquesta zona ja havia estat urbanitzada durant l'època islàmica, encara que hi havia algunes àrees que estaven formades per horts. Una d'aquestes estava situada al costat esquerre de sa Riera, ben davant l'actual Teatre Principal. L'altra àrea que no estava urbanitzada a l'època de la Conquesta eren els solars on a dia d'avui s'aixeca el convent de Santa Magdalena, el Jardí Botànic i la Casa de la Misericòrdia.

L'edifici principal al voltant del qual es va anar creant el barri de Sant Jaume és sens dubte la seva església parroquial, aixecada al carrer de Sant Jaume, principal via urbana de la zona juntament amb l'actual carrer de la Concepció, carrer radial aquest últim que s'obria cap a la porta de Bàb al-Balyat o del Palauet, d'on partia el camí cap a Puigpunyent i Esporles.

- Església parroquial de Sant Jaume.

La parròquia de Sant Jaume fou fundada l'any 1235, encara que la construcció de l'actual església gòtica no fou començada fins devers el 1320. El solar on s'aixecà l'església està situat més o manco a la meitat del carrer de Sant Jaume i la façana del temple s'aixecà un poc endarrerida respecte al carrer formant així una petita plaça al davant.

A l'hora de realitzar un estudi sobre l'edifici hom es troba amb una gran manca de documentació al respecte, encara que en destaquen algunes informacions documentals. Així, sabem que a l'any 1326 Arnau Oller, ciutadà de Mallorca, feia una deixa testamentària de 1500 lliures per tal que es construís una capella a l'església de Sant Jaume dedicada a Sant Guillem.³¹⁵ Un any més tard, el 1327 un document confirma el pagament del rei Jaume III de 200 sous de Barcelona a Jordi Despujol, *lapiscida* i mestre major de les obres. A l'any 1370 el rector féu un pagament de 29 lliures al pintor Joan Daurer per a la realització de tres retaules.³¹⁶ Finalment, un document més de l'any 1434 estipula que Guillem Pons i Jaume Cirera, talladors de pedra, prometeren realitzar

³¹⁵ ACM, nº. 14.555, Pere Antic, Not. 1326-1330, non fol.

³¹⁶ J. Dameto; V. Mut; G. Alemany, *Historia General del Reino de Mallorca*, tomo II... nota 152, p. 966-971.

en un període de tres anys una feina (no especificada), per la qual afirmaven haver rebut 750 de forma anticipada.³¹⁷

Sant Jaume és un edifici que tot i el seu dilatat període de construcció, entre el segle XIV i XVI,³¹⁸ manté una gran unitat estilística, i segueix el model de les esglésies gòtiques meridionals implantat a Mallorca a través dels temples dels ordes monàstics, sobretot franciscans i dominics (Fig. 96). El temple que fou bastit sota la protecció de la Casa Reial de Mallorca, està format per una planta basilical rectangular amb capelles entre els contraforts. Té sis trams i està acabat per un absis de cinc panys amb capelles radials de planta rectangular. La nau està coberta per una volta de creueria, ben igual que les capelles (Fig. 97). Als peus s'aixeca un cor neogòtic, molt posterior, aguantat per un arc rebaixat i una volta de creueria i damunt aquest espai s'hi obre un rosetó (Fig. 98). Al murs laterals i a l'absis, damunt les capelles s'hi situa el claristori format per grans finestrals (Fig. 99). Les capelles són de planta rectangular obertes a la nau mitjançant arcs ogivals i cobertes per volta de creueria. Al costat de l'Epístola, les capelles tenen finestrals oberts. La primera d'aquestes, situada als peus de l'edifici, té volta d'aresta i a la sisena hi ha el portal segon. Pel que fa al costat de l'Evangeli, la primera capella constitueix l'escala que puja al cor. La segona és més baixa, més estreta i manco fonda. La tercera capella és la capella fonda i està dedicada a Sant Gaietà. Tot i que aquesta capella és d'època barroca i és datada del segle XVIII, mostra restes de la capella original que també no era tan fonda, com l'anterior. Damunt la cinquena hi ha l'orgue. La major part de totes aquestes capelles tenen un finestral tot i que alguns d'aquests estan tapats pels retaules o simplement mai es varen obrir. Pel que fa a la torre campanar, construït en època medieval, es tracta d'una edificació formada per un prisma quadrat dividit en set plantes mitjançant línies d'imposta. Al darrer pis s'hi situa el cos de campanes obert a l'exterior per dos finestrals apuntats a cada una de les cares de la torre. Aquesta està coronada per un remat piramidal molt baix. La seva poca altura impossibilita la seva visió des del carrer. El model respon una vegada més a la tipologia mallorquina de campanars gòtics (Fig. 100).

A l'hora de fer una proposta cronològica sobre la construcció del temple, és del tot necessari observar les reformes que s'hi realitzaren a finals del segle XIX, ja que a partir

³¹⁷ E. K. Aguiló, « Notes y documents per una llista d'artistes mallorquins », a *BSAL*, 11, (1907), p. 249, doc. XVIII.

³¹⁸ La diferència en les motlures tant dels arcs torals com de les ogives ens fa pensar en la possibilitat que el conjunt de l'edifici sigui producte de diverses campanyes de construcció.

de 1880 i sota la direcció de Joan M. Sureda, s'hi dugueren a terme tota una sèrie d'obres i remodelacions que convé tenir en compte. Fou durant aquesta campanya quan es construïren les capelles radials del temple, ja que el projecte primitiu medieval no les contemplava (Fig. 101).³¹⁹ A més a més, també es varen restaurar motllures, culs de llàntia, i s'obriren diversos finestrals que fins aleshores restaven cegats.

En un estudi de la doctora Antònia Juan sobre l'escultura arquitectònica de la parroquial, l'autora afirma que alguns elements escultòrics foren reutilitzats i fins i tot ubicats. Per altra banda, Juan fa observar que l'escultura primitiva que conserva el temple remet a models utilitzats al Rosselló durant els segles XIII o XIV, i que, tot i que aquesta fou realitzada en tallers locals, existien relacions i influències amb el comtat del nord dels Pirineus, influències per altra banda importades gràcies al patrocini reial a través del taller dels Campredon.³²⁰

Així doncs, aquest estudi permet confirmar la dilatada cronologia constructiva de l'església de Sant Jaume, ja proposada per altres autors, i que s'escau entre els segles XIV i XVI, a banda de les diferents remodelacions fetes.

Pel que fa a les fundacions conventuals que tengueren lloc a la parròquia de Sant Jaume durant el segle XIII, tan sols se'n poden esmentar dues, una dins la ciutat i una altra situada fora murada, a uns quilòmetres de la població.

- Església i convent de Santa Maria del Sant Sepulcre.

Fou a l'any 1232 quan l'orde dels canonges del Sant Sepulcre³²¹ fundaren el seu convent i aixecaren la seva església dedicada a Santa Maria ubicada al cap de cantó del carrer de la Concepció i del carrer de Can Cavalleria. Ja s'ha vist com aquesta zona havia estat ja urbanitzada durant la dominació àrab de la ciutat i a més, també ja destacarem la importància del carrer de la Concepció en tant que via d'entrada i sortida de la urbs.

³¹⁹ E. K. Aguiló, « Restauración de los templos de S. Jaime y Sta. Eulalia », a *BSAL*, 3, (1890), p. 333. Molt probablement la primitiva capçalera de Sant Jaume seguia el model de la capçalera de l'església de Sant Francesc de Terol, entre d'altres, de cinc costats sense capelles radials.

³²⁰ A. Juan Vicenç, « L'escultura arquitectònica a l'església parroquial de Sant Jaume de Palma: un patrimoni oblidat », a T. Sabater Rabassa i E. Carrero Santamaría (Coord.), *La Ciutat de Mallorca i els segles del gòtic, XVIII Jornades d'Estudis Històrics Locals*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 2010, p. 176-177.

³²¹ Església i convent desapareguts.

La xarxa hospitalària d'aquesta parròquia va està conformada per dos hospitals: l'hospital de la Santa Magdalena i l'hospital de la Santíssima Trinitat.

- Església i hospital de Santa Magdalena.

L'orde de les monges agustines de Santa Magdalena³²² fundà la seva institució hospitalària a l'any 1231, després de l'adquisició d'un solar allà on actualment es situa la plaça de Santa Magdalena, tot just davant l'actual monestir de Santa Magdalena. Segons Zaforteza Musoles, fou 101 anys més tard, a l'any 1332, quan es fundà una casa de dones penedides, embrió del convent de les monges de Santa Magdalena que fou reconegut pel papa Climent VI l'any 1349.³²³ Malgrat aquestes dates aportades, els darrers estudis afirmen que la fundació del monestir de Santa Magdalena hauria tengut lloc a principis del segle XIV.³²⁴ Tot i això, cal precisar que hospital i monestir foren dues institucions diferents, amb dues cases i dues esglésies també diferents i que l'una estava al front de l'altra separades per la plaça de Santa Magdalena. Igualment, és important destacar la situació urbana d'aquest hospital, al costat esquerre del torrent de sa Riera, en uns solars que al moment de la Conquesta no havien estat urbanitzats, sinó que eren formats per horts i jardins. De la mateixa manera, a un costat del torrent, un poc més endavant es situava una porta de sortida de la ciutat coneguda amb el nom de Bâb as-Saradjib o Porta Plegadissa i també un pont que travessava el torrent denominat pont Sobirà o pont de la Porta Plegadissa. Aquest pont es situaria proper a l'actual carrer dels Oms i la porta, un poc més endavant, a l'actual carrer del Baró de Pinopar, a l'altura del carrer de la Porta de Jesús, nom amb el qual fou denominada l'antiga Porta Plegadissa a partir de la fundació del convent extramurs de Jesús.

- Església i hospital de la Santíssima Trinitat.

Per altra banda, l'hospital de la Santíssima Trinitat³²⁵ es fundà a l'any 1236, en un primer moment al carrer de la Concepció, al costat del convent del Sepulcre. De fet, sembla ser que ambdues fundacions religioses compartien l'església de Santa Maria del Sepulcre. Aquesta zona era coneguda amb el nom del Sitjar, que es trobava al final del carrer, a prop de la porta de la murada i que juntament amb el solar on s'aixecava el convent havia estat cedida a l'orde del Sant Sepulcre. Ja a l'època musulmana era la

³²² Institució hospitalària desapareguda.

³²³ M. Barceló Crespi; G. Rosselló Bordoy, *La ciudad de Mallorca...*, p. 328.

³²⁴ "El 1311, el bisbe Guillem de Vilanova autoritzava la reina Esclarmunda de Mallorca a edificar una casa amb oratori per a dones penedides": A. Cassanyes Roig, « Monges i patrimoni del Monestir de Santa Magdalena de la ciutat de Mallorca », a *BSAL*, 70, (2014), p. 103.

³²⁵ Institució hospitalària desapareguda.

zona on se situaven les sitges per guardar el cereal recollit. No fou fins a l'any 1299 quan els Trinitaris del Sant Esperit canviaren la seva ubicació i es mudaren a l'antic hospital dels Rossos que estava situat al carrer d'en Vilanova, a la parròquia de Sant Miquel.

Finalment, en aquesta zona parroquial de Sant Jaume cal destacar una església sufragània que va ser coneguda com l'església de Sant Francesquet.³²⁶

- Església de Sant Francesquet.

Aquest temple apareix documentat tot just després de la Conquesta, a l'any 1230 i estava situat en les immediacions de l'actual monestir de les Caputxines, a l'actual carrer de Can Jaquotot, tot just davant la porteria de dit convent.

Parròquia de Santa Creu.

El terme parroquial de Santa Creu fou el territori parroquial de manco extensió dels quatre de la ciutat de Mallorca. A part de l'església parroquial de la Santa Creu, també hi destacaven altres temples hospitalaris i diverses esglésies sufragànies.

- Església parroquial de Santa Creu.

L'església parroquial de Santa Creu va ser construïda en un solar que estava situat dins la porció del Bisbe de Barcelona. Fins ara no s'ha trobat cap document que confirmi l'existència d'una mesquita anterior a aquesta construcció en el mateix indret, per tant, sembla ser que es tractava d'un espai sense construir que s'unia als horts i jardins que estaven situats tot just arran de la murada de la ciutat. Fou precisament, a partir de la creació de la parroquial, tot just després de la Conquesta,³²⁷ i de la seva construcció a partir de l'any 1300, quan s'urbanitzà la zona que conformà l'actual barri del Puig de Sant Pere.

El principal problema amb què hom es topa a l'hora de fer un estudi sobre la parròquia de la Santa Creu és la falta de documentació sobre l'evolució constructiva del temple. Tot i això, sabem que aquesta parròquia ciutadana havia estat fundada a l'any 1248 i el temple es construí a partir de l'any 1300 en un solar que estava situat dins la porció del

³²⁶ Església desaparegda.

³²⁷ El primer document en que apareix esmentada és la Butlla del Papa Innocent IV *Cum a nobis petitur* datada de 1248.

bisbe de Barcelona, Berenguer de Palou, qui en designà la mateixa titularitat que la seu barcelonina. L'edifici actual és conseqüència de dos projectes: el primer dels quals no s'arribà a completar i el segon es desenvolupà amb molta lentitud. Atès que el solar elegit per a la seva edificació té un desnivell molt pronunciat, fou necessària la construcció d'una espècie de plataforma per tal de poder construir l'església al seu damunt i d'aquesta manera l'edifici quedàs perfectament anivellat. Aquest espai arquitectònic és el format per la capella de Sant Llorenç i està situat tot just davall el presbiteri de l'església (Fig. 102). La capella destaca per l'originalitat de la seva planta que està formada per un tram quadrat sustentat per quatre pilars octogonals i envoltat d'un deambulatori de cinc trasts que alternen la planta quadrada i la triangular, en els quals s'hi obren cinc capelles que es situen entre els contraforts de la construcció (Fig. 103). Tot l'espai és cobert per voltes de creueria amb els nirvis de secció de cinc cares d'un octàgon teòric. Com a trets peculiars de l'obra, cal destacar les claus de volta a les quals s'hi representa la forma d'escut en què no s'hi representaren les armes, a excepció de la del tram central quadrat que representa una creu, la titular de la parròquia (Fig. 104). També s'observen restes de policromia en alguns dels nirvis que surten dels pilars centrals. En general, l'arquitectura s'assembla al model utilitzat pel Císter, concretament el dormitori de conversos (actualment la biblioteca del monestir) de Santa Maria de Poblet,³²⁸ i pel que fa als nirvis, són similars als que trobam al castell de Bellver (1300-1311)³²⁹, la qual cosa ens permet fer una datació aproximada d'aquest espai sacre (fig. 105). Aquesta capella de Sant Llorenç, sens dubte serví d'església parroquial mentre es dugué a terme la construcció del nou temple al seu damunt. Si ens fixam amb l'arquitectura de l'interior de la capella, s'observa que la paret que s'aixeca darrera l'altar és de factura més recent que la resta de l'edificació i a més, la continuació de les voltes està interrompuda. Sembla ser que en un principi, la capella havia de ser més gran, però les obres es paralitzaren i una part de l'espai fou condemnat mitjançant aquest mur. La capella de Sant Llorenç està comunicada amb l'església superior mitjançant una escala, però també disposa d'una entrada directa des del carrer, que està formada per un portal acabat amb arc ogival.

Pel que fa a l'església superior, sembla que una vegada fou acabada la construcció de la capella inferior, començà l'edificació del temple. La poca documentació que se'n té al

³²⁸ P. Lavedan, *L'architecture gothique religieuse en Catalogne...*, p. 120.

³²⁹ M. Durliat, *L'art en el Regne...*, p. 103.

respecte, ens confirma que el 15 de març de 1335, el rei Jaume III manà als Procuradors Reials que, per a l'edificació de l'església de Santa Creu, es permetés utilitzar la pedra de la pedrera emprada per a la construcció del Castell de Bellver.³³⁰ Un altre document afirma que el 7 de maig de 1337, els mestres dels cardadors, reunits en nombre de 94, designaren dos procuradors per a remetre al rector i als fabricuers de la parròquia de Santa Creu la suma de 200 lliures destinada a pagar una capella en honor de llur patró, Sant Bartomeu.³³¹ Aquestes dues notícies confirmen que en aquell moment el temple parroquial de Santa Creu s'estava edificant. Fou durant aquesta mateixa etapa de construcció quan s'aixecà la torre campanar que encara a dia d'avui es conserva i que segueix el model gòtic mallorquí de cloquers, format per una planta quadrada amb un cos de campanes dividit per dos pisos en els quals s'hi obren dos finestrals ogivals a cada pis i acabat amb un remat piramidal (Fig. 106). La campana major duu la data de 1371³³² i per això, alguns autors han considerat que aquesta pogués ésser la data de la finalització de les obres, tot i que aquesta afirmació no seria més que una hipòtesi sense cap fonament documental. Antonio Alonso i Joan Domenge han estat d'acord a afirmar que d'aquesta segona església tan sols n'hauria quedat el tram dels peus, que actualment constitueix el cor del temple. Si observam aquest espai, ens adonam que es tracta d'un tram més estret i més baix que la resta de l'església i d'alguna manera, aquestes mesures s'acosten més a les mesures emprades per a la construcció d'esglésies gòtiques al segle XIV que no pas les dimensions que mostra la resta del temple (Fig. 107).³³³ A més a més, és cert que a Mallorca trobam alguns exemples més en què es dona aquest cas. Un el constitueix l'església conventual de Santa Clara de Ciutat, el cor de la qual, format per dos trams, serien les restes de l'anterior església gòtica. A l'església parroquial de Sant Llorenç de Selva, el cor també formaria part de la fàbrica gòtica anterior a l'església actual. Finalment, l'antiga església conventual de Santa Margalida conserva la major part de la nau primitiva, però en el segle XIV es començà la construcció d'un nou temple del qual només se n'edificà l'absis poligonal i la primera tramada tot just després de l'absis.

³³⁰ J. Vich; J. Muntaner, *Documenta Regni Majoricarum*, Palma de Mallorca: Imprenta Amengual y Muntaner, 1945, doc. 159, p. 166-167.

³³¹ M. Durliat, *L'art en el Regne...*, p. 103.

³³² L. S. Habsburgo Lorena, *La Ciudad de Palma...*, p. 202. C. Garrido; E. Ortega, *Guía del patrimonio I...*, p. 191. M. Barceló Crespi; G. Rosselló Bordoy, *La ciudad de Mallorca...*, p. 307.

³³³ A. Alonso Fernández, « Parroquias medievales de nave única », a *Mayurqa*, 6 (1981), p. 81. J. Domenge, « Obra vella/obra nova: renovació arquitectònica i necessitat litúrgica », a *El gòtic meridional català: cases, esglésies i palaus*, Premià de Mar, Editorial Clavell, 2009, p. 47.

Després d'haver analitzat l'arquitectura de l'edifici he arribat a la conclusió que el tram que és ocupat pel cor del temple, tot i que és més baix i més estret que els altres, no pertany al que fins ara s'ha pensat que podia ser l'església parroquial de Santa Creu començada després d'haver-se construït la capella de Sant Llorenç. Vegem tot seguit quins són els arguments que propòs per poder justificar aquesta asserció. L'absis de Santa Creu està format per un espai poligonal de set costats amb capelles radials obertes entre els contraforts. En el pany axial de l'absis s'hi obre una capella que malgrat està tapada per l'actual retaule major, és idèntica a la resta de capelles radials, però amb l'excepció que, en aquest cas, la capella està dividida en dues plantes.³³⁴ La planta superior està constituïda per un espai quadrat que es converteix en poligonal mitjançant voltes raconeres (Fig 108). Tant per la factura dels nervis com per la decoració dels capitells i de la clau de volta, es pot afirmar que aquesta capella pertany al mateix projecte constructiu de la resta de l'església i que estilísticament no té res a veure amb l'arquitectura de la capella de Sant Llorenç, la qual destaca per ser molt més primitiva. Tanmateix, és a la planta inferior on hom se n'adona de les evidents diferències estilístiques existents respecte de la part superior. Aquest cos baix que fa la funció de sagristia de l'església, està format per una planta quadrada que és coberta per una volta de creueria en la qual, tant els nervis, els culs de llàntia com la clau de volta són elements formalment idèntics als de la capella semisoterrada de Sant Llorenç (Fig. 109). Per tot això, m'inclín a pensar que aquesta part inferior de la capella absidal forma part del primer projecte de construcció de l'església de Santa Creu que mai s'acabà.³³⁵ D'altra banda, per ajudar a aclarir l'evolució constructiva d'aquesta parroquial, cal tenir en compte un document de 1392 que ens fa suposar que les obres s'havien aturat per complet,³³⁶ ja que a l'escrit s'afirma que l'església s'havia començada feia 40 anys (1352) al cap nou, però que d'ençà del seu inici només s'havien edificat quatre filades i que feia molts anys que no s'hi havia fet res. Per això els fidels de la parròquia demanaven que es fes tot el possible a fi que les obres continuassin.³³⁷ Amb aquesta informació hi cap la possibilitat que les obres que es començaren a partir de 1300 amb

³³⁴ Si bé, formalment parlant, el resultat final és el mateix que el de la capella de la Trinitat de la Seu de Mallorca, en el cas de Santa Creu, la capella central de l'absis no fou concebuda com un doble espai superposat, sinó que fou la conseqüència final d'una interrupció de les obres i d'un canvi de projecte en la construcció de l'església.

³³⁵ A la monografia sobre l'església de Santa Creu de Josep Nicolau Bauzá, l'autor és del parer que l'església superior començada al segle XIV per l'absis, fou completada i que la nau fins i tot, traspassava el campanar; J. Nicolau Bauzá, *La iglesia de Santa Cruz de Palma. Guía Histórico-Descriptiva*, Palma, Edicions Cort, 2003, p. 14-15.

³³⁶ Aquest era certament el cap nou de l'església i era anomenat així per diferenciar-lo del cap vell que era el que formava part de la capella de Sant Llorenç.

³³⁷ J. Rosselló Llitas, *Els pergamins de l'arxiu parroquial de Santa Creu. Volum I*, Palma de Mallorca, Consell Insular de Mallorca, 1989, doc. 365, pp. 174-175. J. Domenge, « Obra vella/obra nova... », p. 46.

la construcció de la capella de Sant Llorenç per tal que servís de plataforma per al temple parroquial pròpiament dit, seguiren amb el començament d'aquest pel cap nou, construïnt-se la capella central de l'absis, avui dia sagristia, damunt la qual s'hi havia de situar el claristori, però per raons que no s'especifiquen, els treballs de construcció s'aturaren l'any 1352. Segons aquesta data, no seria d'estranyar que l'edificació de Santa Creu s'hagués vista afectada per la reincorporació del regne de Mallorca dins la Corona d'Aragó el 1343, per la pesta negra de 1348, i per la crisi econòmica que es donà a partir de la segona meitat del segle XIV. Per tot això, quan a mitjans del segle XV es decidí continuar les obres, s'optà per canviar de projecte i es dissenyà una església que hauria de ser més alta i llarga que la del projecte inicial (Fig. 110).

Tampoc es pot oblidar que durant les obres que es realitzaren del primer projecte, també es construí el campanar de l'església, situant-lo a la part frontal d'aquesta, i segurament s'havia d'edificar separat de la fàbrica, tal i com era costum a l'època. És per això que quan es començà a construir l'església dissenyada en el segon projecte, en ser més llarga, el darrer tram es va haver d'adaptar a l'espai que el campanar havia deixat lliure. Aquesta seria la raó per la qual el tram que ocupa el cor és més estret que la resta de la nau, ja que en un dels costats s'hi aixecà la torre i a l'altre s'hi construí l'escala d'accés al cor (Fig. 111). A més a més, una altra prova que aquest tram no són les restes d'una antiga església consisteix en la poca gruixa que té el mur que separa el cor de l'escala d'accés. En cap cas una paret d'aquestes mides podria ser una resta d'una de les façanes laterals de la suposada església. Ara bé, el tram del cor, a més de ser més estret que la resta, també és més baix que la nau de l'església. Aquesta diferència en l'altura també fou del tot intencionada i projectada durant la construcció d'aquest darrer tram, i una altra vegada fou condicionada pel campanar, concretament per l'altura de la torre, que és menor respecte a l'altura de la fàbrica concebuda durant el segon projecte.

A mitjans del segle XV es va decidir reiniciar les obres i es canvià el projecte inicial construint un temple de majors dimensions que l'anterior i que és l'edifici que ens arribat a nosaltres. Pareix ésser que les obres degueren començar a l'any 1445 i que s'allargaren fins el 1781. Al centre del temple una làpida recorda l'enterrament del prevere Bernat Guillerès, que morí el 20 de novembre de 1445 i que fou un important benefactor de les obres de l'església que en aquells moments ja s'hauria començat a

construir.³³⁸ A l'any 1519 l'arquitecte era Joan Albret i s'encarregava de la construcció de les capelles absidals, capelles que foren finalitzades el mateix segle XVI. A la volta de l'església s'hi llegeixen diverses dates que ens informen de com anava evolucionant la construcció de l'edifici. Així, a la clau de volta del presbiteri hi apareix la data de 1566 i a la volta, també del presbiteri, s'hi llegeix la de 1646. Jo pens que la data de 1566 fa referència a l'any que es pagà la realització de la clau de volta i que fou col·locada posteriorment, a l'any 1646, any en què s'acabà de construir la volta del presbiteri. El dos trams següents duen la data de 1728 i el tercer la data de 1729. Finalment, la volta del darrer tram, la del cor, duu la data de 1779 i el sota cor la de 1781, any en què s'hauria finalitzat la construcció del cor. Alguns autors han apuntat que aquestes dates tan tardanes podrien fer referència a posteriors obres de restauració,³³⁹ però jo crec que es tracta de les mateixes obres que es començaren el 1445 i que es retardaren fruit d'un procés lent i llarg i que a més, es converteix en un exemple més de la pervivència de les formes gòtiques fora l'època medieval.³⁴⁰

L'església parroquial de Santa Creu està formada per una planta basilical d'una sola nau dividida en quatre trams i un absis poligonal de set costats. El tram més acostat als peus és més estret i més baix que la resta de la nau. Tota l'església és coberta de volta de creueria (Fig. 112). Al primer tram, el del cor, al costat de l'epístola s'hi obri una capella coberta de volta de creueria. Als tres trams de la nau, les capelles també estan cobertes de volta de creueria. Al segon tram, al costat de l'epístola, s'hi obre una capella fonda neogòtica del segle XX dividida en dos trams de planta quadrada. El segon tram d'aquesta capella es converteix en pentagonal mitjançant voltes raconeres. Totes les capelles absidals són de planta quadrada, però també es converteixen en pentagonals mitjançant aquest mateix sistema. Damunt les capelles s'hi obre el claristori que és format per llargs finestrals ogivals (Fig. 113). L'espai interior destaca per la gran amplada que té respecte a la llargària. Els arcs ogivals de la volta s'aguanten damunt columnes acabades amb capitells d'ordre jònic, tret que també s'observa en altres esglésies del gòtic tardà, com la parroquial de Sant Joan de Muro edificada al segle XVI. També en destaca la balustrada del cor, element característic de l'època barroca. A la volta de creueria que aguanta el cor hi apareix una altra data de l'any 1781. Basti

³³⁸ L. S. Habsburgo Lorena, *La Ciudad de Palma...*, p. 203.

³³⁹ M. Barceló Crespi; G. Rosselló Bordoy, *La Ciudad de Mallorca...*, p. 307.

³⁴⁰ J. Domenge, « Obra vella/obra nova... », p. 47.

observar tant l'arc d'ansa paner que sustenta el cor com les pilastres de cada costat del tram, ambdós elements constructius pertanyen formalment a l'estil barroc propi de l'època en què foren realitzats.

Per altra banda, també cal destacar la situació d'aquest barri al front de la façana marítima de la ciutat, la qual cosa féu que esdevingués una barriada marinera on es situaven diversos alfòndecs, les drassanes i el Consolat de Mar. Posteriorment, al 1420 s'iniciarà la construcció de la Llonja, seu del Col·legi de la Mercaderia.

- Església i hospital de Sant Joan de la Mar.

A banda del temple parroquial, a l'any 1232 l'orde dels cavallers hospitalers de Sant Joan de Jerusalem fundà dins el mateix terme parroquial, l'hospital de Sant Joan de la Mar.³⁴¹ Aquesta institució hospitalària estava situada molt a prop de la desembocadura del torrent de sa Riera, en una zona que ha havia estat urbanitzada a l'època islàmica, en la qual s'hi situava la porta anomenada Bâb al-Mudi, coneguda posteriorment amb el nom de Porta de la Gabella de la Sal. Actualment, de l'antiga institució hospitalària tan sols en resta l'església, encara que l'edifici actual fou reconstruït a l'any 1758.

Si per un costat, la parròquia de Santa Creu és una zona en la qual no es fundà cap convent o monestir i tan sols hi destaca una fundació hospitalària, no passa el mateix a l'hora de parlar d'esglésies sufragànies, ja que es converteix en la parròquia de Ciutat on més se n'edificaren, fins a cinc.

- Església i hospital de Santa Caterina.

A l'any 1344 es fundà en uns terrenys d'aquesta parròquia l'Hospital de Santa Caterina. Aquest hospital estava situat fora murada, en una zona d'horts, més o menys a on a dia d'avui hi ha els jardins de sa Feixina. La seva fundació va anar a càrrec de Ramon de Salelles. Aquest hospital ciutadà, ben igual que la resta, estigueren en funcionament fins que a l'any 1456 es creà l'Hospital General, que aglutinà totes les fundacions hospitalàries de la ciutat de Mallorca. D'aquells edificis medievals no ens n'ha arribat cap resta, però per sort, existeix un document gràfic que ens deixa suposar com devia ser l'edifici. Es tracta de la taula de Sant Jordi de Pere Niçard (1468), en la qual es pot observar un edifici de planta rectangular amb una coberta a dos vessants, de la qual en

³⁴¹ Església reconstruïda en el segle XVIII.

destaquen el portal d'entrada decorat amb una motllura ogival i l'espadaña situada a la part posterior de l'església. Aferrat a aquesta hi ha un altre edifici que devia constituir l'hospital pròpiament dit i darrera l'església, una torre de defensa de planta circular. Pel que s'observa al quadre, se'n dedueix que es tractava d'un edifici religiós que seguia el model arquitectònic del gòtic primitiu i que el seu interior estaria format per una nau dividida en trams per arcs d'ògiva que sustentarien un enteixintat de fusta (Fig. 114).

Dins el territori d'aquesta parròquia, encara que edificat fora murada, hi pertany el castell de Bellver, construït tot just començar el segle XIV. Com era costum en totes les residències reials de l'època, ja fossin palaus o castells, al seu interior s'hi ubicà una capella palatina.

- Capella de Sant Marc del Castell de Bellver.

A partir de l'any 1300 i sota el regnat de Jaume II, a la ciutat de Mallorca s'emprengué la construcció del castell de Bellver que durà fins als voltants de 1310. Aquest castell destaca per la seva planta circular i la seva capella està dedicada a Sant Marc. Segons ens diu Marcel Durliat, al 1311 el castell ja disposava d'un capellà i a l'any 1314 s'excavava el fossat.³⁴² La capella d'aquest castell està inserida dins la mateixa planta circular de l'edifici, sense que des de l'exterior es noti. A la part del pati hi ha l'entrada formada per un portal d'arc rodó a sobre del qual hi ha una creu de pedra, únic senyal que ens indica que es tracta de l'entrada a la capella (Fig. 115). Interiorment, la planta de l'església és anular, seguint com hem dit, la planta circular del castell, està formada per cinc trams coberts de volta de creueria. Tant els arcs com els nervis són de la mateixa gruixa i denoten una manera de fer molt primitiva. Aquesta volta (arcs i nervis) acaben en culs de llàntia que tenen forma poligonal, la creueria no presenta claus de volta i el darrer tram està tancat per una reixa de fusta i elevat mitjançant un escaló. Aquest darrer tram pertany al presbiteri de la capella i al centre, damunt un altre escaló, s'hi situa l'altar. A banda i banda del presbiteri s'hi obren finestres bífores que donen al pati i a l'exterior del castell, respectivament. Al costat esquerre s'hi obri un portal que dona pas a una altra estança que degué servir de sagristia (Fig. 116).

Pel que fa a la nau, al costat de l'epístola s'obren finestres bífores amb festejadors. Al primer i quart tram, ben igual que al costat de l'Evangeli, tot i que en aquest cas, també

³⁴² M. Durliat, *L'art en el Regne...*, p. 204.

s'obri el portal d'entrada situat al segon tram. Als peus de la capella hi ha un altre portal d'arc de mig punt que la connecta amb una altra estança del castell. Cal observar que els nervis i les parets encara presenten restes de policromia. Aquesta capella també disposa d'un campanar o espadanya que estava en una de les quatre talaies situades damunt el terrat, campanar que, per altra banda, està perfectament documentat.³⁴³

Pel que fa a les esglésies sufragànies construïdes dins aquesta parròquia, destaquen:

- Oratori de Sant Feliu.

A prop del Born s'edificà en una data del segle XIII fins ara desconeguda, l'oratori de Sant Feliu. Aquest oratori s'aixeca a l'actual carrer de Sant Feliu, carrer que ja pertanyia a la xarxa viària islàmica i que conduïa cap a una sortida de la ciutat, concretament, cap a la Bâb al-Djadîd o Porta Nova, coneguda posteriorment amb el nom de Porta de Santa Catalina, des d'on partia el camí que arribava a Andratx. El de Sant Feliu era sens dubte un dels carrers radials principals de la Madîna que connectaven l'extremur amb el centre de la ciutat.

Aquesta petit temple fou fundat per l'abad de Sant Feliu de Guíxols³⁴⁴ i data del segle XIII. Aquesta església sofrí modificacions al segle XVI, durant les quals fou ornamentada tant a l'exterior com a l'interior, seguint el gust renaixentista de l'època (Fig. 117). Per mor d'aquestes reformes, a dia d'avui ens ha arribat molt canviada i és difícil distingir el seu aspecte original. Res queda dels arcs diafragmes que aguantaven un enteixinat de fusta. Sabem que al segle XIX es construï una falsa volta de guix que ocultà l'antiga coberta i que es sustentà damunt columnes jòniques molt probablement construïdes durant les reformes del segle XVI (Fig. 118). Tot i això, l'església presenta una planta basilical rectangular d'una sola nau de tres trams. Al primer tram més a prop dels peus s'hi aixeca una tribuna de fusta del segle XIX amb una escala de caragol feta de pedra que li dona accés. Al segon tram, al costat de l'epístola, hi ha un portal lateral i el tercer tram, que està elevat per un escaló, fa la funció de presbiteri. L'absis és pla. L'actual coberta, que és moderna, és de fusta i a dos vessants i els laterals estan oberts

³⁴³ "Item, a XXV del mes de mars... en adop e reparacio del cloquer de la capela del castel royal de Belver, ço es en fer de nou una truge en la esquella qui esta al dit cloquer e en reparacio de una nova apelada lo guaytell". ARP., Dades 1387, f.º 55.

³⁴⁴ J. M. Bover, *Historia general del Reino de Mallorca*, II, Palma, 1848, p. 954-955.

mitjançant unes lluerns quadrades que permeten l'entrada de llum natural a l'interior (Fig. 119).

- Església de Nostra Senyora de la Pau.

Més endavant, en el mateix carrer de Sant Feliu i en la confluència d'aquest amb el carrer de la Pau s'aixecava l'església dedicada a Nostra Dona de la Pau³⁴⁵ i documentada el 1230. Aquest carrer de la Pau apareix ja documentat al moment de la Conquesta i, per tant, formava part de l'entramat urbà islàmic. Tot i que l'església ha desaparegut, en aquest carrer encara s'hi poden veure alguns exemples de cases gòtiques, entre les quals destaca la coneguda com a Can Weyler. A més a més, fa uns anys, després de dur a terme una excavació arqueològica, en el seu subsòl es trobaren les restes d'uns banys àrabs que foren identificats com a Banys d'en Renovard,³⁴⁶ la qual cosa confirma la urbanització islàmica d'aquesta zona.

- Església de Sant Pere del Puig.

Documentada també el mateix any de 1230, apareix l'església de Sant Pere del Puig³⁴⁷ que estava al carrer de Sant Pere. Gaspar Valero afirma que aquest temple fou construït al segle XVI i que el portal acabat amb un frontó triangular que es pot observar al nombre 25 d'aquest carrer, seria l'única resta d'aquella església.³⁴⁸ Si això fos així, voldria dir que la construcció del segle XVI en substituï una d'anterior, la medieval del segle XIII (Fig. 120).

En aquest carrer que encara a dia d'avui uneix la plaça de la Drassana amb el cim del Puig de Sant Pere, hi destaca també un edifici conegut amb el nom d'Alfòndec de l'Hom de Déu, apel·lat altre temps com Alfòndec de la Drassana, atesa la seva situació propera a aquesta. Com ja s'ha dit, en aquesta parròquia de Santa Creu eren diversos els alfòndecs que hi estaven ubicats. A més de l'Hom de Déu, també estan documentats l'alfòndec de Berga situat al carrer de la Mar, i altres dos situats, un al carrer Medinas i l'altre al carrer d'Orell.³⁴⁹ Per altra banda, sembla ser que davant l'oratori de Sant Feliu,

³⁴⁵ Església desapareguda.

³⁴⁶ Banys documentats el 1349 i altra vegada el 1463: M. Barceló Crespí; G. Rosselló Bordoy, *La ciudad de Mallorca...*, p. 320. El carrer de la Pau, on es troba Can Weyler, fou altre temps conegut amb el nom de carrer del Bany del Renovard de Malbosch: D. Zaforteza y Musoles, *La Ciudad de Mallorca. Ensayo histórico-toponómico...*, p. 31.

³⁴⁷ Església desapareguda.

³⁴⁸ G. Valero i Martí, *Itinerarios por el centro histórico de Palma*, Palma, Ajuntament de Palma, 1995, p. 196.

³⁴⁹ M. Barceló Crespí; G. Rosselló Bordoy, *La ciudad de Mallorca...*, p. 318.

al solar on ara s'aixeca el casal de Can Gradolí, s'hi ubicava a l'època la llonja anomenada de Sant Feliu o dels Placentins.³⁵⁰

- Església de Sant Magí.

Als terrenys que actualment ocupa el barri ciutadà de Santa Catalina, s'hi establiren al segle XIII uns ermitans que ja de tot d'una edificaren una petita església. El sant patró d'aquesta comunitat eremítica era Sant Magí i es dedicava a tenir cura d'infants orfes. Malgrat tot, no es pot assegurar per manca de documentació, l'any de la construcció d'aquell oratori, encara que és probable que fos bastit aproximadament entre 1250 i 1260. La ubicació sembla ser que era al mateix solar o molt a prop de l'actual parròquia de la Immaculada Concepció, al carrer de Sant Magí. Tot i que d'aquesta primitiva església no n'ha quedat cap resta, quasi bé podem afirmar que es tractava d'un edifici que responia al model gòtic primitiu d'església de planta rectangular d'una sola nau dividida en dos o més trams per arcs ogivals de diafragma, capçalera plana, coberta d'enteixinat de fusta a dos vessants i sense capelles laterals. A més de l'església, al costat d'aquesta, els ermitans construïren l'orfenat i un cementeri.

- Església de Sant Nicolau de Portopí.

Dins aquesta mateixa parròquia, però també situada extramurs, cal destacar l'església de Sant Nicolau de Portopí. En un principi aquesta petita església, documentada l'any 1246, no estava situada al mateix lloc que actualment, sinó més a prop del port de Portopí. A diferència de l'altre port que estava situat a prop de la desembocadura de sa Riera i que era destinat als pescadors, el de Portopí era el moll on hi atracaven els vaixells de grans dimensions i, en certa manera, es pot afirmar que era el port més important de la ciutat. Per mor d'aquesta importància, es té constància que es dictaren unes ordenances per tal que cada cert temps el port fou netejat i degudament dragat, tenint cura així del seu bon manteniment. A més a més, d'època medieval cal destacar també l'existència de diverses torres al seu voltant que servien per a la defensa del port. Un document estipula que el número total de torres en aquell lloc era de cinc,³⁵¹ però en canvi, si tenim en compte la pintura del Sant Jordi de Pere Niçard com a document gràfic, veiem com tan sols se n'hi observen quatre. Actualment, de totes aquestes torres

³⁵⁰ M. Barceló Crespi; G. Rosselló Bordoy, *La ciudad de Mallorca...*, p. 312.

³⁵¹ G. Llompart, « El saqueo de Portopí por la "Montaña Negra" (1412) y otras historias de corsarios, a *BSAL*, 41 (1985), p. 188.

tan sols en queden dues: la torre dels Senyals i la torre de Peraires, que en aquella època, una cadena que anava d'una a l'altra, servia per tancar el port.

Aquesta església està documentada per primera vegada en una donació feta a la ciutat pel rei Jaume I el 7 de juliol de 1246, però en el segle XIX fou desmuntada pedra a pedra i reconstruïda en el lloc on es troba actualment.³⁵² Exteriorment, la façana principal presenta un mur quasi bé despulrat de decoració. El portal principal està centrat i presenta un arc ogival i en el timpà hi ha un escut de la Universitat de la Ciutat i Regne de Mallorca. A sobre s'hi obre un òcul. La façana acaba amb una teulada a dos aiguavessos i en el vèrtex s'hi aixeca una espadanya formada per un arc ogival (Fig. 121). Els murs laterals són completament llisos sense cap obertura ni ornamentació. A la façana posterior del temple s'hi entreveu el darrer arc diafragma que queda totalment vist al mur de l'absis i a cada costat d'aquesta façana s'hi obren dos ulls de bou. Ben igual que a la façana principal, en el vèrtex de la façana posterior també s'hi aixeca una altra espadanya similar a l'anterior esmentada i que alberga una campana. L'interior del temple està format per una planta basilical d'una sola nau amb capelles entre els contraforts. La nau està dividida en tres trams mitjançant dos arcs ogivals de diafragma (Fig. 122). El presbiteri està situat en el darrer tram i es troba elevat per dos escalons. La capçalera és plana, però hi destaca un tercer arc diafragma germà dels dos anteriors i que és el que s'entreveu a la façana posterior. Els arcs ogivals suporten una volta de pedra apuntada amb llunetes, que substituï el primitiu sostre de fusta, les quals es transformen amb les capelles laterals. Aquestes capelles són de planta rectangular i estan cobertes per una volta apuntada.

Aferrat al temple, a l'any 1340 s'hi fundà un hospital que agafà el mateix nom de l'església. Sembla que l'establiment d'aquest hospital en aquell lloc es decidí per la necessitat d'assistir als mariners del port.

La Part Forana.

A l'hora de fer l'estudi del paisatge monumental de la part forana mallorquina hom es troba amb l'inconvenient que, a diferència de la ciutat de Mallorca on a 1229 ja existeix un traçat urbà plenament consolidat, la ruralia està conformada mitjançant alqueries i

³⁵² M. Barceló Crespi; G. Rosselló Bordoy, *La ciudad de Mallorca. La vida cotidiana en una ciudad mediterránea medieval*, Palma, Lleonard Muntaner, Editor, 2006, p. 97-98.

rafals, que no són altra cosa que explotacions agrícoles que formen àrees de població disseminada de les quals en destaca l'alqueria més important, que fou precisament allà on s'aixecà el temple parroquial que cobria les necessitats culturals de tot el districte. Ja vaig dir al seu moment que a l'any 1229 sembla que, a part de la ciutat, les dues úniques alqueries que són anomenades viles i que devien tenir un cert entremat urbà en aquella època són Inca i Sineu.

Així doncs, s'ha optat per dividir la part forana mallorquina tenint en compte els quatorze *djuz* o districtes islàmics, inserint en cadascun les diferents esglésies que hi foren construïdes entre 1229 i 1349.

Pel que fa a les esglésies parroquials de la part forana, d'entre els pocs exemples que han arribat a dia d'avui amb més o menys modificacions, en destaquen tres esglésies, que a més, al segle XIII foren tres parròquies de poblacions disseminades. Santa Maria de Castellitx (1241), Sant Pere d'Escorca (1247) i Sant Miquel de Campanet (1248).

De totes les esglésies parroquials que foren aixecades a la part forana mallorquina durant el segle XIII, la major part foren reedificades de bell nou durant el segle XIV, d'altres simplement s'anaren engrandint depenent de la necessitat d'espai que tenien. A més a més, quasi bé tots els temples parroquials aixecats a la ruralia mallorquina durant el tres-cents, foren posteriorment substituïts, una tercera vegada i alguns fins i tot una quarta, per nous edificis que es construïren, o bé en època moderna o, en alguns casos, durant el segle XIX. Per aquesta raó són molt poc nombroses les esglésies tres-centistes que han arribat, bé parcialment, bé senceres, a l'actualitat. Tot i això, alguna vegada podem saber com era l'església del segle XIV gràcies a la descripció que se'n féu tot just abans d'esser destruïda i substituïda pel nou edifici. De fet, d'aquestes esglésies tan sols hem podem incloure tres: les parròquies de Sant Andreu de Santanyí, de Sant Llorenç de Selva i de Sant Jaume d'Alcúdia.

Pel que fa a les altres esglésies parròquials de la ruralia mallorquina, malgrat cap d'aquestes hagi estat conservada, es poden classificar en tres tipus diferents d'edificis segons la seva evolució constructiva: esglésies parroquials ampliades a partir del primitiu edifici del segle XIII, esglésies parroquials construïdes a principis del segle XIV i esglésies parroquials construïdes de bell nou a partir de la segona meitat del segle XIV.

a) Esglésies parroquials ampliades a partir del primitiu edifici del segle XIII.

Aquests temples parroquials havien estat erigits a partir de la segona meitat del segle XIII seguint el model constructiu de l'arquitectura gòtica primitiva, però a diferència d'altres, en lloc de ser substituïts per un edifici nou a principis del segle XIV, l'església primitiva s'anà ampliant mitjançant la construcció de nous trams o bé amb l'obertura de capelles laterals entre els contraforts. És el cas de les parròquies de les viles de: Calvià, Muro, Sencelles, Petra, Escorca, Esporles, Santa Margalida, Artà, Bunyola, Manacor, Pollença, Sineu i Valldemossa.

b) Esglésies parroquials construïdes a principis del segle XIV.

Ja s'ha vist que tan sols les esglésies parroquials de Santanyí i de Selva que foren construïdes a principis d'aquest segle han arribat, en part, fins als nostres dies. A més a més d'aquests dos temples, n'existiren d'altres que també foren construïts a principis dels tres-cents, però que no han estat conservats. Aquests temples parroquials són els de les viles de: Campos, Alaró, Montuiri, Binissalem, Santa Maria del Camí, i Inca.

c) Esglésies parroquials construïdes de bell nou a partir de la segona meitat del segle XIV.

A la Part Forana mallorquina hi hagué tota una sèrie d'esglésies parroquials que foren construïdes de bell nou, però que les obres s'iniciaren durant la segona meitat del segle XIV, és a dir, una vegada que el Regne de Mallorca ja havia estat integrat altra vegada dins la Corona d'Aragó. Tot i això, crec que és important esmentar-les i, d'aquesta manera, poder completar el llistat corresponent a la butlla papal de 1248 i posar de manifest quin fou el procés constructiu i evolutiu de totes. És el cas de les esglésies parroquials de les viles de Sóller, Porreres, Lluçmajor, Algaida, Bellver, Felanitx, Campanet, Andratx, Marratxí, Sant Joan i Puigpunyent.

Durant el segle XIII, a la part forana de Mallorca hi ha constataades dues fundacions conventuals. Es tracta del monestir premonstratès de Bellpuig d'Artà, documentat a partir de 1237 i del monestir franciscà de Miramar, a Valldemosa, fundat l'any 1276.

A la ruralia de Mallorca es documenten en aquest mateix segle tres fundacions hospitalàries més: l'hospital de la Sang d'Inca (1271), l'hospital de Sant Elm de la Palomera a Andratx (1279) i l'hospital de Sant Jordi de Sineu (1294). D'aquests tres

hospitals tan sols se'n conserven dos. El de la Palomera i el de Sineu han arribat a l'actualitat, tot i que amb modificacions, en canvi el d'Inca va desaparèixer a finals del segle XIX, encara que, gràcies al testimoni de Geronimo de Berard, sabem com era l'església.³⁵³

A l'hora de referir-nos a l'arquitectura palatina duita a terme al segle XIII a la part forana mallorquina, cal destacar la capella dedicada a Sant Gabriel construïda dins el Castell del Rei de Pollença.

Com ja s'ha vist, en moltes de les alqueries d'època musulmana s'hi aixecaren les primeres parròquies de l'illa, però a vegades, depenent de l'extensió del districte o bé de com està repartida la població, era necessària la construcció d'alguna altra església per tal que tots els habitants vessin cobertes les seves necessitats culturals. Aquestes són les anomenades esglésies sufragànies, que eren temples que depenien de les parròquies. A dia d'avui la major part d'aquestes esglésies han desaparegut, però a la part forana n'hi ha un grup que, més o manco alterades, han arribat als nostres dies.

A partir de la reincorporació de la Corona de Mallorca dins la Corona d'Aragó, entre els anys 1343 i 1349, a la part forana foren molt poques les esglésies que es construïren. Per una banda, des de la conquesta de 1229, a Mallorca s'havia teixit tota una xarxa eclesiàstica que quasi bé abraçava la pràctica totalitat de l'illa. A més a més, aquesta època que va transcórrer, entre la presa del regne de Mallorca i la mort del rei Jaume III, fou una època molt convulsa i tensa a causa dels continus conflictes i tensions entre la Corona d'Aragó i els diferents intents que Jaume III propicià per tal de recuperar el seu territori. Si això no fos suficient, cal afegir-hi el desastre que provocà la gran mortaldat propiciada per la pesta negra. Per tant, una i altra cosa féu que el ritme constructiu baixàs considerablement. Malgrat tot, és durant el 1348, i com a causa directa de l'epidèmia que s'aixecaren dos santuaris al cim de dos puigs de Mallorca. Aquesta pràctica d'edificar santuaris dedicat a la Mare de Déu ja s'havia encetat al segle XIII, primer a Lluc i, després, a Sant Salvador d'Artà. Ara, a finals de la primera meitat del segle XIV, li seguiran dues noves fundacions a Felanitx i a Pollença. Aquestes fundacions marianes amb la consegüent construcció de santuaris i ermites situades damunt els principals pujols mallorquins se seguiran efectuant durant els segles següents i fins pràcticament la meitat del segle XIX.

³⁵³ G. de Berard, *Viaje a las Villas de Mallorca 1789*, Palma, Luis Ripoll, Editor, Ajuntament de Palma, 1983, p. 263.

El districte d'*Al-ahwaz al-madina* (exceptuant la ciutat de Mallorca).

Andratx.

Durant l'època islàmica, l'actual vila d'Andratx formava part del districte de la ciutat i constituïa una de les nombrosos alqueries en què es distribuïa la població d'aquella contrada. L'alqueria islàmica d'Andaray apareix al Llibre del Repartiment com a Andraig i aquella contrada juntament amb la resta del districte islàmic passà a formar part de les propietats del bisbe de Barcelona, Berenguer de Palou.

- Església parroquial de Santa Maria.

La primera església parroquial dedicada a Santa Maria està documentada el 1240³⁵⁴ i fou al raiguer d'aquest temple on s'anà conformant l'actual vila. A partir del segle XIV, amb les Ordinacions de Jaume II de Mallorca de l'any 1300, la primitiva alqueria, a partir de la conquesta catalana havia anat creixent, adquirí el títol de vila i fou dividida en tres barriades: es Pantaleu, es Pou Amunt i l'Almudaina. Alguns carrers d'època medieval que es troben en aquests barris són: el carrer de l'Estrella, de sa Planeta, de la Pau, de ses Escoles, del Carme, de Sant Bartomeu o del Nord. A més a més, hom se n'adona observant el plànol de la vila, de la diferència de traçat urbanístic del nucli medieval respecte de l'eixample posterior del poble. Fou durant el segle XIV quan l'església primitiva s'anà engrandint i al segle XV fou substituït per una nova església, la qual tornà a ser engrandida al segle XVI mitjançant la construcció de tres capelles per banda, fins que a l'any 1703 fou necessària la construcció d'un nou temple, l'actual, que constitueix un exemple d'església gòtica tardana que segueix el model arquitectònic del gòtic meridional (Fig. 123).

- Església i hospital de Sant Elm de la Palomera.

Per altra banda, a l'actual nucli urbà de Sant Elm està documentat l'any 1279 en una donació de Bernat Bassa, que era el senyor d'aquestes terres, al rei Jaume II de Mallorca per tal que hi construís un hospital destinat als mariners de la zona. Al voltant d'aquesta institució hospitalària, el mateix monarca, a partir de les Ordinacions de 1300 hi pretenia fundar una nova pobla anomenada la Palomera, però aquest projecte de vila no va tenir èxit. Malgrat tot, l'hospital fou conegut amb la denominació de Sant Elm de la Palomera (Fig. 124). Les instal·lacions hospitalàries estaven formades pel mateix

³⁵⁴ R. Rosselló Vaquer; J. Bover Pujol, *Història d'Andratx. Segles XIII-XIV*, Ciutat de Mallorca, Gràfiques Miramar, 1978, p. 182.

hospital i per una capella o església que fou dedicada a Sant Elm. Posteriorment, està també documentada la construcció d'una torre de vigia que l'any 1302 el rei manà aixecar. Tot i que amb algunes modificacions posteriors, el recinte ha estat conservat. Així, la capella està formada per una planta quasi bé quadrada d'un sol tram que originalment degué estar coberta per un embigat de fusta (Fig. 125). A l'any 1693, la coberta de fusta fou substituïda per l'actual volta de creueria tancada per una clau en la qual s'hi observa l'escut de la vila d'Andratx (Fig. 126). A part de l'interior, és interessant la façana de l'oratori que és formada per un portal arquivat i una petita claraboia a damunt. Però el que crida l'atenció són les dues finestres rectangulars a banda i banda d'aquest que recorden les *fenestralae* de la capella de la Santa Creu del castell reial de Perpinyà i que, a l'església rossellonesa, servien per poder observar les relíquies des de fora del temple quan aquest estava tancat (Fig. 127).

Calvià.

- Església parroquial de Sant Joan.

L'antiga alqueria islàmica de *Qalbiyan* és on s'ha de cercar l'origen de l'actual vila de Calvià que, després de la conquesta cristiana, va anar creixent al voltant de l'església de Sant Joan, construïda damunt un pujol i que apareix per primer cop documentada a l'any 1248 a la butlla del papa Innocent IV,³⁵⁵ tot i que l'arxiduc Lluís Salvador en datà la seva construcció a l'any 1235. Pareix ésser que aquest temple, que seguia el model arquitectònic de les esglésies gòtiques primitives, estava format per una planta rectangular d'una sola nau, sense capelles laterals i dividida en quatre trams mitjançant tres arcs ogivals de diafragma que sustentaven un enteixinat de fusta a dos vessants.³⁵⁶ Aquest temple primitiu fou engrandit amb dues capelles, per primera vegada a l'any 1580. Posteriorment sofrí altres reformes els anys 1602, amb la construcció de tres capelles més i el 1780 se n'edificaren dues més³⁵⁷, fins que fou totalment reconstruïda a partir de 1867. També, durant el segle XIII es constituí la Universitat de Calvià (1285). A partir de l'any 1300, l'alqueria de Calvià elevà el seu rang al de vila de la mà del rei de Mallorca.

³⁵⁵ J. Amengual i Batle, MSSCC., « Mesquites, esglésies... », p. 45.

³⁵⁶ A. J. Aguiló Llofriu « et al. », *Calvià. Guia dels pobles de Mallorca*, Mallorca, Hora Nova, S.A., 2003, p. 28.

³⁵⁷ L. S. Habsburg Lorena, *Las Baleares descritas por la palabra y por la imagen, tomo VIII...*, p. 19-20.

Estellencs.

- Església parroquial de Sant Joan.

La vila d'Estellencs, nascuda a conseqüència del desenvolupament de l'alqueria islàmica d'*Istilyân*, es formà a partir de les Ordinacions de Jaume II i no tengué seu parroquial fins a 1913, però tot i això, gràcies a una deixa testamentària de 1256 coneixem l'existència de l'església de Sant Joan, que era sufragània de la parròquia de Puigpunyent i que fou l'origen del poble. El nucli de població ja apareix documentat l'any 1234 amb el nom de *Stellenchs*, que amb el pas del temps es transformarà en Estellencs. Pareix ésser que el temple primitiu fou ampliat en diverses ocasions fins que al segle XVII es reconstruí totalment.

Puigpunyent

Arreu de l'actual terme municipal de Puigpunyent hi ha documentades tot un grapat d'alqueries islàmiques que amb el temps esdevingueren possessions, entre les quals en destaquen Albusani (Son Cortei), Biniarxac (Son Vic de Superna), Biniorrac (Son Nadal de Superna), Arratxa (es Ratxo) o Tabuger (Son Roca). A part de la vila de Puigpunyent, al terme municipal també hi destaca el llogaret de Galilea, que sembla que derivaria del mot àrab 'ala'iluyya i que també degué ser una alqueria musulmana que esdevingué amb el temps un nucli urbà.

- Església parroquial de Santa Maria de Puigpunyent.

Pel que fa al nucli de Puigpunyent, la denominació més antiga apareix a la butlla papal de 1248 en què s'esmenta la parròquia de Santa Maria de *Podio Pungenti*. Aquesta església ja està documentada l'any 1242³⁵⁸ i fou a partir de la seva construcció que es desenvolupà l'actual vila. D'aquesta primitiva església tan sols en tenim la notícia que, a l'any 1417, es va haver de restaurar per mor de les goteres³⁵⁹ i que a finals del segle XVII fou proposat canviar l'orientació de l'altar respecte del portal major. L'església del segle XIII fou substituïda pel temple actual a finals del segle XVIII. Malgrat que al 1300 Jaume II també concedí a Puigpunyent el títol de vila, aquesta era una de les

³⁵⁸ R. Rosselló Vaquer; J. Segura, *Història de Puigpunyent. Segles XIII-XIV*, Palma, Leonard Muntaner Editor, 1996, p. 32.

³⁵⁹ C. Castells Valdivieso, « et al. », *Puigpunyent. Guia dels pobles de Mallorca*, Mallorca, Hora Nova, S.A., 2001, p. 33.

menys poblades de Mallorca, situació que empitjorà durant la segona meitat del segle XIV a conseqüència dels enfrontaments entre Mallorca i Catalunya i de la pesta negra de 1348. Si a dia d'avui s'observa el plànol de la vila, encara és perfectament possible destriar el seu origen als voltants del temple parroquial. Així, el poble apareix dividit en dues barriades que geogràficament estan separades pel torrent de sa Riera. Per una banda, al costat esquerra s'aixeca el barri de la vila que constitueix el petit nucli antic i al costat dret del torrent s'hi situa el barri des Serral, que constitueix l'eixample del poble. De la primitiva església de Santa Maria no n'ha quedat cap traça, i de la mateixa manera, poques són també les restes d'arquitectura civil gòtica que s'han conservat. Tan sols a Son Serralta s'obri un portal ogival renovat, que dóna pas a la clastra de la possessió des del vestibul. Aquesta possessió apareix ja documentada al segle XIV i era coneguda com l'alqueria de sa Melera.

Marratxí

L'actual terme municipal de Marratxí és juntament amb el d'Escorca un exemple més de població disseminada, encara que a partir de la segona meitat del segle XVII es començaren a formar els actuals nuclis urbans existents al terme. Si bé, actualment no existeix cap població amb el nom de Marratxí i, per tant, aquest tan sols designa el nom del terme municipal, no sempre fou així.

- Església parroquial de Santa Maria.

El topònim Marratxí té el seu origen en el nom d'una alqueria islàmica anomenada *Murhiyan*, que a la documentació catalana apareix sota la grafia *Morian*. L'església parroquial de Santa Maria de Marratxí, documentada des del 1240,³⁶⁰ fou edificada als voltants de l'alqueria islàmica, a la zona de can Gramanera, prop del camí anomenat de Muro,³⁶¹ la qual cosa propicià la formació de l'actual llogaret de Marratxinet, que per altra banda, des del segle XIII fins a la segona meitat del segle XX havia estat conegut amb el topònim de Marratxí. Està documentat un canvi de dedicació a l'església parroquial, ja que a 1348, essent rector Ferrer Escot, l'església prengué per titular Sant Marçal. La seu parroquial restà a la vila de Marratxí fins al 1559, any en què es començà la construcció d'un nou temple al mateix solar on a dia d'avui es troba l'actual

³⁶⁰ R. Rosselló Vaquer, *La Ciutat de Mallorca en el segle XIII (documentari) I, Felanitx, 2001*, p. 27.

³⁶¹ B. Massot i Muntaner, « et al. », Marratxí. Guia dels pobles de Mallorca, Mallorca, Hora Nova, S.A., 2002, p. 38.

església parroquial al nucli de sa Cabaneta, la qual és fruit de reformes i engrandiments duts a terme després dels desperfectes que sofrí com a conseqüència del terratrèmol del 1851. Tanmateix amb el pas del temps, la primitiva església de Marratxí va desaparèixer sense deixar cap rastre de l'edifici.

El districte d'*Inkan*.

Inca.

L'alqueria islàmica d'*Inkan* va donar nom a tot el djuz que a més d'aquesta, també abraçava els actuals termes municipals de Selva, Mancor de la Vall, Campanet, Búger i sa Pobla. Durant la dominació àrab, l'alqueria d'*Inkan* ja destacava d'entre les altres per ser una de les més importants i més grans de Mallorca. Malgrat no s'hagin trobat restes arqueològiques ni fonts documentals que ho confirmin, es dona per certa la hipòtesi que les esglésies de Santa Maria i de Sant Bartomeu substituïren dues mesquites que s'aixecaven als mateixos solars d'aquests dos temples cristians. A més a més, està documentada l'existència d'una altra mesquita que a l'any 1241 pertanyia a Ramon Frener i estava situada dins la porció dels homes de Barcelona,³⁶² porció que estava situada a la part del nord i del llevant del nucli de població. D'aquesta mateixa època està també documentada l'existència d'una teulera a un indret conegut com Mandrava i el nom del seu propietari, Enmet Arrahin.³⁶³ Un altra topònim documentat que apareix al Llibre del Repartiment és Cariath Azoch (*qaryat as-süiq*), que significa l'alqueria del mercat, per tant, això reforça també la hipòtesi que ja en aquell temps Inca era un important mercat. Finalment, en el Llibre dels Feys del rei Jaume I, Inca apareix esmentada com "l'alqueria major que és en Mallorques",³⁶⁴ per tant, totes aquestes dades demostren que ja en temps dels moros, Inca era un important centre urbà i que molt probablement ja es devia haver format una petita xarxa urbana amb alguns carrers. Aquesta idea també queda reforçada per la situació estratègica de l'alqueria, tot just a mig camí de la important i antiga via de comunicació que des de l'època romana unia les ciutats de Pol·lèntia i de Palma. De la colonització islàmica, està ben documentada i

³⁶² G. A. Reus i Planells, « L'art gòtic a Inca. Arquitectura religiosa »..., p. 153.

³⁶³ L'actual topònim de Mandrava prové del mot àrab *al-madraba* que precisament significa "la teulera".

³⁶⁴ A. Vinas ; R. Vinas, *Le Livre des Faits de Jaume le Conquérant*, Perpignan, Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales, 2007, [94], p. 107.

es conserva en part la xarxa de qanats així com també la Font de la Vila, coneguda actualment amb el nom de sa Font Vella.

En el Repartiment de Mallorca, el districte d'Inca formà part de les possessions del rei, i juntament amb Ciutat i Sineu, són els tres únics nuclis urbans que reben l'apel·lació de vila. Cal tenir en compte que a la vila d'Inca, només durant el segle XIII es dugué a terme la construcció de quatre esglésies. Es fundà la parròquia, es construí un hospital i s'edificaren dues esglésies més sufragànies. Per tant, aquest fet ja deixa veure que en aquell segle Inca ja quedà consolidat com a nucli urbà i així es convertia en la població més important de la ruralia mallorquina.

- Església parroquial de Santa Maria.

“A l'any 1242 està documentada l'existència d'un primer capellà a Inca, per tant, molt probablement, si l'església encara no s'havia construït, sí que la parròquia havia estat fundada. Altres documents referits al mateix edifici mencionen el cementeri, situat segurament al costat de l'església i documentat ja pel febrer de 1245. L'església també apareix esmentada a la butlla papal signada a Lió el 14 d'abril de 1248 i un testament del mes de juliol de 1256 fa referència a l'obra de l'església de Santa Maria d'Inca. D'aquesta primera església, no n'ha quedat cap rastre, però tenint en compte que es tracta d'una de les primeres construccions religioses dutes a terme tot just després de l'arribada a Mallorca del rei En Jaume, cal pensar que la tipologia arquitectònica degué ser la mateixa que la de l'arquitectura de l'època de la repoblació. Així, la primera església inquera de Santa Maria, devia tenir una planta rectangular d'una sola nau amb alguns trams separats per arcs diafragmes ogivals, una capçalera plana, un portal d'arc de mig punt, poques finestres i petites, i una espadanya on s'hi situava la campana”.³⁶⁵

A partir de l'any 1300, talment com ja hem esmentat en altres ocasions, Mallorca i de forma més concreta Inca, sofrí un fort augment de població, circumstància que féu que la primera església fos insuficient per acollir el gran nombre de fidels i, per això, es decidí substituir aquest primer temple per un altre de majors dimensions. Gràcies a una làpida sepulcral del prevere Guillem Sabadell conservada en un mur de l'actual temple, podem afirmar que ja el 1329 aquesta església gòtica estava acabada. D'aquesta segona església sabem que era formada per una planta basilical d'una sola nau i que tenia capelles entre els contraforts. El que no està documentat és com era el cobriment de

³⁶⁵ G. A. Reus i Planells, « L'art gòtic a Inca. Arquitectura religiosa... », p. 147-148.

l'església, per tant, no sabem si el temple estava cobert per un enteixinat de fusta a dos vessants o bé tenia la coberta de pedra de volta de creueria. Malgrat no disposam de documentació per afirmar com era aquest temple, cal que tinguem en compte les restes que han arribat fins als nostres dies de les esglésies tres-centistes de Santanyí i Selva, esglésies que foren cobertes de volta de creueria i, per tant, podem concloure que l'església parroquial inquera també fos coberta d'aquesta mateixa manera. Finalment, aquesta segona església fou substituïda per una nova edificació, l'actual, començada al segle XVIII. Tot i això, voldria destacar que amb la darrera restauració que es va dur a terme a l'edifici, varen aparèixer dos arcs ogivals. El primer està situat a l'interior del temple, concretament al mur que separa les capelles de Sant Blai i del Sagrat Cor de Jesús (Fig. 128). El segon arc està situat a l'exterior de la façana lateral dreta del temple, just damunt el portal dels homes. Es tracta d'un arc ogival cegat que podria tenir la funció de descàrrega (Fig. 129). El fet que no s'hagin realitzat estudis arqueològics al respecte, obliga a tractar el tema de manera hipotètica sense poder assegurar si les dues restes formarien part de l'església medieval del segle XVI.³⁶⁶

- Església i hospital de la Sang.

Per altra banda, a partir de 1271 ja hi ha referències a l'hospital de la Sang i a la seva església, la qual sabem que estava situada a la plaça de la parròquia i que fou destruïda a finals del segle XIX. Aquesta primera referència la trobam en un testament. Això ens fa pensar que no devia fer massa anys que la institució hospitalària havia estat fundada. L'hospital estava format per dos edificis que s'aixecaven en un mateix solar. D'una banda, l'hospital pròpiament dit i, de l'altra, l'església que era dedicada al Sant Crist de la Sang. Sembla ser que l'hospital fou esbucacat a les darreries del segle XIX, però l'església es conservà fins a finals de la primera dècada del segle XX. El temple tenia una planta rectangular d'una sola nau dividida en cinc trams per arcs ogivals de diafragma i sense capelles laterals. El sostre era format per un enteixinat a dos vessants i estava acabada per uns capçalera plana. El darrer tram feia les funcions de presbiteri.

A part d'aquests dos temples, durant aquest segle XIII, apareixen documentades dues esglésies sufragànies, situades fora del nucli urbà.

³⁶⁶ G. A. Reus i Planells, « L'art gòtic a Inca. Arquitectura religiosa... », p. 150-151.

- Església de Sant Bartomeu.

Una referència toponímica datada del 5 de maig de 1250 esmenta el puig de Sant Bartomeu d'Almadrava (*Al-madrava*).³⁶⁷ Si bé és ver que no s'anomena una església, és molt probable que aquesta denominació toponímica fes referència a un temple religiós. Una altra més que probable possibilitat és que l'església medieval s'aixecàs damunt una antiga mesquita, que com ja hem vist, era el costum a l'època. Tanmateix l'edifici islàmic no ha estat documentat ni tampoc s'hi han realitzat excavacions arqueològiques que així ho puguin constatar. Malauradament, el temple medieval no ha estat conservat, però sí n'han quedat algunes restes que ens permeten suposar com degué ésser. D'una banda, en destaca l'espadaña formada per dos arcs ogivals, un més gran que l'altre i que allotgen dues campanes (Fig. 130). D'altra banda, entre els dos portals actuals de l'església hi ha les restes del portal medieval actualment paredat de mig punt amb dovelles radials (Fig. 131). Pel que fa a l'edifici medieval, tot i que no he pogut trobar cap descripció de com fou, cal pensar que és molt probable que constituís un exemple més del tipus arquitectònic d'església d'una sola nau amb una planta dividida en trams per dos o tres arcs ogivals i coberta d'un embigat de fusta a dos vessants. Amb el temps, aquesta església que esdevingué seu d'un monestir de monges jerònimes a partir de 1534, influirà en el desenvolupament del barri de Sant Bartomeu i així quedarà connectada al nucli original inquer. Al segle XVII el temple primitiu fou substituït per l'actual d'estil barroc, així, les obres de la nova església començaren l'any 1638 i es perllongaren fins a 1671.

- Església de Santa Magdalena del Puig.

En un testament datat de l'any 1284 apareix per primer cop una referència documentada que esmenta l'església dedicada a Santa Magdalena que s'aixeca damunt el puig d'Inca (Fig. 132).³⁶⁸ Aquesta petita església, que ha estat conservada, no ha quedat exempta com moltes altres d'haver sofert modificacions, restauracions i ampliacions més o manco encertades. Tot i això, encara a dia d'avui conserva una certa unitat d'estil, sobretot pel que fa a l'interior de l'edifici i precisament això fa que es pugui afirmar que, malgrat la importància que gaudí Inca durant l'Edat Mitjana, en l'actualitat es tracta de l'únic edifici gòtic que es conserva sencer al municipi. L'església actual està formada per una planta rectangular d'una sola nau dividida en quatre trams mitjançant

³⁶⁷ P. J. Llabrés i Martorell; R. Rosselló i Vaquer, *Inca en la història...*, p. 95.

³⁶⁸ P. J. Llabrés i Martorell; R. Rosselló i Vaquer, *Inca en la història...*, p. 118.

tres arcs ogivals de diafragma que aguanten un enteixinat de fusta a dos vessants (Fig. 133). No té capelles laterals, tot i que en el tercer tram del costat de l'epístola s'hi obre un arc ogival cegat que aparegué baix els diversos referits durant les darreres obres de restauració que es dugueren a terme a l'any 2000 (Fig. 134). També durant aquests treballs s'obriren finestres ogivals en el segon i quart tram del mur del costat de l'evangeli. Ara bé, l'edifici original aixecat al segle XIII no era tan gran com és ara i tan sols constava de tres trams separats per dos arcs de diafragma. Segons mostra la documentació referent a la visita de l'any 1570 efectuada pel bisbe Diego de Arnedo, sabem que l'església presentava un estat nefast, quasi bé de ruïna i que quatre anys després un dels dos arcs es va haver de refer. A mes, ja anteriorment, el 1530 s'havia hagut de reconstruir l'altre. A l'any 1696 l'estat no havia millorat i sembla que de l'església gairebé no en quedava més que l'estructura arquitectònica, això és les parets mestres i els arcs de diafragma. Originalment l'edifici tenia un magnífic enteixinat de fusta policromat, però amb el pas del temps i la poca cura que se'n tengué, acabà per perdre's en el segle XIX. Atesa la mala conservació de l'església, entre 1885 i 1900 s'hi feren obres de consolidació de l'estructura antiga, l'antic enteixinat medieval fou totalment substituït per un de bell nou, es taparen les dates de 1530 i 1574 que hi havia sobre els arcs i que recordaven que havien estat reconstruïts al segle XVI. No se sap certament de quan data l'ampliació del temple que consistí en la construcció d'un tercer tram als peus, però molt probablement fos durant el transcurs del segle XVII. En aquest tram s'hi construí un cor format per un arc rebaixat, que probablement amb la reforma de 1934 fou substituït i es construí el tercer arc ogival de diafragma.³⁶⁹

És també durant aquesta època quan a la vila s'estableix tot un sector artesanal format per teixidors, sabaters, gerrers, entre d'altres. També està documentada l'existència de població jueva que en aquell temps depenien del call de la ciutat de Mallorca. Pel que fa a les institucions de la vila, el 1258 ja s'esmenta el mercat, el celler episcopal el 1263, el celler reial el 1282 i el 1285 ja s'esmenta la Cúria d'Inca, encara que a l'any 1242 ja es té notícia d'un primer batle anomenat Pere Ferrandis. També és important en aquest segle, destacar la concentració de molins existents a la vila. Tot just després de la conquesta del 1229 ja se'n comptabilitzaven una trentena, la major part d'ells concentrats al Serral de les Monges, a prop de l'església de Sant Bartomeu, i també als terrenys de l'eixample ocupats actualment pel barri des Cos. A partir del segle XIV, el

³⁶⁹ G. A. Reus i Planells, « L'art gòtic a Inca... », p. 155.

primitiu nucli urbà que s'havia format durant els segle XIII anà creixent. L'augment demogràfic que afectà a Inca provocà la necessitat de construir un nou temple parroquial, el qual fou començat a partir de 1300 i acabà substituïnt la primera església de Santa Maria. Aquesta segona església gòtica no s'ha conservada ja que al segle XVIII fou substituïda per l'actual. A més a més, a l'any 1325 el papa Joan XXII autoritzà la fundació d'un convent franciscà a la vila mitjançant la butlla "Sincerae vestrae religionis", la qual dirigí al custodi dels fraimenors de Barcelona autoritzant la fundació del convent franciscà inquer. El 1341 començà l'edificació de l'església gòtica i sabem que fou acabada durant el pontificat del bisbe Pere Cima (1375-1390). Ben igual que la parroquial, també fou substituïda per l'actual temple a finals del segle XVIII. Aquest fou l'únic orde religiós establert a la part forana mallorquina durant el segle XIV.

- Església i convent de Sant Francesc.

Per saber com era aquella primer església gòtica, ens cal acudir a Gerónimo de Berard qui, al seu *Viaje a las villas de Mallorca*, ens ofereix una descripció de l'obra. Així doncs, quan Berard visita l'església franciscana d'Inca, es troba amb un temple en el qual ja s'han començat les obres del nou edifici barroc, però tot i això, encara queden importants vestigis de l'anterior construcció. Gràcies a la seva descripció, podem entendre que l'església estava formada que una planta rectangular d'una sola nau, amb cinc capelles a cada costat situades entre els contraforts i que es corresponien als diferents trams del temple. En aquell moment, de l'església gòtica encara es conservaven els primeres tres arcs ogivals que aguantaven un enteixinat de fusta, en canvi, els dos darrers arcs situats més a prop de la capçalera ja havien estat substituïts per arcs de mig punt.³⁷⁰

Al segle XVIII, l'església medieval fou destruïda i substituïda per l'actual edifici barroc. Tot i que fins a l'any 1974 es podia veure a la façana actual l'antic portal gòtic del segle XIV (Fig. 135), que amb una desafortunada reforma fou substituït per l'actual de factura neogòtica, de l'anterior temple encara en queda una sèrie d'arcs situats damunt les actuals capelles laterals del costat de l'Evangeli, que servien per comunicar entre si els espais situats a sobre de les antigues capelles gòtiques (Fig. 136). A dia d'avui aquests arcs estan cegats i amb la reforma barroca foren substituïts per altres de mig punt i més

³⁷⁰ G. de Berard, *Viaje a las villas de...*, p. 259.

alts, atès que l'església gòtica era més baixa que l'actual (Fig. 137). Pel que fa al claustre medieval del convent, no se'n té cap notícia i fins ara no ha estat documentat, però és molt probable que ja en el segle XIV se'n construís un al mateix lloc on a dia d'avui hi ha l'actual, ja que cal tenir en compte que el claustre era l'espai al voltant del qual s'organitzaven les diferents estances conventuals i, en si mateix constituïa un àmbit habitual en tots els convents i monestirs.

La fundació i posterior construcció del convent de frares menors tengué com a conseqüència la formació de l'actual barri de Sant Francesc, en el qual, s'hi erigí el call l'any 1372. Pel que fa a la xarxa urbana medieval inquera, ja apareixen documentats un segle més tard, tota una sèrie de carrers que conformen el barri antic, destacant els carrers del Born, de Valella, de l'Església (actual carrer de la Campana), del Mercat dels Bous (actual carrer d'en Jaume Armengol), del Sep (actual carrer de Sant Sebastià), de la Mostra, de l'Hospital (actual carrer dels Hostals), "lo Bordell" (actual carrer de l'Aigua) i del Call. És en alguns d'aquests carrers on encara a dia d'avui s'hi localitzen restes arquitectòniques medievals a l'interior de cases que per regla general foren engrandides o reedificades. Actualment són déu els habitatges que alberguen alguna resta arquitectònica medieval, sobretot, arcs ogivals i algun portal d'arc de mig punt.³⁷¹

Selva.

L'actual terme municipal de Selva està format per la mateixa vila de Selva (*Xiluar*) i per altres quatre llogarets; Caimari (*Caimarix*), Moscarí (*Moscarix*), Biniamar (*Beni Ammar*) i Binibona (*Binimala*). Durant l'època islàmica tots aquests nuclis urbans eren cinc de les moltes alqueries que formaven aquella contrada dins el districte d'*Inkan*.

- Església parroquial de Sant Llorenç.

Després del 1229, els catalans edificaren una església a l'antiga alqueria de *Xiluar*,³⁷² que fou el detonant perquè es formà un petit nucli de població que a partir del segle XIV esdevindria una vila. L'església parroquial de Sant Llorenç està documentada per primera vegada l'any 1236 i a l'any 1248 és anomenada a la butlla *Cum a nobis petitur*

³⁷¹ Les que han conservat restes medievals a Inca són: Can Ripoll i Can Perret, al carrer de Jaume Armengol, Cas Català, al carrer del Comerç, Can Sebastià des Peix, al carrer de Sant Bartomeu, Can Siquier, al carrer de sa Mostra, Can Campos, al carrer de s'Aigua, Can Salero i Can Sansó, al carrer de l'Om, Casa del carrer des Triquet, núm. 11 i Can Monroig, al carrer de Can Valella, al Call.

³⁷² Al Llibre del Repartiment, l'alqueria de *Xiluar* també apareix citada amb la grafia *Xilvar*.

amb el nom de *Sancti Laurenti de Silver*. El temple fou construït damunt un pujol anomenat el Puig de Sant Llorenç des del qual es divisava tota la contrada. Amb el temps l'alqueria de *Xilvar* fou agafant la forma d'una vila i al segle XIV ja s'havia conformat un traçat urbà. Fou a partir del 1300 quan l'alqueria obtingué el títol de vila i fou dividida en tres barris: el puig de Sant Llorenç, Camarata i Valella. Els noms d'aquests dos darrers barris semblen també tenir un origen anterior a la conquesta cristiana. Així, *Camarata* seria un mot mossàrab que hauria conservat la seva grafia i Valella vendria del mot llatí *villa* i que primer derivà en *Bilela* i, finalment, en Valella. A més a més, dia 25 d'abril de 1301 la parròquia de Selva quedà separada de la d'Inca i en aquest mateix any es construï el fossar que fou situat davant l'església, entre el temple i la plaça del poble.

El 23 de maig de l'any 1301 el bisbe de Mallorca Ponç de Jardí posà la primera pedra d'un nou temple. El fossar parroquial estava situat davant la façana de l'església, entre aquesta i la plaça del poble. Sabem que a l'any 1313 les obres de construcció estaven en marxa,³⁷³ però tot i això, sembla ser que els treballs d'edificació s'alentiren molt i s'allargaren fins a la meitat del segle XVI per mor de problemes econòmics i diverses crisis que afectaren de ple a la vila de Selva. El 1353 les obres del fossar ja eren acabades, però a causa d'aquestes va tenir lloc un plet entre la Universitat de Selva i l'hereu de Jaume Gironès, ja que els dos propietaris no es posaven d'acord respecte a les fites que havien de limitar el cementeri.³⁷⁴ Tres anys més tard, el 1356 es construïa la capella dedicada a Nostra Senyora de l'Assumpció i a l'any 1563 es treballava la capella de les Ànimes. S'ha apuntat que la data de 1545 que està situada davall el cor significaria l'acabament de les obres de l'església. Per tant, es necessitaren prop de dos segles i mig per a la construcció de tota l'església (1301-1545). Sembla ser que, després de grans dificultats econòmiques i de la crisi que es desenvolupà a la segona meitat del segle XIV i que durà tot el segle següent, a començaments del segle XVI s'hauria produït una millora econòmica que hauria permès la finalització dels treballs constructius. Aquest segon temple de la vila de Selva tenia cinc capelles per banda. Al costat de l'evangeli hi havia les capelles de Nostra Senyora de l'Assumpció, de Sant Joaquim, de Sant Domingo Soliano, de Sant Pere o dels Catlar i de Nostra Senyora del Roser. Pel que fa a la part de l'epístola, una de les capelles constituïa el portal

³⁷³ J. Vich Salom; J. Muntaner Bujosa, *Documenta Regni Majoricarum...*, doc. 99, p. 112-113.

³⁷⁴ AMS, Pergamins, núm. 1.

lateral. També, hi havia la capella del Nom de Jesús, de Santa Anna, de les Ànimes del Purgatori, de Sant Francesc Xavier.³⁷⁵

Per tant, podem saber de manera aproximada com fou el segon temple parroquial de Selva al segle XVI. Tenint en compte totes les dades documentals estudiades i, per suposat, les restes ben conservades de la façana principal i del primer tram d'aquella església del tres-cents, interiorment l'edifici estaria format per una nau rectangular dividida en diversos trams amb cinc capelles laterals per banda, coberta de volta de creueria i un presbiteri que no sabem si era de capçalera plana o poligonal. Pel que fa a l'exterior, en destaca la façana principal que és formada per un parament llis dividit en tres cossos mitjançant línies d'imposta. Al primer cos s'hi obri el portal major ogival amb arquivoltes de tres nivells de profunditat. El segon cos no presenta cap obertura i en el darrer, s'hi aixeca l'espadanya de dos pisos formada per tres arcs de mig punt, dos al pis inferior i un al superior de menor dimensions. Aquestes restes podrien constituir el paradigma del model de façana principal per a les esglésies de l'època (Fig. 138).

Així doncs, ara apareixen una sèrie de dubtes a l'hora de datar la façana principal de l'esglesia. Com ja hem vist exteriorment, el model de façana que es dona a Selva no és altra que el mateix model que s'emprava en les esglésies de gòtic primitiu, però de majors dimensions i amb una espadanya més desenvolupada. El portal d'arc ogival presenta excepcionalment tres arquivoltes de profunditat amb un timpà llis.³⁷⁶ L'ornamentació és mínima, consistent amb una motllura que recorre la línia d'imposta i el guardapols que recull les dovelles exteriors. En canvi, a l'interior del temple, quan observam l'arquitectura d'aquest primer tram que a hores d'ara fa les funcions de cor, hom se n'adona que presenta diferències evidents entre la factura dels murs del sotacor i la dels murs de damunt el cor. Si ens hi fixam, la construcció de la part superior del cor sembla molt més antiga (Fig. 139). Basti només tenir present la semblança dels nervis de la volta amb els de la capella de Sant Llorenç de la parròquia de Santa Creu de la ciutat de Mallorca, o amb els del Castell de Bellver, entre d'altres, edificis construïts a la primeria del segle XIV (Fig. 140), o bé el model que presenten els culs de llàntia (Fig. 141) i fins i tot, cal notar que el capitells amb què acaba l'arc toral resten tallats per la banda que mira cap a la nau de l'església. Per altra banda, tenint en compte la data

³⁷⁵ L. Pérez Martínez, *Las visitas pastorales de Don Diego de Arnedo a la Diócesis de Mallorca (1562-1572)*, Palma, Monumenta Maioricensia, 1963, p. 454-474.

³⁷⁶ Realitzant una comparació amb la resta de portals d'aquesta tipologia, tant a la Península com a Mallorca, cap d'ells presenta un timpà. D'aquí es pot deduir que el que trobam a Selva sigui probablement un afegitó posterior.

de 1545 que apareix inscrita sota la volta que aguanta el cor, podem pensar que aquesta data faci realment referència a la seva construcció i no a la construcció del tram i de la façana. Si això no fos així, el desenvolupament constructiu del temple hauria estat totalment diferent al que abans hem exposat. Així doncs, seria possible que l'església començada el 1301 s'hagués aixecat seguint un projecte d'una nau rectangular dividida en diferents trasts, però sense capelles laterals i coberta de volta de creueria, en definitiva, originàriament hauria seguit un model semblant al de la parroquial de Santanyí edificada a la mateixa època. Essent aquest un model més senzill, podria haver estat acabada abans de la meitat del segle XIV i posteriorment s'anà engrandint mitjançant la construcció de capelles laterals a partir de 1353.

Dissortadament, una vegada més no es pot fer altra cosa que plantejar una hipòtesi, ja que per manca de documentació i de campanyes arqueològiques, no podem afirmar amb contundència quina de les dues possibilitats és la que tengué lloc durant la construcció d'aquesta parroquial.

Mancor de la Vall.

En època islàmica, la contrada de Mancor de la Vall estava formada per diverses alqueries, entre les quals destacaven: Mancor (*Manqur*), Massanella (*Masarella*), Biniarroí (*Beni roi*) i Biniatzent (*Beni Atzent*). De totes aquestes, només dues es convertiren en nucli de població, i foren Mancor i Biniarroí. Les altres dues, a dia d'avui són dues possessions del terme. El nucli urbà que es començà a formar a partir de la conquesta de 1229 s'estructurà a partir de dues places, les actuals plaça de Dalt i la plaça de Baix. Tot i que Mancor de la Vall té documentades a l'any 1270 unes cases que altre temps foren una mesquita,³⁷⁷ la primera església que es troba documentada en aquesta contrada és Santa Llúcia a l'any 1341. Mancor pertanyia a la parròquia de Selva fins al segle XX, tenint en compte que la mesquita allà documentada mai fou cristianitzada, podem afirmar que era Sant Llorenç de Selva la parròquia a la qual els habitants de Mancor pertanyien. Tampoc és d'estranyar que l'església de Santa Llúcia es construís damunt el puig on es troba, ja que aquest lloc és a mig camí entre la vila de

³⁷⁷ ACM. Pergamí 8276. Còpia autenticada pel notari Jaume de Marina el 17 de desembre de 1314 damunt l'original del notari Pere Arnau.

Mancor i l'antiga alqueria de Biniarroi i encara més tenint en compte que en aquella època un gran nombre d'habitants vivien de forma disseminada.

- Església de Santa Llúcia.

Formalment parlant, el temple de Santa Llúcia és una petita església formada per una planta rectangular d'una sola nau separada en tres trams mitjançant dos arcs diafragma apuntats, que aguanten un sostre d'embigat a dos vessants. Té una capçalera plana i el tercer tram fa la funció de presbiteri i està elevat de la resta de la nau per tres escalons. Al mur dels peus s'hi situa el portal d'entrada principal i al seu damunt hi ha obert un ull de bou que permet l'entrada de llum des de l'exterior. Al costat de l'Epístola, en el primer tram hi ha un nínxol acabat amb un arc de mig punt, a l'interior del qual s'hi situa un Sant Crist. Al segon tram s'hi obre un portal d'arc rodó que connecta amb la clastra del convent. Al tercer tram, al presbiteri, també hi ha un altre portal. A l'absis hi presideix una imatge esculpida de la titular, de factura gòtica i que està situada en un retaule de gust barroc. A banda i banda del retaule, s'hi obren dos portals que comuniquen amb la sagristia que es situa tot just darrera el mur absidal, i des de la qual es pot accedir al cambril de Santa Llúcia. En el costat de l'Evangeli, el mur és llis. Al segon tram hi trobam una imatge de la Immaculada Concepció i al tercer tram, un Sant Crist (Fig. 142). El 1973 es convertí en una església conventual d'una comunitat de monges Missioneres del Sagrats Cors.

Aquesta església funcionà coma a sufragània de la de Selva fins que el 1594 es començà a construir una nova església a la vila de Mancor i fou consagrada el 1606. Aquesta església fou totalment reconstruïda entre 1800 i 1854. Eclesialment parlant, Mancor de la Vall formà part de la parròquia de Sant Llorenç de Selva fins que a l'any 1913, l'església de Sant Joan Baptista s'erigí en seu parroquial independent.

Campanet.

Durant la dominació islàmica, com era habitual a tota Mallorca, també a la contrada de Campanet la població vivia repartida en distintes alqueries i rafals³⁷⁸ i, per tant, era una població disseminada. Entre aquests fou l'alqueria de *Kapanät* la que donà origen a

³⁷⁸ A més de l'alqueria de Kapanät (Campanet), també destaquen Almanzana (Maçana), Beniatron (Biniatró), Gabellí o Ullaró, entre d'altres. Exceptuant la vila de Campanet i el llogaret d'Ullaró, les altres alqueries esdevingueren possessions.

l'actual població. A partir de la conquesta de 1229 i fins a finals del segle XIII, Campanet seguí essent una alqueria més d'aquella contrada i fou per això que la seu parroquial s'establí enmig del camp, en un indret intermig del terme i, consegüentment, també de forma disseminada.

- Església parroquial de Sant Miquel de Campanet.

L'antiga església parroquial Sant Miquel de Campanet, que apareix documentada per primera vegada l'any 1248 a la butlla d'Innocent IV, constitueix encara a dia d'avui un clar exemple de poblament disseminat. Aquella primera església fou construïda en un indret conegut amb el nom de Pla de Tel, i no fou fins a la primera meitat del segle XIV, que els campaneters començaren a instal·lar-se a la nova vila que tot just s'estava formant al mateix lloc on avui es situa el poble. Pel que fa a la seu parroquial, des de la seva creació fins a l'any 1315, aquesta restà a Campanet, però de 1315 a 1368, la seu parroquial s'ubicà a l'església de Sant Antoni de sa Pobla. Finalment, de 1368 es restablí la parròquia a l'església del Pla de Tel, fins que a l'any 1425 la seu parroquial es traslladà a la nova església que havia estat construïda a la nova vila de Campanet que havia sorgit a conseqüència de les Ordinacions del 1300. Actualment, l'aspecte del temple és fruit de les remodelacions que es feren al final del segle XV (Fig. 143). Entre d'altres coses, es construï l'espadaña que es situa a la façana lateral de l'edifici i a l'interior Melcior Comes va refer els arcs ogivals entre 1480 i 1482. Ja al segle XVI fou necessari refer la teulada per mor del seu mal estat de conservació que propiciava goteres a l'interior del temple fins al punt que l'edifici amenaçava ruïna. L'església té una planta rectangular d'una sola nau dividida en tres trams mitjançant dos arcs ogivals de diafragma que sustenten un enteixinat de fusta a dos vessants. El tercer tram fa la funció de presbiteri i està elevat per dos escalons. Els arcs ogivals foren retocats com ja hem dit, al segle XV. En primer lloc es veu el ressalt dels arcs probablement anteriors i que posteriorment foren reforçats per uns altres situats sobre els primitius (Fig. 144). L'església no presenta cap més obertura que el portal d'entrada que està situat als peus. Al mur absidal es veu un crui que marca l'arc que s'observa al mur exterior de la capçalera. Sobre aquest arc s'ha dit que potser fou fet per dur-hi a terme una ampliació d'un absis nou més baix i més estret que la nau, o bé, són les restes d'un absis que fou destruït posteriorment, però nosaltres opinam que podria ser una resta de la primitiva església del segle XIII, que per suposat, devia ser més baixa i més estreta que l'actual. Una peculiaritat d'aquest arc és que presenta capitells, la qual cosa sembla contradir que

es pogués tractar d'un arc de descàrrega. Així doncs, es tractaria d'un cas semblant al de l'església de Santa Anna d'Alcúdia, que malgrat l'edifici actual és datat del segle XV, l'interior mostra restes dels antics arcs originals del segle XIII.

Sembla ser que l'alqueria islàmica de Campanet estava situada a prop de l'anomenada Sala Vella. Fou als voltants d'aquest edifici el lloc on es començà a configurar la vila medieval. Així doncs, a més de l'antiga església de Sant Miquel del Pla de Tel, la Sala Vella seria un exemple d'arquitectura civil medieval, encara que amb posteriors reformes dutes a terme al segle XVI. Era en aquest mateix lloc on fins al segle XIX hi hagué la plaça major del poble, la qual cosa confirma l'origen de la població.

sa Pobla.

Dins l'actual terme municipal de sa Pobla, a l'època àrab hi havia tota una sèrie de diverses alqueries i rafals en els quals hi vivia una població disseminada que es dedicava principalment al conreu dels horts de *Deyat al-Marjal* (sa Marjal). Les principals alqueries eren: *Huayar Alfàs* (Huialfàs), *Castraig* (Crestatx), *Athauapi* (Talapi) o *Marniza* (Vernissa). Tampoc podem oblidar la importància de l'Al-bufeyra (s'Albufera) pel que fa als recursos hidrològics. Aquesta organització poblacional es seguí emprant després de la conquesta catalana i durant tot el segle XIII.

L'antiga pobla d'Huialfàs fou una creació conseqüència del projecte d'ordinació territorial dut a terme pel rei Jaume II de Mallorca a partir del 1300.

- Església de Santa Margalida de Crestatx.

Fins aleshores, en aquella contrada no existia cap nucli urbà i els seus habitants depenien de la parròquia de Sant Miquel de Campanet, tot i que des de 1285 està documentada l'església sufragània de Santa Margalida,³⁷⁹ que havia estat edificada a l'alqueria de Crestatx. De l'església primitiva no en queden gaires restes, tan sols un contrafort en una façana exterior, una pica d'aigua beneïda i una porta que a dia d'avui es troba a la sagristia del temple. Tot i que se sap exactament com era l'edifici medieval, gràcies a les visites pastorals realitzades entre 1564 i 1747, es pot deduir que es tractava d'una església de planta rectangular d'una sola nau sense capelles laterals i dividida en dos trams per un arc ogival de diafragma que aguantava una sostre d'enteixinat a dos

³⁷⁹ Església reconstruïda a partir del segle XVIII.

vessants. Les visites pastorals ens informen que el temple sofria goteres i que calia arreglar la teulada, però sembla que el problema no es solucionava i de cada vegada més l'estat del'església empitjorava. Al 1820 l'estat de la teulada era tan deplorable que es dugueren a terme unes obres durant les quals es substituï la nau gòtica per l'actual aixecant nous murs i un nou arc per a poder aguantar la nova volta de canó feta de pedra. Probablement, durant aquestes obres fou quan s'afegí l'absis actual. A finals del segle XIX es decidí ampliar altra vegada l'església i el 1895 començaren les obres d'una nova tramada més elevada que la resta de l'església, aixecada als peus del temple. Les obres acabaren el 1906.³⁸⁰

Gràcies a la creació de la nova pobla i al desenvolupament del seu nucli urbà, es començà la construcció d'una nova església en aquella vila a partir de l'any 1300, que fou dedicada a Sant Antoni Abad.³⁸¹ Ja hem vist quan parlàvem de Campanet, com des de 1315 fins a 1368, l'església de sa Pobla es convertí en la seu parroquial de tota aquella contrada, però fou el mateix any de 1368 quan Pere IV d'Aragó dividí la parroquial creant una nova seu. Per tant, una seu parroquial quedà novament establerta a l'església del Pla de Tel, restant com a parròquia de Campanet i l'altra seu es creà a l'església de Sant Antoni de sa Pobla, que deixà de ser sufragània de Campanet i passà a ser una entitat parroquial independent.

- Església de Sant Antoni Abat.

D'aquesta església aixecada a partir de 1300 se'n tenen poques notícies. Tan sols sabem gràcies a una visita pastoral datada de 1564, que a més de l'altar major dedicat a Sant Antoni de Viana, tenia cinc altars més dedicats a la Mare de Déu, la Mare de Déu de l'Esperança, les Ànimes del Purgatori, Sant Cristòfol i Sant Sebastià. Aquestes dades ens permeten proposar la hipòtesi que es tractà d'un temple d'una nau dividida en quatre trams, probablement ja amb capelles laterals i arcs ogivals que podien sostenir una coberta o bé de fusta, o bé de pedra. Cap al segle XVII l'església estava en estat ruïnós i a més, ja resultava massa petita per poder aixoplugar els habitants de la població, per això a l'any 1697 es començaren les obres de l'actual temple, el campanar del qual ja havia estat construït entre 1595 i 1655.

³⁸⁰ J. Parera, *Notícies històriques sobre l'antic santuari de Crestaig. Edició facsímil*, sa Pobla, Parròquia Sant Antoni Abad, 2007 (1911), p. 68-102.

³⁸¹ Església reconstruïda a finals del segle XVII.

Poques són les restes arquitectòniques del període medieval conservades a sa Pobla, però en canvi, el traçat urbà de la vila constitueix un magnífic exemple de l'urbanisme de l'època de Jaume II de Mallorca, a través del qual es formà una nova pobla organitzada a partir de carrers disposats de forma ortogonal al voltant d'una plaça situada al centre del nucli urbà. Aquesta tipologia urbanística també fou emprada per altres pobles mallorquines de nova creació, com Petra o Lluçmajor entre d'altres.

El districte de *Bullansa*.

Pollença.

L'antic *djuz* de *Bullansa* abraçava els actuals termes municipals de Pollença i Alcúdia. Si bé, de l'època islàmica no n'han quedat restes arquitectòniques, sí que es coneixen el nom de tres persones que visqueren en aquell temps. Un dels noms fa referència a una dona, la pollencina *Zaynab hint Abi alHakam*, i va aparèixer escrit en una làpida funerària que fou trobada a Son Grua i que data del 1123-4. Altres dos noms documentats són el d'*Abu al-Qasim*, conegut també com *al-bulansi* (el pollencí) i el de *Abu Ali Umar*, que fou el darrer *qadi* (jutge) del *hish Bulansa* (castell de Pollença), la qual cosa confirma l'existència d'aquella fortalesa ja en temps dels moros.³⁸²

- Església parroquial de Santa Maria.

Pel que fa a la vila de Pollença, el poble es va originar a partir de l'alqueria de Bullansa i de la fundació de la seu parroquial tot just després de la conquesta de 1229. Aquesta parròquia de Santa Maria de Pollença està documentada ja el 1240 i fou al seu voltant que s'anà organitzant el nou nucli urbà de l'actual vila. La petita xarxa urbana d'aquella època estaria formada pels actuals carrers de Mallorca, Sant Josep, Antoni Maura, Canonge Rotger, Coronel Aloy, Joan Guiraud i General Bosch, i les places Vella, Martorell i del Mercat.³⁸³ Tant el territori ocupat avui dia per la vila com la parròquia de Santa Maria fou cedida pel rei En Jaume i pel bisbe de Mallorca, respectivament, a l'orde del Temple, la qual tenia la seva comanda a l'actual carrer del Temple en una casa situada al mateix solar on avui dia s'aixeca el cafè Espanyol. L'església parroquial fou ampliada al llarg dels segles mitjançant la construcció de capelles laterals obertes

³⁸² M. Cifre Cifre; F. Crespí Ramis; P. Salas Vives, *Pollença. Guia dels pobles de Mallorca*, Mallorca, Hora Nova S.A. , p. 20.

³⁸³ M. Cifre Cifre; F. Crespí Ramis; P. Salas Vives, *Pollença, Guia dels pobles...*, p. 36.

entre els contraforts. Talment com passava a la parròquia de Sant Jaume d'Alcúdia, l'església de Pollença tenia l'altar de forma invertida a l'actual, és a dir, que a l'actual façana principal hi havia el presbiteri d'aquell temple. Sabem també que l'església primitiva disposava d'una espadanya a la qual hi havia tres campanes. Al segle XVIII l'església fou totalment reconstruïda, exceptuant el campanar que havia estat construït entre 1504 i 1511³⁸⁴, el qual substituï l'antiga espadanya.

- Capella de Sant Gabriel del Castell del Rei.

Dins l'actual terme municipal de Pollença apareix documentada des de 1250 una capella palatina. Es tracta de la capella del Castell del Rei, que fou dedicada a Santa Maria i que estava situada a l'interior del recinte i actualment resta desapareguda. És molt probable que la capella del castell fos construïda pels templers de Pollença. Així doncs, la construcció d'aquesta capella fou començada a l'any 1250 i era un edifici que estava format per una planta rectangular d'una sola nau dividida en tres trams mitjançant arcs ogivals, sense capelles laterals i capçalera coberta planes. Pel que fa a la coberta, el tram que feia les funcions de presbiteri estava cobert per una volta de creueria mentre que els dos altres trams tenien un sostre d'enteixinat de fusta. Pel que fa a l'exterior, era un edifici destacat, ja que a més de trobar-se edificat en el punt més alt de dins el recinte del castell, constituïa una autèntica fortalesa en si mateix. Es tractava d'un temple que tenia una forma de prisma rectangular i que la part superior era acabada mitjançant un terrat pla envoltat de merlets, la qual cosa accentuava encara més el seu aspecte defensiu. Fins fa pocs anys, 1912, encara es podien veure les restes del temple, els seus arcs ogivals i una part de la volta de creueria, però actualment aquestes poques restes tampoc s'han conservat. Segons Domenge, aquest edifici hauria tengut una doble funció, d'una banda hauria servit de capella i d'altre, de sala d'armes (Fig. 145).³⁸⁵

A partir del segle XIV i gràcies al projecte urbanístic i agrari de les Ordinacions, Pollença rebé la titularitat de "vila" i es consolidà el teixit urbà. Se sap doncs, que durant el regnat de Jaume III, concretament a l'any 1330, la Universitat ja estava consolidada i sembla que al voltant d'aquesta data el poble contava uns 3000 habitants. Malgrat això, la crisi de la segona meitat del segle XIV afectà greument la vila, especialment, els enfrontaments entre Jaume III de Mallorca i Pere IV d'Aragó, així

³⁸⁴ M. Cifre Cifre; F. Crespí Ramis; P. Salas Vives, *Pollença. Guia dels pobles...*, p. 42.

³⁸⁵ J. Domenge, « Les residències reials a Mallorca », a *Un palais dans la ville. Volume 1. La Palais des rois de Majorque à Perpignan*, Canet, Éditions Trabucaire, 2014, p. 324.

com la pesta negra e 1348. També al segle XIV es fundà la casa de l'Almoïna, ubicada a l'actual placeta de l'Amoïna, i que va donar servei a la vila fins al segle XVIII.

- Església i hospital de Sant Joan.

A l'any 1343 es fundà a la vila una institució hospitalària amb la seva capella dedicada a Sant Joan. Segons l'historiador Mateu Rotger, l'anomenat hospital de la pobretat estava situat a la falda del puig del Calvari, a l'actual carrer del Lleó, en el mateix lloc on s'aixecava el padró de la vila. Sembla ser que a l'any 1350 ja existia, ja que el llibre de Clavaria afirma que estava al càrrec de la Universitat de la vila, per tant, es pot afirmar que la seva construcció tengué lloc durant la primera meitat del segle XIV.³⁸⁶ Es té notícia que a l'any 1427 es trobava en un estat lamentable de conservació, quasi bé de ruïna i que es feia necessària la seva reconstrucció.³⁸⁷ Cap dependència de l'hospital ha arribat als nostres dies.

- Oratori del Roser Vell.

Tot i que la data de fundació és desconeguda, fou durant el segle XIV que s'aixeca un petit oratori dedicat a Nostra Senyora del Roser.³⁸⁸ Entre 1500 i 1520 l'església fou refeta i al seu costat s'hi bastí una casa per al donat, a la façana del qual s'hi ubicà un portal gòtic d'arc rodó decorat amb puntes de diamant, procedent d'una antiga casa medieval de la vila i que constitueix una de les poques restes arquitectòniques conservades d'aquella època. A finals del segle XIX l'oratori del Roser Vell sofrí una reforma que el modificà novament.

Encara a Pollença i durant l'època en què les Balears havien passat a formar part de la Corona d'Aragó, està datada la construcció a partir de 1348 de l'església de la Mare de Déu del Puig, que fou construïda tot just al cim del Puig de Pollença o de Maria, sembla ser, a conseqüència de la gran pesta que assolava la contrada.

³⁸⁶ Una notícia documental apareix signada dia nou de febrer de 1343 en el Llibre de la Cúria de l'Hospital de Sant Joan que es conserva a l'Arxiu Històric de Pollença, la qual cosa ens indica que aquell any l'hospital ja existia i que a més, estava dedicat a Sant Joan; J. A. Encinas S., *El santuario de Pollensa. Sus raíces históricas, el Puig de la Mare de Déu y la imagen sagrada*, Pollensa, Colección Tarsilbet, I, 1989, p. 18.

³⁸⁷ M. Rotger Capllonch, *Historia de Pollensa. Tomo I*, Palma de Mallorca, Imprenta Sagrados Corazones, 1967, p. 133-135.

³⁸⁸ Actualment i des de la fundació del convent de Sant Domingo, el 1578, aquest oratori és conegut amb la denominació del "Roser Vell", per tal de diferenciar-lo de l'església dominica dedicada a Nostra Senyora del Roser.

- Església de Santa Maria del santuari del Puig.

Pareix esser que la construcció de l'església de Santa Maria del santuari del Puig de Maria de Pollença fou autoritzada pel bisbe Berenguer Batle el 31 de març de 1348, el mateix any que el santuari Felanitx, i també com a conseqüència de la pesta negra. La primera notícia que en tenim de la construcció d'una capella és d'aquesta data, la qual també hauria estat edificada de manera molt ràpida, i en un primer moment dedicada a Nostra Senyora de la Mercè. També és sabut que a l'any 1362 ja hi residien tres ermitanes, de les quals, la priora nomia Sor Flor Ricomana obeint a la regla de Sant Pere.³⁸⁹ Fou aquesta priora la que amplià la primitiva església, la qual era tan alta i tan ampla com l'actual i de la qual encara se'n conserven els arcs ogivals de la nau, que sostenien un enteixinat de fusta a dos vessants. D'aquest mateix temps data la imatge de la Mare de Déu que presideix el temple, realitzada en estil gòtic i pertanyent a un taller d'escultura catalana. A mitjans del segle XV s'edificà un refectori, conservat a dia d'avui i que constitueix un important exemple de sales gòtiques cobertes per embigats de fusta que són aguantats per arcs ogivals. Per mor del seu estat deplorable, al segle XVII es comencen unes obres de restauració a tot el santuari. En el cas concret de l'església, ja en el segle XVIII, entre els anys 1741 i 1743, es substitueix l'antic enteixinat de fusta per una volta de pedra apuntada amb llunetes, es restauren les capelles i es construeix un nou presbiteri cobert per una volta de mig punt. Finalment, al 1892, Bartomeu Ferrà substitueix la volta de canó del presbiteri per una volta de canó apuntada aguantada per dos arcs ogivals en una reforma de caire neogòtic que pretén harmonitzar el presbiteri amb la resta del temple (Fig. 146).

Alcúdia.

A l'actual terme municipal d'Alcúdia moltes de les possessions avui dia existents tenen el seu origen en alqueries islàmiques. *Atacarti* (Tacaritx), *Albecanata* (Alcanada), *Taxara* (Xara), *Cacamautx* (Gatamoix) o *Benedria* (Biniatria) en són algunes. Però dues d'aquestes destacaren al llarg de la història, ja que foren conseqüència directa de la formació de l'actual ciutat d'Alcúdia. Ens referim a *Yinan* (Guinyent) i *al-Qudya* (Alcúdia).

³⁸⁹ Per un Breu del papa Climent VII datat del 12 d'abril de 1388, les monges ingressaren a l'orde de les Canongesses Regulars de Sant Agustí: A. D., *Las ermitas de Mallorca y Menorca*, Panorama Balear, nº 45, Palma, 1955, p. 7.

- Església parroquial de Sant Jaume de Guinyent.

Així doncs, els orígens de la parròquia d'Alcúdia s'han de cercar a l'alqueria de Guinyent que estava situada a uns tres quilòmetres de ciutat d'Alcúdia, a l'actual camí de Can Bregat i on s'anà formant un petit nucli de població disseminada. L'església de Sant Jaume de Guinyent apareix documentada ja a l'any 1244. Quatre anys més tard, és anomenada a la butlla del Papa Innocent IV amb el nom de *Sancti Jacobi de Guinyent*. Malgrat tot, en aquella època Alcúdia era una altra alqueria que es trobava situada en terres de l'antic districte àrab de Bulansa. De l'alqueria d'Alcúdia sabem que a l'any 1249 ja hi ha documentat un petit nucli de població i que al 1279 l'alqueria ja és anomenada com a vila d'Alcúdia.³⁹⁰ Així, el 1270 Alcúdia ja tenia una certa forma urbana més o manco establerta. Deu anys més tard, al 1280 es concedí el permís per a instal·lar una peixateria i una carnisseria a la plaça del poble i al 1285 els síndics de la Universitat es reuniren a la plaça per jurar fidelitat a Alfons III, rei d'Aragó.³⁹¹ A partir de l'any 1300, arran del projecte de les Ordinacions, l'antiga alqueria d'Alcúdia esdevingué vila i es decidí traslladar la seu parroquial des de Guinyent a Alcúdia. Això provocà que, a poc a poc, la primitiva Guinyent s'anàs despoblant, ja que els seus habitants preferiren instal·lar-se a la nova pobla. Per tant, el cas de l'església de Sant Jaume d'Alcúdia és un dels exemples en què la primitiva parròquia canvià d'indret. Respecte a les parròquies que al llarg de l'Edat Mitjana canviaren de lloc, l'historiador Binimelis³⁹² ens diu que com que pels habitants de Guinyent els era una gran incomoditat estar tan apartats del port, del mar i de la ribera, transportaren la seva parròquia de Guinyent al lloc d'Alcúdia, així com també ho feren els habitants de Vialfàs que la canviaren a sa Pobla i els de Castelltix a Algaida, i els de Robines a Binissalem i durant algun temps, la vila es digué Alcúdia de Guinyent.³⁹³

- Església de Sant Jaume d'Alcúdia.

En aquest trasllat de la població hi jugà un paper molt important la construcció de les murades d'Alcúdia entre 1298 i 1362. Pel que fa a l'església parroquial, les obres d'edificació es començaren després que Jaume II adquirís l'any 1302 un solar per situar-hi l'església, la rectoria i el fossar. A 1314 es sap que l'església estava ja en construcció,

³⁹⁰ P. Ventayol, *Historia de Alcúdia*, Edició facsímil, Vol. I, Mallorca, 1982, p. 67

³⁹¹ A. Domingo Pons; G. Druguet Tantinyà; A. Mas Forners, « De Sant Jaume de Guinyent a Sant Jaume d'Alcúdia. Els canvis en la distribució del poblament concentrat en el terme de la parròquia de Sant Jaume de Guinyent (1230-1350) », a *II Jornades d'Estudis Locals d'Alcúdia*, Alcúdia, Ajuntament d'Alcúdia. Àrea de Cultura i Patrimoni, 2002, p. 61.

³⁹² Joan Binimelis i Garcia, historiador. Manacor 1538/39-Ciutat de Mallorca, 1616.

³⁹³ Biblioteca Nacional, manuscrits, 18.394 f. 128v.

però d'altra banda, la seu parroquial encara es trobava a Guinyent. Sembla ser que devers l'any 1340 l'edificació de l'església havia finalitzat. Finalment, a l'any 1363 els jurats de la vila aconseguiren un terreny en el qual es pretenia dur a terme una ampliació del fossar parroquial. Pel que fa a Guinyent, aquesta antiga alqueria ja no existia a l'any 1372, tot i que encara es coneixia amb el nom de "la vila antiga de Guinyent de la parròquia d'Alcúdia".³⁹⁴

Aquesta església parroquial construïda a començaments del segle XIV no es conserva en l'actualitat, ja que al segle XIX fou destruïda per culpa del mal estat en què es trobava l'edifici. El 10 d'octubre de 1858 el batle ja advertir-ho. Dia 18 de febrer de 1870 s'esfondrà mitja volta damunt el cor i a conseqüència de l'impacte el cor també quedà destruït. Per mor de l'estat de ruïna que presentava tot el conjunt de l'església, la resta de la volta de creueria no aguantà l'escomesa i poc temps després acabà per passar per ull.³⁹⁵

Malgrat que l'església medieval alcudienca hagi desapareguda, gràcies a la documentació existent hom es pot fer una idea de com devia ser el temple i fins i tot, dites dades ens permeten argumentar una descripció. L'església parroquial de Sant Jaume d'Alcúdia, edificada amb marès a partir de 1301, tenia el presbiteri invertit respecte a l'actual, és a dir, el presbiteri medieval estava situat al costat on ara s'hi obre el portal major. L'interior del temple era format per una planta rectangular d'una sola nau dividida en nou trams mitjançant vuit arcs ogivals que aguantaven una volta de creueria que acabava en culs del llàntia adossats al mur. No tenia capelles laterals, ja que les primeres foren obertes al costat de l'evangeli a partir del segle XVI. Aquest espai interior es caracteritzava per la poca llum natural que hi entrava, ja que l'edifici tan sols tenia dues obertures molt llargues i primes, una a cada cap. Pel que fa a l'entrada de l'església, no tenia obert el portal major, ja que davant la façana principal s'hi aixecava la murada i per tant, l'ingrés estava situat al costat nord, en un lateral de l'església. El darrer tram de la nau era el que feia les funcions de presbiteri. Exteriorment, es tractava d'un edifici que no presentava una teulada a dos vessants, sinó que al contrari, tenia un terrat pla. Cal recordar que la vila era circumdada per una murada i, per tant, en aquest cas es tractava d'una església fortificada que feia les

³⁹⁴ A. Mas Forners; G. Rosselló Bordoy; R. Rosselló Vaquer, *Història d'Alcúdia, de l'època Islàmica a la Germania*, Alcúdia, Ajuntament d'Alcúdia, 1999, p. 73-88.

³⁹⁵ B. Serra Martó, *Història de la Parròquia d'Alcúdia*, Alcúdia, Publicacions de la Parròquia d'Alcúdia, núm. 3, 1993, p. 18-20.

funcions de bastió de la murada. Així doncs, des del terrat es podia vigilar la costa i la vila dels atacs perpetrats pels moros. Per altra banda, aquesta església no disposà de campanar fins al segle XVI. Tot i això, l'edifici medieval tenia dues campanes que eren situades damunt el mur del terrat, al costat nord, a l'indret on actualment se situa l'orgue. Molt probablement aquestes dues campanes eren aixoplugades per un cloquer de paret o espadanya.³⁹⁶ Gràcies a un gravat publicat a l'obra de l'Arxiduc Lluís Salvador, podem saber com era l'exterior de l'església (Fig. 147).³⁹⁷ Pel que fa a les restes d'aquesta església del segle XIV, a la façana lateral esquerra és possible veure el sòcol del temple antic format per varies filades de maresos, en el qual es veuen encara el començament dels contraforts del temple (Fig. 148). Per altra banda, a l'interior de l'edifici, damunt les voltes, encara es veuen restes de nervis de l'antiga volta de creueria.

Actualment, el centre històric de la ciutat és un clar exemple d'urbanisme medieval, però a més a més, Alcúdia compta amb un gran nombre de cases d'origen medieval que moltes han conservat algun element arquitectònic de l'època del gòtic. Per una banda, es poden observar diversos portals forans de mig punt i arcs ogivals situats dins alguns casals que es poden datar al segle XIV, com per exemple Can Torró al carrer de Can Serra o Can Llorenç Ferrer al carrer Major. També en destaquen diverses finestres de tipologia conopial pròpies de l'arquitectura civil del segle XV, entre les quals s'observen les situades als porxos del casal de Can Costa, al carrer de Sant Vicenç o les de Can Canta, a la façana del carrer del Progrés, entre d'altres. No podem oblidar tampoc l'hospital de Sant Jaume, edificat al segle XIV.

- Església de Santa Maria de la Torre.

Cronològicament parlant, cal esmentar en primer lloc l'església dedicada a Santa Maria de la Torre, documentada el 1249³⁹⁸ i situada entre l'actual nucli d'Alcúdia i l'antiga alqueria d'*Alborc*,³⁹⁹ situada a les proximitats de l'antiga ciutat romana de Pol·lèntia. Aquest temple, que ha arribat als nostres dies, és conegut actualment amb el nom

³⁹⁶ G. de Berard, *Viaje a la Villas de...*, p. 94-95. B. Serra Martí, *Història de la Parròquia d'Alcúdia...*, p. 13-17.

³⁹⁷ L. S. Habsburgo Lorena, *Las Baleares descritas por la palabra y la imagen, tomo VIII...*, p. 403,410.

³⁹⁸ A. Mas Forners; G. Rosselló Bordoy; R. Rosselló Vaquer, *Història d'Alcúdia...*, p. 77.

³⁹⁹ Antoni Mas opina que el topònim d'Alborc vendria del mot àrab al-borg que en català significa "torre". D'altra banda, unes excavacions arqueològiques varen treure a la llum les restes d'un recinte fortificat amb restes del basament d'una torre circular, la qual cosa reforçaria l'origen hipotètic d'aquest topònim àrab i que explicaria la denominació de Santa Maria de la Torre: A. Mas Forners; G. Rosselló Bordoy; R. Rosselló Vaquer, *Història d'Alcúdia...*, p. 78-79.

d'Oratori de Santa Anna. Un testament de 1262 ens indica que l'església ja estava en construcció. Aquesta construcció, anterior a la fundació reial de la vila d'Alcúdia, constitueix encara a dia d'avui, un exemple de temple aixecat enmig d'un territori poblat de forma disseminada.

Els historiadors després de la consulta i la investigació de diverses fonts documentals, han arribat a la conclusió que aquesta església és la mateixa que actualment està dedicada a Santa Anna. Sembla ser que a l'any 1570 el temple havia canviat de dedicació i, per això, en un document d'aquest mateix any s'esmenta un benefici a favor de Nostra Senyora de la Torre de l'església de Santa Anna d'Alcúdia.⁴⁰⁰ Aquesta església medieval ha arribat fins a nosaltres, tot i que l'edifici que a dia d'avui contemplam, segons l'opinió de Durliat, és obra del segle XV.⁴⁰¹ El temple és un edifici de planta rectangular d'una sola nau dividit en quatre trams mitjançant tres arcs apuntats de diafragma. A la paret del darrer tram que fa les funcions de presbiteri hi ha un petit absis o fornícula obert mitjançant un arc de mig punt. El sostre és d'embigat de fusta amb teulada a dos vessants (Fig, 149). Al tercer arc diafragma, a la part de l'Epístola s'hi veuen les restes d'un arc ogival que formava part de l'església primitiva del segle XIII. Això demostra que posteriorment l'església fou refeta. Per la disposició d'aquest primitiu arc, podem observar com l'església era més alta i més estreta que l'actual i molt probablement, tampoc era tan llarga. Sembla ser que la seva planta original només tendria tres trams dividits per dos arcs de diafragma. En les restes d'aquest primitiu arc encara s'hi pot observar el capitell, el qual sembla que degué tenir alguna decoració, potser en forma de puntes de diamant. A la part posterior del darrer arc, a la part de l'evangeli hi ha les restes d'un arc cegat més petit que l'arc diafragma, que sembla que fou un portal que devia comunicar amb alguna estança primitiva.

A l'edifici del segle XV se li feren uns treballs de restauració els anys 1733, el 1857 i el 1903. Durant la restauració de 1903 s'obriren les quatre finestres dels murs laterals, es va refer l'embigat i es va destruir el porxo de doble aiguavés que es situava davant la façana principal. A l'any 1980 fou renovada tota la teulada i s'hi construïren els contraforts de la façana lateral sud (Fig. 150).

Durant el mes de maig del 2014 es començaren tota una sèrie de treballs i excavacions arqueològiques que posaren de manifest algunes intervencions que s'havien dut a terme

⁴⁰⁰ A. Mas Forners; G. Rosselló Bordoy; R. Rosselló Vaquer, *Història d'Alcúdia...*, p. 80. ADM, 19/77/9a.

⁴⁰¹ M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 99.

en èpoques anteriors. Entre d'altres varen aparèixer unes restes estructurals que podrien ser els murs de l'església original del segle XIII i que confirmarien que l'església era més petita que l'actual, a més del trespol primitiu⁴⁰².

- Santuari de Sant Martí de la Cova.

Dins l'actual terme municipal d'Alcúdia i ubicat a cinc quilòmetres del nucli urbà, es troba el Santuari de Sant Martí de la Cova. L'indret ja era conegut a l'època islàmica amb el nom de *sanad martin* i apareix al Llibre del Repartiment sota la denominació de *Sant Martí Aben Rayma*. Aquest temple apareix documentat per primera vegada l'any 1268 i se situa a l'interior d'una cavitat, a la falda del puig de Sant Martí dins els terrenys de la possessió de Can Vauma, encara que sembla que aquesta cova ja era un lloc de culte molt temps abans de l'arribada dels catalans a l'illa (Fig. 151). Aquest santuari està format per dues capelles que foren construïdes a l'interior de la gruta. La primera, dedicada a Sant Martí fou construïda entre finals del segle XIII i principis del segle XIV, tot i que entre 1371 i 1373 va haver de ser restaurada. La segona capella fou construïda entre 1632 i 1637 i es dedicà a Sant Jordi. Les dues capelles tenen una planta lleugerament rectangular, estan obertes per un arc de mig punt i cobertes per una volta de creueria (Fig. 152).

- Església i hospital de Sant Jaume.

La capella de l'hospital fou projectada el 1345, però no es començà a construir fins a la segona meitat del segle XIV. Així, el rei Pere IV autoritzà a la Universitat que construís un hospital per als pobres en un solar proper a l'església parroquial. A l'any 1346 es féu una valoració de les cases on s'havia de construir l'hospital i a l'any 1347 s'inspeccionà el solar.⁴⁰³ La capella s'ha conservada i és un clar exemple de l'arquitectura gòtica primitiva formada per una planta d'una sola nau sense capelles laterals i dividida en tres trams mitjançant dos arcs apuntats de diafragma que aguanten un sostre de fusta a dos vessants i una capçalera plana (Fig. 153).

Fou també al segle XIV quan es creà la Universitat de la vila i quedà així establert el consell municipal, que estava localitzat a l'edifici de la Cúria o alberg reial. Igualment existia una quartera, el celler del bisbe, el celler del Rei i la Casa de l'Almoina, el forn Vell i el forn Nou.

⁴⁰² E. Ballester, (4 de junio de 2014). La iglesia de Santa Anna de Alcúdia esconde un templo del siglo XIII. *Diario de Mallorca*, p. 55.

⁴⁰³ A. Mas Forners; G. Rosselló Bordoy; R. Rosselló Vaquer, *Història d'Alcúdia...*, p. 291-292.

Malgrat tot, abans del trasllat de la seu parroquial a la vila d'Alcúdia, ja existien al segle XIII dos temples més que es situaven relativament a prop de l'alqueria alcudienca.

El districte de *Yiynaw*.

Sineu.

La font d'informació sobre Sineu a l'època musulmana és el Llibre del Repartiment, el qual ja esmenta l'existència d'un petit nucli urbà format de diverses cases i alguns carrers, en el qual es té també constància d'un cementeri i d'uns banys àrabs. Aquest petit nucli compartí el mateix nom de *Yiynaw* amb la resta del *djuz*, en el qual, també, hi havia diverses alqueries i rafals. En el Repartiment de l'illa, de la mateixa manera que el *djuz* d'*Inkan*, el de *Yiynaw* també va pertànyer a Jaume I. Ja des d'un principi, l'alqueria i la contrada d'*Alhamar* (que a partir de la conquesta es convertirà en la vila de Sant Joan), també va quedar inclòs dins el terme de Sineu, mentre que Lloret de Vista Alegre, vila formada a partir de l'alqueria *Benigalep*, anomenada Manresa a partir de 1232, en passà a formar part a partir de 1260.

Talment i com ja s'ha vist, quan el 1229 el rei En Jaume arribà a Mallorca, Sineu, igual que Inca, era un petit nucli de població que ja tenia un cert traçat urbà. En aquesta vila situada al centre de Mallorca cal destacar-hi fins a tres temples d'època medieval, l'església parroquial, una església hospitalària i, finalment, una capella palatina. D'aquestes tres construccions medievals, la parròquia se situava tot just al centre de la vila, a la plaça, al mateix indret on encara a dia d'avui s'aixeca. En canvi l'hospital i el palau reial s'ubicaven als límits de migjorn i sud respectivament, d'aquella vila primerenca.

- Església parroquial de Santa Maria.

L'església parroquial de Santa Maria de Sineu està documentada per primer cop l'any 1247.⁴⁰⁴ Com en altres casos, el primitiu temple edificat al segle XIII fou utilitzat fins a principis del segle XVI, ja que dia 17 de maig de 1505 sofrí un incendi que el va destruir per complet. Malgrat tot, tenim algunes notícies referents a aquella primera església medieval que al llarg del temps s'anà ampliant a mesura que es féu necessari. Això ho confirma un document datat de l'11 de juliol de 1366, en què el rei Pere IV

⁴⁰⁴ J. Amengual i Batle, MSSCC. « Mesquites, esglésies... » p. 41.

d'Aragó concedí als jurats, als prohoms i a la Universitat de la vila, el permís per engrandir l'església comprant un alberg que també permeté engrandir la plaça.⁴⁰⁵ Igualment, un altre document datat de 1388 ens diu que es signà una escriptura en què s'estipula que el cap de l'església havia de ser acabat i s'havia de construir utilitzant pedra roja.⁴⁰⁶ L'actual temple començat el mateix any de 1505 substituï el primitiu.

- Església i hospital de Sant Jordi.

Documentada el 2 de gener de l'any 1294 destaca la fundació hospitalària de Sant Jordi. Aquestes instal·lacions d'assistència als malats i pobres estaven formades per la casa de l'hospital pròpiament dita i també per la capella o església. El conjunt hospitalari ha sofert moltes modificacions i restauracions a llarg dels segles. Pel que fa a l'església, l'edifici actual és fruit d'una reconstrucció que es dugué a terme al segle XVII. L'edifici original devia estar format per una planta d'una nau dividida en tres trams per arcs ogivals que aguantaven una coberta de fusta a dos aiguavessos. En època moderna els arcs apuntats es substituïren per arcs de mig punt i la coberta es va refer de pedra de volta de canó amb llunetes cegues i, molt probablement, fou també en aquest moment quan el temple fou ampliat afegint-hi un tram més, ara ocupat pel presbiteri. Exteriorment, la façana principal del temple quedava dins una espècie de vestíbul en el qual s'hi accedia per un portal acabat en un arc ogival, i a sobre d'aquesta façana hi havia l'espadanya. Fou el 31 de gener de 1922 quan amb unes reformes s'enderrocà aquest vestíbul. Malgrat això, el portal d'entrada i l'espadanya foren reutilitzats i muntats novament a la façana de l'oratori. A més d'aquestes restes medievals, a la façana lateral de l'oratori s'hi obre el portal segon que és apuntat amb dovelles i presenta capitells medievals. Al llarg d'una restauració posterior sortí inserit dins el mur de la façana principal una arcada ogival que ens confirma la solució arquitectònica emprada originalment per a l'església (Fig. 154). En un principi, aquesta fou dedicada a Sant Jordi, però l'any 1630 li fou canviada l'advocació per la de Sant Josep. Actualment, les cases que conformava l'hospital no es conserven.

- Capella de Sant Marc del Palau Reial.

Sembla ser que, al solar on hi ha el convent de les monges concepcionistes de Sineu s'aixecava en època islàmica un alcàsser. A partir de la conquesta de 1229, aquest castell islàmic passà a mans de Jaume I i al 1276 formà part dels béns de Jaume II de

⁴⁰⁵ B. Mulet Ramis; R. Rosselló; J. M. Salom, *La capitalitat de Sineu...*, p. 281.

⁴⁰⁶ B. Mulet Ramis; R. Rosselló; J. M. Salom, *La capitalitat de Sineu...*, p. 283.

Mallorca. Aquest monarca començà les obres de reforma i reconstrucció devers el 1300, durant les quals s'hi edificà una capella palatina dedicada probablement a Sant Marc⁴⁰⁷. El que ens fa pensar això és que a l'any 1309 es documenten uns treballs d'adequació i de transformació per tal d'adaptar la residència reial a les necessitats del nou monarca, entre els quals destaca els duits a terme entre dia 20 de setembre de 1309 i dia 28 de març de 1310, en què els procuradors del Reial Patrimoni feren pagaments per la construcció de l'escala i per la teulada de dita capella.⁴⁰⁸ Per altra banda, sabem que el rei Jaume II va residir a Sineu entre els anys 1309 i 1310. Tot i que diversos autors han situat la capella palatina al mateix indret on posteriorment s'edificà l'actual església del monestir de la Concepció,⁴⁰⁹ baix el meu punt de vista, pens que es trobava situada al costat del palau que dóna a l'actual carrer de l'Esperança, al primer pis. De fet, encara avui es pot entreveure la forma que tenia la façana que donava a aquest carrer. En aquesta façana del palau es marquen els dos aiguavessos de la capella i enmig es conserva una finestra allargada semblant a una espitllera (Fig. 155). El cas d'aquestes restes és semblant al que es dóna a la façana lateral de l'església parroquial de Sant Bartomeu de Sóller en la qual també estan marcades les restes de l'església antiga. Probablement aquesta façana de la capella era l'absis del temple, ja que s'hi accedia des de l'interior del palau. Tot i que no ens ha arribat cap descripció d'aquesta capella, podem pensar que devia ser un edifici de petites dimensions format per una nau dividida en dos o més trams mitjançant arcs de diafragma que aguantaven un embigat de fusta a dos vessants.

Fou a partir del segle XIV quan Sineu rebé alguns privilegis reials. Així, a l'any 1306 el rei Jaume II hi fundà el mercat setmanal. Posteriorment, sota el regnat de Sanç I, a l'any 1318 es fundà la Fira de Maig i un any després el Veguer de Fora, una institució creada el 1301 pel rei Jaume II, passà a tenir la seva seu de forma habitual al Palau Reial de la vila. També al 1328 apareix documentada per primera vegada l'edifici de la Cort o Cúria Reial, encara que la figura del batle de Sineu fou creada el 1230, edifici que es troba situat al número 2 del carrer del Palau que amb el pas dels anys ha estat molt modificat.

⁴⁰⁷ B. Mulet; R. Rosselló; J. M. Salom, *La capitalitat de Sineu...*, p. 267.

⁴⁰⁸ B. Mulet; G. Valero, *La vila de Sineu. Itinerari cultural i patrimonial*, Edicions Documenta Balear, Sineu, Ajuntament de Sineu, 199, p. 84.

⁴⁰⁹ J. Mascaró Passarius, *Corpus de Toponímia de Mallorca, volum IV*, Palma, 1965, p. 1574. B. Mulet; G. Valero, *La vila de Sineu...*, p. 84.

Si bé és cert que les restes arquitectòniques religioses són més aviat escasses, es poden destacar algunes cases d'origen medieval que queda patent mitjançant diversos elements arquitectònics a vegades a l'exterior i d'altres a l'interior. Així doncs, a l'antic Palau dels Reis de Mallorca, a més de la torre de l'homenatge, encara que molt reformada, també es possible veure restes d'arcades ogivals a diferents estances, així com també, diversos permòdols que ens indiquen l'existència d'antics sostres d'enteixinat; a més a més, a la façana del carrer del carrer del Palau hi ha una finestra en arc de mig punt del tipus de l'arquitectura àulica mallorquina de l'entorn del 1300. És interessant la façana del casal de Son Torelló, que es pot datar del segle XV. Al carrer Major, Can Gili és una casa que sembla tenir el seu origen al segle XIII, a l'interior de la qual es poden apreciar diverses restes medievals. Un edifici d'origen medieval, encara que molt modificat és l'antic Celler del Bisbe, datat ja al segle XIV, encara es possible veure el que fou l'antic portal forà format per un arc de mig punt. Una important resta gòtica també es pot entreveure a Can Dameto, una casa situada a la plaça del Mercadal i que damunt el portal hi havia una finestra coronella que fou posteriorment cegada. La casa veïna dita de Son Garriga, té també molt probablement origen gòtic. En destaca el portal d'arc rodó, encara que al pis superior se li obrí una finestra de gust renaixentista, segurament a partir del segle XVI. Finalment, cal també destacar l'antic celler de Can Font, datat de finals del segle XIII, a l'interior del qual encara es conserven diversos portals cegats acabats en arcs de mig punt i un arc ogival. D'època medieval, en destaquen també dues concentracions de molins fariners. El primer molinar es troba al barri de ses Cases Noves, a prop de la carretera de Santa Margalida i el segon a ses Penyes, al costat de la carretera de Lloret. Com passà arreu de Mallorca, moltes de les primitives alqueries i rafals islàmics es convertiren en possessions. Pel que fa al terme de Sineu, a la de Binitaref s'hi conserva un qanat d'època islàmica. El mateix passà a la possessió de sa Torre de Montornès, en la qual també es conserven les restes d'un qanat. Finalment cal destacar Defla, possessió que sorgí de l'antic rafal conegut amb el nom de *Rahal Adeffla Exarquia*. De l'època gòtica en destaquen el portal rodó de l'entrada a la finca i la torre de defensa.

Sant Joan.

A l'època islàmica, a la contrada de l'actual vila de Sant Joan hi destacaven diferents alqueries i rafals: *Alhamar*, *Carrutxa*, *Binifarda*, *les Algorfes* o *Maham*.⁴¹⁰ Fou arran de l'alqueria d'*Alhamar* que es formà la nova pobla de Sant Joan a partir de l'any 1300, la qual adoptà el topònim hagiogràfic de l'església que s'havia construït en el segle XIII dalt el puig de Consolació.

- Església de Sant Joan de Sineu.

Durant aquest mateix segle XIII, Sant Joan pertanyia al municipi de Sineu i, per tant, en un principi, l'església, que era coneguda amb el nom de Sant Joan de Sineu, era sufragània de la parròquia de Santa Maria d'aquella vila. Com ja hem dit, aquest primer temple s'aixecava en el mateix lloc on es troba avui el santuari de Nostra Dona de la Consolació. Està documentat des de l'any 1269⁴¹¹, però al 1298 el bisbe de Mallorca, Ponç de Jardí l'erigí en seu parroquial i eclesiàsticament parlant, el municipi s'independitzà de Sineu.⁴¹² A partir de les Ordinacions de Jaume II, fou fundada la pobla de Sant Joan que poc a poc anà creixent i agafant l'aspecte d'una vila. Urbanísticament parlant, es veu l'empremta del tipus de xarxa viària implantada per Jaume II a les noves pobles mallorquines, caracteritzada per l'ús del plànol ortogonal. A conseqüència de la formació de la nova vila, del creixement demogràfic i atès que la primitiva església parroquial quedava enfora de la vila, està documentat que a 1416 ja es demanava la construcció d'un nou temple parroquial dins el centre urbà, però les obres d'aquest no es començaren fins a la primera meitat del segle XVI en el mateix solar on actualment s'aixeca la parroquial.⁴¹³ L'església del dos-cents, a partir d'aquell moment fou anomenada "església vella" i la nova església començada al segle XVI va ser engrandida i reconstruïda entre 1755 i 1780. Tot i això, l'anomenat portal del homes dataria d'entre els segles XV o XVI i el campanar del XVIII. Per altra banda, pareix ésser que a l'actual església del santuari de Nostra Senyora de la Consolació, que fou reconstruït entre 1755 i 1780, encara s'hi conserven restes de la primitiva església del dos-cents, formats per alguns murs exteriors, així com el portal original d'entrada que se situa a la façana lateral que dona a la clastra (Fig. 156).

⁴¹⁰ A. Company Mates; M. Grimalt Gelabert, *Sant Joan. Guia dels pobles...*, p. 20.

⁴¹¹ R. Rosselló Vaquer, *Sant Joan: segles XIII-XVI*, Sant Joan, Ajuntament de Sant Joan, 1985, p. 26-27.

⁴¹² ACM, Pergamins, 13503.

⁴¹³ A. Company Mates; M. Grimalt Gelabert; *Sant Joan. Guia dels pobles de Mallorca*. Mallorca, Hora Nova, 2000, p. 30-31.

El districte de *Bitra*.

Petra.

El *djuz* de *Bitra*, a més Petra, també englobava Vilafranca de Bonany, Arinay i Maria de la Salut. Pel que fa a la vila de Petra, tendria el seu origen a l'alqueria de Bitra.

- Església parroquial de Sant Pere.

Tradicionalment s'ha acceptat la hipòtesi que el nucli urbà original es trobava a la zona coneguda com es Barracar. Aquesta petita població estaria formada pels actuals carrers de Francesc Palou, del Barracar Baix, del Racó, de la Unió i del Barracar Alt. Si això és així, seria en aquest nucli on al segle XIII s'hauria aixecat la primera església parroquial de Sant Pere de Petra⁴¹⁴, documentada per primera vegada el 1240⁴¹⁵. L'actual vila fou una altra de les pobles que fundà el rei Jaume II a partir de les Ordinacions de 1300. Fou doncs, a la primera del segle XIV i arran de la fundació de la nova pobla que es començà a bastir una nova església parroquial al mateix solar on al segle XVI es construí l'actual. Tant l'església del segle XIII, hipotèticament situada al barri des Barracar, com la del segle XIV varen desaparèixer i no han deixat cap resta arqueològica. En canvi, pel que fa a la trama urbana, sí que constitueix un clar exemple del model ortogonal emprat segons les disposicions de les Ordinacions de Jaume II i que també fou aplicat a les altres noves pobles mallorquines.⁴¹⁶ A part de la trama urbana de la vila, cap resta arquitectònica dels segles XIII o XIV ha arribat als nostres dies. Tanmateix l'actual església parroquial constitueix un bon exemple d'arquitectura gòtica tardana del segle XVI i segueix fidelment el model meridional. Pel que fa a l'arquitectura civil, de finals del segle XV o principis del XVI en destaca la possessió de Son Mieres, a la qual hi trobam alguns elements arquitectònics del gòtic tardà constituïts pel portal forà de mig punt i una finestra conopial.

⁴¹⁴ Malauradament no s'ha dut a terme cap intervenció arqueològica i, per tant, no ens és possible afirmar o negar dita hipòtesi.

⁴¹⁵ R. Rosselló Vaquer, *Notes històriques de Petra*, Petra, Imprenta Apóstol y Civilizador, 1985, p. 6.

⁴¹⁶ "Especialment a Petra, sa Pobra i Lluçmajor i en menor mesura a Felanitx, Manacor, i a altres viles": J. Andreu Galmés, *L'Ordinació de Petra, any 1300. Teoria i realitat*, Petra, Ajuntament de Petra, 2000, p. 94.

El districte de *Yartan*.

Artà.

El *djuz* de *Yartan* abraçava els actuals termes municipals d'Artà, Capdepera i Son Servera i sembla que l'origen de l'actual vila d'Artà l'hem de cercar a l'alqueria islàmica de l'*Almudayne*, la qual apareix a la documentació catalana sota la denominació d'Almudaina d'Artano. Pareix esser que aquesta alqueria era una de les més grans de tot el districte i ja en època musulmana s'hi havia format un petit nucli de cases amb alguns carrers. Fou al voltants d'aquesta que va nèixer la vila de s'Almudaina d'Artà, que fou coneguda amb aquesta denominació fins al segle XV.

En el segle XIII, dins el terme d'Artà s'hi construïren dues esglésies més a banda de la parroquial.

- Església i monestir de Santa Maria de Bellpuig.

Cronològicament, fou l'església del monestir de Santa Maria de Bellpuig el primer temple que es començà a construir en aquella contrada. L'orde dels frares premonstratesos que, havia estat fundada a Prémontré (França) el 1120, tenia a Catalunya el convent de Santa Maria de Bellpuig de les Avellanes des del 1161. Aquesta comunitat de monjos participà en la Conquesta de Mallorca i com a conseqüència havien rebut béns a la ciutat de Mallorca i a Artà. Des de 1230 s'establiren en una antiga saboneria àrab situada a l'actual carrer de Sant Miquel, concretament al mateix indret on s'aixecà posteriorment el primer convent franciscà de Mallorca. Allà, una vegada haver adaptat les instal·lacions musulmanes a usos culturals cristians, hi fundaren una primitiva església dedicada a Santa Maria. Tanmateix no restaren gaire temps a la ciutat i l'any 1233 es traslladaren a unes terres d'Artà que també eren de donació reial. A partir de 1237 començaren les obres de construcció de l'església i del monestir artanenc, obres que duraren fins a 1240. A dia d'avui, les instal·lacions monacals estan en ruïna, però sí que s'ha conservat l'església conventual. El temple està format per una única nau rectangular dividida en quatre trams mitjançant tres arcs ogivals de diafragma. La coberta és de canó apuntat amb llunetes que fou construïda al segle XVII i substituï un antic sostre de fusta a dos vessants (Fig. 157). Fou en el moment en què es realitzà aquest canvi quan es varen haver de reforçar els murs exteriors amb contraforts. L'edifici té dos portals d'accés d'arc de mig punt, un al segon tram del costat de l'epístola, que donava a l'exterior del recinte conventual i que

exteriorment presenta decoració a base de puntes de diamant i un altre, al tercer tram del costat de l'evangeli, que comunicava l'església amb les dependències conventuals. En època moderna, s'obrí un tercer portal arquivat en aquest mateix costat. De l'interior cal destacar-ne alguns detalls, com són la decoració de puntes de diamant que alguns capitells han conservat. El darrer tram feia les funcions de presbiteri i la capçalera és plana. Al mur absidal s'hi obre un petit nínxol o armari acabat amb un arc rodó dins el qual sembla que s'hi guardaven els objectes pel culte,⁴¹⁷ i que ens recorda als dos que té l'antiga parroquial de Sant Pere d'Escorca. A banda dels portals, només hi ha una obertura original i és el finestral allargat i estret que es troba al mur de l'absis i en el qual també hi ha restes de decoració. Al mur dels peus s'hi obrí un petit ull de bou, que com Durliat afirma, no és primitiu⁴¹⁸ i a l'exterior d'aquest mateix mur, al vèrtex de la teulada s'hi aixeca l'antiga espadanya. De les estances monacals se'n conserva un forn cobert amb volta de mitja taronja feta de tova amb un forat al centre que servia de fument. Dins les estances s'ha conservat un arc conopial, probablement del segle XV i al fons del pati, encara es pot veure l'antiga escala que pujava a la planta superior del monestir. Santa Maria de Bellpuig d'Artà juntament amb el primer temple franciscà de Mallorca són dues de les esglésies més grans construïdes seguint aquest tipus d'arquitectura gòtica primitiva que s'han conservat a Mallorca. En el cas de Bellpuig sembla ser perquè, a més de ser l'església de la comunitat premonstratesa, féu també les funcions de parroquial mentre a la vila s'estava construint Santa Maria d'Artà i, per tant, també havia d'aixoplugar la gent de la contrada que vivia disseminada.

- Església parroquial de Santa Maria.

Pel que fa al temple parroquial, apareix per primer cop documentat l'any 1240 i se sap que fou dedicat a Nostra Dona Santa Maria, la construcció de la qual ajudà al desenvolupament i a la creació de la vila. Aquest església apareix lligada directament al monestir premonstratès, ja que el mateix any de 1240 Ramon de Torrella, bisbe de Mallorca donà al prior de Bellpuig, Ramon de Fraga, els drets parroquials d'Artà⁴¹⁹ i foren aquests els qui possiblement dugueren a terme la parcel·lació de l'alqueria de s'Almudaina, lloc on s'aixecà la parròquia. Aquesta primera església s'aixecà en el mateix lloc on es troba l'actual parròquia, però el temple, que havia esdevingut petit

⁴¹⁷ A. Gili i Ferrer, *Santa Maria de Bellpuig d'Artà...*, p. 31.

⁴¹⁸ M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 60.

⁴¹⁹ M. M. Esteva Lliteras; M. Pastor Tous; A. Picazo Muntaner, *Artà. Guia dels pobles de Mallorca*, Mallorca, Hora Nova, S.A., 2001, p. 41.

s'anà ampliant al llarg dels segles amb la construcció de dues capelles a cada banda, però al 1573 s'inicià la construcció de l'actual església que acabà per substituir l'antiga (Fig. 158). A l'any 1644 el temple mudà la titularitat de Santa Maria per la de la Transfiguració de Nostre Senyor.⁴²⁰

- Església de Sant Salvador.

El tercer temple del qual tenim constància és el dedicat a Sant Salvador de s'Almudaina d'Artà. Aquesta església apareix esmentada per primera vegada l'any 1282. Aquest recinte fortificat fou construït abans de la conquesta catalana de la mà dels pobladors moros i molt probablement, a l'interior del seu recinte hi havia edificada una mesquita que en un principi degué ésser purificada i dedicada a Sant Salvador,⁴²¹ igual que passà a la mesquita de la ciutat de Mallorca que posteriorment esdevingué l'església del convent de la Mercè.

Capdepera.

Durant la dominació islàmica, al lloc on es fundà la vila de Capdepera tan sols s'hi aixecava una torre de vigia islàmica que havia estat edificada al segle X i que a partir de la conquesta catalana fou coneguda amb el nom de Torre d'en Nunis, ja que aquella contrada, que en el Repartiment havia correspost a Jaume I, el rei la donà al cavaller Miquel Nunis. Així doncs, la vila de Capdepera fou fundada en aquell mateix indret l'any 1300 arrel del projecte engegat per Jaume II de Mallorca sobre les Ordinacions urbanes i agràries de Mallorca.⁴²²

Capdepera fou projectada com una vila fortificada, a l'interior de la qual hi destaquen l'església de Sant Joan, començada vers el 1300 i documentada per primera vegada el 1316, la casa del governador i la torre d'en Miquel Nunis. És sabut que pels volts del segle XVI la població comptava amb 125 cases. La murada que l'envolta fou també començada al 1300 i acabada el 1386, i està formada per cinc torres i dos portals

⁴²⁰ M. M. Esteva Lliteras; M. Pastor Tous; A. Picazo Muntaner, *Artà. Guia dels pobles...*, p. 41.

⁴²¹ L. Lliteras, Pbro., *Artà en el siglo XIII. Estudio y documentos*. Palma de Mallorca, Ed. J. Mascaró Pasarius, 1967, p. 93-94.

⁴²² "Item ha ordeonat que la vila quis fara a Santanyi haja XII quarteradas de terra de teneo so es assaber: aquella qui sera assignada a forras e defora la vila, so es assaber fora el mur e el vayll sien donades e assignadse altres XII quarteradas de terra ho mes si mes hi ha mester a cases a fer e edificar e que sien tatxades al for que posat hi es allo sera dit barri de la vila, e daquell semblant matex vol que sia la vila de Campos e les viles quis faran en Artà, so es assaber, la una debes la torra den Miquel Nunis e latre debes lo port de Cayeres". Ordinacions del Rei Jaume II, 1300: A. D., *Capdepera. Guia dels pobles de Mallorca*, Mallorca, Hora Nova, S.A., 2001, p. 19.

d'entrada, el portal del rei en Jaume i el Portalet. A l'interior del recinte encara és possible veure-hi les restes d'algunes cases. Pel que fa a la traça urbana, la vila estava formada per una plaça que se situava davant l'església de Sant Joan i la resta del poble es distribuïa mitjançant una xarxa viària formada per carrers, dels quals, els principals eren convergents i els secundaris eren divergents.

- Església de Sant Joan.

Ja des d'un primer moment es degueren començar les obres de construcció de l'església de la vila, dedicada a Sant Joan i que seria sufragània de la parròquia d'Artà fins a l'any 1849. Capdepera es segregà parroquialment i administrativament formant a partir de llavors un municipi independent.

Gràcies a diversos documents consultats es pot proposar una data aproximada de construcció de l'església de Sant Joan. Així, la documentació confirma que el 8 de maig de 1316 es dugué a terme una inspecció de l'obra de la capella.⁴²³ Un altre document datat del 7 de juliol de 1323 confirma la dotació per part del rei Sanç I d'una capellania a la vila de Capdepera amb una aportació anual de 18 lliures, amb l'obligació de celebrar-hi misses i altres oficis divins a hores diürnes i nocturnes, i designava com a responsable de la capellania qui a partir d'aquell moment es convertiria en l'autèntic artífex de l'obra de la nova vila emmurallada de Capdepera: el prevere de Campos, Bartomeu Vanrell.⁴²⁴ Així doncs, tenint en compte aquests dos documents i que la fundació de la vila ha estat datada de l'any 1300, és més que probable la hipòtesi que les obres de construcció es fessin entre 1300 i 1323, atès que degueren començar tot just després de la fundació de la nova vila, ja que al 1316 s'estava treballant en l'obra i el 1323 es fundava la capellania, la qual cosa anunciava la finalització de les obres de l'església.

Malgrat l'edifici que avui dia s'observa que ha sofert diverses modificacions i ampliacions al llarg dels segles, encara és possible destriar quina és la part original que conformà l'església primitiva aixecada a principis del segle XIV. Aquest cas constitueix un dels pocs exemples ben conservats d'un temple que s'ha anat engrandint. Ja al segle XIX, es construí l'actual església parroquial dedicada a Sant Bartomeu a la pobla de baix extramurs (Fig. 159).

⁴²³ G. Morro Vanrell, *Capdepera medieval. Segles XIII i XIV*, Palma, Edicions Documenta Balear, S.A., 2003, p. 155. ARM, RP 3393, Reial Patrimoni, foli 50r.

⁴²⁴ G. Morro Vanrell, *Capdepera medieval...*, p. 155. ARM, RP 25, Reial Patrimoni, folis 33r i 33v.

L'antiga església de Sant Joan de la vila emmurallada de Capdepera, a dia d'avui està dedicada a Nostra Senyora de l'Esperança. L'església original començada a construir a partir de l'any 1300 és el que avui està format pel primer tram més acostat als peus i per la capella lateral que s'obri a la dreta. Per tant, veiem com el temple original era una petita església d'una sola nau formada per un sol tram i un absis de planta rectangular pla. Pel que fa al cobriment d'aquest edifici primerenc, cal destacar la volta de creueria que cobreix l'antic absis, formada per un nervis de factura molt primitiva i molt semblants a altres nervis de creueries datades d'aquesta mateixa època (els nervis de les creueries de la capella inferior de la Trinitat de la seu de Mallorca, del Castell de Bellver, de la capella de Sant Llorenç de la parroquial de Santa Creu de la ciutat de Mallorca, de l'església del Roser de Santanyí o del primer trast de la parroquial de Sant Llorenç de Selva). Els nervis de la volta acaben en culs de llàntia de forma cònica invertida i en el punt en què es creuen hi ha una clau de volta amb un símbol que algun autor l'ha interpretat com la representació de l'escut de Jaume II de Mallorca (Fig. 160 i 161).⁴²⁵ Per contra, si ens fixam amb la volta de creueria del primer tram del temple, el que en el seu moment fou la nau de l'església, ens adonam que tant els nervis com la clau de volta tenen una factura molt més elaborada i no són tan primitius com el de l'antic absis. A més a més, els nervis no acaben en culs de llàntia, sinó en columnes, de les quals en cal destacar les dues més properes a la façana principal que són de fust rodó i destaquen pels sengles capitells que són d'inspiració clàssica pseudojònica. Aquests trets més avançats en la manera de fer, tant pel que fa als nervis com a la clau de volta, tenen a veure directament amb la reforma que sofrí la primitiva església a finals del segle XVI, durant la qual, a més de ampliar-se el temple amb tres trams més, també fou llavors quan es construí la volta de creueria en el primer tram de l'actual temple, que fins aleshores havia estat la primitiva nau de l'església original, que molt probablement substituï un antic enteixinat de fusta (Fig. 162). La clau de volta destaca per la representació de l'escut de la vila, però també perquè la seva factura i decoració és molt semblant a les claus de volta datades del segle XVI que es poden observar a les antigues

⁴²⁵ *Voyez la clé de voûte de l'église primitive, avec les trois barres, qui représente le blason de Jaume II de Mallorca* : J. Villanove, *Raconte-mois les Rois de Mallorca, tome II*, Sant Joan les Fonts, Impremta Aubert, 2004, p. 170. Aquesta afirmació no seria del tot correcta tenint en compte que l'escut dels reis de Mallorca era el senyal reial, és a dir, els quatre pals. En cas de voler fer referència a només el Regne de Mallorca afirmant que el seu escut eren només tres barres, aquesta asserció tampoc és certa, ja que, no fou fins l'any 1344 en què el rei Pere IV el Cerimoniós dictaminà mitjançant la Cancelleria Reial que l'escut i la senyera oficial de tots els territoris de la Corona d'Aragó eren la representació dels quatre pals. Abans d'aquest monarca, existeixen casos arreu dels diferents territoris de la Corona en què es representa el senyal del Casal de Barcelona amb dos, tres, quatre, cinc, sis i fins a nou pals. Fins i tot després d'aquesta data es seguí representant el senyal amb un número variable de pals.

esglésies gòtiques de Santanyí. Durant aquest mateix segle XVI, també es reformà la façana principal del temple i es construí l'actual espadanya.

Així, per tant, l'església original del segle XIV hauria estat formada per una planta d'un sol tram cobert per un sostre d'enteixinat de fusta i una capçalera plana, de planta rectangular, més estret i més baix que la nau i cobert per una volta de creueria. Aquest model d'església, en què la nau està coberta de fusta i només l'absis és de pedra segueix una de les premisses arquitectòniques de les esglésies que pertanyien a l'orde del Cister, que com sabem, en les esglésies cistercenques, només es permetia l'ús de les voltes cobertes de pedra als absis. Pel que fa a Mallorca, sembla ser que aquest model no fou molt emprat. A part de l'exemple de Sant Joan de Capdepera, nosaltres tan sols hem localitzat dos temples més, els quals també tengueren una nau coberta d'enteixinat de fusta i un absis cobert de volta de creueria. Ambdós han estat localitzats a Ciutat i es tracta de l'església de Nostra Senyora de la Victòria, la primera església dels frares predicadors,⁴²⁶ i la segona església franciscana, construïda a partir de 1280 i que durant el segle XIV sofrí una reforma durant la qual se li substituï la primitiva coberta de fusta per l'actual volta de creueria.⁴²⁷ Tanmateix, això no vol dir que no n'haguessin existit d'altres, atès el gran nombre de temples que han desaparegut al llarg del temps i dels quals no ens ha arribat cap descripció formal. En canvi, aquest model arquitectònic sí que fou molt usat al Rosselló, el qual es dona a la major part de les esglésies de l'època, tant conventuals com parroquials.⁴²⁸ A banda del Rosselló, aquesta disposició en l'arquitectura gòtica meridional tengué especial rellevància en les esglésies aixecades a l'època al baix Lenguadoc, concretament als territoris de l'Aude i l'Erau. Alguns exemples venen donats per l'esglésies de Notre-Dame de Lamourguier de Narbona, la catedral de Saint-Maurice de Mirepoix,⁴²⁹ o Saint-Michel de Castelnòu d'Arri, entre d'altres. Pel que fa a la resta de territoris de la Corona d'Aragó, a Catalunya hi destaquen l'església de Sant Francesc de Montblanc, la capella de Santa Àgueda de Barcelona, l'església de Nostra Senyora del Carme de Perelada, Santa Francesc de Vilafranca del Penedès o l'església de Sant Domènec de Balaguer. Alguns altres exemples del mateix model al regne de València estan constituïts per l'església de Sant

⁴²⁶ A. I. Alomar i Canyelles, « Les restes de Sant Domingo i de... », p. 400.

⁴²⁷ M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 65.

⁴²⁸ Cal tenir en compte que les esglésies parroquials de Sant Jaume i de la Real de Perpinyà foren cobertes d'una falsa volta de creueria fetes de guix en sengles reformes dutes a terme durant a finals del segle XVIII i a la meitat del segle XIX, respectivament.

⁴²⁹ Originalment la nau era coberta d'un enteixinat de fusta. L'actual volta de creueria fou construïda entre 1858 i 1859.

Pere de Castellfort, l'església del Salvador de Sagunt o l'església de Sant Francesc de Morella. Aquest mateix model arquitectònic fou implantat a Sardenya a partir de la conquesta catalana de 1324. Així doncs, destaquen entre d'altres l'església de Nostra Senyora de Bonaire (Bonaria),⁴³⁰ l'església de Sant Jordi de Perfugas o l'església de Sant Francesc d'Iglesias.⁴³¹

Pel que fa a la resta de l'església gabellina, a l'engrandiment de la nau del segle XVI cal afegir-hi una nova ampliació que constituí la construcció de les capelles que es situen a banda i banda de l'actual presbiteri, aixecades al segle XVIII i que repeteixen el mateix model de Sant Miquel de Balansat d'Eivissa, també amb dues capelles obertes a banda i banda del presbiteri, tot i que les capelles d'Eivissa són del segle XVII. A més a més, entre finals del segle XVII i principis del XVIII, també s'obriren les dues capelles laterals situades al costat de l'evangeli i situades al segon i tercer trams.

Si ens fixam ara amb les claus de volta del segon i tercer tram, aquestes representen un model que trobam a les claus de volta de Poblet. A més, així com al primer tram li fou substituïda la coberta de fusta per una volta de creueria al segle XVI, nosaltres opinam que la resta de creueries, això és les del segon, tercer i quart tram (els de la capella presbiteral de la dreta repeteixen el model del primer tram), mostren uns nervis semioctogonals més propis del segle XIV (semblants als nervis de l'absis primitiu) i, per tant, constitueixen un anacronisme. Pel que fa a la capella presbiteral de l'esquerra, a la clau de volta, hi ha la data de 1703 i la coberta seguiria el model gòtic castellà hispano-flamenc (Fig. 163).⁴³²

L'existència de les restes d'un matacà en el terrat del darrer tram indicaria que l'actual presbiteri de l'església no fou construït al segle XVIII, sinó al XVI com la resta de la nau.

L'antiga església de Sant Joan del a Vila de Capdepera, avui dia capella de Nostra Senyora de l'Esperança, és l'únic exemple conservat a l'illa, juntament amb el cas de Santanyí, d'església gòtica fortificada durant l'època del regne privatiu de Mallorca,

⁴³⁰ En època posterior, l'antic enteixinat de fusta que cobria la nau fou substituït per una volta de pedra apuntada.

⁴³¹ Alguns d'aquests exemples presenten l'absis de planta quadrada: Nostra Senyora de la Victòria de la ciutat de Mallorca, Sant Francesc de Vilafranca del Penedès, a Catalunya, Sant Pere de Castellfort, al País Valencià, Sant Jordi de Pérugas i Sant Francesc d'Iglesias a Sardenya. En aquesta darrera església l'absis es de planta quadrat i es converteix en poligonal mitjançant l'ús de voltes raconeres.

⁴³² El meu més sincer agraïment al senyor Miquel Àngel Cabrer per les opinions aportades al respecte.

encara que les esglésies parroquials de Santa Maria d'Andratx i de Sant Jaume d'Alcúdia, malgrat no han estat conservades, també ho foren.

De l'època medieval, a dins murada a part de l'església, també es conserva part de la torre islàmica d'en Nunis, la qual, al segle XIX fou rebaixada i s'hi construï un molí al seu interior. A l'actual terme municipal de Capdepera, també cal destacar el sistema de canals de Can Patilla i la torre de Canyamel, datada del segle XIII.

El districte de *Muntuy*.

Algaida.

L'antic djuz de Muntuy englobava els actuals municipis d'Algaida, Montuiri i Lluçmajor. A la contrada d'Algaida s'hi esmenten nombroses alqueries i rafals d'entre les que nosaltres destacarem la de Castellig (Castellitx), Al-gayda (Algaida) i Ponzuat (Punxuat). A més a més, damunt el puig de Randa, on ara s'aixeca el Santuari de Cura, hi existí un castell islàmic, el qastil bi-'uyun (castell de les Fonts).

- Església parroquial de Santa Maria de Castellitx.

Fou al voltant de l'alqueria de Castellitx que s'aixecà la primera parròquia d'Algaida i que avui dia encara es conserva sota l'advocació de Nostra Dona de la Pau de Castellitx, coneguda sota l'advocació de Santa Maria al segle XIII. Així doncs, a l'antiga alqueria àrab de Castellitx, apareix esmentada en un document de 1241 una església dedicada a Santa Maria⁴³³. El mateix temple apareix dedicat a Sant Pere i Sant Pau a la butlla *Cum a nobis petitur* de 1248⁴³⁴ i des del segle XVIII és conegut com a església de la Mare de Déu de la Pau de Castellitx. L'antiga parròquia de Santa Maria de Castellitx constitueix un exemple de parròquia aixecada en una alqueria d'origen islàmic i que amb el temps no prosperà com a població i al segle XIV fou canviada de lloc, traslladant-se la parròquia a l'antiga alqueria d'Algayda (Algaida) que ja s'havia consolidat com a nucli de població. Malgrat tot, no fou fins a 1410 quan l'església parroquial d'Algaida agafà

⁴³³ "1241, 17 juny.- Joan Malesherbes fa testament. Deixa 30 sous malgoresos a Ramon, bisbe de Mallorca; a l'església de Santa Maria de Castilig de la qual és parròquia 10 sous i a l'obra 8 sous. Als hospitals de Santa Maria Magdalena, de Sant Antoni i el de Sant Andreu 2 sous a cada un. Fa altres deixes als seus parents. Signa Ramon prevere de Castellet que va escriure aquest testament (ARM, pergamins RP XIII nº57)": R. Rosselló Vaquer, *Noticiari d'Algaida (Castellitx a l'Edat Mitjana)*, Mallorca, 1988, 17-06.1241, p. 16.

⁴³⁴ "Bul·la del papa Innocenci IV", (Transcripció i versió catalana de Gabriel Llopart, Joana Maria Palou), a *Commemoració del 750è aniversari de la Bul·la del papa Innocenci IV*, Palma, Consell de Mallorca, Col·legi Oficial d'Arquitectes de Balears, 1999, s/p.; ACM, 13456.

la plena titularitat i va esdevenir el principal centre religiós de la contrada. Sembla ser que vers el 1420 la nova església d'Algaida ja estava acabada. Tornant a Castelltix, la primitiva església documentada el 1241 confirmada parròquia el 1248 sofrí algunes modificacions al llarg dels segles, encara que actualment és possible veure com fou el temple primerenc. Així, a finals del segle XVI es construí el porxo que es troba situat davant els peus de l'església. Aquesta construcció fou necessària per poder donar més cabuda als fidels. En el segle XVII, la primitiva església fou modificada i ampliada amb la construcció d'un absis de planta trapezoïdal, més baix i estret que la nau, el qual destaca per la seva decoració pròpia de l'època barroca en la qual fou construït. També durant aquest mateix segle i com a conseqüència de la construcció del nou absis, es donà més altura als murs de la nau i es va refer l'arc diafragma.⁴³⁵ A dia d'avui, l'església de Castelltix presenta una planta basilical rectangular formada per tres parts diferents: la nau, original del segle XIII, el porxo, afegit al segle XVI i l'absis del segle XVII. El porxo és un espai rectangular al qual s'hi accedeix a través d'un arc rebaixat. Està cobert per un sostre de canyissada amb embigat de fusta i aguantat per una columna central octogonal. Aquest espai està envoltat d'un pedrís de pedra i en un dels murs, el que pertany als peus de l'església, s'hi obre el portal d'entrada que és d'arc de mig punt i que presenta una decoració escultòrica al voltant de l'imposta a base de puntes de diamant, constituint així, un dels pocs exemples de portals amb decoració del segle XIII conservats a Mallorca (Fig. 164). Pel que fa a la nau de l'església, espai que forma part del primitiu temple, presenta una planta rectangular separada en dos trams mitjançant un arc de diafragma apuntat, el qual presenta dos capitells que també estan decorats escultòricament (Fig. 165). El capítell del costat de l'epístola mostra una decoració a base d'una cadena a l'interior de la qual s'hi observa decoració floral i vegetal. En canvi, el capítell del costat de l'evangeli, la decoració és a base de puntes de diamant. El sostre està format per un embigat de fusta a dos vessants.

Aquest temple i les poques cases que l'envolten són encara avui dia un exemple d'aquella Mallorca rural del segle XIII que estava formada per una població disseminada i que han acabat per formar un llogaret. A finals del segle XIII i sobretot a començaments del XIV, aquesta població disseminada es començà a concentrar en un altre indret diferent de l'alqueria de Castelltix, concretament a l'alqueria d'Algaida. El creixement d'aquesta darrera alqueria acabà per provocar la formació de la vila

⁴³⁵ M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 100.

d'Algaida, que en poc temps començà a destacar com a nucli de població per damunt Castellitx.

- Església i hospital de Sant Joan.

L'antiga alqueria islàmica d'Algaida fou cedida pel rei Jaume I als hospitalers de Sant Joan de Jerusalem i aquests monjos hi erigiren un hospital i una capella que dedicaren al seu patró. D'aquesta manera, aquest nucli s'anà poblant fins que quedà conformat el poble d'Algaida. Tot i això, fins a principis del segle XV Castellitx continuà essent el centre religiós de la contrada, però a l'any 1410 ja trobam documentada la seu parroquial a Algaida. Arran del canvi de la titularitat parroquial, a Algaida s'hi aixecà un nou temple que fou dedicat a Sant Pere i Sant Pau i que substituï la primitiva capella de Sant Joan dels Hospitalers. Pensam que aquesta nova església parroquial degué ser acabada als voltants de 1420.

Montuïri.

Dins la contrada de Montuïri hi ha documentades diverses alqueries islàmiques: al-Qurayya (Alcoraia), Sabur (Sabo), Rahl as-satt (Rafal Axat) o Mudayna (Mudaina). A més a més, dins aquest mateix districte de *Muntuy* hi destaca un altre població, Montuïri.

- Església parroquial de Santa Maria.

Fou a la vila de Montuïri, el lloc on al segle XIII s'hi erigí una parròquia dedicada a Santa Maria, la qual apareix documentada per primer cop l'any 1243⁴³⁶. El primitiu nucli urbà del segle XIII es formà a l'actual barri del Molinar, en el qual s'hi documenten la Quartera, que estava situada a la plaça, l'església i la rectoria. Pareix ésser que abans de les Ordinacions del 1300, Montuïri ja constituïa la seu municipal de Montuïri, Castellitx i Lluçmajor, que eren governades per un mateix batle.⁴³⁷ Aquest primer temple parroquial dedicat a Santa Maria estava doncs situat al Molinar de la vila, però al segle XIV mudà d'emplaçament i es construï una nova església en el mateix solar on a dia d'avui s'aixeca l'actual. Això també provocà que la rectoria canviàs la seva ubicació i es construís l'actual al carrer de Sant Bartomeu. Es tracta d'un edifici del

⁴³⁶ R. Rosselló Vaquer, *La ciutat de Mallorca...*, p. 112.

⁴³⁷ C. Mas Andreu, « et al. », *Montuïri. Guia dels pobles dels pobles de Mallorca, Mallorca, Hora Nova, S.A.*, p. 28.

segle XIV a l'interior del qual encara es pot veure un arc ogival que divideix els dos aiguavessos de la casa. La segona església medieval edificada a partir del 1300 al mateix solar que l'actual fou dedicada a Sant Bartomeu i sofrí reconstruccions i ampliacions en diverses ocasions. Aquest temple estava format per una planta rectangular amb tres capelles per banda que eren dedicades al Corpus Christi, a Sant Antoni, a les Ànimes, a la Passió Imaginis, a Sant Roc i a Sant Bartomeu. En el segle XVI es reconstruí la volta i a finals del segle XVII, el temple medieval sofrí obres de restauració durant les quals s'eixamplà i s'allargà.⁴³⁸ Molt probablement fou durant aquesta època quan canvia la seva titularitat per la de Sant Bartomeu.

La construcció de la nova església en aquest nou indret fou una conseqüència directa de la fundació de la nova pobla de Montuïri per disposició de Jaume II a les Ordinacions de 1300. D'aquesta manera, la nova vila anà creixent al voltant del nou temple, de la plaça major, de la rectoria i de la Universitat.

Llucmajor.

L'actual ciutat de Llucmajor té el seu origen a l'alqueria islàmica de Luc Major, alqueria que formava part del djuz de Muntuy. Ja en el segle XIII, tot d'una després de la conquesta de 1229, sembla que existia un nucli primitiu de població que estava situat entre l'actual carrer Nou i el camí des Vall.

- Església parroquial de Sant Miquel.

Ja en aquella època es documenta l'església, el fossar i la plaça. Així doncs, ja apareix documentada el 1235 l'existència de la parròquia dedicada a Sant Miquel a allò que havia estat l'alqueria islàmica de Luc-major. Com ja he apuntat, segurament aquest primer edifici era una mesquita purificada, ja que al 1259 es construïa un altre temple, el qual fou novament substituït al segle XV i, finalment, pel temple actual construït entre 1784 i 1822.

Però l'actual ciutat de Llucmajor va néixer com a conseqüència directa del projecte de les Ordinacions duit a terme per part del rei Jaume II mitjançant el qual fundà en aquell

⁴³⁸ C. Mas Andreu, « et al. », *Montuïri. Guia dels pobles...*, p. 39.

indret la vila reial de Lluçmajor. La primitiva església fou substituïda per una de nova a l'any 1386 que era formada per una planta rectangular d'una sola nau amb absis poligonal i sis capelles per banda, tota coberta de volta de creueria, els nirvis de la qual acabaven adossats al mur mitjançant culs de llàntia. Tenia dues entrades, un portal situat a la façana principal i un portal lateral. A l'any 1399 està documentada la continuació de les obres que duraren fins a la primera meitat del segle XV. A l'any 1414 es documenta la instal·lació d'un orgue.⁴³⁹ Gràcies a un gravat que apareix a l'obra de Gerónimo de Berard (1789), ens podem fer una idea de com era la façana principal del temple (Fig. 166):⁴⁴⁰ A començaments del segle XIX l'antic edifici medieval fou substituït pel temple actual.

Per a la fundació de la nova pobla, es traçà un plànol ortogonal que tenia en compte la plaça que era envoltada de porxos situats a les cases i que s'obrien mitjançant arcs. La nova pobla de Lluçmajor es formà a partir d'un quadrat que abraçà els actuals carrers des Vall, Major, Orient, Jaume II i Convent. Endemés de l'església, el fossar i la plaça, també disposava d'una carnisseria, una peixateria, el celler reial i el celler del bisbe. A part de la xarxa viària medieval, poques són les restes arquitectòniques d'època medieval conservades dins el nucli urbà, en canvi, sí que se'n conserven algunes a diferents possessions del terme municipal, com són: un portal gòtic, diverses finestres gòtiques cegades i una capella gòtica a Capocorp Vell, totes datades del segle XV, o algun portal, vàries finestres i una escala a Son Albertí, també del mateix segle que l'anterior.

El districte d'*Al-Yibal*.

Escorca.

Actualment l'antic districte d'*Al-Yibal* o de les Muntanyes està format pel terme municipal d'Escorca. En el segle XIII hi estan documentades fins a quatre esglésies, la parroquial i tres sufragànies. Aquest és un terme parroquial molt ampli que encara avui dia té la seva població molt disseminada, ja que mai s'hi desenvolupà un nucli urbà. A més a més, també cal tenir en compte l'orografia del seu terreny, la qual cosa dificultava encara més la reunió dels seus habitants a la parròquia.

⁴³⁹ C. Calviño Andreu, « et al. », *Lluçmajor. Guia dels pobles de Mallorca*, Mallorca, Hora Nova, S.A., 2000, p. 47.

⁴⁴⁰ B. Font Obrador, *Historia de Lluçmajor...*, p. 305.

- Església parroquial de Sant Pere.

Així doncs, a l'any 1247 hi apareixen documentades a més de la parròquia de Sant Pere d'Escorca tres esglésies sufragànies: Santa Maria de Lluc, Sant Salvador d'Almallutx i Sant Llorenç de sa Calobra. Pel que fa a Sant Pere d'Escorca, aquest potser sigui el temple gòtic primitiu que ens ha arribat amb manco modificacions i el que es conserva en un estat més original. El 1247 és la primera data en què apareix documentada⁴⁴¹ i un any més tard apareix citada com a parròquia a la butlla del papa Innocent IV.⁴⁴² Aixecada a l'antiga alqueria islàmica d'Axcorca, l'església de Sant Pere és una construcció que exteriorment no destaca especialment. Té forma rectangular sense cap decoració als seus murs. També s'hi observen poques obertures, reduïdes tan sols a dues finestres allargades i acabades amb un arc de mig punt i que estan situades, una al mur dels peus i l'altra al mur absidal. El portal principal i únic s'obre al mur lateral dret i està format per un arc de mig punt amb dovelles. Al mur lateral esquerre s'hi obre un petit ull de bou. L'edifici té una teulada a dos vessants i en el vèrtex de la façana dels peus s'hi aixeca un cloquer format per una espadanya amb una campana situada dins un arc apuntat. El resultat és un aspecte exterior completament mancat d'ornamentació, la qual cosa denota la senzillesa del temple així com una certa rudesia en els materials de construcció. Pel que fa a l'interior, el temple està format per una planta rectangular dividida en dos trams per un arc ogival de diafragma (Fig. 167). Al mur dels peus, a la part superior, s'hi obre un finestral allargat i en el primer tram, al costat de l'epístola s'hi situa el portal d'entrada. En aquest mateix tram, al costat de l'evangeli, s'hi obre un petit ull de bou que ajuda a il·luminar vagament l'interior del temple. El segon tram conforma el presbiteri, el qual està elevat amb dos escalons. Al mur absidal s'hi obre un altre finestral allargat semblant al del mur dels peus abans esmentat. A la part inferior i tot just darrera l'altar, s'hi obren dos nínxols acabats en sengles arcs de mig punt (Fig. 168). L'arc de diafragma aguanta un sostre d'enteixinat de fusta a dos vessants. A banda i banda del segon tram hi ha un pedrís que ocupa tota l'amplària del presbiteri. La seu parroquial es traslladà a l'església de Santa Maria de Lluc l'any 1456 gràcies a una butlla del papa Calixt III qui a més, autoritzà la fundació d'un col·legi de preveres. Des de llavors Sant Pere passà a ser església sufragània (Fig. 169).

⁴⁴¹ R. Juan Mestre, *Escorca. Apuntes para la historia del municipio*, I-II, Palma de Mallorca, Calima Ediciones, 2002, p. 17.

⁴⁴² "Bul·la del papa Innocenci IV"..., s/p.

- Església de Santa Maria de Lluc.

De la primitiva església de Santa Maria de Lluc sembla que tan sols en resta actualment el que fou en altre temps la seva espadanya, tot i que a dia d'avui resta un tant alterada. Gràcies a tota una sèrie de documents guardats a l'Arxiu del Col·legi de Lluc i a una transcripció dels mateixos feta per Rafael Juan en un article publicat a la BSAL, és possible fer-nos una idea de com era el temple primitiu. El pare Rafael Juan exposa que:

“De la primitiva capilla del siglo XII, a dos vertientes, que también es llamada iglesia, poco quedaría en el siglo XVII, absorbida por ulteriores construcciones.

El local sería de regular capacidad, cubierto con bóvedas de arista. Tenía dos partes distintas: la destinada a los fieles, de mayores dimensiones y la del presbiterio, más reducida. Entre una y otra se levantaba una verja de hierro, que durante los oficios divinos no podía traspasarse sin incurrir en sanción canónica.⁴⁴³

El altar mayor, en el centro del presbiterio, estaba colocado entre cuatro columnas de mármol, de las que pendían corintas prendidas a varillas de hierro, que lo cerraban por atrás y por los lados.⁴⁴⁴

Sobre el altar descollaba el sagrario, de madera dorada, cubierto con un pabellón coronado con una pequeña imagen de Jesús. Ante el sagrario dos corinitas de telas preciosas.

A cada lado del altar, sobre sendos pilares, había dos estatuas de mediano tamaño, una de la Virgen Anunciada y otra de San Gabriel.

La predela del altar sostenía el retablo, en el cual campeaban sobretodo dos figuras de pincel a cada lado: la de un canónigo con sobrepelliz y muceta en el del Evangelio y la de un jurado del Reino con su gramalla en el de la Epístola.⁴⁴⁵

A altura conveniente, en la pared de detrás del altar, en su nicho, la santa imagen de la Virgen de Lluc, coronada con corona de plata, e indumentada de camissa, coll y mantell. A sus pies, a cada lado, las figuras de un muchacho en atuendo pastoril y de un monje con manto y cogulla, protagonistas del hallazgo de la Virgen de Lluc, según la tradición.

⁴⁴³ ACL, Ps. 47, f. 70.

⁴⁴⁴ ACL, Varios 3 págs. 216 a 224.

⁴⁴⁵ ACL, C.2, f. 7v y 8.

Llama la atención la presencia de cortinas en todas partes: las hemos visto ante el sagrario y en torno del altar; las había ante el nicho de la Virgen y dentro del mismo y a los lados, ante el retablo, y cortinajes para todo el presbiterio.

Ante el altar, la tradicional barra sostenía buen número de lámparas que iluminaban el recinto, en cuyo centro pendía una pequeña araña de cuatro brazos.

Además del altar mayor había otros dos con su retablo, que son llamados también capillas: el de la Coronación de la Virgen y el de San Pedro y las Almas; y en la sacristia otro, con una imagen de la Virgen, de madera dorada.

Junto a la puerta de la iglesia y en su interior a mano derecha, había antes una capilla, que a lo mejor no se había desmontado todavía cuando Blanquer llegó a Lluc. En ella había sido venerada la imagen milagrosa de la Virgen de Lluc, en el lugar preciso donde la tradición señalaba haber sido hallada pro el pastor Lluc.⁴⁴⁶

Con buen acuerdo los Rds. Colegiales, el 20 de Marzo de 1569, la trasladaron al nicho que feu al mitx del quadro del Altar major.⁴⁴⁷

Un lantoner de hierro proyectaba su luz humeante sobre el pavimento, desperejo a causa de los enterramientos que en la iglesia tenían lugar.⁴⁴⁸

En el coro: órgano, atril, crucifijo, libros litúrgicos y asientos.

Ante el temple, un pórtico y sobre el portal una pequeña figura de mármol de Nuestra Señora; y frente a él una plaza, que según disposiciones de visitas pastorales debía cerrarse en su entrada con grasses rejas o, si se prefiere, gradas, para que el tràfec de personas y caballerías no pertubase la devoción de los que oraban en el templo⁴⁴⁹”⁴⁵⁰

A més a més, tenint en compte totes aquestes dades abans esmentades, R. Janer realitzà tota una sèrie de dibuixos proposant una reconstrucció ideal de l'església del segle XIII, els quals ens permeten fer-ne una també, hipotètica descripció formal. Així doncs, la primitiva església de Santa Maria de Lluc seria un edifici format per una planta rectangular dividida en tres trams mitjançant arcs ogivals que aguantarien una coberta

⁴⁴⁶ ACL, C. 22v.

⁴⁴⁷ ACL, S. 39 y Ps. 13 f. L.

⁴⁴⁸ ACL, Varios 3, págs. 25 y 58v.

⁴⁴⁹ ACL, Varios 3, pág. 33.

⁴⁵⁰ R. Juan, M. SS.CC. « El maestro Jaime Blanquer en Lluc », a *BSAL*, 36 (1978), p. 2-4.

de fusta a dos vessants⁴⁵¹ i acabada per una capçalera plana (Fig. 170). En el tram dels peus s'hi situaria el portal d'entrada d'arc rodó obert en una façana lateral del temple, damunt el qual s'aixecaria l'espadanya formada per dos vans on s'hi situarien les campanes. En aquest mateix tram s'hi situaria el cor elevat al qual s'hi accedia mitjançant una escala (Fig. 171). En el segon tram hi hauria una capella a cada mur lateral, de poca profunditat, obertes amb un arc de mig punt sustentat amb columnes de marbre acabades amb capitells i amb un altar al seu interior. Finalment, el tercer i darrer tram faria les funcions de presbiteri, lloc on se situaria l'altar major elevat per alguns escalons. Als murs laterals de cada tram s'hi obririen finestres estretes acabades amb arc de mig punt (Fig. 172). Exteriorment destacaria el tram on s'hi obriria el portal d'entrada format per un arc de mig punt, damunt el qual s'hi obriria un petit finestral i quedaria coronat per l'espadanya, tot formant una petita torre.

Aquesta primitiva església s'anà ampliant a partir del segle XIV, ja que el santuari cobrà importància en convertir-se en el principal centre de peregrinació de tota Mallorca. A l'any 1322, Bernat sa Coma cedí un solar prop de l'església per construir una hostatgeria per als pelegrins. A l'any 1340 la família sa Coma féu donació a l'església d'unes terres per construir un plaça i el 1344 Francesc sa Coma cedí la font Coberta al santuari. A l'any 1348 es té notícia que a la primitiva església de Santa Maria s'hi dugueren obres d'ampliació. Totes aquestes dades apunten la importància que a través dels segles anà adquirint el santuari i, per tant, és ben probable que la primitiva església medieval s'anàs engrandint a mesura que es feia necessari. Ja en el segle XVII es començà la construcció del nou temple posant la primera pedra dia 8 de setembre de 1622.⁴⁵²

- Església de Sant Salvador d'Almallutx.

Tot i que l'existència de l'església de Sant Salvador d'Almallutx també apareix documentada a partir de 1274, cap resta de la construcció ha arribat als nostres dies, encara que podem suposar que la seva tipologia arquitectònica devia ser molt semblant a la de Sant Pere d'Escorca.

⁴⁵¹ És probable que en època posterior l'enteixinat de fusta hagués de ser substituït per la volta d'aresta que es descriu als documents de l'Arxiu del Col·legi de Lluc.

⁴⁵² G. Munar Oliver, *Breve historia del Santuario y Colegio de Ntra. Señora de Lluc*, Palma de Mallorca, 1976, p. 11-28.

- Església de Sant Llorenç de sa Calobra.

També a l'any 1274 es documenta l'església de Sant Llorenç de sa Calobra. Aquell primitiu oratori devia ser semblant també a la parroquial d'Escorca, una planta rectangular sense capelles i dividida en dos o tres trams mitjançant arcs ogivals de diafragma que sustentaven un enteixinat de fusta a dos vessants. L'edifici que ha arribat a l'actualitat és fruit d'una reconstrucció que es féu a l'any 1791 i presenta una planta rectangular sense capelles laterals dividida en tres trams mitjançant dos arcs diafragmàtics de mig punt recolzats sobre pilastres i que aguanten una volta d'aresta de pedra. Exteriorment, l'edifici no presenta cap ornamentació i la façana principal està formada pel portal principal que té forma allindada i una espadanya situada al vèrtex de la teulada.

A partir del segle XV la nova parròquia de Santa Maria de Lluc, agafà importància com a centre de peregrinació dels mallorquins i, finalment, es convertí en el monestir i santuari marià de referència de tota Mallorca i també d'Eivissa.

El districte de *Manaqur*.

Manacor.

De la mateixa manera que la gran major part de les actuals poblacions històriques mallorquines, Manaqûr era també en època islàmica una alqueria musulmana formada per diverses finques que es dedicaven al conreu de la terra. En el cas de Manacor, unes excavacions arqueològiques han permès confirmar l'existència d'un petit nucli amb trama urbana en època islàmica. Fou entre els mesos de febrer i de juliol de l'any 2009 quan es dugué a terme una intervenció arqueològica en alguns carrers del centre històric de Manacor, concretament a la plaça de la Constitució i al carrer de Jaume Domenge, dues vies urbanes que d'altra banda, estan situades molt a prop del solar on s'aixeca des del segle XIII l'església parroquial de Santa Maria, ubicada al costat del lloc on a principis del segle XIV es construí el palau reial de Manacor. Gràcies a aquesta actuació arqueològica, sortiren a la llum set pous negres que servien per a recollir les aigües residuals. En cinc d'aquests es trobaren materials arqueològics d'època islàmica i que foren datats dels segles XII i XIII. A conseqüència d'aquesta troballa va ser possible confirmar que el centre de l'actual ciutat de Manacor ja estava ocupat en temps de la

dominació àrab i, de retruc, l'existència ja en aquell temps d'aquests carrers. A més a més, cal també tenir en compte, que en les obres de reconstrucció de l'església parroquial aparegué una estela sepulcral de Soleimà Ben Mansor que fou datada de l'any 968. L'arabista Jaume Busquets la traduí i l'interpretà de la següent manera:

*En el nom de Déu, clement i misericordiós. Oh homes. Les promeses de Déu són vertaderes. Aquesta és la sepultura de Soleimà Ben Mansor, a qui Déu concedeixi la seva misericòrdia, el seu perdó i el seu beneplàcit. Morí el diumenge dia 26 del mes de Dulcada de l'any 357 (Vint-i-dos d'octubre del nou-cents seixanta-vuit de la nostra era).*⁴⁵³

Així i doncs, si es té en compte totes aquestes troballes, es confirma l'existència d'un petit nucli urbà que s'havia format al voltant de l'alqueria de Manaqûr ja en època islàmica i, per tant, queda confirmat que Manacor, tot d'una després de la Conquesta, ja tenia una certa forma urbana, atès també que en una cessió de Nunó Sanç al monestir de la Real documentada el 1232 es fa referència a la població dient que algunes cases que foren del moro Abenferrug confronten per dos costats amb la plaça que hi ha davant l'església, pel nord amb altres cases i per l'oest amb un carrer. Gabriel Fuster planteja la hipòtesi que aquesta referència urbana podria referir-se a l'illa de cases on a partir del segle XIV es construirà el Palau dels Reis de Mallorca.⁴⁵⁴ També cal observar que en un document de 1242 ja s'anomenen també unes cases que confronten amb sa Bassa.⁴⁵⁵

- Església parroquial de Santa Maria.

En aquella alqueria, que a partir de 1229 passà a mans cristianes, hi ha documentada des de 1233 un església que fou dedicada a Santa Maria⁴⁵⁶. Aquest primitiu edifici no ha estat conservat encara que podem pensar que devia seguir el model arquitectònic de les esglésies gòtiques primitives aixecades a l'època arreu de Mallorca. Tenint en compte això, podem perfectament situar el nucli original de la població de Manacor que estaria situat entre l'església parroquial i la plaça de sa Bassa. Tot i això, la vila de Manacor prengué forma i es consolidà a partir de les Ordinacions del 1300. És per això que, a

⁴⁵³ G. Fuster, *Història de Manacor*, Palma, Lleonard Muntaner Editor, 2006, p. 41.

⁴⁵⁴ G. Fuster, *Història de Manacor...*, p. 50.

⁴⁵⁵ *Item a Guillem Soler aquella part situada prop de la de Jaume de Gavallda, a tretzena part dels fruits i el vi portador al cup, etc. Li dona també unes cases que tenia Hug Provençal, amb un figueral, i confronten amb la bassa —"et afrontat in bassa"*: R. Rosselló Vaquer; R. Ferrer Massanet, *Història de Manacor, segle XIII*, Palma de Mallorca, Gràfiques Miramar, 1977, p. 31.

⁴⁵⁶ P. Mora; L. Andrinal, *Diplomatari del Monestir de Santa Maria de la Real de Mallorca 1: 1232-1360*, Palma de Mallorca, 1982, doc. 6, p. 187.

partir del 1300 ja apareixen documentats diferents llocs situats dins la vila de Manacor, com és ara, el sitjar del Rei, algunes fàbriques i tallers, els forns de puja (forns públics per coure el pa), la carnisseria i la peixateria, el palau i el celler reial, la presó, l'hostal i fins i tot, una casa de “dones públiques”.⁴⁵⁷ Arran del creixement de la població, l'antiga església parroquial va sofrir una sèrie d'ampliacions durant els segles XIV i XV arribant a tenir fins a quatre capelles laterals per banda. Malgrat aquestes ampliacions, entre 1570 i 1602 se'n va haver de construir una de nova que, finalment, fou novament substituïda per l'actual edifici neogòtic de Nostra Senyora dels Dolors, edificat a partir de 1890.

- Capella del Palau Reial.

Durant el segle XIV el rei Jaume II de Mallorca féu construir el Palau Reial de Manacor. Tot i les poques referències trobades, sabem que aquest castell disposava d'una capella pròpia per tal de satisfer les necessitats culturals de la família reial, costum que per altra banda, era ben comú a totes les residències reials de l'època.⁴⁵⁸ Així doncs, a l'any 1300 està documentada una venda d'unes cases al rei per tal de poder construir aquest palau i a l'any 1308 ja apareix esmentat Pere Cornell com a encarregat de les obres del castell, per tant, d'això podem deduir que les obres de construcció ja havien començat. El 1323 el mateix Cornell féu “*adobar les clavagueres e privades del Palau de Manacor, les quals eren embossades*” i el 1327, sota el regnat de Jaume III es feren també obres de manteniment que consistiren en “*recórrer les teulades del Palau de Manacor e alsunes cases e les privades*”.⁴⁵⁹ Actualment d'aquest palau reial tan sols se'n conserva la torre de l'homenatge, totalment envoltada d'edificis moderns, al bell mig d'un pati interior i que és similar a la que es pot observar a Sineu. Fins ara no ha estat possible documentar l'existència d'una capella en aquest palau, com tampoc saber a qui estava dedicada, però podem afirmar quasi bé amb tota seguretat que en devia tenir una, com era costum a tots els palaus i castells reials de l'època.

- Església i hospital de Manacor.

L'hospital medieval de Manacor fou fundat durant el segle XIV. Tot i que no se sap exactament la data de la seva fundació, sí sabem que a l'any 1348, durant la pesta negra, l'hospital donà aixopluc als nombrosos empestats de la vila.⁴⁶⁰ Segons ens diu Gabriel

⁴⁵⁷ R. Rosselló Vaquer, *Història de Manacor, segle XIV*. Palma de Mallorca, Gràfiques Miramar, 1978, p. 14-21.

⁴⁵⁸ Basti recordar els dos altres palaus rurals del monarca a Sineu i a Valldemossa.

⁴⁵⁹ R. Rosselló Vaquer, *Història de Manacor. Segle XIV...*, p. 17-18.

⁴⁶⁰ R. Rosselló Vaquer, *Història de Manacor. Segle XIV...*, p. 95.

Fuster, una document afirma que Manacor tenia hospital l'any 1432, així ho afirma una acta del llibre de Clavariat, datada el 17 de maig de 1434.⁴⁶¹ Això és pràcticament tot el que fins a dia d'avui sabem de l'hospital medieval de Manacor. No s'ha trobat cap document referit a l'església, tot i que és de suposar que en tenia una, així com tampoc es sap la seva ubicació exacta.

Si bé, en el cas de Manacor no s'ha conservat cap edifici religiós dels segles XIII o XIV, sí que ens podem fer una idea de com devien ser les construccions civils. Ben al centre històric, encara es conserva a dia d'avui la Torre del Palau, únic vestigi del castell reial, així com també l'actual casa de la rectoria, edifici documentat ja al segle XIV. A més, Manacor conserva dos edificis més d'època medieval i que malgrat a l'època es trobaven situades fora vila, són un bon exemple per conèixer l'arquitectura civil del moment i les seves característiques arquitectòniques. Es tracta de dues cases fortificades rurals que coneixem amb les denominacions de Torre dels Enagistes (al voltants de 1300) i Torre de les Puntetes (s. XIV). A més a més, es pot citar el cas d'un gran arc ogival de diafragma a la possessió de Tortova.

Sant Llorenç des Cardassar.

En època islàmica l'actual terme de Sant Llorenç des Cardassar formava part del districte de Manaçûr i com passava en tota la resta de les illes, aquelles terres estaven formades per diverses alqueries de les quals encara se'n conserva el nom d'algunes: Atengi (Tènger), Gaallequenza (Calicant) o Lucadar (Llucamar). Tot just després de la conquesta catalana i una vegada fet el Repartiment, les terres d'aquella contrada foren agrupades en diverses cavalleries, entre les quals destacaven Son Peretó, Son Llulls i Traver. Fou a les terres de la cavalleria de Son Peretó on va néixer el nucli urbà de Bellver (ara conegut amb el nom de Sant Llorenç des Cardassar) i que en època islàmica havia format les alqueries d'Atzon i Atzona. Ja des del segle XIII fou molt coneguda la família Pardines, ja que els seus membres disposaven d'un gran nombre d'alqueries i de rafals, entre les quals en destaca Son Vives.

⁴⁶¹ G. Fuster, *Història de Manacor*, p. 115.

- Església parroquial de Santa Maria de Bellver.

Ja des de l'any 1234 apareix documentada l'església parroquial de Santa Maria de Bellver⁴⁶², que fou construïda al mateix lloc on actualment s'aixeca l'actual parròquia i que fou sens dubte el nucli que a partir de 1300 es coneixeria amb el nom de la pobla de Bellver. Aquesta primitiva església fou substituïda mitjançant la construcció d'un nou temple a partir de 1360. Està documentat que en aquesta data s'aconseguí el permís reial per dur a terme la construcció d'una nova església que fou acabada durant el segle XV.⁴⁶³ L'església actual és fruit de reformes i ampliacions començades a finals del segle XVIII.

Pareix ésser que aquesta primitiva pobla estava formada tan sols per tres carrers, l'actual carrer des Pou, el carrer Major, i el carrer des Carrerillo, que a la vegada quedaven units pel carrer de Sant Llorenç i de Santa Maria de Bellver. L'única mostra d'arquitectura medieval que s'ha conservat a la contrada està constituïda pel celler de Son Vives, una mostra arquitectònica datable del segle XIII.

Felanitx.

Un dels termes que es trobava situat dins el districte de Manaquîr era el de Falanix (Felanitx), que a més a més, incloïa la contrada de Porreres. A l'època de la Conquesta, Felanitx estava format per diferents alqueries sense que en destacàs cap nucli urbà. L'actual nucli urbà felanitxer hauria nascut arran de l'alqueria Mancorme Abiniara, la qual estaria formada per diverses cases que es podrien situar devers el Sitjar o la Plaça, és a dir, al centre històric de l'actual ciutat. És a partir de l'any 1254 quan apareixen documentades nombroses cases i es fa referència a la vila de Felanitx, encara que cal tenir en compte que en aquests primers anys de la conquesta encara es documenten un bon grapat de cases sarraïnes i, concretament, a l'any 1263, encara s'esmenta una situada a l'alqueria Galera.⁴⁶⁴ Això indica que, tot i que la majoria de moros havien estat assassinats o expulsats de l'illa, en aquells temps primerencs, l'arquitectura islàmica serví d'habitatge als nouvinguts, així com també, en un primer moment, algunes mesquites feren les funcions d'esglésies.

⁴⁶² J. Amengual i Batle, MSSCC. « *Mesquites, esglésies...* », p. 39.

⁴⁶³ J. Cortès Servera, « et al. », *Sant Llorenç des Cardassar. Guia dels pobles de Mallorca*, Mallorca, Hora Nova, S.A., 1999, p. 23.

⁴⁶⁴ A l'any 1260 el nombre de cases a Felanitx seria d'una quinzena.

- Església parroquial de Santa Maria.

Talment i com hem vist, la primera església de Felanitx va ser dedicada a Santa Maria, i apareix documentada per primera vegada l'any 1233. Molt probablement les primeres cases de la vila s'aixecaren al voltants del temple. No es pot oblidar tampoc la importància que degué tenir la Font de Santa Margalida en la creació del poble. Aquesta era la font que ha subministrat aigua a la vila fins al segle XIX i que ja en temps dels moros era aprofitada per regar l'anomenada horta de Felanitx, que estava situada als seus voltants. Es coneix amb el nom de Santa Margalida des del 1490.

Cal però tenir en compte que quan realment es començà a desenvolupar la vila fou a partir del 1300, gràcies a les disposicions de Jaume II mitjançant les quals fou possible l'organització urbana i la fundació de les viles mallorquines. A començaments del segle XIV aquesta primera església ja resultava de dimensions massa reduïdes per mor del creixement demogràfic que experimentava la vila i, per tant, es fou necessària començar les obres d'un nou temple. La construcció de la segona parroquial començà entre els anys 1363 i 1376. També fou durant aquest període quan la titularitat de Santa Maria es canvia per la de Sant Miquel. Del nou edifici tan sols se'n construí l'absis. Les obres seguiren de manera lenta durant el segle XV, concretament a l'any 1415 està documentat el seguiment de les tasques d'edificació de l'absis i a l'any 1442 Guillem Sagraera construí una capella a la nau de l'església del segle XIII. Aquesta primitiva església s'havia anat engrandint mitjançant la construcció de capelles laterals, però per altra banda, la construcció del nou temple s'aturà i no fou fins a partir de la segona meitat del segle XVI quan les obres es posaren en marxa de nou. Així doncs, les obres de l'actual temple es reiniciaren l'any 1551 i el nou edifici fou acabat l'any 1597. Els historiadors Pere Xamena i Ramon Rosselló presentaren un plànol hipotètic de com devia ser l'església parroquial a la primera meitat del segle XVI basant-se en documents de l'època i amb un inventari de 1545 (Fig. 173).⁴⁶⁵

Respecte a Felanitx, fou Jaume II qui manà l'any 1300 l'edificació de la vila a Pere Sturç i a Ramon Desbrull⁴⁶⁶ i a més, també manà que el poble s'envoltàs de muralles, les quals no arribaren a construir-se mai. Se sap que, igualment, totes les cases que donaven a la plaça havien de ser porticades i també manà que es construís una

⁴⁶⁵ P. Xamena; R. Rosselló, *Història de Felanitx*, volum primer, Palma de Mallorca, Gràfiques Miramar, 1976, il·lustració nº 43.

⁴⁶⁶ P. Xamena; R. Rosselló, *Història de Felanitx...*, p. 69.

carnisseria i una peixateria a prop de la muralla. Finalment, es disposà la construcció d'un cementeri al costat de l'església, però situat defora del murs de la vila. Durant tota la primera meitat del segle XIV Felanitx anà creixent gràcies a l'augment demogràfic que es donà i devers el 1349 la vila ja disposava d'una Cúria, d'una Escrivania Reial, s'havia construït la rectoria, la plaça estava totalment porticada i s'havia edificat una altra carnisseria.

En un puig del terme de Felanitx s'aixecà en època islàmica un castell conegut amb el nom de Santueri. Com a la resta de castells, a l'època cristiana fou condicionat i a l'interior de les seves murades s'hi construï una capella.

- Capella de Sant Bernat del Castell de Santueri.

Aquesta capella fou molt probablement començada pels volts de 1300 i documentada per primera vegada l'any 1311, any en què els procuradors reials de Mallorca pagaren 6 sous a Pere Totxo, castellà de Santueri, "*per una estora que comprà a ops de la capella del castell*". Es feien diverses obres en les cases i en cobrir la capella. El clergue cobrava un sou diari.⁴⁶⁷ D'aquest edifici, a l'actualitat no se'n conserva cap vestigi. Gràcies a la documentació existent, també sabem que les obres de construcció havien acabat l'any 1311 i que era dedicada a Sant Bernat.⁴⁶⁸

- Església de Nostra Senyora de Sant Salvador.

Endemés ja hem esmentat que entre 1348 i 1349 s'aixecà l'església de Nostra Senyora de Sant Salvador dalt el puig. La fundació d'aquest santuari i la corresponent construcció de l'església dedicada a la MaredeDéu sembla que va ser una conseqüència de la pesta negra que assolà Mallorca el 1348. Fou aquest mateix any quan els jurats de la vila autoritzaren la construcció d'un temple en aquell puig, després d'haver obtingut el permís demanat al rei Pere IV d'Aragó. Segons sembla, la construcció de l'església durà fins el mes de març de 1350, que en un principi fou dedicada a Sant Salvador. No és fins a l'any 1569 quan ja s'esmenta l'església dedicada a Nostra Dona de Sant Salvador "*ecclesiam Beatae Mariae de Sant Salvador*".⁴⁶⁹ És possible que al segle XVI aquesta primitiva capella fos ampliada o substituïda per un nou temple. Definitivament,

⁴⁶⁷ R. Rosselló Vaquer, *El Castell de Santueri (Notes històriques)*, Felanitx, 2012, p. 9.

⁴⁶⁸ "*Item pagarem a En Pere Totxo per la messió e despesa la qual havia feta en algunes obres que féu en lo dit castell e en cubrir la capella...*" (...) "*...en adob e reparació del castell reial de Santueri, ço és cobrir la sala major e la cambra de dit castell, e en recórrer la capella de Sant Bernat, lo porxo, estables e algunes altres coses qui són dins lo dit castell...*" : P. Xamena; R. Rosselló, *Història de Felanitx...*, p. 109.

⁴⁶⁹ P. Xamena; R. Rosselló, *Història de Felanitx...*, p. 254.

entre el 1707 i el 1716 es construí l'actual església, ja en estil barroc. De la construcció medieval no n'ha quedat cap resta, però podem pensar que l'edifici devia ser semblant a les esglésies que seguien el model gòtic primitiu.

Sembla ser que en aquesta època el nombre de cases construïdes a la vila era aproximadament d'unes vint-i-cinc. En el cas de Felanitx, també és important esmentar l'existència d'una comunitat jueva que ja des del segle XIII vivia a la vila. Tot i que a dia d'avui un carrer del centre porta el nom de "carrer des Call", no està documentada l'existència d'un barri jueu; encara que sembla que al segle XIV, i en tot cas, abans del 1391, una comunitat jueva vivia en aquell carrer.⁴⁷⁰ Pel que fa a restes d'arquitectura civil medieval, es pot citar un gran arc ogival de diafragma que es troba a una de les cases del llogaret de Son Valls.

Porreres.

Arran de la conquesta de Mallorca, en el Repartiment de l'illa, les terres de Porreres, que estaven inserides dins el terme de Felanitx, tocaren al comte del Rosselló Nunó Sanç. Aquestes terres porrenques, com passava en aquella època, estaven formades per diverses alqueries i rafals que tenien el seu origen en l'antiga administració islàmica. A partir de la colonització cristiana de l'illa, els noms àrabs de les alqueries es varen catalanitzar, encara que avui dia, encara conservam un bon grapat de topònims que tenen una clara arrel àrab. Val a dir que l'actual nom de Porreres no existia en aquell temps, ja que la seva etimologia prové directament del Principat. Així doncs, la vila de Porreres es va desenvolupar a partir de l'alqueria islàmica anomenada Alquazor dels rafals Maffumet i Totzeta. Nunó Sanç féu donació d'aquestes finques a Guillem de Porrera i a partir de llavors els noms islàmics foren substituïts per la denominació catalana de Porreres. Per tant, veiem una vegada més com també en el cas de Porreres, a l'època de la Conquesta de 1229, la població vivia de forma disseminada. Haurem d'esperar fins al 1260 per a trobar els primers símptomes de formació d'un petit nucli urbà.

⁴⁷⁰ En l'ús popular i erudit del mot "call" en llengua catalana s'ha volgut atribuir el significat de barri jueu: el fet que als barris jueus se'ls anomenàs calls no indicaria necessàriament que la presència de carrers amb el topònim Call certificàs l'existència d'un barri jueu.

- Església parroquial de Sant Joan de Felanitx.

D'aquesta manera, durant el segle XIII aquell nucli original passà a ser conegut com l'alqueria de Porreres. No debades sabem de l'existència d'una església parroquial dedicada a Sant Joan que ha estat documentada des del 1242 i a l'any 1248 és esmentada a la butlla d'Innocent IV sota l'advocació de Sant Joan de Felanitx, ja que en aquella època, el nucli urbà porrerenc pertanyia a aquella parròquia. A partir de 1277, aquesta església que fins aleshores havia estat sufragània de la parròquia de Felanitx, fou erigida en parròquia independent. Aquest primer temple fou substituït a finals del segle XIV per un de nova planta, que fou edificat en el solar on s'aixeca el temple actual. Sabem que al segle XVI, entre 1530 i 1540 fou ampliat i que constava d'una planta basilical d'una sola nau amb sis capelles per banda. Aquest segon temple fou substituït per l'actual iniciat el 1666.

Molt probablement, la seva fundació i construcció provocà el naixement del nou nucli. Sembla ser que a les darreries del segle XIII o començaments del XIV, la població de Porreres ja era formada per unes cinquanta cases, construïdes de tal manera que s'havien format diversos carrers a més de la plaça del poble. També Porreres, com passà a la resta de poblacions de la Part Forana mallorquina, fou elevada a la categoria de vila per orde de Jaume II i s'hi aplicà la normativa urbana i agrària dictada a les Ordinacions de l'any 1300. De la mateixa manera que passa a Felanitx, a Porreres també existeix en l'actualitat un carrer dedicat al Call, que a més a més està dins el que fou el nucli original de la població. La presència de jueus a Porreres està ben documentada, però sembla que a Porreres no degué existir un call pròpiament dit, encara que la major concentració de jueus es devia trobar en la zona de l'actual carrer des Call.⁴⁷¹ D'altra banda, tenint en compte que es manté la hipòtesi que la primitiva església de la vila fou edificada al mateix solar on s'aixeca l'església de l'Hospital (documentat al segle XVI), no és arriscat proposar que al segle XIV el nucli urbà pogués estar format pels carrers Frau, Mossèn Agustí Font, Rectoria, Almoina, Galla i Major, aproximadament. Pel que fa a l'arquitectura civil d'època medieval, les restes són més aviat escasses. Tot i això, cal destacar la casa de la Cúria, datada ja en el segle XIV i que es troba situada tot just darrera l'església de l'Hospital, encara que sofrí algunes reformes en èpoques

⁴⁷¹ Malgrat les nostres hipòtesis, els historiadors Gaspar Munar i Ramon Rosselló afirmen que tant a Porreres com a Felanitx hi havia un call i que en el casos de Ciutat i d'Inca, a més de call, també hi havia sinagoga: G. Munar Oliver; R. Roselló Vaquer, *Història de Porreres*, Palma de Mallorca, Gràfiques Miramar, 1977, p. 70.

posteriors. També es troben algunes restes medievals a l'interior de l'illa formada pels carrers Bisbe Campins, Hospital, Nunó Sanç i Santa Creu.

Campos.

Un gran nombre d'alqueries i rafals es situaven al terme de Campos en època islàmica, de les quals, a dia d'avui, encara és possible situar-les en les actuals possessions que conformen el terme municipal. Amb l'arribada dels catalans a l'illa, les terres de Campos foren organitzades en diferents cavalleries que a vegades englobaven diferents alqueries. Seguidament es dugué a terme el Repartiment. Campos tocà a l'oncle del rei Jaume I, el comte Nunó Sanç, i de totes les cavalleries, en destacaren tres: es Palmer, sa Vinyola i es Gomeles. Durant tot el segle XIII la població campanera vivia de forma dispersa per tot el terme, tot i que sembla ser que era es Palmer l'alqueria on hi havia un major nombre de població concentrada.

- Església parroquial de Sant Julià de Campos.

Fou també en aquell segle quan es fundà l'església parroquial de Sant Julià, la qual està documentada per primera vegada l'any 1248 i que s'hauria construït al mateix solar de l'actual oratori de Sant Blai, fruit aquest de diverses reformes i ampliacions. Aquesta afirmació queda constatada per diversos documents de segles posteriors (1362, 1583) en què es refereix al temple amb la denominació d'església vella.⁴⁷² La mateixa antiga església també apareix esmentada com l'antiga parròquia en el Capbreu d'en Manresa.⁴⁷³ Sembla ser que l'aspecte que avui dia ens ofereix el temple hauria estat, en gran part, el resultat d'unes importants obres que, tot i que no sabem en què consistiren realment, estan documentades en les visites pastorals de 1589⁴⁷⁴ i de 1596.⁴⁷⁵ Quan

⁴⁷²“L'any 1583 els jurats fundaren un benefici a la capella del Roser de l'església parroquial i entre altres càrrecs el beneficiat tenia obligació de celebrar missa a la Isglésia de St. Blay, dita la isglésia vella. L'any 1362 Berenguer Cortal es queixava davant el governador dient que *té prop la esgleia veia un camp de terra, per lo qual camp de algùn temps ensà los habitants del terma del Palmer de Campos e d'altres han fet passatge e camí e assò per tal com lo dit Berenguer en assò no havia ne ha feta alguna contradicció, jatsia que antigament, segons que's diu, lo dit camí passàs per altre loch; enguany ha sembrat el camp, llaurant el camí i el batle i jurats l'obliguen que per lo dit camp sembrat leix camí semblant que esser hi solia, per passatge dels habitants del Palmer*”: R. Roselló Vaquer, *Història de Campos. Volum primer. De la prehistòria al segle XVI*, Campos, 1997, p. 169-170; APC “Llibre de possessions de Beneficis i fundació del Convent de Sanct Francisco de Paula de la present vila de Campos” f. 141; ARM “Lletres comunes” (AH 26) f. 269v.

⁴⁷³ “Un tros de terra continent miga quarterada de terra e quelcom més en lo qual fo antigament la sglia antiga de la dita parròquia”; ARM RP 2.006 “Capbreu d'en Manresa” f. 382v.

⁴⁷⁴ “E après dinar a la Font Sancta etc., i tornant, entrà a la iglesia vella i per quant ara se fa en aquella molta obra no ordenà cosa alguna sinó sols que per ara se faça inventari de lo que en aquell és i se'n faça còpia en lo peu del

comparam aquestes dues visites ens adonam que les obres que es duïen a terme l'any 1589 degueren ser importants, ja que el document esmenta que era molta l'obra que allà es feia, en canvi, a la visita del 1596 ja no s'esmenten les obres, sinó que tan sols es demana que es faci un nou inventari, la qual cosa ens fa arribar a la conclusió que, molt probablement, la reforma ja havia estat enllestida i l'església es trobava a punt per dur-hi a terme les seves diverses funcions amb tota normalitat.

És però a l'hora de cercar l'origen de l'edifici del segle XIII quan apareix tota una sèrie de dificultats. D'una part, Ramon Rosselló, que es refereix a l'edifici anomenant-lo església del Palmer, fa una suposició i al·lega que probablement es tractava d'una església del tipus de colonització amb coberta d'enteixinat de fusta suportat per arcs de diafragma.⁴⁷⁶ Francesc Tallades, a la seva obra escrita el 1814, afirma que antigament l'església estava coberta d'una volta sòlida, però que a principis del segle XIX estava coberta amb un sostre de fusta.⁴⁷⁷ Respecta a aquesta església de Sant Blai, Durliat no ens aclareix gaire cosa. Simplement fa referència a Tallades i afirma que alguns historiadors han declarat que l'actual edifici es remuntaria al segle XIII.⁴⁷⁸ L'única monografia dedicada a aquest temple fou escrita el 1994 per Gabriel Reus Mas i Miquel Ballester i Julià. Aquests dos autors són de l'opinió que la planta de la primitiva església no seria gòtica, sinó que podria datar-se de tot just després de la Conquesta o fins i tot d'abans, és a dir, d'època islàmica. Sostenen que aquesta primitiva església hauria ocupat el lloc on actualment se situen el presbiteri i les dues cambres dels laterals i que en un principi l'absis, de planta quasi bé quadrada, estava cobert per un sostre de fusta i les cambres, de planta rectangular eren cobertes d'una volta de canó de ferradura, que fou escapçada durant les obres del 1990 i les convertí en una volta de canó rebaixada. Finalment, escriuen que la volta de creueria de l'església podria haver estat construïda al segle XV.⁴⁷⁹

inventari major de la parrochial i tenga lo prevere beneficiat en dita capella càrrech de aquell"; Arxiu Parrochial de Campos (APC) "Visites pastorals" 1562-1792 f. 26.

⁴⁷⁵ "E tornant en la dita villa entrà en la iglesia vella sots invocació de St. Bali i visità aquella i manà repetir lo inventari i visità tot lo que en dit inventari stà descrit i trobà to star bé i ordenà que de aquí avant lo beneficiat en dita iglésia qui arra és i per temps serà, tenga càrrech de la dita iglésia i robes i coses de aquella i no altri i sia obligat donar compte i rahó de la roba de aquella quan ne sia requirit"; APC "Visites pastorals" 1562-1792 f. 26.

⁴⁷⁶ R. Rosselló i Vaquer, *Història de Campos...*, p. 169.

⁴⁷⁷ F. Tallades, *Història de Campos*, Edició facsímil, Campos, Edicions Roig i Montserrat, 1994 (1892), p. 113.

⁴⁷⁸ M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 100.

⁴⁷⁹ G. Reus i Mas; M. Ballester i Julià, *La parroquia de Campos en el segle XIII. L'oratori de Sant Blai*, Campos, Amics de Sant Blai, 1994, p. 13-16.

Després d'haver tengut en compte totes aquestes aportacions, he arribat a unes conclusions que no deixen de ser simples hipòtesis, però que finalment poden ser un cap de fil per on començar a estirar per a futures investigacions. Així doncs, cal tenir en compte la situació del terme de Campos, ja que aquest es troba situat en una depressió envoltada d'un altiplà en forma de mitja circumferència en els límits dels termes municipals de Lluçmajor, Porreres, Felanitx i Santanyí. És sabut que en temps antic, tota aquesta plana era inundable i que fins i tot a l'estiu hi havia nombroses basses d'aigua. Els primers habitants que dessecaren el terreny foren els àrabs. Dins el terme també existeixen nombroses restes de viles romanes, algunes d'aquestes molt ben identificades i situades, i pareix ésser que totes foren construïdes a sobre de petites elevacions del terreny, segurament per evitar aquelles zones inundables. Sabent això i, tenint en compte que l'actual oratori de Sant Blai es troba en una zona inundable, prop de l'alqueria musulmana des Palmer, és possible pensar que si la parròquia primitiva campanera aprofità els fonaments d'un edifici anterior, aquest pogués tractar-se perfectament d'una mesquita i potser les voltes en forma de ferradura que fins a la darrera restauració cobrien les dues capelles laterals del presbiteri, poguessin ser les restes d'aquest edifici islàmic (Fig. 174).⁴⁸⁰ Una altra dificultat que presenta aquesta església és la datació de la nau i la construcció de la volta de creueria. Ja hem vist abans l'opinió de Reus i Ballester, que pensen que la volta de creueria podria datar-se en el segle XV. Considerat el fet que no hem trobat documentació al respecte que així ho afirmi, aquesta possibilitat es podria tenir en compte fent una comparativa amb un altre edifici del municipi. Ens referim a l'església de l'Hospital de Campos, un edifici gòtic projectat a partir de 1449 i que presenta una sola nau coberta per una volta de creueria (Fig. 175). Si es comparen les voltes d'ambdós edificis hom se n'adona que guarden molta similitud, tant pel que fa a les motlures dels arcs i dels nervis com per la decoració de les claus de volta. Però d'altra banda, es planteja un altre dubte que té a veure amb les obres documentades a la visita pastoral del 1589, que semblen que eren d'importància però en canvi no s'especifica en què consistiren, per tant tampoc poden aclarir si fou en el segle XVI quan l'església es va ampliar i fou coberta amb la volta de creueria. Finalment, les meves conclusions al respecte d'aquesta església són que probablement l'edifici estaria format per dues parts construïdes en dues èpoques diferents. Per una banda, l'església primitiva que hauria estat formada per l'actual absis

⁴⁸⁰ El nostre agraïment al senyor Miquel Ballester i Julià per l'aportació dels seus coneixements. Malgrat tot, pel tipus de carreuat i pel tipus de volta rebaixada me resulta inverosímil que es tracti d'una obra d'època islàmica.

i les dues capelles laterals i per altra banda, la nau del temple, que hauria estat construïda posteriorment, potser en el segle XV o XVI (Fig. 176).

Fou però com a conseqüència de les Ordinacions de l'any 1300 quan el rei Jaume II decidí fundar una nova pobla a l'antiga alqueria de Campos. Ha estat acceptada la hipòtesi que per a la seva fundació, alguns dels habitants des Palmer es traslladaren a viure a Campos, nucli urbà que anà creixent, tot i que es Palmer no quedà despoblat del tot, ja que a finals del segle XIV encara s'hi comptaven uns seixanta habitants. Fou també arran de la fundació de la vila de Campos que es començà la construcció d'un nou temple parroquial al mateix solar on actualment s'aixeca l'església de Sant Julià i que al llarg del temps fou substituït per dues altres esglésies, una edificada durant el segle XVI i de la qual encara en resta el campanar, construït entre 1584 i 1597, i l'actual que fou començada el 1858. A l'any 1312 està documentada la donació d'una lliura a Pere Carbó per part de la Procuració Reial "per una pati que comprarem a ops de fer una carniceria en Campos".⁴⁸¹ Durant el mateix segle també es té constància de l'existència d'un flequer i, per tant, d'un forn de pa. Sembla que originalment, el poble traçat a partir del 1300 s'hauria anat desenvolupant a partir d'un nucli original format pels actuals carrers de Cosme Maria Oliver, Plaça, Pare Alzina, Parròquia i Sant Julià. Fou a partir d'aquest nucli que la nova pobla anà creixent de forma concèntrica. Pel que fa a la conservació de restes arquitectòniques d'època medieval, encara que no s'insereixen dins l'època estudiada en aquest treball d'investigació, cal destacar per la seva importància l'aparició d'uns arcs apuntats durant el procés de restauració d'una casa que fa cap de cantó entre els carrers de la Plaça i dels Bisbe Tallades i que poden datar-se dels segles XIV o XV. Al mateix carrer del Bisbe Tallades en destaca la Rectoria, que té la seva seu en una casa datada del 1405. Finalment, també es conserva l'església gòtica de l'Hospital, que fou projectada a partir de 1449.

- Església de Sant Miquel de l'Ullastret.

A més de l'església parroquial, també està documentada a l'any 1268 l'església de Sant Miquel de l'Ullastret, que devia fer les funcions de sufragània de Sant Julià. D'aquesta església no n'ha quedat cap resta arquitectònica ni tampoc m'ha estat possible esbrinar la seva localització en l'actual terme municipal de Campos.

⁴⁸¹ R. Rosselló Vaquer, *Història de Campos...*, p. 98.

Santanyí.

En referència a les terres de Santanyí, foren atorgades a Nunó Sanç, comte del Rosselló, que estaven incloses dins el districte de Manacor i en aquella època eren anomenades “la part d’Adia”. Segons l’historiador i arabista Guillem Rosselló Bordoy, aquesta part d’Adia, que sembla ser el nom d’una comarca, estava formada per dues grans finques. La finca més gran rebia el nom de Beni Laçat. Rosselló diu que aquest nom fa referència a un clan que vivia en aquesta propietat. Aquest nom va perviure fins ben entrada l’època medieval, però amb diferents grafies pròpies de l’adaptació del nom a la llengua catalana i a l’evolució d’aquesta. Així doncs, el 1244 apareix el nom de Benilasar que es manté ens els anys 1265, 1287, 1288, 1306 i 1309. Ja a l’any 1421 els propietaris de la finca són coneguts amb el nom dels Danús de Benilasar. És per aquesta raó que a dia d’avui l’actual possessió de Son Danús, situada a la carretera de Ciutat, és considerada com a part dels terrenys de l’antiga alqueria musulmana de Beni Laçat. L’altra finca que es situava a la part d’Adia i que era més petita que l’anterior, era coneguda amb el nom de Sant Enieli. Una vegada més és Guillem Rosselló qui dona llum sobre l’origen d’aquest nom que al llarg dels segles ha esdevingut el nom actual de la vila de Santanyí. Així doncs, l’actual vila es va anar formant dins l’anomenada part d’Adia, part que, en època islàmica, pertanyia al *jûz* de *Manaqûr*, concretament a un indret conegut amb el nom àrab de *an-nawawil* o *an-nawa’il*, i que després de la conquesta catalana fou substituït i convertit en un topònim d’arrel hagiogràfica que al llarg del temps s’ha anat transformat fins a arribar a l’actual grafia del poble: Santanyí.⁴⁸² Cal pensar que durant l’època de dominació musulmana, a Santanyí, hi degué existir una mesquita i com passà a tants d’altres indrets mallorquins, durant els primers anys posteriors a la conquesta, aquesta mesquita degué ser sacralitzada per tal que servís als nous colons com a lloc de culte per a la nova fe cristiana, encara que, segurament poc temps després ja es degué dur a terme l’edificació d’un nou temple cristià, que seria la primera església parroquial de la vila.

- Església parroquial de Sant Andreu.

Així, doncs a l’any 1242 ja existeix una referència documental a la parròquia de Santanyí⁴⁸³. Es tracta de la primera església edificada i dedicada a Sant Andreu, i que

⁴⁸² G. Rosselló Bordoy, *Mallorca musulmana*, Mallorca: Universitat de les Illes Balears, 2007, p. 247.

⁴⁸³ [...] a l’alqueria Benilassar en la parroquia de Santanyí; A. Ponç i Fullana, *Història de Santanyí*, segle XIII. Santanyí, 1974, p. 27.

actualment constitueix l'espai ocupat pel Museu Parroquial d'aquella vila, malgrat les diverses reformes sofertes al llarg dels segles. Aquesta església, que no apareix citada com a parroquial a la butlla de 1248, sí que s'esmenta a una altra butlla del papa Nicolau V amb data de 22 de març de 1279. Així i tot, Miquel Barceló Vidal i Miquela Danús afirmen l'existència d'un document de 1242 en el qual s'anomena el terme i la parròquia de Santanyí.⁴⁸⁴ Santanyí és una excepció dins Mallorca, ja que segons les darreres investigacions dutes a terme en aquest sentit, seria l'única població de l'illa en la qual s'haurien conservat els tres temples parroquials que s'han construït a la vila, a diferència de la major part de poblacions, en les quals, la tònica general ha estat que la nova construcció ha acabat substituint la més antiga. Per tant, tot apunta que la primera església parroquial de Santanyí hauria esta construïda al mateix solar de la parròquia actual i la seva nau seria l'espai actualment ocupat pel Museu Parroquial. Fins fa poc temps, sempre s'havia pensat que aquest edifici havia estat construït al segle XVI i que era fruit d'un projecte d'ampliació de l'església construïda al segle XIV i coneguda actualment amb el nom del Roser per tal d'afegir-li una nau lateral, però un estudi d'investigació sorgit a l'any 2014 sosté la possibilitat que en realitat, aquest espai arquitectònic siguin les restes de la primitiva església del segle XIII.⁴⁸⁵ Basant-se doncs en aquest estudi, la primera parròquia de Santanyí estava formada per una planta rectangular sense capelles laterals, dividida en quatre trams per tres arcs ogivals de diafragma que aguantava un embigat a dos vessants. El darrer tram faria les funcions de presbiteri. Actualment, d'aquesta primitiva construcció encara se'n poden veure els arcs de diafragma, segurament retocats, tot i que al segle XVI, la coberta del temple hauria estat elevada substituint l'antic enteixinat de fusta per una volta de pedra de creueria, la qual cosa hauria fet necessària la construcció dels contraforts exteriors de la façana lateral esquerra. Cal destacar també l'arc que apareix inserit dins el mur absidal i que es fa visible a l'exterior de l'edifici (Fig. 177).

Com va passar a la major part dels pobles de Mallorca, en el segle XIV Santanyí també sofrí un augment de població que obligà a construir un nou temple per donar cabuda als feligresos i per això, en el marc de les Ordinacions reials del 1300 es començà la construcció d'una nova església parroquial i que a dia d'avui és coneguda sota la titularitat d'església del Roser. Aquesta església només es veurà substituïda a finals del

⁴⁸⁴ M. Barceló Vidal; M. Danús, *Santanyí...*, p. 22.

⁴⁸⁵ C. Mayol i Adrover; G. A. Reus i Planells, « Les dues esglésies gòtiques de la vila de Santanyí », a *I Jornades d'Estudis Locals de Santanyí. Santanyí: llengua, terres i gent*, Santanyí: Ajuntament de Santanyí, 2015, p.125-148.

segle XVIII per la construcció d'un nou temple parroquial de dimensions molt més grans. Però l'excepcionalitat de Santanyí recau en el fet que tots tres temples han estat conservats i que, a diferència de la resta de pobles, a Santanyí cap de les anteriors esglésies s'ha destruïda, sinó que s'han edificat una al costat de l'altra.

La construcció d'aquesta església es començà a partir de l'any 1300 i es va dur a terme al llarg de la primera meitat del segle XIV. L'exterior presenta una façana formada per un parament llis de blocs de pedra de Santanyí. Allà s'hi obre un portal de doble arquivolta amb una simple motllura que recorre la línia d'imposta, però que, a diferència del portal de l'església de Selva, no té guardapols.⁴⁸⁶ Damunt aquest portal hi ha un finestral acabat també en arc de mig punt. Al costat esquerra d'aquesta obertura hi ha un cercle marcat a la pedra, del qual se'n desconeix l'ús. La façana acaba amb un parament pla que queda marcat per una línia d'imposta sobre la qual s'aixeca una espadanya de forma triangular, formada per tres arcs de mig punt, on s'hi situaven en altre temps les campanes del temple. Aquesta espadanya no és l'original del segle XIV, ja que arrel de la porxada feta construir en el segle XVI per manament del bisbe Diego de Arnedo fou necessària l'elevació de l'espadanya per sobre de la dita porxada. Per mor d'aquesta intervenció, a dia d'avui encara es pot observar a la façana del Roser el lloc que ocupava l'antiga espadanya. L'interior del temple mostra una gran unitat d'estil. Originalment, l'església estava formada per una nau dividida en quatre trams i pensam que probablement l'absis era pla, però a finals del segle XV i principis del XVI se li afegí un absis poligonal al qual se li obrí una capella dedicada a Sant Antoni al costat de l'evangeli. A més a més, durant aquest mateix segle XVI l'església fou fortificada mitjançant la construcció de merlets i espitlleres. La coberta exterior de l'edifici era un terrat, tal i com era costum als edificis fortificats,⁴⁸⁷ però com ja he apuntat, a l'any 1564 el bisbe Diego de Arnedo hi féu construir una porxada de teules a dos vessants damunt el terrat perquè s'hi pogués amagar la població en cas que la vila sofrís un atac turc. Actualment, la porxada no ha estat conservada, encara que se'n veuen les restes a la part posterior de l'església.

⁴⁸⁶ Exemples de portals de doble arquivolta, però en aquests casos amb guardapols, els trobam a les parròquies valencianes de Catí i Olocau de Rei.

⁴⁸⁷ L'església parroquial de Sant Andreu de Santanyí es pot comparar a altres esglésies fortificades que també tenen terrat en lloc de teulada a dos vessants, element que constitueix un tret comú a totes aquestes, com per exemple, la desapareguda capella de Sant Gabriel del castell del Rei de Pollença, o la primitiva església parroquial de Sant Jaume d'Alcúdia, també desapareguda, l'església del Castell de Capdepera o la majoria d'esglésies rurals de l'illa d'Eivissa.

Avui per avui, l'interior del temple està format per una planta basilical rectangular d'una sola nau de quatre trams i una capçalera plana que es converteix en poligonal de cinc costats mitjançant voltes raconeres. Aquest temple no té capelles entre els contraforts i està cobert per una volta de creueria de la qual destaquen les claus de volta que estan esculpides i que representen el següent: la primera, mostra l'escut de les quatre barres i el senyal reial de la Corona d'Aragó; a la segona clau s'hi representa l'escut de la Universitat, de la Ciutat i del Regne de Mallorca. A la tercera clau de volta hi ha representat l'escut de la Universitat de Santanyí i a la darrera clau de volta de la nau, hi ha representada la figura de Sant Domingo.⁴⁸⁸ Com que no té finestrals als laterals, les úniques obertures se situen als peus i a l'absis. Als peus és on hi ha el portal d'entrada i, a damunt, un finestral acabat amb un arc de mig punt. Pel que fa a l'absis, allà hi trobam tres obertures, un finestral central semblant al que es troba obert al mur dels peus i dos més, més estrets i acabats en arc apuntat, que se situen dins cada volta raconera. Cal tenir en compte, com ja he dit abans, que tan sols els quatre trams de l'església pertanyen al segle XIV. Fou a finals del segle XVI quan s'hi afegí l'absis. Aquesta diferència de datació s'observa en la factura dels nervis, que en el cas del presbiteri són més evolucionats i esvelts. També es veu la diferència en les claus de volta. En aquest cas, tant la clau de volta absidal com les de les voltes raconeres estan més ornamentades que la resta de les claus de volta de la nau. Pel que fa a la capella de Sant Antoni, que fou patrocinada per la família Danús, a dia d'avui roman tapiada i s'hi accedeix a través d'un portalet rodó. A dita capella, també hi trobam una volta de creueria i una clau de volta que segueix la mateixa factura que les de l'absis. Per altra banda, hem pogut constatar que la capella de Sant Antoni és més baixa que l'absis i, a la vegada, aquest absis també és lleugerament més baix que la nau principal (Fig. 178).

Tot i que la major part dels historiadors que han tractat l'edifici l'han situat dins el segle XIV i fins i tot alguns ho han fet a la segona meitat d'aquest mateix segle, m'atrevesc a afirmar que aproximadament cap a l'any 1330 ja estava finalitzat. Per poder fer aquesta afirmació, s'ha tengut en compte la forma primitiva que tenen els nervis de la nau principal. La manera de fer que mostren els nervis de la creueria del Roser és molt semblant als nervis de la creueria de la capella de Sant Llorenç de la parroquial de Santa Creu de Ciutat, que sabem que fou iniciada a principis del segle XIV. Un altre edifici al

⁴⁸⁸ Els quatre trams de l'església del Roser constitueixen un edifici de nova planta de concepció arquitectònica unitària, tant pel que fa a la tècnica constructiva com per la unitat d'estil que mostra.

qual es pot comparar és al Castell de Bellver, que fou edificat entre 1300 i 1311 i també als nervis de la capella inferior de la Trinitat de la Seu. Fins i tot, una altra construcció que mostra similituds respecte dels nervis és l'antic absis de l'església de Nostra Senyora de l'Esperança del Castell de Capdepera. Una altra característica a tenir en compte a l'hora de proposar una datació més aproximada d'aquest temple és que els nervis de la creueria de la nau principal es transformen en pilarets a partir d'una línia d'imposta separats del pilar que es correspon als arcs faixons i arriben fins al terra. Aquesta característica és única a Mallorca en les construccions gòtiques del segle XIV, per tant, a l'illa no en trobam cap altre cas. En canvi, alguns exemples que presenten aquest mateix tret en els nervis de la creueria es poden observar en terres occitanes i catalanes. De començament del segle XIV destaquen la catedral de Santa Maria de Sant Bertran de Comenge, que fou començada el 1304. També al sud de França, l'església conventual dels Agustins de Tolosa de Llenguadoc, construïda a partir de 1309, mostra també una creueria en què els nervis arriben en terra. Al mateix convent, un altre exemple n'és la capella claustral de Nostra Senyora de la Pietat, però és datada del segle XV. Un darrer exemple analitzat i datat també al segle XV, on es dona aquesta característica en el nirvis, el trobam aquesta vegada en terres catalanes, concretament a l'obra de la nau única de la catedral de Girona, aixecada durant la segona etapa de construcció a partir de 1417. Com ja he dit, a Mallorca, durant el segle XIV, no se'n dona cap altre cas més que el Roser de Santanyí, excepció feta de l'església de Sant Jordi de Pollença, tal com ho afirma l'historiador de l'art Santiago Sebastián.⁴⁸⁹ Aquesta església pollencina que fou construïda al segle XVI, té la seva nau coberta per una volta de creueria de la qual destaquen el nirvis que, seguint l'exemple del Roser de Santanyí, també arriben en terra. Tot i això, en aquest darrer cas ho fan convertits en columnes de fust rodó a partir de capitells d'orde jònic, la qual cosa mostra la influència de trets ornamentals clàssics en un gòtic mallorquí ja tardà.

Arribats doncs a aquest punt, i tenint en compte totes aquestes datacions, s'ha pogut arribar a la conclusió que l'església del Roser degué ser construïda durant el primer terç del segle XIV, és a dir, aproximadament entre el 1300 i el 1330. De la mateixa manera, és també possible afirmar que el temple rep influència francesa tant pel que fa als nervis de la creueria com també pel que fa a l'absis, ja que el de Santanyí copia el mateix sistema de voltes raconeres que el de l'església llenguadociana dels Agustins de Tolosa,

⁴⁸⁹ S. Sebastián, *Baleares*, Madrid, Publicaciones de la Fundación March, 1974, p. 187.

que fou construït pel mestre d'obres de la catedral d'aquesta mateixa ciutat, Jean Lobres.⁴⁹⁰

Pel que fa a la vila, l'entremat urbà es degué començar a desenvolupar arran de la fundació de la parròquia, davant la qual es situà la plaça i alguns dels primitius carrers com l'actual carrer del Centre o el carrer d'en Simonet. Si per una banda podem afirmar que Santanyí és ric pel que fa a les restes arquitectòniques gòtiques de caire religiós, pel que fa a les restes civils de la mateixa època, aquestes són quasi bé inexistentes. Malgrat tot, documentalment parlant s'anomenen cases sarraïnesques al darrer quart del segle XIII. A partir de 1285 ja apareix també documentada la Universitat de Santanyí. Si durant el segle XIII el petit nucli de població es conegut com l'alqueria de Santanyí, ja a l'any 1307 es coneix sota el nom de la pobla de Santanyí, la qual cosa indica l'augment de població que sofrí el nucli, sobretot a partir de les Ordinacions del 1300. A l'any 1329 la població de Santanyí era d'uns 570 habitants.

El districte de *Mûsûh-Bunyûla*.

Valldemossa.

En el Repartiment, les terres del terme de Valldemossa varen pertànyer al comte del Rosselló Nunó Sanç. En aquestes terres hi havia diverses alqueries, entre les quals destacava la de *Vall de Muzo*, que ja a l'any 1231 apareix denominada amb el mot "vila". Tot i això, el nucli urbà devia ser molt reduït.

- Església parroquial de Santa Maria.

L'edifici més destacat de l'alqueria era l'església parroquial de Santa Maria, la qual apareix documentada per primera vegada l'any 1235⁴⁹¹ i sembla que hom està d'acord en el fet que la seva situació era la mateixa que l'actual. A més a més, apareixen també documentats tres camins, un que condueix a Ciutat (actual carrer de la Beata), una altre que va fins a l'alqueria de Pastoritx (actual carrer de la Dragonera), i el tercer que va cap a Deià, conegut antigament com a carrer Reial (actual carrer del Rei Sanç). Fou al voltants del temple i de la plaça que els nous colons començaren a construir les seves cases. D'igual manera, està documentada cap al 1250 la Universitat de Valldemossa,

⁴⁹⁰ C. Mayol i Adrover; G. A. Reus i Planells, « Les dues esglésies gòtiques de... », p. 145-147.

⁴⁹¹ J. Rosselló Lliteras, Els pergamins de la Cartoixa de Valldemossa, Palma, Consell de Mallorca, 2000, doc. 7, p. 48.

que en aquella època es reunia a l'església. En aquest mateix segle XIII també es té constància de l'existència de la rectoria, que molt probablement s'aixecava al mateix solar de l'actual. Aquest fou doncs l'origen del primitiu nucli de població que a partir de 1300 esdevindrà vila per ordre del rei de Mallorca. L'església del segle XIII fou ampliada de manera paulatina a partir del segle XIV. Les obres d'ampliació començaren l'any 1338, sota el regnat de Jaume III de Mallorca. Per les informacions que ens han arribat referides a l'edifici, l'església estava formada per una planta basilical d'una sola nau coberta de volta de creueria, amb capçalera plana i amb la particularitat que la planta tenia un creuer, característica poc comuna als edificis gòtics de les terres meridionals.⁴⁹² També coneixem el nom del mestre picapedrer que fou Jaume Ganeliu. L'edificació del creuer es dugué a terme a l'any 1350 i el 1408 es construïa el portal lateral.⁴⁹³ Entre els segles XVII i XVIII fou construïda l'església parroquial actual, que és dedicada a Sant Bartomeu.

Urbanísticament parlant, la primera expansió de la vila destacada i documentada tengué lloc durant la primera meitat del segle XIV, concretament, entre 1309 i 1340. Fou llavors quan es desenvolupà una autèntica població formada per un traçat urbà pròpiament dit.

- Capella del Palau Reial de Valldemossa.

Cal tenir en compte que la vila de Valldemossa va estar directament relacionada amb la família reial mallorquina gràcies a la construcció del Palau Reial, conegut popularment com "Palau del Rei Sanxo", en el qual hi residí Jaume II durant el temps que duraren les obres de remodelació del palau de l'Almudaina de Ciutat. Aquest recinte palatí fou manat construir pel monarca a un indret de la vila conegut com "el Pujol". Sembla ser que abans de l'edificació gòtica ja hi hauria hagut un alcàsser musulmà propietat del governador àrab o valí Mussa. L'edificació començà a partir de l'any 1300, al mateix temps en què es duïen a terme els palaus reials de Sineu i Manacor. Entre els anys 1309 i 1310 es té constància d'una gran activitat constructiva i es sap que els procuradors eren Miquel Rotllan i Pere Figuera, a més a més l'obra estava a càrrec de Guillem

⁴⁹² Cal recordar que l'església del convent de Sant Francesc de Montpeller també tenia una planta basilical amb creuer, per tant, tot i que no era una característica pròpia de l'arquitectura gòtica meridional, aquests dos casos confirmen una excepció en l'ús de la tipologia arquitectònica meridional.

⁴⁹³ M. Font Bennàsar; F. G. Menor Vives, *Valldemossa. Guia dels pobles de Mallorca*, Mallorca, Hora Nova, S.A., 2001, p. 34.

Cerdà, batle de Valldemossa.⁴⁹⁴ Durant el regnat del rei Sanç, es feren diversos treballs de manteniment i d'ampliació, tot i que no s'especifica en què consistiren. El palau ens ha arribat a l'actualitat molt modificat, ja que el 15 de juny de l'any 1399 el rei Martí I d'Aragó el donà als Cartoixos i aquests el transformaren en un monestir. Dels edificis medievals, a part de la disposició, quasi bé no es conserva res, tot i que encara es possible observar un arc ogival que separa l'actual entrada del recinte del claustre de Santa Maria (antic pati d'armes) i les restes d'un antic finestral ogival de l'església gòtica dels Cartoixos. En aquest cas, està documentada l'existència d'una capella palatina, tot i que no sabem a qui estava dedicada, ni tampoc, a on estava situada. Marcel Durliat indica l'existència d'aquesta abans de la construcció de la primera església de la Cartoixa consagrada en el segle XV.⁴⁹⁵ La destrucció de la resta d'edificis palatins del segle XIV i també del cementeri deixà lloc a l'actual plaça de Cartoixa.

Malgrat no sembla que s'hagi conservat l'arquitectura medieval pròpia de l'època estudiada, sí que es conserven algunes restes gòtiques pròpies del segle XV. Així, als afores del poble destaca la torre de defensa de la possessió de Son Gual. A l'interior del centre urbà, al carrer de les Filoses es poden apreciar diversos portals d'arc rodó de tipologia gòtica. Al carrer de na Búger hi destaca una finestra acabada en un arc conopial i al número 8 d'aquest mateix carrer, s'aixeca una casa que recull tots els trets arquitectònics d'un habitatge gòtic a Mallorca. Pel que fa a la font que es situa a la plaça de na Búger, ja apareix documentada a l'època islàmica. Un altre exemple de casa gòtica conservat a la vila el trobam al número 23 del carrer del Rei Sanç.

- Església i monestir de la Santíssima Trinitat de Miramar.

D'època medieval, també cal destacar la fundació a l'any 1276 el monestir franciscà i del col·legi de Llengües Orientals de Miramar per part de Ramon Llull. Aquestes terres, que durant l'època islàmica pertanyien a l'alqueria de *Al Coraya*, després del Repartiment varen pertànyer al comte del Rosselló, Nunó Sanç, i el comte les donà als monjos cistercencs de la Real. Uns anys més endavant, vers el 1275 Ramon Llull demanà a l'infant Jaume de Mallorca que li permetés establir en aquell mateix indret un monestir i un col·legi per a l'estudi de la llengua àrab i per a la formació de missioners. El fill del rei Jaume I acceptà la petició de Llull i el 15 d'octubre de 1276, el ja rei de

⁴⁹⁴ J. Ramis de Aireflor; A. M. Boutroux de Ferrá; A. Alonso Fernández, *Historia documental de la Real Cartuja de Valldemosa*, Palma de Mallorca, Antigua Imprenta Soler, 1973, p. 13.

⁴⁹⁵ *Després edificaren a la vorera meridional de la clastra una veritable església, que fou consagrada el dia 8 de maig de 1446*: M. Durliat, *L'art en el Regne...*, p. 158.

Mallorca, Jaume II, signà la fundació del nou monestir. A més a més, el 17 d'octubre del mateix anys, el papa Joan XXI signà una butlla a Viterbo que anava dirigida a Jaume II de Mallorca i en la qual confirmava i posava sota la seva protecció el nou monestir. A partir d'aquell mateix moment es posaren en marxa les obres de construcció i sembla que a finals del mateix any, aquestes ja estaven prou avançades i ja s'hi havia establert una comunitat de tretze frares franciscans. Entre els anys 1285 i 1295 en què el regne de Mallorca passà a dependre de la Corona d'Aragó, i malgrat Ramon Llull no era a Mallorca, primer el rei Alfons el Liberal confirmà la fundació monacal el 13 de gener de 1286 i després el seu successor, Jaume II d'Aragó féu el mateix el 5 de gener de 1291 mitjançant una carta signada a València. Del monestir de l'època medieval n'han quedat molt poques restes. L'església, que estava dedicada a la Trinitat, al segle XIX estava esbucada i del claustre, que estava situat a l'actual jardí de davant la casa, tan sols en quedaven quatre columnes que se situaven tot just davant l'entrada de la casa i que actualment sustenten un pèrgola. De la resta de dependències de l'antic monestir, sembla que a l'aiguavés primitiu de la casa s'hi conservarien dos portals acabats en arc de mig punt, així com el trespol empedrat d'aquest sector de la casa.⁴⁹⁶ Pel que fa a l'església monacal, sabem que estava dedicada a la Santíssima Trinitat i que ocupava el sector nord del claustre.⁴⁹⁷ Tot i que no ens ha arribat cap descripció documentada de com devia ser, és molt probable que seguís el model dels temples amb planta d'una sola nau sense capelles laterals i dividida en trams per arcs ogivals de diafragma sustentant un enteixinat de fusta. L'arxiduc Lluís Salvador, que comprà la possessió al segle XIX descriu de manera suposada, com devia ser el monestir i es refereix també a l'església tenint en compte una sèrie de notícies orals de gent que a l'època habitaven la contrada.⁴⁹⁸ Pel que fa a l'església, els testimonis orals confirmen el model arquitectònic que jo pens fou utilitzat per a la construcció de temple.

⁴⁹⁶ T. Vibot, *Les possessions de Mallorca*, Volum 1, Pollença, El Gall, Editor, 2006, p. 183,184.

⁴⁹⁷ No s'ha de confondre amb l'actual ermita de la Trinitat molt propera, fundada al segle XVII i que degué recollir el nom del titular per deferència al monestir.

⁴⁹⁸ "Sembla que l'antic edifici formava un quadrilàter, del qual la part de tramuntana estava ocupada per l'església, l'altar major de la qual, segons costum observada en les esglésies antigues, mirava cap a llevant. A la banda de Ponent i de mitjorn, com a més assoleiades, hi havia les habitacions, i la part de llevant estava habitada per estables, bugaderia, etc. La torre, que encara existeix, molt probablement perteneix a la construcció primitiva"... "Segons vaig poder recollir per notícies orals d'homes vells, que en aquesta època vivien i que havien vista l'església tal com estava, era un edifici molt senzill. Grans arcs ogivals sostenien la teulada o per dir millor, els llenyams, per l'estil de les esglésies del Temple de Palma, de Crestaig prop de Pollença i d'Escorca. No he pogut saber fins son arribava el frontis de l'església, bé fos de cinc arcs, bé fos de set. Aquella església tenia dues capelles afegides en època posterior; la de la mà Esquerra estava dedicada a Nostra Senyora del Bon Port i la de la dreta, al Sant Crist": L. S. Habsburgo Lorena, *Lo que sé de Miramar*, Palma de Mallorca, Ca'n Amengual y Muntaner, 1911, p. 18.

Bunyola.

A l'època islàmica la contrada de Bunyola era coneguda amb el nom de *Bunyûla*. A partir del Repartiment, aquestes terres tocaren a Nunó Sanç, de les quals en destacaven dos termes, el de Bunyola i el de Biniforani. També en el cas de Bunyola, la contrada estava formada per diverses alqueries i rafals. Entre d'altres, era ja destacada a l'època islàmica l'alqueria de Bunyûla, de la qual n'agafava el nom tota la contrada. A un document de 1258 es cita l'existència de diversos albergs sarraïnencs dins la vila de Bunyola. Sembla, per tant, que ja en aquella època el desenvolupament urbà de l'alqueria de Bunyola devia ser significatiu per ser designada com a vila per la documentació catalana. Era igualment important l'existència de l'horta que es situava als voltants del petit nucli de poblament. Per altra banda, i encara dins l'època de la dominació musulmana, destacava un altre assentament poblacional conformat per l'alqueria de Biniforani, en la qual, alguns documents esmenten l'existència d'una mesquita i també d'una fortificació, tot i que aquesta bastida fou edificada en temps del rei Jaume I devers el 1233. Una altra prova que aquell nucli devia gaudir d'una certa importància és que la documentació catalana, algunes vegades també l'anomena "vila".

- Església parroquial de Santa Maria.

Pel que fa a l'arquitectura gòtica religiosa, a Bunyola està documentada l'existència de l'església parroquial de Santa Maria de Bunyola a l'any 1239⁴⁹⁹. Dissortadament, aquest primitiu temple que devia seguir la tipologia de l'arquitectura gòtica primitiva, no ha estat conservat i s'anà substituint per edificis més grans a través dels segles.

Ja durant el segle XIV, a conseqüència de l'augment demogràfic que es donà a Mallorca, es començà la construcció d'un segon temple parroquial a partir de l'any 1300 i es canvià la titularitat del temple, que passà a ser Sant Mateu. A més a més, durant el segle XIV, l'església primitiva sofrí diverses obres d'ampliació durant les quals es construïren dues capelles a banda i banda. Ja en el segle XVII, l'església medieval fou substituïda per l'actual parroquial de la vila. Per desgràcia, no s'ha conservat cap vestigi arquitectònic d'aquestes dues esglésies medievals, tot i que a l'interior de l'actual temple es conserva el sepulcre gòtic del segle XIII del rector Jaume Muntaner, considerat el primer rector de la vila.

⁴⁹⁹ R. Rosselló Vaquer; J. Albertí, *Bunyola en el segle XIII*, Bunyola, Col·lectiu Cultural Sitja, 1995, doc. 16, p. 23.

En el cas de Bunyola, els historiadors no es posen d'acord a l'hora de situar el nucli poblacional primitiu, tot i que podem pensar que devia situar-se no gaire lluny de la parròquia, tenint en compte que l'església solia ser el nucli aglutinador dels pobles.

Pel que fa a altres restes arquitectòniques medievals, encara que en aquest cas de caire civil, cal destacar les que es troben a la possessió d'Alfàbia. L'actual possessió ja era en època islàmica una de les principals alqueries de Bunyola. Les restes gòtiques que es conserven a la possessió són un passadís que connecta la clau principal amb una altra més petita i que està format per tres arcs ogivals, l'enteixinat de fusta del vestíbul, una obra mudèjar datat de la segona meitat del segle XIV i l'anomenada "Cadira d'Alfàbia", una cadira de fusta amb magnífics relleus gòtics datada del segle XIV.

- Església de Santa Margalida de Biniforani.

A més de l'existència de l'església parroquial de la vila de Bunyola, també està documentada a partir de 1269 la d'una església que devia fer les funcions de sufragània al nucli de Biniforani dedicada a Santa Margalida i de la qual sembla que tampoc en queden restes.

Deià.

La vila de Deià que avui dia contemplam, en època islàmica era tan sols una alqueria més que es coneixia amb el nom de *Ad-daia*. A més d'aquesta alqueria, també n'existien altres, entre les quals destacava la de *Llucalcari*, que amb el temps esdevingué el llogaret actual. Amb el Repartiment que el rei en Jaume féu arran de la conquesta catalana de Mallorca, l'alqueria de Deià tocà al comte Nunó Sanç, en canvi, l'alqueria de Llucalcari va pertànyer a Gilabert de Cruïlles, que era una senyor de l'Empordà.

- Església de Sant Joan.

L'església de Sant Joan de Deià fou aixecada a partir de 1300. En temps de la dominació islàmica, l'actual vila de Deià era una petita alqueria anomenada *Ad-daya*. Amb la conquesta de 1229, aquesta contrada a excepció de Llucalcari passà a mans del comte Nunó Sanç. Segons afirma Ramon Rosselló Vaquer, no és fins al segle XIV quan es troben les primeres dades referides a l'existència d'una església dedicada ja des de tot

d'una a Sant Joan Baptista.⁵⁰⁰ Tenint en compte que en aquella època Deià seguia essent un llogaret, podem imaginar que aquella primera església degué seguir el model arquitectònic de les esglésies de l'època de la repoblació mallorquina. Durant tot aquest temps i fins a l'any 1583, Sant Joan de Deià fou una església sufragània de la parròquia de Valldemossa, a la qual pertanyia. Com a conseqüència de la separació, a finals del segle XVI es començà la construcció d'una nova església que fou destruïda a l'any 1752. Tot d'una després, durant la segona meitat del segle XVIII es bastí l'actual temple, encara avui dedicat al mateix patró.

Encara a dia d'avui, aquesta és una de les poques esglésies que conserven el cementeri parroquial al costat del temple.

L'arquitectura medieval, tant religiosa com civil, conservada a Deià és quasi bé inexistent, sobretot quan cercam restes que pertanyin a la nostra època estudiada.

El districte de *Isburlas*.

Esporles.

Esporles, a l'època musulmana era una alqueria anomenada *Isburlas* que donava nom al *djuz* o districte. D'entre totes les alqueries i rafals que formaven aquest districte, fou la d'Esporles la que es desenvolupà i arribà a formar-se com a poble. En el Repartiment, aquestes terres també anaren a parar a mans del comte del Rosselló i Cerdanya, Nunó Sanç.

- Església parroquial de Sant Pere.

L'església parroquial de Sant Pere d'Esporles apareix per primera vegada en els documents a l'any 1239.⁵⁰¹ Aquest primitiu edifici construït al segle XIII serví d'església parroquial fins a la construcció d'un nou temple que fou començant al segle XVIII. D'aquesta primera església tan sols es té notícia que al segle XVI comptava amb tres altars, el major i dos més, un dedicat a Sant Antoni i l'altre a Nostra Senyora del

⁵⁰⁰ R. Rosselló Vaquer, Notes per a la història de Deià (IV). Segles XIII-XVI, Palma de Mallorca, Gràfiques Miramar, 1980, p. 11.

⁵⁰¹ J. Amengual i Batle, MSSCC. « Mesquites, esglésies... », p. 54.

Roser.⁵⁰² Finalment, l'església del segle XVIII fou novament reconstruïda i substituïda pel temple actual neogòtic entre els anys 1904 i 1923.

El nucli original de la vila d'Esporles es situà als voltants de l'església, destacant-ne els carrers de la Rectoria, Campanari, Costa de Sant Pere, Costa i Llobera i Mossèn Alcover. L'església s'anà ampliant a mesura que el poble anava creixent.

- Església i monestir de Santa Maria.

Cal tenir en compte que ja a l'any 1233 s'havia fundat el monestir cistercenc de Santa Maria d'Esporles i que estava situat on a dia d'avui es troba la possessió de la Granja, antiga alqueria islàmica coneguda amb el nom d'*Alpic*. De les antigues instal·lacions monacals cistercenques, poques són les restes que ens han arribat. A la part més antiga de les cases, hi ha una sèrie d'estances que sembla que en algun moment serviren d'obradors o depòsits d'un antic molí d'època islàmica, que estan formades per tres espais coberts per una volta de mig punt. Sembla ser que els monjos del Cister haurien adaptat aquests espais fent-los servir de cambres. Les altres restes medievals del monestir, pareix que es troben al semisoterrani de la possessió actual, en què es veu un passadís format per diversos arcs ogivals que destaquen per la seva amplitud i factura tosca (Fig. 179). Posteriorment, el monestir canvià la seva ubicació geogràfica i fou edificat al terme de la ciutat de Mallorca, al lloc actualment conegut amb el nom del Secar de la Real.

- Església de Santa Maria de l'Olivar de s'Esgleieta.

Malauradament, cap de les dues anteriors construccions religioses medievals ha arribat als nostres dies, en canvi sí que, tot i les ampliacions sofrides, encara es conserva l'església sufragània de Santa Maria de l'Olivar de s'Esgleieta, la qual fou edificada en el segle XIII i sembla que fou l'origen del llogaret actual.⁵⁰³ En un principi, a l'església s'hi instal·laren uns ermitans, fins que a l'any 1530 fou ocupada per les germanes de Santa Clara que hi construïren un petit cenobi. Tanmateix les monges no hi restaren gaire temps, i el 1549 es traslladaren a la ciutat de Mallorca on fundaren un convent al solar on actualment s'aixeca el mercat de l'Olivar.

Actualment, l'església està formada per una planta rectangular d'una sola nau. Té quatre trams i és acabada amb una capçalera plana. El presbiteri està situat en el quart tram. El

⁵⁰² J. Albertí i Albertí... (et. al.). *Esporles. Guia dels pobles de Mallorca*, Mallorca, Hora Nova, S.A., 2003, p. 22.

⁵⁰³ J. Albertí; R. Rosselló, *Història d'Esporles, segles XIII-XVI*, Palma, Leonard Muntaner, Editor, 1996, p. 55.

temple està cobert per una volta de pedra apuntada amb llunetes obertes per unes petites finestres acabades amb un arc apuntat. L'actual volta està sustentada per tres arcs de diafragma dels quals, el primer i el tercer són apuntats i el segon, que està situat entre els altres dos és de mig punt i més ample i baix que els altres. El portal d'entrada es situa als peus de l'edifici (Fig. 180). L'església primitiva, que era més curta que l'actual, estava segurament formada per dos trams separats per un arc ogival de diafragma. Aquesta primera planta es correspondria actualment amb els dos trams més acostats als peus de l'església. Aquest dos trams són més alts i més estrets i datarien del segle XIII, en canvi, els dos trams següents podrien haver estat construïts durant l'estada de les monges clarisses, ben igual que les capelles laterals. Així doncs, veiem com l'església va ser ampliada a partir del presbiteri original afegint-hi dos trams més. Aquest fet també quedaria avalat a l'exterior, ja que a la meitat de les façanes laterals, el contrafort indicaria fins a on arribava l'església del segle XIII. En una restauració duita a terme entre els anys 1878 i 1879 li fou substituïda la coberta d'enteixinat de fusta per l'actual volta de pedra.

Banyalbufar.

L'alqueria de Ba Al-bahar, actual vila de Banyalbufar pertanyia també, igual que Esporles, al districte musulmà d'Isburlas. Fent referència al Repartiment, el terme de Banyalbufar fou dividit en dues zones. Una d'aquestes composta per les actuals possessions de Son Bunyola, Son Valentí, Son Balagueret, Son Coll i el port des Canonge fou lliurada a Gilabert de Cruïlles i al bisbe de Barcelona, en canvi, l'altra zona on s'hi situa la vila, va pertànyer a Ramon sa Clusa,⁵⁰⁴ primer propietari de la Baronia de Banyalbufar, creada al segle XIII i que era la jurisdicció senyorial de tota aquella vall.

- Església de Santa Maria.

En aquest mateix segle també apareix documentada al segle XIII l'església de Santa Maria, que eclesiàsticament va pertànyer a la parròquia d'Esporles fins al 1913. Aquesta església primitiva s'aixecà a l'anomenada Era des Fossar, al costat de l'actual camí des Molí. Avui dia, d'aquest primitiu temple no en queda cap vestigi, encara que el nom de s'era des Fossar ens indicaria el lloc on es situava cementeri en aquella època.

⁵⁰⁴ J. Albertí i Albertí, « et al. », *Banyalbufar. Guia dels pobles de Mallorca*, Mallorca, Hora Nova, S.A., 2000, p. 18.

El districte de *Qanarusa*.

Santa Maria del Camí.

D'ençà la dominació àrab de Mallorca, ens han arribat diferents topònims d'herència islàmica que fan referència a antigues alqueries que estaven situades al terme de Santa Maria. Aquí ens interessa destacar-ne bàsicament dues: 'Abda' (l'actual possessió de Son Torrella) i Maw'iyya (l'actual vila de Santa Maria del Camí). Una vegada més ens trobam davant un cas d'una població que vivia de forma disseminada en aquelles terres que ara formen el terme municipal de Santa Maria.

- Església parroquial de Santa Maria del Camí.

La primera església parroquial està documentada ja a l'any 1240 i es trobava situada als voltants de l'alqueria d''Abda', on actualment s'aixeca la possessió de Son Torrella, a la vall de Coanegra. Els documents històrics datats de 1246 ens donen a entendre que ja existia una església construïda de nova planta en una altre lloc, concretament als terrenys de l'antiga alqueria de Maw'iyya, esdevinguda cavalleria arran de la conquesta catalana. Pareix ésser que aquest segon temple s'hauria construït en les terres properes on a dia d'avui es situa l'estació del tren. Posteriorment, ja en el segle XIV, probablement durant la primera meitat, es construï un nou temple, més gran que l'anterior, situant-lo aquesta vegada al mateix solar on s'aixeca la parròquia actual. D'aquesta església del tres-cents se sap que tenia quatre capelles per banda, i que a l'any 1372 els veïnats pagaren una talla pel nou temple que encara s'estava construint.⁵⁰⁵ A més a més, sabem que la parròquia tenia un fossar, un porxo situat davant l'entrada de l'església i un campanar amb dues campanes format segurament per una espadanya. Degué ser a partir d'aquella construcció, deguda a l'augment de població sofert a Mallorca a partir del 1300 i sense oblidar tampoc el projecte d'ordinació territorial de Jaume II, quan es començà a formar el nucli urbà de la vila en aquell mateix indret (actual carrer del rector Caldentey i plaça de Can Fuster). No debades, encara a dia d'avui, aquella part del poble és coneguda amb el nom de "la Vila", encara que el ple desenvolupament del poble tal i com el coneixem a dia d'avui, amb els dos centres històrics formats per la Vila i els Hostals, no tengué lloc fins al segle XVII.

⁵⁰⁵ J. M. Bestard Darder..., (et al) *La parròquia de Santa Maria del Camí...*, p. 31.

Costitx.

A l'època islàmica Costitx era una de les alqueries que es trobaven situades dins el djuz de Qanarusa, districte que en el Repartiment tocà al vescomte de Bearn Gastó de Montcada, i que formava part del terme de Sencelles. Poc temps després de la conquesta catalana, el vescomte Gastó va cedí l'alqueria de Costitx a Arnau de Santacília.

- Església parroquial de Santa Maria.

Ja en època cristiana, un primer document datat de 1236 cita una església dedicada a Santa Maria que fou erigida parròquia pel paborde de Tarragona Ferrer de Sant Martí. Malgrat tot, aquesta seu parroquial no tengué continuïtat i dos anys després, el 1238 fou traslladada a Sencelles sota la invocació de Sant Pere de la mà del primer bisbe de Mallorca, Ramon de Torrella. Sembla que el canvi de la seu parroquial es donà per mor que Costitx es trobava en un extrem de l'antic districte islàmic. Així doncs, des de llavors, l'església de Santa Maria de Costitx passà a ser sufragània de la parròquia de Sencelles. Pel que fa al primitiu temple costitxer fou necessari reedificar-lo al mateix solar a l'any 1449, ja que a causa del creixement demogràfic de la vila, resultava ser massa petit. Al segle XVII el temple estava en estat de ruïna i fou necessari construir-ne un altre de nou que fou començat el 1696. Pel que fa a l'evolució urbana de la vila, en un primer moment, i com a la major part de les alqueries, la població vivia de forma disseminada. En el cas de Costitx, no serà fins al 1389 quan ja apareixi documentada la plaça comuna de la Vila.

Sencelles

A part de l'alqueria de Costitx, que amb el pas del temps va esdevenir una vila i que s'independitzà de Sencelles al segle XX, a dia d'avui, dins l'actual terme municipal de Sencelles, encara és possible veure tota una sèrie de llogarets que ens permeten fer-nos una idea de com devien ser aquelles alqueries islàmiques, si bé, cal tenir en compte que aquests llogarets també han anat creixent amb el pas del temps. Així, cal destacar Cascanar (*Cascanar*), Sonarrossa (*Qanarusa*), Ruberts, Jornets, Laiar (*Laya*), Judí (*Judi*), Biniagual (*Banu'aqli*) i Biniali (*Beniacli*), a més d'un bon grapat de possessions.

- Església parroquial de Sant Pere.

L'església parroquial de Sant Pere de Sencelles està documentada per primera vegada el 1238, any en què el bisbe de Mallorca, Ramon de Torrelles, traslladà la seu parroquial a la vila, ja que aquesta havia estat fundada dos anys abans a Costitx. El temple primitiu s'anà ampliant amb el pas dels anys. Consta que al 1482 ja disposava de quatre altars a més de l'altar major i entre els anys 1563 i 1595 apareixen esmentades noves capelles. Finalment, a la darrera del segle XVII s'inicià la construcció de l'església actual.⁵⁰⁶

Molt probablement fou la construcció de l'església la que generà la formació del nucli urbà que a partir de 1300 es convertiria en vila.

- Església de Sant Joan de Canarrossa.

A més de l'església de Santa Maria de Costitx, que amb la decisió del bisbe Torrella passà a ser sufragània fins al 1858 en què Costitx es segregà de Sencelles i es tornà erigir en seu parroquial, també destaca l'església de Sant Joan de Canarrossa, documentada a partir de l'any 1247, les restes de la qual es troben a la possessió de Son Sant Joan de Sonarrossa, actualment al terme municipal de Sencelles. A més a més, també era una alqueria en la qual s'hi situava l'església de Sant Joan i el seu cementeri.⁵⁰⁷ Sembla ser que aquest temple hauria d'haver estat la parròquia d'aquest districte, però no ho fou per manca de població.⁵⁰⁸ L'església o capella actual fou reedificada en segles posteriors i el portal gòtic de la façana podria datar-se en el segle XVI. L'església medieval, tot i que no en tenim cap descripció, podem pensar que seguí el model estudiat en aquest apartat (Fig. 181).

Alaró.

L'origen de l'actual vila d'Alaró té el seu origen en una alqueria islàmica anomenada *al'-rûm* i que formava part del *djuz de Qanarusa*. En el Repartiment, aquestes terres tocaren al vescomte de Bearn i amb la introducció de la llengua catalana passà a denominar-se Oloron, nom documentat el 1241. Aquesta contrada ja era prou coneguda i important en època musulmana per mor del *Hish al'-rûm* o castell d'Alaró, situat dalt

⁵⁰⁶ J. Florit Zuazaga; A. Ordinas Garau; P. L. Bernat Fiol (col·laboració). *Sencelles. Guia dels pobles de Mallorca*. Mallorca, Hora Nova, S.A., 2003, p. 32-40.

⁵⁰⁷ R. Rosselló Vaquer; O. Vaquer Bennàssar, *Història de Sencelles i Costitx 1229-1600*, Palma, Conselleria de Cultura, Educació i Esports, Govern Balear, 1993, p. 27.

⁵⁰⁸ J. Amengual i Batle, MSSCC. « Mesquites, esglésies... », p. 53.

el puig d'Alaró. Aquesta fortificació, documentada ja durant l'època islàmica, constituí un dels darrers refugis de la població àrab durant la conquesta del rei en Jaume fins que a l'any 1231 caigué en mans catalanes.

- Capella de Santa Maria del Castell d'Alaró.

Amb els nous pobladors, el castell fou restaurat i rehabilitat reforçant-ne torres i murades i al seu interior s'hi construí una capella dedicada a Santa Maria esmentada per primera vegada l'any 1322 en un document on se cita el primer prevere del castell, per tant, molt probablement es degué bastí durant el segle XIII. A més a més, és gràcies a un inventari de la capella, corresponent a l'any 1366, que sabem que tenia per titular Santa Maria: "*Primerament trobam en la capella del dit castell apel·lada de madona Santa Maria l'altar ab ara aparellat ab draps veis squinsants. Item taules pintades en loch de retaula. Item una creu de fust pintada. Item una làntea de vidra. Item un ou de sturs. Item un vestiment de prevera. Item un calse d'argent ab patena enbolchat en una tovyola ab stoig de cuyr. Item un missal o breviari*"⁵⁰⁹. Actualment aquesta capella medieval no existeix, ja que les edificacions del castell s'han anat degradant al llarg del temps i tan sols en resta l'entrada, el llenç de la murada i cinc torres. Aquesta fortificació roquera està datada des de l'any 902 i durant la dominació islàmica de l'illa fou coneguda amb el nom de Hish al-Rum. La capella actual fou construïda el 1622 i dedicada a la Mare de Déu del Refugi, encara que no se sap si la medieval estava situada al mateix indret.

- Església parroquial de Santa Maria.

Pel que fa a la vila, el primer nucli de població es va desenvolupar al voltant de l'antiga alqueria d'Oloron que estava situada en l'actual barri de "los Damunt" que, per tant, constitueix la pobla antiga. Talment i com ho afirmen els documents, des de l'any 1236 es coneix l'existència d'una església parroquial dedicada a Santa Maria⁵¹⁰ situada a la plaça del Lledoner. Aquest indret actualment està format per una esplanada que fa les funcions d'aparcament i que està situat al front de la possessió de sa Bastida davant la qual s'aixeca el lledoner. Malauradament, l'església no ha estat conservada, però a l'actual plaça de Cabrit i Bassa encara es poden observar alguns exemples d'arquitectura popular que han estat datades d'època medieval. A finals del segle XIII es començà a desenvolupar una altre nucli de població a l'altra costat del torrent de na

⁵⁰⁹ R. Rosselló Vaquer, *Història d'Alaró. Segles XIII-XIV*, Mallorca, 1979, p. 87.

⁵¹⁰ J. Amengual i Batle, MSSCC. « Mesquites, esglésies »..., p. 39.

Marranxa. Aquesta nova barriada coneguda amb el nom de los Davall agafà una forta embranzida a partir de les Ordinacions del 1300, any en què Jaume II concedí el títol de vila a la població. Fou durant el segle XIV quan es començà la construcció d'una nova església parroquial al mateix solar on avui dia s'aixeca l'actual parròquia, situada davant la plaça de la Vila i al costat de la Universitat. De l'església gòtica, dedicada des de llavors a Sant Bartomeu no en queda més que el basament del campanar, el qual devia estar separat de l'església, tal i com era costum a l'època i amb uns treballs de restauració duits a terme el 1997, es descobrí l'antic portal d'entrada dins l'actual capella de l'Anunciació (Fig. 182). De les obres de la torre medieval en tenim les següents notícies. A l'any 1361 el campanar ja està enllestit, però encara no s'ha pagat la feina, ja que el mes d'octubre d'aquell any, el mestre picapedrer Berenguer Artal reclamava als jurats 100 lliures *per raó de la obra del cloquer de la esgleya del dit loch*.⁵¹¹ A més a més, a l'any 1365 Romeu Cerdà té l'obligació segons una disposició testamentària de construir una capella dedicada a Sant Miquel i de dotar-la d'un benefici perpetu.⁵¹² L'actual temple parroquial fou construït entre els anys 1626 i 1785 en estil barroc i substituï el medieval. A dia d'avui la parròquia està dedicada a Sant Bartomeu. Tot i que al segle XIII la titular era Santa Maria, sabem que ja tenia un altar dedicat a aquest sant.

Per tant, que Alaró constitueix un dels exemples mallorquins en què l'antiga pobla fou substituïda per un nou nucli urbà, encara que en aquest cas i a diferència d'altres, la pobla antiga no va desaparèixer. D'altra banda, poques són les restes arquitectòniques d'època gòtica que han arribat fins als nostres dies. A part de les ja esmentades, cal també fer referència a algunes restes situades al castell i formades per portals de mig punt i ogivals, finestres d'arc rodó, així com també algunes restes arquitectòniques pròpies de l'arquitectura medieval gòtica defensiva com puguin ésser merlets i matacans, encara que també destaquen cinc aljubs que semblen datar de l'època àrab. També estarien datades d'època islàmica tota una sèrie de fonts que donarien aigua a la vila i que servirien com a sistema de rec el camp al voltant de la població. Ens referim a la font de sa Bastida, documentada per primera vegada al segle XIV al *Liber Aquarum Forentium*⁵¹³, sa Font des Jardí, de la qual en destaca la canalització i el cup, o també a la font de la Vila o de ses Artigues, de la qual en destaca la conducció coberta per a

⁵¹¹ R. Rosselló Vaquer, *Història d'Alaró...*, p. 91.

⁵¹² R. Rosselló Vaquer, *Història d'Alaró...*, p. 92.

⁵¹³ P. Fullana; M. Tur; A. J. Villalonga, *Alaró. Guia dels pobles de Mallorca*, Mallorca, Hora Nova, S.A., 1999, p. 35.

l'aigua i que segueix l'antic sistema islàmic dels qanats. Aquesta font apareix documentada al Capbreu de Gastó de Bearn l'any 1232 i era canalitzada a la síquia d'Alaró per tal de proveir la vila.⁵¹⁴

Binissalem.

L'origen de l'actual poble de Binissalem roman en dues alqueries situades en aquesta contrada; la de Banu Sâlim i la de Rubines. Així doncs, el primer nucli urbà va créixer al voltants de l'antiga alqueria de Rubines, que es trobava situada al mateix indret del cementeri vell de la vila, al costat del camí des Blanquers.

- Església parroquial de Santa Maria de Robines.

És en aquesta pobla primitiva on està documentada des de l'any 1240 la primitiva església parroquial de Santa Maria de Robines⁵¹⁵, de la qual, ben igual que del poble, no n'ha quedat cap vestigi arquitectònic. Tot i això no es descarta que l'església gòtica del segle XIII s'aixecàs al mateix solar que ara ocupa la capella del cementeri vell, construïda el segle XIX. A partir de l'any 1300 es creà un nou nucli de població al costat de l'alqueria de Binissalem. Gràcies al creixement demogràfic de la primera meitat del segle XIV, aquest nou nucli urbà es desenvolupà i ja, a principis d'aquell segle, es començà la construcció d'una nova església gòtica en aquella contrada i també d'una nova rectoria, tot i que l'antiga seu parroquial de Rubines no fou traslladada a Binissalem fins a l'any 1369. Aquesta nova població, tot i situar-se a les terres de Binissalem, va mantenir l'antic nom de Robines fins al segle XVI. A l'any 1321 Jaume II creà l'escrivania de la vila i el 1341 el rei Jaume III fundà el mercat setmanal. Així, a poc a poc, la nova pobla anà adquirint importància en detriment del vell nucli de Robines, que amb el temps acabà per desaparèixer. Ja a l'any 1380 l'església situada a Robines era coneguda amb el nom d'"església vella". Pel que fa a les restes arquitectòniques d'època gòtica conservades a Binissalem, ja s'ha vist com la primitiva església parroquial de Robines també va desaparèixer juntament amb el poble. De l'església, edificada a partir de l'any 1300 a l'actual vila de Binissalem, tampoc ha sobreviscut al pas del temps, i les restes medievals que actualment encara és possible veure inserides al temple actual (segle XVIII), formen part de la segona construcció

⁵¹⁴ P. Fullana; M. Tur; A. J. Villalonga, *Alaró. Guia dels pobles de...*, p. 37.

⁵¹⁵ J. Amengual i Batle, MSSCC., « Mesquites, esglésies... », p. 41.

gòtica que havia estat construïda a finals del segle XV i de la qual en resten la façana principal (segle XVI), el primer cos del campanar, així con restes d'algunes voltes de creueria que actualment formen el sostre de les dues sagristies del temple actual. A més a més, també es possible contemplar algunes restes medievals en diferents casals de la vila. Aquestes restes estan formades per portals, alguns arcs apuntats o finestres. Així, destaquem un gran arc ogival del celler i un petit portal d'arc rodó a Can Gelabert de la Portella (segle XV), o una finestra apuntada i una finestra conopial (segle XV) a la possessió de Bellveure.

Lloseta.

L'actual vila de Lloseta sorgí com a conseqüència de la unió en el segle XIX de dos antics llogarets, el d'Aiamans i el de Lloseta pròpiament dit i que històricament formaven part de la parròquia de Santa Maria de Robines, és a dir, de l'actual terme municipal de Binissalem, del qual en va dependre eclesiàstica i administrativament fins a l'any 1843. Poques són les dades que coneixem referides a l'època de la dominació islàmica, però a partir de la Conquesta de 1229 i arran del Repartiment, aquestes dues alqueries passaren a dependre de Guillem de Montcada, vescomte de Bearn, el qual les donà al cavaller Arnau Togores. Als documents de l'època Lloseta i Aiamans apareixen escrits sota la denominació de *Lauzeta* i *Diaman* i veiem com d'aquesta manera, passaren a ser dues cavalleries més dels Togores.

- Església de Santa Maria.

Ja en el segle XIII, concretament a l'any 1283, apareix documentada per primera vegada l'església de Santa Maria de Lloseta, que depenia de la parroquial de Robines. A partir del segle XIV, tant pel que fa a Lloseta com a Aiamans, cap d'aquests dos nuclis de població reberen el títol de vila per no complir cap dels requisits que s'esmentaven a les Ordinacions de Jaume II i, per tant, foren nomenades "llocs".

El districte de *Muruh*.

Muro.

Com passà a la resta de l'illa de Mallorca, *Muruh* era una alqueria islàmica, probablement la major de la contrada que va donar nom al *djuz* àrab i que amb el temps es va desenvolupar urbanísticament fins a formar l'actual vila de Muro. Aquest districte islàmic, a més de la contrada de Muro, també englobava els actuals termes municipals de Santa Margalida, Llubí i Maria de la Salut. El creixement de l'antiga alqueria àrab i la formació del nucli actual de població començà tot just després de la conquesta catalana, al segle XIII.

- Església parroquial de Sant Joan.

Una de les fites més importants en el desenvolupament urbà fou a causa de la construcció de l'església parroquial de Sant Joan de Muro, documentada ja per primera vegada l'any 1230.⁵¹⁶ En aquest cas, veiem com en el Llibre del Repartiment (1232), aquestes terres mureres varen pertànyer al comte Ponç Hug d'Empúries. De la totalitat de l'antic districte islàmic, la meitat la cedí a l'abat de Sant Feliu de Guíxols, Bernat Descoll. La bona situació geogràfica d'aquelles terres formades per una part interior i una de costa de costa, feien possible l'explotació agrícola gràcies a les bones terres de cultiu que encara a dia d'avui es conreen, la pastura atès el gran nombre de prats de què es disposaven, l'aprovisionament de llenya extreta de nombrosos boscos situats en diversos punts del districte i, finalment, l'explotació de la pesca duta terme a la badia d'Alcúdia. Tot això propicià el creixement urbà del districte amb la formació d'altres nuclis de població, a més de la vila de Muro. Però fou durant la primera meitat del segle XIV quan el creixement urbanístic fou més evident. Gràcies a l'aplicació de les Ordinacions del rei de Mallorca, l'antiga alqueria fou elevada al rang de vila i això comportà la creació de la Universitat de Muro, l'establiment d'una primera casa de l'Almoina, s'instaurà el mercat setmanal, tot als voltants de la plaça de la vila i dels casals de les famílies més importants de la vila, la comtal, els Torrella i els Sant Martí. A més a més, con a conseqüència d'aquest creixement, es formaren tres barris diferenciats: el barri comtal, als voltants de la plaça fins arribar a la Riba, el barri de Son Font, situat al camí de Santa Margalida i el barri de Son Moro, situat al camí de sa Pobla. Pel que fa a l'església parroquial, durant el segle XIV, el primitiu temple es va

⁵¹⁶ J. Amengual i Batle, MSSCC., « Mesquites, esglésies... », p. 39.

anar ampliant en diverses ocasions, ja que per mor del creixement poblacional havia esdevingut insuficient. Les diferents ampliacions es donaren fins que fou necessari construir un nou temple, l'actual, el qual fou començat el 1570⁵¹⁷.

- Església i hospital de la Sang.

Pel que fa a les mostres d'arquitectura gòtica conservada a Muro, cal dir que de l'època aquí estudiada no n'han quedat, però tot i això, cal destacar l'antiga església de la Sang, també coneguda com a Casa de les Almoines, que fou construïda en el segle XV, entre els anys 1414 i 1428 i que és un exemple d'arquitectura gòtica primitiva, el qual demostra la pervivència estilística a Mallorca a través del temps, ben igual que l'actual temple parroquial de Sant Joan, edificat al segle XVI seguint, de manera general, el model gòtic meridional de les esglésies gòtiques del segle XIV.

Aquesta capella fou edificada gràcies al testament de Jaume Mollet, prevere beneficiat de l'església de Sant Joan de Muro, fet el mes de gener de 1414 i mitjançant el qual ordenava la construcció de l'església de la Sang per a l'hospital de Muro.⁵¹⁸ Alguns autors com Francesc Esteve i Gabriel Alomar,⁵¹⁹ o el mateix Marcel Durliat,⁵²⁰ tot i que feren al·lusió al testament del dit prevere, s'equivocaren en la datació d'aquest temple situant-lo a mitjans del segle XIV.

Gràcies al document testamentari del segle XV, se sap que en un principi, el temple fou construït a la plaça Major del poble i que com a conseqüència d'una remodelació urbanística de finals del segle XIX, fou desmuntada i tornada a construir a l'actual carrer dels Màrtirs. Durant aquesta reconstrucció se li afegí un absis semicircular, absis que fou novament substituït quan al segle XX es torna desmuntar el temple per reconstruir-lo de bell nou per així quedar alineat amb la resta de cases del carrer. Fou finalment beneïda l'any 1970. Formalment parlant, l'església està formada per una planta rectangular d'una sola nau sense capelles laterals, dividida en dos trams per un arc ogival que aguanta un sostre d'enteixinat de fusta a dos vessants. L'absis és pla i part del segon tram fa les funcions de presbiteri, que està elevat mitjançant un escaló. Als murs laterals de cada tram s'hi obren unes petites finestres acabades en arc rodó,

⁵¹⁷ P. Fiol Tornila; D. Payeras Capó; S. Riutort Taberner, Muro. Guia dels pobles de Mallorca, Mallorca, Hora Nova, S.A., 1999, p. 27.

⁵¹⁸ G. Alomar i Esteve; R. Rosselló i Vaquer, *Història de Muro, volum III*, Muro, Ajuntament de Muro, 1990, p. 300-302.

⁵¹⁹ F. Esteve; G. Alomar, *Pequeñas iglesias de los repobladores de Mallorca*, Palma, Panorama Balear, 1954, p. 14.

⁵²⁰ M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 97.

que daten probablement de la darrera reconstrucció (Fig. 183). Pel que fa a l'exterior, en destaca la façana principal formada per un portal d'arc de mig punt, damunt el qual s'hi obri una petita capella en la qual hi ha esculpit un Santcrist amb dos peixos a sota que fan referència al llinatge del promotor Mollet i damunt aquesta capella, s'hi obri una finestra de forma allargada i prima acabada amb un arc de mig punt. Al vèrtex de la teulada, s'hi aixeca una espadanya formada per un arc ogival a l'interior del qual hi ha la campana (Fig. 184).

Santa Margalida.

- Església parroquial de Santa Margalida de Muro.

L'origen de la vila de Santa Margalida està en l'alqueria islàmica de *Yachat*, en la qual es documenta ja a l'any 1230 l'església de Santa Margalida⁵²¹. Fins a l'any 1247 seguí essent coneguda amb el nom de *Yachat*, però a partir de llavors canvià la seva denominació per la de Santa Margalida. Cal tenir en compte que l'actual terme municipal de la vila formava part del *djuz* de *Muruh* i que per tant, en el Repartiment de Mallorca va tocar al comte d'Empúries. El comte Ponç Hug I cedí els drets parroquials a dos monjos venguts del monestir de Santa Margalida d'Empúries, del qual n'agafà el patronatge. Igualment cal observar que Sant Joan de Muro i Santa Margalida de Muro foren ja des de la seva fundació, dues parròquies distintes i independents. En aquest cas, el nom de Muro feia referència al nom de l'antic districte musulmà. Amb el temps, Sant Joan de Muro passà a denominar-se només Muro i Santa Margalida de Muro només Santa Margalida. Durant els primers anys després de la conquesta, la població vivia de forma dispersa repartida per les diferents alqueries del terme, però a poc a poc l'alqueria de *Yachat* anà agafant importància i arran de l'establiment de la seu parroquial s'hi anà formant un petit nucli de població al voltant de la cruïlla de diferents camins formats pels actuals carrers de les Vinyes, de Joana Monjo March i d'Antoni Maura. Durant el segle XIV el nucli urbà seguí creixent, sobretot a partir de l'any 1368. D'aquell segle daten els carrers de Baltasar Calafell Femenia, Església, la plaça del Cardenal Cerdà i el carrer del Pouàs. Fou també durant el segle XIV quan l'església sofrí diverses ampliacions fins que al segle XVI fou necessària la construcció de l'actual temple. De la

⁵²¹ A. Mas, « De Santa Margalida d'Empúries a Santa Margalida de Mallorca, un cas de transplantament d'advocació i de topònim », a *Jornades d'Antroponímia i Toponímia (2033-2004)*, Palma, Universitat de les Illes Balears, Govern de les Illes Balears, 2005, p. 315.

primera església no n'ha quedat cap resta, encara que l'actual temple fou construït en estil gòtic tardà – a excepció de l'absis que és de tipologia renaixentista – seguint el model de l'arquitectura gòtica religiosa meridional del segle XIV. A banda del temple, també calen destacar les restes d'una casa medieval datada de finals del segle XIV i situada a la plaça del Cardenal Cerdà.

Llubí.

L'actual vila de Llubí es va formar a partir del rafal islàmic *Ābn-Llubbí*, i formava part del districte de Muro. En el Llibre del Repartiment (1232) apareix citat sota el nom de *Aben-Lubi* i pertanyia a les terres del comte Ponç Hug d'Empúries. Una vegada entrà en possessió del comte, aquestes terres foren cedides, una part a l'abat de Sant Feliu de Guíxols, Bernat des Coll, i una altra, al bisbe de Girona. Una errònia interpretació del mot àrab “Ābn”, que vol dir “fill” per “Āsn” que vol dir “castell” féu que el nucli de població fos denominat Castell-Llubí. Durant els segles XVII i XVIII s'empraren els dos topònims de manera indistinta, fins que al segle XIX la vila passà a denominar-se solament Llubí.

- Església de Sant Pere i Sant Feliu de Castell-Llubí.

A l'any 1279 apareix documentada per primera vegada l'església que l'abat, senyor d'aquelles terres, dedicà a Sant Pere i Sant Feliu i que passà a dependre de la parroquial de Sant Joan de Muro. Així doncs, tant administrativament com eclesiàsticament, Castell-Llubí va dependre de la vila de Muro fins al segle XIX, quan se separà definitivament del terme de Muro i a l'any 1913 es creà la nova seu parroquial. A partir de la conquesta catalana i gràcies en part a l'edificació de l'església de Sant Feliu, s'anà formant al voltant d'aquell primitiu rafal, un nucli de població que anà creixent fins a la meitat del segle XIV com a conseqüència de l'establiment de gent venguda del Principat i també d'Occitània. Tot i això, la població d'aquells segles fou inferior al que hi havia hagut a l'època musulmana, i a més, aquesta situació encara empitjorà per mor de la Pesta Negra de l'any 1348. Finalment, la demografia no experimentà un augment fins als segles XVII i XVIII. El primitiu temple de Castell-Llubí s'anà engrandint i ampliant a mesura que es feia necessari, fins que al segle XVII, devers el 1650 es començà a edificar l'actual església que originàriament estaria formada per una planta d'una sola nau amb cinc capelles laterals, a la qual, entre 1870 i 1888 se n'hi afegiren dues més i

un absis nou. Així, per tant, res en quedà de la primitiva església fundada per l'abat de Sant Feliu, i pel que fa a altres restes arquitectòniques medievals, tan sols podem destacar la possessió de Son Fiol d'en March, datada al segle XV i de la qual en destaca el portal d'entrada de mig punt i la finestra que s'obre a la part superior formada per un arc conopial decorat.

El districte de *Sulyar*.

Sóller.

Sóller fou a l'època islàmica un dels districtes en què els àrabs dividiren Mallorca i que com en els altres, estava format per diverses alqueries i rafals formant d'aquesta manera diferents nuclis de població disseminada arreu del terme. En tot cas, respecte a l'actual ciutat de Sóller, sembla que ja durant la dominació musulmana, a partir del segle X, existí un petit nucli de població que es seguí formant durant els segles XI i XII fins al punt que fou necessari construir uns banys i una mesquita.⁵²² Plàcid Pérez situa dues mesquites a la Vall de Sóller, una d'aquestes dins l'actual ciutat i l'altra al nucli de Fornalutx. A més a més, localitza l'existència d'uns banys àrabs en un lloc anomenat l'Hort dels Banys, situat a l'actual carrer de Bàlitx.⁵²³ Ja en aquella època era primordial per a la subsistència de la població l'explotació agrícola que es donà a l'horta que envoltava el nucli urbà i que encara a dia d'avui es coneix sota el nom de l'Horta de Sóller. Per al seu aprofitament, els àrabs crearen tot un sistema de fonts i canalitzacions d'aigua per tal de poder regar la terra i fer-la arribar a Sóller i a les altres alqueries del districte. Arran de l'atac de les tropes catalanes a la ciutat de Mallorca el 1229, molts moros fugiren a refugiar-se a les muntanyes i entre d'altres, Sóller fou un dels llocs elegits. Una vegada allà, els musulmans resistiren fins a l'any 1231 quan, finalment, la vall fou incorporada als dominis reials de Jaume I. Durant el Repartiment, la major part d'aquest districte va tocar a Gastó de Montcada, vescomte de Bearn, encara que també hi prengueren part el comte Ponç Hug d'Empúries, Bernat de Santa Eugènia, el bisbe de Girona, l'abat de Sant Feliu de Guíxols i el sagristà de Barcelona.

⁵²² C. M. Bernat Joy, « et al. », *Sóller. Guia dels pobles de Mallorca*, Mallorca, Hora Nova, S.A., 1999..., p. 18.

⁵²³ P. Pérez, « Les mesquites i els banys de Sóller (s. XIII-XIV) », a *BSAL*, 47 (1991), p. 34-39.

- Església parroquial de Sant Bartomeu.

És a l'any 1248 quan apareix documentada per primera vegada l'església parroquial de Sant Bartomeu de Sóller. El primitiu nucli urbà islàmic del segle XII es concentrava als voltants de l'actual església parroquial i dels carrers Nou, des Raval, des Batac, de sa Lluna, de s'Hort de Viu, de la Mar, de sa Rectoria i de sa Volta Piquera.⁵²⁴ Del primitiu temple, situat al mateix lloc que l'actual, se'n conserven restes significatives, per tant, ens podem fer una idea de com devia ser. Segons la documentació que s'hi refereix sembla que la primitiva església no s'hauria conservada i que cap al 1370 hauria estat substituïda per un nou edifici de majors proporcions. D'aquest edifici de finals del segle XIV encara en queden algunes restes que es poden veure a la façana lateral. Entre el portal dels homes i el campanar es pot veure el que fou el portal d'entrada d'aquella església. Es tracta d'un portal que actualment està cegat i que és acabat per un arc de mig punt amb dovelles. Al seu damunt també s'hi observa un finestral estret, amb esplandit i acabat amb un arc de mig punt. A més a més, si ens fixam amb el mur, veurem unes diferències cromàtiques de la pedra que identifiquen cronologies diverses. El parament era llis i l'edifici estava cobert amb una teulada de dos vessants (Fig. 185).

En relació al temple actual, l'anterior tenia la nau perpendicular a aquest i aproximadament ocupava un bocí del setè trast, tot el vuitè i part de l'actual presbiteri. Del costat de l'epístola, això és la meitat de la capella on ara hi ha el portal segon, tota la capella de Sant Antoni Abat i un bocí del presbiteri. Del costat de l'evangeli, l'església es situava damunt un bocí de la capella dedicada a Sant Josep, tota la capella de Sant Joan Baptista i encara un bocí de l'actual presbiteri. Per tant, veim com el portal principal de l'antiga parroquial coincideix actualment amb la capella de Sant Antoni Abat i el presbiteri d'aquesta es situaria allà on ara és el lloc que ocupa la capella de Sant Joan Baptista.

A l'exterior, a la façana lateral esquerra del temple actual hi veim les restes del finestral que es situava a l'absis de l'anterior església. Aquest finestral és estret i té també esplandit, i com el de la façana principal, està acabat per un arc de mig punt, però en aquest cas hi destaca una senzilla decoració mitjançant una línia d'imposta que el recorre. Una diferència respecte de la façana principal és que en aquesta no s'hi veuen marques del que constituï la façana posterior del temple.

⁵²⁴ C. M. Bernat Joy, « et al. », *Sóller. Guia dels pobles de...*, p. 36.

Malgrat aquesta segona església fos construïda a la segona meitat del segle XIV i, per tant, ja queda defora de l'època que aquí s'estudia, creim que val la pena esmentar-la ja que a través de les restes tot just referides podem suposar que aquest segon edifici estaria format per una nau rectangular sense capelles laterals dividida en diferents trams mitjançant arcs de diafragma que aguanten un enteixinat a dos vessants. Que aquesta solució arquitectònica es segueixi emprant durant el segle XIV ja hem vist com no té res de particular, però en aquest cas, m'atrevesc a formular la hipòtesi que en el cas de Sóller, la primitiva església no s'hagués substituïda del tot i que les obres del 1370 haguessin consistit en una ampliació de l'edifici ja existent. De la mateixa manera, opín que dita ampliació pogué consistir en l'allargament de la nau construint-s'hi alguns trams més, ja que si observam el que fou la façana principal, l'altura seguia essent molt similar a les primitives esglésies del segle XIII i pel que fa a l'amplada, tampoc sembla que s'hi haguessin construït capelles laterals. Finalment, la segona església medieval aixecada durant el segle XIV fou substituïda per l'actual al segle XVIII.

- Església de Santa Caterina del Port de Sóller.

En un testament de dia 2 de novembre de 1281 hi apareix una deixa de 12 diners a l'església de *Sancte Catherine de Soyller*.⁵²⁵ Aquesta data constitueix la primera menció documentada sobre l'existència d'aquest temple situat al Port de Sóller. Si bé es ver que l'edifici ha sofert moltes modificacions i reconstruccions, els treballs arqueològics que s'hi dugueren a terme durant la darrera restauració de l'any 2002, han aconseguit treure a la llum com degué ser el primitiu oratori. L'edifici eclesial devia estar orientat en direcció est-oest i la seva planta era rectangular amb presbiteri orientat cap a l'est. A l'interior un arc ogival de diafragma, del qual encara se'n pot veure l'arrencada, dividia la planta en dos trams. La coberta seria de llenyam a dos vessants. Molt probablement, la porta d'entrada estaria situada a la façana lateral sud (Fig. 186). A més de l'altar dedicat a Santa Caterina, hi havia dos altars més dedicats a Santa Anna i a Sant Blai.⁵²⁶ L'any 1542 un atac per part dels turcs arrasà l'església de Santa Caterina i entre 1543 i 1652 el temple fou reconstruït. Durant aquestes obres, la planta de l'església fou ampliada amb un tram més cap a l'est, l'arc ogival fou substituït per un de nou de mig punt i se'n construï un altre per mor de l'ampliació i tot l'edifici es va cobrir de volta de pedra de canó. Aquesta volta de canó fou destruïda per un fort temporal als anys 40 del

⁵²⁵ ARM, ERC-350, f. 201, 4 nones novembre 1281.

⁵²⁶ P. Pérez Pastor, *Santa Caterina del Port de Sóller. L'evolució d'un edifici des del segle XIII al XXI*, Palma, Consell de Mallorca, 2002, p. 13-14.

segle XX i, posteriorment, fou coberta per una teulada plana. Durant la darrera restauració de l'any 2002, la capella fou novament coberta per una nova i moderna teulada a dos vessants (Fig. 187).

- Església i hospital de Sant Joan Baptista.

El 1300 Sóller rebé el títol de vila. Durant aquest segle sofrí un important augment demogràfic, fet que provocà que ja l'any 1322, sota el regnat de Sanç I de Mallorca⁵²⁷ es produís una fundació hospitalària arran de la donació a la vila, per part de Ramon de Palaciolo, d'un tros de terra per dur-hi a terme la construcció de l'edifici i la d'un cementeri. El rei Sanç autoritzà l'edificació en un decret datat del 24 d'agost de 1324 signat a Formiguera. Tot i que no es té cap document que afirmi com era aquella capella, hom pot pensar que molt probablement devia seguir el model arquitectònic de les esglésies del gòtic primitiu. Aquesta institució s'aixecava a l'actual carrer de l'Hospital, carrer que fou obert l'any 1318. La primitiva església, de la qual no se'n té certesa de la seva existència per mor que no està documentada, fou substituïda per una nova construcció en el segle XVI.⁵²⁸ Es sap que a l'any 1571 ja s'hi celebrà la festivitat de Sant Ponç. Finalment, el 1829 començaren les obres del temple actual que està situat en el mateix solar i que substituï la segona església que amenaçava en esbucar-se a causa del seu mal estat de conservació.⁵²⁹

Pel que fa a l'arquitectura civil d'època medieval, tan sols en destaquen dues cases situades al carrer de sa Lluna. Can Serra, al número 9, que mostra una estructura totalment gòtica, encara que l'interior va sofrir reformes posteriors, i la casa del carrer de sa Lluna, al número 50.

Fornalutx.

En el cas de Fornalutx, el poble actual va nèixer a conseqüència del creixement de l'alqueria de *furn-al-luyy* que sembla ser que estava situada a les cases que a dia d'avui es coneixen precisament amb el nom de s'Alqueria, al començament de la vila arribant

⁵²⁷ P. Cateura Bennàsser, « Hospitals foràneos de Mallorca: siglos XIII-XV » a, *Mayurqa*, 19 (1979/1980) », p. 118.

⁵²⁸ Malgrat l'existència de la primitiva capella del segle XIV no estigui documentada, és fàcil pensar que en degué existir una, com era costum en totes les institucions hospitalàries.

⁵²⁹ C. M. Bernat Joy, « et al. » *Sóller. Guia dels pobles de...*, p. 63-64.

des de Lluc, lloc on probablement es devia situar la mesquita. Una vegada aquella contrada fou conquerida a l'any 1231, les terres del districte de Sulyar foren repartides entre el vescomte de Bearn i el comte d'Empúries. Al llibre del Repartiment, el nom de l'alqueria apareix escrit amb la grafia Fornalug, el qual acabà derivant en la grafia actual de Fornalutx.

- Església de Santa Maria.

Durant el segle XIII es construí, en el mateix solar on actualment s'aixeca l'església parroquial, un temple de petites dimensions dedicat a Santa Maria i documentat el mateix any de 1231. Val a dir, que d'aquesta primera església tan sols se n'ha conservat el portal major, que amb la construcció del nou temple passà a ser el portal lateral (Fig. 188). Aquest accés és conegut amb el nom de "portal des fossar", ja que fins al segle XIX el fossar del poble estigué situat al costat de l'església. L'església del segle XIII, que va dependre de la parroquial de Sant Bartomeu de Sóller fins a l'any 1913, va ser ampliada en diverses ocasions. Sobretot, destaca l'edificació de diverses capelles a finals del segle XVI, la construcció de l'orgue renaixentista que encara avui es conserva i la construcció del fossar. Malgrat aquestes ampliacions, a l'any 1613 es començaren les obres de l'actual temple. Fou doncs, a partir de la construcció de l'església medieval i de la plaça del poble, que s'anà formant tota una xarxa urbana a la part superior del temple, enfilant-se muntanya amunt i que quedà establerta mitjançant carrers estrets, costaruts i escalonats, que han arribat a l'actualitat. Així doncs, es pot afirmar que excepte el portal ogival de l'església primitiva, la trama urbana antiga seria l'altre aspecte medieval que es conservaria a la vila.

EIVISSA I FORMENTERA

Igual que les altres illes de l'arxipèlag Balear, Eivissa i Formentera foren ocupades pels musulmans a l'any 902 i varen restar sota domini àrab fins a l'any 1235, quan foren conquerides pels catalans. Durant tota aquesta època l'únic nucli urbà era el de Medina Yabisa. La resta de la població vivia disseminada arreu de l'illa en alqueries i rafals que es repartien pels diferents districtes en que estava dividida l'illa: *Al-ahwaz*, que era el districte de la *Madina*, *Al-gurb*, *Burtûman*, *Banûzamid* i *Sharq*. La ciutat d'Eivissa havia estat fundada pels fenicis vers l'any 654 a.C. Després de diverses invasions dutes a terme per diferents pobles, quan els àrabs es feren amb el poder de l'illa,

reorganitzaren la ciutat seguint el model de les ciutats islàmiques i hi arribaren a viure entre dues i tres mil persones. Un element clau per a l'organització de la ciutat fou la construcció de tres recintes emmurallats que dividiren *Medina Yabisa* en tres barris: la vila de dalt o Dalt Vila, la vila d'enmig o la vila pròpiament dita i la vila de baix o l'arraval. Era a la vila de dalt o Dalt Vila el nucli urbà que constituïa el centre de poder civil, militar i religiós. A l'interior d'aquest barri, una altra murada englobava l'alcassaba o castell i l'almudaina, que constituïa la residència del governador i dels militars. De la mateixa manera, a Dalt Vila, en un lloc fins a dia d'avui desconegut, s'hi aixecava la mesquita, el mercat i els banys. Pel que fa a la resta de la ciutat, estava formada per dos barris més, cadascun d'ells envoltat d'una muralla, formant una xarxa viària irregular de carrers estrets en la qual hi vivien comerciants, artesans, mariners i pagesos. A la zona del port, situat fora murada, hi havia les drassanes i els alfòndecs. Ja en aquella època, la zona agrícola dedicada al conreu de la terra se situava al Pla de Vila. Les restes arquitectòniques pertanyents a aquesta època són nombroses i estan formades per alguns llenços i algunes torres dels tres recintes de muralles que moltes vegades resten ocults sota construccions posteriors que les emmascaren. De les vuit portes que s'obrien en diferents indrets d'aquetes tres muralles, tan sols s'ha conservada l'anomenada Portella, que a l'època comunicava el barri de la vila d'enmig amb l'exterior de la ciutat.

Quan a l'any 1235 les tropes catalanes conquerien les Pitiüses, reorganitzaren la divisió administrativa de l'illa en quatre quartons, les fronteres dels quals arribaven fins a la muralla de la ciutat. Així, l'antic districte islàmic d'*Al-ahwaz* que corresponia a la ciutat i a la contrada que l'envoltava, fou reduït al nucli urbà i passà a denominar-se Vila. Els quatre restants districtes s'anomenaren: quartó de ses Salines (*Al-Garb*), quartó de Portmany (*Burtûman*), quartó de Balansat (*Banûzamid*) i quartó del Rei (*Sharq*). Fou també a partir de la conquesta que les terres de l'illa es repartiren entre els magnats catalans Guillem de Montgrí, a qui li tocà els quartons de ses Salines i de Balansat, Nunó Sanç qui adquirí el quartó de Portmany i Pere de Portugal a qui li pertocà el quartó del Rei. Pel que fa a la ciutat, es repartí entre els tres. A partir de 1235, els nous colons aprofitaren l'estructura urbana musulmana de Vila, així com també les muralles que foren reparades i reconstruïdes quan fou necessari. Els canvis més evidents que tengueren lloc al segle XIII es donaren en l'arquitectura àrab, la qual s'anà substituint per la nova estètica gòtica. De la mateixa manera, també es reorganitzà l'establiment del

nou poder que es dividí en tres estaments: el militar que es concentrà al castell, el religiós, amb la fundació de la parròquia de Santa Maria d'Eivissa i el polític que quedà representat en la fundació de la Universitat. A més a més, també s'instaurà el mercat. Ja al segle XIV es començà la construcció de l'església parroquial de Santa Maria d'Eivissa i varen aparèixer també els gremis, destacant el dels mariners, amb la construcció de la capella de Sant Salvador i el gremi dels Teixidors, que construïren la capella de l'Esperança. També es fundà l'hospital dels pobres i es construí la drassana al port. A Dalt Vila existeixen també alguns exemples d'arquitectura gòtica civil, entre els quals destaquen Can Comasema o la Casa de la Cúria, al carrer Major, o Can Bertazioli al carrer de Joan Roman. També està documentada l'existència d'un call a la Vila.

- Església parroquial de Santa Maria d'Eivissa.

Ja hem vist abans que tot just després de la conquesta es féu la dotació de la parròquia de Santa Maria d'Eivissa i que l'església se situà en un antic edifici islàmic dalt el Puig de Vila. Durant tot el segle XIII aquesta fou l'única parròquia i església de l'illa. A diferència de Mallorca, sembla que durant el procés colonitzador no es va construir cap església de nova planta, ja que no se'n té constància documental ni arqueològica. Una altra diferència amb Mallorca fou que l'Església d'Eivissa no va pertànyer al bisbat de Barcelona o al de Mallorca a partir del 1238, sinó que, atès el fet que Guillem de Montgrí era l'arquebisbe electe de Tarragona, es posà sota govern del bisbat de Tarragona.

Així doncs, la seu parroquial de Santa Maria d'Eivissa fou creada el 1235 i a partir de 1300 es començà la construcció de l'església gòtica que va substituí un antic edifici islàmic. Ja hem vist com el 1298 el rei de Mallorca Jaume II va recuperar les illes Balears i fou a partir de llavors quan va poder començar a regnar els seus territoris de manera més o manco lliure. Així doncs, el 1299 fou creada a les Pitiüses la institució de la Universitat d'Eivissa. Gràcies als darrers treballs d'excavació que es dugueren a terme al temple de Santa Maria entre 1988 i 1989 la primera fase, i al 1992 la segona, s'ha pogut esbrinar quina fou l'evolució constructiva del temple. Actualment, d'aquell primer edifici gòtic tan sols en resten les capelles absidals i la torre campanar (Fig. 189). Les obres de construcció començades a principis del segle XIV s'iniciaren precisament per l'absis de l'església amb la construcció de les cinc capelles absidals que fou possible recuperar després d'una restauració (Fig. 190). Començant des del costat de l'evangeli i anant cap al costat de l'epístola, la primera capella, situada sota el campanar fou

dedicada a Sant Pere i Sant Pau, la segona a Sant Joan Baptista i Sant Joan Evangelista, la tercera capella era la capella axial, la quarta fou dedicada a Sant Jaume i la cinquena a Sant Miquel. Tot i que documents del segle XIV ens informen de l'existència d'aquestes capelles, cal destacar que, durant les visites episcopals efectuades entre 1301 i 1378 no es fa cap menció referida a les obres de construcció del temple. Aquest absis fou edificat a continuació de la construcció preexistent quedant així sobreposat a l'edifici islàmic. L'absis es caracteritza per l'ús de materials de qualitat, però també per repetir el mateix model absidal que s'emprà per a l'absis de la parroquial de Sant Jaume de la ciutat de Mallorca (1320) i també a Santa Creu de la mateixa ciutat, tant a la primera fase d'obres (1300-1352) com a la segona (1445-1781). Totes les capelles radials estan cobertes de volta de creueria, els nervis de les quals arranquen d'uns capitells que estan decorats amb relleus figurats. Les claus de volta també estan decorades i al medalló hi ha representats el sant o sants corresponents a la dedicació de cadascuna de les capelles. A més a més, aquestes, estan comunicades entre si mitjançant un arc ogival, característica que també trobam a les capelles absidals de l'església de Santa Eulàlia de ciutat de Mallorca, i queden obertes al presbiteri mitjançant grans arcades ogivals, excepte la capella de Sant Miquel i la capella de Sant Pere i Sant Pau, en què l'arcada ogival apareix amagada a l'interior, darrere l'arcada de mig punt que fou construïda posteriorment durant la reconstrucció barroca. Al mur absidal de cada capella s'hi obre un finestral ogival que foren recuperats en una restauració de l'any 1975, durant la qual també es recuperaren algunes fornícules que estan situades en diversos llocs dels murs d'aquestes capelles (Fig. 191). Pel que fa al cobriment de l'absis, aquest també era de volta de creueria i tal i com es pot veure a la façana exterior de la part de darrere el campanar, en la qual es veuen les restes dels arcs formers de la volta de l'església, la volta de creueria era més elevada que l'actual barroca. Els darrers estudis arqueològics han apuntat que s'aixecava uns 3,50 metres més per damunt de l'actual volta de canó (Fig. 192).⁵³⁰ Una vegada les obres de l'absis finalitzaren, aquest quedà unit a l'antic edifici islàmic que passà a fer les funcions de nau i del qual se'n conservaren la façana del nord, que mirava a la plaça de l'església, la façana de l'oest que estava situada davant el castell i la façana del sud situada davant la murada i mirant cap a la mar.

⁵³⁰ R. Gurrea; A. Martín, *Excavaciones arqueológicas en...*, p. 79.

A finals del segle XIV, l'antic edifici islàmic també sofrí diferents ampliacions que consistiren en l'obertura de diverses capelles als seus murs laterals. La primera d'aquestes capelles que apareix documentada l'any 1388 és la que fou dedicada a Sant Antoni i Santa Tecla i que coincidia amb la primera capella de la nau del costat de l'evangeli, just després del campanar.⁵³¹ Fou també durant aquesta època quan es construí la sagristia gòtica situant-la al costat de l'epístola, a continuació de la capella absidal de Sant Miquel i que estava formada per dos trams de planta quadrada coberts de volta de creueria amb l'accés a la capella de Sant Miquel. Per tant, la sagristia ocupava l'espai de les dues primeres capelles de la nau, actualment dedicades a la Soledat i al Cor de Jesús. Seguidament a la sagristia es construí una capella més, dedicada a Nostra Senyora del Roser, dedicació que encara perdura a dia d'avui. La primera vegada que apareix documentada aquesta capella és a l'any 1501,⁵³² però de ben segur que degué ser construïda a finals del segle XIV.

Pel que fa al campanar, aquesta torre també es degué construir al mateix temps que l'absis i apareix documentat per primera vegada l'any 1403.⁵³³ La torre està formada per una planta trapezoïdal amb un petit escaire, bastant atípica en els campanars de l'època i fou aixecada damunt una capella, cosa que tampoc era gens habitual. L'alçat està format per cinc cossos separats cadascun per una cornisa. Al segon cos s'hi obri un finestral gòtic i sota la cornisa que separa aquest segon cos del tercer hi ha una decoració a base d'arcuacions ogivals que queda interrompuda juntament amb la cornisa per un rellotge que fou tallat a la mateixa pedra de la façana del campanar. Al cos situat damunt aquest, és a dir, el tercer, s'hi situa un rellotge modern. Els dos darrers cossos, el quart i el cinquè són els que formen el cos de campanes. A cadascun hi ha oberts tres finestrals ogivals, dels quals, els del darrer pis estan ornamentats de forma trilobular. Una darrera cornisa separa el darrer cos del terrat del campanar, damunt el qual s'aixeca un remat piramidal, molt usual en els campanars gòtics mallorquins, tot i que en aquest cas es

⁵³¹ *El primer documento donde aparece citada una capilla perteneciente al templo es en la carta enviada por Ponç Sacoma el año 1388 al Arzobispo de Tarragona, comunicándole que había mandado construir dentro de la iglesia una capilla dedicada a San Antonio i Santa tecla*: R. Gurrea; A. Martín, *Excavaciones arqueológicas en...*, p. 77-78. J. Marí Cardona, *Illes Pitiüses/V. Santa Maria d'Eivissa...*, p. 346.

⁵³² *La señora Pericona, mujer de Juan García, vizcaíno, dispone en su testamento, en 1501, la celebración de una misa perpetua en la iglesia mayor, antes de la misa matutina, en el altar de Nuestra Señora del Rosario ("Capella de la Rosa")*: I. Macabich, *Historia de Ibiza*, vol. III, Palma de Mallorca, Editorial Daedalus, 1966-1967, p. 357.

⁵³³ F. Julbé, « et al. », *Introducción al análisis histórico de la ciudad de Ibiza: de la ciudad púnica a 1912*, Ibiza, Delegación en Ibiza y Formentera del Colegio Oficial de Arquitectos de Baleares, 1980, p. 84. S. Sebastián, *El patrimonio artístico de Ibiza*, Palma de Mallorca, Instituto de Estudios Baleáricos, 1973, p. 23.

presenta incomplet, ja que segons afirma l'historiador Isidoro Macabich,⁵³⁴ damunt el remat s'hi aixecava una estàtua de l'àngel custodi.⁵³⁵ En tot cas, crec que el remat fou totalment acabat quan es construï el campanar i que l'àngel es degué col·locar damunt el vèrtex de la piràmide durant el segle XVI. Posteriorment, tant l'àngel custodi com part del remat degueren sofrir algun desperfecte, a conseqüència del qual quedà en la forma en què avui el contemplam.⁵³⁶ Pel que fa a les altres façanes del campanar, a la façana de l'est s'hi obri un finestral apuntat a cada un dels dos darrers pisos, en canvi a la façana sud, tal sols se n'obrin dos que estan situats al cinquè pis, ja que l'antiga volta de l'absis gòtic arribava fins al quart pis del campanar, volta que com ja hem dit, encara en queden restes dels arcs formers a dita façana. Pel que fa a la façana de l'oest s'obren tres espitlleres, dues al quart tram i una al cinquè. Aquestes espitlleres serveixen per donar llum a l'interior de l'escala de caragol d'accés a la torre. El model gòtic d'aquest campanar recorda les torres de les esglésies de Sant Miquel o de Santa Creu de la ciutat de Mallorca, tot i que aquelles presenten una planta quadrada. Molt probablement la façana lateral de l'antic edifici medieval devia quedar situada més cap a l'interior respecte de l'actual, ja que a la façana de l'oest hi ha un medalló tallat en pedra que quedà mig amagat quan es construï la façana lateral de l'església barroca.

Per tant, l'església gòtica que es començà a construir a principis del segle XIV no s'arribà a acabar mai en tota la seva totalitat i a més, fins ara, la documentació no ha aclarit si realment el projecte contemplava la construcció de tot un edifici nou o tan sols l'edificació d'un absis. El que sí s'ha pogut comprovar gràcies a les campanyes arqueològiques dutes a terme, és que entre 1300 i 1350 aproximadament, es va edificar l'absis gòtic i que aquest fou adossat a l'antiga edificació islàmica preexistent. Durant aquesta primera fase de les obres també es començà la construcció de la torre campanar,

⁵³⁴ "N.º q. día de Sta. Aularia, que comptam a XII de Fabrer del any 1563, benerian lo angel custodi q. està al simbori del campanar, lo qual feu mestra Ant.º Saura, picapadrer mallorquí, y lo posaran a XV del sus dit mes de Fabrer al pinycla del sus dit campanar, y es tot forrat de plom. Y aquesta memoria he feta yo, Ant.º J.º prevere y procurador del llibre, y també o te m.º N.º Galamó notat com a sacristà de la sglesia de la illa y castell de Ivisa". "Nota a 7 de Sbre. 1644, pujaren lanjel al campanar; fonch baneit per m.º Pera Planells, pre., y li posaren nom Angel Gabriel": I. Macabich, *Historia de Ibiza*, vol. III..., p. 231 i 261.

⁵³⁵ Cal recordar que l'Àngel Custodi fou l'antic patró de la ciutat i del regne de Mallorca. [...] creía que al pináculo de la torre de la Catedral le podía haber pasado lo mismo, o le faltaba el florón que culmina el pináculo, o le faltaba una estatua, por lo que se habría quedado sin terminar y repasando un libro de D. Isidoro Macabich encontré la respuesta. Efectivamente e, en el siglo XVI había tenido un ángel sobre el pináculo que lo coronaba, y otro diferente en el siglo XVII: J. Juan Juan, « La Ibiza perdurable », a *Es major i sa majora*, Eivissa, Federació Pitiüsa d'Associacions de la Tercera Edat, nº 84, desembre 2011, p. 35.

⁵³⁶ "La opinión de quienes se han ocupado de la cuestión —y sobre todo, el respaldo gráfico ofrecido por el mencionado dibujo de la Villa de mediados del siglo XVI— inclinan a creer que arquitectónicamente el remate del campanario —actualmente troncopiramidal— acababa en punta, en pirámide completa, que el mencionado dibujo muestra, además, culminada con una cruz": B. Escandell Bonet, *Ibiza y Formentera en la Corona de Aragón*. Tomo II (siglos XIV-XVI), Palma, Lleonard Muntaner, Editor, 1995, p. 118.

obres que probablement es prolongaren durant tot el segle XIV. Posteriorment, a partir de 1350 es començà la remodelació i ampliació de l'edifici anterior, que servia de nau a la parroquial, mitjançant la construcció de la capella de Sant Antoni i Santa Tecla, la sagristia i la capella de la Mare de Déu del Roser. Sembla ser que l'entrada al temple estaria situada a la mateixa façana en què es troba a dia d'avui, però situada al seu extrem oest. No fou fins a partir del segle XVI quan s'inicià una nova ampliació del temple mitjançant la construcció de noves capelles laterals, la construcció de les quals es va documentant en les diferents visites pastorals realitzades al llarg del segle XVI. Finalment, en l'informe de la visita de 1577 realitzada per Juan d'Osso ja hi queden totes reflectides en un nombre total de tretze.⁵³⁷ Fou també durant aquesta ampliació, probablement durant la primera meitat del segle, quan es construï una nova sagristia a la part exterior del temple del costat de l'epístola. Aquesta sagristia, conservada en l'actualitat està formada per una planta rectangular de tres trams coberta per una volta de creueria. L'espai que formava l'antiga sagristia fou convertit en dues capelles laterals dedicades a la Soledat i al Cor de Jesús, respectivament. Pel que fa al portal d'entrada, durant l'edificació de les capelles del costat de l'evangeli fou canviat de lloc i se n'obrí un de nou un tram abans de l'anterior. Finalment, entre 1712 i 1728, la nau del temple és produï la reforma barroca a conseqüència del mal estat de l'edifici medieval i fou quan l'església adquirí l'aspecte amb el qual la coneixem actualment.

Durant el segle XIV, a més de la construcció de la parròquia de Vila, també es va construir una capella, edificada al costat de Santa Maria.

- Capella de Sant Salvador.

Aquest temple, conegut com a capella de Sant Salvador o de la Transfiguració del Senyor, apareix documentat per primera vegada en un capbreu de beneficis del 1466 en el qual es documenta la institució d'un benefici a la "capella beati Salvatoris" l'any 1364⁵³⁸. Tot i això, sembla molt probable que fos edificat durant la primera meitat del segle XIV, és a dir, coincidint amb la construcció de l'absis gòtic de Santa Maria. D'aquella primera capella que segurament es bastí en algun lloc de la plaça de la Catedral, que era de dimensions més reduïdes que a dia d'avui, no en quedà res. Sembla ser que poc després d'haver construït la nova seu de la Universitat d'Eivissa al segle XV, s'hauria emprès la construcció de la capella que actualment es pot observar. De fet,

⁵³⁷ R. Gurrea; A. Martín, *Excavaciones arqueológicas en la catedral...*, p. 85 i 86.

⁵³⁸ AHPE, 2.036.

si hom es fixa en la factura dels nervis i de les claus de volta d'aquesta capella, així com amb la seva decoració, tenen una aparença bastant similar a la d'altres edificis aixecats durant el segle XV com per exemple, les voltes de l'església de l'Hospital de Campos (projecte de 1449) o les de l'església de Sant Blai (segle XV o XVI) del mateix municipi mallorquí són bastant semblants.⁵³⁹ Aquesta capella fou erigida per la confraria dels Barquers, a la qual s'hi uniren posteriorment el Mariners, que a l'Edat Mitjana estava situada tot just davant el cementeri parroquial. Tot i aquesta situació, no sembla que fos la capella del cementeri, ni per la dedicació al Salvador, que seria estranya en el cas d'una capella funerària, ni per la grandària de la capella respecte al cementeri parroquial, que era més aviat de petites dimensions, ja que a l'any 1601 s'engrandí situant-se a la part posterior de la parròquia.⁵⁴⁰ Formalment parlant, l'actual capella està formada per una planta rectangular d'una sola nau acabada amb una capçalera plana, dividida en tres trams sense capelles laterals i coberts mitjançant una volta de creueria en què els nervis acaben adossats als murs mitjançant culs de llàntia decorats amb ornamentació vegetal (Fig. 193). A la volta de creueria hi destaquen les tres claus de volta. La que està situada a la capçalera mostra la representació del *Salvator Mundi*, la clau del tram d'enmig mostra un escut amb la creu de Sant Jordi i la clau situada als peus de l'edifici un escut amb el senyal reial. Al mur hi ha un baix relleu fet en pedra on es representa la imatge del titular de la capella i més amunt, al mateix mur, s'hi obri un petit rosetó amb traceria (Fig. 194).

Pel que fa a la ruralia de l'illa, no fou fins molt envant quan es començaren a formar nuclis de població, però magrat això, a partir de 1300 es féu necessària la construcció d'algunes esglésies per poder donar servei a la població que vivia disseminada al camp. Així fou com a la primeria del segle XIV es bastí una església a cada un dels quartons de l'illa: l'església de Sant Jordi, al quartó de ses Salines, l'església de Sant Antoni a Portmany, l'església de Sant Miquel a Balansat i l'església de Santa Eulàlia al quartó del Rei. En un principi, aquestes esglésies varen dependre de l'única seu parroquial eivissenca ubicada a Santa Maria d'Eivissa i no fou fins al 1795 que foren erigides parròquies independents conjuntament amb altres de nova creació.

⁵³⁹ El meu agraïment al senyor Benjamí Costa Ribes, director del Museu d'Arqueologia d'Eivissa i Formentera, per la seva ajuda i per les seves dissertacions al voltant del tema.

⁵⁴⁰ I. Macabich, *Historia de Ibiza*, vol. III..., p. 364-365.

En el cas de les esglésies rurals eivissenques, Marcel Durliat afirma que és inútil concedir més que una menció d'aquests temples, atesa la poca informació documental que se'n té i el gran nombre de modificacions que han sofert.⁵⁴¹ Tot i que els dos motius que Durliat sosté són certs, jo no compartesc l'opinió que sigui inútil no tenir-les en compte, ja que, una observació detinguda de l'arquitectura pot ajudar a treure noves conclusions sobre el tema, malgrat en alguns casos tan sols se'ns permeti formular algunes hipòtesis sobre l'origen d'aquestes esglésies.

- Església de Sant Jordi de ses Salines.

Així doncs, a prop d'Eivissa, concretament al quartó de ses Salines, s'aixecà en els primers anys del segle XIV una església dedicada a Sant Jordi. Sembla ser que el temple tendria l'origen en una antiga torre de defensa. Encara a dia d'avui mostra el seu aspecte defensiu que està caracteritzat per la gran amplitud de les parets, els seus murs exteriors en forma de talús i els merlets que envolten l'edifici. El temple apareix citat per primera vegada al segle XV i també al segle XVI, època en què fou ampliat el temple primitiu construït durant el tres-cents. Pel que fa a les actuals capelles laterals, aquestes foren construïdes al segle XVIII, una vegada que cessaren els atacs pirates i finalment, l'interior fou modificat al segle XIX. Formalment parlant, l'església de Sant Jordi de ses Salines és un edifici de planta basilical amb capelles laterals. Està dividit en quatre trams separats per tres arcs ogivals i cobert amb una volta de canó apuntat. El més original i antic de l'església sembla ser la nau (Fig. 195). Al tram dels peus s'hi aixeca el cor mitjançant un arc d'ansa paner. Al costat de l'epístola s'hi obri un portalet rodó amb l'escala que puja al cor i al costat de l'evangeli hi ha la capella del baptisteri mitjançant un arc rodó. Al segon tram començant des del peu, al costat de l'epístola s'hi obre el que sembla ser el portal primitiu del temple, mitjançant un arc ogival (Fig. 196). Actualment aquest portal dona pas a la capella del Santíssim Sagrament. Una vegada dins aquesta capella, veim com el mur del temple està atalussat, és a dir, que era el mur exterior de l'edifici. Al costat de l'evangeli hi ha oberta una capella mitjançant un arc de mig punt. En el tercer tram hi ha dues capelles obertes a banda i banda per un arc rodó i pel que fa al darrer tram, el quart, fa les funcions de presbiteri i no té capelles laterals. L'actual capella del Santíssim Sagrament era el primitiu porxo de l'entrada al temple. L'església primitiva devia estar formada per un o dos dels trams actuals que devien

⁵⁴¹ M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 106.

ocupar l'espai de la torre de defensa que en fou l'origen,⁵⁴² i al segle XVI es degué ampliar per primer cop amb algun tram més, dividint així la planta mitjançant arcs ogivals. Al segle XVIII l'edifici s'amplià novament construint el tram del cor, s'obrí el nou portal d'entrada, es construí també el nou porxo i es construïren les capelles laterals.

- Església de Sant Miquel de Balansat.

Talment com en el cas de Sant Jordi, tampoc es té constància documental de la fundació de l'església de Sant Miquel que fou construïda al quartó de Balansat. La primera notícia en què apareix el nom de Sant Miquel data de 1432 i no fa referència directa a l'església, sinó a la festa de Sant Miquel que es celebra.⁵⁴³ Ja al segle següent, concretament a l'any 1533 estan documentats diversos enterraments a Balansat.⁵⁴⁴ Ara bé, tot i la inexistència de documentació del segle XIV referida al temple, seria ben probable que també a Balansat s'hagués començat una petita capella, semblant a la de Sant Jordi, a principis del segle XIV, atesa la distància en què es trobava l'única església de l'illa, la parroquial de Santa Maria d'Eivissa. D'aquest primitiu temple aixecat al Puig de Missa de Balansat, se'n feren diverses ampliacions als segles XVI i XVII i XVIII. Molt probablement, al segle XVI l'església estaria formada per l'actual nau del temple, que de fet, és la part més antiga que se'n conserva. Durant el mateix segle, a l'any 1577, l'església de Sant Miquel ja apareix documentada com a vicaria. De l'any 1690 data la capella fonda de Benirràs i poc temps després, al principis del segle XVIII es començà l'altra capella fonda anomenada de Rubió. Pel que fa a l'aspecte formal, actualment l'església de Sant Miquel de Balansat té una planta de quatre trams separats per tres arcs ogivals coberts amb volta de pedra de canó apuntat, que probablement alguna part degué coincidir amb el temple original (Fig. 197).⁵⁴⁵ Al primer tram, començant pels peus, s'hi aixeca el cor que té un sostre d'embigat de fusta. Al segon tram, a la part dreta, s'hi obri el portal d'entrada i a la part esquerra hi ha una capella. Les capelles que s'obren al tercer tram, a banda i banda, ho fan mitjançant un

⁵⁴² Observant l'actual presbiteri de l'església de Sant Antoni de Portmany, nucli primitiu del temple situat a l'interior d'una torre de defensa, podem imaginar com devia ser la primitiva església de Sant Jordi de ses Salines.

⁵⁴³ *El 1432 Pere Marí va vendre a Joan Bonapart un molí d'aigua dels que l'arquebisbe tenia a la vall de Santa Eulàlia assignats al quartó de ses Salines. Aleshores féu constar que la meitat del cens que pagava l'any 1396 s'havia d'entregar els dies de la festa de Pasqua i l'altra meitat per "la festa de Sant Miquel gloriós del mes de setembre":* J. Marí Cardona, *Illes Pitiüses. IV. Balansat. Sant Miquel, Santa Gertrudis, Sant Mateu, Santa Agnès*, Eivissa, Institut d'Estudis Eivissencs, 1984, p. 36.

⁵⁴⁴ *L'any 1533 ja trobam aqueixes breus notes: "Bartomeu Tur Fluixà soterrat a Balansat", "Jaume albat soterrat a Balansat" i altres de semblants. És evident que si hi havia cementiri hi havia també algun temple:* J. Marí Cardona, *Illes Pitiüses. IV. Balansat...*, p. 36.

⁵⁴⁵ J. Marí Cardona, *Illes Pitiüses. IV. Balansat...*, p. 40.

arc de mig punt. El quart tram fa la funció de presbiteri i a cada costat s'hi obren les capelles fondes abans esmentades de finals del segle XVII i principis del XVIII. Aquestes dues capelles estan cobertes per una volta de canó i en destaca la de la dreta per les seves pintures. Ja férem referència en el seu moment a l'existència d'un cas semblant a Mallorca, el de l'antiga església de Sant Joan de Capdepera, que com la de Sant Miquel de Balansat, també és fortificada, i també té obertes dues capelles fondes a banda i banda del tram del presbiteri. A més a més, hem de destacar que la funció defensiva del temple s'observa principalment en la gruixa de les parets i també en la forma de talús de les parets exteriors de l'església.

- Església de Santa Eulàlia des Riu.

A diferència dels dos temples anteriors, l'església de Santa Eulària està documentada al quartó del Rei des de 1302, any en què s'autoritza als habitants del quartó del Rei a poder construir llur capella. A l'any 1303, els molins abans anomenats “molins de Xarc” s'anomenen ja “molins de Santa Eulàlia”.⁵⁴⁶ Aquest fet pot indicar que la capella ja s'està construint. Posteriorment, a l'any 1309 es fa referència del temple en una deixa testamentària de Llorenç de Mansella, el 1333 Ramon Arabí hi fundà un benefici i a l'any 1342, l'arquebisbe de Tarragona ordenà al prevere Bernat de Quart que hi residís de forma continuada.⁵⁴⁷ Altres documents segueixen esmentat l'església durant aquest mateix segle XIV i durant el següent. Un problema que envolta la construcció d'aquest edifici és precisament on fou construïda aquella primera capella del segle XIV. La tradició popular la situa a l'anomenat Puig de s'Església Vella, damunt un penya-segat arran de la mar, i es diu que un primer de maig l'església s'ensorrà, o bé fou destruïda per un atac turc, però el que és cert, és que els historiadors no han pogut concloure si aquella primera església dedicada a Santa Eulàlia fou realment construïda damunt aquell penya-segat o per contra, es construï al Puig de Missa, a l'indret on s'aixeca l'actual temple. Sigui com sigui, d'aquella primera església no ens ha arribat cap resta, l'església

⁵⁴⁶ J. Marí Cardona, *Illes Pitiüses. VII. Santa Eulàlia*, Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs, 2009, p. 21.

⁵⁴⁷ [1309] “Ítem, sien encara encarregats de tenir un ciri de pes de tres lliures, lo qual en per tots temps estia e servescha en l'esgléya de Sancta Eulàlia de la present illa, tota vegada que missa hi diguen, a llevar (p. 53) los cors de Ihesu Christ, e sia cascun any renovellat e fet de nou”; [1342] “Arnau, per la miseració divinal de la Santa Iglésia de Tarragona, Archabisbe; a l'amat en Christ Bernat de Quart, regent la capella de Sancta Eulària, situada en la illa d'Eviça, salut en nostre Senyor. Manam-vos per tenor de las presents que en la dita capella continua residència façats, celebrant missas e altres divinals Oficis així com a nostre Senyor a vós ministrará en aquella. Comentem-vos encara e manam que en cars de necessitat tant solament puscats (p. 55) rebre e oir confessions e liurar lo Corpus Xhristi a tots los feels de Christ que a la dita capella declinaran e a la parroquial esgléya de Eviça per la sua distància anar útilment no poran per rebre aquells sacraments. Car nós, sens perjuhy de la dita esgléya a vós sobre plena licència e facultat donam per las presents”: A. Ferrer Abárzuza, *El Puig de Missa de Santa Eulària des Riu*, Eivissa, Consell Insular d'Eivissa i Formentera. Conselleria de Cultura, 1998, p. 53-56.

fou edificada de bell nou a partir de 1568. Malgrat tot, podem pensar que no devia ser gaire diferent de les altres esglésies construïdes al segle XIV en els altres quartons.

- Església de Sant Antoni de Portmany.

La darrera església sufragània datada del segle XIV s'aixecà al quartó de Portmany i fou dedicada a Sant Antoni. Fou a conseqüència d'una petició feta pels habitants d'aquest quartó, per tal que fos construïda una capella i d'aquesta manera no haver de desplaçar-se a Vila, que a l'any 1305 l'arquebisbe de Tarragona, l'ardiaca de Barcelona i el preposít d'Eivissa signaren l'autorització per a poder construir un temple i un fossar al quartó de Portmany.⁵⁴⁸ Pel que fa a la documentació medieval, destaca la instauració d'un benefici l'any 1362. És a partir del segle XVI quan sembla que començaren diverses reformes durant les quals s'amplià el temple construït al segle XIV. En un document de 1577 ja es descriu l'església actual, encara que s'hi segueixen fent reformes durant els anys 1644, 1674 i 1784, però sense especificar en què consisteixen dites obres. L'actual torre de defensa fou construïda damunt el presbiteri durant l'any 1688 i fou durant aquesta mateixa època quan també es construï el cor elevat de l'església i el portal d'entrada. Sembla ser, i així ho afirmen la major part d'historiadors, que l'actual presbiteri del temple formaria part de la capella aixecada a partir de 1305. Aquesta possibilitat es fa plausible quan observam la gran desproporció que existeix entre el presbiteri i la resta de l'església (Fig. 198). Quant als aspectes formals del temple, l'església de Santa Antoni de Portmany té una planta rectangular d'una sola nau dividida en cinc trams mitjançant arcs de mig punt que aguanten una volta de pedra també de mig punt. A cada tram s'obren capelles entre els contraforts mitjançant també arcs de mig punt i volta de canó. Aquesta seria la primera ampliació que s'hauria duit a terme al segle XVI. Al sisè tram començant pels peus és el que fa la funció de presbiteri i és més estret i més baix que la resta de la nau. A més a més, està obert a la nau per una arc ogival i cobert per una volta de canó també ogival. Com ja he afirmat, sembla ser que formaria part de la primitiva església construïda al segle XIV, la qual pogué tenir una nau de dos trams separada per aquest arc ogival que a dia d'avui encara es conserva. Damunt el presbiteri de l'església se situa la torre a dins la qual hi ha dues sales de

⁵⁴⁸ Resposta de l'arquebisbe de Tarragona als pobladors de Portmany: [...] *Concedim a tots els pobladors de Portmany de l'illa mencionada que puguin edificar i posseir una capella a l'esmentat lloc de Portmany i també un fossar per soterrar els difunts, la qual capella serà sufragània de la matriu d'Eivissa. De tal manera que els dits pobladors quedin obligats a donar anualment al paborde actual i al que per temps serà 300 sous, moneda de Barcelona.* [...]: J. Mari Cardona, *Illes Pitiüses/VI. Portmany...*, p. 12.

planta rectangular que estan cobertes per una volta de canó i a dins cadascuna d'aquestes s'hi obren diverses espitlleres per a la defensa del temple. Així doncs, sembla ser que l'origen d'aquest temple l'hauríem de situar en la primitiva capella instal·lada a l'interior de la torre de defensa (Fig. 199). Un cas semblant es dona a Mallorca a l'església parroquial de Sant Joan Baptista de Son Servera, on segons afirma Gabriel Carrió, l'origen del temple rau en la capella que era situada a l'interior de la torre de defensa de l'antiga possessió de Binicanella i que actualment és el presbiteri de la parroquial.⁵⁴⁹

Finalment, i per concloure aquest apartat dedicat a les esglésies sufragànies eivissenques, voldria fer notar la diferència pel que fa a les característiques arquitectòniques de la capella del Salvador de Vila,⁵⁵⁰ respecte de les capelles o esglésies aixecades a la mateixa època a la ruralia. Aquests trets arquitectònics deixen ben clar que les capelles rurals seguiren una manera de fer molt més rudimentària, ja que els mitjans per a la construcció eren més pobres que a Vila. En certa manera, es poden comparar a les esglésies de l'època de la repoblació de Mallorca en el fet que a Eivissa el que es pretenia era donar solució a la manca d'un espai cultural per a la població dels diferents quartons de manera ràpida, eficaç i poc costosa. A més a més, malgrat les reformes, ampliacions i obres que s'han realitzat en aquests temples rurals al llarg dels temps, totes aquestes esglésies mostren un estil arquitectònic molt unitari. Un tret que també cal tenir en compte és el portal d'entrada, el qual es troba normalment a la façana lateral, talment com passa a la majoria de les esglésies mallorquines que segueixen el model del gòtic primitiu. Tot i aquestes semblances entre aquestes esglésies eivissenques i les esglésies de la Repoblació mallorquina, en destaca una diferència que ve donada pel tipus de coberta. Si a Mallorca la coberta usual en aquest tipus d'edificis és la d'un sostre d'enteixinat a dos vessants sostingut per arcs de diafragma ogivals, a Eivissa les cobertes eren formades per una volta de pedra apuntada, sostinguda també per arcs de diafragma ogivals. Aquesta diferència en l'ús dels materials a l'hora de realitzar el cobriment dels temples rau en l'evidència dels atacs moros que sofria de forma constant la població d'Eivissa, i per aquesta raó eren cobertes mitjançant una volta de pedra i coronades per un terrat pla al seu damunt. A Mallorca

⁵⁴⁹ G. Carrió i Vives, *Arquitectura i retaules a l'església de Sant Joan Baptista. Son Servera*, Palma, Col·lecció Quaderns de Patrimoni Cultural. Consell de Mallorca, 2007, p. 22-23.

⁵⁵⁰ A la capella de Sant Salvador de Vila s'hi observa la bona qualitat dels materials en què fou construïda i en el seu interior hi destaca una volta de creueria comparable amb les voltes de les capelles de l'absis de la parròquia de Santa Maria i a més, una acurada decoració ornamental, tant a les claus de volta com als culs de llàntia.

també es donen alguns casos similars en les esglésies de Sant Jaume d'Alcúdia, Sant Andreu de Santanyí o Sant Joan de Capdepera, totes cobertes amb volta de creuria i un terrat pla al seu damunt.

L'illa de Formentera, durant l'època islàmica, estava organitzada mitjançant alqueries i rafals. Fou a partir de la conquesta cristiana també de la mà de l'arquebisbe de Tarragona, quan l'illa fou organitzada en quatre quartons, un per al Rei i el tres restants per a Montgrí i foren anomenats: la Mola, es Carnatge, es Cap i Portossaler. Eclesiàsticament parlant, Formentera pertanyia a Eivissa i durant tot el segle XIII només es té constància de la construcció d'una església monacal. En el cas d'aquesta illa, sembla ser que no fou poblada tot d'una després de la conquesta. Això ens ho demostra un document d'infeudació atorgat l'any 1246 per Guillem de Montgrí a favor de Berenguer Renart en què una de les clàusules diu: "haureu de poblar convenientment la dita illa de Formentera".⁵⁵¹

- Església i monestir de Santa Maria de la Mola.

Durant el segle XIII i XIV la població de Formentera visqué de forma disseminada. A l'any 1246 es fundà el monestir de frares agustins de Santa Maria de Formentera, el qual s'edificà en un indret del quartó de la Mola. Res sabem de com eren aquelles instal·lacions monàstiques, encara que sí està documentat que tenien oratori i cases⁵⁵². Els agustins visqueren a l'illa fins al 1350, any en què abandonaren el monestir, sembla ser que a conseqüència de l'ambició dels senyors eclesiàstics Berenguer de Castellterçol i Ramon de Viella i de les disputes d'aquests amb el poder reial⁵⁵³.

- Capella de Sant Valero de Sant Francesc.

Per altre banda, a l'any 1369 apareix documentada per primera vegada l'anomenada capella de sa Tanca Vella que fou dedicada a Sant Valero. Aquesta petita capella fou construïda a l'indret on a partir del segle XVIII s'originarà la vila de Sant Francesc de Formentera, al quartó de Portossaler. El més destacat d'aquest edifici és que el seu model arquitectònic no pertany a cap dels grups de temples estudiats i, per tant,

⁵⁵¹ J. Marí Cardona, *Illes Pitiüses, III. Formentera*, Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs, 1983, p. 3.

⁵⁵² R. Rosselló, « Formentera. Notes històriques », a *Estudis Baleàrics*, 3 (1981), p. 242.

⁵⁵³ F. X. Torres Peters, « L'ocàs del monestir de Santa Maria de Formentera » a, *Estudis Baleàrics, Homenatge a Marià Villangómez i Joan Marí Cardona, Miscel·lània*, 74/75 (2004), p. 107.

constitueix una excepció. Aquest temple fou el segon edifici religiós que es construí a Formentera durant l'Edat Mitjana, després del monestir de Santa Maria de la Mola, la construcció del qual ja havia estat prevista per Montgrí, atès que la seu parroquial es trobava a la vila d'Eivissa. A vegades s'ha volgut creure que aquesta capella havia estat construïda uns cent anys després de la conquesta de l'illa per Guillem de Montgrí, afirmant que havia estat edificada a l'any 1336, durant el regnat de Jaume III de Mallorca, però la documentació que en fa referència ha negat aquestes afirmació i situa la seva construcció cap a finals de la segona meitat del segle XIV. Cal tenir en compte que a conseqüència de la pesta negra de 1348, Formentera queda quasi bé despoblada i durant la segona meitat del segle XIV era poca la gent que hi vivia. Tant fou així que a l'any 1353, en una carta del rei Pere IV d'Aragó es posa de manifest el gran despoblament de l'illa. Tot i això, i per mor d'un lleuger repoblament en els anys seixanta d'aquell segle, els formenterencs demanaren la construcció d'un temple, demanda que fou autoritzada l'any 1369 pel rei i per l'arquebisbe de Tarragona.⁵⁵⁴ Fou doncs llavors quan es començà la construcció d'aquesta petita església, que fou l'únic temple de Formentera fins que entre 1726 i 1738 es construí l'actual església de Sant Francesc Xavier. Val a dir que l'edificació de la nova església del segle XVIII es féu necessària atès el considerable augment de població que s'havia produït gràcies al procés de repoblació que s'encetà a finals del segle XVII i que provocà que a l'any 1718 la capella de Sant Valero passàs a ser vicaria.

Si bé és ver que la documentació sobre la construcció d'aquest temple el situa en una data forana a la relació d'esglésies estudiades en aquesta investigació (1229-1349), hem decidit incloure'l ateses les característiques arquitectòniques, formals i d'estil, totalment diferents i alienes a la resta d'esglésies edificades durant d'aquest període. En aquest cas es tracta d'una edificació que segueix un model d'arquitectura popular molt senzill format per una planta rectangular d'una sola nau, sense capelles laterals, amb una capçalera plana, de poca altura, coberta per una volta de canó que s'evidencia tant a l'interior com a l'exterior, el sostre de la qual roman sense teules, sense cap tipus d'ornamentació ni cap finestra o obertura cap a l'exterior, excepció feta de la porta d'entrada que es troba a una de les dues façanes principals, obert al costat esquerre

⁵⁵⁴ "Fue el arzobispo Pere de Clarquerí quien en respuesta a la solicitud de los hombres de Ibiza que poblaban Formentera, escribió al obispo Juan, entonces residente aquí, concediendo su permiso para que se edificara una capilla con su altar, cerca de sa Cova de Sant Valero."... prope Chovam S(anc) Valeriy..." y bajo la advocación de este Santo, en el lugar que juzgara más oportuno": J. Mari Cardona, *Una iglesia del siglo XIV: sa Capella de sa Tanca Véia*, Eivissa, 1974. AHTA, Reg. Negat. XII, 61v.

d'aquesta i format per un portal arquitravat. Formalment parlant, aquest edifici recorda més aviat el tipus arquitectònic emprat per a la construcció dels escars que no pas a una església (Fig. 200)⁵⁵⁵.

MENORCA

Menorca fou la darrera de les Balears en ser conquerida pels catalans i durant la seva dominació àrab la població es va organitzar ben igual que a la resta d'illes. Per una banda hi havia una ciutat, la Madina Al-Jazira, també dita Madina Manurqa, l'actual Ciutadella de Menorca que constituïa el centre polític, administratiu i religiós de tota Menorca. Per altra banda, la resta de l'illa estava dividida en quatre districtes: Hasmaljuda (Ciutadella), Benissaïda (es Mercadal), Ascaions (Alaior) i Benifabin (Maó) i la població s'estructurava amb alqueries i rafals i vivia de forma disseminada. Així doncs, Madina Al-Jazira estava situada al mateix indret on a dia d'avui es troba el centre històric de Ciutadella, encara que en aquella època tenia una extensió més reduïda i tenia uns 1.000 habitants. A diferència de Madina Mayurqa o Madina Yabisa, en el cas de Menorca, la ciutat no tenia muralles. El nucli urbà anava des de l'actual plaça del Born fins a la plaça Nova i per altra banda, des del Pla de Sant Joan fins a l'actual carrer de Sant Pere d'Alcàntara. A més de la ciutat pròpiament dita, als terrenys ara ocupats pel convent de Santa Clara existí un arraval que a la documentació catalana apareix denominada amb el nom del Farraginal. Pel que fa a restes arquitectòniques islàmiques, n'han quedat molt poques, però sí que coneixem la situació d'alguns edificis importants de la ciutat. Al solar de l'actual ajuntament, a la plaça del Born, hi havia l'alcàsser o castell, que constituïa un recinte fortificat amb la funció de vigilar el port. El palau de Sa'id Ibn Hakam o Palau Reial estava situat a l'illeta formada actualment pels carrers Major des Born, Sant Jeroni i Sant Francesc i a més de disposar d'un saló del tron i un saló de recepcions, també era molt conegut per ser el jardí que s'estenia per l'actual solar de l'església de Sant Francesc i que disposava d'un cementeri privat. També es té constància de l'existència de tres mesquites, de les quals la major s'aixecava al mateix solar on després es construiria l'església parroquial de Santa Maria. En aquest cas sí que és possible veure encara algunes restes arquitectòniques islàmiques. Per una banda l'antic minaret de la mesquita fou conservat per a fer les

⁵⁵⁵ Es troben similituds d'aquest tipus de coberta en el palau de Kusay Amra de Jordània, de principis del segle VIII, pròpia de llocs de baixes precipitacions; i solució popular fins molt envant a les illes de l'Egeu.

funcions de campanar de la parroquial, i a dins el temple, concretament al sisè tram, al costat de l'Evangelí, es conserven les restes d'un arc de ferradura. Les altres dues mesquites estaven situades als volants del cementeri, el qual estava ubicat a fora de la ciutat, a prop de la plaça Nova.

El 17 de gener de 1287 les tropes catalanes del rei Alfons III d'Aragó conqueriren Menorca i l'illa passà a formar part del Regne de Mallorca i a dependre fins a l'any 1298 de la Corona d'Aragó. Una vegada l'illa fou conquerida, el rei d'Aragó manà la fortificació de la ciutat mitjançant la construcció d'unes muralles que l'envoltassin.

Eclesiàsticament parlant, tot just després de la conquesta es dugué a terme una primera estructuració parroquial a la qual es documenten set esglésies.

Pel que fa a la ruralia de Menorca, a partir de la conquesta de 1287 es fundaren diverses capelles o esglésies rurals en diferents indrets de l'illa, però també alguns ordes religiosos fundaren alguns convents. Tenint en compte que a part de Ciutadella no existia cap altre nucli urbà, totes aquestes fundacions tengueren caràcter rural i per tant foren establertes de manera disseminada. El rei Alfons III d'Aragó, a més de la parròquia de Ciutadella, fundà sis parròquies més a l'illa. Aquestes parròquies surten esmentades amb el nom de l'alqueria o bé de l'indret on foren construïdes, però al segle XIII no es coneix la seva dedicació. Al districte d'*Hasmaljudá* hi havia l'església d'Artrutx. Al de *Benissaida* es citen dues esglésies, la de l'Alazell i la de Sitllata. Pel que fa al districte d'*Ascaions* s'esmenta l'església de Favaritx. A les terres de *Benifabin*, a l'alqueria de Mussaptà hi havia l'església de Torxella. A més d'aquestes parròquies, els frares agustins fundaren un convent a la muntanya del Toro edificant una església dedicada a Santa Maria. També a les terres de Maó, l'orde de Sant Jordi d'Alfama hi establí un convent i els antonians ho feren a l'alqueria de Binissaïda. Finalment, dins el recinte del castell de Santa Àgueda s'aixeca una capella castral dedicada a aquesta santa.

- Església parroquial de Santa Maria de Ciutadella.

En primer lloc es creà la parròquia de Santa Maria de Ciutadella. Aquesta primera parròquia fou fundada pel rei Alfons III el Liberal i apareix documentada per primera vegada el 1288. Aquest edifici que ocupava el mateix solar que a dia d'avui ocupa la catedral de Menorca, es tractava d'una antiga mesquita que per a poder desenvolupar les funcions d'església cristiana, fou degudament purificada i adaptada al nou culte.

- Església parroquial d'Artrutx (Ciutadella).

L'anomenada parròquia d'Artrutx, que també està situada al terme municipal de Ciutadella, ha estat identificada amb l'església que a dia d'avui coneixem amb el nom de Sant Joan de Missa. Aquesta església està documentada el 1290 i tot i que ha sofert algunes modificacions i reformes durant el pas dels segles, l'observació de la seva arquitectura ens aporta dades i ens permet entreveure com degué ésser el temple original. El temple té una planta basilical rectangular de dos trams coberts per una volta de creueria, però aquesta volta es troba situada més amunt que els arcs diafragma i així ens fa pensar, que ben igual que passa amb la primitiva parròquia de Santa Andreu de Santanyí a Mallorca, originalment l'església estava coberta amb un enteixinat de fusta a dos vessants (Fig. 201). Cal tenir en compte que a l'any 1558, arran de la invasió turca que sofrí Menorca, l'església fou cremada i quan fou restaurada se substituï l'enteixinat per la volta de pedra. A més a més, en època moderna es varen obrir dues capelles laterals al mur de l'epístola i es construï un absis de planta trapezoïdal cobert per una volta de canó (Fig. 202).

Pel que fa a les cinc parròquies restants, no ens és possible saber com eren els edificis, ja que no s'ha conservat cap document al respecte, però ens és lícit pensar que el model arquitectònic no devia ser gaire diferent a la parròquia abans esmentada i coneguda a dia d'avui com Sant Joan de Missa, això és, una planta rectangular dividida en dos trams mitjançant un arc ogival que sustentava un enteixinat de fusta.

- Església parroquial de Tricampos (Maó).

La primitiva església parroquial de Tricampos no s'ha conservada, però ha estat identificada amb un petit temple que s'aixecà al costat del castell de Maó. Està documentat que el rei Alfons III d'Aragó, l'any 1288 hi creà una capellania.

- Església parroquial de Torxella (Mussaptà).

La parròquia de Torxella ha estat localitzada i identificada amb la posterior capella de Mussaptà, avui dia desapareguda, a prop de Sant Climent.

- Església parroquial de Favàritx (Alaior).

L'església parroquial de Favàritx ha arribat a l'actualitat totalment reconstruïda i s'ha identificada amb l'ermita de Sant Llorenç de Binixems del terme municipal d'Alaior.

- Església parroquial de l'Anzell (es Mercadal).

Una altra parròquia primitiva és la de l'Anzell, Aquest temple que estava situat en el terme municipal de Mercadal no s'ha conservat i s'identifica amb l'antiga parròquia de Santa Creu de Lluriac que apareix citada amb aquest nom a partir de 1301.

- Església parroquial de Sitllata (es Mercadal).

Finalment, la darrera església parròquial és anomenada de Sitllata, també en el terme municipal de Mercadal, s'hauria identificat amb l'actual parròquia Sant Martí de Tours de la vila.

De la mateixa manera que a partir de la conquesta es creà una xarxa parroquial, amb les tropes catalanes també arribaren a l'illa diversos ordes monàstics amb la finalitat d'establir-hi diversos convents, els quals foren degudament autoritzats pel rei. Així doncs, establiren casa conventual en diferents punts de l'illa els franciscans, les clarisses, els mercedaris, els antonians, les germanes agustines i els cavallers de Sant Jordi d'Alfama.

- Església i convent de Santa Clara de Ciutadella.

Les monges de Santa Clara, provinents del monestir de Mallorca fundaren un convent a Ciutadella tot just un més i mig després de la conquesta. El 29 de febrer de 1287 Alfons III ordenava a Pere de Llibià que assignàs una heretat competent al *monasterio dominarum sancte Clare domus maiorice*.⁵⁵⁶ Dia 1 de març de 1287 el rei féu donació d'unes cases i un hort a dues monges mallorquines per tal que fundin un convent a Ciutadella.⁵⁵⁷ Poques són les restes arquitectòniques del monestir medieval que queden actualment, però podem suposar que el temple degué seguir el model d'església de nau única amb arcs de diafragma. El convent fou arrasat en el segle XVI durant l'atac turc. Posteriorment, fou reedificat entre finals del segle XVI i principis del XVII i durant el segle XVIII sofrí modificacions i ampliacions. Durant la Guerra Civil tornà a ser enderrocat. Acabada la guerra, durant la dècada dels anys 40 el convent i l'església foren reedificats.

⁵⁵⁶ F. Sastre Portella, « L'església menorquina durant el Regne Privatiu... », p. 157.

⁵⁵⁷ J. Gutiérrez Pons, « Reconstrucción e inauguración del monasterio de Santa Clara de Ciudadela », a *Revista de Menorca. Publicación del Ateneo Científico, Literario y Artístico*, Año XLII – Sexta época, Mahón, 1946, p. 201.

- Església i convent de Sant Francesc de Ciutadella.

Per la seva banda, el convent de Sant Francesc de Ciutadella fou fundat l'1 de març de 1287. Dissortadament, també sofrí les destruccions que dugueren a terme els turcs durant el seu atac l'any 1558. Una vegada més no sabem del tot cert com degué ser aquell primer temple franciscà, ja que res s'ha conservat, però sembla que fou bastant modesta i segurament s'emprà el mateix model gòtic primitiu d'arcs de diafragma. Durliat cita l'església a la seva obra i afirma que l'actual església gòtica, que seria el tercer temple edificat al mateix lloc, fou construïda entre 1581 i 1602. Al segle XIX fou ampliada en estil neoclàssic amb la construcció d'un transsepte cobert per una cúpula, un absis nou i una façana.⁵⁵⁸

- Església i convent de Santa Caterina de Ciutadella.

L'orde dels frares de la Mercè estan documentats a l'illa a partir de la fundació del seu convent l'1 de març de 1287. Aquesta comunitat s'establí a Ciutadella on ocuparen una antiga mesquita que els serví d'església que dedicaren a Santa Caterina. Mitjançant una butlla del papa Nicolau IV, datada del 23 d'agost de 1291, sabem que a més de posseir l'església de Santa Caterina, també era seva l'església de "Santa Maria del Podio de Osterno" (el Toro) i altres béns.⁵⁵⁹ Els mercedaris s'havien establert a la muntanya del Toro aixecant una església dedicada a Santa Maria i una petita casa conventual. A l'any 1297, el rei Jaume II de Mallorca expulsà de l'illa juntament amb altres ordes els frares de la Mercè. Anys més tard, concretament el 26 de juliol de 1552 es produí un gran incendi i es varen haver de fer reparacions. Finalment, a l'any 1670 l'església medieval fou substituïda per una de nova i més grossa. Durant les obres de reforma que es dugueren a terme al creuer i al presbiteri de l'església barroca entre l'any 1944 i el 1946 es trobaren les restes dels fonaments de l'antic absis de l'edifici medieval, que estava situat al creuer actual, i a més es va poder constatar que estava format per una capçalera poligonal de cinc costats sense capelles radials (Fig. 203).

- Església i convent de Sant Antoni Abat de Binissaida.

L'1 de març de 1287 Alfons III féu donació d'una alqueria i un rafal als canonges regulars de Sant Antoni Abat, dits també "antonians". Des de fundació del convent fins a la seva expulsió de l'illa dia 14 de febrer de 1306 varen romandre en uns terrenys

⁵⁵⁸ M. Durliat, *L'art en el regne...*, 85.

⁵⁵⁹ R. Rosselló Vaquer, *Aportació a la historia medieval de Menorca. El segle XIII*, Maó, Consell Insular de Menorca, 1980, p. 17.

coneguts amb el nom de Binissaida, a prop de Maó. No tenim constància de com era la casa conventual ni l'església o capella, però podem suposar que el temple devia seguir les directrius d'aquella primitiva arquitectura gòtica.

- Església i convent de les Agustines de Ciutadella.

Una altra donació reial feta el 7 de març de 1287 fou per a les monges agustines del convent de Sant Cristòfol de Manresa. Alfons III donà unes cases a Ciutadella perquè dues monges catalanes hi fundassin un convent. Al 1295 el rei mallorquí també les expulsà de l'illa. Del convent i de l'església no en sabem res, ni on estava situat ni com era el temple medieval.

- Església i convent de Sant Jordi de Maó.

Alfons III concedí l'establiment d'un darrer convent a Menorca el 23 de gener de 1289 a l'orde de Sant Jordi d'Alfama fent donació de l'alqueria de Rafalbordram dins el terme de Turaixa amb el permís de poder establir la seva casa conventual a Maó.

També es fundà una institució hospitalària que era regida per l'orde dels trinitaris.

- Església i hospital de la Santíssima Trinitat de Ciutadella.

Es té constància documentada els anys 1287 i 1289 de l'existència de l'orde hospitalari de la Santíssima Trinitat a Menorca. Al document datat de dia 10 de maig de 1287 es fa palesa la donació feta pel rei a la casa mallorquina de l'orde trinitària d'un caser i una mesquita amb corral a Ciutadella, mentre que al segon document signat el 27 de febrer de 1289 es posa de manifest la projecció d'un hospital. Ben igual que la major part dels altres odres religiosos fundats sota el regnat del rei d'Aragó, quan Jaume II de Mallorca recuperà el regne de Mallorca el 1295, també expulsà els trinitaris. Per això, tenint en compte que està documentada la donació d'una mesquita, és de suposar que durant els anys en què regnà Alfons III, l'edifici islàmic és féu servir com a església essent consagrada al nou culte cristià. Malauradament cap resta ha perdurat en el temps.

A més a més dels edificis religiosos, l'antic alcàsser islàmic es readaptà a les necessitats dels nous colons i es convertí en el palau reial. També es va establir la Universitat de Menorca en un edifici ubicat davant l'església parroquial de Santa Maria. A la Ciutadella medieval existí un call jueu. Aquest barri jueu s'ubicava al carrer de Sant Jeroni i disposava d'una sinagoga. La ciutat cristiana estava formada per un teixit urbà

molt dens i irregular, encara que s'estructurava mitjançant dos eixos principals, un, en direcció nord-sud, anava del portal de Maó (actual plaça d'Alfons III) a la plaça del Born, i l'altre, en direcció est-oest, anava del portal d'Artrutx al portal de la Font.

També durant el segle XIII, en un document signat a València el 23 de gener de 1288 s'estableixen les tres primeres capellanies sota el patrocini reial.

- Capella del Castell de Santa Àgueda.

A més de la de Ciutadella i Maó en destaca també la del castell de Santa Àgueda. Aquest castell ja existia durant la dominació islàmica i sembla que fou el darrer reducte de dominació islàmica de l'illa i a partir de la conquesta catalana fou adaptat pels nous colons i hi varen construir una capella. Gràcies a l'estudi arqueològic de les restes arquitectòniques, es pot afirmar que el temple estava format per una planta rectangular d'una sola nau sense capelles laterals, capçalera plana no diferenciat de la resta de la nau i coberta d'una volta ogival de pedra damunt la qual s'hi situava una teulada a dos vessants. A la façana s'hi obria el portal d'entrada format per un arc de mig punt i rematada per una espadanya que es situava en el vèrtex. Originalment no tenia cap més obertura que el portal d'entrada (Fig. 204).⁵⁶⁰ Recentment, l'església ha recuperat el seu estat original després d'una intervenció arqueològica i arquitectònica.

A l'any 1298 Menorca, juntament amb les altres illes Balears, foren retornades al rei Jaume II de Mallorca i a partir de 1300 es començà la construcció de l'església gòtica de Santa Maria de Ciutadella que substituï l'antiga mesquita i es fundà l'hospital de Santa Magdalena. A més a més, a partir de 1301 es redactà el Pariatge, document mitjançant el qual s'organitzava eclesiàsticament l'illa, expulsant tots els ordes religiosos fundats per Alfons III a excepció dels franciscans i les clarisses.

En el Pariatge de 1301 s'hi esmenten fins a set parròquies repartides per diferents indrets de Menorca. Aquestes set esglésies són: Santa Maria de Ciutadella, Sant Joan de Monastrell (Ciutadella), Sant Bartomeu de la Ferreria, Santa Creu de Lloriac (es Mercadal), Santa Eulàlia d'Alaior, Sant Llorenç de Binixems (Alaior) i Santa Maria de Maó. D'aquestes set parròquies tan sols els edificis de Santa Maria de Ciutadella i Sant

⁵⁶⁰ G. Sintés Espasa; C. Andreu Adame; M. A. Hernández Gómez, *Enciclopèdia de Menorca, Tom Setzè, Història de l'Art...*, p. 13.

Joan de Monastrell han arribat als nostres dies quasi bé sense o amb poques modificacions. De la resta, totes han estat reconstruïdes i ampliades profundament a excepció de Santa Creu de Lloriac que no s'ha conservada. Per tant, tal i com ho afirma Miquel Àngel Casanovas, si exceptuam les parròquies de Maó i Ciutadella, les altres parròquies i capelles eren rurals. Per tant, és molt possible que les intencions últimes del rei Jaume II fossin la colonització de l'espai rural a partir de la infraestructura parroquial de forma semblant a la de Mallorca. Aquestes parròquies i capelles tindrien una sort diversa: mentre la de Ferreries, es Mercadal i Alaior varen reeixir i amb el temps donarien lloc a les actuals viles, les altres fundacions, o bé veren tenir una vida efímera (Curniola, Santa Creu de Lluriac), o bé quedaren relegades al paper de parròquies rurals (Binixems i Sant Joan d'Artrutx).⁵⁶¹

- Església parroquial de Santa Maria de Ciutadella.

Ja vérem que la parròquia de Santa Maria de Ciutadella havia estat fundada l'any 1287 pel rei Alfons III, i des de la seva fundació fins al segle XIV fou l'antiga mesquita de Madina Minurqa la que serví de seu parroquial. En el Pariatge queda clarament especificat que el temple gòtic, que començà a construir-se a la primeria del segle XIV, s'havia de dur a terme en el mateix solar que fins aleshores era ocupat pel temple islàmic.⁵⁶² La major part dels historiadors, emparats per la documentació existent, han arribat a la conclusió, i nosaltres hi estam d'acord, que l'església gòtica de Santa Maria fou començada als primers anys del segle XIV, probablement el mateix 1301, i que les obres de construcció s'allargaren durant tot el segle XIV. Pel que fa a la documentació existent al respecte, en destaca una Reial Ordre datada de dia 30 d'agost de 1301 mitjançant la qual s'autoritzava als Jurats de Menorca a reunir-se dins l'església de Santa Maria.⁵⁶³ Un any més tard, el 20 de juny de 1302, l'infant Sanç, hereu de la Corona, hi confirmà els privilegis que havien estat atorgats per son pare, el rei Jaume II, el 30 d'agost de 1301.⁵⁶⁴ Així doncs, cal tenir en compte que aquesta documentació no confirma en cap cas que l'església estàs acabada en aquella època, però en canvi, sí en confirma la seva existència. Tanmateix, cal destacar una Reial Ordre signada a Perpinyà

⁵⁶¹ M. A. Casanovas, *Història de Menorca*, Palma, Editorial Moll, 2005, p. 197.

⁵⁶² "...ordinavimus et constituimus quod apud dictam insula in Ecclesia scilicet Ciutadella quam iam pagani pro mesquita sibi construxerant...": G. Sintés Espasa; C. Andreu Adame; M. A. Hernández Gómez, *Enciclopèdia de Menorca. Història de l'Art...*, p. 13.

⁵⁶³ "possint etiam dicti Jurati, dictos suos decem Consiliarios, et alios quos de Maho et aliis locis vocabuntur, ut dictum est, congregare ad habendum consilium in Ecclesia Beatae Mariae de Ciutadella": J. Ramis y Ramis, *Extracto del arreglo llamado el Pariatje del Rey Don Jaime III de Mallorca, acompañado de varias notas para su mayor aclaración*, Mahón, Imprenta de Pedro Antonio Serra, 1815, p. 34-35.

⁵⁶⁴ AMC, *Llibre Vermell*, foli 76.

dia 19 d'abril de 1308 en què recorda als cavallers que han de contribuir a la fàbrica de l'església com els altres parroquians.⁵⁶⁵ A més a més, durant la major part del segle XIV estan documentades les almoines per l'ajuda de l'obra del temple, així com també la fundació de diversos beneficis per a l'església. A partir de la segona meitat del segle XIV, diversos documents esmenten unes obres d'ampliació al temple de Santa Maria. Així el 1362 es demanen almoines de forma insistent per a les obres de l'església i també la sol·licitud d'una autorització reial per tal de poder expropiar algunes cases per poder continuar l'ampliació del temple, autorització confirmada per Pere IV d'Aragó dia 8 de setembre de 1363.⁵⁶⁶ Anys després, el 3 de juny de 1395 el rei d'Aragó Joan I, confirma mitjançant Carta Reial l'autorització signada el 1363 per Pere IV, la qual cosa confirma que les expropiacions encara no s'havien acabat de dur a terme i que les obres de l'església seguien en marxa.⁵⁶⁷

Formalment parlant, la parroquial de Santa Maria de Ciutadella és una església de planta basilical rectangular d'una sola nau amb capelles entre els contraforts i absis de set panys. Té cinc trams més l'absis i està coberta per una volta de creueria tan a la nau com a les capelles laterals (Fig. 205). Al mur dels peus s'hi obre el portal major format per un arc ogival i una capella a banda i banda. Aquestes dues capelles tenen una planta quadrada i estan cobertes per una volta de creueria amb un finestral gòtic obert (Fig. 206). Tanmateix, és curiosa la disposició d'aquestes capelles obertes al mur del peu de l'església i que també trobam en alguns temples de Catalunya. Així, en esglésies d'una sola nau, aquest model s'observa a la basílica de Sant Just i Sant Pastor de Barcelona i a la catedral de Girona. En esglésies de tres naus, a l'església de Santa Maria del Mar i a basílica de Santa Maria de Castelló d'Empúries s'obren capelles al mur dels peus, a banda i banda del portal major i que es corresponen amb la nau central, en canvi, a la catedral de Barcelona, també s'obri una capella a banda i banda del portal major, però aquestes es corresponen amb les naus laterals del temple. Pel que fa als altres territoris de la Corona de Mallorca, aquest cas no es torna a donar en cap de les esglésies que s'han conservat fins a dia d'avui, tot i que, segons Durliat, l'església franciscana de la ciutat de Mallorca, també disposà d'aquestes en el seu plànol original, fins que al segle XVI el darrer tram dels peus fou enderrocat a conseqüència dels desperfectes ocasionats

⁵⁶⁵ AMC, *Llibre Vermell*, foli 4vº.

⁵⁶⁶ AMC, *Llibre Vermell*, folis 148vº i 149vº.

⁵⁶⁷ "*Opus amplificacionis eiusdem Ecclesie*": AMC, *Llibre Vermell*, folis 149vº i 150vº.

per un llamp.⁵⁶⁸ Una altra església mallorquina que també tenia aquestes dues capelles al mur de la façana era la de Sant Domingo de Mallorca. Damunt el portal major s'hi situa un rosetó. Les capelles del costat de l'epístola són menys fondes que les del costat de l'evangeli, ja que la segona, la tercera i la cinquena foren engrandides i l'ampliació fou coberta per una volta de canó apuntat. Això constitueix una raresa a la planta del temple. A més a més, el mur lateral nord no és paral·lel a l'eix de la nau, ja que es va tancant dirigint-se cap al presbiteri. Fins ara, no ha estat possible trobar una explicació a aquest fenomen, però el cert és que el fet constitueix una analogia prou important, ja que en les construccions gòtiques la simetria és una característica bàsica a tenir en compte per a la bona estabilitat de l'edifici. Al quart tram s'hi aixeca l'orgue. Les capelles del costat de l'Evangelí són de planta quadrada. Dins la quarta capella s'hi obrí la capella fonda amb una altra capella de planta ovalada a la dreta, fruit d'una ampliació realitzada al segle XIX. Una part de la cinquena capella està ocupada pel campanar, que aprofità l'antic minaret de la mesquita. El seu origen àrab queda palès en la rampa d'accés que substitueix una escala, tret típic en les torres islàmiques, i també en el fet que a la capella de l'interior del temple encara s'hi conserven les restes d'un finestral acabat per un arc de ferradura (Fig. 207). El coronament de la torre fou construït a finals del segle XVII en estil barroc. L'absis, que és de set panys, té les dues primeres capelles de cada banda obertes i els tres trams centrals sense capelles, però amb finestrals oberts al mur. Malgrat això, alguns historiadors han afirmat que l'absis era proveït de capelles i que quan es va promoure que l'església es convertís en seu episcopal, aquestes varen ser destruïdes.⁵⁶⁹ Per la seva banda, Marcel Durliat, tenint en compte les visites episcopals, ens diu que el temple va tenir capelles absidals obertes, però que aquestes tan sols eren tres; l'axial, dedicada al Santíssim Sagrament i les de Sant Miquel i Sant Gabriel, construïdes damunt els dos primeres costats del presbiteri que, de fet, no han desaparegut i de les quals encara se'n conserven les voltes.⁵⁷⁰ A la primera capella absidal, oberta al costat de l'Evangelí, s'hi obri una capella fonda barroca dedicada al Sant Crist de les Ànimes datada de 1670. Així doncs, l'interior del temple ciutadellenc ha estat comparat per diversos historiadors amb les esglésies de Sant Francesc (a partir de 1281), de la desapareguda Sant Domingo (a partir de 1295), i de Sant Jaume (a partir de 1320) de la Ciutat de Mallorca, esglésies que foren aixecades més o menys durant la

⁵⁶⁸ M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 104.

⁵⁶⁹ V. Lampérez y Romea, *Historia de la arquitectura cristiana española en la Edad Media*, II, Valladolid, Àmbito Ediciones, Junta de Castilla y León. Consejería de Educación y Cultura, 1999, p. 386.

⁵⁷⁰ M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 104.

mateixa època.⁵⁷¹ Segons afirma Durliat, la planta de Ciutadella seguiria el mateix model que la de l'església dels Frares Menors de Mallorca, tot i que reduint el nombre de trasts. També s'hauria agafat el model mallorquí per a dur a terme la motlluració de les impostes, almenys a la part més antiga de l'edifici.⁵⁷² Pel que fa a l'exterior, també trobam algunes semblances amb altres construccions aixecades durant la mateixa època. Així, tot i que actualment no es possible veure la part exterior inferior de l'absis, les darreres restauracions que s'hi dugueren a terme varen permetre descobrir importants analogies existents entre aquest absis i el de Sant Francesc de Mallorca. En aquest cas, les similituds venen donades per les arcades ogivals situades a la part inferior de l'edifici entre els contraforts, les quals formen una espècie de nínxols o capelles i al seu interior s'hi obrin els finestrals absidals (Fig. 208). En el cas de Sant Francesc de Mallorca, a la part superior es forma un camí de ronda, ja que els contraforts estan foradats i, per tant, és possible envoltar tot l'absis. Un cas semblant es dona a les esglésies dels Jacobins i dels Agustins de Tolosa de Llenguadoc, tot i que allà, les arcades es situen a l'altura de la nau de l'església i, en conseqüència, el camí de ronda estaria situat paral·lelament a les voltes de la nau. Originalment, l'església tenia tres portalades gòtiques. El portal de les Esquelles, que fou destruït quan es va edificar el Palau Episcopal, El portal major, que fou substituït per una nova portalada neoclàssica al segle XIX. El portal de la Llum, l'únic original que encara es conserva en l'actualitat (Fig. 209).

A l'any 1558 Menorca fou atacada pels turcs i l'església de Santa Maria va ser incendiada quedant en molt mal estat. A l'any 1626, a conseqüència d'aquell atac i del mal estat general del temple, les voltes s'esfondraren i varen haver de ser refetes. Durant aquestes obres de restauració fou necessari canviar els capitells de l'arrencada dels nervis de la part de l'absis, tot i que la nau va poder conservar els originals del segle XIV. Exteriorment, durant la reconstrucció de la volta, també s'afegí un nou cos als contraforts exteriors, de tal manera que queden escalonats. Talment com ja hem esmentat, durant l'època moderna se li afegiren algunes capelles fondes cobertes per cúpules. Durant la Guerra Civil espanyola, l'església, llavors ja catedral, sofrí una nova destrucció. El 27 de juliol de 1936 fou incendiada i, posteriorment, convertida en magatzem de llenya.

⁵⁷¹ S. Sebastián, *Baleares...*, p. 188. G. Julià i Seguí, *La seu de Menorca. Aproximació històrica*, Ciutadella, Edicions Nura, 1990, p. 47.

⁵⁷² M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 104-105.

Durant el segle XIV a Ciutadella es fundà una institució hospitalària nova dedicada a Santa Magdalena.

- Església i hospital de Santa Magdalena de Ciutadella.

A partir de l'any 1300, el monarca mallorquí dugué a terme una altra fundació hospitalària a la mateixa vila. Així doncs, per orde reial s'aixecà l'hospital de Santa Magdalena, tot i que en desconeixem la data exacte de fundació. Tanmateix està documentat que Guillem Martorell fundà un benefici a l'altar de la Santíssima Trinitat de la capella hospitalària l'any 1350.⁵⁷³ Segons ens informa l'Arxiduc Lluís Salvador, a l'any 1527 es construï un nou temple que substituï l'església medieval.⁵⁷⁴ D'aquest hospital que s'aixecava en el solar on a dia d'avui hi ha la Casa de Cultura és possible veure'n encara unes restes de la capella del segle XVI, la nau de la qual, allà on avui dia hi ha el pati. A un dels murs laterals es distingeixen de forma clara les restes d'una arcada ogival de la primitiva capella de l'hospital medieval (Fig. 210).

Pel que fa a les primitives fundacions parroquials del segle XIII, arran del Pariatge de 1301, la major part d'aquestes foren ubicades en un altre indret i d'altres varen desaparèixer. És també a partir d'aquest moment quan es reorganitza el territori menorquí i els quatre districtes islàmics, tot i que mantenen el seu territori, catalanitzen el seu nom formant els termes de Ciutadella, es Mercadal, Alaior i Maó i es creen consegüentment tres universitats a part de la de Ciutadella, que ja havia estat creada el segle anterior.

- Església parroquial de Sant Joan de Monestrell.

Així doncs, l'església d'Artrutx s'identifica amb Sant Joan de Monestrell, avui dia encara existent i coneguda popularment com Sant Joan de Missa. Ja hem vist com a la ciutat de Menorca ja hi havia una parròquia dedicada a Santa Maria. Malgrat estar situada a tan sols 10 km de Ciutadella, sembla que amb la reorganització eclesiàstica del Pariatge, Jaume II pretenia que es formàs un nucli de població al voltant de Sant Joan,

⁵⁷³ G. Sintes Espasa; C. Andreu Adame, M. A. Gómez, *Enciclopèdia de Menorca. Història de l'Art...*, p. 22.

⁵⁷⁴ "La fecha de fundación de la iglesia de Sta. Magdalena, como del hospital a ella adosado, es desconocida, aunque consta su existencia en el año 1350. En 1527 se había construido y otra y en 1734 hubo una nueva edificación": L. S. Habsburgo Lorena, *Las Baleares descritas por la palabra y la imagen. La isla de Menorca en texto e imágenes*, tomo II..., p. 238-239.

però aquesta nova pobla mai s'originà i amb el pas del temps, l'església va perdre el rang de parròquia i es convertí en un temple sufragani de Santa Maria de Ciutadella.

Aquesta església que surt citada al Pariatge de 1301 com la "*ecclesie sancti Johannis Evangeliste i alqueria que vocatur Menstrelo prope Ciutadellam*", anomenant-la com a parròquia.⁵⁷⁵ Ja es va veure que al llarg del temps va sofrir diverses reformes i ampliacions, entre d'altres, les capelles obertes al costat de l'evangeli al segle XVII (1634), i l'absis, també d'època barroca, que té una planta trapezoïdal i volta de canó seguint el model del de l'església del Sant Crist de Ciutadella o el de l'església de Sant Domingo d'Inca (Mallorca), entre d'altres. Finalment, a l'any 1889 i sota el pontificat del bisbe Mercader, es va embellir l'interior, es va ampliar el porxo i es construí l'espadaña actual.⁵⁷⁶ Malgrat tot, es pot afirmar que aquesta església encara conserva el nucli original de l'edifici medieval.

Dins el mateix terme municipal de Ciutadella es construí a partir de 1300 una església sufragània de la parròquia de Santa Maria.

- Església de Curniola.

Tot i que aquest temple apareix citat al Pariatge, ni en aquest ni en cap altre document apareix mencionada la dedicació. Així doncs, Curniola és la denominació que reben unes terres situades al nord de Ciutadella i que en temps d'Alfons III d'Aragó, havien estat propietat dels frares de la Mercè. Quan a partir del 1300, aquests frares juntament amb altres ordes, foren expulsats de l'illa, la propietat de les terres de Curniola passà a dependre de l'església de Ciutadella i fou llavors, a partir de 1301, quan consta la fundació d'aquest temple, que funcionà com a església sufragània de la parroquial de Santa Maria de Ciutadella. Pel que fa al tipus d'església, la de Curniola era un temple rural que seguia el model arquitectònic del gòtic primitiu emprat durant l'època del repoblament, tant a Mallorca com a Menorca. De la seva existència no se'n tenen més dades, però es sap que juntament amb la parròquia de Santa Creu de Lloriac, tengué una existència efímera i que no se n'ha conservat cap resta, ni tan sols es coneix el lloc exacte on es situà.

⁵⁷⁵ F. Sastre Portella, *Aportacions a la història de Sant Joan de Missa*. Ciutadella, Quaderns de Menorca. Edicions Nura, 1997, p. 5.

⁵⁷⁶ A. Casanovas, *El patrimonio artístico de Menorca*. Palma de Mallorca, Instituto de Estudios Baleáricos, 1976, p. 65.

- Església parroquial de Sant Bartomeu de Ferreries.

Una altra parròquia fundada el 1301 és Sant Bartomeu de la Ferreria. Aquesta fundació provocà que amb el temps s'originàs l'actual vila de Ferreries. En aquell moment, la població de la contrada vivia de forma disseminada en les distintes antigues alqueries islàmiques que més tard esdevindrien possessions o llocs com ho són Biniamoden, Binidelfà, Biniatrum, Binissaid o Algendar, entre d'altres. Però a mitjans del segle XIV ja s'havia format un petit nucli de cases al voltant de la parròquia. El poble, tal i com el coneixem avui dia, no començà a formar-se fins al segle XVII i tot i tenir parròquia des del 1301, va dependre administrativament des Mercadal fins el 1836. La primitiva església medieval fou substituïda per l'actual temple iniciat el 1695.

- Església de Sant Narcís des Mercadal.

Es Mercadal fou fundat per Jaume II de Mallorca a partir de 1301 gràcies a l'autorització de poder-hi fer un mercat el dijous de cada setmana. La vila fou anomenada la Pobra del Mercadal i s'hi edificà una petita església dedicada a Sant Narcís que era sufragània de la parròquia de Santa Creu de Lloriac. A partir de la creació del mercat, s'anà formant la vila al voltant de l'església i es creà la Universitat del Mercadal i Castell de Santa Àgueda. Es Mercadal es situà a l'antic districte islàmic de Binifabin i algunes alqueries islàmiques foren Binifabini, Binialàs, Addaia o Binimel·là. En el cas de la seu parroquial, en un principi, estava situada a Santa Creu de Lloriac, però al segle XV fou traslladada a l'antiga església de Sant Narcís, la qual canvià la titularitat per la de Sant Martí de Tours. L'actual església de Sant Martí substituï d'edifici gòtic al segle XVIII.

- Església de Santa Eulàlia d'Alaior.

Pel que fa a la vila d'Alaior, en un primer moment es fundà el 1301 la parròquia dedicada a Santa Eulàlia i la vila fou fundada el 1304 quan Jaume II de Mallorca comprà l'aqueria d'Ihalor, precisament, amb aquesta finalitat. La nova població anà creixent al voltant de l'església i la irregularitat de la seva xarxa viària queda inserida en la tipologia urbana de ciutat-camí medieval. Ja en el segle XIV, tot d'una després de ser fundada, es creà la Universitat, encara que no apareix documentada fins al 1398. Alaior també comptà amb un call jueu que s'establí en l'actual carrer del Bisbe Gonyalons. A més de la parròquia urbana de Santa Eulàlia, el Pariatge de 1301 també esmenta la parròquia rural de Sant Llorenç de Binixems que molt probablement donava servei a tota la població disseminada que vivia en antics assentaments musulmans: Binigemor,

s'Alblagai, Biniarroi, Binifamís, Binissegarra o Biniguarda, entre d'altres. Amb el temps, Sant Llorenç de Binixems perdé el seu estatut com a seu parroquial i es convertí en una església sufragània de Santa Eulàlia.

- Església de Santa Maria de Maó.

Finalment, durant la dominació musulmana de Menorca, el terme de Maó, anomenat districte de Benifabin, es construí un castell per a la defensa del port. Sembla ser que durant tota aquella època no existí cap nucli urbà en el qual avui dia és la ciutat de Maó. La fortificació de Maó era coneguda amb el nom de Hish Sent Agayz i a partir de la conquesta catalana s'hi edificà l'església parroquial de Tricampos, molt probablement al mateix solar on a dia d'avui s'hi aixeca la parròquia de Santa Maria. Aquest recinte fortificat tenia dos portals d'accés, un a través del pont del Castell i l'altre a través del pont de na Gentil. A més a més, a partir de 1295 i ja sota el regnat de Jaume II de Mallorca, a l'interior del castell s'anà formant un petit nucli format per una petita xarxa urbana, probablement planificada, de la qual en destacaven dos eixos principals que conflüen al Cantó del Pes. A partir del segle XIV i sempre segons el Pariatge, es fundà la parròquia de Santa Maria de Maó, i sembla ser que l'antiga església del segle XIII edificada per Alfons III d'Aragó, fou substituïda per una de nova per ordre del rei de Mallorca.⁵⁷⁷ A partir d'aquesta fundació, començà a desenvolupar-se un altre nucli urbà tot just després del vall del castell conegut com "la pobla nova". Aquest nou eixample de la vila també es va envoltar d'un recinte de muralles que seguia els actuals carrers des Rector Mort, la plaça des Bastió, el carrer des Bastió el carrer d'en Deià i el carrer de s'Arravaleta. D'aquelles muralles aixecades per orde de Pere IV d'Aragó a partir de 1359, tan sols se'n conserva el Pont de Sant Roc obert al carrer de l'Església, que a l'època era conegut amb el nom de Portal de Dalt i constituïa la sortida de la vila cap a Alaior i Ciutadella. Tanmateix, la muralla de vila medieval tenia quatre portals més: el portal de Sant Cristòfol s'obria al carrer de Sant Cristòfol, per aquest hi passava el camí d'en Kane i que antigament era també conegut amb el nom de Portal de Baix o del Monestir, el Portal de Hannover connectava la ciutat amb la Quintana Gran, estava a la Costa de la Plaça i antigament es denominava portal des Cap des Cós, el portal Nou obert al carrer Nou i conduïa a Gràcia, i el Portal de Mar al carrer de la Mar duia al port.

⁵⁷⁷ L'ordre de Jaume II, datada el 1294, autoritza els habitants del castell i terme de Maó a construir una església en un tros de terra o pati, dins el castell, que el rei s'havia reservat per fer-s'hi una casa o palau: A. Martínez Esteban, « Es Pont des Castell de Maó. Història de la seva trama urbana (1600-1800) », a *Revista de Menorca. Publicació de l'Ateneu Científic, Literari i Artístic de Maó*, Any LXXXIV-Vuitena època, Maó, Institut Menorquí d'Estudis, 1995, p. 95.

Pel que fa a l'església de Santa Maria, fou destruïda durant l'atac turc perpetrat per Barba-rossa el 1535. Des de finals del segle XVII el barri on s'aixecava el castell de Maó es coneix amb el nom des Pont des Castell.

Dins el terme de Maó, al segle XIV hi ha documentades dues esglésies sufragànies, una dedicada a Sant Joan i l'altra a Sant Antoni Abad.

- Església de Sant Joan del pla dels Vergers.

Als afores de Maó es conserva l'ermita de Sant Joan del pla dels Vergers. A vegades s'ha datat aquesta església al segle XIII afirmant que havia estat construïda durant el regnat d'Alfons III, però certament, la seva fundació no apareix documentada ni al segle XIII ni al Pariatge de Jaume II de Mallorca. Malgrat la manca de documentació i el gran nombre de modificacions i restauracions que ha sofert al llarg dels temps, alguns autors sostenen que l'edifici podria datar del segle XIV, per mor de les característiques arquitectòniques que es poden observar en fotografies antigues de l'edifici.⁵⁷⁸ En canvi, aquesta església de Sant Joan apareix documentada l'any 1535 a l'inventari del Reial Patrimoni i a l'any 1596 s'hi documenta l'existència d'una confraria dedicada al seu patronatge. Formalment parlant, l'església està formada per una planta rectangular d'una sola nau acabada en una capçalera plana i dividida en dos trams. Està coberta per una volta de creueria amb els nervis de cada un dels extrems del temple acabats en culs de llàntia, en canvi, l'arc apuntat central que separa el temple en dos trams rep els nervis mitjançant un capitell de forma de cinc cares, el qual es situa damunt un pilar que no arriba al terra i queda embegut a dins el mur a mitja alçada (Fig. 211)⁵⁷⁹. A més de tenir en compte aquesta anàlisi i malgrat no tenir cap datació de construcció documentada, l'observació de la factura dels nervis, de les claus de volta i l'ús dels culs de llàntia, són característiques que ens inclinen a donar suport a la tesi ja formulada per altri que pogués haver estat edificada al segle XIV. Exteriorment en destaca la façana que és neogòtia i un tret que la relaciona amb les esglésies del Rosselló és que l'edifici està

⁵⁷⁸ G. Sintés Espasa; C. Andreu Adame; M. A. Hernández Gómez, *Enciclopèdia de Menorca. Història de l'Art...*, p. 20.

⁵⁷⁹ Aquesta solució arquitectònica, d'altra banda molt emprada en l'arquitectura del Císter, recorda d'alguna manera, els casos Santa Maria del Burg de Rabastens, la capella de Nostra Senyora dels Àngels de l'antic convent franciscà de Perpinyà i en la capella superior de Santa Creu del Palau Reial de Perpinyà i de Santa Anna de l'Almudaina de Mallorca, i en la capella de la Trinitat de la Seu de Mallorca. En el cas de Sant Joan dels Vergers de Maó el resultat aplicat és molt més simple.

enteulat directament damunt les voltes, igual que Santa Maria de Ciutadella (Fig. 212 i 213).

- Església de Sant Antoni Abat.

Aquest temple que actualment es troba ubicat dins la ciutat de Maó, originalment constituïa una ermita situada fora murada. D'aquesta església no n'està documentada la seva construcció, ja que l'arxiu de Maó es va perdre durant les incursions turques a l'illa. Segons Riudavets, la primera menció conservada de l'església data de l'any 1558, en què apareix esmentada en un document.⁵⁸⁰ Pareix que a conseqüència d'aquest mal estat de conservació, el temple es reconstrueix a principis del segle XVII. Dues visites pastorals ens informen que a l'any 1605 es començaren les obres, les quals finalitzaren el 1608. A banda de les restauracions de l'antiga església, fou durant aquestes obres quan el temple s'amplià amb la construcció de dos trams més. Així doncs, d'aquesta manera, cobraria sentit la tesi que alguns autors han afirmat que les restes de l'antiga església medieval coincidirien en el tercer tram del temple, que fa les funcions de presbiteri; els altres dos que són sensiblement més estrets haurien estat construïts posteriorment (Fig. 214).⁵⁸¹ Resulta plausible que atesa la similitud de les voltes dels tres trams, les voltes de creueria haguessin estat construïdes durant aquesta reforma del segle XVII, substituint probablement un antic enteixinat que degué cobrir l'únic tram primitiu de l'església. A finals del segle XVIII, concretament a l'any 1790, es construí una nova façana d'estil neoclàssic i se suprimí el cor que era situat al primer tram de la nau. Al 1977 es reformà altra cop la primera volta del temple, es restaurà la façana del XVIII i a més es regularitzaren les capelles laterals construint-ne algunes d'aquestes. Aquesta darrera reforma confirma que en un primer moment, el temple no tenia capelles laterals, característica pròpia de les esglésies del segle XIII i d'algunes del segle XIV.

ROSSELLÓ I CERDANYA

La formació dels pobles del Rosselló i per defecte, els territoris del Conflent, el Vallespir i el Capcir, és completament diferent a la formació dels de les Balears, ja que allà hi solia haver un assentament anterior àrab. En canvi, al Rosselló, les poblacions

⁵⁸⁰ P. Riudavets y Tudury, *Historia de la Isla de Menorca*, parte tercera, Mahón, Establecimiento Tipográfico de B. Fábregues, 1888, p. 2070.

⁵⁸¹ G. Sintès Espasa; C. Andreu Adame; M. A. Hernández Gómez, *Enciclopèdia de Menorca. Història de l'Art...*, p. 55.

neixen a partir de les fundacions de les esglésies parroquials, concretament al voltant d'aquestes. Aquest primer nucli poblacional és anomenat “cellera”, un mot propi del vocabulari rossellonès emprat a les terres del bisbats d'Elna i de Girona i que és sinònim del terme “sagrera” normalment emprat a la Catalunya Sud, sobretot a les terres de Barcelona i Vic. Aquests primers nuclis urbans s'originen a partir del segle XI i apareixen documentats emprat el terme “sagrera”, en canvi, les celleres estan normalment documentades més tardanament. Així doncs, la cellera fou conseqüència del lloc que quedà definit l'any 681 per la ubicació de l'església parroquial i del seu cementeri. Aquest espai fou considerat terra sagrada i, per tant, lloc d'asil i quedà establert a l'interior d'un cercle de trenta passes de radi al voltant de l'església i tancat per una murada, assegurant d'aquesta forma, la protecció de tots els qui s'hi refugiaven.⁵⁸² Excepcionalment, a Catalunya s'han donat alguns casos de celleres de dotze, quinze o seixanta passes. Pel que fa al Rosselló, sembla ser que la cellera de la catedral d'Elna hauria pogut tenir una extensió de seixanta passes. A més a més de l'església i del cementeri, ja des d'un principi, la cellera fou el lloc escollit pels pagesos per guardar-hi els fruits de les collites i per això s'hi construïren magatzems, sobretot, sitges per guardar el cereal i cellers per guardar el vi. És per això, que a l'hora de consagrar el temple parroquial ja s'havia tengut en compte la construcció d'aquests magatzems. Amb el pas del temps, els pagesos delimitaren els magatzems a les plantes baixes i els pisos es transformaren en llocs per habitar. Com a conseqüència d'aquest nou ús, és formà un carrer al voltant de l'església i de les cases i d'aquesta manera neixeren els pobles rossellonesos. Pel que fa a la murada, aquesta s'anà reformant i reforçant amb la construcció de torres i de merlets. Una vegada la cellera es consolidà, els pobles seguiren creixent amb la construcció de noves cases d'habitatge situades fora dels murs del nucli original. És però, a partir del regnat de Jaume I al segle XIII i durant l'època del govern dels reis de Mallorca, quan el paisatge urbà del Rosselló canvià de forma radical. Aquest monarca i els seus descendents mallorquins duguren a terme un projecte de fortificació a una gran nombre de pobles rossellonesos, inclosa la capital, Perpinyà, amb la finalitat de portegir els ciutadans de les viles d'atacs estrangers. En alguns casos, a part de la muralla de la cellera i de la nova muralla construïda per Jaume I, es féu necessària l'edificiació d'un tercer recinte durant l'època mallorquina, per mor de l'augment demogràfic i el conseqüent creixement urbà.

⁵⁸² E. Mallorquí, “Les celleres medievals de les terres de Girona”, a *Quaderns de la Selva*, núm. 21, Santa Coloma de Farners, Centre d'Estudis Selvatans, 2009, p. 119.

A la Cerdanya, les viles s'originaren ben igual que al Rosselló, a partir de les fundacions de les esglésies i dels cementeris parroquials i de les celleres que les envoltaven, tot i que també tengueren un important paper en el desenvolupament urbà els castells, tal és el cas de Puigcerdà o Bellver de Cerdanya.

Perpinyà

La ciutat de Perpinyà, capital del Rosselló, apareix per primer cop documentada a l'any 927 en una acta de venda i citada com a "*villa Perpignano*". Sembla que en aquella època era un petit poble molt semblant a molts d'altres que també s'havien establert al Rosselló i aquesta petita vila hauria nascut arran d'una antiga explotació agrícola romana. El creixement i desenvolupament de Perpinyà anà lligat a l'establiment de la residència dels comtes del Rosselló a la darrereria dels segle X, els quals, des del segle VIII vivien a Castell Rosselló (l'antiga Ruscino). Molt probablement, a finals del segle VIII o començament del IX es començà la construcció d'una primera església parroquial que fou dedicada a Sant Joan Baptista, al voltant de la qual es començà a desenvolupar el nucli urbà. Aquest primer temple fou reconstruït a començaments del segle X i substituït novament per un nou edifici al segle XI, essent consagrat l'any 1025. Aquesta tercera església és l'actual Sant Joan lo Vell que ha arribat als nostres dies, però que a 1216 sofrí algunes obres més d'ampliació. A l'any 1102 s'hi establí un comunitat de canonges i a l'any 1116 es fundà i s'edificà l'hospital dels pobres dedicat a Sant Joan, tot just davant el Castell Comtal. Aquest fou l'origen del barri de Sant Joan, i la primera muralla que es construï englobà tots aquests edificis en un espai conegut com la cellera, incloent els actuals carrers del Castellet, del Bastió de Sant Domènec, del Rellotge i dels Abeuradors. La vila anà creixent i es començà a desenvolupar urbanísticament a partir de l'establiment de la cellera, i fora d'aquelles muralles s'anà format un nucli urbà que obligà a construir un segon recinte de muralles durant la segona meitat del segle XII. El primer tram construït anà des de la capçalera de l'església de Sant Joan fins a l'actual plaça Arago. Sembla ser que aquesta segona muralla perpinyanesa discorria aproximadament pels actuals carrers del Castellet, del Bastió de Sant Domènec, del Rec, de la Universitat, de la Mànega, de Foy, Plaça de l'Oli, d'Émile Zola, de la Fusteria, dels Agustins, de la Porta de l'Assalt, plaça Arago, voral de Sadi Carnot i fins arribar una altra vegada al carrer del Castellet, i disposava de cinc portes: la porta de Malloles situada a l'actual carrer dels Agustins, la porta dels Molins, devers l'actual plaça dels Peluts, la porta d'Elna, a l'actual plaça de Jacint Rigaud, la porta de l'Aixugador, devers

l'actual plaça de la Revolució Francesa i la porta de Vernet, a prop de l'actual Castellet i el portal del Toro, al final del carrer de l'Àngel amb la Rambla (plaça de François Arago).

- Església de la comanda de Santa Maria del Temple.

Dins aquest primer eixample de la ciutat que constituí la parròquia de Sant Joan, s'hi havia establert des de l'any 1180 l'orde del Temple. Val a dir que durant el segle XIII fou l'època durant la qual es fundaren tant a Perpinyà com a la resta del territori comtal la major part dels convents dels ordes monàstics, però com ja hem esmentat abans, la presència dels templers està datada a Perpinyà des de 1180, any en què ja existia una comanda d'aquest orde a la ciutat. Tot i que podem suposar que aquest convent del segle XII devia tenir una capella o oratori, fou en el segle XIII i sota la coordinació de fra Pere de Camprodon quan en el convent templer es dugueren a terme diferents treballs de reparació dels edificis ja existents i diverses ampliacions, a més a més, es construï l'església de Santa Maria, la qual fou consagrada l'any 1275. Pareix ésser que tota aquesta activitat constructiva va estar directament relacionada amb el fet que, de forma quasi bé immediata, Perpinyà es convertiria en la capital del nou regne privatiu de Mallorca⁵⁸³. Església i convent foren destruïts al segle XIX i molt probablement seguia l'estil d'església de nau única coberta d'enteixinat.⁵⁸⁴ La casa del temple es situava al centre de la ciutat, a l'illeta de cases formada actualment pels carrers de Mailly, de l'Àngel i de la Campanar d'Or.

Malgrat la construcció del segon recinte emmurallat de la ciutat, durant el segle XIII es començaren a urbanitzar algunes àrees situades fora murada. Aquest creixement fou la conseqüència directe de l'establiment de diversos ordes religiosos entre 1228 i 1270, tots situats defora del segon recinte fortificat. Així, destaquen els convents masculins dels mercedaris, franciscans, dominics, els frares de la Penitència, els carmelitans, i els convents femenins de les Clarisses, les monges de Santa Magdalena i les monges de

⁵⁸³ R. Tréton (edició i estudi), *Diplomatari del Masdú, volum I*, Fundació Noguera, Lleida, Pagès Editors, S.L., 2010, p. 227-230.

⁵⁸⁴ "A partir de les descripcions dels documents hom s'imagina una església d'una sola nau, amb una capçalera plana, i coberta d'embigat de fusta sostingut per arcs diafragma que extradossaven horitzontalment per permetre un pis al damunt.

Tenia la sagristia al costat esquerre de la capçalera, i el cor damunt del presbiteri –aquesta ubicació del cor apareix també al Masdú i a Gardeny. La sagristia comunicava amb l'atri de la casa i amb el primer pis mitjançant una escala de caragol; el cor es comunicava amb la planta noble": J. Fuguet Sans, « L'arquitectura dels templers a la "Catalunya Nord" », a *Les templers en Pays Catalan*, Canet, Editorial Trabucaire, 1998, p. 192-193.

Sant Salvador. No podem oblidar tampoc la importància que tengué la fundació de la segona parròquia de Perpinyà dedicada a Sant Jaume.

Per tant, la fundació de diversos convents féu que entre els anys 1241 i 1280 s'urbanitzàs l'actual barri de Sant Mateu.

- Església i convent de la Mercè.

L'orde de la Mercè fundà un convent a Perpinyà l'any 1228 i fou construït a l'actual barri de Sant Mateu, als voltants de la plaça del Cerer. Avui dia el convent ha desaparegut i l'església, que s'havia conservat quasi bé intacte fins al segle XX, fou destruïda l'any 1972. El temple estava format per una sola nau rectangular dividida en quatre trams mitjançant tres arcs ogivals de diafragma que sustentaven un enteixinat de fusta a doble vessant. Com que estava desproveïda d'absis, era el darrer tram el que servia de presbiteri. No tenia capelles laterals tot i que l'espai delimitat per la successió dels diafragmes en feien la funció (Fig. 215).

- Esglesia i convent de Sant Francesc.

Un dels convents més grans de la ciutat fou el de Sant Francesc. Un document el menciona per primera vegada l'any 1235. Cal tenir en compte que la Casa Reial de Mallorca va estar sempre molt vinculada a l'orde franciscà, el qual va gaudir sempre de la protecció dels monarques. A part dels edificis conventuals pròpiament dits, el recinte disposava també de dos claustres i de tres esglésies: la major dedicada a Sant Francesc, la capella de Nostra Senyora dels Àngels i la capella de la Mare de Déu del Claustre, també dita de l'Oratori (Fig. 216). Com era usual en la major part de les fundacions conventuals, en un primer moment, tot just després de la fundació, s'aixecava un edifici provisional del qual no n'ha quedat res. L'església major del convent, dedicada a Sant Francesc fou començada durant la segona meitat del segle XIII, concretament a partir de 1264 i acabada al segle XIV. Un document confirma que estava en construcció el 1277. L'edifici començat al segle XIII estava format per una planta rectangular i d'una sola nau dividida en sis trams mitjançant arcs ogivals de diafragma que aguantaven un sostre d'embigat a dos vessants i una capçalera plana. Tot i que sembla que inicialment no tenia capelles laterals, aquestes es varen anar construint de manera progressiva i ja en el segle XIV es construí un absis més estret que la nau, de planta poligonal de set cares i

cobert d'una volta de creueria⁵⁸⁵ i es construïren dos trams més. Fou també a partir d'aquest moment quan es començà la construcció progressiva de capelles laterals, de planta quadrada i cobertes de volta de creueria. Ben igual que passà a l'església parroquial de Sant Jaume, com que la construcció de les capelles no fou planificada des d'un primer moment, aquelles estaven caracteritzades per la seva forma desigual i heterogènia. L'edificació d'aquestes capelles tengué a veure amb la necessitat i demanda d'enterrament per part de la noblesa rossellonesa i de la burgesia de la ciutat de Perpinyà.

L'església dedicada a la Mare de Déu del Claustre fou destruïda devers l'any 1780 i no hem trobat cap descripció sobre l'edifici. Malgrat tot, es tractava d'un espai gòtic de característiques similars als altres edificis també gòtics de l'època.

La decadència del convent franciscà de Perpinyà començà en certa manera a principis del segle XVIII. En aquesta època la comunitat franciscana es trobava en una situació de manca econòmica que provocà que no poguessin mantenir tot el conjunt conventual i, per això, varen decidir llogar una part de les edificacions a l'Exèrcit francès, que convertí aquests edificis llogats en un hospital militar. El cop mortal final es produí a conseqüència de la Revolució francesa, durant la qual el convent passà a mans de l'Exèrcit convertint la resta d'edificacions també en hospital. Malgrat les modificacions i les destruccions que s'hi dugueren a terme, actualment, al carrer Zamenhof es conserven les restes del que fou l'absis de l'església destruïda a partir de l'any 1843.

Com ja hem dit abans, el convent disposava de dos claustres, un petit que estava destinat a l'ús privat dels franciscans i que roman totalment desaparegut i un de gran. Del gran claustre se'n conserva l'ala sud. Aquest espai claustral tenia una planta quasi bé rectangular i estava format per quatre galeries obertes mitjançant arcades trilobulades sustentades mitjançant fusts octogonals i capitells de forma prismàtica amb decoracions vegetals i antropomòrfiques. A l'interior de les galeries i oberts als murs se situaven els nínxols que eren destinats al l'enterrament de les famílies nobles. Aquest nínxols s'obrien a la galeria mitjançant arcs ogivals (Fig. 217).

⁵⁸⁵ Està documentada una donació feta per a la construcció de l'absis del temple l'any 1299; Agnès Bergeret : A. Catafau, « Le couvent des Franciscains de Perpignan: données historiques et archéologiques », a *Un palais dans la ville. Volume 2. Perpignan des rois de Majorque*, Canet, Éditions Trabucaire, 2014, p. 306.

L'únic edifici que s'ha conservat de manera completa és la capella de Nostra Senyora dels Àngels. Aquesta capella fou construïda entre 1270 i 1310⁵⁸⁶ tot just darrera la galeria sud del gran claustre del convent. La sort que hagi estat conservada molt probablement es degui al fet que després de la Revolució fou convertida en la capella de l'hospital militar. És un edifici format per una sola nau de planta rectangular de quatre trams quadrats⁵⁸⁷ sense capelles laterals i absis pla. Els trams quadrats també es troben a les capelles palatines de Perpinyà i a la cripta de Sant Llorenç de l'església parroquial de Santa Creu de la ciutat de Mallorca. Aquesta nau està coberta de volta de pedra de creueria. Les arcades i els nervis no arriben al terra, sinó que són recollits per un pilar i una columna amb capitells de forma troncocònica i que acaben a mitjan lloc del mur mitjançant permòdols. Al mur dels peus s'hi obre un portal de mig punt, que fou obert en una època posterior i a la part superior tres finestres, la central més grossa que les laterals, també acabades en un arc de mig punt cadascuna d'aquestes (Fig. 218). Alguns dels trams dels murs laterals tenen una finestra allargada i acabada en arc de mig punt i a sobre un ull de bou. Al segon tram començant pels peus, al costat nord, s'hi obre el portal principal i original de l'edifici acabat per un arc de mig punt. El quart tram situat a la capçalera fa les funcions de presbiteri i el mur absidal està format per un arc apuntat que forma una espècia de nínxol de tota l'amplada de la nau i al seu damunt s'hi obre un rosetó. Val a dir que aquest edifici religiós presenta tota una sèria de característiques arquitectòniques que són pròpies de les esglésies de l'orde del Cister. Així, per exemple, cal destacar el sistema de mènsules emprat per a recollir les voltes de creueria, o també les tres finestres que se situen al que actualment són els peus del temple, les quals constitueixen també un tret característic de les capçaleres dels temples cistercencs.⁵⁸⁸ Exteriorment en destaquen les façanes laterals en les quals s'aixequen els contraforts

⁵⁸⁶ L. Barrenechea, « L'architecture religieuse à Perpignan au temps... », p. 63. Pere Ponsich data l'edifici als voltants de 1275 : P. Ponsich, « El Rosselló », a *Catalunya Romànica*, tom XIV, A. Pladevall i Font (dir.), Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, 1993, p. 64.

⁵⁸⁷ Les tramades quadrades es troben també a les naus centrals de l'església de Nostra Senyora del Puig de València, a la catedral de València, a Santa Maria de Morella (Castelló), o a Santa Maria de Sagunt (València), pel que fa al País Valencià ; a la capella de Sant Miquel o la Parroquieta de la Seu de Saragossa, a l'església de Santa Maria de Tobed (Saragossa), a Sant Fèlix de Torralba de Ribota (Saragossa), a Santa Tecla de Cervera de la Cañada (Saragossa), o a Santa Maria la Major de Vall-de-roures (Terol), totes elles en terres de l'antic regne d'Aragó ; així com a l'església del monestir de Santes Creus, a Santa Maria del Mar de Barcelona, Sant Miquel de Cardona, Santa Maria de Cervera, a Catalunya ; a les catedrals de Florència i Bolònia, a les esglésies franciscanes d'Assís i Bolònia, i a la dominicana de Florència, pel que fa a Itàlia.

⁵⁸⁸ "Actualment, el temple té la capçalera orientada a ponent, la qual cosa pensem que és una modificació posterior. A més de la normativa canònica que regia l'orientació dels temples medievals, les mateixes finestres del mur de llevant delaten el canvi. Són les finestres pròpies d'una capçalera construïda a la manera de les esglésies cistercenques i temples de migdia francès; és a dir, amb tres finestres de mig punt i ampla esqueixada disposades formant « triplet »": J. Fuguet Sans, *L'arquitectura dels temples a Catalunya*, Barcelona, Rafael Dalmau Editor, 1995, p. 354.

fins a la teulada que separen els diferents trams de la nau. La coberta és de teules de tipus àrab que es situen de forma directa damunt les voltes del temple (Fig. 219).⁵⁸⁹ Segons afirma Joan Fuguet, aquesta església va ser edificada pels templers de Perpinyà, en unes terres que pertanyien a aquest orde i que a partir de 1230, el comandador havia fet urbanitzar. Aquesta nova urbanització, amb el temps esdevindria el barri de Sant Mateu, nom que agafarà a partir de la construcció de l'església parroquial de Sant Mateu el 1300. Així doncs, els templers haurien construït aquest temple per poder satisfer tots els serveis parroquials del nou barri que anava sorgint. Tot just al solar buit que quedava darrera l'edifici, fou ocupat pels diversos edificis del convent de Sant Francesc que després de la seva instal·lació l'any 1241 els framenors començaren a aixecar. Així doncs, l'església de Santa Maria dels Àngels hauria estat edificada amb anterioritat al convent franciscà, ja que tant els temples com la resta d'edificis conventuals es començaren a construir durant el darrer terç del segle XIII. Una vegada els franciscans s'hagueren establert al seu nou convent, els templers els degueren fer donació de Santa Maria dels Àngels, la qual quedà inclosa en el conjunt de les instal·lacions dels framenors.⁵⁹⁰ Laurent Barrenechea afirma que aquesta capella franciscana recorda l'arquitectura del Cister així com també les esglésies del Llenguadoc que s'identifiquen amb la primitiva nau gòtica de la catedral de Sant Esteve de Tolosa i posa per exemple l'església de Nostra Senyora del Burg de Rabastens construïda a partir de 1235,⁵⁹¹ sobretot pel que fa al bombament de la volta i a la solució emprada en la recollida dels arcs i els nervis de la volta mitjançant columnes que acaben en permòdols (Fig. 220). Tot i que aquesta influència arquitectònica no tengué continuïtat en els comtats del Rosselló i la Cerdanya, nosaltres pensam que la importància d'aquest edifici rau en el fet que, juntament amb les capelles del Palau dels Reis de Mallorca, constitueix un dels primers exemples d'església gòtica meridional

⁵⁸⁹ Joan Fuguet creu que en un primer moment l'església estava estructurada mitjançant arcs ogivals de diafragma i coberta d'enteixinat de fusta i que el sistema de cubrició li fou modificat durant els segles XVI o XVII, substituint la coberta de fusta per l'actual volta de creueria de pedra: J. Fuguet Sans, *L'arquitectura dels templers a la...*, 1995, p. 354 i « L'arquitectura dels templers a la "Catalunya Nord" », p. 200. Tanmateix la disposició de les mènsules i dels capitells en relació a les arrencades dels nervis fa la sensació de ser una construcció unitària. També cal destacar la inexistència física de claus de volta a la creueria, ja que aquestes estant tan sols representades pictòricament, tret aquest propi de les primeres manifestacions de voltes de creueria en en l'arquitectura gòtica primitiva, fórmula emprada també en les construccions del Cister. Per tot això sóc de l'opinió que aquesta coberta de pedra es va edificar al mateix temps que la resta de l'edifici i, per tant, es tractaria del primer exemple de volta de creueria aplicada a un edifici del tipus gòtic meridional al Rosselló. Si existí un temple cobert d'enteixinat de fusta, degué ser construït abans de començar l'actual en el darrer terç del segle XIII.

⁵⁹⁰ J. Fuguet Sans, *L'arquitectura dels templers a...*, 1995, p. 351-353.

⁵⁹¹ L. Barrenechea, « L'architecture religieuse à Perpignan au temps... », 2014, p. 64.

coberta de volta de pedra de creueria aixecada en un dels territoris mallorquins de la Corona.

- Església i convent de la Penitència.

A l'any 1259 es fundà un convent de frares de la Penitència. El lloc on aixecaren aquest cenobi fou el mateix solar on a partir del 1300 es construiria l'església parroquial de Santa Maria de la Real. Una vegada construïda la nova església del segle XIV, d'aquell primitiu establiment monàstic no en quedà cap resta. A més de l'església i dels edificis conventuals, el cenobi disposava d'un claustre i d'un cementeri.

D'altra banda, a l'any 1243 s'establí el call en el puig dels Leprosos, que se situà a l'illa formada pels actuals carrers de Sant Francesc de Paula (antigament del Call), de Sant Josep, de François Rabelais i de l'Acadèmia. Aquest barri jueu apareix documentat com a tal l'any 1263 fins que fou destruït el 1491 i reedificat el 1575 amb l'establiment del convent dels Mínims.

- Església parroquial de Sant Jaume.

L'any 1244 es fundà la parròquia de Sant Jaume al punt més alt del mateix puig. Aquesta església està formada per una planta rectangular d'una sola nau dividida en cinc trams de diferent amplària amb capelles entre els contraforts. Tot i que actualment està coberta per una volta de creueria, sabem que aquesta volta, que és de guix, fou construïda al 1785, ja que originalment l'església era coberta per un enteixinat de fusta a dos vessants (Fig. 221). Pel que fa a l'absis, que fou reconstruït a finals del segle XIV, és poligonal de set costats i cobert per una volta de pedra de creueria, i està caracteritzat per ser més estret i més alt que la resta de la nau com a conseqüència de la seva reedificació (Fig. 222). Les capelles laterals també estan cobertes per una volta de creueria i cal observar que les del costat de l'Epístola són manco fondes que les del costat de l'evangeli. A més a més, totes tenen una amplària i una fondària diferent i damunt s'hi obren ulls de bou que daten del segle XVIII⁵⁹². L'entrada principal al temple és lateral, concretament en el segon tram pel costat de l'epístola. La construcció d'aquesta església es va dur a terme a partir de diferents etapes. En un primer moment

⁵⁹² Marcel Durliat afirma que *"c'est dans les registres paroissiaux que l'abbé Georges Abelanet a trouvé que les voûtes en briques et en plâtre ont été exécutées en 1785. Au même moment, on refit le toit de l'église, après avoir surélevé, et on ouvrit les oculi"*: M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 114.

pertany la construcció del cor i dels dos primers trams, que són més amples que els altres. Originàriament s'havia pensat cobrir la nau amb una volta de creueria. Això queda demostrat als tres primers pilars, on es veuen tres columnetes que indicarien l'arrencada d'aquesta volta que no fou construïda. Les tres tramades següents pertanyen a un segon període i foren aixecades a principis del segle XIV i, finalment, es decidí cobrir l'església amb un enteixinat a dos vessants. Pel que fa a les capelles laterals, no foren concebudes des d'un primer moment, sinó que foren construïdes de manera successiva al llarg del segle XIV tenint en compte les necessitats d'enterrament que anaven sorgint. Això explica la variació en la seva forma (Fig. 223).

- Església i convent de Sant Domènec.

El mateix any de 1244 l'orde de Sant Domènec s'establí en el solar que fins aleshores havia estat ocupat per l'hospital de Sant Llätzer o la Lleproseria i que fou reedificat als afores, prop del camí de Canet. El convent de predicadors de Perpinyà constitueix sens dubte, l'únic conjunt conventual de Perpinyà que s'ha conservat pràcticament en la seva totalitat fins a dia d'avui. Es tracta d'una fundació reial de Jaume I signada el 24 de febrer de 1244, any en què el rei féu donació al provincial de l'orde dominic, Ponç de Lesparre de la província de Provença, de l'hospital de Sant Llätzer dels Leprosos per tal que s'hi establissin. Una vegada els frares s'hi varen haver assentat, ocuparen el mateix lloc fins a 1791, any en què l'orde fou suprimit a conseqüència de la Revolució.

Entre 1244 i el final del segle, els dominics construïren una primera església, de la qual no en sabem altra cosa que era més curta i més petita que l'actual. Durant una campanya arqueològica que es va dur a terme a l'interior de l'actual temple, es trobaren restes d'un edifici anterior que hauria estat format per una planta de dues naus de llargària diferent, però no s'arribà a la conclusió de si aquest primitiu edifici fou realment la primitiva església o es tractaven de les restes de l'hospital de Sant Llätzer.⁵⁹³ No seria gens estrany però, que en un primer moment s'hagués aprofitat l'església hospitalària. El lloc que va ocupar el convent dominic, al començament del puig de Sant Jaume, estava situat tot just fora murada. Això era una característica comuna a tots els convents, tot i que uns anys després de la fundació, els frares solien deixar aquesta primitiva edificació i aixecaven un nou convent dins el recinte emmurallat de la ciutat en qüestió. Però en aquest cas, és important observar que la construcció de Sant Domènec de Perpinyà,

⁵⁹³ G. Castellvi, « Les fouilles de l'église des Dominicains »..., p. 20.

juntament amb la fundació aquest mateix any de la parròquia de Sant Jaume foren dos factors que propiciaren la creació d'un nou barri i, en definitiva, el creixement de la ciutat. Posteriorment, aquesta zona també quedà defensada per la construcció de la nova murada que a partir de 1277 feren construir els reis de Mallorca.

Ben igual i seguint la norma dels monestirs i convents, el conjunt arquitectònic de Sant Domènec s'erigí al voltants d'un claustre de planta rectangular format per quatre galeries. D'època medieval se'n conserven l'església, la sagristia i la sala capitular, així com també alguna resta del claustre primitiu. La resta de les dependències conventuals foren destruïdes a conseqüència d'un incendi que va tenir lloc el segle XVI i foren reconstruïdes a partir de 1558.

Pel que fa als edificis conservats de l'època medieval, haurien estat construïts entre finals del segle XIII i durant la primera meitat del XIV. Quan s'observa l'arquitectura de l'església conventual, hom se n'adona que la seva construcció fou fruit de dues etapes diferents. A un primer projecte hi pertanyen la capçalera, el transsepte i el primer tram de la nau, en canvi els trams restants pertanyen a una segona campanya constructiva. L'església està formada per una nau de planta rectangular dividida en sis trams i capelles laterals situades entre els contraforts (Fig. 224). A continuació un transsepte dóna pas a una capçalera tripartida formada per un gran absis central de set cares i dues absidioles laterals més petites de cinc cares (Fig. 225).⁵⁹⁴ Aquesta solució arquitectònica de la capçalera, bastant comuna en esglésies cistercenques, no deixa de ser original per a un edifici d'una sola nau, ja que normalment era utilitzada en esglésies que havien estat projectades per tenir una planta de tres naus, com per exemple passà a la parroquial de Sant Joan el Nou de la mateixa ciutat de Perpinyà i, alhora, constitueix un fet excepcional en un temple dominic. Sembla ser que una explicació de l'elecció d'aquest tipus de capçalera tendria a veure amb els enterraments de les famílies dels vescomtats d'Evol i de Canet. Aquestes dues importants famílies rosselloneses havien elegit ésser enterrades al convent dominicà a un lloc el més a prop possible de l'altar major. A més a més, també cal tenir en compte que l'absis major havia estat elegit com a lloc d'enterrament pels prínceps de la dinastia mallorquina. Encara a dia d'avui, una

⁵⁹⁴ Aquesta solució d'absis central de set costats i laterals de cinc, també es troba a l'església de Sant Feliu de Guíxols, on l'església nova, que probablement correspondria a la capçalera i al creuer gòtic, està documentada el 1317. Vegeu : P. Freixas Camps, « El monestir de Sant Feliu de Guíxols », a *L'art gòtic a Catalunya...*, p. 186. També és el cas de les esglésies parroquial de Sant Joan el Nou de Perpinyà (Rosselló), Santa Maria de Castelló d'Empúries (Catalunya) i de Santa Maria de Morella (Castelló).

llosa situada al centre ens recorda aquest enterrament reial amb la següent inscripció: *Aquí foren les sepultures de Ferran, Infant de Mallorca, fill, germà i pare de Reis (1316); Isabel de Sabran, la seua esposa (1315); Isabel de Mallorca, la seua germana (1303)*. Finalment, a la clau de volta del transsepte hi ha l'escut dels vescomtes de Castellnou, una altra important família del Rosselló. Aquest títol que fou extingit el 1321, ens fa pensar que en aquesta data la capçalera i el transsepte ja havien d'estar edificats. Tota aquesta informació posa de manifest la importància i la vinculació que tengué la família reial mallorquina i les famílies vescomtals en la construcció d'aquesta part de l'església, els quals foren els autèntics promotors de l'obra. L'elegància arquitectònica de la capçalera juntament amb el treball escultòric que trobam a les claus de volta, als culs de llàntia i als capitells, posen de manifest la importància econòmica i de gran riquesa que Perpinyà, convertida en capital del regne, assolí sota la dinastia de Mallorca.

La capçalera central de l'església està formada per un tram i per l'absis pròpiament dit de set cares a cadascuna de les quals s'hi obre un llarg finestral apuntat i un ull de bou al seu damunt, tot cobert per volta de pedra de creueria. André Escarra ha comparat aquest absis amb el de l'abadia cistercenca de Vignogoul, situada prop de Montpeller, l'absis de la qual fou construït al 1247.⁵⁹⁵ Voldria també comparar la capçalera central dominica de Perpinyà amb les de les esglésies de Sant Pere de Terol i de Santiago el Major de Montalbán (Terol), tot i que en aquests dos darrers casos, els finestrals no són tan allargats.

Durant aquesta primera etapa, també cal destacar la construcció de la sagristia i de la sala capitular del convent. La sagristia és un espai rectangular dividit en dos trams i acabada per un absis de cinc cares i tot cobert per una volta de creueria, encara que les ogives dels dos trams han desaparegut. Pel que fa a la sala capitular, és tracta d'una construcció de planta quadrada que en altura passa a ser octogonal mitjançant l'ús de trompes d'angle. Està coberta de volta de creueria formada per vuit nervis que es tanquen en una clau de volta. Té un absis de cinc cares que està precedit per un tram, tot cobert també de volta de creueria. Damunt l'arc ogival que dóna pas a l'absis hi ha un ull de bou.

⁵⁹⁵ A. Escarra, « La chapelle Saint-Dominique »..., p. 45-46.

Exteriorment, tant la capçalera de l'església com la sagristia i la sala capitular, tenen la particularitat de presentar una coberta formada de teules directament col·locades sobre les voltes, característica d'altra banda, bastant comuna a les esglésies del Rosselló.

A la segona etapa de construcció de l'església hi pertany la nau de l'església pròpiament dita, formada per sis trams coberts per un embigat de fusta i capelles entre els contraforts cobertes de volta de creueria. El tram més acostat al transsepte és més alt que la resta i malgrat la seva coberta és de fusta, es veu l'arrencada del que havien d'esser els nervis de la volta de pedra. Això es deu a que en un principi, la nau de l'església havia de tenir la mateixa altura que el transsepte i havia de ser coberta per una volta de creueria, però finalment, el projecte es simplificà i es construí tal i com avui dia la veim. Molt probablement, aquest canvi de projecte tengué a veure amb l'extinció del regne privatiu de Mallorca l'any 1344, seguit de la consegüent crisi econòmica i l'arribada de la Pesta Negra el 1348. Un tret excepcional és que la nau de l'església de Sant Domènec presenta una doble divisió dels murs. Per una banda, a la part inferior s'hi obren les capelles mitjançant arcs ogivals i a la part superior, damunt aquestes, hi ha el claristori format per finestres apuntats. Aquest tractament dels murs laterals no es torna a trobar en cap de les esglésies medievals rosselloneses, a on normalment, la gran altura de les capelles no permet obrir més que ulls de bou al seu damunt. Una darrera observació referent a la construcció de la nau durant aquesta segona etapa, és que s'hi observen algunes irregularitats arquitectòniques, per exemple, en la diferència d'alçada de les arcades de les capelles laterals o també de les finestres que s'obren al seu damunt. El mateix passa en els arcs de diafragma. Dos d'aquests són de pedra i acaben en una imposta, mentre que els altres dos són fets de maó i s'imbueixen dins el mur lateral. Totes aquestes característiques indiquen que la construcció de la nau fou duita a terme en diferents etapes i de forma poc homogènia.

Al llarg del segle XIX l'església sofrí una sèrie de mutilacions que cal tenir en compte. Així doncs, originalment l'església tenia una tramada més que estava situada als peus i en aquest darrer tram s'hi situava el cor, semblant al que es conserva a l'església de la Real, també a Perpinya, del qual encara se'n veu l'arc rebaixat i els dos ulls de bou a cada costat inserits dins el mur que es va construir. De la mateixa manera, també va desaparèixer la torre campanar que es situava al tram més proper al transsepte del costat de l'evangeli. Finalment, els braços del transsepte van perdre la seva volta de creueria

original i foren coberts per un enteixinat de fusta i a més a més, foren dividits per arcades d'ansa paner per tal de reforçar l'edifici. El braç nord fou murat (Fig. 226).

Aquestes dues fundacions i l'establiment del call, foren l'origen de la urbanització a parir de 1250 de tot el pujol que a partir d'aquell moment serà conegut amb el nom de puig de Sant Jaume. Si observam la trama urbana d'aquests nous nuclis de població, ens adonam que es tracten d'urbanitzacions ben planificades, ja que els carrers foren disposats de forma ortogonal i les parcel·les per a la construcció de vivendes mesurades, ben al contrari per tant de la parròquia de Sant Joan que té una trama viària irregular. A banda d'aquestes dues noves barriades, també existien uns terrenys coneguts amb el nom de colomines i que antigament havien servit pel conreu dels cereals. Les dues colomines, situades als extrems del puig del Rei, començaren a promocionar-se urbanísticament a partir de l'any 1220. La colomina d'en Pere Comte, ubicada entre el barri de Sant Mateu i el convent de la Penitència, s'urbanitzà entre 1226 i 1228, i la colomina del Bisbe, localitzada entre el puig de Rei i el convent del Carme, s'urbanitzà entre 1228 i 1300, i s'hi aixecaren també diversos convents, els quals, molt probablement ajudaren a la urbanització d'aquestes zones.

- Església i convent de Sant Salvador.

A l'any 1220, dins els límits de la colomina del Bisbe les canongesses agustines de Sant Salvador fundaren a Perpinyà el seu convent, que apareix citat per primera vegada el 1222. Fou a partir de la pujada al tron de Jaume II de Mallorca el 1276 i durant l'època del regne privatiu quan aquest convent s'enriquí, ja que fou la protecció i promoció reial la que va permetre la construcció de diferents edificis conventuals. Sembla que en un primer moment, tot just després de la fundació, s'erigí una primera capella més aviat modesta. La segona església gòtica ja està documentada al 1238 i una altra vegada a l'any 1298 juntament amb el cementeri conventual.⁵⁹⁶ L'església degué seguir la mateixa tipologia estudiada durant aquest segle. Posteriorment a la construcció del temple i també durant el segle XIII es va edificar el claustre. Dissortadament aquest convent va desaparèixer com a conseqüència de la Revolució Francesa, tot i que actualment encara es conserva el que fou la sala capitular i que estava dedicada a Sant Miquel, documentada per primera vegada en una acta datada del 2 de juliol de 1271.⁵⁹⁷ Aquesta sala a dia d'avui està dividida en dos pisos i es trobava situada en una ala de

⁵⁹⁶ J. P. Garrigue; M Pernelle, *Saint-Sauveur...*, p. 26.

⁵⁹⁷ J. P. Garrigue; M. Pernelle, *Saint-Sauveur...*, p. 37.

l'antic claustre conventual. Originalment, aquest espai tenia també un petit absis, però fou destruït al segle XX. L'espai capitular està format per una planta quadrada que en altura es converteix en octogonal mitjançant la utilització de trompes d'angle de les quals només se n'ha conservada una. A cada un dels vuit costats s'hi obren finestres apuntats i està coberta per una volta de creueria (Fig. 227). A més de l'arquitectura, és notable l'escultura conservada en els culs de llàntia dels nervis i dels arcs faixons que formen la volta i que destaca per la representació de motius florals i antropomòrfics.

- Església i convent del Carme.

Encara dins aquest mateix espai urbà, s'hi edificà el convent del Carme, que constituí la darrera fundació monàstica de Perpinyà durant el segle XIII. Els carmelitans s'establiren a Perpinyà a l'any 1267 i, molt probablement, com la major part dels ordes monacals, aixecaren una primera església, que per suposat, devia ser més senzilla que l'actual. D'aquest temple primitiu no n'ha quedat d'altra resta que alguns indicis que es troben al mur meridional de la nau de l'església del XIV. Les obres d'aquesta segona església haurien començat tot just a principis del segle XIV, ja que a l'any 1324 està documentat que la seva construcció era dirigida per dos picapedres perpinyanesos, Bernard Subiran i Berenguer Amel.⁵⁹⁸

L'església, la qual fou destruïda en part, està formada per una planta d'una sola nau rectangular dividida en vuit trams i capelles laterals situades entre els contraforts. La nau, que està coberta per un sostre d'enteixinat sustentat per arcs apuntats de diafragma, acaba en un absis poligonal de set costats, més estret i baix que la nau i cobert de volta de pedra de creueria, en el qual s'hi obre una corona de capelles, més baixes que les de la nau i també cobertes de volta de creueria (Fig. 228). Les capelles de la nau estan caracteritzades per la seva gran altura, cosa que obliga que el claristori de la nau estigui format per simples ulls de bou. En canvi, a l'interior de les capelles s'hi obren llargs i estrets finestres. A la capçalera passa tot just el contrari. Les capelles són més baixes i això permet que a cada cara de l'absis sigui possible l'obertura d'un gran finestral que inunda de llum el presbiteri (Fig. 229). Se sap també que originalment l'església tenia una cripta situada davant el presbiteri a la qual s'hi accedia mitjançant una escalonada. Aquesta cripta, que en certa manera repetia el model de la de la catedral de Barcelona, estava coberta per una volta rebaixada de creueria. La documentació confirma la

⁵⁹⁸ M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 88.

construcció de capelles laterals els anys 1342 i 1343, i el 1345 s'esmenta una donació reial per a la compra de fusta per a l'obra de l'església,⁵⁹⁹ probablement per a la coberta de l'edifici, cosa que indicaria la propera finalització de les obres. Després de diversos estudis duits a terme a conseqüència dels dubtes sorgits respecte a la datació de l'absis, hem conclòs que durant el segle XIV, l'església hauria tengut una capçalera plana i que durant el segle XV s'hauria duit a terme la construcció de l'absis poligonal (Fig. 230).⁶⁰⁰ Com passà amb la resta dels convents francesos, arran de la Revolució de 1789 el Carme de Perpinyà passà a formar part dels béns de l'Estat i fou ocupat per l'Exèrcit francès que el transformà en arsenal i en depòsit de municions. Malauradament, a l'any 1944 l'església s'incendià i, finalment, el 1961 la torre campanar es va esfondrar, ensorrant a la vegada la volta de l'absis, dues capelles i part de la coberta de la nau.

El claustre del convent estava format per un espai rectangular amb quatre galeries d'arcades de mig punt trilobulades que s'aguantaven damunt columnetes compostes de quatre semicolumnes. Els capitells tenien forma piramidal invertida i estaven ricament esculpits. Com a la resta de claustres rossellonesos, als murs de les galeries s'hi obrien arcosolis ogivals que servien de lloc d'enterrament. Encara avui dia es distingeixen els que s'obrien al mur lateral de l'església conventual. Aquest claustre que fou construït entre 1333 i 1342, fou venut i desmuntat l'any 1830. Actualment es troba fidelment reconstruït al castell de Villemartin, al departament de l'Aude. La resta d'edificacions conventuals es varen fer malbé o, simplement, han estat tan reconstruïdes que han perdut la seva empremta medieval (Fig. 231).

- Església i convent de Santa Magdalena.

Per altra banda, a la colomina d'en Pere Comte, a les darreries del segle XIII i més concretament, a partir de 1276, la reina de Mallorca, Esclaramonda de Foix, dona de Jaume II, fundà a Perpinyà un convent per a dones penedides de l'orde de canongesses de Santa Magdalena. Aquest convent estava situat a l'actual carrer de Santa Magdalena, i era casa d'acollida per a les prostitutes velles que deixaven el seu ofici al bordell situat en el barri del Partit. A partir del 1542 els Agustins també s'instal·laren al mateix lloc i compartiren l'espai conventual amb les monges. Aquestes deixaren el convent dos anys més tard. De totes les instal·lacions conventuals, tant de les canongesses de Santa Magdalena com dels Agustins, es conservà de manera molt parcial les restes del que

⁵⁹⁹ L. Barrenechea, « L'architecture religieuse à Perpignan au temps... », p. 69.

⁶⁰⁰ M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 89. Y. Carbonell ; A. Escarra, « Le couvent des Carmes de Perpignan »..., p. 294.

altre temps fou la torre campanar del monestir i que actualment encara subsisteix en un pati interior d'una casa.

- Església i convent de Santa Clara.

Un altra casa conventual fundada a Perpinyà durant el segle XIII fou la de l'orde de Santa Clara a l'any 1263. El primer convent aixecat a la capital rossellonesa estava situat a prop de la Porta de Sant Martí, fora murada i estava format tan sols per sis monges. D'aquest primer cenobi no n'ha quedat cap resta arquitectònica que ens permeti saber el lloc exacte on es trobava. A llarg del temps el convent anà creixent en nombre de monges i anà agafant importància, així, al segle XV la comunitat clarissa ja estava formada per una trentena de monges. Per a la seva seguretat, les monges deixaren aquell primer cenobi i es varen refugiar a l'interior de la ciutat emmurallada i després d'haver ocupat diversos indrets, Carles V oferí un nou emplaçament per a construir un nou monestir més digne per aquesta comunitat. Fou dia 3 de novembre de 1548 quan es posà de manera solemne la primera pedra del nou convent i dos anys més tard, el 8 de gener de 1550, fou ocupat per les monges. Aquest convent, el qual encara es conserva, està situat a mig camí de les parròquies de Sant Mateu i de la Real, concretament a l'actual carrer del General Derroja, antigament dit de Santa Clara. El 20 de març de 1552 la nova església de Santa Clara fou consagrada i tot i que es tracta d'una construcció del segle XVI, és un clar exemple de la pervivència de l'arquitectura gòtica fora de l'època medieval. El model elegit per a l'edificació del temple fou una església d'una sola nau dividida en vuit trams mitjançant arcs ogivals de diafragma que aguantaven un enteixinat de fusta a dos vessants i capelles situades entre els contraforts. Malgrat tot, alguns altres elements arquitectònics ja eren propis de l'arquitectura clàssica. Aquest convent fou desafectat com tants d'altres arrel de la Revolució Francesa.

Pel que fa a la xarxa hospitalària de la capital del Rosselló, hem vist anteriorment com ja existia abans de l'època de la dominació mallorquina. Abans de la pujada al tron del rei Jaume II, existien dos hospitals. Un d'aquests situat dins primer recinte de muralles era l'hospital dels Pobres de Sant Joan que es trobava emplaçat dins el districte parroquial de Sant Joan, concretament a l'actual carrer del Coronel d'en Bartissol. A la mateixa època, existia al mateix indret on a l'any 1244 el rei Jaume I farà erigir el convent de Sant Domènec, l'hospital del Leprosos de Sant Llätzer, que havia estat fundat el 1195 i que es trobava defora de la murada que envoltava la cellera. A partir de

l'any 1243 aquest hospital mudà de lloc i fou erigit a prop de la Porta de Canet de la murada mallorquina.

- Església de Santa Maria del Pont.

A part de totes aquestes barriades, hi ha documentada a partir de 1265 l'església de Santa Maria del Pont, situada al costat esquerre de la Bassa, a prop de l'actual pont de la Guerra i que originà la formació de dos arravals, el del Tint i el del Blanquers. El bisbe d'Elna, Berenguer de Cantallops, aurtoritzà la seva construcció i part de les obres foren pagades per Ramon de la Font i per Guillem Almaric, burgesos de la vila. Aquesta església també rebé nombroses donacions reials per part de les reines de Mallorca, Esclaramunda de Foix, dona de Jaume II i Constança d'Aragó, dona de Jaume III, a més de fundar-hi diversos beneficis eclesiàstics. Una vegada l'edificació fou acabada, l'edifici es fortificà envoltant-lo de merlets. Finalment, a l'any 1542 fou enderrocada per qüestions d'estratègia defensiva⁶⁰¹ i dissortadament no n'ha quedat cap resta però, podem pensar que els seus trets arquitectònics devien ser similars a les altres esglésies construïdes a la ciutat en aquella mateixa època.

Finalment, el 1277 el rei Jaume II ordenà la construcció de la tercera muralla que englobaria l'anomenada "ciutat mallorquina" formada pels barris o parròquies de Sant Jaume, de la Real i de Sant Mateu, però també l'antic nucli de Perpinyà format pel barri i la cellera de Sant Joan, exceptuant però els arravals del Tint i del Blanquers. Avui dia encara es conserven algunes restes d'aquesta muralla medieval formades per un llenç que discorre entre Sant Joan lo Nou i l'església de Sant Jaume, pels actuals carrers de Pierre Ronsard i de Charles Perrault, un altre llenç situat al carrer d'Antoine de Lavoisier, a un dels vessants del puig del Rei i alguna resta més situada als jardins del Palau dels Reis de Mallorca. Aquesta nova murada disposava de fins a nou portes: la porta de Sant Martí que s'obria a l'actual carrer del Mariscal Foch, la porta de les Comes, ubicada aproximadament a l'actual creuer de l'avinguda Gilbert Brutus i el carrer de les Lices, la porta de Bages, situada devers l'actual carrer de Josep Pal, la porta d'Elna, devers l'actual carrer de Jean Vielledent, la porta de Canet, que s'obria a l'actual carrer que duu aquest mateix nom, la porta dels Molins, devers l'actual carrer de Charles de Montesquieu, la porta de l'Eixugador, devers el carrer d'Élie Delcros, la

⁶⁰¹ A. Pladevall i Font (dir.), *Catalunya Romànica. El Rosselló...*, p. 65.

porta de Vernet, a prop del Castellet i, finalment, la porta del Toro, a l'actual carrer d'Alsàcia-Lorena.

Al dalt del Puig del Rei, Jaume II de Mallorca féu construir a partir de 1285 la seva nova residència reial. El castell reial de Perpinyà compta de la mateixa manera que el castell de l'Almudaina de ciutat de Mallorca, amb dues capelles, una a la part superior per a l'ús privat del rei i dedicada a la Santa Creu i l'altra a la part inferior, per a l'ús de la reina i dedicada a Santa Magdalena. Com hem vist a la ciutat de Mallorca, les capelles de l'Almudaina estan aixecades en diferents indrets del castell, en canvi, a Perpinyà es tracta de dues capelles superposades i inserides dins la torre major de la residència reial. El model que s'observa a Perpinyà ha estat comparat per la major part d'historiadors de l'art i, en especial, per Marcel Durliat amb les capelles reials del palau de la Cité de París, la Sainte-Chapelle, datada del segle XIII.⁶⁰² Per altra banda Francesca Español, qui coincideix amb Durliat sobre la mateixa idea de la superposició de capelles, fa referència a una tipologia arquitectònica de tradició molt antiga i que en el segle XIII s'hauria recuperat a París i posteriorment el model s'hauria estès per tot França.⁶⁰³ Però en un article que vaig publicar fa uns anys, ja vaig advertir que calia tenir en compte alguns matisos referents a aquest model de capelles superposades. El model de superposició d'espais sagrats de Perpinyà també es troba a les capelles del Palau dels Arquebisbes de Narbona (1273-1276) i a les capelles del Palau dels Papes d'Avinyó (a partir de 1338). Cal observar que en aquests tres casos, les capelles palatines es troben situades dins una torre de defensa del castell o palau en qüestió. A Perpinyà es tracta de la torre major, i en el cas de Narbona i d'Avinyó, ens referim a la torre de la Magdalena i l'anomenada "torre de les capelles" respectivament. En canvi, pel que fa a la Sainte-Chapelle parisenca, aquesta es troba situada a l'interior d'un dels patis del palau de la Cité, però ben al contrari dels tres casos anterior, resta exempta i, per tant, en aquest cas, no podem parlar d'un model arquitectònic de caire defensiu. En canvi, aquest model de la Sainte-Chapelle sí que seria comparable a la superposició de capelles que es dona en el cas de la Trinitat de la Seu de Mallorca, les quals no constitueixen tampoc un model arquitectònic defensiu.⁶⁰⁴ Finalment, és Matthias Müller qui confirma l'origen del model arquitectònic de superposició de capelles quan afirma que la Sainte-Chapelle de

⁶⁰² M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 171.

⁶⁰³ G. A. Reus i Planells, « Les inscripcions àrabs del Palau »..., p. 285. F. Español, *Els escenaris del rei. Art i monarquia a la Corona d'Aragó*, Manresa, Angle Editorial, 2001, p. 19.

⁶⁰⁴ G. A. Reus i Planells, « Les inscripcions àrabs del Palau... », p. 286.

París constituiria una còpia –en sentit ampli del terme i segons la definició de Richard Krauthemier- de les capelles Golgotha de l'església del Sant Sepulcre de Jerusalem.⁶⁰⁵

La construcció de la torre major que albergarà les dues capelles del palau fou començada l'any 1274. Les obres de les capelles pròpiament dites, començaren l'any 1295 amb el bastiment de la capella inferior de Santa Magdalena. Posteriorment, a l'any 1300 fou començada la superior dedicada a la Santa Creu. Gràcies a un document signat de l'1 d'octubre de 1309 en què es signa la dotació d'un capellà i dels servents per a les capelles, creiem que fou en aquest any quan els treballs s'enllestiren.

- Capella de Santa Magdalena del Palau Reial.

La capella de Santa Magdalena està formada per una planta rectangular d'una sola nau de dos trams quadrats quadripartits, més un altra tram quadrat que correspon al presbiteri i que en alçada es converteix en poligonal mitjançant els sistema de trompes d'angle. Tota l'església està coberta per una volta de creueria (Fig. 232). Del costat de l'epístola, al primer tram hi ha un portal d'arc rodó que connecta amb el pati de la Reina i al qual s'hi accedeix mitjançant vuit escalons. Al segon tram, a la part superior s'hi obre una rosassa calada amb traceria gòtica i a sota, al costat esquerre hi ha un nínxol acabat per un arc apuntat. Al costat de l'evangeli, al primer tram s'hi obre un finestral ogival i al costat dret, una petita porta arquivada. Al segon tram, a la part superior hi ha un rosetó semblant al de l'altre costat i a sota, a la dreta s'hi obri un altre nínxol igual al anteriorment esmentat. Pel que fa a l'absis, com ja hem dit, és de planta rectangular, però es converteix en pentagonal mitjançant trompes d'angle. Té finestral ogivals a totes les seves cares, tot i que els que es troben a banda i banda del central no estan oberts. Al costat central, a l'esquerra hi ha un portal arquivat i a la dreta un petit lavabo que forma un nínxol acabat en arc rodó. De la volta de creueria en destaquen els arcs i els nervis bellament motllurats (Fig. 233). Darrera la capella hi ha una cambra de planta rectangular que està coberta per una volta de creueria de la qual en destaca el fet que els nervis són més senzills i no estan tant motllurats com els de la capella. Al mur que dona a l'absis de la capella s'hi obri el portalet d'entrada que és arquivat i a sobre un finestral ogival centrat. Als costats dret i esquerre hi ha dues espitlleres, la inferior és més curta que la superior i al mur absidal o que dona a la part posterior de la torre

⁶⁰⁵ S. Gasser, « L'architecture de la Sainte-Chapelle. État de la question concernant sa datation, son maître d'œuvre et sa place dans l'histoire de l'architecture », a *La Sainte Chapelle de Paris, Royaume de France ou Jérusalem céleste ?*, Turnhout, Brepols Publishers n.v., 2007, p. 162. G. A. Reus i Planells, « Les inscriptions à l'arab du Palais... », p. 286.

major, a la paret inferior hi ha tres espijlleres, la central més grossa que les laterals i damunt la central una altra espijllera més llarga (Fig. 234 i 235).

- Capella de la Santa Creu del Palau Reial.

La capella dedicada a la Santa Creu es troba situada tot just damunt la capella de Santa Magdalena. Es tracta d'una església que repeteix el model vist a la capella inferior, però que és molt més alta. Té una planta rectangular de dos trams i una capçalera plana que es converteix també en pentagonal mitjançant el mateix sistema de trompes d'angle. Els murs de la capella queden separats en dues parts mitjançant una línia d'imposta que recorre tot el temple (Fig. 236). A la part inferior de la línia d'imposta, al mur dels peus s'hi obre el portal d'entrada que està acabat per una arc rebaixat i a banda i banda del portal s'hi obren dues finestres rectangulars que permeten la contemplació de les relíquies des de fora del temple. Al costat de l'epístola, el primer tram el forma un parament llis, en canvi al segon tram, al costat esquerra s'hi obre un nínxol format per un arc ogival. Al costat de l'evangeli, al primer tram i a la paret dreta s'hi obre un petit portal arquivat i al segon tram, també a la seva part dreta, un nínxol similar a l'anteriorment esmentat. Pel que fa a l'absis i sempre parlant de la part inferior de la línia d'imposta, entre les dues trompes d'angle, a la part central, un arc rodó obre un nínxol absidal. També en destaca el nínxol situat baix la trompa d'angle de la dreta i acabat mitjançant un arc rodó format per vuit arquivoltes. La primera, quarta, sisena i vuitena tenen secció convexa en quart de circumferència. Aquest element es tracta d'un lavabo, ja que té un forat i restes d'una canonada. Té forma de portada romànica i es repeteix com ja hem vist a la capella inferior i també a la capella de Santa Anna del Palau de l'Almudaina de la ciutat de Mallorca. A la part superior de la línia d'imposta, al mur dels peus, a la part superior i a tocar de la volta s'hi obre un rosetó que destaca per la seva traceria gòtica (Fig. 237). Al mur de l'epístola hi ha un finestral ogival a cada tram. Al mur de l'evangeli també hi ha un finestral obert a cada tram, però a més, en el primer tram, a la paret dreta del finestral, hi ha un petit finestró acabat per un arc de mig punt. Tots els arcs acaben a la línia d'imposta mitjançant un cul de llàntia situat just per sota de la línia d'imposta amb representació zoomorfa, com a Santa Anna de Palma, però aquí estan en més mal estat. Dels arcs i dels nervis també en destaca la finesa de les motllures, ben igual que a la capella de Santa Magdalena. A l'absis, i sempre per damunt la línia d'imposta, s'obren cinc finestral ogivals dels quals dos romanen cegats, mentre que queden oberts els dos paral·lels a la nau i l'axial. Aquesta

capella superior dedicada a la Santa Creu estava directament lligada al culte de les relíquies. Entre d'altres, la relíquia més important que es guardava al seu interior, era un fragment de la creu de Crist, d'aquí la dedicació de la capella. És per això que a la façana, a banda i banda del portal, hi ha dues obertures de forma rectangular, les quals permetien la visió dels reliquiariis exposats, en cas que la capella estàs tancada (Fig. 238). Un exemple similar al de Perpinyà està constituït per la capella de Sant Bartomeu de Lagrasse, feta construir per l'abat Auger de Gongenx entre 1293 i 1296 (Fig. 239).⁶⁰⁶

A l'any 1300 Jaume II fundà dues parròquies més i s'edificaren les seves corresponents esglésies; la de Sant Mateu i Nostra Senyora de la Real, i a l'any 1324 sota el regnat de Sanç I es començaren les obres d'una altra parroquial, Sant Joan el Nou.

- Església parroquial de Sant Mateu.

La parroquial de Sant Mateu s'aixecà devers els actuals carrers dels reis de Mallorca i de les Comares i fou destruïda a l'any 1639 per ordre reial de Felip IV per raons estratègiques, concretament per tal d'alliberar el glacis de les murades de la Ciutadella. Posteriorment, entre els anys 1650 i 1679 fou totalment reconstruïda al lloc on actualment es troba. Durliat ens diu que tenint en compte les altres construccions de l'època i, per suposat, l'exemple parroquial conservat de la Real, podem creure que el model arquitectònic emprat a Sant Mateu no devia diferir gaire.⁶⁰⁷ Per tant, es pot afirmar, quasi amb tota seguretat, que l'església devia estar formada per una planta rectangular d'una sola nau, amb capelles laterals situades entre els contraforts, un absis poligonal cobert de volta de creueria i una nau coberta amb un enteixinat de fusta sustentat per arcs ogivals.

- Església parroquial de Santa Maria de la Real.

L'església parroquial de Nostra Senyora de la Real està situada al barri del Castell Reial i fou fundada l'any 1301 per Jaume II de Mallorca, després d'haver venut als cònsols de la vila l'antic convent abandonat dels Frares de la Penitència, que era format per una església, un claustre i un cementeri. Les obres es començaren a la primeria del segle XIV i es degueren allargar durant gairebé tota la primera meitat d'aquest segle. A l'any

⁶⁰⁶ D. Sandron, « Chapelles palatines : succès d'un type architectural (XIIIe-XIVes.) », a *Un palais dans la ville. Volume 1. Le Palais des rois de Majorque à Perpignan*, Canet, Éditions Trabucaire, 2014, p. 255.

⁶⁰⁷ M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 116.

1338 el papa Benet XII erigí la parroquial en església col·legial i s'hi establí una comunitat religiosa formada per 24 canonges, que eren anomenats per un degà, 20 capellans i 8 clergues.⁶⁰⁸ Dos anys després, concretament dia de gener de 1340, el rei Jaume III de Mallorca signà una acta a Montpeller mitjançant la qual dotava a la col·legial de la Real, d'una renda formada per diversos delmes valorats en 951 lliures, 12 sols i 6 diners, a repartir entre el degà, els canonges i la resta de membres de la comunitat. A més a més, l'església col·legial també rebia donacions de particulars.

Pel que fa als aspectes formals de l'edifici, es tracta d'una església que presenta una planta rectangular d'una sola nau amb capelles entre els contraforts i absis poligonal de set costats. L'absis és més estret i més elevat que la nau i té volta de creueria amb finestrals ogivals oberts (Fig. 240).⁶⁰⁹ El temple està format per vuit trams i les capelles que són molt altes, només permeten l'obertura d'ulls de bou al seu damunt, talment com també passa a l'església conventual del Carme o a la parroquial de Sant Joan el Nou. Les capelles laterals tenen planta rectangular i estan cobertes de volta de creueria. Actualment, la nau també està coberta de volta de creueria, però aquesta volta és falsa, ja que fou feta de guix a la meitat del segle XIX, amagant així la coberta original formada per una enteixinat de fusta a dos vessants (Fig. 241). Al primer tram més a prop dels peus s'hi aixeca un cor que és aguantat per un arc rebaixat, a l'extrem del qual s'hi obren dos ulls de bou.⁶¹⁰ Al sisè tram del costat de l'evangeli hi ha l'orgue i per això la capella de sota és més baixa i està oberta a la nau per un arc rebaixat i coberta per una volta de creueria. Al setè tram del costat de l'epístola s'hi obri una capella fonda de planta ovalada, posterior a la construcció del temple. Dins cadascuna de les capelles s'hi obren finestrals ogivals i al mur dels peus, davall el cor s'hi situa el portal principal, damunt el qual hi ha un finestral acabat amb arc rodó i un petit rosetó damunt. El model arquitectònic emprat a la Real de Perpinyà recorda altres esglésies edificades uns anys abans també a Perpinyà: Sant Francesc (1243), Nostra Senyora del Carme (1264), o també a Mallorca: Sant Francesc de Palma (1281).⁶¹¹ Pel que fa a l'interior del temple,

⁶⁰⁸ L'any 1381 Nostra Senyora de la Real fou cedida a l'abat d'Espirà de l'Aglí i fou convertida en una abadia de religiosos agustins.

⁶⁰⁹ L'absis d'aquesta església constitueix una excepció envers totes les altres esglésies gòtiques rosselloneses, ja que tot i que l'absis és més estret que la nau del temple, a diferència dels altres, en aquest cas, l'absis és més alt que la nau i no més baix.

⁶¹⁰ Aquesta característica també es pot observar a l'església perpiyanesa del convent de Sant Domènec.

⁶¹¹ Aquests trets arquitectònics són comuns a les primeres esglésies gòtiques construïdes dins del domini dels Reis de Mallorca, reialme que restava obert a les influències provinents del sud de França, tant pel que fa a les arts com a la política: P. Ponsich, « Sainte-Marie La Réal. Église paroissiale des Rois de Majorque. Abbatale de 1381 à 1780 », a *Études Roussillonnaises*. Tome XVII, Canet en Roussillon, 1999, p. 29.

cal també destacar que al costat de l'evangeli i aferrat als contraforts de l'absis, s'hi edificà una sala que popularment és coneguda com a "sala del Concili".⁶¹² Aquest espai té una planta rectangular dividida en dos trams coberts per volta de creueria. De la volta en destaquen els nervis, la secció pentagonal dels quals fa que la construcció d'aquesta sala es pugui datar dins la primera meitat del segle XIV, i a més puguin esser comparats amb els nervis de l'església del Roser de Santanyí o al nervis de la capella de Sant Llorenç de la parroquial de Santa Creu de la ciutat de Mallorca, entre d'altres i ambdues construccions coetànies pel que fa a la data de construcció. De la mateixa manera, també cal observar les dues claus de volta, de disseny molt senzill, i en les quals s'hi representa el senyal reial de les quatre barres (Fig. 242). S'ha afirmat de manera equivocada, que aquests escuts tenen tres barres en lloc de quatre i que les tres barres eren el senyal reial que diferenciava la branca de la Casa Reial de Mallorca de la Casa Reial de Barcelona que en tenia quatre.⁶¹³

Pel que fa a l'exterior del temple, el portal major actual, de factura clàssica construït l'any 1623, en substituï un d'anterior datat del segle XIV i que estava situat sota un porxo que conformava l'entrada principal de l'església. Els historiadors estan d'acord a afirmar que tant el portal de la Real com el porxo foren desmuntats i reconstruïts a l'església parroquial de Sant Jaume. Per altra banda, el campanar fou reconstruït a partir de 1545, després de la seva destrucció l'any 1540. Es tracta d'una torre de planta quadrada que s'aixeca damunt la segona capella del costat de l'epístola i que està formada per tres cossos: l'inferior o planta baixa no té cap ornamentació i tan sols s'hi obre un portal d'arc de mig punt que altre temps comunicava amb el claustre. Al cos central o primer pis, hi ha quatre finestres, dos a cada costat, que són de forma ogival trilobulats amb decoració calada i que actualment resten cecs. A tercer tram o segon pis, s'hi situa el cos de campanes que queda obert a l'exterior mitjançant dues finestres coronelles per banda i que daten del segle XIV, ja que foren reaprofitades quan es reconstruí la torre (Fig. 243 i 244).

⁶¹² Entre els anys 1408 i 1409 es celebrà a l'església de la Real el Concili de Perpinyà. Aquest concili, que durà quasi bé un any, fou convocat pel papa Benet XIII amb la intenció d'acabar amb el Cisma d'Occident, tot i que fracassà: O. Bru, « L'església Nostra Senyora de La Real » a; *Découvertes et redécouverte du patrimoine Perpignanais/Descobertes i redescoberta del patrimoni Perpinyanenc*. [catalogue de l'exposition], Perpignan, Direction de la Culture de la Ville de Perpignan et Direction du Patrimoine et de l'Archéologie de la Ville de Perpignan, 2008, p.50.

⁶¹³ P. Ponsich, « Sainte-Marie La Réal. Église paroissiale des... », p. 33.

- Església parroquial de Sant Joan el Nou.

La tercera i darrera església parroquial aixecada a Perpinyà a l'època dels Reis de Mallorca fou començada uns vint anys després de Sant Mateu i la Real. Concretament, dia 27 d'abril de 1324 el rei Sanç I de Mallorca acompanyat del bisbe d'Elna Berenguer Batlle posaren les dues primeres pedres de la nova església parroquial de Sant Joan Baptista,⁶¹⁴ anomenada popularment “el Nou” i que quedaria situada al costat de la primitiva i primera parròquia de Perpinyà, Sant Joan “el Vell”. Aquest temple parroquial que fou erigit seu episcopal l'1 de setembre de l'any 1601, actualment forma part d'un conjunt arquitectònic monumental format per l'antiga església romànica de Sant Joan el Vell, el claustre-cementeri anomenat “Campo Santo”, i la capella d'aquest claustre dita “la Funerària”. Tenint en compte que l'església romànica fou consagrada l'any 1025 i que la capella la Funerària, dedicada a Sant Joan Evangelista, fou edificada entre 1383 i 1389, aquí ens interessa parlar sobretot de l'església gòtica de Sant Joan el Nou i del claustre-cementeri.

L'església de Sant Joan el Vell de Perpinyà ja tenia un cementeri que estava situat, com era costum a l'època, al voltant del temple. A més a més, des de l'any 1116 també s'hi havien edificat l'hospital del pobres de Sant Joan i el Castell Comtat. Tenint en compte el creixement demogràfic que havia sofert la ciutat a partir de la fundació del regne privatiu de Mallorca i de la creació de nous barris gràcies a la fundació de noves parròquies i convents, es féu necessari la construcció d'un nou cementeri per a la parròquia de Sant Joan, que fos més gran que l'existent. Pareix ésser que el bisbe d'Elna, Ramon Costa (1298-1310), fou qui recuperà el projecte de la construcció d'una nova església parroquial i que en començà les obres, no del nou temple, sinó del nou claustre-cementeri. Així doncs, aquest espai d'enterrament fou començat entre 1298 i 1300 i les obres d'edificació s'allargaren fins als voltants de 1330, tot i que el 18 de maig de 1344 està documentada la darrera deixa testamentària per l'obra del claustre.

⁶¹⁴ Les dues primeres pedres fundacionals del nou edifici parroquial es conserven encara a dia d'avui en forma de làpida, incrustades en dos pilars a banda i banda de l'interior de la nau, entre el tercer i el quart tram. La primera pedra fundacional resa: LAPIS PRIMUS QUEM ILLUSTRISSIMUS DOMINUS NOSTER SANCIUS REX MAIORICARUM POSUIT IN FUNDAMENTO ISTIUS ECCLESIAE V KAL MADII, ANNO DOMINI MCCCXXIII (Primera pedra que el nostre molt il·lustre Senyor Sanç, rei de Mallorca, ha posat en els fonaments d'aquesta església, el 5 de les calendes de maig, l'any del Senyor de 1324. Pel que fa a la segona pedra fundacional, diu el següent: LAPIS SECUNDUS QUEM REVERENDUS DOMINUS BERENGARIUS BAJULI GRATIA DEI ELNENSIS EPISCOPUS POSUIT IN FUNDAMENTO ISTIUS ECCLESIAE V KAL. MADII. ANNO DNI M CCC XXIII (Segona pedra que el Reverend Berenguer Batlle, per la gràcia de Déu, bisbe d'Elna, ha posat en els fonaments d'aquesta església, el 5 de les calendes de maig, l'any del Senyor de 1324).

Aquest claustre funerari era conegut a finals del segle XIII amb el nom de “Camp nou”. L'accés al recinte es feia per dues bandes diferents. Per una part, una porta que comunicava directament amb l'església era usada pels canonges de la col·legial i per altra, al mur oest s'hi obrien tres portals per on hi entrava la gent. D'aquests tres portals, actualment tan sols en queda un. El claustre de planta quasi bé quadrada estava format per quatre galeries porticades amb arcades ogivals lobulades i als murs de cada una d'aquestes galeries s'hi situen els nínxols d'enterrament, vint-i-dos als murs nord i oest i vint-i-quatre als murs sud i est. Els nínxols estan oberts mitjançant un arcada ogival amb dos escuts a banda i banda amb la representació de les armes de la família propietària de la tomba. Pel que fa a les galeries, no foren conservades, però sembla ser que foren construïdes en diferents etapes (Fig. 245). Altres claustres funeraris similars es trobaven també al convent de Sant Domènec i del Carme de Perpinyà, al convent de Sant Domènec de Cotlliure o al convent de Sant Francesc de Vilafranca de Conflent. A l'ombra d'aquests claustres hi tenien dret d'enterrament els membres de les famílies de la noblesa i de la burgesia. Així doncs, l'esquema arquitectural seguit en aquest tipus de claustres destaca per la construcció seriada d'un mateix tipus de nínxol que fa que quasi bé es pot parlar de producció seriada, estandarditzada i prefabricada.⁶¹⁵ Pel que fa a l'església de Sant Joan lo Nou, fou el bisbe Berenguer Batlle el que a partir de 1321 decidí dur a terme el projecte de la seva construcció. Per tant, s'ha afirmat que la construcció d'aquesta nova església parroquial fou la conseqüència directa de la reorganització de l'antiga cellera de Sant Joan el Vell.⁶¹⁶ Pel que fa a l'edificació de Sant Joan el Nou, pròpiament dit, les obres de construcció es realitzaren al llarg de diferents etapes entre els anys 1324 i 1509, per tant, tot i que començaren sota el govern de la dinastia mallorquina, per mor de diverses vicissituds, la construcció durà 185 anys.

La primera etapa de construcció de la nova parroquial va tenir lloc entre el 1324 i el 1344, època que es correspon amb els regnats dels reis de Mallorca Sanç I i Jaume III. Les obres de construcció començaren per la capçalera de l'edifici. Cal tenir en compte que el 4 de setembre de 1324, tan sols cinc mesos després de la posada de la primera pedra del temple, el rei Sanç I moria a la vila de Formiguera, al Capcir. El seu successor era l'infant Jaume, futur Jaume III, que en aquells moments només tenia nou anys. Per

⁶¹⁵ G. Mallet, « Le cloître funéraire Saint-Jean de Perpignan (Campo Santo) : une oeuvre gothique original », a *Études Roussillonnaises, Actes du colloque de Perpignan sur l'ensemble cathédrale Sainte-Jean Baptiste*, tome XIX, Canet en Roussillon, 2002, p. 56.

⁶¹⁶ L. Barrenechea, « L'architecture religieuse à Perpignan au temps »..., p. 57.

això, fins a la seva majoria d'edat, el regne va estar governat pel seu oncle, l'infant Felip en qualitat de regent, la qual cosa no agradà al rei d'Aragó, Jaume II. Malgrat aquestes vicissituds, sembla ser que les obres de Sant Joan el Nou no se'n ressentiren i la construcció continuà a bon ritme. L'any 1332 el bisbe Berenguer Batlle fou anomenat bisbe de Mallorca i deixà la plaça d'Elna al seu successor Guiu Terrena, qui el 15 de maig de 1333 renovà un decret del seu predecessor, mitjançant el qual es concedien indulgències a tota aquella gent que contribuís en les obres de la nova església parroquial. Tres anys després, el 4 de març de 1336, es produí una nova concessió d'indulgències amb la mateixa finalitat. Una altra data molt important a tenir en compte és la de 1340, en què la reina de Jerusalem i Sicília, Sança de Mallorca, féu una donació de 175 florins d'or per a la construcció d'una capella dedicada a Santa Maria. Aquesta capella constitueix l'absidiola del costat de l'epístola que s'obri al braç dret del transepte i que actualment es coneix amb el nom de capella de Nostra Senyora de la Magrana (Fig. 246).

Durant el pontificat del bisbe Pere Seguíer (1342-1346), les obres seguiren a bon ritme, però aquestes es veren interrompudes el 1344 després de la desfeta de la Corona de Mallorca.

Les obres realitzades durant aquesta primera etapa sota la dinastia de Mallorca, quedaren ben paleses en els murs de la parroquial, ja que com a material de construcció s'emprà el marbre de Baixàs, pedra caracteritzada per la seva tonalitat blavosa. És per això que encara a dia d'avui és fàcil identificar aquelles parts construïdes entre 1324 i 1344. Segons Marcel Durliat, si observam l'interior del temple, ens adonam que l'absis de la nau central fou aixecat fins al terç de l'elevació de les finestres, en canvi, de l'absidiola septentrional només se'n construïren uns quatre metres. Pel que fa a la construcció de l'absidiola meridional, es va veure beneficiada per la donació feta per la reina Sança i per això fou possible que gairebé es pogués finalitzar la seva edificació. De la mateixa manera, els braços nord i sud del transepte també mostren la utilització de la pedra de Baixàs fins a una altura aproximada d'uns cinc metres.⁶¹⁷

Tenint en compte doncs, totes aquestes obres, tot allò construït fins a l'any 1344, això és, els tres absis i el transepte, ens permet afirmar que el projecte inicial per a la nova església parroquial de Perpinyà, era el d'una església formada per una planta de tres

⁶¹⁷ M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 123.

naus amb capelles laterals situades entre els contraforts, amb transsepte i acabada amb tres absis poligonals, el major per a la nau central i les dues absidioles més petites per a cada una de les naus laterals. L'absis central té set costats, dels quals cinc estan oberts per grans finestral ogivals decorats amb traceries (Fig. 247). Pel que fa a les dues absidioles laterals, cadascuna de cinc costats, dels quals només el central està obert per un finestral ogival. Pel que fa a l'altura de les naus laterals, aquestes s'haurien aixecat fins a no deixar més espai que per l'obertura d'un ull de bou per poder il·luminar la nau central. El mateix sistema s'empraria a les naus laterals, amb l'obertura d'un ull de bou damunt les capelles laterals, aquestes directament il·luminades amb l'obertura de finestral ogivals. Per tant, si el projecte original d'església de tres naus s'hagués duit a terme, aquest temple hauria quedat inclòs dins el grup d'esglésies gòtiques meridionals amb planta de tres naus, caracteritzades per la poca diferència d'altura entre la nau central i les naus laterals, i seguint el model establert a la catedral de Barcelona o a l'església de Santa Maria del Mar, també a la ciutat comtal (Fig. 248 i 249).

Durant l'època del gòtic, a tots els territoris de la Corona d'Aragó s'optà per la construcció d'absis poligonals que de qualque manera substituïren els semicirculars d'època romànica. Normalment, aquests absis poligonals gòtics solen tenir, o bé set costats, o bé cinc, i estan coberts de volta de creueria, encara que n'hi ha alguns de nou.⁶¹⁸

La capçalera de Sant Joan de Perpinyà pertany al model que segons Arturo Zaragozá estaria format per diversos absis col·locats en bateria que s'obrin a un transsepte al qual li segueix l'església pròpiament dita, que pot ser d'una o de varies naus. L'origen d'aquest model de capçalera el podem trobar a les basíliques paleocristianes de Sant Pere del Vaticà o de Sant Pau Extramurs de Roma. Aquesta mateixa solució fou adoptada posteriorment, primer pels cistercencs i després pels dominics i els franciscans.⁶¹⁹ Alguns exemples que segueixen aquest model a la Corona d'Aragó són: al regne d'Aragó, la catedral de Sant Salvador de Saragossa, la catedral de Santa Maria d'Osca, l'església de Sant Miquel de Foces, també a Osca, o l'església de Santa Maria de Mora de Rubielos, a Terol. Al regne de València, l'església de Santa Maria de

⁶¹⁸ Tenen nou costats els absis de la catedral de Barcelona, Santa Maria del Mar i les catedrals de Girona i Tortosa, totes elles de tres naus amb girola.

⁶¹⁹ A. Zaragozá Catalán; J. Ibañez Fernández, « Hacia una historia de la arquitectura en la Corona de Aragón entre los siglos XIV y XV a partir de los testeros de los templos. Ábsides construidos, ábsides proyectados e ideales y ábsides sublimes » a; *Artigrama*, 29 (2014), p. 269.

Morella o l'església de Santa Caterina d'Alzira. Al Llenguadoc en destaca la catedral de Sant Miquel de Carcassona o l'església de Sant Vicenç de la mateixa ciutat. A Sardenya, l'església de Sant Francesc de Stampace de Càller (avui dia destruïda) i a Sicília, l'església de Sant Francesc de Messina.

Per altra banda, segons Laurent Barrenechea, en el projecte inicial de Sant Joan de Perpinyà, sorprèn la decisió de construir una capçalera formada per tres absis, rebutjant així la solució absidal d'un deambulatori amb capelles radials, solució per altra banda utilitzada en les catedrals aixecades als voltants de Perpinyà com són Narbona, Elna, Girona o Barcelona, i encara sorprèn més, tenint en compte la importància de l'edifici aixecat en el si de la capital del regne de Mallorca.⁶²⁰ Ara bé, a l'hora de qüestionar-nos quins foren els edificis que podrien haver influït en l'elecció d'una capçalera de tres absis per a la parroquial de Perpinyà, cal tenir en compte una sèrie d'exemples. Per una banda, no podem oblidar que aquest fou un model absidal molt usat a l'arquitectura romànica i l'exemple més proper a Sant Joan el Nou és l'anterior parroquial de Sant Joan el Vell, una església romànica conservada en l'actualitat i que està formada per tres naus acabades amb un absis semicircular cadascuna. A Catalunya, en primer lloc caldria destacar les catedrals de Lleida i de Tarragona, edificis romànics però que ja destaquen per l'ús de nombrosos elements arquitectònics propis del gòtic. En el cas de Lleida, una capçalera formada per cinc absis s'obrin directament a un transsepte al qual li segueixen tres naus. A la seu de Tarragona, que és una catedral també de tres naus, té una capçalera formada per tres absis, però en aquest cas s'obrin a un tram que està situat tot just abans del transsepte. Igulament, també es poden tenir en compte algunes esglésies gòtiques del Llenguadoc que tenen una planta de tres naus i estan acabades amb una capçalera triabsidal i que per proximitat podrien haver influït també en la planta de Perpinyà. Ens referim a la col·legiata de Sant Pau de Clarfont d'Erau (vers 1275), Sant Andreu de Montanhac (vers 1320) o la catedral de Sant Fulcrà de Lodeva (vers 1318). En canvi, en el Principat, l'únic exemple d'església de tres naus que presenta una capçalera triabsidal és la basílica de Santa Maria de Castelló d'Empúries (vers 1261), encara que l'absis central té la característica d'estar envoltat de capelles radials.

Després de l'any 1344 les obres de l'església de Sant Joan de Perpinyà quedaren interrompudes durant una llarga època i malgrat alguns bisbes tengueren la voluntat de continuar-les, no fou fins al pontificat del bisbe Jerôme d'Ochon (1410-1425) en què

⁶²⁰ L. Barrenechea, « L'architecture religieuse à Perpignan au temps... », p. 54.

s'encetà una nova etapa constructiva (Fig. 250). Fou durant aquesta etapa en la qual Guillem Sagrera fou anomenat mestre major de l'obra de Sant Joan.⁶²¹ Novament durant el pontificat del bisbe català Joan de Casanovas (1425-1431) es tornaren aturar les obres, les quals foren novament repeses amb el bisbe Galceran Albert (1431-1453), concretament l'any 1433 tal i com ens ho recordava una làpida, actualment destruïda, i que estava situada a la façana occidental del temple.⁶²² Fou durant aquesta represa de la construcció quan es canvià el primitiu projecte d'una església de tres naus per la d'una església d'una sola nau.⁶²³

A partir d'aquest moment s'optà doncs per la continuació de les obres de l'església amb la construcció d'un temple d'una sola nau amb capelles laterals obertes entre els contraforts i tota coberta de volta de creueria (Fig. 251). Sembla ser, segons Olivier Poisson, que Guillem Sagrera, que fou partidari de la gran nau construïda a Girona a partir de 1412, fou qui proposà al bisbe d'Elna el canvi de la planta de la parroquial de Perpinyà i d'aquesta manera, el prelat quedava satisfet tant pel que feia les necessitats econòmiques com per la simplicitat de l'obra.⁶²⁴ Així doncs, la volta de la primera tramada de la nau fou acabada l'any 1450, la segona abans de 1460, la tercera es finalitzà entre els anys 1461 i el 1467, el quart i el cinquè trams foren realitzats abans del 1477. Una vegada la construcció de la nau de l'església fou acabada, es prosseguiren les obres de cobriment de l'absis i del transsepte, treballs que es dugueren a terme entre 1490 i 1493, durant l'època francesa, i és per això mateix que les claus de volta de l'absis central mostren els emblemes esculpits del reis de França, Carles VIII i Anna de Bretanya. Finalment, la consagració del temple tengué lloc dia 16 de maig de 1509.

Pel que fa a les característiques formals, l'església parroquial de Sant Joan de Perpinyà té una planta rectangular d'una sola nau amb capelles situades entre els contraforts,

⁶²¹ Un document de l'església de Girona afirma que a l'any 1416 Guillem Sagrera era el mestre d'obres de Sant Joan: P. Ponsich, « La cathédrale Saint-Jean de Perpignan... », p. 145.

⁶²² « ANNO DOMINI MCCCCXXXIII, V IDUS MARTII RNS DNS GALCERANDUS EPS ELNEN CUM CLERO ISTIUS ECCLAE ET HONOR. CONSULES HUIUS VILLAE ECCIAM HANC SUB INVOCATIONE STI JOANNIS BASPTISTAE EDIFICARUNT » ; *En l'any del Senyor de 1433, el 5 de les ides de març el Reverend senyor Galceran, bisbe d'Elna, amb el clergat d'aquesta església i els honorables cònsols d'aquesta vila, edificaren aquesta església sota la invocació de Sant Joan Baptista*: P. Ponsich, « La cathédrale Saint-Jean de Perpignan... », p. 146.

⁶²³ *Una nota del registre de la confraria de Sant Blai escrita deu anys més tard, ens informa que, "el 8 de març de l'any 1433, el bisbe d'Elna Galceran, d'acord amb el clergat de Sant Joan, els cònsols i els prohoms de Perpinyà, canvià la forma de la dita església, i després d'haver beneït processionalment la primera pedra al peu de la carta els termes d'aquest que són, tan mateix, quasi contemporanis dels fets als que fan referència"*: P. Ponsich, « La cathédrale Saint-Jean... », p. 148.

⁶²⁴ O. Poisson, « La cathédrale de Perpignan et son "changement de forme" de 1433 » a, *Études Roussillonnaises, Actes du colloque de Perpignan sur l'ensemble cathédrale Saint -Jean-Baptiste*, tome XIX, Canet en Roussillon, 2002, p. 67.

concretament, vuit a cada costat. Totes les capelles són de planta quadrada i estan cobertes per una volta de creueria. A la sisena capella del costat de l'evangeli s'hi situa l'orgue, sota el qual s'hi obre un arc d'ansa paner que dona pas a la capella coneguda amb el nom de Nostra Dona dels Correchs, dins la qual s'hi situa el túmul funerari del rei Sanç I. La vuitena capella, a banda i banda és més alta que les altres. S'hi situen dues absidioles laterals de cinc panys i dues capelles obertes al transsepte. Els trams d'aquest transsepte estan coberts mitjançant una volta estrellada de quatre claus de volta i les capelles laterals que s'obrin a aquest transsepte es cobreixen amb volta estrellada de cinc claus. Damunt aquestes capelles laterals s'hi obre un ull de bou que salva la diferència d'alçada amb el transsepte. En canvi, a les altres capelles del temple s'hi obre un finestral ogival i per mor de la gran altura de les capelles, només fou possible obrir-hi ulls de bou, la qual cosa restà il·luminació natural a la nau del temple. L'elevació de la nau de Sant Joan ens recorda la de l'església conventual de Nostra Senyora del Carme, també a Perpinyà, però allà amb la diferència que la nau del temple fou coberta per un enteixinat de fusta i l'absis major té set costats sense capelles radials, però amb grans finestrals apuntats oberts i cobert de volta de creueria. La resta de la nau també és coberta de volta de creueria. En el mur dels peus, a banda i banda del portal, hi ha una capella-nínxol acabada per un arc ogival i damunt el portal, central en el mur, s'hi obre un finestral ogival. Una curiositat a tenir en compte és que com a resultat de l'adaptació d'aquelles parts construïdes en el primer projecte arquitectònic amb la nau pertanyent al segon projecte, el creuer és de planta trapezoïdal, per així adaptar-se a la diferent amplada entre l'absis i la nau.⁶²⁵

En el segle XIV, a Perpinyà només es va donà una funció conventual, la dels frares agustinians.

- Església i convent de Sant Agustí.

Els frares de Sant Agustí fundaren el seu primer cenobi l'any 1317, tot i que al llarg del temps s'establiren fins en tres llocs diferents. Marcel Durliat⁶²⁶ ens informa que aquest primer convent no fou edificat al centre de Perpinyà, sinó al Vernet i que la seva

⁶²⁵ Per tant, la nau única és més ampla que la nau central projectada des de l'absis inicialment, però no prou ampla, com si ho fou en el cas de Girona, com per acollir les tres naus projectades en un principi: es produeix així una anomalia per no dir una asimetria que es resol a través d'aquest trapezoïdal.

⁶²⁶ M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 91.

construcció fou autoritzada l'1 d'abril de 1317 i que el 15 de setembre de 1318 el bisbe d'Elna, Berenguer d'Argilaguers beneí l'emplaçament i concedí indulgències als benefactors de l'obra. La construcció d'un segon convent al barri de Notre Dame, més proper a la vila i situat entre l'actual carrer de Joan Payra i l'Espai Mediterrani, fou autoritzada pel papa Joan XXII el 17 de desembre de 1326, però l'església es pegà foc el 28 d'abril de 1425 i poc temps després, Carles V n'ordenà la seva destrucció per raons estratègiques. D'aquests dos primers cenobis no n'ha quedat cap traça arquitectònica. Finalment, els agustins ocuparen l'antic convent de Santa Magdalena, que era situat al centre de la vila, concretament a l'illa formada pels actuals carrers dels Agustins, de Santa Magdalena, Sant Mateu i Nou (abans Dom Brial) de Perpinyà. Sembla ser que durant els dos primers anys, les dues comunitats compartiren les instal·lacions monàstiques i que disposaven de dues esglésies, per una banda l'església de les monges, dedicada a Santa Magdalena i per l'altra, l'església dels Agustins, dedicada a Nostra Senyora de Gràcia. De tot aquest complex arquitectònic, tan sols ha quedat part del que fou el campanar, que per la forma de les restes arquitectòniques, s'observa que era de planta octogonal. A l'any 1544 les religioses de Santa Magdalena foren expulsades del convent i tot el cenobi restà en mans dels Agustins fins a la Revolució, durant la qual el monestir fou finalment destruït.

També pels volts de 1300 es té constància d'una església sufragània dedicada a Sant Guillem i situada al barri de Sant Joan.

- Església de Sant Guillem.

D'aquest temple n'hem trobat poca informació, tot i que la seva existència és manifestada per Gabriel Alomar en un mapa de Perpinyà, situant-la a l'actual carrer de l'Almirall Barrera, altre temps dit de Sant Guillem. En aquell lloc s'hi fundà un hospital, el qual passà a dependre d'aquesta església. Ja en el segle XV, els monjos del monestir Santa Maria de Vallbona, situat al terme d'Argelers, hi fundaren un priorat. Actualment cap edificació ha estat conservada.

Totes aquestes fundacions i l'establiment de la família reial mallorquina a la ciutat convertint-la així en capital de la Corona de Mallorca, féu que es donàs un important

creixement demogràfic i urbanístic durant tota la primera meitat del segle XIV i per això, a l'any 1325 Perpinyà ja tenia entre 15.000 i 20.000 habitants. A més de tota aquesta arquitectura religiosa, encara avui dia queden nombroses i importants mostres d'arquitectura gòtica civil: el palau dels reis de Mallorca; construït entre finals del segle XIII i principis del XIV; part de la murada mallorquina edificada entre 1277 i 1325; la Casa del Consolat, actual Ajuntament, datat de 1318; el Palau de les Corts, edificat el 1323 amb una magnífica sala gòtica datada de 1424; el Castellet de 1368; la Llotja de Mar, a partir de 1397; la Síquia Reial de principis del segle XIV, la Casa Júlia, un magnífic exemple d'arquitectura civil del segle XIV, l'Hospital dels Pobres de Sant Joan, destruït el 1889, però del que en destacava una magnífica sala gòtica del segle XIV, algunes cases del carrer dels Marxants, datades del segle XIV i que encara mostren la seva estructura de voladís aguantat per columnes acabades amb capitells esculpits; l'antic Hôtel d'Ortafà, probablement del segle XIV, mot destruïda i convertida en seu de la Prefectura del Departament dels Pirineus Orientals; la Casa del General o Diputació, de 1448 i l'Hôtel de Sinisterra, construït al segle XV.

La ruralia del Rosselló i la Cerdanya

Argelers

La vila d'Argelers apareix documentada per primera vegada en el *Liber Fendorum Maior* entre el anys 879 i 880. La seva trama urbana estava organitzada a partir d'un eix nord-sud que coincidia amb el camí que anava d'Elna a Cotlliure. Aquest carrer central era creuat de forma transversal per cinc carrers més. Al segle XIII la vila fou envoltada de muralles les quals tenien tres portes d'accés: la porta del Batlle, la porta d'Elna i la porta de Santa Maria i a més, el nucli urbà estava dividit en dues barriades, el barri de l'Arpa o vila vella i el barri del Marrasquer o la vila d'avall. Era a la vila vella on s'hi situaven el castell i l'església parroquial de Santa Maria del Prat.

- Església parroquial de Santa Maria del Prat.

Aquesta parròquia apareix ja documentada l'any 1178 amb el nom de *parrochia Sancte Marie de Prato*. De l'antic edifici romànic tan sols en queda una pica baptismal a l'interior de l'actual temple, ja que durant la primera meitat del segle XIV l'església fou totalment reconstruïda en l'estil propi d'aquella època: el gòtic. A més de l'església,

també s'aixecà una torre campanar de la qual se'n conserva un document datat del 7 de maig de 1341, mitjançant el qual els cònsols d'Argelers varen escriure al procurador del rei per demanar l'autorització d'utilitzar els guanys de la fleca de la vila per poder així construir el campanar.⁶²⁷ La importància d'aquest document recau en el fet que ens informa que al 1341 encara s'ha de construir el campanar, però dóna a entendre que l'edificació de l'església ja és acabada, si més no, molt avançada.

La parroquial d'Argelers és una església de planta rectangular d'una sola nau i de sis trams amb capelles laterals entre els contraforts en els cinc primers trams. La nau està coberta d'un enteixinat a dos vessants sustentat per arcs ogivals. En el primer tram als peus del temple, es veuen columnes adossades a l'arc apuntat que no tenen continuïtat cap a la coberta de la nau i a més a més, a banda i banda dels arcs torals de la nau, es veuen el començament de l'arrencada dels nervis d'una vola de creueria, però que resten interromputs, la qual cosa ens fa pensar que existí un projecte de cobrir l'església amb volta de creueria, però que finalment no es realitzà. Totes les capelles laterals estan obertes a la nau mitjançant arcs ogivals i tenen per coberta una volta de creueria. Del costat de l'epístola, la primera capella té un finestral ogival obert i la tercera un ull de bou amb l'estrella de David com a ornamentació. A la cinquena també s'hi obre un finestral ogival. Al costat de l'evangeli només hi ha capelles en els quatre primers trams, en el cinquè tram s'hi obre un nínxol ogival i sols les tres primeres capelles tenen finestrals ogivals oberts. La quarta capella té una coberta de canó apuntada. Damunt les capelles s'obren finestrals ogivals, dels quals els del costat de l'epístola són tots oberts, en canvi, els del costat de l'evangeli, concretament, el del cinquè tram resta cegat. En aquest mateix cinquè tram, al costat de l'evangeli i situat damunt un nínxol, hi ha una espècie de rosetó cegat amb una roda de campanes a l'interior. Al mur dels peus s'hi aixeca el cor amb el portal principal a sota i un finestral ogival a sobre. El darrer tram, el sisè, fa la funció de presbiteri. En aquest s'hi aixeca un gran retaule barroc i és l'únic tram de la nau que està cobert per una volta estrellada de cinc claus de volta (Fig. 252).

De l'exterior, en destaca la façana principal formada per un mur llis i sense ornamentació, acabada amb un frontó que marca els dos aiguavessos de la teulada de

⁶²⁷ "Al honrat Miquel Amarell. Fem vos saber, senyer, que nos altres hem estatz requestz per los prohoms d'Argilers que nos, per nom deyls, pregassem vos que volguessetz e consentissetz, que els deners del preu de l'ajuda del pa del dit loch fossen convertitz a la hobra del cluquer de la glesa del dit loch, per la gran necessitat que y es... Déu e de madona S. Maria e tota la cort celestial n'ayuatz bon merit. Dade ab Argilers... Perpenya Mera, Johan Gensana e Bernat Bonet, consols de la dita universitat, humils servidors vostres": J. Villanove, *Raconte- moi les rois de Mallorca*, tom II..., p. 385.

l'edifici. En destaca el portal d'arc rodó, damunt el qual s'hi obri un nínxol quadrat amb una imatge de la Marede Déu al seu interior al qual li segueix un finestral ogival, tot coronat per una petita espadanya situada al vèrtex de la teulada. Pel que fa al campanar, és una torre de planta quadrada dividida en tres cossos separats per línies d'imposta. El primer cos, molt més llarg que els dos darrers està format per un mur llis i al costat del sud s'hi obren dues espitlleres que donen llum a l'escala d'accés a la torre. Els dos cossos superiors formen el cos de campanes i tenen dos finestrals cadascun d'ells, acabats amb un arc lleugerament ogival per cada cara. Una altra línia d'imposta separa el cos de campanes del remat de la torre, el qual està format per merlets (Fig. 253).

A la vila d'Argelers, a més de l'església gòtica, han arribat fins ara algunes torres de la murada, que són atalussades i de planta quadrangular. Per altra banda, cap porta fou conservada.

Arles

L'actual vila d'Arles, al Vallespir, té el seu origen en la fundació de l'abadia benedictina de Santa Maria fundada poc després de l'any 778 per un monjo d'origen hispànic anomenat Castellà. Malgrat això, la primera abadia fou construïda en un indret diferent de l'actual i no fou fins a l'any 937 que fou establerta en el lloc actual. L'església abacial fou consagrada el 1046. Tot aquell complex abacial i el petit nucli urbà fou envoltat d'un mur que formà la cellera a partir de la qual s'anà formant la vila.

- Claustre del monestir de Santa Maria.

De l'època del govern reial mallorquí en destaca la construcció del claustre de Santa Maria a partir de 1261, que constitueix el primer claustre gòtic edificat en terres rosselloneses. Aquest claustre té una planta quadrada irregular i està format per galeries obertes mitjançant arcades ogivals que s'aguanten damunt columnes geminades.⁶²⁸ Els capitells presenten una decoració vegetal a base de fulles i tots ells són d'una factura molt similar. Pel que fa al sostre de les galeries, és d'enteixinat de fusta, ja que el tipus de les arcades no permetria sustentar una volta de pedra (Fig. 254). Segons Durliat, aquesta mateixa tipologia claustral es dona al segle XIII també a Catalunya (claustre del

⁶²⁸ La doble columna perpendicular a la galeria del claustre ja el trobam en el romànic del claustre del monestir de Ripoll, i el trobarem posteriorment a Santa Maria de Bellpuig de les Avellanès, a Sant Domènec de Girona i a Santa Maria de Benifassà, al País Valencià.

monestir de Sant Salvador de Breda) i a Occitània (claustre de la catedral de Nostra Senyora i de Sant Esteve de Frejús, Provença).⁶²⁹

Malgrat data del segle XV cal destacar igualment la magnífica sala capitular del monestir. Tot i això, d'època romànica destaca la que fou l'església parroquial dedicada a Sant Salvador, molt malmesa a dia d'avui, però que encara conserva la seva magnífica torre campanar.

A part d'aquests edificis religiosos i civils conservats en aquestes poblacions rossellones, també cal tenir en compte altres edificacions civils que daten de l'època dels reis de Mallorca i que s'han conservat en altres indrets dels comtats mallorquins nordpirinencs. A la serra de l'Albera, els monarques mallorquins desenvoluparen un sistema defensiu format per diferents torres de vigia de les quals en destaca la Torre de Madeloc, edificada a 640 m d'altura dins el terme municipal de Cotlliure i la Torre de la Maçana, aixecada a 753 m d'altura dins el terme municipal d'Argelers, ambdues construïdes al segle XIII sota el regnat de Jaume II de Mallorca, encara que apareixen documentades per primera vegada l'any 1340 i el 1356 respectivament. A més d'aquest sistema defensiu, també cal tenir en compte que un gran nombre de vilatges rossellonesos disposaven d'un recinte de muralles que envoltava les poblacions. A més dels que ja hem esmentat, també cal destacar les muralles de la vila de Paretstortes, construïdes a finals del segle XIII i començaments del XIV, les restes de les muralles de Vinçà, la construcció de les segones muralles de la vila de Tuïr a partir de 1287 per tal d'englobar els nous ravals sorgits a fora dels murs de la cellera original. A part d'aquest segon recinte fortificat, també hi apareix documentat la Leproseria el 1244, l'Hospital dels Pobres el 1279 i la Casa de l'Almoina abans de 1300. A Prats de Molló també s'edificà un recinte de muralles entre els anys 1330 i 1346. Finalment, cal destacar la construcció del Pont de Ceret o del Diable a l'any 1321 per assegurar d'aquesta manera la connexió entre el Rosselló i el Vallespir. Fou també durant la dominació mallorquina que la vila s'envoltà de muralles, concretament a finals del segle XIII, de les quals en queden dues portes d'entrada: la porta de França i la porta d'Espanya.

⁶²⁹ M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 231.

Baixàs

El poble de Baixàs fou documentat per primera vegada l'any 843 sota el nom de *Baixanum* i també *Baixanos*. Aquesta vila rossellonesa és una de les que millor ha conservat la cellera, a l'interior de la qual, hi havia un castrum datat de 1214 i l'església parroquial de Santa Maria.

- Església parroquial de Santa Maria.

L'actual temple fou començat a edificar al segle XIV substituïnt una antiga església romànica que s'havia construït a la segona meitat del segle XII i que alhora, n'havia substituït una altra d'anterior, preromànica, datada del segle X i dedicada a Sant Esteve. En un principi, el temple fou construït sense capelles laterals, encara que aquestes foren construïdes de manera esglaonada entre els segles XVI i XIX. Tanmateix, encara es possible veure les restes de l'antic absis del temple del segle XII al costat de l'actual portal d'entrada. Una vegada aquest nou temple gòtic fou construït, sembla que es respectà l'orientació de l'antic absis, tot i que al segle XVII es reorientà talment com ho està a dia d'avui. Al segle XIV, a més de l'església també s'aprofità l'estructura de l'antic campanar romànic per sobreelevar-lo.

Formalment parlant el temple parroquial de Santa Maria de Baixàs és una església de planta rectangular d'una sola nau amb capelles entre els contraforts (quatre capelles per banda) i cinc trams. Té una capçalera plana i el darrer tram, el de l'absis, està voltat de creueria i a més, no té capelles laterals. Els altres trams estan coberts per un enteixinat de fusta aguantant per arcs apuntats. Les capelles són de planta quadrada i estan cobertes de volta de creueria. Al costat de l'Evangeli, damunt les capelles s'hi obren petites finestres de diferent grandària i acabades amb arc mig punt. Aquestes finestres es troben al primer, segon i tercer tram. Al quart tram s'hi obre un ull de bou. El cinquè tram és cec. Al costat de l'epístola no hi ha finestral. El mur dels peus està obert per un arc d'ansa paner amb dos portals a banda i banda acabats per un arc rebaixat. Damunt l'arc d'ansa paner, al mur s'hi obre un gran finestral acabat per un arc rodó. L'arc d'ansa paner dóna pas a un espai rectangular de dos trams separats per un arc, també d'ansa paner i cobert per una volta de creueria. El portal d'entrada es troba un costat d'aquest espai. Al mur del fons s'hi obre una petita finestra en arc de mig punt (Fig. 255).

En temps de Sanç I de Mallorca, 1324, foren acabades les muralles de la població. A més del castrum, també existia un palau per al prebost que representava el capítol d'Elna. A més del primer recinte emmurallat format per la cellera, sembla que existí també unes segones muralles que envoltaven el primer engrandiment de la vila que tengué lloc una vegada format el nucli original de la vila. El tram urbà està disposat en base a dos carrers que es creuen formant una plaça central, a més de l'existència d'una altra via que seguia el traçat de part de la murada. Aquesta muralla tenia tres portals oberts: la porta de Narbona, la de Pàmies i la de Sant Josep. A part de l'església parroquial, d'època medieval s'han conservat alguns trossos de la segona murada i algunes torres circulars i d'altres semicirculars, així com quatre portals d'entrada.

Canet de Rosselló

La vila de Canet es va formar a partir del seu castell i la primera vegada que s'esmenta en la documentació és a l'any 1017 que apareix citada com Villa Kanedo. Tot i aquesta denominació, n'existeixen d'altres: Canetum el 1052, Catellum de Caned el 1050, Canned el 1075 i Caned el 1118. Fou dins el recinte del castell que s'aixecà la primera església parroquial de la població, coneguda amb el nom de Sant Martí del Castell i documentada per primera vegada l'any 1075. De l'època dels reis de Mallorca data la creació del vescomtat de Canet, fundat el 1322 pel rei Sanç I. El traçat urbà de la població que es formà fora de les muralles del castell té una trama viària irregular i l'actual església parroquial de Sant Jaume es troba a l'altre extrem de la vila. La primitiva església de Sant Jaume, mencionada per primera vegada el 1241, era la capella de l'hospital de la vila, ja que fins llavors, la seu parroquial es trobava a l'església de Sant Martí del Castell. Per raons estratègiques i defensives, una vegada conquerit el Rosselló, el mateix any de 1343 el rei Pere el Cerimoniós manà destruir aquella capella romànica i tres anys més tard s'inicià la construcció d'una nova església que a partir d'aquell moment es convertiria en parròquia substituïnt així l'església del castell. El nou temple fou construït entre 1346 i 1408, després que el rei Pere IV fés una donació de 17.000 sous per a començar les obres, però una segona campanya d'obres es dugué a terme al segle XVII durant la qual es construïren dues capelles més i la façana fou restaurada a l'any 1892. A la tramada més a prop dels peus del temple s'hi situa el cor de l'església que és aguantat per un arc rebaixat.

- Església parroquial de Sant Jaume.

Pel que fa als trets formals de l'edifici, es tracta d'una església gòtica meridional amb una planta rectangular d'una sola nau de quatre trams amb capelles laterals i un absis poligonal de cinc costats, l'axial més ample que els altres, sense capelles radials i amb finestral ogival obert a la seva part superior. Aquest absis és més estret i més baix que la resta de la nau, però en aquesta església, el tram més proper al presbiteri té els seus murs laterals construïts en diagonal, formant un trapezi, per tal de connectar l'amplitud de nau de l'església amb la de l'absis, talment com passa a la parroquial de Sant Joan el Nou de Perpinyà. La nau està coberta per un enteixinat de fusta a dos vessants que s'aguanta mitjançant arcs apuntats de diafragma, a excepció de l'absis que està cobert per una volta de pedra de creueria tancada per una clau esculpida amb la representació de Sant Jaume, titular de l'església. Al segle XVII damunt els arcs ogivals de les capelles laterals del tercer i quart tram s'hi obriren galeries mitjançant arcs de mig punt (Fig. 256). El campanar, construït també al segle XIV, se situa a darrera el presbiteri i està format per una planta quadrada dividida en quatre pisos mitjançant línies d'imposta. A cada un dels pisos, a excepció de l'inferior, s'hi obren diversos finestral, la major part dels quals romanen cegats. Finalment, en el tram dels peus s'hi aixeca el cor, que s'aguanta damunt un arc rebaixat. El campanar és acabat per un remat d'època moderna que consisteix en quatre torretes a cada angle de la torre. La façana principal del temple està formada per un mur llis del que en destaquen el portal d'entrada, centrat i format per un arc de mig punt i a sobre tres finestral el central més gros que els demás i acabat amb un arc ogival. Els altres dos són acabats amb arcs de mig punt i damunt s'hi obren dos petits ulls de bou. En el vèrtex de la façana s'hi aixeca una espadanya (Fig. 257).

En època medieval la vila de Canet, a més del castell, fou també envoltada d'una muralla que comptava amb tres portes d'accés i catorze torres. D'aquesta fortificació se n'han conservat tan sols dues torres i un tros de mur. La muralla discorria aproximadament pels actuals carrers de la Verge, del Molí, de la Bàscula, per l'avinguda de Santa Maria i pel carrer del Rec.

Cotlliure

L'actual petita ciutat de Cotlliure té el seu origen històric en una ciutat existent ja des del segle VI a.C. que era anomenada *Castrum Cacucoliberi* i que està documentada per primera vegada l'any 673 d.C. Ja en època medieval, Cotlliure estava constituïda per dos nuclis urbans diferenciats: la Vila, on es trobava el port d'Amunt, i el Raval amb el port d'Avall. Tant els reis d'Aragó com també els de Mallorca tengueren gran cura dels dos ports de la vila i també de les fortificacions. No de bades, durant l'època mallorquina, Cotlliure era el port principal del Rosselló i la ciutat més important del comtat després de Perpinyà. Era a l'interior del recinte fortificat que formava el barri de la Vila Vella, a l'esquerra del port d'Amunt, on s'havia construït en un principi la primitiva església parroquial de Santa Maria, documentada des de 1203, però per raons estratègiques, el mariscal francès Vauban destruï l'església i gran part d'aquesta barriada a més de gran part les antigues muralles a l'any 1672. El primitiu temple parroquial fou substituït per l'actual parròquia de Nostra Senyora dels Àngels, construïda entre 1684 i 1691 al port d'Amunt, al costat del far medieval datat del segle XIII i que al seu origen era un torre de defensa de les primitives muralles. De l'època mallorquina en destaca el Castell Reial, que tot i que havia esta construït a l'any 673, foren els reis de Mallorca els qui a partir de 1276 li donaren l'aspecte actual, ja que el convertiren en la seva residència reial d'estiu al Rosselló.

- Capella de Santa Magdalena del Castell Reial.

A l'interior del Castell Reial hi havia una capella palatina que tenint en compte el que ens diu Marcel Durliat, estava dedicada a Santa Magdalena i fou edificada probablement a principis del segle XIII, durant el regnat de Pere II el Catòlic i Maria de Montpeller. Aquesta capella, de la qual no en tenim cap descripció, sabem que fou destruïda l'any 1345 i que posteriorment, fou substituïda per una nova església.⁶³⁰

A l'any 1290 els dominics fundaren un convent al Raval de la vila i hi construïren una església i un convent articulat a partir d'un claustre. Tenint en compte que Cotlliure era la població més important després de la capital rossellonesa, no ens ha d'estranyar que els frares predicadors tenguessin interessos en fundar un convent del seu orde en aquella vila. A més a més, el seu port era la principal entrada i sortida de mercaderies del

⁶³⁰ M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 213.

Rosselló i la principal connexió amb les rutes més importants de la mediterrània. Així doncs, el port de Cotlliure era el port de Perpinyà. La construcció del convent fou possible gràcies als nombrosos llegats testamentaris de la noblesa, als enterrements duits a terme a l'església i al claustre i també als rèdits que els frares rebien procedents dels diversos forns de la vila. Tant l'església com el claustre foren edificats tot just després de la fundació conventual, això és a finals del segle XIII i, per tant, la decoració escultòrica d'aquests dos edificis es pot datar d'aquesta mateixa època. Pareix ésser que durant el segle XV el convent va patir diverses inundacions, entre les quals destaquen les de l'any 1421 i les del 1457. De fet, després d'aquesta darrera, els treballs de reconstrucció foren tan importants que fou necessari tornar a consagrar l'església. Diversos documents datats dels segles XVI, XVII i XVIII posen de manifest que fou necessari realitzar vàries reparacions. Tanmateix, abans de la Revolució Francesa, l'estat en què es trobava l'església era quasi bé de ruina total.

- Església i convent de Sant Domènec.

De l'antic cenobi de frares predicadors de Cotlliure, actualment se'n conserva l'església conventual i part del claustre. Pel que fa a l'església és un temple de planta rectangular d'una sola nau de set trams acabat per una capçalera plana i cobert per un enteixinat de fusta aguantat per arcs ogivals. Al mur de l'absis hi ha un arc apuntat paredat més estret que els altres que podria indicar que fou un antic absis a dia d'avui desaparegut, però tanmateix no se sap si fou només un projecte que mai es realitzà o si es tracta de les restes d'un absis destruït. Malgrat tot, si qualche vegada l'absis existí, molt probablement tengué una planta poligonal de cinc costats i fou cobert de volta de pedra de creueria (Fig. 258). Actualment la nau de l'església està dividida en dos pisos i no es poden veure els acabaments dels arcs ogivals. Per mor de que l'església és propietat d'un celler, al pis superior s'hi poden observar les grans botes on es guarda el vi, alhora que també serveix de magatzem. En cas que l'església no hagués tingut un absis, el darrer tram faria les funcions de presbiteri de l'església. Al quart i al sisè tram del costat de l'evangeli hi ha un finestral acabat en arc rodó. Al costat de l'epístola s'obren finestrels iguals al cinquè i sisè tram. A la planta baixa, al costat de l'epístola hi ha tres dependències que foren tres capelles de planta quadrada, dues voltades de creueria i una amb una volta de canó, però que originalment fou voltada de creueria. Aquestes capelles es corresponen amb el segon, tercer i quart tram de l'església. Del costat de l'evangeli també hi ha dues capelles més voltades de creueria de les quals en destaquen els

capitells amb decoració vegetal i els culs de llàntia ornamentats amb carasses. Aquestes dues capelles es corresponen amb el tercer i quart tram. A cadascuna de totes aquestes capelles s'hi obre un finestral acabat amb arc rodó. Aquestes capelles eren, o bé privades, o bé pertanyien a diverses confraries.⁶³¹ El fet que l'església no tengui totes les capelles laterals construïdes demostra com aquestes s'anaven edificant a mesura que eren demandades pel promotor corresponent (Fig. 259).

Fent ara referència a l'exterior, la façana principal està formada per un parament llis en el qual s'hi obre un portal apuntat datat del segle XIV, una finestra d'arc rodó a damunt i al vèrtex s'hi aixeca una petita espadanya. Al costat dret del portal s'hi obren dos nínxols apuntats semblants als quals hi ha als claustres de Sant Joan el Nou o als del convent de Sant Francesc de Perpinyà. Aquests nínxols tenien una funció d'enterrament i encara conserven els escuts de les famílies nobles a les que pertanyien (Fig. 260). La façana lateral dreta, allà on hi havia el claustre, no es pot veure a causa que s'hi ha edificat, però s'hi obri un portal datat del segle XV que donava accés al claustre des de l'interior del temple. Pel que fa a la façana lateral esquerra està formada per contraforts i s'hi veuen les capelles en els tercer i quart trams. Al cinquè tram s'hi aixeca el campanar i al setè també hi ha una capella. El campanar, que fou construït aferrat a la façana lateral est, va caure el 1590 i fou reconstruït al segle XVII en estil barroc, encara que de la torre original se'n conserva la part inferior. A la façana de l'absis s'hi veu un arc rodó i una finestra al damunt. L'arc no es correspon ni en amplada ni en forma amb l'arc paretat que hem vist a l'interior del temple.

Tot i que quan es construï el cenobi el claustre s'aixecà al costat dret de l'església, l'antic claustre dels Dominics de Cotlliure es va perdre i, actualment, tan sols se'n conserva una petita part reconstruïda al jardí del Museu d'Art Modern de la vila. Sembla ser que l'edifici claustral fou construït en dues estapes diferents. En una primera campanaya d'obres, entre 1290 i 1300, es construï la galeria occidental i durant una segona campanaya duita a terme al llarg del segle XIV, es construï la resta. Tot i això, en conjunt la unitat d'estil i de forma fou total. A l'any 1791, part de les arcades dels claustre ja havien estat destruïdes. El 1814, tot i que encara es podia reconèixer perfectament la seva situació, tan sols es conservava una única galeria, la del costat del temple. A l'any 1927 dues arcades, algunes columnes i alguns capitells foren venuts als Estats Units. La galeria que restava de l'antic claustre fou comprada el 1938 i instal·lada

⁶³¹ En aquella època, a Cotlliure hi ha documentades tres confreries: la de Sant Pere, la de Sant Eloi i la del Roser.

en uns jardins privats d'Anglet (Pirineus Atlàntics). Finalment, a l'any 1998, la vila de Cotlliure va adquirir aquestes restes i les reconstruí, com ja hem esmentat abans, al jardí del Museu d'Art Contemporani de la ciutat. Aquest fragment està format per onze arcades ogivals polilobulades que s'aguanten mitjançant columnes geminades alternant parells de fust rodó i altres d'octogonal, acabades per capitells decorats amb motius zoomorfes i vegetals. Entre altres motius decoratius, hi destaquen fulles de parra, pàmpols de raïm, bestiar divers, fulles d'acant, el Sant Anyell, sirenes de dues coes i moneies, decoració que agafa com a referent el repertori ornamental romànic. Tot i això, la tipologia arquitectònica del claustre recorda també els claustres dels predicadors de Girona i de Perpinyà, fórmula emprada a finals del segle XIII i principis del XIV, tot i que amb algunes variacions (Fig. 261).⁶³²

Elna

L'actual ciutat d'Elna era coneguda a l'època romana amb el nom d'*Illiberis*, però no fou fins al segle VI en què s'hi fundà la seu episcopal rossellonesa i el primer bisbe hi fou nomenat l'any 571.

Els comtats del Rosselló i la Cerdanya pertanyien a dos bisbats diferents. El Rosselló tenia la seva seu episcopal a la ciutat d'Elna, bisbat que havia estat fundat l'any 571, i allà es trobava la catedral dedicada a Santa Eulàlia i Santa Júlia. En canvi, el comtat de la Cerdanya pertanyia al bisbat de la Seu d'Urgell, que ja estava fundat al segle VI. Amb el Tractat dels Pirineus de l'any 1659, la meitat de la Cerdanya passà a formar part del Regne de França, i alhora fou transferida al novell bisbat de Perpinyà, que havia estat creat el 1601.

Així doncs, durant l'època del regne privatiu de Mallorca, era la catedral d'Elna la seu episcopal i el lloc on residien els bisbes. De la primera catedral consagrada l'any 916 pel bisbe Elmerald no en quedà cap vestigi. L'actual edifici catedralici degué ser començat devers l'any 1042 en estil romànic, però al llarg dels segles XIII, XIV i XV quan sofrí diverses ampliacions i, fins i tot, hi hagué un projecte de reconstrucció de la catedral en estil gòtic que finalment no es produí. Són aquestes construccions gòtiques les que aquí interessarà destacar.

⁶³² M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 231.

- Catedral de Santa Eulàlia i Santa Júlia.

Durant l'època de dominació mallorquina del Rosselló, l'única església catedral del comtat era la catedral de Santa Eulàlia i Santa Júlia d'Elna. L'edifici romànic fou ampliat amb diverses construccions gòtiques que es realitzaren entre els segles XIII i XV. Una de les primeres modificacions consistí en l'obertura de sis capelles laterals situades entre els contraforts de la nau lateral sud. La primera capella més apropada del presbiteri fou construïda al segle XIII, la segona i la tercera daten ja del segle XIV i finalment, les tres capelles restants foren aixecades durant el segle XV. Aquestes capelles s'obren a la nau lateral mitjançant arcs ogivals, són de planta rectangular cobertes de volta de creueria amb un finestral ogival obert (Fig. 262). La capella datada del segle XII és més baixa i en lloc d'un finestral té un ull de bou, a més a més, forma part de l'absidiola romànica. A la quarta capella s'hi obre el portal lateral i als peus de la catedral s'hi situa el cor amb l'orgue i el sotacor està format per dos trams de volta de creueria sustentada per dos arcs ogivals. El portal principal d'entrada també és obra del segle XIII. Està format per un arc de mig punt amb llinda i apareix completament nuu de decoració. Aquesta catedral fou fortificada i els merlets que se situen a la part superior de la façana principal foren construïts al segle XIV, ben igual que la torre campanar sud, que destaca per ser més prima que la nord i per estar feta de maons.

És important també destacar el claustre i sobretot la construcció d'aquest, les obres del qual sembla que començaren al segle XII (entre 1174 i 1186) i que s'allargaren fins al segle XIV (1340). El claustre que és de planta quadrada irregular, està format per quatre galeries, que tot i esser construïdes en èpoques diferents, estan compostes per quatre tramades marcades per tres pilars intermedis i dos d'angles entre els quals se situen dues columnes adossades. A sobre, es recolzen arcs de mig punt, fins i tot en les galeries construïdes en el decurs dels segles XIII i XIV, la qual cosa aconsegueix que el pati destaqui per conservar l'estil romànic inicial i per la seva gran unitat d'estil.⁶³³ De les quatre galeries, és la del migdia sembla ser la més antiga, ja que l'estil dels capitells és totalment romànic. Una vegada acabada la construcció d'aquesta primera galeria, les obres es paralitzaren per espai d'uns cinquanta anys, però gràcies a les almoines rebudes els anys 1237 i 1240, es pogué continuar amb l'edificació de les galeries occidental i septentrional. A l'any 1285 el claustre sofrí una destrucció parcial que fou perpetrada per les tropes franceses de Felip l'Ardit. La darrera galeria fou finalitzada l'any 1340,

⁶³³ A. Pladevall i Font (dir.), *Catalunya Romànica. El Rosselló...*, p. 204.

durant el pontificat del bisbe Guiu de Terrena, qui també s'encarregà de fer reconstruir aquelles parts que havien estat destruïdes en l'atac de l'any 1285. Gràcies a algunes restes conservades, sabem que durant la primera meitat del segle XIV també es construí un pis damunt les galeries existents, però que fou destruït el 1827. A part de l'estil gòtic present en l'escultura d'aquells capitells pertanyents a les galeries edificades durant els segles XIII i XIV, també queda palès en el cobriment de cadascuna d'aquestes, però a més, les voltes de creueria de les galeries oest i nord daten del segle XIII, en canvi les de les galeries est i sud foren construïdes en el segle XIV. La diferència d'estil es pot observar en les nervadures: les més antigues estan recolzades sobre mènsules encastades al mur, mentre que els nervis més moderns ho fan de forma directa, sense la necessitat de mènsules. Igualment, s'observa la mateixa diferència d'època en la factura de les claus de volta (Fig. 263).

La darrera intervenció gòtica duita a terme a la catedral d'Elna fou l'inici del projecte de construcció d'un absis radial que es pretenia acoblar a l'antiga catedral romànica. A principis del segle XIV el capítol episcopal d'Elna contemplà la possibilitat d'ampliar l'edifici catedralici mitjançant la construcció d'una capçalera gòtica formada per una girola i capelles radials, seguint els models plantejats a Barcelona i a Girona. Sembla que fou el bisbe Raimon, a l'any 1311, qui donà el vist i plau al nou projecte d'engrandiment. Entre aquest any i el 1336, els diferents bisbes es dedicaren a la recaptació d'almoines per poder tirar endavant la nova capçalera, però val a dir que la decisió presa a partir de 1317 de construir la nova església parroquial de Sant Joan de Perpinyà, jugà un paper negatiu en el desenvolupament de les obres d'Elna, obres que per altra banda mai foren acabades i el projecte fou inacabat. Segons Marcel Durliat⁶³⁴, aquestes obres foren realitzades a través de dues etapes diferents. Els murs de la capçalera, amb una altura que no superà els deu metres, mostren com foren emprats dos tipus de pedra, un per a la part inferior i un altre per a la part superior (Fig. 264). Així doncs, segons se'n desprèn de la lectura de Durliat, la primera etapa s'hauria duit a terme durant l'època mallorquina, en canvi, la segona etapa hauria tengut lloc ja en el segle XV, després de decidir-se el seguiment de la construcció entre finals del segle XIV i principis del XV.⁶³⁵ Per la seva banda, segons l'opinió de Pere Ponsich,⁶³⁶ les

⁶³⁴ M. Durliat, *L'art en el Regne...*, p. 120.

⁶³⁵ APO, G9; "13 d'octubre de 1402, butlla de Benet XIII, confirmant a petició del bisbe Bartomeu Peyró, l'estatut sinodal de Ramon de les Escales, en data del 17 de maig de 1380, que reprenia les decisions del bisbe Ramon, de 1311, en vistes a acabar els treballs ja començats... donec opus eidem necessarium, quod tunc in ipsa erat inceptum, foret consumatum optatumque firem haberet..."

obres de la capçalera gòtica d'Elna hauria estat començada entre 1380 i 1400, per tant, se'ns dona a entendre que durant la primera meitat del segle XIV els treballs de construcció no haurien estat iniciats, sinó que el capítol catedralici es dedicà a cercar els mitjans econòmics per a l'edificació del nou absis. Formalment parlant, l'obra projectada havia de ser una capçalera amb girola, envoltada de capelles radials de cinc panys situades entre els contraforts i tot cobert per una volta de creueria (Fig. 265).

El nucli de població anà creixent als peus de la catedral i a l'època medieval la ciutat era dividida en dos grans barris: la Vila Alta, que constituïa el centre de poder religiós i civil de la ciutat i la Vila Baixa, que constituïa un barri més aviat residencial. Ambdós barris eren closos per un recinte de muralles. A més de la catedral, a la Vila Alta també hi havia el palau episcopal, destruït a l'època de Napoleó III, un castell dels que encara se'n poden observar algunes runes, l'ajuntament de la ciutat, l'hospital i algunes esglésies més que, o bé no han estat conservades, o bé han estat reutilitzades: Santa Caterina del Palau, Santa Maria de Bell-lloc, Sant Esteve, darrera l'absis de la catedral, la capella de Sant Jordi de l'Hospital, Sant Llàtzer i Sant Llorenç, avui dia seu del Museu Arqueològic i situada dins les dependències del claustre de la seu. Aquesta barriada està connectada amb la Vila de Baix mitjançant la porta Balaguer que és una de les poques restes que s'han conservat de l'antiga muralla, a més d'algunes torres i algun llenç del mur i la porta de Perpinyà i la dels Tres Portalets. A la Vila Baixa hi havia dues esglésies més, la de Sant Pere i la de Sant Jaume. Ambdues barriades destaquen pel seu traçat urbà irregular, encara que la Vila de Baix estava organitzada a partir d'un eix nord-sud, que anava des de la porta de Cotlliure fins a la porta de Perpinyà, i que altre temps degué estar creuat per un eix est-oest, que arribaria al Portal Mitjà per a connectar així amb la Vila Alta. Les fortificacions d'Elna foren construïdes durant el segle XIII i XIV.

Juny de 1406, "lletres citatòries de Joan, bisbe de Sabina, dit el cardenal d'Auch, delegat de Benet XIII, a la requesta del fabriquer i del capítol d'Elna, contra la comunitat i obra de Sant Joan de Perpinyà per a exigir pagament del que devien a la fàbrica d'Elna": M. Durliat, L'art en el Regne..., p. 120.

⁶³⁶ P. Ponsich, « El Rossello », a Catalunya Romànica, tom XIV, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1993, p. 202.

Illa

El topònim d'Illa apareix documentat per primera vegada l'any 844 com *ad Yla*. L'actual centre històric de la vila anà creixent en tres tongades i tres moments diferents que es corresponen en cada un dels tres recintes de muralla. La primera muralla dataria de l'any 1117 i englobaria el primitiu nucli de la vila format per la cellera esmentada ja el 1076, a l'interior del qual s'hi situava un castell que fou dels Vescomtes d'Illa a partir de la creació del Vescomtat creat el 1314 pel rei Sanç I de Mallorca, i l'església de Sant Esteve del Predeguet, que en un primer moment fou la capella del castell i amb el temps va esdevenir la parroquial de la vila. Actualment encara queden algunes restes d'aquesta primera fortificació, tot i que si observam el plànol, veiem com el primer mur discorria pels actuals carrers de la Neu, de l'Església i de la Font. La segona muralla fou edificada devers el 1280 ja que el nucli urbà havia crescut cap al nord, el sud i a l'est de la cellera. Sembla ser que d'aquesta segona murada no se'n conserva cap vestigi, però també és possible deduir quin era el seu recorregut: carrer de les Fàbriques, dels Enamorats, de la Pescateria, Major, de l'Hospital i de Marceau. Malgrat aquesta segona muralla, la vila anà creixent i es formaren nous arravals que al segle XIV quedaren inclosos dins una tercera muralla. Aquest tercer recinte fou bastit durant l'època mallorquina, entre 1276 i 1344 i d'ells sí que se'n conserven bastants restes de llenços de muralla així com també el portal de la Font de la Vila, el portal del Paraire i el portal del Comte. Aquest tercer recinte discorria pels actuals carrers de: bulevard Jean Bourrat, del 8 de maig de 1945, de la Muralla, l'avinguda Pasteur i el carrer de Flanklin i a més d'aquestes tres portes, en tenia cinc més: el portal de l'Hospici, el portal Nou, el portal de la Creu, el portal del Molí i el portal d'Assalt.

- Església i hospital de Sant Jaume. L'Hospici d'Illa.

A l'any 1236, i sota el regnat de Jaume I d'Aragó, quan es fundà un hospital a la vila d'Illa. L'hospital estava format per dos edificis, un era l'església i l'altre, l'hospital pròpiament dit, lloc on s'assistia als malats i als pobres de la vila, però també als peregrins del Camí de Sant Jaume. Aquesta institució estava dedicada a Sant Jaume i es té constància de diverses deixes testamentàries d'època medieval, que permetien el seu funcionament. Entre d'altres en destaquen les deixes de Maria d'Illa a l'any 1245 i la d'Ava de Fenollet el 1266. L'edifici medieval subsistí fins que al segle XVII es construí l'actual, d'estil barroc.

Paçà

La vila de Paçà s'ementa per primer cop a l'any 801, però no fou fins a l'any 1090 quan es fundà el monestir dedicat a Santa Maria del Camp situat al nord-est del terme municipal. A banda del claustre construït al segle XIV, també en destaca la façana del monestir del segle XIII en la qual hi destaquen el portal forà d'arc de mig punt i diverses finestres geminades pròpies del gòtic.

- Claustre del monestir de Santa Maria.

Aquest és l'únic edifici conventual que es troba a terres del Rosselló construït al segle XIV i que ha arribat ben conservat fins a l'actualitat. El claustre de Santa Maria del Camp, situat dins el terme municipi de Paçà, a prop del poble de Vilamulaca. El monestir fou fundat a l'any 1090 per Pere Rigau, qui ja a l'any 1060 havia fundat el monestir de Santa Maria de Vilabertran a l'Alt Empordà. A l'any 1116 s'hi instal·là una comunitat de canonges agustins. El priorat es va mantenir fins que a l'any 1786 s'annexionà a la comunitat de Sant Mateu de Perpinyà. Finalment, fou abandonat al segle XVIII i el rei Lluís XVI de França el vengué a la família Jaubert de la vila de Paçà. Fou la comunitat canònica dels agustins els qui començaren la construcció del claustre gòtic que fou acabat el 1307 i que encara perviu a dia d'avui. Aquest claustre monacal, que possiblement en substituï un d'anterior, és de planta quadrada de set arcs polilobulats a cada costat, que s'aguanten mitjançant columnes de fust rodó o octogonal i que són aguantats per capitells geomètrics. El corredors estan coberts per un sostre de fusta a un vessant amb un mig arc de pedra als cantons. Les galeries i les arcuacions són semblants a les dels claustres del convent de Sant Domènec de Cotlliure o de Girona, però en el cas que ens ocupa, les arcuacions s'aguanten amb una sola columna, no amb columnes geminades com en els altres dos casos. Pel que fa al basaments de les columnes així com als capitells, en el cas del Monestir del Camp, són geomètrics i, per tant, totalment diferents als dos altres claustres suara esmentats. En alguns dels seus murs, sota les galeries, hi ha osseres que són cobertes de làpides sepulcral. Entre d'altres, destaca la de Bertrand de Villelongue, que fou escrit en lletres minúscules i en un llatí popular difícil d'entendre (Fig. 266).

Vilafranca de Conflent

Vilafranca de Conflent fou fundada l'any 1090 per Guillem Ramon I, comte de Cerdanya i apareix esmentada sota els noms de *Villae Liberae* i *Ville Franche*. Ja des d'un primer moment de la formació de la vila s'envoltà de muralles, malgrat les restes de les fortificacions d'aquesta primera època són molt minses. La part més antiga d'aquestes murades que ha estat conservada es troba al costat oriental i està formada per un portal situat a un extrem del carrer de Sant Joan. Malgrat tot, aquest portal fou reemplaçat l'any 1783 per l'actual portal de França. A més, les fortificacions actuals són el fruit d'una reconstrucció duta a terme per Vauban entre 1669 i 1687. La trama urbanística de la vila destaca per la forma ortogonal dels seus carrers. Una vegada fundada la vila començà la construcció de la seva església parroquial dedicada a Sant Jaume, essent acabada al segle XII, tot i que durant els segles XIII i XIV sofrí diverses ampliacions i reformes.

- Església parroquial de Sant Jaume.

A Vilafranca de Conflent, la primera notícia que tenim sobre l'existència de l'església parroquial de Sant Jaume és de l'any 1090 o 1091 a la carta de fundació del poble. Des d'un primer moment, aquesta parròquia passà a dependre de la canònica agustina de Santa Maria de Cornellà de Conflent, fins que, a partir de 1276, amb la pujada al tron de Jaume II de Mallorca, es fundà un col·legi de canonges a la parròquia de Vilafranca. Fou a partir de llavors que la nova col·legiata va ser ampliada amb la construcció d'una segona nau més ampla que la primitiva. A més, el temple fou allargat per la capçalera. Entre finals del segle XIII i principis del XIV es construí la torre campanar. Aquest campanar és de planta quadrada i la part inferior fins al primer pis del cos de campanes fou construït al segle XIII. Al segle XIV es bastí el segon pis del cos de campanes que és obert a l'exterior mitjançant dos finestrals ogivals a cada cara de la torre. Els finestrals del segon pis són de proporcions majors que els del pis inferior, que d'altra banda, també són ogivals. Damunt el cos de campanes una línia d'imposta separa el remat de la torre, que és format per tot un seguit de merlets que anuncien la fortificació d'aquest edifici (Fig. 267). A finals del segle XIII, a més del campanar, també es construï un claustre funerari format per una planta quadrada, el qual estava format per quatre galeries obertes mitjançant arcs ogivals, sota les quals se situaven els acosolis o nínxols que aixoplugaven les tombes. Aquest claustre fou demolit l'any 1674 per Vauban, segons sembla, per motius estratègics, ben igual doncs, que el conjunt

conventual franciscà que es trobava fora murada. Tot i això, del claustre, avui dia, es poden veure les restes de dos nínxols formats per dos arcs ogivals (Fig. 268). A més a més, està documentada a finals del segle XIII, una capella dedicada a Sant Pau i que ha estat conservada a l'interior d'un restaurant. Una notícia de 1294 ens informa que el rei Jaume II de Mallorca* notificà al veguer, al batlle i al jutge de Vilafranca que la vila havia de pagar una renda anual de 6 sous per tal de fer front a les obres d'engrandiment del cementiri, ja que la construcció de la nova capella n'havia ocupat una gran part. L'any 1410, en una escriptura, aquesta església és esmentada com a "capella claustral".⁶³⁷ Aquesta capella és de planta rectangular d'una sola nau i dos trams sense capelles laterals i coberta per un enteixinat de fusta a dos vessants sustentat per un arc ogival de diafragma. L'absis, obert a la nau també per un arc ogival, és més estret i més baix que la nau, de planta quadrada i està cobert per una volta de creueria. Aquesta tipologia arquitectònica ens recorda la primitiva església de Nostra Senyora de la Victòria del convent de Sant Domingo de la ciutat de Mallorca, que pel que fa a dimensions, no devien diferir gaire una de l'altra (Fig. 269).

Al voltant de l'església també s'aixeca l'edifici de la Vegueria, actualment Ajuntament de la vila, del qual en destaca la seva torre tot envoltant la plaça del poble, i a prop, al carrer de la Vila, també hi havia a partir de 1225, l'hospital amb la seva torre medieval. A banda d'aquestes edificis més destacats, també en destaquen diverses cases que mostren portals d'època gòtica. A partir de 1279 s'instal·là a Vilafranca l'orde dels frares de menors que construïren en un solar fora murada.

- Església i convent de Sant Francesc.

Gràcies a l'estudi realitzat per Marcel Durliat sobre aquest convent franciscà, podem fer-nos una idea de com era.⁶³⁸ Abans de l'establiment dels frares menors, a Vilafranca de Conflent hi havia hagut un cenobi dels frares de la Penitència, tot i que aquest convent tengué una vida molt curta. El nou convent franciscà fou edificat en un solar fora de la murada, al costat de l'antiga casa monàstica de la Penitència. La nova fundació fou autoritzada pel papa Nicolau III en una butlla datada el 28 de juny de 1279. Tot i això, mentre duraren les obres del nou convent franciscà, els frares menors empraren l'antic cenobi de la Penitència.

⁶³⁷* *L'autor s'equivoca afirmant que el rei en qüestió és Jaume I de Mallorca, la qual cosa és impossible per datació: A. Pladevall i Font (dir.), Catalunya Romànica. La Cerdanya, el Conflent, tom VII, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1984, p. 276.*

⁶³⁸ M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 73-75.

Aquest convent de Sant Francesc fou destruït entre els anys 1674 i 1676 per mor d les obres de les noves fortificacions dutes a terme a la vila per l'enginyer Vauban. Malgrat tot, gràcies a la realització de campanyes arqueològiques, ha estat possible saber com eren els edificis conventuals. L'església tenia una planta rectangular d'una sola nau dividida en sis trasts per arcs ogivals de diafragma que aguantaven un enteixinat de fusta a dos vessants. El darrer tram feia les funcions de presbiteri i formava una capçalera plana, aquest cobert d'una volta de creueria. Cada trast disposava de dues capelles laterals també cobertes de volta de creueria. El campanar era situat al nord de l'església i era de planta quadrada.

Tant l'església com la resta d'edificis conventuals eren situats al voltant d'un claustre de planta quadrada i format per dues plantes. A la planta baixa, sembla ser que a la galeria de ponent, s'hi obrien dues capelles claustrals cobertes de volta de creueria. Gràcies a les troballes arqueològiques s'ha pogut afirmar que el convent fou edificat entre finals del segle XIII i principis del XIV (Fig. 270).

Bellver de Cerdanya

La vila de Bellver de Cerdanya fou fundada pel comte Nunó Sanç el 1225 mitjançant l'atorgament d'una carta de població i franquesa al puig de *Bellovidere* i es va desenvolupar a partir dels dos poders principals, l'eclésiàstic i el civil, representats per l'església parroquial i el castell, respectivament. A més a més, el nucli urbà va estar envoltat de muralles que foren fetes construir per Jaume I d'Aragó l'any 1267, de les quals, tan sols se'n conserva alguns trossos al llarg del carrer de la Muralla que dona al costat del riu Segre. Tot i això, sabem que aquesta muralla estava formada per torres de defensa de planta quadrada i algunes també de planta circular. Encara avui dia es possible contemplar-ne una, l'anomenada torre de la Presó ubicada a l'entrada de la plaça del Portal de Cerdanya. Existia, a més, una altre portal d'entrada a la vila, l'anomenat portal de Baridà que estava situat a la part on s'aixecava el castell. Pel que fa al castell de la vila, aquest estava ubicat al voltant de l'actual plaça del Castell, a ponent. Malauradament, no se n'ha conservat gairebé cap resta, encara que sí part del que sembla fou la cisterna d'aquella fortificació.

- Església parroquial de Sant Jaume.

Molta més sort va tenir l'església parroquial, dedicada a Sant Jaume, d'estil gòtic i documentalment data des de l'any 1271. Molt probablement, l'edifici és el mateix que s'aixecà al segle XIII, tot i que ha sofert alguna reforma al llarg dels segles. Es tracta d'una església que té una planta rectangular d'una sola nau dividida en cinc trams amb capelles entre els contraforts. Té una coberta de llenyam a dos vessants i està sostinguda per arcs ogivals. L'arc del presbiteri és més baix i estret que els de la resta de la nau. El tram més proper als peus constitueix el cor de l'església i a sota hi ha el portal d'entrada. El cor queda sostingut per un arc d'ansa paner centrat en el mur i un arc de mig punt més estret a la dreta. A la part superior, al pis del cor, al centre s'hi obre un arc rodó i a la dreta un altre de semblant, però més estret. A la part esquerra s'hi situa el mur de la torre campanar que envaeix l'interior del temple. Al costat de l'epístola s'obren capelles en els segon, tercer i quart tram. Són de planta rectangular amb una finestra acabada per un arc rodó a cadascuna d'aquestes. La del segon i tercer tram estan cobertes per una volta de canó i la del quart tram per una volta de creueria. Totes estan obertes a la nau mitjançant arcs de mig punt. Al costat de l'evangeli també s'obren capelles al segon, tercer i quart tram. Totes tres estan obertes a la nau mitjançant arcs de mig punt. A la capella del segon tram i quart tram s'hi obren finestres de mig punt. Les dues primeres capelles estan cobertes per una volta de canó, la del tercer tram és més baixa i la capella del quart tram està coberta per una volta de creueria. A la clau de volta hi ha esculpida la creu del Temple. Finalment, al mur dels peus s'hi obre una rosassa (Fig. 271).

Quan s'observa la trama urbana de la vila, hom se n'adona que els carrers foren organitzats de manera ortogonal, encara que amb el temps la vila anà creixent segons les seves necessitats i de manera més irregular. A pesar de tot, la trama i l'organització urbana de la vila de Bellver de Cerdanya s'ha comparat amb l'estructura urbanística de Vilafranca de Conflent, fundada l'any 1090, i que presenta un plànol d'illetes de cases rectangulars organitzat a partir de dos carrers longitudinals creuats per diverses vies transversals i envoltat tot el conjunt per una muralla.

Puigcerdà

Puigcerdà fou fundada a finals del segle XII pel rei Alfons II d'Aragó quan manà traslladar la vila d'Ix a l'anomenat Monte Cerdano i ordenà la fundació d'una església parroquial dedicada a Santa Maria. Això féu que Ix perdés interès respecte a Puigcerdà i es convertís en un llogaret. El creixement de la nova vila tengué lloc a partir de l'edificació d'un castell que estava situat als voltants de l'actual plaça de Cabrinetty, altre temps, plaça Major. Fou al voltant, doncs, d'aquesta plaça que anà creixent el nucli urbà organitzat mitjançant una trama quadriculada de carrers. A l'any 1078, a més de la fundació de la vila, també es va concedir un solar per a l'edificació de l'església, situat tot just a l'altra extrem de la vila que quedaria unida al nucli del castell mitjançant l'actual carrer Major, altrament dit de Santa Maria. Aquest primitiu nucli fou envoltat de muralles que foren construïdes entre els segles XII i XIII i que discorrien pels actuals carrers d'Espanya, plaça de Santa Maria, del Raval de les Monges i de l'Abat Oliba, englobant l'església parroquial de Santa Maria, el Castell, el Consolat i l'Hospital de la vila. Ara bé, malgrat la construcció d'aquesta primera muralla, el creixement de la vila seguí amb la creació d'arravals fora murada, conseqüència directa de la fundació de distints ordes religiosos (dominics i franciscans) i del call o barri jueu entre finals del segle XIII i principis del XIV.

- Església i convent de Sant Domènec.

L'orde de frares predicadors està documentada a Puigcerdà per primera vegada dia 1 de juliol de 1288, tot i que la fundació del convent esdevingué l'1 de novembre de 1298. A l'any 1293 ja és esmentat el primer prior del nou cenobi. Aquest convent fou construït en un solar que oferí Jaume II de Mallorca a la comunitat de predicadors a prop de les murades de la vila que en aquella època s'estaven construint. A més a més, "el 17 de novembre de 1295, el monarca també dotà el convent d'una renda anual de 50 lliures melgoreses, pagadora en dues vegades, meitat per a Nadal i meitat per a la festa del Naixement de Sant Joan Baptista; la seva esposa, la reina Esclaramunda, manarà en el seu testament afegir-hi una suma anual de 60 sous"⁶³⁹. No podem, d'altra banda oblidar, que aquest fou un convent de gran importància i per això el rei hi féu depositar diverses relíquies, col·laborà en la construcció del temple conventual i, fins i tot, es va endeutar per així poder beneficiar les obres del nou monestir. D'aquesta manera el monarca

⁶³⁹ M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 77.

mallorquí es convertí en el fundador i principal promotor de les obres de l'església conventual.

D'altra banda, diversos pagaments i deixes testamentàries ens permeten seguir l'evolució constructiva de l'església. Així doncs, el pagament de dos préstecs del mercader Pons d'Ur el 15 de gener de 1296 ens informa que els frares es comprometien a construir la segona tramada de la part de l'absis. A canvi, l'escut de Pons d'Ur seria pintat a les bigues del sostre de la coberta de dit tram. Altres deixes testamentàries posen de manifest que a l'any 1301 s'estaven construint diverses capelles laterals. Uns anys més tard, concretament el 1308, una altra deixa ens informa de la construcció del darrer tram de l'església, amb la qual cosa, sembla ser que la finalització de les obres degué tenir lloc devers el 1310. Pel que fa al campanar, no fou construït fins bastant més endavant, ja que el 1352 està documentada la concessió d'indulgències a tots els ciutadans que aportassin diners per a la seva construcció. La resta d'edificis conventuals s'aixecaren durant el segle XIV, entre d'altres, també els dos claustres que al segle XVI varen ésser refets. A banda del terratrèmol de 1428, el qual produí nombrosos desperfectes, cal també tenir en compte altres vicissituds que patí el convent al llarg del temps. Durant el segle XX l'absis original fou substituït per l'actual i a causa d'un incendi el 1936 es va haver de refer tota la coberta del temple. Pel que fa a la façana, aquesta també ha estat molt modificada i després de la Guerra Civil espanyola, s'hi col·loca el portal de l'església parroquial de Santa Maria, destruïda a conseqüència d'aquell conflicte. Actualment, tan sols es conserva l'antiga església conventual convertida en seu parroquial de Puigcerdà i una ala del claustre del segle XVI.

Formalment parlant, l'església de Sant Domènec és un temple format per una planta rectangular d'una sola nau amb capelles situades entre els contraforts. A banda i banda s'hi obren cinc capelles que estan cobertes per volta de creueria. La nau del temple està coberta per un enteixinat de fusta modern a dos vessants que s'aguanta mitjançant arcs ogivals que acaben a mitjan lloc per culs de llàntia. Les capelles laterals tenen planta rectangular. L'absis actual és més estret i més baix que la nau i està cobert per una volta de canó. Al mur dels peus s'hi situa el cor que ocupa el primer tram. A sota, hi ha el portal principal d'entrada a l'església i, a sobre, una finestra quadrada i un rosetó al seu damunt permet l'entrada de llum natural dins el temple. Algunes capelles tenen una petita finestra acabada amb un arc de mig punt. Damunt les arcades de les capelles, a

cada un dels trams, s'obren tres finestres apuntades que també foren fetes en època moderna (Fig. 272).

- Església i convent de Sant Francesc.

L'altre convent fundat al segle XIV pertanyia a l'orde dels Frares menors. Els franciscans foren autoritzats des d'Avinyó pel papa Joan XXII a fundar un convent a la capital de la Cerdanya l'any 1320 i les obres de l'església començaren el 3 de maig de 1333. Una vegada més, és el professor Durliat qui aporta dades interessants, en aquest cas, referides al convent franciscà de Puigcerdà.⁶⁴⁰ Per a la construcció d'aquest nou cenobi, foren rellevants les aportacions econòmiques fetes pels jurats de la vila, però també per les confraries dels paraires, dels teixidors i dels pellissers. A més, tampoc no es poden oblidar les importants almoines que la comunitat franciscana anà rebent de mans de particulars, sobretot de les famílies benestants. Tota aquesta recepció econòmica per ajudar a la construcció del convent quedà manifestada en els nombrosos escuts que es localitzaven a les arcades i a les capelles de l'església, així com també al claustre del convent. La comunitat franciscana va romandre al convent fins al segle XVI. A partir de llavors fou ocupat pels frares de Sant Agustí, que l'habitaren fins a l'exclaustració del 1835. L'any 1836 tots els edificis monàstics foren destruïts i el solar fou dedicat al conreu, fins que al segle XX s'urbanitzà tota la zona.

Del convent tan sols se n'ha conservat un plànol que fou fet pels francesos l'any 1709, però, gràcies a diverses campanyes arqueològiques, se sap que estava situat als voltants de l'actual plaça del Call, carrer major i carrer de Sant Agustí. Aquest document ens permet establir una hipòtesi i saber com devia ser l'església de Sant Francesc. Formalment parlant, el temple estava format per una planta rectangular d'una sola nau de set trams amb capelles laterals obertes entre els contraforts, coberta d'un enteixinat de fusta a dos vessants que era sostingut per arcs de diafragma ogivals. La capçalera era de planta rectangular i el claustre del convent estava situat al nord de l'església. Aquestes característiques formals permeten comparar-lo amb l'antiga església conventual de Sant Domènec de la mateixa vila, a dia d'avui encara conservada, model en els dos casos que constitueixen el tipus arquitectònic emprat en la construcció de les esglésies dels ordes mendicants (Fig. 273).

⁶⁴⁰ M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 76.

A partir d'aquest moment, la documentació s'hi refereix esmentat la creació d'una vila nova i a partir de 1325 és mencionada la porta del Call dels Jueus. Així doncs, al segle XIV es féu necessària la construcció d'una nova muralla que englobàs els nous arravals que havien sorgit com a conseqüència de l'establiment dels nous convents de Sant Domènec, Sant Francesc i Santa Clara, però també del Call i que discorria de forma aproximada pels actuals carrers de l'Hostal del Sol, el passeig del Torreó, la Plaça de Barcelona, l'avinguda del Coronel Molera, l'avinguda de Catalunya, el carrer d'Ix i la plaça de la Porta d'Espanya. Aquestes muralles foren enderrocades l'any 1880, però havien tengut nou portals d'accés, tenint en compte el del Castell: el portal de la Barrada, de Querol, del Call, de la Morera, de Llivia, d'Ix, d'Age i del Molí. Veiem per tant, com a partir de la meitat del segle XIII, la major part de les ciutats i pobles dels comtats mallorquins són fortificades mitjançant la construcció de muralles.

MONTPELLER I OMELADÈS

A diferència del Rosselló i de la Cerdanya, a les terres del Llenguadoc, a les quals es trobaven els antics territoris del vescomtat de l'Omeladès i de la senyoria de Montpeller, la major part de les ciutats i les viles sorgiren al voltant d'un castell i no d'una església, i, per tant, en un primer moment, fou el poder civil senyorial el que va estar directament relacionat amb la fundació i el desenvolupament de les poblacions, tot i que, de vegades, algunes viles poden haver tengut el seu origen en la fundació de l'església parroquial. Algunes d'aquestes poblacions destaquen per tenir una trama urbana circular, tal és el cas de Càstias, Paulhan, lo Poget o Popian, entre d'altres. Val a dir que aquells pobles que es formaren a partir d'un castell senyorial, l'església parroquial fou normalment edificada tot just als afores del tram circular original de la vila.

El Liber Instrumentorum Memorialium⁶⁴¹ aporta la llista de totes les possessions que pertanyien a Maria de Montpeller i que va heretar el seu fill Jaume I d'Aragó i que, per tant, passaren a formar part dels reis de Mallorca fins que Isabel, marquesa de Montferrat i filla del rei Jaume III de Mallorca, va vendre els seus darrers drets damunt la senyoria de Montpeller l'any 1395. Així doncs, segons aquest document, les possessions mallorquines eren: la ciutat de Montpeller i totes les seves dependències, el

⁶⁴¹ A. German, *Liber Instrumentorum Memorialium, Cartulaire des Guilhems de Montpellier*, publicat a partir del manuscrit original per la Société Archéologique de Montpellier, 1884-1886.

castell de Latas, el castell de Montferrer, Castellnou, el castell de Castres, el castell d'Omelàs, el castell de Pujet, el castell de Popià, el castell de Cornonsenc, el castell de Montbasin, el castell de Montarnau, el castell de Paullà, el castell de Maseres, el castell de Pinyà, el castell de Frontinyà, el castell de Llupià, el castell de Miraval, la ciutat de Sant Pagori, la ciutat de Murviell, la ciutat de Sant Jordi i la ciutat de Vendemià, i tot allò que pertanyia a la ciutat de Montpeller i als castells esmentats.⁶⁴²

MONTPELLER

La ciutat i la senyoria de Montpeller es formaren a conseqüència de la concessió que a l'any 985 el comte Bernard II de Mauguïò (l'antiga Melguelh) va fer d'un territori, que en principi es dedicava al correu i que estava situat entre els rius Lez i Mosson a un dels seus cavallers conegut amb el nom de Guilhèm, el qual n'esdevingué el primer senyor. A partir de llavors, s'anà formant un petit nucli de població als voltants de l'església parroquial de Sant Firmí (actualment Santa Anna) fundada el 1113, que amb el temps esdevindria la ciutat de Montpeller. Encara a dia d'avui és possible entreveure quina era la trama viària d'aquella primitiva població que estava envoltada pels actuals carrers de Foch, de Sant Guilhem i de l'Amatller. Veiem, per tant, com era un nucli que englobava l'església i formava un entramat radial al voltant de la mateixa. La primitiva ciutat anà creixent i es féu necessària la construcció d'un primer recinte de muralles dins les quals, a més de l'església parroquial de Sant Firmí, també s'hi ubicava el primer castell senyorial, el primer call de la ciutat, l'església de Nostra Senyora de les Taules, documentada ja al segle VIII com una ermita rural i reconstruïda com església romànica a l'any 1090, el palau de Raymond Morèze, al carrer de l'Argenteria i que ha estat erròniament anomenat palau dels reis de Mallorca o dels reis d'Aragó, la casa del Cònsols, devers l'actual plaça dels Màrtirs de la Resistència i l'església de Santa Creu, a prop de la plaça de la Canorga. D'aquesta primera muralla en coneixem el nom de tres torres: la torre d'en Canet, la torre d'en Calvet i la torre dels Tres Reis. Tot i la construcció d'aquest primer recinte fortificat, la ciutat anà creixent formant-se nous arravals fora murada, fins al punt que fou imprescindible construir un nou mur que els englobàs. Dins aquest segon recinte s'hi situà el segon call de Montpeller, així com també la primera escola de Medicina, esmentada posteriorment Escola del Rei i que fou

⁶⁴² J. Peyron, « Ce qui reste des châteaux du temps des rois de Majorque dans la Baronnie de Montpellier », a BSAL, 35 (1979), p. 218 i 220.

fundada l'any 1181. A més, també coneixem el nom d'una torre d'aquest segon recinte, la torre de l'Obilhon, situada en una de les entrades de la ciutat al carrer de la Llotja. Ja en època medieval, Montpellier estava formada per dues entitats jurídiques distintes. Per una banda es trobava Montpellier, el burg que pertanyia a la senyoria dels Guilhem i per l'altra, hi havia Montpelleret, que tenia un caire més rural i que se situava en el lloc on avui dia s'aixeca el *Lycée Joffre*. A més, cal dir que Montpelleret depenia directament del bisbe de Magalona. Tot i esser dues poblacions que depenien de dos senyors diferents ambdues estaven envoltades d'una mateixa murada, la tercera, coneguda amb el nom de *la Commune Clôture*, la qual les protegia d'invasions exteriors i que fou bastida a partir del 1196. Actualment, d'aquesta murada tan sols en queden dues de les vint-i-cinc torres que existiren i que serveixen de testimoni de la seva existència: la *tour de la Babote* i la *tour des Pins*. A més, també hi havia fins a onze portes d'entrada a la ciutat emmurallada: la porta de Latas, la porta de Montpelleret, la porta del Bisbe o de Sant Dionisi, la porta de Sant Gili, la porta de la Blanqueria, la porta del Carme, el portalet de Sant Germà, el portal Nou de Sant Jaume, la porta del Peiró, la porta de Sant Guilhem i la porta de la Saoneria. Pel que fa al poder eclesiàstic, des de l'any 1161, el bisbe tenia la seva seu episcopal a la vila de Magalona, indret on s'aixecà la catedral romànica entre els segles XII i XIII, però també disposava d'una residència a Montpelleret coneguda sota el nom de la *Salle-l'Évêque*. Per altra banda, la ciutat medieval estava dividida en dues parròquies, l'església de Sant Firmí a Montpellier i l'església de Sant Dionís a Montpelleret (1070). A més a més, existien altres edificis importants que quedaren englobats en aquest tercer recinte: el convent dels Hospitalers de Sant Joan, fundat l'any 1129 fora murada, el Palau de Tornamira, casal on va néixer el 1208 el rei Jaume I d'Aragó i en el qual encara a dia d'avui es pot apreciar una magnífica volta de creueria a la planta baixa, però que data del segle XIV en què regnava Jaume II o Sanç I. El palau dels reis de Mallorca, actualment Palau de Justícia, i que fou el tercer castell dels Guilhem, reconstruït en temps de Jaume I, època en què es construï en el seu interior la capella palatina de Santa Maria. L'església de Sant Pere del monestir de Sant Benet, construïda a partir de 1364 i elevada a catedral el 1536 i, finalment, la Universitat, fundada per Jaume II el 1289 i especialitzada en Medicina i Lleis. A dins aquesta tercera muralla hi havia tres espais urbanitzables que foren edificats durant el regnat de Jaume II de Mallorca. El primer és conegut amb el nom del barri dels Banys dels Reis de Mallorca i estava limitat pels actuals carrers de Jean Moulin, el bulevard de l'Observatori, el bulevard de Victor Hugo i la plaça de la

Comèdia. El segon barri duia el nom de la Valfère i es trobava situat a l'interior dels carrer de Foch, de la Valfère, de Sant Guilhem i del boulevard de Ledru Rollin. Finalment, el tercer espai urbanitzable era conegut amb el nom de l'Hort del Papa i quedava conformat pels carrers del Cardenal de Cabrières, el Boulevard Pasteur, el carrer de la Universitat i el carrer de la Candolle. El tret comú d'aquestes tres noves barriades està en la tipologia de la seva trama urbana, que a diferència de la resta de la ciutat antiga, és ortogonal i, per tant, es tracta d'un tipus urbanístic planificat molt propi de les Ordinacions del rei de Mallorca.

De la mateixa manera que passà en altres ciutats, el segle XIII i, majoritàriament durant el regnat de Jaume I, s'establiren defora de les muralles de Montpeller els principals ordes religiosos: els Dominics, els Franciscans, els Mercedaris, les Clarisses, els Carmelitans, els Agustins, les Monges Dominiques i els Templers. A més a més, també es varen fundar dos hospitals, el de Sant Jaume i el dels Trinitaris. Ja en el segle XIV, durant la dinastia privativa de Mallorca es fundaren diversos hospitals, el de la Misericòrdia, el dels Trinitaris de Sant Antoni, el de Sant Marçal, el de Sant Salvador, el de Saint-Acasse i l'Hospital Boutonnet. A part de les esglésies ja esmentades anteriorment, també es fundaren tres esglésies sufragànies: la de Sant Pau, la de Santa Anna i la de Sant Mateu. La fundació d'aquest gran nombre de convents i hospitals provocà la formació de nous arravals a l'exterior de la *Commune Clôture*.

Pel que fa a les esglésies parroquials de Montpeller, quan a l'any 1219 el rei Jaume I d'Aragó es converteix en senyor de Montpeller, la xarxa parroquial de la ciutat seguia estant conformada pels dos temples ja esmentats abans: en el cas de Montpelleret, la parroquial de Sant Dionisi, documentada des de 1070 i en el cas de Montpeller, la parroquial de Sant Fermí des de 1113. Però a Montpeller, ja hem vist com existia un altre temple ben destacat, l'església de Nostra Senyora de les Taules, que constituïa en aquella època l'església més important de la ciutat i que estava situada en el terme parroquial de Sant Fermí. Encara que aquest temple mai fou erigit en parròquia pròpiament dita, a partir de 1216 s'hi fundà un priorat format per un capítol de preveres, el prior del qual s'encarregava d'administrar els sacraments i d'exercir la *cura animarum*. D'aquesta manera, Nostra Senyora de les Taules es convertia en una

sucursal parroquial de l'església de Sant Fermí , consegüentment, era autoritzada a exercir les mateixes funcions religioses que la parroquial.⁶⁴³

- Església de Nostra Senyora de les Taules.

L'existència d'aquesta església, que s'aixecava a l'actual plaça de Jean Jaurès, està documentada des de l'any 1090, però de la mateixa manera és té notícia d'una consagració duta a terme durant el regnat del Conqueridor, concretament dia 25 d'agost de 1230. Malgrat el document no especifica en què consistiren les obres que es realitzaren al temple, podem pensar que degueren ser bastant importants, fins i tot potser l'església fou reconstruïda i per això fou necessària consagrar-la de bell nou. Basti recordar la importància que adquirí aquesta església durant aquesta època, en la qual els reis d'Aragó i Mallorca l'elegiren per dur-hi a terme els seus actes reials més importants. El 15 de juny de 1204 el rei Pere II s'hi casà amb Maria de Montpeller i hi firmà els Privilegis de la ciutat. El seu fill, el futur Jaume I hi fou batiat el 1208, ben igual que Jaume II de Mallorca l'any 1243. De com era l'església no se'n té cap notícia documental, però existeixen una sèrie de gravats que mostren la façana principal, la façana lateral i l'interior del temple. De la mateixa manera, al llibre de Gabriel Alomar, "*Urbanismo regional en la Edad Media: las Ordinacions de Jaime II (1300) en el reino de Mallorca*"⁶⁴⁴, hi apareix un plànol de la ciutat de Montpeller en el qual es representa la planta de Nostra Senyora de les Taules en una data aproximada a l'any 1300. Segons aquest plànol, l'església presentaria una planta rectangular d'una sola nau formada per quatre trams amb capelles laterals situades entre els contraforts i un absis poligonal, també amb capelles inserides entre els contraforts formant així una corona de capelles radials, model que es repeteix a les esglésies parroquials de Sant Jaume o de Santa Creu de la ciutat de Mallorca o a l'església conventual del Carme de Pepinyà. Pel que fa a l'interior, un gravat del canonge Jean Segondy ens mostra una imatge de la nau durant les obres de reconstrucció que es varen dur a terme durant el segle XVII després d'haver sofert les destruccions de 1561 durant el conflictes entre catòlics i protestants. La nau de l'església apareix representada amb una coberta de volta de creueria i amb capelles laterals entre els contraforts damunt les quals, s'obri un claristori. D'altra banda, el gravat en qüestió ens deixa observar el canvi d'estètica que sofrí l'església durant aquesta reconstrucció en què s'anà substituint el llenguatge gòtic per un llenguatge

⁶⁴³ G. Cholvy, *Histoire de Montpellier...*, p. 47-48.

⁶⁴⁴ Gabriel ALOMAR. *Urbanismo regional en la Edad Media...*, 1976.

clàssic més propi de l'època. Als Arxius Comunals de la Ciutat de Montpeller, un document ens mostra l'interior de l'església dividit en dos pisos. La inferior apareix obert mitjançant capelles i al seu damunt hi apareix una tribuna amb el claristori. Cal mencionar la forma ogival dels finestrals. També s'hi adverteix l'afegit d'un transepte de braços acabats en forma d'absis semicircular, propi del llenguatge clàssic i suposadament fruit de les obres del segle XVII. Un altre gravat de la façana lateral exterior del temple ens mostra probablement l'estat del temple després de les reconstruccions d'època clàssica. Malgrat la manca de documentació al respecte, gràcies a les diverses representacions que es conserven de l'església, podem concloure que Nostra Senyora de les Taules degué sofrir una reconstrucció quasi bé total als voltants de 1230 durant la qual es substituï el primitiu temple romànic per un de gòtic i que després de les destruccions provocades per les guerres de religió, fou reconstruït en part l'any 1608 incorporant nous elements arquitectònics clàssics. Arruïnats novament, fou aixecat altra vegada l'any 1655 fins que al segle XVIII va desaparèixer per sempre com a conseqüència de la Revolució Francesa (Fig. 274).

Si d'una banda la xarxa parroquial montpellerina de l'època catalanomallorquina no fou massa extensa, sí que per altra banda, destaca una forta i important implantació conventual i monacal d'ordes religiosos.

Entre els segles XIII i XIV la ciutat de Montpeller va viure una època caracteritzada per un important auge econòmic i un notable creixement demogràfic. Aquests anys de bonança propiciaren la fundació i l'establiment dels principals ordes mendicants amb la consegüent construcció d'esglésies, convents i monestirs.

Malauradament, cap mostra d'aquesta arquitectura monàstica d'època medieval ha estat conservada, ja que tots els convents foren destruïts durant les guerres de religió del segle XVI. Tot i això i tenint en compte que l'existència i la ubicació d'aquests cenobis és prou coneguda, no podem dir el mateix a l'hora de fer-ne una descripció atès que les informacions de les quals disposam són molt poques.

Les dues primeres fundacions conventuals montpellerines foren els convents de Sant Domènec i el convent de Sant Francesc. Ambdues fundacions daten de 1220, en temps del regnat de Jaume I.

- Església i convent de Sant Domènec.

El convent dominicà es trobava situat als voltants de l'actual carrer *de l'École de Droit*, al barri del *Courreau* i estava format per diverses edificacions entre les quals en destacava la gran església conventual i diversos claustres de dimensions més que considerables. Alexandre Germain afirma que la comunitat rebia deixes econòmiques per part de la població, però que a més a més, la família reial també feia importants donacions, com ho demostraven algunes claus de volta que representaven l'escut del Casal de Barcelona. De la mateixa forma, els frares també rebien els favors de la noblesa de la ciutat a canvi de poder ser enterrats a les capelles laterals. Totes aquestes donacions es traduïen en deixes testamentàries, riques almoines, sumptuosos ornaments i importants relíquies.⁶⁴⁵ L'església del convent de Sant Domènec o de Frares predicadors fou consagrada l'any 1225 pel bisbe de Maguelona Bernard de Mèze. Marcel Durliat en fa referència i apunta la dificultat a l'hora de saber com era el temple.⁶⁴⁶ Fins a dia d'avui tan sols s'ha conservat una representació de l'església dominica datada cap a 1620 que ens mostra un edifici d'una sola nau amb capelles laterals i una cúpula. Tot i això, cal tenir en compte que quan aquest dibuix fou realitzat, ja feia al voltant de mig segle que l'església havia estat destruïda i a més no sabem de quines fonts es serví l'autor del dibuix per fer la representació. D'aquesta manera es fa difícil saber fins a quin punt es tracta d'una reproducció fidedigna. Tot i les poques informacions sobre l'església de què disposam, podem afirmar que estava coberta de volta de creueria i que era de dimensions bastant grans atès el gran nombre de capelles de que disposava.⁶⁴⁷ Un altra notícia documentada referida al monestir data del 24 de maig de 1263 en què el bisbe Berenguer de Fredol autoritza als frares a poder realitzar una ampliació del cementeri, de l'església i a poder predicar amb tota llibertat, tenint en compte sempre la predicació duta a terme pels canonges de Maguelona.⁶⁴⁸

- Església i convent de Sant Francesc.

L'altre convent fundat el mateix any de 1220 fou el dels Frares Menors, al raval de Latas, al voltants de l'actual carrer *du Verdun*, l'església del qual fou consagrada el

⁶⁴⁵ Alexandre GERMAIN. « Le couvent des Dominicains de Montpellier », a *Publications de la Société Archéologique de Montpellier*, n° 24, Montpellier : Imprimerie de Jean Martel Ainé, 1856, p. 160.

⁶⁴⁶ Marcel DURLIAT. *L'art en el Regne...*, p. 84.

⁶⁴⁷ *Nous recueillons de plusieurs actes qu'elle renfermait une chapelle Saint-Thomas d'Aquin, une chapelle Saint-Pierre et Saint-Paul, une chapelle Saint-Michel, une chapelle Sainte-Catherine, une chapelle Saint-Blaise, une chapelle Saint-Bertrand, une chapelle du Saint-Sacrement, une chapelle de l'Annonciation de Notre-Dame, une chapelle de Saint-Roch, etc, ce qui accuse un édifice assez ample*; Alexandre GERMAIN. « Le couvent des Dominicains... », p. 201.

⁶⁴⁸ Alexandre GERMAIN. « Le couvent des Dominicains... », p. 165.

1264 pel cardenal Guy Fulcaud. Aquest fou un dels convents de l'orde franciscana més extensos i rics. La poca documentació que ens ha arribat parla d'uns magnífics edificis conventuals formats per nombrosos claustres i una església de proporcions enormes que rivalitzava amb l'arquitectura de les catedrals.⁶⁴⁹ Alexandre Germain inclou un plànol al seu treball en el qual es representa el convent franciscà que era situat al barri de Latas de la ciutat. Segons avala l'autor, aquest plànol és una reproducció fidel d'un altre plànol datat del segle XVII i que es conserven al fons documental referit als Frares Menors als Arxius Departamentals de l'Erau.⁶⁵⁰ A l'hora de fer un comentari sobre aquesta planta, s'observa la magnitud del cenobi franciscà, format per tres claustres de distintes dimensions, un gran nombre d'estances conventuals que envolten els claustres i una gran església. Cal destacar que totes les edificacions presenten una coberta de volta de creueria. Pel que fa a l'església en qüestió, està formada per una planta en forma de creu llatina, d'una sola nau amb capelles laterals situades entre els contraforts. Aquestes capelles destaquen pel seu nombre, dotze a banda i banda, i per ser bastant fondes. Un altre tret a tenir en compte, és que els braços del creuer estan acabats en forma absidal semicircular. Sí bé és ver que aquesta tipologia de transsepte no és comuna en terres meridionals, sí que es coneixen altres exemples al nord de França: l'antiga abadia de Quincy (Yonne), construïda entre 1133 i 1139; la catedral de Noyon (Oise), entre 1145 i 1235; l'antiga catedral de Cambrai (Nord-Pas de Calais), aixecada entre 1148 i 1471, i l'església de Châalis (Oise) entre 1201 i 1219. Tampoc podem oblidar l'església de Santa Isabel de Marburg, construïda entre 1253 i 1283, en aquest cas a Alemanya. Finalment, destacar que l'absis del temple era també acabat en forma semicircular, però sensiblement més estret que la nau. Ni el absis del braços dels transseptes ni el de la nau presentaven capelles radials (Fig. 275).

Una vegada consultada la documentació que hem trobat al voltant d'aquests dos monestirs, en adonam que el model arquitectònic de les esglésies dels dominics i dels franciscans de Montpeller, no es correspon a la tipologia majoritàriament generalitzada durant el segle XIII en els altres territoris de la Corona de Mallorca, a la Corona d'Aragó o, fins i tot, en terres occitanes. De tota manera, i com veurem un poc més endavant, aquesta circumstància es repeteix en algun altre cas. Està constatat que les característiques arquitectòniques pròpies de l'*opus francigenum* influïren en alguns

⁶⁴⁹ Alexandre GERMAIN. « Études archéologiques sur... », p. 296.

⁶⁵⁰ Alexandre GERMAIN. « Études archéologiques sur... », p. 268.

casos en l'arquitectura gòtica meridional. Això era a causa que, o bé els arquitectes i picapedrers del nord viatjaven al sud, o bé els arquitectes del sud anaven a aprendre i a conèixer l'arquitectura del nord. A més a més, els prelats realitzaven diversos viatges durant els quals adquirien coneixença dels edificis que s'estaven construint en altres terres i quan tornaven a les seves diòcesis manaven construir temples similars als quals havien vist. Per tant, això explicaria les diferents influències arquitectòniques en el cas de les esglésies d'aquests dos convents montpellerins.

- Església de Santa Eulàlia del convent de la Mercè.

Seguidament i també sota el regnat de Jaume I, concretament a l'any 1240 es fundà el convent de la Mercè al costat esquerre del *Peyrou*, devers l'actual carrer *des Clapiès*. De l'església del cenobi tan sols en sabem que estava dedicada a Santa Eulàlia i que a l'any 1249 s'estava construint. Acabada a l'any 1261, fou destruïda tres-cents anys més tard, el 1562 a conseqüència de les guerres de religió.

- Església i convent de Nostra Senyora del Carme.

A l'any 1247 s'establiren a la ciutat els frares del Carme. Es sap que construïren un primer convent a partir de 1253 a l'actual carrer *du Faubourg Boutonnet*, i un segon establiment l'any 1256 al costat de la porta de la murada, a l'actual *boulevard Pasteur*. D'aquests convents tampoc se'n sap gran cosa. Durliat ens informa que la seva església, d'una gran bellesa, es va esfondrar l'any 1361 com a conseqüència d'unes obres durant les quals s'elevà la teulada i es construï el campanar. Fou reconstruïda el 1392 i destruïda novament al segle XVI pels protestants.⁶⁵¹

- Església i convent de Santa Clara.

La branca femenina dels franciscans també arribà a la ciutat l'any 1250, establint-se al raval de la Saunerie, entre l'actual avinguda de *Georges Clemenceau* i el carrer *Rondelet*. Del convent de Santa Clara tampoc n'ha quedat cap traça i ens és impossible saber com era la seva església.

- Església i convent de Sant Agustí.

A l'any 1256 es funda el convent dels frares de Sant Agustí a l'altre costat del riu Verdasson, als voltants de l'actual carrer *Proudhon*. A part de la data de fundació i la

⁶⁵¹ Marcel DURLIAT. *L'art en el Regne..*, p. 90.

situació del convent, només en coneixem la data de 1562 en què fou destruït pels calvinistes.

- Església i convent de les monges dominiques.

Durant l'època en què regnà la dinastia mallorquina, tan sols es fundà un nou convent. Fou a l'any 1295 en què Jaume II de Mallorca autoritzà la fundació del convent de monges de l'orde de Sant Domènec. En un primer moment les germanes dominiques ocuparen un solar veïnat del convent dels predicadors, però durant el segle XIV es canviaren prop de la porta de Sant Guilhem, a l'actual carrer *du Faubourg du Courreau*.

Ja s'ha advertit que de les úniques esglésies que se'n té alguna representació són les de Sant Domènec i la de Sant Francesc. Pel que fa als temples dels altres cenobis, no sabem com eren, però podem pensar que probablement devien seguir el model d'esglésies pròpies del gòtic primitiu, encara que en aquest cas, tampoc sabem si eren cobertes d'enteixinat de fusta a dos vessants o de volta de creueria.

A banda de la xarxa conventual establerta, també fou molt important i extensa la implantació d'institucions hospitalàries a la ciutat. Que Montpeller fos la ciutat més gran de les tres capitals dels territoris de la Corona de Mallorca queda palès en el fet que durant l'època medieval fou la ciutat que disposà d'una xarxa hospitalària més desenvolupada. A més de les diverses fundacions hospitalàries que s'havien dut a terme durant l'època senyorial dels Guilhem, cal destacar la construcció de fins a sis hospitals, dos al segle XIII i quatre més al segle XIV, això és, durant l'època del regnats de Jaume I d'Aragó i dels reis de Mallorca.

- Església i hospital de Sant Maur.

Així, durant el segle XIII, durant l'època aragonesa es fundà l'hospital de l'orde trinitària de Sant Maur. Aquest hospital estava situat a l'altre costat del Verdasson, entre l'avinguda de Nimes i l'avinguda de Sant Maur. No tenim documentat com era aquesta església, però Alexandre Germain ens diu que l'església era pobra, d'arquitectura mesquina, una simple capella monàstica i que un campanar, probablement de tipus espadanya, s'aixecava amb dues petites campanes. Gràcies a aquesta descripció podem suposar que es tractava d'un temple de petites dimensions, una església modesta aixecada seguint el model arquitectònic del gòtic primitiu.

- Església i hospital de Sant Jaume.

El mateix rei fundà l'any 1220 l'hospital de Sant Jaume. Aquest establiment hospitalari es localitzava més o manco al començament del carrer del Faubourg de Saint-Jaumes, tot just fora de la muralla de la ciutat, a prop del Peyrou. Una vegada més tampoc disposam de cap document que ens informi de com era aquesta església o capella hospitalària.

A més a més, segons es desprèn d'un article publicat per Robert Dumas⁶⁵² que tracta el tema dels hospitals medievals fundats a Montpeller, entre els segles XI i XIV tengueren lloc una vintena de fundacions hospitalàries, entre les quals, set d'aquells hospitals foren creats al segle XIV, concretament entre 1309 i 1348, durant el govern de la dinastia mallorquina.

- Església i hospital de la Misericòrdia.

La primera fundació hospitalària del segle XIV a la ciutat de Montpeller correspon a l'hospital de la Misericòrdia. Data de l'any 1309, aquest edifici es trobava situat entre els actuals carrers de Castilhon i André Michel, a l'exterior de la Comune Clôture. Se sap que l'existència d'aquest centre fou relativament curta, molt probablement per mor d' importants dificultats econòmiques que patia la institució.

- Església i hospital dels Trinitaris de Sant Antoni.

Un altre hospital destacat és el dels Trinitaris de Sant Antoni que fou fundat l'any 1320 gràcies a l'ajuda del rei Sanç I de Mallorca, qui cedí els terrenys per a construir-lo. Aquest hospital estigué situat al barri del Carme, entre l'actual plaça d'Émile Combes i el carrer Lakanal.

- Església i hospital de Santa Magdalena.

A l'any 1328 consta la fundació de l'hospital de Santa Magdalena. El edificis hospitalaris estaven situats a l'actual *boulevard de Geroges Clemenceau*, al barri conegut amb el nom de *la Saunerie*. Aquesta casa hospitalària estava regentada per les monges canongesses de Santa Magdalena, que entre d'altres coses, tenien cura d'acollir les dones penedides de la ciutat.

⁶⁵² Robert DUMAS. "Les hôpitaux médiévaux de...", pp. 400-401.

- Església i hospital de Sant Marçal.

L'hospital de Sant Marçal es creà a l'any 1341 sota el govern de rei Jaume III. Estava situat davant la capella dedicada a Sant Simeó, al barri del Pila Saint-Gely, tot just davant un altre hospital, el del Sant Esperit, que havia estat creat abans de 1196.

- Església i hospital de Sant Salvador.

A l'any 1343 el cardenal Imbert de Puy va confià a la col·legiata de Sant Salvador dotze canonges que s'hi establiren el 1348 per fundar-hi un hospital. En un principi, aquest hospital pertanyia a l'orde dels Cavallers dels Teutons, que l'havien fundat l'any 1182 al barri de *la Sauneire*.

Dos hospitals més foren fundats a una data desconeguda de la primera meitat del segle XIV. Es tracta de l'hospital de Saint-Acasse i l'hospital Boutonnet.

- Església i hospital de Saint-Acasse.

Estava situat a l'actual carrer de l'École Normale, que antigament era conegut com a carrer de Saint Acasse.

- Església i hospital Boutonnet.

L'hospital Boutonnet agafà el nom de l'indret on fou construït i estava situat als voltants de l'actual carrer del Faubourg Boutonnet. Així doncs, ambdós hospitals s'aixecaven al barri Boutonnet.

De tots aquest edificis medievals, cap resta ha estat conservada i tan sols sabem de la seva existència gràcies a la documentació conservada.

Durant l'època dels reis de Mallorca, la senyoria de Montpeller no tenia una seu episcopal pròpia, sinó que estava sota el govern del bisbat de Magalona que havia estat fundat l'any 533.

- Catedral de Sant Pere i Sant Pau de Magalona.

La catedral fou aixecada en un illot a prop de l'actual poble de Vilanòva de Magalona, i fou dedicada a Sant Pere i Sant Pau. L'actual edifici catedralici va ser construït entre els segles XII i XIII. Atesa la situació tan a prop de la mar i dels constants atacs que es produïen a l'època, al segle XIII fou necessari construir, per a la seva defensa, dues torres situades a la façana occidental, a banda i banda del portal de la catedral, la de

Sant Joan al costat dret i la del Bisbe al costat esquerre. Segons Joan Villanove aquestes dues torres que dominen el portal d'entrada, datarien del temps dels reis de Mallorca. La torre de l'esquerra, en l'actualitat resta parcialment arruïnada (Fig. 276).⁶⁵³

Pel que fa a l'arquitectura religiosa palatina, a la ciutat de Montpeller es té constància d'una capella situada a l'interior del Palau Senyorial. Aquest palau dels senyors estava situat al carrer Foch, al mateix solar on actualment s'aixeca el Palau de Justícia, al barri del Peyrou i fou construït sota el regnat de Guilhem VII (1162-1173). Temps després, durant el segle XIII, en temps de Jaume I d'Aragó, el castell fou reconstruït i adaptat a les necessitats del monarca convertint l'interior del mateix en un palau reial. Aquesta reconstrucció de l'edifici començà vers l'any 1240.

- Capella de Santa Maria del Castell.

El 8 de maig de 1246 el rei ordenà la construcció de la nova capella palatina dedicada a Santa Maria i coneguda a l'època sota el nom de Santa Maria del Castell. D'aquesta capella palatina, que fou acabada l'any 1254, tampoc no es té cap testimoni documental que permeti saber com era, però tenint en compte els models palatins de Palma i Perpinyà, hom pot pensar que no devia ser gaire diferent, tot i que aquestes darreres fossin construïdes a finals del segle XIII. Igualment que a les capelles palatines de Mallorca i de Perpinyà, la capella de Santa Maria del Castell de Montpeller era rica també en relíquies de la Santa Creu i una espina de la Santa Corona de Jesucrist, que havien estat donades pel rei de França Felip el Bell, per tant, era considerada una Santa Capella.

Pel que fa a les esglésies sufragànies, no en coneixem la fundació de cap de les tres, per bé que sí està documentat que foren edificis edificats durant l'època en què governaren Montpeller la monarquia mallorquina. Aquestes tres esglésies foren la de Sant Pau, la de Santa Anna i la de Sant Mateu.

- Església de Sant Pau.

Aquesta església estava situada en el mateix solar on a dia d'avui s'aixeca la de Sant Roc. D'aquell temple només en queden alguns vestigis a la part posterior de l'actual

⁶⁵³ Joan VILLANOVE. *Raconte-moi les rois de Majorque*, tome I..., p. 35.

església neogòtica, que fou construïda al segle XIX, entre 1860 i 1868. Aquestes restes consisteixen en un absis semicircular i cobert de teules de pissarra, i semblen més aviat les restes d'una construcció romànica que no pas gòtica. Sembla que aquella primera església fou fundada al segle XII i, segurament, es tractava d'una església originalment romànica que durant l'època de la dinastia mallorquina fou ampliada o parcialment reconstruïda segons el model gòtic. A més d'aquests vestigis arquitectònics, el nom del carrer dedicat a Sant Pau també recorda la seva existència. L'església medieval fou destruïda a l'any 1622 a conseqüència d'un setge.

- Església de Santa Anna.

Per altra banda, l'església de Santa Anna estava situada al mateix solar on a dia d'avui s'aixeca l'actual temple neogòtic. L'església medieval fou construïda als segles XIII o XIV i fou en part destruïda l'any 1562 durant les guerres de religió. Al segle XVI fou restaurada i es convertí en parròquia. Finalment, el 15 de gener de 1866 es posà la primera pedra del temple actual per mor que l'anterior edifici era ja massa petit per acollir la feligresia de l'època. De l'església primitiva no se n'ha conservat cap resta.

- Església de Sant Mateu.

Finalment, l'església de Sant Mateu constituí el tercer temple sufragani construït entre 1276 i 1349 a Montpeller. Aquesta església fou construïda a l'actual carrer de Germain. A l'any 1568 fou destruïda a causa de les guerres de religió que assolaren la ciutat i fou reedificada el 1617. Però a l'any 1624 fou novament destruïda i tornada a construir dos anys més tard, tot i que aquest tercer temple fou orientat a la inversa respecte als dos anteriors.

Així doncs, l'únic edifici originalment medieval que, malgrat les transformacions que s'hi efectuaren durant els segles XVIII i XIX, s'ha conservat en part fins a l'actualitat és l'església de Sant Pere de l'antic monestir de Sant Benet de Montpeller, a dia d'avui catedral de la ciutat, per això, malgrat esser una construcció de la segona meitat del segle XIV i, per tant, estar fora de la cronologia d'aquest estudi, crec necessari fer-ne una referència històrica i descriptiva esmentant un article de Jean Nougaret, amb el qual és possible fer-se una idea de com era l'església del segle XIV. La primera pedra de l'edifici fou solemnement posada dia 1 d'octubre de 1364 amb el començament dels fonaments del mur occidental, obres que duraren fins al mes de gener de 1365. La part

principal de les obres s'acabà l'any 1366 i se sap que foren cinc picapedrers procedents d'Avinyó els qui aixecaren la nau i cobriren el temple mitjançant l'ús de voltes de creueria. Finalment, l'obra es va concloure l'any 1368 amb la construcció de les dues torres situades al nord, que foren aixecades per vuit picapedrers avinyonesos i montpellerins. Aquest mateix any començaren les obres del claustre monacal i entre 1367 i 1373 es construïren la resta dels edificis que conformaren el monestir. Quan es llegeix la descripció de l'edifici feta per Nougaret, hom se n'adona que l'església original constituïa un clar exemple d'arquitectura gòtica meridional, ja que era formada per una planta d'una sola nau dividida en sis trams amb capelles situades entre els contrafots i acabada mitjançant un absis poligonal de cinc panys, més estret i més baix que la resta del temple, en el qual, a banda i banda s'hi aixecava una petita absidiola de planta quadrada. Exteriorment, en destacava l'entrada formada per un porxo aguantat per dues columnes compactes de fust rodó i per quatre torres, dues als eixos de la façana i dues més a la tramada situada tot just abans de l'absis. Nougaret acaba la seva descripció apuntant l'evident filiació d'aquest edifici amb l'arquitectura gòtica avinyonesa, sobretot pel tractament de la nau única, que es podria relacionar amb les naus de la col·legial de Nostra Senyora de Vilanova d'Avinyó, de les esglésies de Sant Pere i de Sant Didier d'Avinyó, i també de l'església de Santa Maria del Bon Repòs de Montfavet, actualment un barri de la ciutat dels papes. En canvi, tant pel que fa al porxo de la façana com a les quatre torres, no existeix cap precedent ni cap continuïtat en aquella regió.⁶⁵⁴

OMELADÈS

Omelàs

La seu dels vescomtes de l'Omeladès estava ubicada al castell d'Omelàs, a una trentena de kilòmetres de Montpeller. Actualment, tan sols en queden les runes del que fou el castell i la seva capella dedicada a Santa Maria construïts al segle XI.

⁶⁵⁴ J. Nougaret, « L'église du monastère Saint-Benoît à Montpellier (1364-1368) », a *Autour des maîtres d'œuvre de la cathédrale de Narbonne...* », 1994, p. 84, 88 i 89.

Frontinhan

La ciutat de Frontinhan passà a dependre del Comtat de Barcelona a l'any 1203, tot d'una després del casament de Jaume I amb Maria de Montpeller. La ciutat va néixer al voltant del castell, solar on es construí l'ajuntament al segle XIX. A l'any 1363 es començà a bastir un recinte de muralles que aproximadament discorria pels actuals carrers: bulevard de Victor Hugo, voral Voltaire, bulevard de la República, bulevard Gambetta, i avinguda Charles de Gaulle. La primitiva església parroquial era un edifici romànic fundat al segle XII i dedicat a Sant Pau, però durant el govern dels reis de Mallorca, entre els segles XIII i XIV, fou substituïda per una nova església d'estil gòtic.

- Església parroquial de Sant Pau.

Aquest edifici que fou començat el segle XIII està format per una planta rectangular d'una sola nau dividida en cinc trams d'amplada, el primer i el cinquè d'amplada diferent a la resta, sense capelles laterals, a excepció del cinquè tram, en el qual se n'hi obriren dues en època posterior a la construcció del temple. El mur dels peus té una finestra que fou cegada quan es construí la torre campanar a la segona meitat del segle XIV. La nau té tres finestres al mur lateral nord i dues al mur lateral sud. La capçalera és tripartida, formada per un absis central de planta poligonal de cinc panys i dues absidioles de planta quadrada. Originalment la nau de l'església fou coberta per un sostre d'embigat a dos vessants, però en una època indeterminada, aquell enteixinat fou substituït per una volta de pedra de canó apuntat, fins que amb una restauració duta a terme l'any 1963, la volta de pedra fou substituïda per un embigat nou. A l'any 1965 es varen descobrir dues posts amb restes de decoració pictòrica, les quals es varen col·locar a l'actual embigat de fusta. Sembla ser que aquestes posts provindrien d'una sala de l'antic castell senyorial de la vila i llurs pintures han estat datades de devers 1243. Les restes pictòriques d'una de les posts representen un escut quatrribarrat amb un cavaller tocat amb una corona reial que ha estat identificat com el rei Jaume I d'Aragó, senyor de Frontinhan.⁶⁵⁵ Tant els tres absis com les dues capelles del cinquè tram estan cobertes per una volta de pedra de creueria. Al tram dels peus s'hi aixeca un cor sustentat per tres arcs ogivals que fou construït el 1871, damunt el qual hi ha l'orgue (Fig. 277).

⁶⁵⁵ A. Cablat (et al.), *La petite Encyclopédie de Frontignan la Peyrade...*, p. 64.

En aquest cas l'església es troba situada a un dels extrems del centre històric, aferrada a la muralla. La trama urbana està formada per carrers concèntrics al voltant del nucli de la vila que era format per l'antic castell i carrers transversals que connecten aquest nucli amb la muralla.

Lopian

Actualment el municipi de Lopian pertany al departament francès de l'Erau, però a l'època dels reis de Mallorca, formava part de les terres que pertanyien al vescomtat de l'Omeladès. El seu origen es troba en època gal·loromana. La vila medieval va créixer a prop de l'antic assentament romà, al voltants del castell senyorial, conservat a dia d'avui i transformat en seu de l'ajuntament del poble. A més, també es conserva la capella castral d'estil romànic i dedicada a Sant Hipòlit. Amb el temps i per mor del creixement urbanístic, fou necessària la protecció de la vila mitjançant la construcció d'unes muralles que corrien per un perímetre proper als actuals carrers: dels Horts, Gabriel Peri, Jules Vallès, plaça de la República i carrer d'Anatole France. Igualment fou necessària la substitució de l'antiga església parroquial de Sant Hipòlit per un nou edifici més gran situat extramurs que fou començat al segle XIV i que és l'actual temple parroquial de la vila.

- Església parroquial de Santa Cecília.

L'església de Santa Cecília apareix documentada ja en els segles X o XI i encara que se'n desconexi la seva situació precisa, és probable que s'aixecàs als voltants de l'actual. El temple que s'observa a dia d'avui és una església que presenta una planta rectangular d'una sola nau sense capelles laterals i que està dividida en cinc trams mitjançant arcs ogivals que sustenten una coberta de volta de creueria. A continuació de la nau s'hi obre un absis poligonal, més baix i més estret que la resta de l'església, format per set costats i també cobert de volta de creueria. El temple té dos portals, el major que situat a la façana principal i un portal lateral que s'obri al costat de l'Evangeli, al segon tram començant pels peus. Pel que fa als murs laterals, destaca l'obertra de finestrals al banda i banda, als primer, tercer i cinquè trams. A l'absis també s'obren finestrals a tres dels set costats que té, concretament al central, segon i sisè. L'exterior de l'edifici destaca pels potents contraforts que s'aixequen entre els trams, així com també pels que separen

els costats de l'absis. El 1945 part de la volta de creueria fou refeta per mor dels danys que sofrí a conseqüència d'una explosió (Fig. 278).

Popian

Popian era una antiga vegueria carolíngia que comprenia dues parròquies. La parròquia dedicada a Sant Vicenç apareix documentada per primera vegada en unes actes del segle XII. Aquell temple primitiu es trobava situat al costat del camí que anava de Popian a Guignac, lloc on actualment s'aixeca la creu de Sant Vicenç i que recorda l'indret de la primera parròquia. La vila té el seu origen en el castell que fou construït al segle X damunt un pujol, al voltant del qual s'anaren construint les cases que més tard formarien el poble.

- Església de Sant Vicenç.

Una segona església es construï als peus del castell i d'aquesta manera, aquell primitiu temple fou abandonat fins que acabà desapareixent. Al segle XIV, sota el regnat dels reis de Mallorca, s'aixecà una nova església i la vila s'envoltà de muralles. Aquest temple encara conserva algunes parts construïdes en estil romànic. Està format per una planta rectangular d'una sola nau i un atri als peus del campanar on s'ubica el portal d'entrada al temple format per un arc ogival amb un petit rosetó a la seva part superior. El campanar és de planta rectangular, el qual, a la façana més ampla té un portal gòtic cegat i a la part superior dos finestrals acabats amb un arc de mig punt i a la façana que dóna a l'atri tan sols té obert un finestral (F. 279).

El recinte fortificat discorria ,aproximadament, pel carrer de Sant Vicenç, l'avinguda de Laurelle i tancava el poble bordejant la departamental 131. A dia d'avui encara es conserva una entrada a l'antic recinte fortificat de la vila.

CARLADÈS

La xarxa parroquial del Carladès ja estava conformada molt abans del segle XIII, i en alguns casos les antigues esglésies parroquials romàniques foren substituïdes per noves construccions en estil gòtic.

Vic en Carladès

- Església parroquial de Sant Pere.

L'església parroquial ja s'havia aixecat en època romànica i era dedicada a Sant Pere. A l'any 1265 aquell antic temple fou destruït i el mateix any es començà una nova església gòtica. Actualment, d'aquella segona construcció en destaca el campanar i l'absis. La torre campanar està formada per una planta octogonal i a la part superior es troba el cos de campanes que és format per dos pisos que resten oberts a l'exterior mitjanant finestres ogivals. Pel que fa a l'absis, aquest té una planta rectangular formada per dos trams coberts de volta de creueria (Fig. 280). D'una banda, en destaquen les claus de volta, una dedicada a Sant Pere, titular de l'església i, de l'altra, a l'Agnus Dei. D'altra banda, també en destaca el model emprat en l'acabament dels arcs torals, que són similars als ja estudiats de l'església de Nostra Senyora dels Àngels de Perpinyà o de Sant Joan del Pla dels Vergers de Maó. Així doncs, del segon temple edificat a partir de 1265 tan sols en queda el campanar i l'absis, ja que la resta fou destruït pels calvinistes. Al segle XV es reconstruí la nau, també en estil gòtic (Fig. 281).

Calvinet

- Església parroquial de Sant Bartomeu.

A la vila de Calvinet, a l'any 1330 s'erigí una nova seu parroquial. El nou temple substituï l'antiga capella del castell de la població i fou acabat el 1331. D'aquest edifici, actualment només en resten la sagristia i l'absis, ambdós d'estil gòtic. Pel que fa a l'absis, és de planta quadrada i està cobert per una volta de creueria. Al mur absidal s'hi obren dos finestres lleugerament apuntats i un ull de bou a la part superior d'aquests. A mitjan segle XIX s'amplià amb la construcció de dues capelles laterals (Fig. 282).

Paulhenc

- Església parroquial de Sant Saturní.

A Paulhenc el temple parroquial fou construït al segle XIII, tot i que, posteriorment, sofrí diverses reformes i ampliacions. Durant els segles XV i XVI, la nau fou ampliada mitjançant la construcció de capelles laterals i, a més, s'edificaren els contraforts

exterior. La torre campanar data del segle XVII i entre els segles XVIII i XIX es construï la sagristia i es col·locaren els nous vitralls dels finestrals. Finalment, al segle XX tota l'església fou restaurada (Fig. 283).

Lo Mur de Barrés.

- Església parroquial de Sant Tomàs de Canterbury.

Aquesta església fou construïda a cavall entre els segles XII i XIII i constitueix un clar exemple d'arquitectura gòtica primitiva francesa. Tot i això, al llarg del temps ha sofert diverses modificacions i alguna reconstrucció, com la de l'absis, que fou destruït pels calvinistes i hagué de ser reconstruït al segle XVII en estil barroc (Fig. 284).

A les terres del vescomtat del Carladès tan sols ens consta una sola fundació conventual a Boisset.

Boisset.

- Església i convent de Santa Clara.

A la vila de Boisset, en temps de Sanç I de Mallorca, el 13 de desembre de 1323, Isabel de Rodez fundà el convent de Santa Clara. D'aquestes instal·lacions conventuals en tenim molt poques notícies, tant sols que fou fundat a un antic castell que estava situat a prop de l'església, lloc on encara avui se'n pot veure algun vestigi.

Existeix a Turlande la construcció d'una capella al castell de la població que tengué lloc durant el segle XIII.

Turlande (Paulhenc).

- Capella del castell de Turlande.

Tan sols tenim notícia de la construcció al segle XIII de la capella del castell de Turlande, datat del segle XI i que estava situat al municipi de Paulhenc. A dia d'avui aquesta capella encara es conserva, està dedicada a la Trinitat i a la Verge i la seves característiques arquitectòniques són més pròpies de l'arquitectura romànica que no de

la gòtica. La capella està formada per una planta rectangular i coberta per una volta de canó apuntada. A mur absidal hi ha una espitllera oberta acabada amb un arc de mig punt. Exteriorment, malgrat l'aspecte senzill general, en destaca el portal d'entrada, plentament gòtic i construït posteriorment. (Fig. 285).

Amb l'estudi de la poca arquitectura que es conserva de l'època en què regnà la dinastia mallorquina, es pot concloure afirmant que el gòtic carladès dels segles XIII i XIV mostra encara una gran influència de l'estic romànic precedent i que en la majoria de casos, més que parlar d'edificis plenament gòtics, convé dir que es tracta d'edificis que encara segueixen els postulats del romànic, però en els quals ja s'empren diversos elements arquitectònics que són propis de l'estil gòtic, com poden esser els finestrals ogivals, les portalades apuntades o bé les cobertes formades per voltes de creueria. Potser un dels exemples on es donen aquests trets de forma més clara sigui l'església parroquial de Sant Tomàs de Canterbury de lo Mur de Barrés.

8. ENTRE LES ILLES I EL CONTINENT. ELS MODELS I LA SEVA RECEPCIÓ.

L'èxit del model de l'arquitectura gòtica primerenca format per edificis coberts mitjançant sostres de fusta aguantats per arcs ogivals de diafragma fou tal que aquest sistema constructiu no només fou emprat per a les construccions de caire religiós, sinó que també fou usat de manera molt majoritària per a diferents tipus d'edificis civils a tots els territoris de la Corona de Mallorca.

També és important ressaltar les influències estilístiques tant del continent cap a les illes com de les illes cap al continent, influències que en gran part foren possibles gràcies a les relacions polítiques i econòmiques, no tan sols entre els diferents territoris mallorquins, sinó també entre altres estats o països. Tot això va possibilitar un més que significatiu moviment d'arquitectes i artistes arreu d'Europa, la qual cosa va permetre l'arribada de nous models, en aquest cas, arquitectònics a les nostres terres.

Tanmateix, tot i que el model que s'establí a les illes i al continent fou el model arquitectònic meridional, és ver que es perfilen algunes variacions referides a elements constructius com ara, la tipologia de les plantes, els elements de cubrició o els materials de construcció, entre d'altres, variacions moltes vegades degudes a la diferent procedència d'aquests models rebuts, encara que quan s'observa tota l'arquitectura gòtica de la Corona de Mallorca de manera conjunta, hom se n'adona que aquestes variacions arquitectòniques s'arribaren a donar arreu de tots els territoris en major o menor mesura.

8.1. Son Vives i Punxuat, dos casos d'arquitectura gòtica del segle XIII que cal tenir en compte.

A banda de les esglésies de Sant Pere d'Escorca, Sant Miquel de Campanet i Nostra Senyora de la Pau de Castellitx, que constitueixen el tres exemples d'esglésies parroquials més ben conservats, voldria esmentar aquí el cas de dos edificis més que també han arribat als nostres dies pràcticament sense cap modificació. Es tracta d'una part de l'antiga parròquia de Santa Maria de Bellver, població coneguda actualment amb el nom de Sant Llorenç des Cardassar, i per una altra part, de la suposada antiga capella que s'aixeca al costat de la possessió de Punxuat, dins el terme municipal

d'Algaida. En el segle XIII el terme de Sant Llorenç des Cardassar era conegut amb el nom de Bellver i a la butlla del papa Innocent IV de l'any 1248 hi apareix citada la seva parròquia sota el nom de Santa Maria de Bellver, tot i que aquesta església està documentada per primera vegada el 1234.⁶⁵⁶ Al segle XIV és quan l'església canvia d'advocació en favor de Sant Llorenç de Bellver i actualment, el municipi es coneix amb el nom de Sant Llorenç des Cardassar i la seva parròquia està dedicada a aquest mateix sant. El topònim Bellver sembla que va deixar d'emprar-se i es substituï pel de Cardassar al segle XVIII. A uns 3 quilòmetres de la vila de Sant Llorenç, a l'esquerra de la carretera que va a Son Servera es troba la possessió de Son Vives. Aquestes cases de possessió estan formades per diversos edificis d'entre els quals en sobresurt una torre de defensa, datada ja al segle XIII, i que en els documents apareix amb el nom de Torre d'en Pardines. Entre els diferents edificis que formen aquestes cases, un batiment datat del segle XIII destaca per la seva planta rectangular dividida en quatre trams per tres arcs ogivals de diafragma que aguanten un enteixinat de fusta a dos vessants. Aquest edifici té el portal d'entrada a la façana lateral i la capçalera és plana (Fig.286). Tot i que en alguns autors han identificat aquest edifici amb la primitiva església parroquial de Santa Maria de Bellver, les darreres investigacions fetes per l'historiador Antoni Gili han demostrat que el notable edifici de la possessió de la Torre (Son Vives) no correspon a dita església.⁶⁵⁷ Sembla ser que aquest espai arquitectònic hauria servit de celler a les cases de la possessió. Tanmateix no seria estrany tenint en compte que aquest mateix tipus arquitectònic, a més de servir per a la construcció d'esglésies, també fou usat per a altres estances de l'arquitectura religiosa i també civil com a dormidors, refetors, cellers o sales palatines, per tant, aquest sistema constructiu es converteix en un tipus de referència que és adoptat i seguit també a amples espais de possessions medievals, com és el cas de Son Vives i com veurem seguidament, a Punxuat.⁶⁵⁸

El cas de la possessió de Punxuat, resulta molt semblant al de Son Vives. Les cases també tenen una torre que fou edificada entre els segles XIII i XIV, i al costat tornam a trobar un edifici que presenta una nau rectangular dividida en tres trasts per dos arcs ogivals de diafragma. A la capçalera, que és plana, s'hi entreveu un altra arc ogival, el

⁶⁵⁶ L. S. Habsburgo Lorena, *Las Baleares descritas por la palabra y la imagen*, tomo IX..., p. 445.

⁶⁵⁷ A. Gili i Ferrer, *De Santa Maria de Bellver a Sant Llorenç des Cardassar*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000, p. 76.

⁶⁵⁸ J. M. Palou, « La bul·la d'Innocenci IV, l'arquitectura i la plàstica a l'art de l'època de la repoblació de Mallorca », a *Les parròquies de Mallorca en la Bul·la d'Innocenci IV (14 d'abril de 1248)*, Comunicació, *Revista del Centre d'Estudis Teològics de Mallorca*, núm. 104, Palma, 2002, p. 71.

qual també sobresurt a la façana exterior (Fig. 287). Si ens fixam bé, a la part exterior de la façana exterior veurem com a l'arc encara s'hi veuen les restes d'uns capitells del mateix tipus que els de l'interior i que ens fan suposar que originalment l'edifici tenia un tram més. Fins i tot, en observar el terreny a continuació de l'actual mur del presbiteri, ens adonam que, encara a dia d'avui, està marcat el que en altre temps fou el quart tram de l'edifici. A diferència de Son Vives, a Punxuat la documentació no ens aporta cap dada que confirmi que aquest edifici fou una església. Cert és que al Llibre del Repartiment ja hi apareix esmentada l'alqueria de Ponzuax, però en canvi, ni en el Capbreu d'en Manresa, ni a les visites pastorals del bisbe Arnedo a la vila d'Algaida hi apareix citada com a lloc de culte. Existeix també al voltant d'aquest edifici una suposició sense base científica que apunta que a Punxuat s'hi hauria aixecat un convent de frares de l'Orde de Sant Jordi d'Alfama. Fins a l'any 1927 es podien veure a la finca les restes d'una gran construcció de dues plantes i això dóna lloc a la hipòtesi d'un convent.⁶⁵⁹ Tenint en compte que l'església i convent de Sant Jordi d'Alfama està documentada l'any 1233 a només deu quilòmetres, al Prat de Sant Jordi del terme de Ciutat, nosaltres creim poc probable que Punxuat hagi estat un altre convent del mateix orde i fins i tot una església, atès el cas que no hi ha cap document històric que avaluï cap de les dues coses. Per tant, podria tractar-se d'un espai arquitectònic que hagués tingut una altra funció com en el cas de Son Vives. Es sap que al segle XVII s'emprava com a celler i al segle XX, fins a la darrera restauració duita a terme als anys vuitanta s'emprà com a paller.

Així doncs, jo sostenc l'opinió que l'important no és tant el fet de si aquests dos edificis foren esglésies o no i quin ús se'ls va donar, sinó que ens topam amb dos exemples d'arquitectura gòtica primitiva, que gràcies als diferents usos que han tingut al llarg de la seva història, han fet possible que ens arribassin amb poquíssimes alteracions i que, juntament amb l'antiga parroquial de Sant Pere d'Escorca, constitueixen els tres exemples d'arquitectura gòtica del temps de la colonització més originals i ben conservats de Mallorca.

Tanmateix, aquest sistema constructiu d'arcs de diafragma va tenir molt d'èxit durant tot el segle XIII, si bé és cert que durant els segles XIV i XV també es seguí emprant en alguns casos. Durant l'època de la colonització arreu de Mallorca s'aixecaren diversos

⁶⁵⁹ "Aquesta afirmació la féu l'antic propietari de la possessió de Punxuat, el señor Maties Puigserver Amengual"; B. Morey Carbonell, *Punxuat y su entorno*, Palma de Mallorca, Panorama Balear, 1980, p. 15.

tipus d'esglésies seguint aquest sistema: les conventuals aixecades pels ordes mendicants i les parroquials són les més nombroses, seguides de les sufragànies, les hospitalàries i alguna capella palatina. La major part d'aquests temples no han arribat als nostres dies. Altres sí que encara es conserven a dia d'avui, però han estat reformats, ampliat o reconstruïts.

8.2. La catedral de Santa Maria de Sant Bertran de Comenge, un exemple d'arquitectura gòtica meridional vinculat a Mallorca.

Arran de l'administració fiduciària de la Vall d'Aran que els reis de Mallorca dugueren a terme entre 1295 i 1313, proposam una hipòtesi, mitjançant la qual, seria possible explicar la probable influència d'alguns trets arquitectònics i estilístics de l'antiga catedral de Santa Maria de Sant Bertrand de Comenge, a Occitània, en l'arquitectura de la segona església parroquial aixecada a la primeria del segle XIV a la vila mallorquina de Santanyí.

Eclesialtament parlant, el primer centre cristià que es desenvolupà a les contrades pirinenques més properes a la Vall d'Aran fou la ciutat romana de Lugdunum, que en segles posteriors esdevindrà Sant Bertran de Comenge. Ja al segle III, Sant Saturní fou enviat a la ciutat de Tolosa de Llenguadoc, en qualitat de bisbe, i fou ell qui denominà bisbe un seguidor seu i li encomanà que s'establís a la zona de l'Alta Garona, per tal de cristianitzà els habitants d'aquest indret. A finals del segle III naixia doncs el bisbat de Comenge i fou a partir d'aquell moment quan també es cristianitzà la Vall d'Aran.⁶⁶⁰

Si un bisbe destacà per damunt de tota la resta, aquest fou sens dubte Sant Bertran de l'Isle (1083-1123). El seu pontificat durà quaranta anys i fou ell qui inicià la construcció de la catedral romànica dedicada a Santa Maria, al mateix temps que a Aran es construïen les esglésies parroquials dels pobles de la Vall. Aquella catedral romànica fou substituïda per una nou edifici a partir de l'any 1304, introduint així l'arquitectura gòtica a la contrada de Comenge i de forma molt més discreta, al territori aranès.

Així doncs, si per una banda, la construcció de la catedral gòtica de Santa Maria aconseguí que s'introduís el gòtic meridional a l'antic comtat de Comenge, la qual n'és un indiscutible exemple, la introducció del llenguatge arquitectònic del gòtic, fou molt tímida a la Vall d'Aran, regió on el romànic va romandre profundament arrelat, de tal

⁶⁶⁰ El bisbat de Comenge estigué en actiu des del segle III fins a l'any 1790, quan fou suprimit a causa de la Revolució Francesa.

manera que va impedir el ple desenvolupament del nou art. D'aquesta manera, el gòtic només es féu present en les esglésies araneses mitjançant l'ús d'elements arquitectònics propis del gòtic (finestres i portalades) aplicats a l'arquitectura plenament romànica. Pel que fa a l'exterior, a banda d'alguna torre campanar, es troben finestres i portalades ogivals, però sempre amb ornamentació escultòrica propi del romànic. Quant a l'interior, es troben arcades ogivals i algunes voltes de creueria molt primitives.⁶⁶¹

De tota manera, és necessari puntualitzar que malgrat el període de quinze anys que durà l'administració i el govern d'Aran per part de Mallorca, és del tot improbable que aquesta gerència dels monarques mallorquins afectàs per a res al desenvolupament de les arts i, per tant, descartam que el govern de Mallorca influís en la construcció de l'arquitectura gòtica de la Vall, malgrat degué ser inevitable que algunes realitzacions gòtiques coincidissin amb aquesta època, entre 1295 i 1313.

La catedral gòtica de Santa Maria que està situada a la vila de Sant Bertran de Comenge (departament francès de l'Alta Garona) fou començada l'any 1304 i la seva construcció suposà la quasi completa destrucció de l'antiga seu romànica que havia estat construïda al voltant de l'any 1100 (Fig. 288). L'actual fàbrica gòtica està formada per una planta basilical d'una sola nau amb capelles entre els contraforts i un absis poligonal de set

⁶⁶¹ L'església de **Sant Andreu de Salardú** (s. XIII) té algunes finestres gòtiques i en el seu interior hi destaquen els arcs apuntats i les voltes de creueria. La torre campanar, de planta octogonal, és gòtica del segle XV. L'església de **Santa Eulàlia d'Unha**, datada del segle XII, té una finestra gòtica, probablement del segle XIII. L'església de **Sant Joan d'Arties** és l'únic temple completament construït en estil gòtic d'Aran. Fou construït entre els segles XIII i XIV i està format per una sola nau amb una capçalera formada per tres absis poligonals. De l'església de **Santa Maria d'Arties** en destaca la torre campanar, que fou construït a finals del segle XIII i a començaments del XIV. És de planta quadrada, exteriorment dividit per diversos pisos mitjançant línies d'imposta. El cos de campanes es situa en els tres darrers pisos, els quals estan oberts per finestres ogivals, dos finestres en el primer i segon pis i tres finestres en el tercer pis. El campanar està rematat per una teulada en forma de fletxa. En conjunt, recorda els campanars gòtics mallorquins.

L'església de **Sant Julià de Garós** és originària del segle XII. Tot i això, conserva una finestra gòtica que podria datar del segle XIII. A més, durant el segle XV es va reedificar l'absis en estil gòtic format per una planta pentagonal i cobert de volta de creueria. L'església de **Sant Esteve de Betren** és una església que fou construïda el segle XII, però en el segle XIII se li transformà l'antiga capçalera romànica per una de gòtica formada per tres absis, el central més elevat que els laterals. També durant aquest mateix segle se li obriren diverses finestres gòtiques i es construï la portalada d'entrada. L'església de **Sant Miquèu de Vielha** és una obra datada entre el segle XII i el XIII. La portada és gòtica i fou construïda al segle XIII. Al segle XV se li afegiren dues capelles laterals i foren cobertes de volta de creueria, a més, també es construï la torre campanar que és de planta octogonal amb diferents finestres algunes ogivals i d'altres de tipologia bifora. L'església de **Sant Martí de Tours de Gausac** fou construïda entre els segles XIV i XV. En destaca especialment el porxo i la porta d'entrada, ambdós datats del segle XIV. El porxo queda obert a l'exterior mitjançant un arc ogival i està cobert per una volta de creueria sexpartida. La portalada és ogival. L'església de **Sant Jaume de Casau** destaca per la portalada gòtica formada per un arc ogival. L'església de **Sant Fèlix de Vilac** fou construïda a les darreries del segle XII, però al segle XIII es construï el campanar en estil gòtic. Es tracta d'una torre de planta quadrada amb diverses finestres ogivals oberts i rematada per una teulada de forma punxeguda. L'església de **Sant Esteve de Montcorbau** fou construïda al segle XI, però al segle XV se li substituï la capçalera per una de nova en estil gòtic formada per una planta poligonal coberta de volta de creueria. L'església de **Santa Eulàlia i Sant Joan d'Arròs** és datada del segle XIV, i d'aquesta època en conserva la nau que es coberta de volta d'aresta.

panys amb capelles radials. La planta està dividida en quatre trams i la nau és coberta de volta de creueria. Damunt les capelles laterals s'hi obren finestrals que donen llum a la nau (Fig. 289) . Al costat de l'Epístola, al primer i al segon tram no hi ha capelles laterals, i hi ha restes d'arcades d'època romànica que pertanyen a la construcció anterior. Al tercer tram s'obre la capella de Santa Margalida, que és de planta rectangular, paral·lela a la nau i està formada per dos trams de volta de creueria, alhora oberts a un sol tram de la nau per dos arcs ogivals. S'accedeix a aquesta capella mitjançant una escala i a un dels trams s'hi obri un finestral. Una vegada dalt la capella, s'accedeix al que a dia d'avui són les sales del Tresor, que ocupen els dos primeres trams i on es veuen restes de la construcció romànica. La capella del quart tram és de planta poligonal, està coberta per volta de creueria i té una finestra ogival oberta a l'exterior. Està dedicada a Sant Joan Baptista i la clau de volta mostra l'escut del comtat de Foix. Al capitell de la dreta hi ha dos escuts, també de Foix. I al capitell de l'esquerra hi ha una sèrie d'escuts, dels quals en un, s'hi representa el senyal reial de la Corona d'Aragó. Al costat de l'Evangeli, els dos primers trams tampoc tenen capelles laterals i també hi ha restes d'arcs d'època romànica. Al tercer tram s'hi obre l'actual capella del Sant Sagrament que és de planta rectangular i presenta dos trams coberts per volta de creueria estrellada amb cinc claus a cada volta: en aquest cas, també està oberta a un sol tram de la nau. En el mur del fons, a un dels trams s'hi obre un rosetó i a l'altre un finestral gòtic. Al quart tram, hi ha una capella de planta poligonal coberta per una volta de creueria i un finestral obert. Al mur absidal hi ha un nínxol inacabat amb un arc ogival a l'interior del qual en destaca un sepulcre. Pel que fa a les set capelles absidals tenen planta poligonal de cinc panys cobertes per una volta de creueria i tenen totes un finestral gòtic obert al mur absidal. L'edifici té un nàrtex sobre el qual descansa la torre campanar cobert per una volta de creueria sexpartida molt primitiva. Tant el campanar, com el nàrtex i també el portal pertanyen a l'edificació anterior romànica i han estat datats al voltant de l'any 1150 (Fig. 290).

Aquesta església catedralícia fou edificada seguint el model arquitectònic del gòtic meridional i, per tant, es pot relacionar plenament amb l'arquitectura gòtica que es desenvolupà al segle XIV en terres occitanes (Llenguadoc i Provença), però també als territoris de la Corona d'Aragó (Catalunya, València i Mallorca) i per això pot ser comparada a algunes fàbriques aixecades en aquestes regions en dates properes a la qual fou construïda, destacant sobretot, l'església conventual dels Agustins de Tolosa de

Llenguadoc (1309), la col·legiata de Sant Didier d'Avinyó (1355), la basílica de Santa Maria del Pi de Barcelona (1321), l'església de Santa Maria de Ciutadella (a partir de 1300), o l'església de Sant Jaume de la ciutat de Mallorca (1320). Però, existeix un tret arquitectònic en la fàbrica de la catedral de Comenge que d'alguna manera la vincula a Mallorca, concretament a l'església de Nostra Senyora del Roser de Santanyí, que altra temps fou la segona església parroquial construïda a partir del 1300 en aquesta vila mallorquina. Aquesta característica arquitectònica que s'observa a l'interior de la catedral de Santa Maria consisteix en el fet que tant els arcs torals com el nervís de la volta de creueria no queden recollits a mitjan camí en un capitell, ni tampoc queden imbuïts en els arcs torals, sinó que continuen fins arribar al terra de la nau (Fig. 291). Referint-nos a Mallorca, només es troba aquesta mateixa característica a l'antiga parroquial de Santanyí (Fig. 292). Tenint en compte que ambdós edificis foren construïts en els primers anys del segle XIV, es podria inferir que existís alguna relació entre els constructors d'una i altra banda, la qual cosa es podria manifestar en el fet que entre 1295 i 1313 la Vall d'Aran, que depenia eclesiàsticament del bisbat de Comenge,⁶⁶² estigué administrada per la Casa Reial mallorquina. Tanmateix caldria dur a terme una investigació al respecte amb la consegüent recerca de documentació que pogués confirmar aquesta teoria.

8.3. Similituds i diferències entre l'arquitectura gòtica religiosa del Rosselló i de Mallorca.

Les principals similituds i diferències que s'observen en els edificis religiosos construïts en l'època estudiada al Rosselló i a Mallorca, es troben sobretot al model de planta utilitzada, en el cobriment i en els murs laterals i els claristoris dels edificis.

Les plantes.

Al Rosselló, tots els edificis estan formats per una planta d'una sola nau amb capelles construïdes entre els contraforts, encara que cal destacar que l'església parroquial de Sant Joan de Perpinyà fou projectada en un primer moment com una església de planta de tres naus. Aquest model de nau única segueix el model establert per l'arquitectura

⁶⁶² La Vall d'Aran va dependre del bisbat de Comenge fins que aquest fou suprimit l'any 1790. Després d'algunes vicissituds que es donaren al llarg de catorze anys, finalment, el 23 de juliol de 1804, Aran passà a dependre del bisbat d'Urgell.

gòtica meridional, de la qual, la nau dita “raymondina”, de la catedral de Tolosa de Llenguadoc, en constitueix l’origen. El nombre de trams de les esglésies rossellones varia de manera general entre cinc i vuit trams. Pel que fa als absis, estan constituïts per una planta poligonal més estreta i més baixa que la nau, a excepció del de l’església de La Real de Perpinyà, que és més estret però més alt que la nau. Així i tot, també cal tenir en compte que alguns d’aquests foren construïts posteriorment a l’església, com els perpinyanesos de Sant Jaume o el del Carme. Dues capçaleres conformen l’excepció, la de l’església de Sant Domènec i la de l’església de Sant Joan el Nou. Aquests dos temples estan formats per una capçalera acabada en tres absis, als quals els segueix un trasepte. En el cas de Sant Joan és per mor que el primer projecte de construcció preveia una església de planta de tres naus, en canvi, en el cas de Sant Domènec, es correspon a una primera campanya duita a terme abans de 1316 i tot i que fins a dia d’avui no s’ha demostrat, és possible que aquest primer projecte també fos el d’una església de tres naus. El triomf del model d’una sola nau podria ser per la proximitat del Llenguadoc amb el Rosselló i, per tant, per la influència directa de les característiques arquitectòniques del gòtic meridional més pur, però també per l’important pes que tengueren els ordes mendicants en aquest tipus de construccions.

Pel que fa a Mallorca, malgrat la major part de les esglésies foren construïdes d’una sola nau, a la ciutat de Mallorca, l’església de Santa Eulàlia i la catedral de Santa Maria en constitueixen una excepció, ja que són temples amb una planta de tres naus. Si bé la seu de Mallorca és un edifici gòtic pròpiament meridional, l’església de Santa Eulàlia constitueix un exemple d’arquitectura gòtica septentrional per mor d’algunes característiques arquitectòniques pròpiament franceses. Gran part de les esglésies mallorquines estan formades per plantes que varien entre els sis i els vuit trams. Quasi bé totes acaben mitjançant una capçalera formada per un absis poligonal, però a diferència del Rosselló, a Mallorca, els absis tenen la mateixa amplada i la mateixa alçada que la nau. Tot i això, l’excepció és l’església de Santa Eulàlia, la qual té una capçalera formada per una girola amb capelles radials. Tampoc es poden oblidar les esglésies gòtiques primitives, en les quals el tram de la capçalera fa les funcions de presbiteri i per tant és plana. La seu de Mallorca és l’únic cas que presenta una capçalera tripartida.

El cobriment.

Al Rosselló s'observen dos models de cobriment en les esglésies gòtiques: d'una banda la coberta formada per un enteixinat de fusta a dos vessants i per l'altra, una coberta de volta de pedra de creueria. En ambdós casos, les esglésies tenen capelles laterals obertes entre els contraforts cobertes de volta de creueria. Normalment els nervis de la creueria descansen sobre culs de llàntia o bé damunt mènsules amb ornamentació esculpida. La major part de les esglésies gòtiques rosselloneses foren cobertes amb enteixinat, exceptuant Sant Joan el Nou, la franciscana Nostra Senyora dels Àngels o les capelles palatines del castell reial, totes elles a Perpinyà. D'altra banda, la conventual de Sant Domènec de Perpinyà i la parroquial de Santa Maria del Prat d'Argelers, en un principi foren projectades per esser cobertes de volta de creueria, però finalment foren cobertes d'enteixinat de fusta. Tant Sant Jaume com La Real de Perpinyà veren cobrir les seves naus amb una falsa volta de creueria feta de guix als segles XVIII i XIX. Les esglésies cobertes de fusta amb els absis poligonals coberts de volta de creueria estan directament influenciades per l'arquitectura que desenvolupà l'orde del Cister i que, posteriorment, també aplicaren els mendicants als seus temples, i que tengué una incidència molt significativa en l'arquitectura gòtica meridional.

A Mallorca també s'observen esglésies cobertes seguint els dos models abans esmentats. Malgrat tot, foren sobretot les esglésies parroquials de la part forana construïdes durant el segle XIII i XIV aquelles en que s'optà per esser cobertes d'enteixinat de fusta. En canvi, a la ciutat de Mallorca, les esglésies parroquials empraren el sistema de cobriment mitjançant la volta de creueria i foren les esglésies conventuals les que foren cobertes de fusta, com per exemple, Sant Francesc, Santa Clara, Santa Margalida o el Temple, entre d'altres. Pel que fa als nervis, a Mallorca generalment queden recollits per capitells dels quals surten columnes o pilastres adossades al mur i que arriben fins al terra del temple, tot i que a la conventual de Santa Margalida queden recollits per modillons de rotlle i a la capella palatina de Santa Anna ho fan en culs de llàntia.

Els murs laterals i els claristoris.

L'elevació de les esglésies rosselloneses està formada per dos nivells, ja que en el gòtic meridional l'ús del trifori o de les galeries desapareix. La part inferior dels murs laterals, entre els contraforts, estant oberts mitjançant arcs ogivals que donen pas a les capelles

laterals. Dins aquestes, s'hi obren finestrals ogivals que permeten la seva il·luminació. Damunt les capelles s'hi situa el claristori que en el cas del Rosselló està format per ulls de bou, ja que les capelles laterals són molt altes i no deixen lloc al mur per obrir-hi finestrals i això fa que la il·luminació de la nau quedi bastant reduïda. Aquest model sembla estar influït per algunes de les principals esglésies catalanes de tres naus, com són la seu de Barcelona, Santa Maria del mar o Santa Maria de Castelló d'Empúries, però també per altres exemples d'una sola nau, com Sant Domènec de Balaguer, Sant Augustí de València o Santa Maria i Sant Francesc de Vilafranca del Penedès. A Perpinyà, l'església conventual de Sant Domènec, la desapareguda de Sant Francesc o la parroquial d'Argelers, són una excepció, ja que totes tres tenen un claristori format per finestres ogivals. Les altres esglésies catalanes mostren un claristori també format per esvelts finestrals apuntats però, en canvi, al Llenguadoc és on trobam alguns exemples del que Richard A. Sundt anomena "esglésies gòtiques de capelles altes" i destaca com a exemple paradigmàtic d'aquest tipus la catedral de Santa Cecília d'Albí, en la qual s'hi observa que les capelles laterals tenen la mateixa altura que les voltes de la nau, tot i que al segle XV foren desdoblades en dos pisos. Tot i que aquesta pràctica no és massa recurrent al sud d'Europa, altres exemples en terres occitanes serien: l'església del convent de Sant Francesc de Tolosa de Llenguadoc, projectada el 1260 i començada vers el 1268 (actualment destruïda), el transsepte de Sant Nazari de Carcassona, de principis del segle XIV, l'església abacial de Sant Robert de la Chasa Dieu, edificada entre 1344 i 1358 i l'església abacial de Sant Pere de Moissac, a la qual s'hi afegiren les capelles laterals a partir de la segona meitat del segle XV.⁶⁶³

A Mallorca, els temples gòtics també separen els murs laterals en dos nivells, ben igual que al Rosselló, però totes les esglésies mostren un claristori obert mitjançant grans finestrals ogivals. No es troba cap cas en què s'emprin els ulls de bou, fins i tot a la seu de Mallorca, on les naus laterals arriben als 30 metres d'altura, s'obren finestrals entre les arcades i la volta, com també als murs laterals, damunt les capelles laterals, aconseguint així una extraordinària il·luminació de l'interior de l'edifici. Tot i això, cal destacar que les primitives esglésies gòtiques, les quals originàriament no tenien capelles laterals entre els contraforts, tampoc tenien finestres obertes als murs laterals i, per tant, estaven constituïdes per interiors molt foscos. Ara bé, en el cas de les esglésies

⁶⁶³ R. A. Sundt, « La cathédrale d'Albi et les églises gothiques à chapelles hautes : Style, fonction et diffusion », a *Autour des maîtres d'œuvre de la cathédrale de Narbonne...*, 1994, p. 121-125.

gòtiques de capelles altes, cal destacar un únic cas aplicat constituït per l'església parroquial de Santa Eulàlia de la Ciutat de Mallorca, un temple de tres naus en el qual les capelles laterals situades entre els contraforts arriben a la mateixa altura que les voltes de les naus laterals.

A manera de conclusió, voldríem destacar la importància que tengué el gòtic tant al regne de Mallorca com també als comtats mallorquins del nord dels Pirineus, importància que féu que l'arquitectura es perpetuàs al llarg del temps i es seguís emprant el model gòtic meridional encara durant els segles XVI i XVII i que ha estat qualificat de gòtic tardà. A Perpinyà es construïren seguint aquest tipus les esglésies de Santa Clara (a partir de 1543), la conventual de Nostra Senyora de la Victòria de l'orde dels Mínims (a partir del 1573) o la parroquial de Sant Mateu (reconstruïda a partir de 1640). A Mallorca les esglésies gòtiques tardanes són també nombroses, entre les quals destaquen les parroquials de Santa Maria de Sineu (1505), Sant Miquel de Felanitx (1551), Sant Joan de Muro (1570), la Transfiguració del Senyor d'Artà (1573) o Sant Pere de Petra (1582).

9. El finançament de l'arquitectura religiosa.

La creació del regne de Mallorca a partir de l'arribada al poder del rei Jaume I, amb la conquesta de Mallorca el 1229 i la posterior formació de la Corona de Mallorca a partir del regnat de Jaume II són dos fets històrics durant els quals, entre altres conseqüències importants, en destaca la fundació, la creació i la posterior construcció d'un més que notable nombre d'edificis religiosos que durant el segle XIII i XIV anaren arrebossant el paisatge de les illes Balears en un primer moment, i de la resta dels territoris que formaren la Corona mallorquina després. Aquesta explosió constructiva no hauria estat possible sense l'impuls i el suport que l'Església va rebre de part del poder reial. Així doncs, primer el rei en Jaume I, seguidament, els seus successors Jaume II, Sanç I i Jaume III fomentaren des d'un primer moment la creació de parròquies, propiciaren l'establiment dels ordes monàstics mitjançant la fundació de convents i facilitaren la construcció d'altres esglésies gràcies a importants donacions econòmiques i territorials.

Si qualque cosa ha caracteritzat l'època que s'estudia en aquesta tesi és, precisament, la riquesa que es va arribar a generar una vegada haver conclòs el repartiment de Mallorca entre el rei i els seus magnats i, per suposat, durant la major part del regne privatiu. En el cas de les illes, la importància econòmica vengué donada pel desenvolupament d'un important comerç marítim a través de la mar Mediterrània, però establint també llaços comercials amb les Canàries, Portugal, Flandes i Anglaterra. Els principals productes importats amb què el regne de Mallorca féu negoci foren espècies, tints i sedes que provenien de les rutes orientals, pells que es produïen a Sardenya i a Castella, llanes que provenien d'Anglaterra i de Flandes, però també cal destacar el desenvolupament d'un important comerç d'esclaus.⁶⁶⁴ Pel que fa a l'exportació dels productes locals, des de les Balears s'exportava bàsicament oli, vi i figues. Tanmateix també fou molt important l'exportació de la sal eivissenca, una riquesa que, per altra banda, l'illa ja explotava des de l'època fenícia.

En el cas dels comtats del Rosselló i la Cerdanya, el pol econòmic estava sobretot centralitzat a Perpinyà. La capital rossellonesa destacà sobretot pel seu comerç vinculat amb Flandes documentat ja a partir de 1261, però també s'establiren vincles comercials amb la regió francesa de la Xampanya i amb Sent Antonin (Migdia Pirineus) des d'on s'importaven teixits i draps. D'aquesta manera, la ciutat de Perpinyà desenvolupà una

⁶⁶⁴ J. Carreras i Martí (dir.). « Les Balears », a *Gran Enciclopèdia Catalana*, tom 4, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1996, p. 84.

important indústria tèxtil i de cuir, per a la qual féu necessària la importació de tints des de la regió italiana de la Toscana i també de l'Orient, i així poder dur a terme una important producció que era exportada sobretot al Llenguadoc, a la Corona d'Aragó, a Andalusia, a Sicília i Nàpols.⁶⁶⁵ Tot aquest tràfic comercial tenia la seva entrada i sortida al port de Cotlliure, això féu que en aquella època, aquesta vila es convertís en el municipi més ric, desenvolupat i important del Rosselló, tot just per sota de Perpinyà.

Finalment, pel que fa a la ciutat senyorial de Montpeller, fou aquesta també un gran focus comercial establint el seu port marítim a la localitat de Lata. La indústria per a la qual era coneguda la ciutat durant l'Edat Mitjana era la tèxtil. Com en el cas de Perpinyà, Montpeller destacava també amb la exportació de draps francesos a la Corona d'Aragó i, fins i tot, a les mateixes illes Balears. L'època en què assolí una major importància comercial fou vers el 1330, moment durant el qual la burgesia montpellerina arribà a comerciar amb ciutats com Constantinoble, Aias, Acre, Famagosta, Mallorca, Gènova, Florència o Bruges. Els principals productes amb els quals es comerciaven eren el pebre, la canyella, la cera, la seda, el fil d'or, la fusta blanca o els teixits de lli i els draps.⁶⁶⁶

Tot aquest progrés econòmic que els diferents territoris de la corona mallorquina experimentaren durant bona part del segle XIII i quasi bé durant tota la primera meitat del segle XIV, tengué com a conseqüència directa un significatiu augment demogràfic que, alhora, provocà un desenvolupament urbanístic de les ciutats i de les viles.

Un altre factor a tenir en compte i que fou cabdal en la promoció reial rau en la forta religiositat i espiritualitat que envoltava els membres de la família reial del casal de Barcelona i, especialment, la família reial mallorquina. D'aquesta manera, molts dels actes que duïen a terme el rei Jaume I i la seva esposa Dona Violant d'Hongria, que fou la germana de Santa Isabel, ja donaven fe de la importància que tenien per a ells les qüestions religioses. A més a més, sabem que el rei en Jaume fou un gran devot de la Mare de Déu, fet que queda demostrat amb la consagració de la mesquita aljama, futura catedral de Mallorca, a Nostra Dona Santa Maria. Molt probablement aquesta profunda religiositat se li havia accentuat per mor d'haver estat educat durant la seva infantesa pels cavallers del Temple. D'altra banda, aquest impuls devocional a la Mare de Déu

⁶⁶⁵ J. Carreras i Martí (dir.), « Perpinyà », a *Gran Enciclopèdia Catalana*, tom 17, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1995 p. 452.

⁶⁶⁶ M. Durliat, *L'art dans le royaume...*, p. 59.

amb les conseqüents fundacions edilícies sota la seva advocació, és un fenomen molt habitual en tot l'àmbit catòlic de l'època.

No debades l'orde del Temple fou un dels més beneficiats en el Repartiment de Mallorca. Aquest intens sentiment religiós fou heretat també pel seu fill el rei Jaume II de Mallorca i tota la seva família reial, així com també arrelarà en els posteriors reis de Mallorca, Sanç I i Jaume III. Jaume II i, en general, tota la família reial mallorquina, va estar molt relacionada amb el franciscanisme. La vinculació amb l'orde de Sant Francesc va tenir molt a veure en el fet que Ramon Llull fos el seu mentor juntament amb el dominic Ramon de Penyaforç, de qui n'adquirí el fervor religiós. Tanmateix, aquesta devoció a Sant Francesc també era contemplada en altres casals reials com Aragó o Sicília. La reina Esclaramunda, esposa de Jaume II, també fou una il·lustre devota del sant d'Assís, talment com ho demostra el seu testament, on estan documentades diverses donacions econòmiques als convents franciscans de la Ciutat de Mallorca, Perpinyà i Vilafranca de Conflent. Tot i la influència del franciscanisme en la família reial mallorquina, la monarquia també ajudà econòmicament i afavorí la fundació d'altres ordes religiosos i l'establiment de tota una xarxa hospitalària en diferents ciutats i viles dels territoris mallorquins. Jaume II i Esclaramunda de Foix varen saber transmetre en els seus fills una educació fortament religiosa dotada d'una espiritualitat molt significativa. Basti recordar que dos fills de Jaume II de Mallorca seguiren també les passes del franciscanisme. L'infant Jaume de Mallorca (1274-1330), el seu primer fill, renuncià a la Corona el 1299 i es féu franciscà en el convent de Sant Francesc de Perpinyà. El mateix camí seguí el sisè fill del rei, l'infant Felip de Mallorca (1324-1335), que fou regent durant la minoria d'edat de Jaume III (1324-1335) i que després, molt influenciat pel franciscanisme, arribà a ser abat de Sant Pau de Narbona.⁶⁶⁷ Per altra banda, Sança de Mallorca (1284-1345), filla també de Jaume II, es casà amb Robert d'Anjou, qui es convertiria en rei de Nàpols a partir de 1309. Malgrat aquest casori, sabem del gran misticisme i forta espiritualitat de la reina Sança i que féu que a la mort del seu marit Robert, entràs al convent napolità de Santa Clara. Finalment, l'infant Ferran de Mallorca (1278-1316), casat per segona vegada amb Isabel d'Íbelin, tengueren un fill de nom també Ferran (1317-1343) que a l'edat de tretze anys féu el vots per entrar a l'orde franciscà.

⁶⁶⁷G. A. Reus i Planells, « Dos claustres barrocs a Inca. Sant Francesc i Sant Domingo. Notes historicoartístiques », a *XI Jornades d'Estudis Locals*, Inca: Ajuntament d'Inca, 2011, p 160.

Així doncs, la riquesa econòmica gràcies, sobretot, a l'important comerç marítim que es desenvolupà a partir del regnat del Conqueridor i durant l'època privativa del regne de Mallorca, com també la més que significativa espiritualitat que es vivia en el si de la família reial, foren els dos factors cabdals que propiciaren la promoció reial pel que fa a les fundacions monàstiques, però també a l'afavoriment de la construcció religiosa en general.

Tot i la importància que tengué la monarquia en la promoció de l'arquitectura religiosa, no podem oblidar que el desenvolupament d'aquesta arquitectura gaudí d'una gran i no menys important influència per part d'altres promotors, que gràcies a la seva ajuda econòmica feren possible que des que Jaume I conquerís Mallorca el 1229 fins a la mort del darrer monarca mallorquí, Jaume III el 1349, s'edificassin prop de 250 edificis religiosos arreu de tots els territoris que conformaren la Corona de Mallorca. Així doncs, a més de la monarquia, els altres promotors foren els bisbes, les universitats, la noblesa i l'aristocràcia dels pobles i ciutats, el gremis, les confraries, els ordes religiosos i també les donacions d'altres feligresos, així com les deixes testamentàries dels ciutadans d'arreu. Tota aquesta promoció i recaptació econòmica fou cabdal a l'hora de contribuir a la fundació i la construcció d'esglésies parroquials i sufragànies, de convents i hospitals o, fins i tot, de la mateixa seu catedral, mare de la diòcesi. Cal tenir en compte que molts bisbes acudien juntament amb el monarca a l'acte fundacional d'un nou temple que es duia a terme mitjançant la benedicció i la posada de la primera pedra de l'església en qüestió, però també fundaven confraries que es dedicaven a la recaptació econòmica que era destinada a l'obra del temple, o contribuïen de forma directa fent donacions econòmiques, com passà a Perpinyà o a la ciutat de Mallorca, entre molts altres llocs.⁶⁶⁸ Els jurats de les universitats també solien contribuir en

⁶⁶⁸ "Par cette même chartre, Berenguer Batlle adressait d'ailleurs un nouvel appel à la charité publique, fondait une confrérie, dite de Saint-Blaise, chargée de recueillir les fonds et appliquait les rentes des bénéfiques vacants de Saint-Jean à la construction de la nouvelle église"; P. Ponsich, « La cathédrale Saint-Jean de Perpignan », p. 140.

"La contribució dels bisbes a les obres de la seu és desigual. Els primers que presenciaren la nova edificació, Guillem de Vilanova i Ramon de Cortsaví hi destinaren 250 i 100 lliures, respectivament. Tot i que Berenguer Batlle hagués pogut tenir un paper rellevant en el finançament de les obres, no en tenim cap prova clara, mentre que el seu successor, Antoni des Collell sabem que dictà mesures per canalitzar recursos cap a la fàbrica: ordenà que les rendes de les vacants de totes les esglésies parroquials i d'altres beneficis fossin destinades a les obres i taxà les prebendes i dignitats amb una quantitat que el beneficiari no podia evitar pagar. D'Antoni de Galiana coneixem la seva aportació personal a les obres del segon tram, la qual fou de 200 lliures, tal com indica el llibre d'obra de 1373-74. El bisbe franciscà Pere de Cima impulsà l'acabament del segon tram i el seu escut que es veu al primer pinacle de la nau major, al costat nord, pot ser un indicatiu del patrocini. Durant el seu bisbat ja es pensà en la possibilitat d'iniciar les obres del tercer tram i es començà el portal del Mirador. Desconeixem quina va poder ser l'aportació de Lluís de Prades, ja que no es té constància de cap llegat personal ni del dictat de mesures per fer front a la construcció": J. Domenge i Mesquida, *L'obra de la seu...*, p. 87.

l'edificació de temples, a vegades aportant diners, obrers o terrenys per a la construcció. En el cas de la seu de Mallorca, està documentada l'aportació de 200 lliures per part dels Jurats per a l'ampliació del Mirador, així com el pagament de 1000 lliures en diferents entregues devers els anys 1373 i 1374.⁶⁶⁹ Tanmateix, pel que fa a la promoció i al finançament de l'església catedral de Mallorca, la documentació ens deixa distingir de forma ben clara dues estapes: la primera aniria des de 1306 fins a 1327 aproximadament, en què es construeix el mausoleu reial de la Santíssima Trinitat i la Capella Reial. Aquestes obres són sufragades pels diferents monarques de la Casa Reial de Mallorca. Per això mateix, als murs laterals d'aquest espai s'ornamentaren amb l'escut reial de les quatre barres situat a banda i banda de cada finestral, però també amb la representació de l'escut reial i l'escut de la Universitat de la Ciutat i del Regne de Mallorca, a les claus de volta d'aquesta capella. Pel que fa a la segona etapa de finançament de la Seu, de 1327 fins al 1601, les obres de construcció es dugueren a terme gràcies a la participació econòmica del Capítol catedralici, mitjançant la creació de la Confraria de Nostra Senyora Santa Maria i el pagament de la Annata Eclesiàstica, la qual obligava als eclesiàstics a contribuir econòmicament en les obres del temple, però sobretot gràcies a l'aportació econòmica del poble, això és, la societat mallorquina de Ciutat i de la Part Forana i també de la població de les illes de Menorca i Eivissa. La recaptació es feia tant en forma de doblers procedents de deixes testamentàries com de productes en espècie, a través de la captació de blat, formatge, oli, ous o figues, que després eren venuts.⁶⁷⁰ A la part forana mallorquina, a l'església del Roser de Santanyí, antiga parròquia de Sant Andreu aixecada a començaments del segle XIV, hi destaquen les claus de volta dels quatre primers trams. A la primera s'hi representa l'escut Reial, a la segona l'escut de la Universitat de la Ciutat i del Regne de Mallorca, a la tercera, l'escut de la Universitat de la vila de Santanyí i, finalment, al quart, la figura de Sant Domingo.⁶⁷¹ Tot i la manca de documentació que ho acrediti, és més que probable que cada una d'aquestes institucions aportàs diners per a la construcció de cada un dels trams de l'església. Veiem per tant, que a més de les aportacions econòmiques fetes per la Casa Reial, els Jurats de Mallorca i els Jurats de Santanyí, el promotor que pagà la construcció del quart tram fou l'orde dels frares predicadors. No debades, al segle XVI quan es va construir el nou absis de l'església, la volta de creueria del presbiteri fou

⁶⁶⁹ J. Domenge i Mesquida, *L'obra de la Seu...*, p. 87-88.

⁶⁷⁰ J. Sastre Moll, « El proceso constructivo de la Seo de Mallorca durante la Edad Media », a *BSAL*, 61 (2005), p. 322.

⁶⁷¹ C. Mayol i Adrover ; G. A. Reus i Planells, « Les dues esglésies gòtiques de... », p. 145.

tancat amb una clau de volta que representa la figura de la Mare de Déu del Roser, una advocació pròpiament dominica a la qual fou dedicat tot el temple quan es construí la nova església parroquial de Sant Andreu a finals del segle XVIII i principis del XIX. D'aquesta manera, ens adonam que els ordes religiosos també feren aportacions per a la construcció d'esglésies parroquial i sufragànies. Finalment, la població en general, formada per la noblesa, els gremis i el poble menut, també féu importants donacions econòmiques als diferents temples que s'anaven construint. És en aquest punt on entra en joc un fet que canviarà, en part, la tipologia de les esglésies gòtiques fins ara construïdes, i és que davant la demanda de poder fer enterraments dins les esglésies, els frares de Sant Domingo foren autoritzats a l'any 1227 a poder realitzar aquesta pràctica dins els seus temples conventuals. Fou per mor d'això que, a partir de llavors, les esglésies dels predicadors començaren a envoltar-se de capelles que foren aixecades als murs laterals, entre els contraforts. Com és natural, aquesta pràctica d'enterraments s'amplià als altres ordes religiosos, però també a la resta d'esglésies, parroquials, catedrals, hospitalàries i sufragànies. A més a més, els monestirs, els convents i les col·legiades, també empraren els seus claustres com a lloc d'enterrament. Val a dir que, durant l'edat mitjana, cada parròquia disposava d'un fossar o cementeri parroquial que era situat al voltant de l'església i el mateix passava amb alguns convents o monestirs. A part de les nombroses almoines, que tant els nobles com el poble en general aportava en vida per a la construcció de les esglésies, també destaquen les deixes testamentàries. D'aquesta manera el poble s'assegurava una més que possible salvació, però per altra banda, en molts de casos, segons la quantitat de l'aportació, tendrien l'oportunitat de ser enterrats a dins els temples. Ara bé, al mateix temps, també depenia de l'estament social i de la importància de la deixa a l'hora de ser enterrat en un lloc o en un altre de l'església. Així, com més important era l'estament social de la persona en qüestió, més a prop del presbiteri era enterrat. Així, els membres de la Casa Reial solien fer-se enterrar als presbiteris o a les capelles absidals dels temples, basti recordar les tombes dels reis Jaume II i Jaume III de Mallorca, situades a la capella absidal de la Trinitat de la Seu de Mallorca, o també, les tombes de l'infant Ferran de Mallorca i de la seva esposa Isabel de Sabran i la de la infanta Isabel de Mallorca, totes tres situades a l'absis major de la església del convent de Sant Domènec de Perpinyà, i també el cas del rei Sanç I de Mallorca, que es féu soterrar a l'interior de l'església parroquial de Sant Joan el Vell de Perpinyà. Per suposat, els bisbes també eren enterrats en llocs preferents dels temples, sobretot catedralicis. En el cas de la ciutat de Mallorca, entre d'altres destaquen els

sarcòfags del bisbe Ramon de Torrella o de Berenguer Batle. Les famílies nobles també es feien enterrar a les esglésies. Una vegada més, a la conventual de Sant Domènec de Perpinyà, les absidioles de la capçalera pertanyen a dues de les famílies comtals més importants del Rosselló, els comtes d'Evol i els comtes de Canet. De la mateixa manera, moltes de les capelles laterals d'esglésies parroquials, conventuals, catedralícies, etc., pertanyien a famílies de nobles que pagaven a l'església en qüestió certes quantitats de diners per poder disposar d'aquestes capelles, lloc on durant tota la vida s'hi feien dir misses i lloc també on serien enterrats quan deixassin aquest món. Moltes vegades és possible saber a qui pertanyien, bé sigui per la documentació, o també, pels escuts d'armes que es troben als murs de la capella, al retaule o bé a la clau de volta. Per citar només alguns exemples, a l'església parroquial de Sant Jaume de Ciutat, es documenten diverses aportacions econòmiques entre les quals destaquen la realitzada l'any 1326 pel ciutadà Arnau Oller⁶⁷² o un altra pagament provinent de la família reial el 1327.⁶⁷³ i algunes claus de volta, així com també en els murs d'algunes capelles s'hi observen els escuts d'armes d'alguns dels promotors.

A l'església de Santa Eulàlia de la mateixa ciutat hi ha documentació que esmenta alguna deixa testamentària per a l'obra del temple, així com la voluntat d'enterrament al fossar de la parròquia.⁶⁷⁴ A més, a la façana exterior del temple, a un lateral proper a l'absis, apareixen esculpits dos escuts gremials.

En referència als enterraments de la noblesa mallorquina a convents, són Pau Piferrer i Josep M^a. Quadrado qui afirmen que: "Hasta setenta y dos linajes distinguidos tenían sepultura en el convento de Menores, que compartían con los Dominicos los entierros de casi toda la nobleza"⁶⁷⁵ "Per altra banda, Jaime de Oleza afirma que: San Francisco puede llamársele con gran propiedad el Panteón de gran parte de la nobleza mallorquina. Y decimos de gran parte, porque la otra, tal vez un poco mayor, se la

⁶⁷² "El 26 de novembre de 1326, Arnau Oller, ciutadà de Mallorca, mana en el seu testament construir a Sant Jaume una capella sota el patronatge de Sant Guillem. Deixa amb aquesta intenció, i per a la fundació d'un benefici eclesiàstic, la suma important de mil cinc-cents lliures"; M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 102.

⁶⁷³ "Menys d'un any més tard, el 5 de juliol de 1327, el regent Felip de Mallorca manava lliurar 200 sous a Jordi Des Pujol, picapedres, mestre de l'obra de Sant Jaume, per a la compra de pedra de talla"; M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 102.

⁶⁷⁴ "una deixa testamentària de gener de 1271 i una altra de setembre de 1276, la qual n'inclou una pel rector, a més que el testador demana ser enterrat en el fossar de Santa Eulàlia, altres referències corroboren tanmateix la vida de la parròquia, com deixes de ciris l'any 1277 i el 1295, institució d'aniversaris, etc.): J. M. Palou i Sampol, « L'escultura del deambulatori de Santa Eulàlia (1230-1250) », a *XXVIII Jornades d'Estudis...*, p. 240.

⁶⁷⁵ P. Piferrer; J. M. Quadrado, *Islas Baleares. Recuerdos y bellezas de España, Mallorca*, Palma de Mallorca, Ediciones de Ayer, 1968, p. 361.

llevaba Santo Domingo, quedando la parte menor repartida entre la Catedral, parroquias e iglesias particulares”.⁶⁷⁶

A vegades, també es donava el cas que un mateix ciutadà deixava diners per a l’obra de diverses esglésies que s’estaven construint a l’hora.⁶⁷⁷

Un altre lloc d’enterrament elegit per les famílies nobles eren els claustres conventuals, col·legials o bé catedralicis. És sens dubte al Rosselló, on trobam els exemples més interessants de claustres funeraris. El de majors dimensions i millor conservat és el de l’església parroquial de Sant Joan de Perpinyà, conegut amb el nom de Campo Santo, i que tot i que no ha conservat les seves galeries gòtiques, sí que encara s’hi observen tots els nínxols que servien com a lloc d’enterrament. És, doncs, a l’interior d’aquests nínxols oberts mitjançant arcs ogivals on es distingeixen els escuts de les famílies a les quals pertanyien i que hi tenien dret d’enterrament. A banda del Campo Santo de Perpinyà, a la mateixa ciutat es conserva encara una ala del que fou el claustre funerari del gran convent de Sant Francesc. Alguns nínxols més són encara visibles a la façana de l’església del convent de Sant Domènec de Cotlliure o al que fou l’antic claustre de la col·legiata de Sant Jaume de Vilafranca de Conflent, de la qual encara se’n conserva la capella funerària dedicada a Sant Pau, convertida actualment en un restaurant. Pel que fa a Mallorca, és el claustre del convent de Sant Francesc de la ciutat de Mallorca el que conserva un major nombre de nínxols d’enterrament encastats als seus murs, alguns dels quals mostren encara els escuts d’armes de les famílies que els ocuparen.

Pel que fa a la important xarxa conventual i monàstica que s’anà teixint durant els segles XIII i XIV en els diferents territoris del regne de Mallorca, diversos documents ens permeten conèixer el mecenatge i la promoció en les següents fundacions d’ordes religiosos, pels quals tengueren gran importància la participació econòmica de les

⁶⁷⁶ J. de Oleza y de España, *Enterraments i Òbits del Real Convent de Sant Francesca de la Ciutat de Mallorca. Còpia del manuscrito del donado Ramón Calafat: año 1786*, Palma de Mallorca: Tipografía de Guasp, 1925, p. 16-17.

⁶⁷⁷ “En el testament de Maria Cizaña, de juliol de 1256, s’esmenta una deixa de 7 sous per a l’obra de l’església de Santa Maria d’Inca, 3 al capellà i 12 diners a l’església de Sant Bartomeu de la mateixa vila. Una altra deixa a l’obra de l’església d’Inca, de 100 sous, és la que va fer en un testament Guillema, viuda de Bernat de Sant Joan, el febrer de 1271. El següent 2 de novembre Ponç de Vich deixà també 100 sous a l’obra de l’església d’Inca.

En un document aparegut que fa referència a la capella de Santa Magdalena del Puig d’Inca datat de 1284, Saurina, muller de Jaume de Sant Joan, deixà en testament atorgat el 30 de juliol de dit any 2 sous a cadascuna d’aquestes Caselles foranes de Mallorca: Santa Catalina de Sóller, Santa Maria de Lluc, Sant Martí de la Cova i Santa Magdalena de Puig d’Inca; també deixà dos sous als hospitals de la Palomera i d’Inca”: P. J. Llabrés i Martorell; R. Rosselló i Vaquer, *Inca en la història...*, p. 92, 118 i 119.

confraries, les almoines rebudes de la mà dels feligresos, a més de les de la Casa Reial de Mallorca i de l'important ajut rebut per part de les famílies nobles.

MALLORCA

- Orde dels pobres Cavallers de Crist i del Temple de Salomó.

El rei Jaume I d'Aragó atorgà el 17 d'abril de 1230 l'almudaina de Gumara de la ciutat de Mallorca a l'orde del Temple.⁶⁷⁸ Els cavallers templers s'hi establiren a partir d'aquell mateix instant i hi aixecaren la seva comanda a més de construir-hi una església dedicada a Santa Maria.

- Orde dels Frares Premonstratesos.

En agraïment a la contribució feta per part dels frares del convent premostratenc de Bellpuig de les Avellanes (Comtat d'Urgell), Jaume I féu donació d'unes terres a Artà i d'una antiga saboneria musulmana a Ciutat perquè hi fos fundat un convent a partir de 1230, tot i que vuit anys després, els premostratencs deixaren la capital de l'illa i s'establiren a Artà aixecant-hi un nou cenobi que quedà definitivament constituït l'any 1240.

Pel que fa a les donacions fetes per Jaume I a la casa de Bellpuig, és l'erudit Antoni Gili qui en fa un estudi a la seva monografia dedicada a l'estudi de Santa Maria de Bellpuig d'Artà. En primer lloc destaca la concessió d'una saboneria a l'abat Gerau de Bellpuig de les Avellanes, a fi que hi fos construïda una església i un convent, a més d'altres pertinences per ell assignades dins les muralles de la ciutat. L'escriptura d'aquesta donació fou feta pel rei dia 23 d'octubre de 1230.⁶⁷⁹ Tot i això, l'11 de juliol de 1230, *“el rei ja havia donat i concedit a l'esmentat abat, a tot el convent de la casa del monestir de Bellpuig i als seus successors, per sempre, les alqueries Alfadet, Benimergia, Albamnera, Benicardoga, Beniamir, Acdaya, Almudayna i Halmahada, situades a les terres d'Artà”*.⁶⁸⁰ Un any després, dia 8 de juliol de 1231, *“el monarca confirmà a fra Pere de Nas i a tot el convent de la casa de Bellpuig, presents i futurs per mitjà d'un nou document, totes les donacions i concessions fetes a la ciutat de Mallorca i a tota l'illa de Mallorca. Així confirma i, d'una manera irrevocable, lloa*

⁶⁷⁸ A. Vinas; R. Vinas; R. Tréton, « Donation aux Templiers » a ; BSAL, 60 (2004), p. 285.

⁶⁷⁹ A. Gili i Ferrer, *Santa Maria de Bellpuig d'Artà...*, p. 24.

⁶⁸⁰ ARM-AH-459, 254-254v.

l'església assignada a dit monestir, amb totes les seves pertinences, dins la Ciutat de Mallorca, i també totes les alqueries que donà i assignà a Artà, cadascuna d'aquestes a perpetuïtat".⁶⁸¹ Dos anys després, dia 17 d'abril de l'any 1233, trobam dos premonstratesos presents a Mallorca, amb un càrrec específic, que firmen un document: fra Pere d'Arròs, prior de l'església de Santa Maria de Bellpuig a la Ciutat de Mallorca, i fra Pere Joan, comandador d'Artà. Es tracta de la venda de béns pertanyents a l'església de Santa Maria de Bellpuig i als seus religiosos.⁶⁸²

Pel que fa a Artà, destaca una deïxa testamentària de l'any 1237. Concretament, dia 29 de desembre de l'any 1237, "*fra Ramon de Fraga és el prior de Santa Maria de Bellpuig a Mallorca i aquell mateix dia rebé, a Artà, el testament de Ramon des Villar, el qual deïxa a Santa Maria de Bellpuig 45 sous melgaresos i 10 diners melgaresos a l'obra de l'Almudaina*".⁶⁸³

- Orde de les monges agustines de Santa Margalida.

En el Llibre del Repartiment de Mallorca s'esmenta el nom de la priora de les monges agustines de Santa Margalida.⁶⁸⁴ Sembla doncs que aquest orde que va rebre donacions reials per a la fundació d'un convent a la ciutat de Mallorca, aixecaren una primera casa agustina a partir de 1231 a l'actual plaça del Mercat. Allà hi residiren fins que a l'any 1279 deixaren aquest primer emplaçament i passaren a ocupar el primitiu convent de frares menors situat al carrer de Sant Miquel.

A part de les donacions reials, també destaquen les rendes i censals que rebia la comunitat. Així, a l'any 1246, "*la priora de Santa Margalida, sor Guillermina de Pontons rebia com a dot de sor Blanca Escala l'alqueria de Beninodou a Fornalutx, amb totes les seves pertinences, que Bernat de Escla havia comprat a les germanes Verdera el 1245 i que estava subjecta en alodi directe del dit Gastó. Pel gener de 1270 Gastó, en un instrument del seu notari Pere Marquès, firmat a Sant Feliu de Guíxols, confirma a l'abadessa sor Berenguera de Santmartí, les propietats tengudes en alodi a Fornalutx procedents de la donació feta per Bernat Escala a les monges. Pel gener de 1275 Gastó confirma a la mateixa priora totes les propietats amb les seves pertinences i jurisdicció tengudes en alodi propi. Ho fa en un document signat pel seu procurador*

⁶⁸¹ ARM-AH-459, 254v-255.

⁶⁸² ACM-Pergamí 7743.

⁶⁸³ ACM-Pergamí 7766.

⁶⁸⁴ M. Barceló Crespi, G. Rosselló Bordoy, *La ciudad de Mallorca...*, p. 349.

Bernat Truyols, i davant els representants del bisbe de Barcelona i Mallorca. Un document de 1342 ens informa que Damià Mayol, fill de Bernadí, del lloc de Fornalutx a Sóller, paga al monestir de Santa Margalida 24 censals per una possessió anomenada l'Alqueria situada a Fornalutx".⁶⁸⁵

- Orde dels Frares Predicadors.

S'ha afirmat que els primers frares de l'orde de Sant Domingo arribaren a l'illa amb els conqueridors catalans. Dia 21 de maig de 1231 està documentada la donació reial d'uns terrenys situats dins l'Almudaina de Mallorca per tal que l'orde predicadora hi aixequi el seu convent. Entre 1231 i 1236 es construeix el cenobi i la primera església dominica dedicada a Nostra Senyora de la Victòria. Les ampliacions del primitiu cenobi segueixen a bon ritme i així veim com el 1236 està documentada una donació econòmica per part de Jaume I per a les obres que es duen a terme. Finalment, entre 1296 i 1349 es construeix el segon temple dedicat a Sant Domingo i que fou promocionat primer pels reis de Mallorca i a partir de 1343 pels reis d'Aragó. La promoció reial també quedaria palesa a l'interior de la segona església conventual, aixecada a partir de 1298, ja que la tercera clau de volta de la nau tenia representada la figura de Jaume I a cavall amb l'escut reial. D'altra banda, la quarta clau de volta mostrava l'escut de Mallorca, el que podria provar la intervenció econòmica en la seva construcció dels Jurats de la Ciutat i del Regne.

Pel que fa a la construcció del claustre, aquest fou edificat gràcies a les aportacions fetes per les famílies que havia elegit sepultura sota els seus arcs i que assenyalaren amb els seus escuts d'armes. Al mateix Cardenal Rossell, important promotor de l'obra, se li deu la construcció del refetori de la comunitat de frares, i per això mateix, en les claus de la volta d'aquesta estança, es col·locaren les armes dels Rossell.⁶⁸⁶

- Orde dels Frares Menors.

Tot i que l'orde franciscà no participà activament en la Conquesta de Mallorca, a l'any 1232 figura en el Llibre del Repartiment que el rei Jaume I féu donació als frares menors d'un hort conegut amb el nom àrab de *Riyâd Abû Abd Allâh ibn al-Hayy*, que estava situat a l'antic carrer de la Síquia, actual carrer de Sant Miquel. A l'octubre de 1232 fra Ramon de Torrella col·locà la primera pedra de l'església. Anys després, i sota

⁶⁸⁵ M. M. de Quiroga Conrado, *Santa Margalida de Palma...*, p. 16 i 18.

⁶⁸⁶ J. Rosselló Lliteras, « El convento de Santo Domingo de Mallorca, s. XIII-XV », a *BSAL*, 41 (1985), p. 124 i 126.

el regnat de Jaume II de Mallorca, el rei autoritzà la permuta del convent franciscà amb el de les monges agustines de Santa Margalida. Posteriorment, el rei cedí uns terrenys als franciscans per a la construcció d'un nou convent que es situà prop de la Casa del Temple, les obres del qual començaren el 31 de gener de 1281, amb la col·locació de la primera pedra del nou temple per part de Jaume II i la benedicció de les obres per part del bisbe de Mallorca Pedro de Muredine.

Pel que fa a la part forana, a més de la ja citada fundació del monestir premostratenc de Santa Maria de Bellpuig d'Artà l'any 1238, un grup de tretze frares s'intal·laren a Miramar, lloc que el rei de Mallorca cedí a Ramon Llull perquè hi fundàs un monestir a l'any 1276. Un segle després, concretament a l'any 1323, el rei Sanç I autoritzava la fundació d'un convent franciscà a la vila d'Inca, autorització que el papa Joan XXII signava mitjançant la butlla *Sincerae vestrae religionis* l'1 de gener de 1325. A més de la Casa Reial de Mallorca, la fundació inquera compta amb el recapte de diners de part de l'estament dels mercaders, els quals oferien de bon grat les seves almoines als mendicants i anhelaven així obtenir, després de la seva mort, la salvació eterna de les seves ànimes.⁶⁸⁷ Del mateix convent franciscà, les primeres deixes testamentàries estan documentades a partir de 1339: "*Gersenda, muller de Joan Mestre de Muro, deixà una almoina perquè els franciscans d'Inca li celebrassin 25 misses en ser morta*".⁶⁸⁸ L'1 de juliol de 1341, "*Jaume de Far, prevere de Sant Miquel de Campanet, llegà 5 sous als menors d'Inca perquè li celebrassin misses per a la seva ànima*".⁶⁸⁹ El 25 de juliol de 1343 "*féu testament Oliveta, muller de Bartomeu Ponç d'Inca, la qual nomenà marmessors el seu germà Guerau Llull i sa mare Seguina. Tot i que volia ser enterrada al convent de Sant Domingo de Ciutat, deixà, entre altres llegats, 5 sous als framenors d'Inca*".⁶⁹⁰ "*Una dona anomenada Caterina, parenta dels Llull de Campanet, deixà 5 sous als franciscans d'Inca el 1345 perquè li celebrassin misses*".⁶⁹¹ Finalment, dia 5 d'abril de 1348, "*Pere Duran llegà 10 sous perquè li diguessin misses a Sant Francesc d'Inca*".⁶⁹²

⁶⁸⁷ P. J. Llabrés i Martorell; R. Rosselló i Vaquer, *Inca en la història...*, p. 223 i 224.

⁶⁸⁸ ARM, Miquel Terrida, T-401, f.32v.

⁶⁸⁹ ARM, Macià Aragó, A-1, f. 22.

⁶⁹⁰ ARM, Macià Aragó, A-2, f. 17.

⁶⁹¹ ARM, *Ibid.*, f. 57.

⁶⁹² AHN, Clero, carp. 129, 14.

- Orde Reial i Militar de Nostra Senyora de la Mercè de la Redempció dels Captius.

L'orde dels frares de la Mercè fou fundada a Barcelona l'any 1218 per Sant Pere Nolasc amb el suport del rei Jaume I, per tant no ens ha d'estranyar que ja des de tot just després de la Conquesta de Mallorca, aquest frares s'instal·lassin a Ciutat. En un primer moment, mitjançant una donació reial de 1230, ocuparen un terreny a l'actual carrer de Miramar, però cap a 1245 es canviaren de lloc i passaren a ocupar una casa situada a la plaça de Cort. Finalment, a l'any 1295, amb el beneplàcit de Jaume II de Mallorca, se'ls donà una antiga mesquita que havia estat cristianitzada i dedicada a Sant Salvador i començaren la construcció d'una nova església.

- Orde dels canonges del Sant Sepulcre.

Els canonges regulars del Sant Sepulcre no prengueren part a la Conquesta de l'illa, però està documentada la seva presència a Mallorca a partir de l'any 1232, a través d'una donació feta a l'orde per part del vescomte de Bearn, Bernat de Santa Eugènia, dins la seva porció de la Ciutat, òbviament, amb la prèvia autorització del rei.

- Orde dels cavallers de Sant Jordi d'Alfama.

No consta de manera documentada, que els cavallers d'aquest orde haguessin participat de manera activa en la Conquesta del rei Jaume I. L'indret allà on a partir de 1233 s'aixecà el convent i l'església de Sant Jordi inicialment estava dins la porció del Rei. Posteriorment, aquest en féu donació al comte del Rosselló, Nunó Sanç, el qual, alhora, donà els terrenys a l'orde de Sant Jordi per tal de construir-hi el seu cenobi.

- Orde dels cavallers de Calatrava.

Dins la historiografia mallorquina, l'existència o no d'un convent de l'orde de Calatrava a la ciutat de Mallorca ha estat bastant controvertida, però l'historiador Diego Zaforteza y Musoles aporta llum al respecte i cita un document que sembla afirmar l'existència d'aquest cenobi.⁶⁹³ Tot i això, el que sí és cert és que els calatravins no participaren a la conquesta de Mallorca, però pocs anys després, devers el 1234 se'ls hauria fet concessió d'uns terrenys per poder-hi construir la seva casa.

⁶⁹³ D. Zaforteza y Musoles, *La Ciudad de Mallorca*, tomo II, Palma: Ajuntament de Palma, 1989, p. 265.

- Orde dels Monjos del Císter.

La fundació a Mallorca d'un convent cistercenc fou autoritzada l'any 1232 pel rei En Jaume en unes terres esporlines. A l'any 1254 apareix ja la denominació *monasterium Sancte Marie de Sa Reyal*⁶⁹⁴ i cap a l'any 1266 s'està bastint el monestir definitiu en un indret conegut a dia d'avui amb el nom del Secar de la Real i que havia tocat a l'oncle del rei, el comte Nunó Sanç, qui les cedí als monjos del Cistell i en finançà l'obra. En referència a la promoció del monestir, Maria Barceló afirma: “la importancia económica del monasterio se traducía en la percepción de gran cantidad de censos, propiedades rurales y el control del agua en los terrenos de regadío existentes en sus alrededores”.⁶⁹⁵

- Orde de les Germanes de Santa Clara.

L'autorització reial per a la fundació del convent franciscà de monges de Santa Clara està documentada el dia 1 de juliol de l'any 1256, any en què es començà la seva construcció amb la benedicció de la primera pedra per part del bisbe de Mallorca Ramon de Torrella, les obres del qual duraren fins al 1260. Durant el segle XIV i ja sota el regnat i la protecció dels reis de Mallorca, el monestir anirà creixent amb la construcció de diferents estances necessàries per a la vida monacal. A més a més, foren nombrosos els favors que les monges clarisses reberen d'altres persones vinculades al convent, així com les diverses deixes testamentàries atorgades al monestirs de la mà de diversos ciutadans, entre les quals destacam les següents:

*“En Vidal de Fontanet donà al monestir de Santa Clara 14 quarterades de terra en el seu honor dins el terme de la Ciutat, per alou franc, lliure i quiet amb títol de donació irrevocable entre vius. Valentí Ses Torres disposa que sigui construït dins l'església del monestir “l'altar de Sant Valentí amb un calze i tots els draps pertanyents al mateix altar”. Na Fardana, esposa d'en Pere de Sentmenat fa una demanda de sepultura al monestir. Al seu testament, datat del 4 de setembre de 1269, tria sepultura al claustre del monestir, després d'haver fet importants deixes per a l'obra del monestir, la més important, de 30 sous de València que havia de ser per a la taula de dit monestir. La resta dels 550 besants serien per a l'obra del monestir”.*⁶⁹⁶

⁶⁹⁴ M. Barceló Crespi; G. Rosselló Bordoy, *La ciudad de Mallorca...*, p. 130.

⁶⁹⁵ M. Barceló Crespi; G. Rosselló Bordoy, *La ciudad de Mallorca...*, p. 132.

⁶⁹⁶ J. C. Sastre Barceló, *Santa Clara de Palma: vida quotidiana en un monestir medieval*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 1993, p. 93,94 i 96.

- Orde dels Germans de la Benaurada Verge Maria del Mont Carmel.

El convent ciutadà del Carme fou fundat sota el regnat de Jaume II de Mallorca el 1302. Durant el pontificat del bisbe Guido de Terrena (1321-1332), aquest convent rebé molt de suport per part d'aquest prelat.

- Orde de les Tercecoles Franciscanes.

El convent de les Monges de la Penitència de la ciutat de Mallorca fou fundat l'any 1312 amb el beneplàcit del rei Sanç I de Mallorca.

De la mateixa manera que passà amb la fundació dels convents, la monarquia també va promoure la creació d'una xarxa d'institucions i establiments de caràcter hospitalari, que estaven formats per l'hospital pròpiament dit i la seva església o capella corresponent i un cementeri que es situava normalment al jardí. A més del rei, la promoció d'aquestes institucions hospitalàries podien dependre dels magnats que havien rebut terres i béns a conseqüència de les seves aportacions durant la Conquesta. Aquestes institucions estaven també regentades per ordes monàstics que tenien com a principal funció l'acolliment dels pobres i la dedicació als malalts, encara que en alguns casos podien estar dirigits per administradors laics. Les fundacions hospitalàries que destaquen pels diferents llegats rebuts durant el segle XIII i XIV tant a la capital com a la part forana són:

- Hospital de Sant Antoni de Viana.

L'establiment dels canonges regulars de Sant Agustí de l'orde de Sant Antoni Abad està datada a partir de 1230 i fou una fundació de Jaume I. El rei féu donació a l'orde antonià d'una casa situada a l'antic carrer de la Síquia, conegut actualment com de Sant Miquel. Una vegada els canonges disposaren del terreny, començaren la construcció de l'hospital, l'església i el convent.

- Hospital de Sant Andreu.

L'antic hospital de Sant Andreu de la ciutat de Mallorca s'aixecava on actualment hi ha la Sala, a la plaça de Cort. En el Repartiment, aquest solar estava inclòs dins la porció que tocà a Nunó Sanç i la fundació de la institució hospitalària està datada l'any 1230 i fou duita a terme pel mateix comte del Rosselló. Els doctors Maria Barceló i Guillem Rosselló destaquen el gran prestigi que l'entitat arribà a gaudir: va rebre una important

dotació econòmica per part del rei Jaume I, hereu de Nunó Sanç, patronatge que continuà amb la Casa Reial de Mallorca.⁶⁹⁷

- Hospital de Santa Magdalena.

A l'any 1231 el comte Hug IV d'Empúries dugué a terme juntament amb Guillem de Torrella, nebot del bisbe de Girona la fundació d'aquest hospital, edifici que s'aixecà en el solar on actualment hi ha la plaça de Santa Magdalena i que estava situat dins la porció que tocà al comte empordanès en el Repartiment de l'illa. La institució estava formada per les instal·lacions hospitalàries i per una església i era regentat per l'orde de les canongesses agustines de Santa Magdalena, la comunitat de monges que a l'any 1332 fundaren un convent de penedides.

- Hospital de Sant Joan de Mar.

L'hospital de Sant Joan de Mar fou fundat a Ciutat l'any 1232. La institució era regentada per l'orde dels cavallers hospitalaris de Sant Joan de Jerusalem i tot i que l'orde no participà a la Conquesta, demanà un solar al rei per poder establir-se a Mallorca. El rei acceptà la petició i els féu donació de diverses propietats a la ciutat i també a la ruralia mallorquina.

- Hospital del Sant Esperit.

L'orde del Sant Esperit de Roma rebé l'autorització reial per a fundar un hospital a Ciutat a l'any 1232. Per a la seva construcció se'ls donà un solar situat a l'actual carrer de carrer de Vilanova, dins la parròquia de Sant Miquel.

- Hospital de la Santíssima Trinitat.

Fou a partir de 1236 que l'orde redemptorista de la Santíssima Trinitat aixecà un hospital al costat de l'església del convent del Sant Sepulcre després d'haver rebut uns terrenys de part del vescomte Bernat de Santa Eugènia i l'autorització reial per a la fundació. L'orde trinitària ocupà aquest primer indret fins al 1299 i sembla ser que durant aquest temps compartiren l'església del convent del Sant Sepulcre.

⁶⁹⁷ M. Barceló Crespi; G. Rosselló Bordoy, *La ciudad de Mallorca...*, p. 192.

- Hospital del Sant Crist de la Sang d’Inca.

L’hospital d’Inca fou fundat sota el regnat de Jaume I d’Aragó i tot i que no es coneix exactament la data de la seva creació, el primer document que el menciona és una deixa testamentària datada de 1271.⁶⁹⁸ Així, el 2 de novembre d’aquell any “*Ponç de Vich deixa 5 sous a l’hospital*”.⁶⁹⁹ El 1279 “*Berenguera de Biosca, de Bellver, féu una deixa de 12 diners. La mateixa quantitat deixà Arnau Figuerola, també de Bellver, en el seu testament datat de 1281. Maria, muller de Pere Redós, deixà també 12 diners més a l’hospital l’any 1283. A l’any 1280, Elisenda, muller de Guillem Llitera, de Montuïri, deixà 2 sous. El 1282, Guillem Pujol, també de Montuïri, deixà 12 diners i a l’any 1284, Ramona, viuda de Pere Vidal de Sant Joan de Sineu, llegà altres 12 sous a la institució hospitalària inquera*”. Posteriorment, el govern del primer rei privatiu mallorquí, Jaume II, reforçà el manteniment de l’hospital.⁷⁰⁰

- Hospital de Sant Elm de la Palomera.

El solar on s’havia de construir aquest hospital era propietat de Bernat Bassa, senyor de les terres de la vall de la Palomera. Bassa les donà al rei Jaume II de Mallorca per tal que el monarca hi fundàs aquella institució hospitalària. Per la seva banda, Jaume II de Mallorca féu donació a l’any 1279 d’aquests terrenys situats damunt un turó al dit lloc de la Palomera, actualment conegut amb el nom de Sant Elm, contribuint d’aquesta manera a la fundació d’un hospital que donàs servei als mariners de la contrada. La capella fou dedicada a Sant Elm, nom amb el qual passà a ser conegut l’hospital.

- Hospital de Sant Jordi de Sineu.

La fundació de l’hospital de Sineu, dedicat a Sant Jordi, està documentat a una escriptura datada de dia 2 de gener de 1294 i reafirmada en una segona escriptura signada el 10 d’abril de 1296. Aquesta fundació fou duita a terme gràcies a un privilegi reial en què el rei Jaume II de Mallorca concedí el seu establiment a Sineu, seguint així la seva política de promoció hospitalària a la part forana mallorquina. Tot i que com hem vist, era una fundació reial, la institució passà a estar sota el patronatge dels Jurats de la vila i del rector de Sineu a través de la Confraria de la Verge Maria dels Pobres. A part de les almoines i ajudes econòmiques rebudes per part de la Casa Reial, de la Universitat i de la confraria que en tenia cura, també destaca una deixa testamentària datada del 26 de

⁶⁹⁸ G. A. Reus i Planells, « Lart gòtic a Inca. Arquitectura religiosa... », p. 154.

⁶⁹⁹ P. J. Llabrés i Martorell; R. Rosselló i Vaquer, *Inca en la història...*, p. 96.

⁷⁰⁰ P. J. Llabrés i Martorell; R. Rosselló i Vaquer, *Inca en la història...*, p. 118.

novembre de 1297, on “*Joana, muller de Bernat Vilardell, deixa 2 sous a l’Hospital de la vila*”.⁷⁰¹ Pel que fa al finançament de l’Hospital durant el segle XIV, en destaquen les històries de moltes viles i ciutats que fan menció de llegats testamentaris a aquest hospital.⁷⁰² En destacam, entre d’altres, els següents: a l’any 1323, “*Guillem Desbrull deixa 5 sous a l’hospital de Sineu*”.⁷⁰³ L’11 de març de 1339, “*Margalida Ferrer, viuda de Guillem Garbau deixa 6 diners a l’hospital de Sineu*”.⁷⁰⁴ El 21 de juny de 1339, “*Dolça, viuda de Berenguer Alpicat, deixa 4 diners a l’hospital de Sineu*”.⁷⁰⁵ El 12 de febrer de 1397, “*Joan Savall deixa 6 diners a l’Hospital dels pobres de la vila*”.⁷⁰⁶ El 20 d’abril de 1397, “*Isabel, muller de Guillem Carbonell, deixa 6 diners a l’Hospital de la vila*”.⁷⁰⁷ El 13 d’agost de 1397, “*Guillem Calafell deixa 5 sous a l’Hospital*”.⁷⁰⁸ Dia 15 de juliol de 1398, “*Berenguer Carreres fa una deixa a l’Hospital de la vila*”.⁷⁰⁹ Dia 4 de gener de 1399, “*Guillem Llorenç de Bergues fa una deixa a l’Hospital de Sineu*”.⁷¹⁰

- Hospital de Nostra Senyora de Montserrat.

La creació d’aquest hospital està documentada en l’acta de fundació l’any 1302 que el rei Jaume II signà des de Perpinyà autoritzant-ne el seu establiment mitjançant la recaptació d’almoines i la recepció de llegats per al seu finançament. Malgrat això, no sembla clar si arribà a desenvolupar la seva activitat hospitalària.

- Hospital de Sant Antoni de Pàdua.

Tot i que no hem trobat documentació que confirmi la data en què tengué lloc la fundació d’aquest hospital, sí que apareix documentat per primera vegada que a l’any 1309 hi residien 33 persones.⁷¹¹

- Hospital de Santa Catalina.

La creació de l’hospital de Santa Catalina fou possible gràcies a Ramon Salelles qui a l’any 1343 fundà aquesta institució hospitalària. Salelles, original de Manresa, era un mercader que vivia a Mallorca i que estava emparentat amb la Casa Reial de Mallorca i fou gràcies a això que obtingué l’autorització del rei Jaume III per a instaurar l’hospital.

⁷⁰¹ ACM perg. Nº 8.204 A i B.

⁷⁰² B. Mulet; R. Rosselló; J. M. Salom, *La capitalitat de Sineu...*, p. 309.

⁷⁰³ B. Mulet; R. Rosselló; J. M. Salom, *La capitalitat de Sineu...*, p. 310.

⁷⁰⁴ G. Alomar i Esteve; R. Rosselló i Vaquer, *Història de Muro, vol. II*, Muro, Ajuntament de Muro, 1989, p. 270.

⁷⁰⁵ G. Alomar i Esteve; R. Rosselló i Vaquer, *Història de Muro, vol. II...*, p. 271.

⁷⁰⁶ ARM V-2 f. 2.

⁷⁰⁷ ARM V-2 f. 6.

⁷⁰⁸ ARM V-2 f. 14-17.

⁷⁰⁹ ARM V-2 f. 34.

⁷¹⁰ ARM V-2 f. 42v.

⁷¹¹ P. Cateura Bennàsser, « Hospitales foráneos de Mallorca... », p. 115.

Una vegada el Regne de Mallorca passà a dependre novament de la Corona d'Aragó, el rei Pere IV el Cerimoniós féu una important donació econòmica a aquest hospital, ajudant així al seu manteniment.

- Hospital de Sóller.

Tot i que a finals del segle XIII estan documentades diverses deixes testamentàries per a la fundació d'un hospital a la vila de Sóller, no fou fins el 24 de juliol de l'any 1324 quan el rei Sanç I n'autoritzà la seva construcció als prohoms sollerics. Tot i això, la primera referència documental apareix en un testament de Bonaventura Vadell datat de 1283, on fa una donació de sis diners per a l'hospital de Sóller, encara que l'edifici encara no s'havia començat a construir, i a més, tant aquesta deixa com d'altres no bastaven per començar les obres. Fou l'any 1322 quan "*Berenguer Vidal aportà 60 lliures per a començar les obres d'edificació tot d'una que s'hagués trobat un solar adient*".⁷¹² El solar elegit per edificar l'hospital fou una donació d'uns terrenys, concretament de la meitat d'un pati que tenia a la vila, que féu "*Ramon de Palacido, qui també va haver de demanar autorització al monarca per esser un alou reial*".⁷¹³ Entre 1325 i 1327 es documenten un bon nombre de deixes testamentàries a favor d'aquesta institució hospitalària sollerica, però, per altra banda, també es fan almoines de roba, mobles o censals.

- Hospital de Sant Jaume d'Alcúdia.

El projecte de construcció d'un hospital a la vila d'Alcúdia data del 3 de setembre de 1345, en què el rei Pere IV d'Aragó n'autoritzà la seva edificació als prohoms de la Universitat d'Alcúdia. Tot i això, sembla que l'inici de les obres no es va produir fins a la segona meitat del segle XIV.

A més de la promoció reial, destaca la deixa testamentària d'"*Antoni Marc, qui assignà 300 lliures ordenant la construcció de l'hospital*".⁷¹⁴ Per altra banda, l'historiador Pere Ventanyol afirma que les deixes testamentàries i l'assignació d'altres béns a l'hospital alcudienc són nombroses i importants pel que fa a les quanties atorgades.⁷¹⁵

⁷¹² P. Pérez Pastor, « L'hospital de pobres de la vila de Sóller: els primers anys d'existència (1322-1450) », a *BSAL*, 52 (1996), p. 22.

⁷¹³ P. Cateura Bennàsser, « Hospitales foráneos de Mallorca... », p. 117.

⁷¹⁴ ARM AH 8 f. 74v.

⁷¹⁵ P. Ventayol Suau, *Historia de Alcudia*, vol. II..., p. 137.

- Hospital de Manacor.

Poques són les dades que hem trobat referides a la fundació d'un hospital a Manacor.

Tot i això, Ramon Rosselló afirma que aquesta institució fou fundada durant el segle XIV, per tant, sota la protecció de la Casa Reial de Mallorca, però no especifica la data ni tampoc la seva situació dins la vila.⁷¹⁶

- Hospital de Sant Joan de Pollença.

L'existència d'un hospital a Pollença està documentada a l'any 1343 en què es fa constar que la Universitat de la vila es feia càrrec del seu manteniment. Tenint en compte aquesta data, podem perfectament suposar que la fundació i la posterior construcció de l'edifici es dugué a terme a la primera meitat del segle XIV.

No menys important fou la promoció que anà dirigida al suport per a la creació de tota una xarxa parroquial que s'anà teixint a través de tot el territori mallorquí. Malgrat la major part de les parròquies foren creades al segle XIII, durant el segle XIV es feren necessàries noves fundacions per poder donar servei a la demanda cultural d'una població que, des del fet colonitzador del segle anterior, havia anat en augment. Ara bé, contràriament al cas de la fundació dels ordes monàstics, en què la major part ens ha arribat constància documentada de la seva fundació per part de la monarquia, en el cas de les parròquies, la promoció reial no sempre ha quedat acreditada de forma específica, encara que sí està afirmada de forma general, atès que la creació de les parròquies era un afer que també atenyia de ple la monarquia. En canvi, sí que es nombrosa la documentació referida als llegats testamentaris de diversos feligresos i ciutadans .

S'ha afirmat que tot d'una després de la Conquesta, es fundaren les primeres parròquies de Ciutat, esglésies que ja surten a la primera organització eclesiàstica de 1236 feta pel paborde de Tarragona Ferrer de Pallarès i que també s'esmenten a la butlla del papa Innocent IV de 1248. Aquestes quatre primeres parròquies ciutadanes foren Santa Creu, Sant Miquel, Sant Jaume i Santa Eulàlia. Al segle XIV se'n creà una de nova, la de Sant Nicolau. La documentació ens confirma una vegada més l'estreta relació entre l'Església i la Monarquia, així com el suport econòmic dels reis envers l'establiment de la xarxa parroquial.

⁷¹⁶ R. Rosselló Vaquer, *Història de Manacor...*, p. 96.

- Parròquia de Santa Creu.

Aquesta parròquia fou fundada pel bisbe de Barcelona Berenguer de Palou, que arribà a Mallorca acompanyant el rei en Jaume durant la Conquesta. Durant l'època del regne privatiu, concretament el 15 de març de 1335, el rei Jaume III de Mallorca donà permís per extreure pedra de Bellver per a la construcció de l'església. Aquest permís fou renovat pel mateix monarca l'any 1343.

A partir de l'any 1320 hi ha documentades diveses deixes testamentàries de feligresos en favor de d'aquesta parròquia ciutadana, entre les quals en destaquen les següents: “1320, desembre, 15. Mallorca. Còpia autèntica del testament de Maciana, filla de Domingo Corder i de Saura, ciutadans qu., viuda d'Arnau Brull, i després muller de Jaume Cerdà qu. –Marmessors: el rector de Santa Creu i Arnau Brull i Esteva Cerdà, fills seus. Mana pagar els deutes que pogués tenir; elegeix sepultura a Sta. Creu; 1321, juliol, 13. Jaume de Soberats i Simona, cònjugues, venen a Pere Scarrer, a Guillem Vadell, major, notari, i Arnau Moragues, marmessors de Pere Puig, els quals compren a ops d'una capella a Sta. Creu, 13 sous censal dels 40 sous que fa el dia de St. Lluc en Jaume de Villalonga per un hort dins Ciutat, el qual ja està gravat amb un censal que es paga a la capellania de Bernat Burguès. (...); 1327, agost, 10. Trasllat d'una clàusula del testament de Bartomeu Eyemrich qu. Ciutadà, fet en poder de Bernat Suriu, notari qu., IV idus augusti MCCCXXVII: institueix un aniversari a Santa Creu en sufragi de la seva ànima i de tots aquells pels quals té obligació de pregar; 1335, setembre, 29. Testament de Guillem Tomàs, prevere, beneficiat de Sta. Creu. Marmessors: Francesc Renovart i Bernat Sanceloni i Miquel Alemany, ciutadans. Sepultura: en el cementeri de Sta. Creu. Deixa pia: 30 sous per a misses, a l'Obra de Sta. Creu 5 s., a l'Obra de la Seu 5s., (...); 1336, març, 17. Mallorca. Testament de Guillem Canet, ciutadà. Marmessors: Gispert d'Olives, beneficiat de Sta. Creu, Jaume de Mata, sastre, la dona Maria, mare del testador. Sepultura en el cementeri de Sta. Creu. Deixa pia: 60 lliures, 20 sous per la processó de l'enterrament, 15 l. per 300 misses semel tantum a l'Obra de la seu 20 sous, a l'Obra de Sta. Creu, lliures, (...). Institueix un aniversari a Sta. Creu. Disposa que Jaume Mata i aquells que voldrà el dit Jaume Mata puguen esser enterrats en la seva sepultura, en el cementeri de Sta. Creu en el fossar superior; 1339, gener, 26. Mallorca. Testament d'Antònia, muller de Jaume Viló, ciutadà. Marmessors, Guillem Beuciges, cosí, i el seu marit. Sepultura en el cementeri de Sta. Creu. Deixa pia, 30 lliures per la processó de l'enterrament 10s., a

l'Obra de l'església (...); 1341, desembre, 22, Mallorca. Testament de Maria, muller de Francesc Canet, ciutadà. Marmessors: Francesc Real, mercader, i ciutadà, compare, i Antoni Rotlan i Jaume Mata, ciutadà, i Joan Pujol, preveres. Sepultura en la seva tomba a Sta. Creu. Per la processó de l'enterrament 12 s., per celebrar 400 misses a Sta. Creu 10 lliures, al rector de Sta. Creu 5 s., a l'Obra de l'església 30 s., als bacins de la Lluminària, dels pobres, dels vergonyants, dels captius, a cadascun 1 s., (...); 1342, abril, 6. Trasllat d'una clàusula del testament de Caterina, muller de Berenguer Martí, ciutadà: deixa 20 sous censals a Sta. Creu per un aniversari el dia que morirà; 1342, agost, 30. Trasllat d'una clàusula del testament de Beatriu qu., muller de Ramon Cervià qu., ciutadà. Elegeix sepultura a Sta. Creu i deixa 12 sous censal per un aniversari el dia que morirà; 1345, octubre, 6, Mallorca. Francesc Marló, paraire, ciutadà, institueix un aniversari en la parròquia de Sta. Creu el dia de Sant Pere Màrtir, en l'altar de Sant Bartomeu, en la capella que el gremi de paraires desitja edificar; vol que sia en sufragi de la seva ànima i d'Ursola, sa muller, promet a Bernat Pujol, rector, i al bisbe de Mallorca 12 sous censal; 1347, novembre, 12. Trasllat del testament de Pere de Boxó qu., ciutadà. Elegeix marmessors Jaume Pellicer, beneficiat de la Seu, Bernat de Vallverda i Nicolau de Boxó, nebot. Sepultura a Sta. Creu, en la capella ja començada dedicada a Sant Pere, i per l'obra de dita capella deixa 50 lliures. Del lloguer de les seves cases han de comprar-se tres morabatins censal per aniversari a la Seu, i un aniversari a Sta. Creu la setmana de St. Pere de juny. Deixa 100 lliures per misses cantades a St. Francesc, St. Domingo, la Seu i Sta. Creu semel tantum; 1348, març, 30, Mallorca. Jaumeta, viuda d'Antoni Torrents, ciutadà, insititueix un aniversari a Sta. Creu la primera setmana de quaresma. Ordena que després de morir sien entregats 2 morabatins censal al Comú de nombre dels 12 morabatins que fa Ramon Daltes, apotecari, i Pere Ribes, taverner, ciutadans, per un hort devora els Llavadors, a prop de la Porta Pintada; 1348, maig, 2, Mallorca. Trasllat d'algunes clàusules del testament de Bernat Sensaloni, prevere, beneficiat de Santa Creu. Marmessors: Antoni Ferrer, prevere que celebra a Sta. Creu, Joan de Vila, candeler. Hereva: Margarida, sa germana, muller d'Antoni Pinós, ciutadà, i en substitució vol que els béns sien per deixa pia”⁷¹⁷.

⁷¹⁷ J. Rosselló Lliteras, *Els pergamins de l'arxiu parroquial de Santa Creu...*, p. 47-100.

- Parròquia de Sant Miquel.

Probablement aquesta parròquia fou dedicada a Sant Miquel en honor del frare dominic Miquel Fabra, que acompanyà el rei en la Conquesta i que, a més, era el seu confessor.

- Parròquia de Sant Jaume.

La parròquia de Sant Jaume és una fundació reial del segle XIII, però l'església fou bastida sota la protecció de la Casa Reial de Mallorca al segle XIV. El 5 de Juliol de 1327 Felip de Mallorca, regent durant la minoria d'edat del futur Jaume III, va lliurar 200 sous al mestre d'obres de la parròquia, Jordi Des Pujol, perquè compràs pedra per a la construcció. Uns anys més tard, el 1342, Saura, la muller de l'infant Sanç de Mallorca fundà un benefici a la parròquia.

- Parròquia de Santa Eulàlia.

La parròquia de Santa Eulàlia ja és anomenada a l'any 1230 i el seu promotor fou Nunó Sanç fins a la seva mort l'any 1241, ja que l'església s'aixecà dins la porció ciutadana que li havia tocat en el Repartiment. Després de la mort del comte del Rosselló, l'església passà a estar sota la protecció de Jaume I i a partir de 1276 se'n feren càrrec els reis de Mallorca. Talment com les altres parròquies ciutadanes, a l'any 1236 ja figura en la primera organització eclesiàstica feta pel paborde de Tarragona, i també és citada a la butlla papal de 1248. A més de gaudir de la protecció reial, Santa Eulàlia destacà ja des d'un primer moment per esser el temple de la ciutat de Mallorca que la monarquia elegí per dur-hi a terme les celebracions més representatives i els actes més solemnes de la reialesa. Cal destacar que a l'any 1254 Pere de Portugal, senyor de Mallorca, hi confirmà la Carta de Municipalitat de Mallorca de 1249. Dos anys després, el 1256, l'Infant Jaume, futur rei de Mallorca, hi jurà el privilegis i les franqueses del Regne. A l'any 1276 el mateix infant Jaume era coronat rei rebent el títol de Jaume II de Mallorca i, finalment, el 25 de setembre de 1298, hi foren convocats els jurats i els prohoms per informar-los de la restitució del Regne de Mallorca i les propietats al seu rei Jaume II. Aquest mateix rei, en una carta datada del 29 de gener de 1305, autoritzà el rector a adquirir una casa per establir-hi la rectoria.

- Parròquia de Sant Nicolau.

La parròquia de Sant Nicolau fou fundada el 29 de setembre de 1302 pel bisbe de Tortosa, amb el consentiment de Jaume II. En un document del 17 de març de 1304, el rector demanà al rei que li concedís un lloc per a la rectoria de l'església i pel cementeri.

Devers l'any 1309, el monarca mallorquí ordenà que l'església fos canviada de lloc, però el canvi d'ubicació no s'arribà a produir. El 24 de desembre de 1321, el rei Sanç I dotà l'altar major amb un benefici en honor de Sant Nicolau i, finalment, el 25 de juny de 1343, el rei Pere IV d'Aragó ordenà la construcció d'un nou temple que fou construït al mateix solar on actualment s'aixeca la parròquia.

Ja he esmentat abans que a la part forana de Mallorca, tot just després de la conquesta, es fundaren les parròquies rurals, i ben segur, com passà amb les de Ciutat, el seu establiment i construcció fou finançada en part per la Casa Reial, tot i que a diferència de les parròquies ciutadanes, en molts de casos, la documentació que ho acredita no ha arribat fins als nostres dies. Les parròquies en què, d'alguna manera, queda palesa la promoció a partir de la seva fundació són:

- Parròquia de Santa Maria d'Andratx.

La fundació de la parròquia d'Andratx fou possible gràcies a la promoció del bisbe Berenguer de Palou, i tot i que apareix esmentada a la butlla papal de 1248, el primer document en què apareix citada data del 1240.⁷¹⁸

- Parròquia de Santa Maria d'Artà.

El bisbe de Mallorca Ramon de Torrella concedí el 24 de setembre de 1240 tots els drets parroquials al prior del monestir premostratenc de Santa Maria de Bellpuig d'Artà i d'aquesta manera quedà fundada la parròquia artanenca. Cal recordar que l'orde del Premontré havia rebut, de donació reial, uns terrenys situats al municipi d'Artà en el Repartiment, indret en el qual hi havien establert un cenobi.

- Parròquia de Santa Maria de Bellver.

La primera església de Bellver, actualment Sant Llorenç des Cardassar, apareix documentada ja a l'any 1234.⁷¹⁹ Si bé és vera que d'aquesta primera església no hem trobat cap document que acrediti la seva promoció reial, sí està documentat, en canvi, que a l'any 1360, els jurats i prohoms de Santa Maria de Bellver aconseguiren del rei Pere IV d'Aragó el permís per a construir una nova església.⁷²⁰ Això ens confirma que, una vegada que el Regne de Mallorca fou incorporat un altre cop dins l'àmbit de la

⁷¹⁸ R. Rosselló Vaquer; J. Bover Pujol, *Història d'Andratx...*, p. 182, on cita ARM Prot. 343 f. 268v.

⁷¹⁹ J. Amengual i Batle, MSSCC., « Mesquites, esglésies... », p. 39.

⁷²⁰ J. Cortès Servera, « et al. », *Sant Llorenç des Cardassar...*, p. 23.

Corona d'Aragó a partir de 1343, la monarquia catalana seguí subvencionant i protegint la construcció d'esglésies. Per contra, sí que apareixen nombrosos testaments documentats en els quals es fa palesa l'aportació econòmica per part dels feligresos. L'historiador Antoni Gili⁷²¹ n'esmenta els següents: "*Guillem Fosses féu testament l'any 1278. Destina a cadascun dels altars de l'església de Bellver 12 diners i elegeix sepultura dins la mateixa església*".⁷²² L'any següent, 1279, "*la dona Berenguera de Biosca, malalta en el seu rafal del terme de Bellver, dictà la seva darrera voluntat en poder del rector Joan de Bordils. Designa la sepultura dins el cementiri de Santa Maria de Bellver, concedint a cadascun dels altars tres sous. El mateix any, 1279, Ermessén, esposa de Guillem Cameró, morí a l'alqueria del seu espòs. Deixa escrita la seva voluntat pel rector Joan de Bordils. Mana que el seu cos mort sia soterrat dins el cementiri de Santa Maria de Bellver i assigna 12 diners a cadascun dels altars*".⁷²³ L'any 1282, "*Arnau Figuerola, mort a l'alqueria de Guillem Calvó, mana ser enterrat en el cementiri de Santa Maria de Bellver i deixa 12 diners a l'altar de Sant Llorenç i altres 12 diners per unes tovalles per necessitat de Sant Llorenç de Bellver. L'any següent, 1283, Maria, esposa de Pere Badós, fa el seu testament i vol ser enterrada en el cementiri de Santa Maria de Bellver i lliure quatre sous a la mateixa església*".⁷²⁴ Finalment, l'any 1298, "*Guillem Porres feia testament en poder del rector de Bellver, i elegia sepultura a l'església de Santa Maria de Bellver, deixant cinc sous a la mateixa església i un diner a cadascun dels seus altars*".⁷²⁵ Ja en el segle XIV, a l'any 1340, "*Pere de Pardines va instituir un benefici, retribuït amb renda pròpia, a l'altar de Sant Llorenç de l'església de Bellver*".⁷²⁶

- Parròquia de Sant Julià de Campos.

La primitiva parròquia campanera dedicada a Sant Julià està datada per primera vegada a la butlla papal de l'any 1248 i s'aixecava en el mateix indret on actualment es localitza l'oratori de Sant Blai. Rosselló Vaquer afirma que fou probablement amb motiu de

⁷²¹ A. Gili i Ferrer, *De Santa Maria de Bellver a...*, p. 23 i 24.

⁷²² L. Llitas, Pbro. Artà en el siglo XIV. *Capdepera, Son Servera y Sant Llorens. Estudios y documentos*, Palma de Mallorca: Gráficas Miramar, 1971, p. 54.

⁷²³ ARM-ECR-348, 316 i 326v.

⁷²⁴ ARM-ECR-350, 193v. i 257v.

⁷²⁵ ARM-ECR-351, 84.

⁷²⁶ A. Gili i Ferrer, *De Santa Maria de Bellver a...*, p. 24.

l'ordenació de les viles pel rei En Jaume II, l'any 1300, que es construí una nova església entorn de la novella vila de Campos.⁷²⁷

- Parròquia de Sant Miquel de Lluçmajor.

Durant el regnat de Jaume III de Mallorca, es demanà el permís reial per a poder engrandir el temple parroquial cap a la part oposada del fossar. A més a més, aquesta parròquia va estar lligada a la Casa Reial de Mallorca arrel de la Batalla de Lluçmajor que tingueren lloc als afores de la vila el 9 d'octubre de 1349 i que enfrontaren les tropes del rei Pere IV d'Aragó i les del rei Jaume III de Mallorca, durant la qual, el rei mallorquí morí. Fou l'església parroquial de Lluçmajor el lloc on s'enterraren en un primer moment les despulles del monarca.

- Parròquia de Santa Maria de Felanitx.

Arran del document de Jaume II sobre les Ordinacions, en un dels capítols que fa referència a la vila de Felanitx, el rei ordena que *sia donat sementiri a l'asgleya de la dita vila*, la qual cosa posa de manifest una vegada més, el suport que rebia l'Església per part de la monarquia. Una de les primeres donacions que va rebre la parròquia de Santa Maria de Felanitx està datada del mes de març de 1233 i fou feta pel noble “*Carròs, senyor de l'alqueria de Mancorme Abiniara, el qual donà al monestir de Sant Pau del Camp de Barcelona i a l'església de Santa Maria de Felanitx i als seus rectors, en la persona de Fra Ermengol, monjo de dit monestir i rector de dita església, dues jovades de terra amb unes cases, a l'alqueria anomenada Perrina i unes altres cases dins la vila*”.⁷²⁸ A més d'aquesta donació, també estan documentats diversos llegats testamentaris fets a la parròquia per alguns feligresos. En testaments datats de 1270 i 1283 es lleguen almoines pels altars de Santa Maria, de Sant Miquel i de Sant Martí.⁷²⁹ A l'any 1283, “*Roderic Ortís de Felanitx deixa 100 sous a l'altar de Santa Maria per una tela o domàs de seda i 10 lliures per fer una creu i un retaule als altars de la Beata Maria i de Sant Miquel*”.⁷³⁰

- Parròquia de Sant Jaume de Guinyent (Alcúdia).

A conseqüència del creixement de l'alqueria d'Alcúdia i de la formació de la vila a partir de les Ordinacions, l'antiga parròquia de Sant Jaume de Guinyent fou traslladada

⁷²⁷ R. Rosselló Vaquer, *Història de Campos...*, p. 169.

⁷²⁸ P. Xamena; R. Rosselló, *Història de Felanitx...*, p. 51.

⁷²⁹ ARM, Prot. 349, fs. 153-154.

⁷³⁰ ARM, Prot. 350, f. 262.

al nou indret. En aquest cas, tenim documentat que dia 6 d'octubre de l'any 1302 el rei Jaume II comprà una sèrie de solars i terrenys per dur-hi a terme la construcció de l'església, el fossar i la rectoria.⁷³¹

De la primitiva parròquia de Guinyent hi ha documentat un “*testament de Borràs Oller, datat del 22 d'abril de 1282, que afirma que morí en aquella parròquia, al lloc anomenat Exara. Pren per la seva ànima 100 sous i destina 20 sous per sepultura. Deixa a l'església de Sant Jaume de Guinyent 3 sous, al clergue de la parròquia de Guinyent 3 sous i a l'escolà 6 diners*”.⁷³² L'1 de maig de 1282 “*Jaume Genís d'Alcúdia elegeix sepultura al cementiri de l'església de Sant Jaume de Guinyent i pren per la seva ànima 200 sous. Deixa a l'obra de l'església de Sant Jaume de Guinyent 10 sous, i al rector 5 sous, a l'escolà 12 diners*”.⁷³³ El 21 d'agost de 1274, “*al testament d'Eximén de Riglos, elegeix sepultura a la Seu de Mallorca. Deixa 10 sous a l'obra de l'església de Sant Jaume de Guinyent i 5 sous al rector*”.⁷³⁴

Fent referència ara a l'església parroquial de Sant Jaume que s'aixecà a partir del 1302 a l'antiga alqueria d'Alcúdia, ara proclamada vila per Jaume II de Mallorca, sabem que les obres de construcció i d'eixample d'aquest nou temple, foren en part sufragades per la Universitat alcudienca i, en part, per les almoines dels fidels. En els testaments sovintegen les deixes per a les obres de Sant Jaume i dels altres temples d'Alcúdia.⁷³⁵ Entre d'altres, destaca el “*testament de Ramon Riudecols, datat del 1340 i en el qual fa una deixa de 5 sous a l'obra de l'església, així com també, el testament de n'Hongria, viuda de Pere Burguès que n'hi assigna un sou més*”.⁷³⁶

- Parròquia de Santa Margalida de Muro.

La primitiva església d'aquesta vila apareix per primer cop documentada l'any 1243. Posteriorment, devers el 1247, un document de l'època afirma que “*el Comte Hug IV d'Empúries, a qui li havien estat donades aquestes terres en el Repartiment, va cedir 2*

⁷³¹ 1302, octubre 6. Feliu Martí i sa muller Maria venen al rei En Jaume de Mallorca un pati i solar de terra dins la vila, on, juntament amb altres solars, s'hi ha d'edificar l'església, cementeri i rectoria (*unum pati sive solum terre quod habemus intus villam Alcudie in quo debet simile cum aliis paus terre eidem contiguis constructi et ehedificarii ecclesiam et cimiterium et etiam hospicium ad opus rectoriis ville de Alcudia*). A preu de 6 lliures, quantitat que paga en nom del rei Ramon Manresa, col·lector de la cisa de la vila (ARM ECR 1 f. 22 i AMA pergamins; ACM ECR 1 f. f. 22v, f. 23v.).

⁷³² ARM ECR 350 f. 174.

⁷³³ ARM RP-XIII, núm. 217.

⁷³⁴ ARM ECR 347 f. 196-197.

⁷³⁵ A. Mas Forners; G. Rosselló Bordoy; R. Rosselló Vaquer, *Història d'Alcúdia...*, p. 275.

⁷³⁶ ARM Macià Aragó A-1 f. 11v i 47.

jovades de l'alqueria d'Hiachat (nom de l'alqueria islàmica on es va desenvolupà la vila de Santa Margalida) a la parròquia per al seu sosteniment".⁷³⁷

- Parròquia de Santa Maria de Sineu.

Si bé durant l'època estudiada, entre els anys 1229 i 1349, no hem trobat cap document que precisi la implicació reial en la construcció de la parròquia, creim adient fer constar que, després de la incorporació del Regne de Mallorca a la Corona d'Aragó, dia 11 de juliol de 1366, un document esmenta la concessió del rei Pere IV als jurats, als prohoms i a la Universitat de Sineu, per tal que puguin engrandir l'església comprant un alberg que també permetria engrandir la plaça.⁷³⁸

- Parròquia de Sant Andreu de Santanyí.

Referint-nos al primer temple gòtic de Santanyí, l'església del segle XIII, hi ha documentada una deixa testamentària datada de dia 28 d'abril de 1280, en la qual "*Berenguera, muller de Guillem Bonet, disposa el seu testament en presència del seu espòs, i dels prohoms: Vidal Bover, Bernat Sabater, Berenguer Gilida, Bartomeu Cifre i Guillem Fuster. Es deixa 500 sous per la seva ànima; nomena hereu el seu espòs. Són marmesors Bernat Sabater, i Vidal Bover. Els testimonis juraren sobre els quatre evangelis sobre l'altar de Santa Maria de l'església de Santanyí. Es publicà el testament a 26 de gener de 1284 pel notari Pere de Tovars, trobant-s'hi presents: Arnau Traver, Bernat Barber, Esteve d'Avinyó, i Bernat Sard. Són testimonis: Castelló Sardina, assessor de la Cúria de Mallorca, Miquel Rotland i Francesc Pi*".⁷³⁹ Per altra banda, també apareixen altres deixes testamentàries referides a l'església construïda a partir del 1300. Així, a l'any 1334, "*Bernat Mulet de Santanyí en testament deixa 12 diners als bacins de l'obra de l'església de Sant Andreu, llànties i candeles, pobres vergonyants, ciris del Corpus*".⁷⁴⁰

- Parròquia de Sant Bartomeu de Sóller.

Pel que fa a l'església parroquial de Sóller, hem trobat algunes referències dels promotors del temple, sobretot deixes testamentàries: "*Alamanda, l'esposa de Bernat Pellisser realitza una deixa de 12 sous a l'obra de la parroquial de Sóller l'any*

⁷³⁷ A. Mas i Forners, *Santa Margalida. Guia dels pobles de Mallorca*, Mallorca, Hora Nova, S.A., 2001, p. 30.

⁷³⁸ B. Mulet; R. Rosselló; J. M. Salom, *La capitalitat de Sineu...*, p. 281.

⁷³⁹ R. Rosselló Vaquer, *Noticiari de Santanyí*, Santanyí: Ajuntament de Santanyí, 2000, p. 22. ARM ECR 349 f. 249.

⁷⁴⁰ R. Rosselló Vaquer, *Noticiari de Santanyí...*, p. 36. ARM notari Tomàs T-218 f. 4v, 27v, 34v, 39 i 52.

1281”.⁷⁴¹ Per altra banda, Rullan i Mir ens diu referint-se a l’antic campanar gòtic: “El edificio constaba de tres cuerpos con sus respectivas bóvedas y ventanas de estilo gótico, siendo de notar que en la llave de la bóveda del segundo y del tercer cuerpo todavía se conservan en muy buen estado las barras de Aragón cuya presencia nos induce a creer que la obra tenía carácter de fortaleza, y que fue auxiliada por los fondos de las arcas reales”.⁷⁴² Cal observar que la torre campanar fou construïda durant la segona meitat del segle XIV.

La importància de la pràctica religiosa en aquella època, també queda palesa en el fet que tots els monarques europeus de l’Edat Mitjana, tenien per costum construir una capella dins els seus recintes palatins, per així disposar d’un lloc privat on tota la família reial pogués satisfer els seus menesters de caire religiós. Pel que fa a Mallorca, i com veurem també, a la resta dels territoris de la Corona, els reis feren construir capelles en tots els seus palaus i castells, la major part dels quals s’han conservat i en cas contrari, ha quedat documentada la seva existència. Seguidament, esmentaré aquelles capelles palatines en què es conserven les dades documentals que confirmen de forma directa el patrocini reial. A la ciutat de Mallorca destaquen:

- Capella de Santa Anna i capella de Sant Jaume del palau de l’Almudaina.

En el cas de les capelles palatines del Rei, dedicada a Santa Anna i la de la Reina, dedicada a Sant Jaume del castell reial de la ciutat de Mallorca, un document signat per Jaume II confirma la dotació d’ambdós temples, precisant que ha construït dues capelles: una inferior, Santa Anna, l’altra superior, Sant Jaume, anunciant així el final de les obres.⁷⁴³

- Capella de Sant Marc del castell de Bellver.

Ordenat construir a partir de 1300 per Jaume II de Mallorca, sembla que les obres haurien finalitzat vers el 1310. Una de les seves estances fou dedicada a servir de capella reial i a l’any 1311 ja apareix citat l’existència d’un capellà que es fa càrrec dels distints serveis religiosos.⁷⁴⁴

⁷⁴¹ ARM, ECR-350, f.49.

⁷⁴² J. A. Morell González, *La parròquia de Sant Bartomeu de Sóller. La catedral de la muntanya*, Sóller, Parròquia de Sant Bartomeu de Sóller, 1993, p. 15.

⁷⁴³ M. Durliat, *L’art en el regne...*p. 189.

⁷⁴⁴ M. Durliat, *L’art en el regne...*, p. 204.

A la part forana també existien residències palatines i castells a l'interior dels quals el rei havia manat construir-hi una capella. Hem trobat documentació arran del patrocini reial d'aquestes en els següents casos:

- Capella de Sant Marc del palau reial de Sineu.

El palau de Sineu fou manat reconstruir per Jaume II sobre el que ja havia estat un castell islàmic. Entre d'altres està documentat que el 20 de setembre de 1309 i el 28 de març de 1310, els procuradors del Reial Patrimoni havien fet pagaments per a la realització d'una escala i de la teulada de la capella de dit palau.⁷⁴⁵

- Capella de Santa Maria del castell d'Alaró.

A l'any 1322, Pere Turol, prevere de la capella del castell, demanava la quantitat de 9 sous per quitació de la paga del mes de desembre. A més, als llibres de la Procuració Reial hi ha anotades despeses per a ciris i candeles de les capelles dels castells de l'illa.⁷⁴⁶

- Capella de Sant Bernat del castell de Santueri.

Durant el regnat de Jaume II, concretament l'any 1311, els procuradors reials de Mallorca pagaven 6 sous “*per una estora que comprà a ops de la capella del castell*”. Està documentada la realització de les obres per a cobrir la capella i també es sap que el clergue cobrava un sou diari. Més endavant, a l'any 1318, en temps de Sanç I de Mallorca, el capella rebia 6 sous “*per adobar e lligar un llibre de la capella*”. El 9 d'agost de 1337, els procuradors del rei Jaume III pagaren 1 lliura, 16 sous, 10 diners al prevere Guillem de Munttaire “*qui canta a la capella del castell de Santueri, er drap de lli que comprà a ops de cobrir l'altar tot de la dita capella, e per cozir lo dit drap, e per lligar e cobrir II llibres de la dita capella*”. També pagaren 14 sous per un ciri i una lliura de candeles adquirides del candeler Joan Vila, “*que servesca com lo cors de Jesucrist se levarà*”.⁷⁴⁷

⁷⁴⁵ B. Mulet; G. Valero, *La vila de Sineu...*, p. 84.

⁷⁴⁶ R. Rosselló Vaquer, *Història d'Alaró...*, p. 86.

⁷⁴⁷ R. Rosselló Vaquer, *El castell de Santueri...*, p. 9-12.

En el cas de les esglésies sufragànies que s'anaren construir després de la Conquesta i durant bona part del segle XIV, ben igual que la resta d'edificis religiosos que fins ara he esmentat, foren, en part finançats per la monarquia, però també reberen importants llegats testamentaris per part dels fidels. La documentació posa de manifest aquesta promoció en els següents casos:

- Oratori de Sant Feliu de la ciutat de Mallorca.

Aquesta petita església fou aixecada en un solar que el rei Jaume I donà al monestir de Sant Feliu de Guíxols en gratitud per la seva participació en la conquesta de l'illa. Així doncs, la capella fou fundada per l'abat d'aquell monestir català. Gràcies a l'historiador Bover, sabem que al seu interior conservava diversos sepulcres i escuts de la família dels Burgues, tot i que les restes heràldiques són d'època renaixentista.⁷⁴⁸ Així doncs, els Burgues constituïrien uns dels principals promotors de la capella.

- Església de Santa Fe de la ciutat de Mallorca.

Aquesta església fou erigida per orde reial de Sanç I de Mallorca el 1323 i es convertí en la seu del gremi de Curtidors de Ciutat, convertint-se així en els principals promotors de l'obra de l'església.

- Església de Sant Bartomeu d'Inca.

L'església de Sant Bartomeu d'Inca, construïda a partir de 1250 damunt el puig originalment conegut amb el nom d'Almadraba, rebé diverses deixes testamentàries. A l'any 1256, "*Maria Cizaya féu un llegat de 12 diners. Per altra banda, dia 2 de novembre de 1271, Ponç de Vich deixà 3 sous a Sant Bartomeu, i el 3 d'agost de 1273, Ramon Pla féu el mateix amb la suma de 12 diners*".⁷⁴⁹ Durant el segle XIV, seguim trobant diverses donacions a partir de testaments de ciutadans inquers, però també d'altres viles. El 27 de març de 1315 "*Bartomeu Martorell de Muro deixa 2 sous a Sant Bartomeu d'Inca*".⁷⁵⁰ "*Jaume de Déu d'Inca hi deixà 2 sous en el seu testament datat del 16 de febrer de 1316*".⁷⁵¹ A l'obra de Sant Bartomeu, "*Seguina, muller de Ramon de Sant Martí, deixa també 2 sous en el seu testament de dia 5 de juliol de 1320*".⁷⁵² "*Una altra deixa de 6 diners s'esmenta en el testament de Bernat de Juyac datat l'any*

⁷⁴⁸ M. Barceló Crespi; G. Rosselló Bordoy, *La ciudad de Mallorca...*, p. 310.

⁷⁴⁹ P. J. Llabrés i Martorell; R. Rosselló i Vaquer, *Inca en la història...*, p. 94.

⁷⁵⁰ ACM, perg. 8.286.

⁷⁵¹ ARM, Supl. 6, f. 130.

⁷⁵² APM, lligall 1, n. 15.

1322”.⁷⁵³ Un any després, el 1323, “*Bartomeva Olzina, muller d’Esteve Domingo de Campanet fa una deixa a l’església de Sant Bartomeu*”.⁷⁵⁴ Dia 24 d’abril de 1324, “*Guillem Declòs de Muro també deixa 6 diners*”.⁷⁵⁵ “*El prevere de Sant Miquel de Campanet fa una deixa testamentària a favor de Sant Bartomeu d’Inca de 3 sous, datada de l’1 de juliol de 1341*”.⁷⁵⁶ “*Bartomeu Ponç i la seva muller Oliveta d’Inca fan llegats a favor d’aquesta església inquera en el seu testament datat del 25 de juliol de 1343*”.⁷⁵⁷ “*Un altre inquer de nom Pere Duran féu donació de 12 diners a l’obra de l’església de Sant Bartomeu en el seu testament datat de dia 5 d’abril de 1348*”.⁷⁵⁸

- Església de Santa Magdalena del Puig d’Inca.

La documentació referida als promotors d’aquesta església es redueix a diverses deixes testamentàries documentades a partir de l’any 1284. En un testament datat d’aquest mateix any de “*Saurina, muller de Jaume de Sant Joan, deixà dos sous per a la capella de Santa Magdalena del Puig d’Inca*”.⁷⁵⁹ El 27 de desembre de 1297 “*Berenguer Martorell de Muro llegà la quantitat de 12 diners a l’obra de dita capella*”.⁷⁶⁰ Les deixes testamentàries seguiren durant el segle XIV. Així, per exemple, tots els llegats que es feren a l’església de Sant Bartomeu d’Inca, entre 1315 i 1318, també deixaren quantitats de doblers per a l’església del Puig d’Inca.⁷⁶¹ El 10 d’octubre de 1308, “*Bernat Virgili de Sóller féu una deixa testamentària de 2 sous*”.⁷⁶² “*A l’any 1312 hi ha una deixa testamentària al temple del puig inquer del ciutadà Guillem Peralta,*⁷⁶³ *i Jordà Bennàser de Campanet realitzà també una altra deixa en el seu testament de 26 de juliol de 1329*”.⁷⁶⁴

- Església de Sant Joan de Capdepera.

La vila de Capdepera fou fundada pel rei Jaume II de Mallorca a partir del 1300 arran de les Ordinacions. Una relació dels comptes de l’obra de Capdepera, corresponent a l’any 1316, ens assabenta que fins aleshores l’obra del castell de Capdepera era

⁷⁵³ ARM, Miquel Terriola T-400, f. 7v.

⁷⁵⁴ ARM, Miquel Terriola T-400, f. 9.

⁷⁵⁵ ARM, Miquel Terriola T-400, f. 6.

⁷⁵⁶ ARM, Macià Aragó A-1, f.22.

⁷⁵⁷ ARM, Macià Aragó A-2, f. 17.

⁷⁵⁸ AHN, Clero, carp, 96, núm. 15.

⁷⁵⁹ P. J. Llabrés i Martorell; R. Rosselló i Vaquer, *Inca en la història...*, p. 118 i 119.

⁷⁶⁰ ACM, perg. 8.070.

⁷⁶¹ P. J. Llabrés i Martorell; R. Rosselló i Vaquer, *Inca en la història...*, p. 214.

⁷⁶² AHN, Clero, carp. 96, n. 15.

⁷⁶³ AHN, Clero, carp. 97, n. 18.

⁷⁶⁴ R. Rosselló Vaquer; A. López Pons, *Història de Campanet. De la prehistòria al segle XVI*, Palma de Mallorca, Gràfiques Miramar, 1982, p. 134-135.

sufragada exclusivament pel rei, la capella inclosa.⁷⁶⁵ La construcció de l'església està datada des de ben prest, així doncs, sabem que a l'any 1316 el fuster Pere Joan prenia mida de les portes del castell, la qual cosa vol dir que l'obra es trobava avançada. El 30 d'abril la procuració reial pagava els jornals dedicats a la col·locació de les portes i, el 8 de maig, s'inspeccionava l'obra de la capella.⁷⁶⁶ Dia 7 de juliol de 1323, Sanç I dotà el castell d'una capellanía, la qual el monarca havia donat "*pro salute, mea anima ac nostrorum pecaminum redemptione instituimus de presenti in ecclesia seu capella nove populationis quam fieri fecimus in loco qui dicitur Cap de la Pera*".⁷⁶⁷

- Església de Santa Maria de Lluc.

El Llibre del Repartiment ens informa que l'antiga alqueria de Lluc va tocar a l'Orde del Temple. Aquesta església, situada al terme municipal d'Escorca, apareix datada per primera vegada a l'any 1247.⁷⁶⁸ El 31 d'octubre de 1268 hi ha documentada una deixa testamentària de Valentí Ses Torres de 5 sous a favor de l'obra de la capella de Santa Maria de Lluc. L'alqueria de Lluc pertanyia a la família Sa Coma des del 1250. Durant el segle XIV, l'església es convertí en una dels temples més importants de l'illa i a l'any 1322, Bernat Sa Coma cedí als Prohoms d'Escorca totes les terres que fossin necessàries i que estaven situades al costat de l'església, per així poder començar l'edificació d'un alberg i un pòrtic per a l'allotjament dels pelegrins, com a conseqüència d'haver-se convertit en un important centre de peregrinació. Alguns anys més tard, el 25 de juny de 1343, el rei ordenà al propietari Sa Coma a vendre als obrers del santuari el vell casal de l'alqueria de Lluc, que a partir d'aquell moment passà a ser propietat del santuari. Un any més tard, Francesc Sa Coma féu donació als obrers de Santa Maria de Lluc de la Font Coberta, que encara actualment abasteix el santuari i l'hostatgeria.⁷⁶⁹

- Església de Sant Antoni de Viana de sa Pobla.

Entre les onze noves viles que el rei Jaume II de Mallorca fundà a partir de les Ordinacions, hi ha sa Pobla d'Huialfàs. Una vegada fundada, el rei li atorgà el títol de vila reial, la carta de poblament i manà la construcció d'una església parroquial dedicada a Sant Antoni de Viana, patró dels animals.

⁷⁶⁵ G. Morro, *Capdepera medieval...*, p. 155.

⁷⁶⁶ G. Morro, *Capdepera medieval...*, p. 155. ARM, RP 3393, *Reial Patrimoni*, foli 50r.

⁷⁶⁷ G. Morro, *Capdepera medieval...*, p. 155. ARM, RP 25, *Reial Patrimoni*, folis 33r i 33v.

⁷⁶⁸ J. Amengual i Batle, MSSCC., « Mesquites, esglésies... », p. 54.

⁷⁶⁹ G. Munar Oliver, *Breve historia del santuario y col·legio...*, p. 8,11 i 12.

- Església de Santa Maria de la Torre d'Alcúdia.

A l'església alcudienca de Santa Maria de la Torre, coneguda actualment amb el nom de Santa Anna, sabem que hi sovintejaven les deixes testamentàries dels feligresos. Així, en un dels primers testaments documentats a Alcúdia a l'any 1260, “*na Gassén Barrera deixa una quantitat de doblers no especificada a l'obra de l'església de Santa Maria de la Torre*”.⁷⁷⁰ A l'any 1282, a “*dos testaments més, s'especifiquen 2 sous en el de Borràs Oller*”⁷⁷¹ i *5 sous en el de Jaume Genís*”,⁷⁷² ambdues deixes econòmiques referides a aquell temple.

- Santuari de Sant Martí de la Cova d'Alcúdia.

Les terres de l'antic districte musulmà de Bullansa, que abraçaven els actuals termes municipals de Pollença i Alcúdia, foren del rei, talment i com s'esmenta en el Llibre del Repartiment. El monarca en féu donació d'aquestes terres a l'orde del Temple i pel que fa a Alcúdia, a més de l'anomenat Fort dels Templers, situat en els terrenys de la possessió de Vernissa, també els va pertànyer la Cova de Sant Martí. Sembla doncs que foren els templers els promotors directes de la construcció de la primera capella que es començà a bastir a l'interior de la cova, tot just després de la conquesta i que fou dedicada a Sant Martí.

Així doncs, les obres de construcció de la capella de Sant Martí de la Cova iniciades durant el segle XIII, sembla que reberen un empenta decisiva durant la segona meitat del segle XIV. Com en el cas de la parròquia, les seves obres de construcció i de manteniment eren sufragades per la Universitat d'Alcúdia i també gràcies a les deixes testamentàries dels fidels, molt abundants durant tot el segle XIV i XV.⁷⁷³ Alguns llegats testamentaris referits a aquest santuari són: en el testament de “*Gassén Barrera, datat de 1260, deixa una quantitat inderterminada de doblers a la Cova de Sant Martí*”.⁷⁷⁴ L'alcudienec “*Borràs Oller fa una deixa de 12 diners al santuari de Sant Martí, llegat esmentat al seu testament datat de 1282*”.⁷⁷⁵ El mateix any, “*un altre*

⁷⁷⁰ ARM RP-XIII, núm. 131.

⁷⁷¹ ARM ECR 350 f. 174.

⁷⁷² ARM RP-XIII, núm. 217.

⁷⁷³ A. Mas Forners; G. Rosselló Bordoy; R. Rosselló Vaquer, *Història d'Alcúdia...*, p. 281.

⁷⁷⁴ ARM RP-XIII, núm. 131.

⁷⁷⁵ ARM ECR 350 f. 174.

testament, en aquest cas també d'un ciutadà alcudienc, anomenat Jaume Genís, fa una deixa per a la Cova de Sant Martí de 2 sous".⁷⁷⁶

- Església de Santa Caterina del Port de Sóller.

Sembla ser que les obres d'aquesta petita església haurien estat començades a partir de 1269 i la seva construcció estaria directament lligada al rei Jaume I i a sant Ramon de Penyafort. Les primeres deixes testamentàries a favor del temple confirmen l'existència d'aquesta església des de ben prest: "*Messina, esposa de Bernat de Rovirans de Sóller, llega en el seu testament de 1281, 12 diners a Sancte Catherine de Soyller*".⁷⁷⁷ El mateix any, "*Alamanda, muller de Bernat Pellisser, deixa també 12 diners a l'obra de l'oratori de Santa Caterina*".⁷⁷⁸ A partir del segle XIV hi ha divesos testaments que esmenten el desig d'aquestes persones d'ésser enterrades al cementiri d'aquesta capella. Així ho fa "*Elisenda, muller del donat Ponç Estorga a l'any 1340, llegant 1 sou per a l'obra de l'església*"⁷⁷⁹ i "*el donat Jaume Tunyent, en el seu testament datat de l'any 1389*", malgrat aquest darrer no esmenta la quantitat econòmica del llegat.⁷⁸⁰

EIVISSA I FORMENTERA

En el cas de les Pitiüses, després de la conquesta de Guillem de Montgrí el 8 d'agost de l'any 1235, una de les primeres accions que es dugueren a terme fou la dotació i erecció d'una església "*ad laudem Domini nostri Iesu Christi et gloriosae Virginis Matris suae*" sota la qual es posava tota l'illa d'Eivissa i de Formentera. Aquesta dotació havia estat convinguda en una clàusula del conveni signat per Guillem de Montgrí, l'Infant Pere de Portugal i Nunó Sanç, tot just abans de la conquesta.

- Parròquia de Santa Maria d'Eivissa.

La creació d'aquesta parròquia tengué lloc el 15 de setembre de 1235, mitjançant un document signat a la ciutat de Mallorca en el qual s'estipulava que l'església es posaria sota l'advocació de la Verge Maria, s'anomenaria un rector i quatre preveres. Pel que fa a la construcció del temple gòtic, un document afirma que a l'any 1388 Ponç Sa Coma feu construir la capella dedicada a Sant Antoni i a Santa Tecla.

⁷⁷⁶ ARM RP-XIII, núm. 217.

⁷⁷⁷ ARM ECR-350, f. 201.

⁷⁷⁸ ARM, ECR, f. 49.

⁷⁷⁹ ARM, J-5, f. 7.

⁷⁸⁰ P. Pérez Pastor, *Santa Caterina del Port de Sóller...*, p. 19.

Pel que fa a la ruralia de l'illa d'Eivissa, no fou fins al segle XIV que es començà la construcció de quatre esglésies que foren erigides per fer la funció de sufragànies de la parròquia de Santa Maria de Vila. D'aquests temples, que foren edificats, com era normal, amb la prèvia i corresponent autorització reial, tan sols en el cas de Santa Eulària des Riu i de Sant Antoni de Portmany he trobat la documentació respectiva.

- Església de Santa Eulària des Riu.

Gràcies a diverses referències documentals, sabem que l'església és esmentada en una deixa que apareix en el testament del notable de Vila Llorenç de Mansella a l'any 1309, a on disposa: "*Ítem, sien encara encarregats de tenir un ciri de pes de tres lliures, lo qual en per tots temps estia e servescha en l'esgléya de Sancta Eulària de la present illa, tota vegada que missa hi diguen, a llevar los cors de Ihesu Christ, e sia cascun any renovellat e fet de nou*".⁷⁸¹ Per altra banda, "*Ramon Arabí hi fundà un benefici l'any 1333*".⁷⁸²

- Església de Sant Antoni de Portmany.

Els hòmens de Portmany demanaren autorització a l'arquebisbe de Tarragona Rodrigo Tello per a poder construir una església al seu quartó. Fou a l'any 1305 quan reberen el permís d'edificació de part de la prelatura tarragonina: [...] *Concedim a tots els pobladors de Portmany de l'illa mencionada que puguin edificar i posseir una capella a l'esmentat lloc de Portmany i també un fossar per soterrar els difunts, la qual capella serà sufragània de la matriu d'Eivissa. De tal manera que els dits pobladors quedin obligats a donar anualment al paborde actual i al que per temps serà 300 sous, moneda de Barcelona.* [...].⁷⁸³ Una data més sobre aquest temple és del 1362 en què s'hi instituí un benefici.

- Capella de Sant Salvador.

En referència a aquesta capella, és molt probable que els principals promotors fossin la Casa Reial, ja que a la clau que es situa al tram dels peus de l'església, hi apareix esculpit l'escut reial. Pel que fa a la clau del segon tram, es mostra la creu de Sant Jordi, escut de Barcelona i patró de Catalunya. Finalment, a la clau de volta del presbiteri, hi apareix la figura de Sant Salvador, al qual està dedicat el temple. A més a més, a l'any 1364 està documentada la fundació d'un benefici a favor d'aquesta capella.

⁷⁸¹ A. Ferrer Abàrzuza, *El Puig de Missa de Santa Eulària des Riu...*, 1998, p. 53-54.

⁷⁸² J. Marí Cardona, *Illes Pitiüses, VII. Santa Eulària...*, p. 21.

⁷⁸³ J. Marí Cardona, *Illes Pitiüses/IV. Portmany...*, p. 12.

- Monestir de Santa Maria de la Mola de Formentera.

L'erecció d'un monestir a Formentera fou possible gràcies al fet que el rei Jaume I donà la quarta part de l'illa a l'Orde d'ermitans de Sant Agustí l'11 de març de 1257. El 3 de maig de 1258, Guillem de Montgrí féu donació als frares de tres parts íntegres de la Mola i un hort a l'alqueria de l'Arenal, amb dret d'abeurada al pou del Carnatge, a perpetuïtat, franques i lliures de càrregues.⁷⁸⁴ A més de la donació reial dels terrenys, varies deixes testamentàries confirmen els ingressos econòmics que reberen els frares per part de la feligresia. Així, el juliol de 1256, "*Maria, filla de Jordà Cizaya i muller de Berenguer Bedós, des de Mallorca estant, disposava en el seu testament i entre altres deixes pietoses l'assignació de 6 diners als frares de Formentera*".⁷⁸⁵ "*Pere de Vic deixà també una almoïna als frares de Formentera*".⁷⁸⁶

MENORCA

En el cas de l'illa de Menorca, cal tenir en compte les dues organitzacions eclesiàstiques que allà tengueren lloc. La primera vengué de la mà del rei Alfons III d'Aragó tot just després de la conquesta de l'illa l'any 1287. Però, quan el 1298 l'illa tornà a mans de Jaume II de Mallorca, aquest monarca dictà una reorganització eclesiàstica que quedà documentada en el Pariatge de Menorca de l'any 1301.

Així doncs, el 23 de gener de 1288 el rei Alfons el Liberal signà un document a València mitjançant el qual fundava tres capellanies de Patronat Reial: Santa Maria de Ciutadella, al castell de Santa Àgueda del castell del mateix nom i Santa Maria de Maó.

L'historiador Florenci Sastre Portella⁷⁸⁷ ens aporta tota la informació documentada sobre la promoció reial pel que fa a l'establiment de diversos ordes monàstics arreu de l'illa i que detallam a continuació:

⁷⁸⁴ F. X. Torres Peters, « L'ocàs del monestir de Santa Maria de Formentera »..., p. 103.

⁷⁸⁵ ARM, Prot. 344 f. 49 i 53.

⁷⁸⁶ R. Rosselló i Vaquer, « Formentera. Notes històriques », a *Estudis Baleàrics*, nº3, Palma de Mallorca, Institut d'Estudis Baleàrics, 1981, p. 242.

⁷⁸⁷ F. Sastre Portella, « L'església menorquina durant el Regne Privatiu »..., p.153-157.

- Orde de les Germanes de Santa Clara.

El 29 de febrer de 1287 Alfons III ordenà a Pere de Llibià que assignàs una heretat competent al *monasterio dominarum sancte Clare domus maiorice*. Dos dies després, el primer de març el monarca concedia unes cases a Ciutadella i un hort.

- Orde dels Frares Menors.

El primer de març de 1287 Alfons III concedia als guardians dels frares menors de Barcelona i de la ciutat de Mallorca un hort per a construir-hi una església i un convent, amb l'acostumada condició que alguns frares hi fixassin residència.

- Orde dels Frares Mercedaris.

El primer de març de 1287 Alfons III donava a Pere de Llibià, el seu procurador a Menorca, aquesta ordre: *Petro de libiano que assignet in insula minorica fratribus ordinis mercedum captivorum sancte marie de pidio valentie hereditatem competentem pro ut vobis uidebitur faciendum. Dat. Ciutalella kalendas martii MCCLXXXVI.*

El mateix dia primer de març de 1287 Alfons III feia una segona donació als mercedaris del puig de València. Aquesta vegada precisava exactament l'objecte de la donació: *domus et mesquita ab opus ecclesia in villa Ciutadella que affrontat ex duabus partibus in cimiterio quod olim fuit sarracenorum minorice et ex alia in carraria publica et ex alia in domibus nobis remanentibus que ad hac non sunt assignata.*

- Canonges regulars de Sant Agustí de l'Orde de Sant Antoni Abad.

Dia 1 de març de 1287 Alfons III feia donació a fra Felip de Claramunt, en nom de l'ordre de Sant Antoni de Viana, d'una alqueria i un rafal situada a prop del port de Maó. També donà unes cases a Ciutadella, amb l'obligació per a alguns frares de residir a l'illa i de tenir poblats l'alqueria i el rafal.

- Orde de les Germanes Agustines.

Alfons III havia donat el 7 de març de 1287 unes cases dintre de Ciutadella a dues monges agustines del convent de Sant Cristòfol de Manresa per a construir un monestir, amb la condició que les religioses hi fixassin residència personal.

- Orde dels Cavallers de Sant Jordi d'Alfama.

A València, el 23 de gener de 1289, Alfons III concedí a fra Grossi, comandador de l'orde de Sant Jordi, l'alqueria anomenada Rafalborbram, del terme de Turaixa, amb

l'acostumada obligació de residència a l'illa d'alguns membres d'aquest orde, els quals podien establir el seu domicili a Maó.

- Orde Redemptorista dels Trinitaris del Sant Esperit.

Està documentada la presència de l'orde Trinitari a Ciutadella en documents del primer de març de 1287, del 10 de maig de 1287 i del 27 de febrer de 1289.

- Orde dels Frares Predicadors.

Els dominics de Mallorca, en la persona de fra Joan de spelulncis, reberen les cases del sarraí Calib Abohambre a Ciutadella. Tal vegada la consabuda condició de la residència ocasionà que no s'hi instal·lassin.

En el Pariatge de Menorca del 1301, el rei Jaume II de Mallorca regulà i organitzà l'Església menorquina, fent-ne una reestructuració de la primera organització que havia realitzat el rei d'Aragó, Alfons III a partir de la Conquesta a l'any 1287. Aquest document fou un autèntic tractat entre el poder civil (el Rei) i religiós (el bisbe de Mallorca), mitjançant el qual fou dividida eclesiàsticament l'illa de Mallorca. D'aquesta organització en destaca sobretot la fundació de set parròquies, però també el fet que quan Menorca fou retornada al rei de Mallorca, Jaume II decidí eliminar qualsevol presència dels ordes que havien arribat sota el regnat d'Alfons III, obligant als monjos i monges a tornar als seus respectius convents d'origen, exceptuant-ne tan sols els dos convents pertanyents a l'orde franciscà, això són els convents de Sant Francesc i el de Santa Clara de Ciutadella. A part d'aquests temples i convents, es van mantenir algunes esglésies més que havien estat edificades al segle XIII, com és el cas de la capella del castell de Santa Àgueda o l'església de Santa Maria del Toro, que havia estat ocupada pels frares de la Mercè i quan aquests foren expulsats, es creà a l'any 1309 una capellania per mantenir-hi el culte. Menorca també havia quedat sense assistència sanitària per mor de l'expulsió de l'orde dels Trinitaris, per això, Jaume II autoritzà la construcció d'un hospital als jurats de Ciutadella.

Per tant, arran del Pariatge, la promoció reial pel que fa a la reorganització eclesiàstica i, en alguns casos, a la construcció de noves esglésies i convents, queda palesa en la següent documentació:

- Parròquia de Santa Maria de Ciutadella.

El Pariatge exposa que el rei ordenà la construcció d'un nou temple que havia de substituir l'antiga mesquita i que de la seva dotació se'n preocupà el mateix Jaume II de Mallorca. “...ordinavimus et constituimus quod apud dictam insula in Ecclesia scilicet Ciutadella quam iam pagani pro mesquita sibi construxerant...”.⁷⁸⁸ Una vegada les obres de construcció de l'edifici gòtic començaren a partir de 1300, a la documentació conservada es manifesta l'interès en aconseguir diners per a la construcció de l'edifici i els Jurats de Menorca “*fan de cens per diverses propietats han desfetes y applicades en la iglesia parrochial e places de aquella sexanta sous a pascho*”.⁷⁸⁹ Alfons III escriu al seu lloctinent a Mallorca, Dalmau Garriga l'any 1302, perquè “*obligue a los cavallers de Menorca a contribuir en obres de iglesias*”.⁷⁹⁰ L'any 1308 una altra Reial Ordre datada a Perpinyà en 19 d'abril recorda que els cavallers han de contrubuir a la fàbrica de l'església com els altres parroquians.⁷⁹¹ El 17 de març de 1315, el bisbe de Mallorca, Guillem de Vilanova, va concedir indulgències als fidels que contribuïssin amb llurs almoines a l'obra de Santa Maria.⁷⁹² A l'any 1316 encara s'insisteix amb el tema i s'atorguen quaranta dies d'indulgència a tots els devots que donin almoina per la il·luminació de l'església, o bé que resin per les ànimes dels difunts que hi ha enterrades a l'interior del temple.⁷⁹³

- Parròquia de Santa Maria de Maó.

La primera notícia en què apareix datada l'església de Santa Maria de Maó, deixa constància de la celebració d'una missa a l'any 1287, però la fundació de la parròquia tengué el 20 de maig de 1294, quan Jaume II concedí als habitants de Maó un pati en el qual s'havia de construir l'església dedicada a la Mare de Déu, per tant, el lloc on en temps del rei Alfons III es va celebrar la missa, degué ésser una construcció que havia estat adaptada com a església.

- Parròquia de Santa Eulàlia d'Alaior.

La fundació de la parròquia de Santa Eulàlia d'Alaior ja figura en el Pariatge del 1301, però la vila, que fou una fundació reial de 1304. El 29 d'abril d'aquest mateix any, en

⁷⁸⁸ G. Sintès Espasa; C. Andreu Adame; M. A. Hernández Gómez, *Enciclopèdia de Menorca. Història de l'Art...*, p. 13.

⁷⁸⁹ G. Julià i Seguí, *La seu de Menorca...*, p. 49. F. Sastre, *La ciutadella de Menorca en el trànsit a la modernitat*, Maó, Consell Insular de Menorca, 1982, p. 62.

⁷⁹⁰ G. Julià i Seguí, *La seu de Menorca...*, p. 49. F. A. Gomila, *Menorca, su huella històrica 2*, Maó, 1983, p. 2.

⁷⁹¹ G. Julià i Seguí, *La seu de Menorca...*, p. 49. AMC, “*Libre Vermell*”, foli 4 vº.

⁷⁹² M. Durliat, *L'art en el Regne de...*, p. 104.

⁷⁹³ G. Julià i Seguí, *La seu de Menorca...*, p. 49. AMC, “*Libre Vermell*”, foli 104 vº.

una carta de Jaume II signada a Argelers de la Marenda (Rosselló), el monarca es dirigia al lloctinent de Menorca ordenant la fundació d'una nova pobla a l'antiga alqueria musulmana d'Ihalor.⁷⁹⁴

- Parròquia de Sant Llorenç de Binixems.

La primera notícia d'aquest temple apareix en el Pariatge de 1301, on Jaume II ordena la fundació d'aquesta parròquia situada dins les terres de l'alqueria de Binixems en el terme de Favàritx.⁷⁹⁵

- Orde de Frares Menors.

Tot i que el convent franciscà de Ciutadella fou fundat l'any 1287 per Alfons III, el rei Jaume II de Mallorca decidí mantenir la comunitat franciscana i el 24 de gener de 1301 hi renovà els càrrecs de la Universitat.

- Orde de les Germanes de Santa Clara.

El mateix passà amb el convent de Santa Clara de Ciutadella. Una vegada quedà demostrada la procedència mallorquina de les monges, Jaume II decidí protegir el monestir ciutadellenc.

Així doncs, gràcies al Pariatge, queda demostrat que la monarquia mallorquina va posar especial interès en la protecció i, sobretot, en la promoció de les obres de les esglésies menorquines que a principis del segle XIV estaven en construcció, tot i la documentació conservada tan sols esmenta la realització d'obres a la parròquia de Santa Maria de Ciutadella.

- Església de Nostra Senyora del Toro.

Ja en el segle XIII es té constància de l'existència d'aquest temple, i a mitjans del segle XIV està documentada l'existència d'un benefici eclesiàstic per al sustent del clergue que servia dita capellania.⁷⁹⁶

⁷⁹⁴ J. M. Quintana, *Alaior, el temps i la memòria*. Conferència d'obertura del curs del Fòrum Tercer Mil·lenni d'Alaior, Alaior, 1998, p. 1.

⁷⁹⁵ M. A. Casasnovas, *Sant Llorenç de Binixems*, Ciutadella, Diòcesi de Menorca, 2013, p. 1.

⁷⁹⁶ G. Pons, *Santuario de Ntra. Sra. de "El Toro"*. *Panorama Balear*, nº 118, Palma de Mallorca, Luis Ripoll, editor, 1984, p. 6.

ROSSELLÓ I Cerdanya

La major part de convents, esglésies parroquials i altres fundacions eclesiàstiques foren fundades a partir del regnat de Jaume I d'Aragó (1213-1276), però fou durant el govern dels reis de Mallorca quan aquests convents sofriren importants ampliacions, s'engrandí la xarxa parroquial de Perpinyà i, tot plegat, tengué com a conseqüència fonamental el creixement urbanístic de la capital rossellonesa amb la creació de nous barris, i obligant a Jaume II a ordenà la construcció d'una nova murada per tal d'incloure aquests novells eixamples. Tant en el cas del Rosselló com també de la Cerdanya, en la documentació conservada està perfectament estipulada la importància que tengué la promoció i protecció reial en el cas de totes aquestes fundacions religioses, promoció que consistia en aportacions a l'Església, tant econòmiques com territorials. Tanmateix, no podem oblidar l'important paper que jugaren les aportacions econòmiques de la noblesa i de la resta de la població en vida i també mitjançant les deixes testamentàries, amb la finalitat de poder ser enterrats a les esglésies i salvar la seva ànima per a tota l'eternitat.

En el cas de Perpinyà, les principals fundacions conventuals dels segles XIII i XIV foren:

- Orde de les Canongesses de Sant Salvador.

El convent de Sant Salvador fou fundat l'any 1220 sota el regnat de Jaume I d'Aragó.⁷⁹⁷ Durant el govern de la monarquia privativa mallorquina, tant l'Església de Roma com els reis de Mallorca li atorgaren gran nombre d'indulgències i rebé importants ajudes econòmiques que tengueren com a conseqüència directa al creixement del monestir amb la construcció de nous edificis conventuals.

- Orde dels Frares Menors.

La fundació del convent de Sant Francesc de Perpinyà està datada de 1243, any durant el qual els cavallers de l'orde del Temple ofereixen als franciscans un terrenys al barri de Sant Mateu per la construcció de llur convent. A banda dels Templers, també destaca com a promotor dels franciscans, el rei En Jaume, qui a l'any 1264 els atorga dues cases en aquell mateix indret.⁷⁹⁸ Ja hem mencionat anteriorment l'estreta relació que va mantenir la Casa Reial de Mallorca amb l'orde franciscà i, precisament, per mor

⁷⁹⁷ L. Barrenechea, « L'architecture religieuse à Perpignan au temps... », p. 72.

⁷⁹⁸ J. Reynals, Notre Dame des Anges « du monastère des Franciscains à l'Ancien Hôpital Militaire », Perpignan, Département des Pyrénées-Orientales, Direction du Patrimoine et de la Catalanité, p. 4.

d'aquesta forta vinculació, els monarques mallorquins es convertiren en els principals promotors de l'orde atorgant ajudes econòmiques que convertiren aquest monestir en un dels més importants de tota la Corona. És sabut que molt fills de membres de la noblesa del Rosselló foren frares del convent franciscà de Perpinyà. Les inscripcions trobades i estudiades per Louis de Bounefoy a la meitat del segle XIX a l'interior de l'església, quan aquesta encara es conservava, posaren de manifest la funció funerària que desenvolupà el claustre franciscà, l'església major i la capella de Nostra Senyora dels Àngels, tots aquests, llocs d'enterrament de famílies nobles de la ciutat.⁷⁹⁹ Pel que fa als enterraments a l'interior de l'església, els llocs escollits són el presbiteri, la nau i les capelles laterals, d'altra banda, llocs que foren preferits per la inhumació de la noblesa de Perpinyà. A més a més, altres famílies, també elegiren el claustre per fer-s'hi enterrar. Encara avui dia se n'han conservat desset.

- Orde dels Frares Predicadors.

El convent de Sant Domènec de Perpinyà és una fundació de Jaume I. Aquest monarca féu donació el 26 de febrer de 1244 de l'hospital dels leprosos de la ciutat a fra Ponç de Lesparre, provincial de Provença amb la finalitat de construir un monestir dominicà.⁸⁰⁰ Posteriorment, aquest convent va estar especialment vinculat als reis de Mallorca, ja que durant la construcció del castell reial de Perpinyà es convertí en el lloc de residència de la família reial i a més, la seva església fou elegida com a lloc d'enterrament d'alguns prínceps mallorquins. Fou doncs, durant la primera meitat del segle XIV l'època de major riquesa, durant la qual es dugueren a terme importants ampliacions, gràcies al suport econòmic de la Corona. Disposar d'una sepultura al cementiri conventual, el més a prop de l'absis, o molt millor, a l'interior de l'església, era en aquella època cabdal per assegurar la salvació de l'ànima. Durant el segle XIII en un testament de cada set es demanava ésser enterrat al cementiri de Sant Domènec. Malgrat tot, aquestes inhumacions i deixes testamentàries associades teòricament al convent, havien de formar part dels ingressos de la parròquia de Sant Joan. Un exemple entre molts d'altres el constitueix la capella de Sant Climent, que pertanyia a la família de So i en la qual s'hi situava la placa funerària de Bernat de So, vescomte d'Evol, enterrat a la capella a l'any 1385. A l'any 1347 Joan de So havia fet una deixa testamentària deixant 300 sous per a la reparació de la capella en la qual ja hi reposava son pare. Així doncs, tot i que

⁷⁹⁹ A. Bergeret; A. Catafau, « Le couvent des Franciscains de Perpignan... », p. 305.

⁸⁰⁰ M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 80.

no es feia una selecció social dels enterraments realitzats al convent dels predicadors, cal tenir en compte que tanmateix existia una jerarquia social que es tenia en compte a l'hora d'enterrar els difunts. D'aquesta manera, els laics eren inhumats al claustre, encara que els laics que pertanyien a la noblesa de la ciutat, ho feien a dins l'església. Ara bé, les places d'enterrament més desitjades eren aquelles que es trobaven properes al presbiteri del temple, places que per altra banda, solien ser reservades als membres de la família reial. Aquestes sepultures millor situades es podien beneficiar més fàcilment de les pregàries que els frares duïen a terme al presbiteri del temple, així com de les misses que es deien dia rera dia.⁸⁰¹

- Orde dels Germans de la Benaurada Verge Maria del Mont Carmel.

La instal·lació de l'orde del Carme a Perpinyà data de 1267, però malgrat aquesta fundació sota el regnat del Conqueridor, la gran església conventual així com el gran claustre, foren realitzats durant el govern dels reis de Mallorca, gràcies a importants donacions i privilegis reials.⁸⁰² L'església d'aquest convent fou acabada devers el 1350, després de la reincorporació dels territoris mallorquins a la Corona d'Aragó. D'aquest època, concretament a l'any 1345, *el rei Pere IV d'Aragó féu una donació de 600 sous als carmelitans per la compra de fusta per l'obra de l'església.*⁸⁰³ Pel que fa a l'enterrament de la noblesa, un text de 1342 indica que una capella funerària havia estat edificada per la família de Sant Pau gràcies a un llegat testamentari:⁸⁰⁴ el 16 de les calendes de juny de 1342, el prior Bartomeu Fabre reconeix haver rebut part de la suma de 1500 sous que Berenguer de Sant Pau havia deixat per a la construcció i edificació d'una capella al convent. *“Ego, Frater Bartholomeus Fabri, humilis prior conventus Perpiniani Beate Marie Carmelo, confiteor et in veritate recognosco vobis, discreto Vicensio de Sancto Paulo, jurisperito Perpiniani, filio et heredi universali Berengarii de Sancto Paulo quondam domicelli, quod vos ex illo legato Mille quingentorum solidorum, ficanda in ecclesia Beate Marie dicti conventus et pro altariis, solvistis...”*⁸⁰⁵

⁸⁰¹ C. Puig, « Le couvent des Dominicains à Perpignan au Moyen Âge »..., p. 6-7.

⁸⁰² C. Péquignot; E. Doumeyrou, « Arsenal, convent dels Carmes grans: oblit i redescobertes » a, Découvertes et redécouverte du patrimoine Perpignanais/Descobertes i redescoberta del patrimoni Perpinyanenc, [catalogue de l'exposition], Perpignan, Direction de la Culture de la Ville de Perpignan et Direction du Patrimoine et de l'Archéologie de la Ville de Perpignan, 2008, p. 22.

⁸⁰³ M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 89.

⁸⁰⁴ Y. Carbonell; A. Escarra, « Le couvent des Carmes de Perpignan »..., p. 294.

⁸⁰⁵ M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 89. APO, Not., Reg. 84, f. 23.

- Orde dels Pobres Cavallers de Crist i del Temple de Salomó.

L'orde dels Templers estava establert a Perpinyà des de 1180, però el màxim poder que aquest orde gaudí fou a partir de finals del segle XIII dins el marc del nou regne de Mallorca. Aquests monjos es convertiren en aliats incondicionals dels reis de Mallorca, tant a nivell polític com econòmic. Tengueren gran influència en l'ordinació tant urbanística com agrària del Rosselló duita a terme per Jaume II i igualment jugà un importantíssim paper envers la monarquia, tant en els afers polítics com en els econòmics del nou reialment, ja que la seva comanda es convertí en el lloc de custòdia del tresor i de l'arxiu del Regne.⁸⁰⁶

- Orde dels frares de Sant Agustí.

El rei Jaume II autoritzà la fundació d'un convent augustinià l'1 d'abril de 1317 al Vernet. A l'any següent, concretament dia 15 de setembre, el bisbe d'Elna, Berenguer d'Argilaguers va beneir el solar i concedí indulgències als benefactors de la fàbrica.⁸⁰⁷

A banda de les fundacions monàstiques, també foren especialment significatives les fundacions de noves parròquies urbanes, especialment durant l'època de dominació mallorquina.

L'església de Sant Jaume constitueix la segona fundació parroquial de Perpinyà (la primera parròquia era Sant Joan el Vell). Aquesta parròquia havia estat creada l'any 1244 sota el regnat de Jaume I. Malgrat tot, durant l'època mallorquina, aquesta església fou acabada de construir i ampliada mitjançant la construcció de successives capelles laterals. A part de la fundació per part del rei, el 7 d'abril de 1284, "*els fabriquers de l'església reconeixen que el difunt Pere de Camerata els va pagar la suma de diners que havia de lliurar en nom del rei En Jaume*".⁸⁰⁸ "*Arnau Ferrando designa, el 18 de les calendes de maig de 1309, com a hereu universal, el seu germà Jaume Ferrando, donzell de Perpinyà. En el cas que aquest morís sense infants, va manar als seus executors testamentaris que fessin construir a l'església de Sant Jaume una capella en honor de Sant Jordi on seria enterrat i on establirien una capellania. En 1332, moria*

⁸⁰⁶ J. Fuguet Sans, *Templers i hospitalers, IV. Guia de la Catalunya Vella, el Penedès, els comtats del Rosselló i Mallorca*, Barcelona, Rafael Dalmau, editor, 2005, p. 27.

⁸⁰⁷ M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 91.

⁸⁰⁸ M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 115: APO, Not., Reg. 14, f. 17vº.

un prevere titular d'aquest benefici".⁸⁰⁹ En data del 24 d'abril de 1339, "*lletra d'Arnau Porta, regent de la Procuració Reial, concernint la cessió dels materials, pedres i maons, procedents de la vorera d'un om de la plaça dels Teixidors de Perpinyà, per a la construcció de la capella de Sant Bartomeu, a l'església de Sant Jaume*".⁸¹⁰ Aquesta capella de Sant Bartomeu torna apareix citada en un document de 1396 en el qual s'afirma que és propietat de la Confreria dels Teixidors, raó per la qual, la clau de volta en mostra l'escut.⁸¹¹

Però, arran de la creació del nou regne de Mallorca i sobretot del gran creixement de la ciutat de Perpinyà, encara sorgiren dues noves parròquies. L'any 1300 el rei Jaume II fundà la parròquia de Sant Mateu i un any més tard el 1301, el monarca ven als cònsols de Perpinyà l'antic convent dels frares de la penitència per a la construcció de la nova parròquia de Nostra Senyora de la Real.⁸¹² Aquesta nova parròquia, pel fet de la seva ubicació prop del palau reial, es convertí en la parròquia de la família reial. Això féu que rebés importants donacions i privilegis entre els quals en destaca la fundació d'una col·legiata per part del papa Benet XII l'any 1338 i la dotació per part de Jaume III l'any 1340 d'un capítol de dotze canonges, vint preveres i vuit clergues.

No podem oblidar tampoc en cap cas la construcció a partir de 1295 de dues capelles palatines que Jaume II ordenà que fossin aixecades dins els murs del seu nou palau reial aixecat en el si de la nova capital del regne. Aquestes dues capelles eren dedicades a Santa Magdalena, la de la reina i a la Santa Creu, la del rei.

Finalment, pel que fa a Perpinyà, tan sols ens queda esmentar l'engrandiment de la parròquia de Sant Joan amb la construcció d'una nova església parroquial molt més gran que la romànica que s'aixecà al costat de l'anterior. D'aquest nou temple parroquial en destaca l'inici de les obres a partir de la posada de les dues primeres pedres de la nova obra el dia 27 d'abril de 1324 en una cerimònia que dugueren a terme el rei Sanç I de Mallorca i el bisbe d'Elna, Berenguer Batlle. Tot i això, els primers promotors de l'obra foren el bisbe d'Elna Ramon Costa i Guillem Jordà, prevere, els quals començaren la construcció del claustre a l'any 1302. Per altra banda, el bisbe Berenguer d'Argilaguers concedí indulgències a l'any 1318 a tots aquells que treballassin a la nova església,

⁸⁰⁹ M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 115: BMP, Alart, C, pp. 114-115.

⁸¹⁰ M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 115: APO, B 177, f. 56v^e.

⁸¹¹ M. Durliat, *L'église Saint Jacques de Perpignan*, Villeurbanne, Société Nouvelle Lescuyer, 1997, p. 10.

⁸¹² M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 116.

encara que, finalment, les obres no començaren durant el seu pontificat. Destaca igualment el bisbe Berenguer Batlle, successor de l'anterior, que fundà la confraria de Sant Blai i l'encarregà de recollir fons per a la construcció de la nova església. Finalment, a l'any 1340, "*Paolo Francesco, mercader de Florència, féu una donació de 175 florins d'or per a la realització dels treballs de construcció de la capella de Santa Maria*",⁸¹³ encara que la major part d'aquesta construcció fou realitzada gràcies a la promoció que la reina de Nàpols, Sança de Mallorca féu pagant quasi bé la totalitat de l'edificació de la capella de l'absidiola del transsepte meridional dedicada a l'advocació mariana de l'Esperança, coneguda també amb el nom de "la Magrana".

Pel que fa al claustre de Sant Joan, aquell fou ja des d'un primer moment el lloc d'enterrament elegit per nombroses famílies nobles de Perpinyà. Encara avui dia es poden veure dos escuts nobiliaris a l'interior de cadascuna de les arcades que formen els nínxols d'inhumació. A part de les famílies nobles, i talment com ho demostren els escuts, també s'hi feren enterrar mercaders i artesans de la ciutat. Tot i això, el pas del temps i el seu estat de conservació han fet que a dia d'avui sigui quasi bé impossible identificar-ne els titulars. A part d'aquests enterraments situats sota les galeries del claustre, hi havia també nombroses inhumacions que eren fetes al terra de dites galeries, però la gent més pobra, era enterrada a l'espai central del claustre. Ben al centre d'aquest, on altre temps s'hi aixecà una creu, s'hi situava l'ossera, lloc on es depositaven les ossamentes dels difunts més antics per així fer lloc als nous enterraments. Aquest claustre cementeri també disposava d'una fossa comuna per a l'enterrament dels condemnats a mort.⁸¹⁴

D'altra banda, a la resta de les terres del Rosselló i la Cerdanya, la promoció reial en la construcció d'edificis religiosos està documentada en els següents casos:

- Orde dels Frares Predicadors de Cotlliure.

El convent de Sant Domènec de la ciutat de Cotlliure fou fundat l'any 1290 pel ric burgès Guillem Puig d'Orfila, parent i conseller del rei Jaume II de Mallorca, qui oferí a l'Orde una casa envoltada de jardins per tal de construir-hi el convent, prèvia

⁸¹³ P. Ponsich, « La cathédrale Saint-Jean de Perpignan... », p. 139-140 i 143.

⁸¹⁴ P. Ponsich, « Le cloître Saint-Jean... », p. 295 i 298.

autorització reial.⁸¹⁵ També està documentada el 4 d'octubre d'aquest mateix any l'assignació d'una renda anual als dominics de 1000 sous sobre els ingressos del forn de Cotlliure. La relació dels predicadors amb la Casa Reial mallorquina seguí essent ben estreta, ja que al mes de setembre de 1304 hi tengueren lloc les noces de l'hereu de la Corona, el príncep Sanç amb la princesa Maria, filla de Carles II de Nàpols.⁸¹⁶

Seguint el model que havia estat establert a partir del segle XIII, i en especial, a les fundacions dels ordes monàstics, en aquesta església conventual, també s'anaven construïnt capelles a mesura que es necessitaven, aixecades entre els contraforts, i que pertanyien a particulars o bé a confraries.⁸¹⁷

- Orde dels Frares Menors de Vilafranca de Conflent.

El convent de Sant Francesc de Vilafranca de Conflent fou fundat en temps del regnat de Jaume II de Mallorca, concretament l'any 1281. Marcel Durliat ens recorda que la procuració reial pagava una renda anual als franciscans de Vilafranca i a tots els convents dels ordes mendicants del Rosselló, de la Cerdanya i de les Balears. A més a més, la noblesa i els mercaders assumiren la càrrega de l'obra del convent. Per això, l'església i el claustre constituïren els llocs de sepultura d'aquests ciutadans, convertint-se així en el cementeri ordinari de la noblesa del Conflent.⁸¹⁸

- Parròquia de Santa Maria del Prat d'Argelers.

L'església parroquial d'Argelers fou construïda sota el regnat del rei Jaume III de Mallorca. Està documentat que el 7 de maig de 1341 els cònsols de la vila varen escriure al procurador reial per demanar l'autorització per poder emprar els beneficis del forn del poble per poder construir el campanar del temple: *“Al honrat Miquel Amarell. Fem vos saber; senyer, que nos altres hem estatz resqustz per los prohomens d'Argilers qe nos, per nom deyls, pregassem vos que volguessetz e consentissetz, que els deners del preu de l'ajuda del pa del dit loch fossen convertitz a la hobra del cluquer de la glesa del dit loch, per la gran necessitat que y es... Déu e de madona S. Maria e tota la cort*

⁸¹⁵ E. Cortade, « Le monastère des Dominicains de Collioure (1290-1791)... », p. 4.

⁸¹⁶ M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 80.

⁸¹⁷ G. Mallet, « Le couvent des Dominicains de Collioure, nouvelle approche d'un ensemble mal connu », a *Un palais dans la ville, volume 2...*, p. 394.

⁸¹⁸ M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 73 i 79.

celestial n'ayatz bon merit. Dade ab Argilers... Perpenya Mera, Johan Gensana e Bernat Bonet, consols de la dita universitat, humils servidors vostres".⁸¹⁹

- Orde dels Frares Predicadors de Puigcerdà.

La fundació del convent de Sant Domènec de Puigcerdà va tenir lloc l'any 1288. La intervenció reial a favor de l'establiment d'aquest convent fou molt important. A més d'oferir un solar per a la construcció del cenobi (29 de gener de 1292) i proveir-lo de relíquies, Jaume II participà en la construcció de l'església fins al punt d'endeutar-se.⁸²⁰ Malgrat això, el convent gaudia de diversos ingressos entre els quals destacaven diverses deixes testamentàries.

El 15 de gener de 1296, "*Pons d'Ur, mercader de Puigcerdà lliurava al convent l'import de dos préstecs que havia concedit al rei, per un títol de 14 lliures ell sol; en companyia d'alguns prohoms, per 16.000 sous melgaresos. Amb aquests diners, els religiosos es comprometien a construir la segona arcada de l'absis i a fer pintar l'escut del prestador a les bigues i les posts que cobrien el nou trast. El bisbe Guillem d'Urgell, el 5 de novembre de 1297 va concedí 40 dies d'indulgències als benefactors de la fàbrica del convent. Durant el mes de juny de 1309, Guillem Cadell, membre d'una de les principals famílies de la vila, va deixar 400 sous de Barcelona a l'obra de l'església per poder ser enterrat al cementeri dels dominics en cas que morís a Puigcerdà. Al setembre de 1301, en el testament de Chomira, filla de A. Chomir de Puigcerdà, esposa de Guillem de Prat, elegeix sepultura en el cementeri de l'església dels frares predicadors, prop de la capella de la Verge, de la qual ella n'ha ordenat la construcció i la decoració. Dia 8 de juliol de 1309, Guillem d'Ondzes (Onsès), capellà de Saneja, deixa 500 sous per a la construcció de la sala capitular. L'1 d'agost del mateix any, Simó de Peguera deixà 200 sous per al dormitori dels frares. Pel que fa al portal major, sembla que fou manat fer per Hug de Mataplana, comte de Pallars, a canvi del que demana esser enterrat entre el cor i les grades de l'altar major de l'església del monestir en el seu testament de 30 de gener de 1329. El 28 de gener de 1352, el bisbe d'Urgell Hug Desbach publicava un decret d'indulgències en favor de qui contribuïssin a la seva construcció*".⁸²¹

⁸¹⁹ J. Villanove, *Raconte-moi les rois de Mallorca*, tome II..., p. 385.

⁸²⁰ M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 76-77.

⁸²¹ M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 77-78 i 79.

- Orde dels frares menors de Puigcerdà.

Una vegada el rei autoritzà la fundació del convent franciscà de la capital de la Cerdanya, la construcció dels edificis començà gràcies a la participació econòmica dels jurats de la vila de Puigcerdà, de les confraries dels paraires, dels teixidors i dels pellissers i en darrer lloc, per les almoines ofertes al convent de part de nombrosos particulars, els escuts dels quals figuraven a les arcades de la nau de l'església, a les capelles i als claustres.⁸²²

MONTPELLER

El principal nucli urbà de l'antiga senyoria dels Guilhem i després dels reis d'Aragó i de Mallorca fou la ciutat de Montpeller. Durant l'època de la Corona de Mallorca, aquesta era una de les tres capitals juntament amb Perpinyà i la Ciutat de Mallorca. Ben igual que a les altres dues metròpolis, des del naixement de Montpeller a l'any 985, la ciutat s'anà bastint d'una xarxa eclesial formada per parròquies, convents, hospitals i esglésies sufragànies. A més a més, ben igual que en altres localitats del regne, Montpeller també disposà d'un palau reial a l'interior del qual es construí una capella palatina.

A l'any 1204 Montpeller passà a mans de la Corona d'Aragó gràcies al casament de Maria de Montpeller amb Pere II el Catòlic. A 1213 Jaume el Conqueridor es convertí en senyor de Montpeller i entre aquesta data i el 1349 es dugué a terme la construcció de diversos edificis religiosos que malgrat no tots foren fundacions reials, sí que gaudiren del privilegi i de la protecció de la monarquia.

Durant el regnat de Jaume I d'Aragó (1213-1276) destaquen diverses fundacions hospitalàries i també mendicants:

L'orde hospitalària dels Trinitaris s'establí a la ciutat senyorial entre 1216 i 1217. Aquests monjos construïren un hospital i una església que dedicaren a Sent Maur. Un poc més endavant, entre 1239 i 1240 fou l'ordre dels frares de la Mercè la que s'estabí a Montpeller. Cal recordar que aquest orde havia estat fundat l'any 1218 per Sant Pere Nolasc sota la protecció del rei Jaume I i del Bisbe Berenguer II de Palou i, per tant, la fundació de Montpeller es féu també amb el vist i plau i la protecció reial. Segons la

⁸²² M. Durliat, *L'art en el regne...*, p. 79.

documentació existent, sabem que a l'any 1249 el convent mercedari estava en construcció i que l'església, dedicada a Santa Eulàlia, fou acabada a l'any 1261.⁸²³

Pel que fa a l'establiment dels ordes mendicants, aquests començaren a implantar els seus convents a la ciutat a partir del regnat de Jaume I. Els ordes dels frares Predicadors i dels frares Menors s'establiren a Montpeller a partir de 1220. A aquests dos ordes els seguiren els Carmelitans l'any 1247, les monges franciscanes i les monges de Santa Clara el 1250 i els Agustiniàns el 1256. De la mateixa manera que en tots els altres casos, també a Montpeller, la protecció i l'ajuda del rei, bé de manera econòmica o bé mitjançant l'oferiment de terrenys per a la construcció de les cases conventuals, fou un fet determinant en el notable desenvolupament d'aquests ordes.

Més endavant, i ja sota el govern reial de Mallorca (1276-1349), destaquen diverses fundacions conventuals més. Pel que fa als ordes hospitalaris, a l'any 1309 l'ermità Jacme de Roma fundà, amb el beneplàcit del rei Jaume II de Mallorca, l'hospital de la Misericòrdia, en el qual es tenia cura dels orfes. Temps després, concretament a l'any 1320, el rei Sanç I de Mallorca cedí uns terrenys al raval del Carme per a la construcció de l'hospital de Sant Antoni, per així poder tractar els malalts del mal de foc. Per altra banda, el regent Felip de Mallorca, posà sota la protecció de la casa reial mallorquina l'hospital de filles penedides de Santa Magdalena, establiment fundat el 1328. Finalment, ja a l'any 1341 i sota el regnat i la protecció de Jaume III de Mallorca, es fundà l'hospital de Sant Marçal.⁸²⁴ Fent referència ara a les fundacions mendicants, durant l'època del regne privatiu tan sols destaca la fundació l'any 1295 d'un convent de l'orde de les germanes dominiques, que s'instal·laren en uns edificis construïts sota la iniciativa de Jaume II de Mallorca.⁸²⁵

⁸²³ J. Lauriac (abbé), *Sainte-Eulalie – Le couvent de la Merci – L'église paroissiale...*, p. 9.

⁸²⁴ R. Dumas, « Les hôpitaux médiévaux de... », p. 400-401.

⁸²⁵ G. Cholvy, *Histoire de Montpellier...*, p. 49.

10. CONCLUSIONS.

A l'hora de finalitzar aquesta investigació sobre l'arquitectura religiosa que s'edificà en els territoris que formaren la Corona de Mallorca, durant l'època compresa entre la Conquesta catalana de Mallorca i la mort del darrer rei mallorquí Jaume III, he arribat a un seguit de conclusions que a continuació expòs:

No es pot obviar la importància que tenen les particularitats territorials de la Corona de Mallorca i s'hauria de reflexionar sobre el paper negatiu que jugaren en la continuïtat d'aquesta, les quals foren el resultat de la divisió duta a terme per Jaume I dels diversos territoris de la Corona d'Aragó entre els seus dos fills Pere i Jaume. Basta veure el mapa de la Corona mallorquina per adonar-se de les nombroses dificultats que provocava la dispersió dels diferents territoris a l'hora de ser governats pels monarques mallorquins, a la vegada que es deixava entreveure el tràgic final d'aquesta divisió efectuada per Jaume I. Aquestes característiques territorials també han condicionat aquest estudi arquitectònic, a més a més, per dues raons diferents. Per una banda, s'ha hagut de tenir en compte l'evident situació disseminada, geogràficament parlant, dels territoris mallorquins: per una banda el regne de Mallorca, unes illes al bell mig de la Mediterrània, separades dels comtats del Rosselló i de la Cerdanya, aquests dos, envoltats de dos estats més, la Corona d'Aragó i el Regne de França; per altra banda i encara més allunyats, la senyoria de Montpeller envoltada del vescomtat de l'Omeladès, però separada a la vegada del vescomtat del Carladès, aquest darrer situat a uns 300 quilòmetres a l'interior de França. Per altra banda, en aquesta repartició de territoris cal afegir-hi les divergències històriques entre uns i altres, i no tan sols entre el Rosselló-Cerdanya respecte de Montpeller-Omeladès i, d'altra banda, el Carladès, sinó entre les mateixes illes que formaren el regne de Mallorca, atesa la diferent datació en què foren conquerides cadascuna d'aquestes. Tot això fa que l'arribada de l'arquitectura gòtica a tots aquests territoris es faci en dates diferents i, si en el cas dels territoris continentals el gòtic substituï el romànic, en el cas del regne de Mallorca substituï l'art islàmic. Malgrat tot, si bé és ver que existeixen algunes diferències formals depenent de l'estat mallorquí al qual es fa referència, cal afirmar que, en general, els diversos exemples de construccions religioses d'aquesta època que han estat conservades fins a dia d'avui responen en la seva major part al model arquitectònic del gòtic meridional, encara que

en el cas de Montpeller les guerres de religió del segle XVI massacraren la totalitat d'edificis construïts durant l'època estudiada.⁸²⁶

És sens dubte el nombre d'edificacions religioses construïdes en aquests territoris el que posa de manifest la importància a nivell econòmic, cultural i social que tengué la creació del Regne de Mallorca, però sobretot fou especialment significatiu el prestigi aconseguit a partir de la configuració de la Corona mallorquina gràcies a la formació de l'època privativa. Així doncs, tot i que la implantació de l'arquitectura religiosa contempla algunes divergències depenent del territori, cal esmentar tres etapes clarament diferenciades. La primera entre 1229 i 1300 amb els regnats de Jaume I d'Aragó i Jaume II de Mallorca, etapa durant la qual es creà una xarxa parroquial i s'establiren els principals ordes conventuals i tot un sistema sanitari a través de la construcció de diversos hospitals. En el cas de la seu episcopal, a Mallorca fou creada el 1230, per contra, als territoris continentals ja havia estat creada molt temps abans. També és durant aquesta època en què es construïren diverses esglésies sufragànies que depenien directament de les parròquies. Ja a finals del segle XIII, el rei Jaume II ordenà l'edificació de diverses capelles formant així una xarxa d'arquitectura religiosa palatina en els seus nombrosos castells i palaus. Durant la segona etapa, entre 1300 i 1343 trobam els regnats dels monarques mallorquins, Jaume II, Sanç I i Jaume III. És a partir de l'any 1300 que Jaume II projectà un sistema d'ordenació del territori tant urbà com agrari. Això féu possible que d'una banda les antigues alqueries islàmiques es convertissin en viles i d'altra, la creació de noves pobles. Endemés, el creixement demogràfic que tengué lloc com a conseqüència del repoblament, propicià el creixement d'aquestes viles i forçà la substitució de les primeres esglésies parroquials, moltes de les quals foren reconstruïdes o ampliades. Pel que fa a Menorca, tota l'organització eclesiàstica de l'illa, que havia estat conformada a partir de 1287 sota el regnat d'Alfons III d'Aragó, fou novament reorganitzada sota petició expressa de Jaume II, en canvi, a Eivissa, quatre noves esglésies sufragànies foren construïdes, les quals depenien de la parròquia de Santa Maria de Vila que havia estat fundada el 1235 i ara es començava la construcció del temple gòtic que substituï l'antic edifici islàmic. Als comtats

⁸²⁶ Tanmateix l'antiga església del monestir benedictí de Sant Benet, avui dia catedral de Sant Pere que fou edificada a partir de 1364 ens confirmaria aquell model meridional adoptat pel Migdia francès i per tots els països de la conca mediterrània i, encara que reconstruïda el 1567 després dels terribles avalots duts a terme per part dels protestants, constituiria l'únic exemple d'església gòtica d'aquella ciutat que reproduiria aquell model arquitectònic meridional. El transsepte, el presbiteri i la capçalera foren fruit d'un engrandiment datat d'entre 1855 i 1875.

continentals, destaca sobretot Perpinyà, amb la construcció de tres noves parròquies, dues de les quals permeteren la creació de nous barris i, finalment, a Montpeller s'aixecaren tres esglésies sufragànies. Per acabar, la tercera etapa entre 1343 i 1349, set anys en què el regne de Mallorca i els comtats del Rosselló i la Cerdanya passaren altra vegada a dependre de la Corona d'Aragó sota el govern de Pere IV: a partir d'aquest moment es feren evidents els problemes polítics en què es va veure immers tant el regne de Mallorca, com els comtats continentals. A més de la guerra que es declarà entre Catalunya i Mallorca i que provocà la pèrdua per part de Jaume III de les Balears el 1343, i del Rosselló i la Cerdanya el 1344, de les hostilitats entre Pere IV i Jaume de Montpeller entre 1344 i 1349, del terrible assot de la Pesta Negra el 1348 i de la crisi que visqué Europa a partir de la segona meitat del segle XIV, cal afegir-hi que la política econòmica que els reis d'Aragó aplicaren al regne de Mallorca fou molt diferent de l'aplicada per part dels monarques mallorquins i la promoció reial, en general, es reduí de forma molt notable. Tots aquests factors tengueren, entre d'altres conseqüències, que la construcció d'edificis religiosos es veiés notablement retallada. Així doncs, durant aquesta darrera època estudiada tan sols destaca l'edificació d'alguns hospitals i d'alguns santuaris, conseqüència directa de la necessitat sanitària produïda per la Pesta Negra, així com davant l'exigència de protecció de la població envers la terrible epidèmia. Per tant, tenint en compte tot el que s'acaba d'exposar, queda també avalada la idea que aquest sistema d'edificacions està vinculat al model urbanístic relacionat de forma directa amb l'organització del territori.

També val a dir que, tenint en compte que els diferents territoris que conformaren la Corona de Mallorca estaven geogràficament posicionats al Migdia francès pel que fa al Carladès, i a la ribera de la Mediterrània, a la resta d'estats, és necessari parlar aquí de l'establiment, difusió i èxit del model arquitectònic del gòtic meridional en totes aquelles terres mallorquines. Així doncs, fou aquest model arquitectònic provinent de terres occitanes, el que s'establí i es va difondre en els territoris que conformaren la Corona mallorquina, encara que existeix una excepció que confirmaria la regla. Es tracta de l'església parroquial de Santa Eulàlia de la Ciutat de Mallorca, la qual, tot i que conserva alguns elements arquitectònics propis del gòtic meridional, pot ser considerada d'altra banda, un exemple d'arquitectura gòtica septentrinal gràcies a altres aspectes formals abans ja degudament explicats. Tanmateix, ja vérem en el seu moment que, si bé la major part de les construccions religioses del Migdia francès, de la Corona

d'Aragó i de la resta de països mediterranis foren edificats seguint el model gòtic meridional, existeixen diversos temples que, excepcionalment, foren construïts seguint les premisses del gòtic septentrional, malgrat aquest model mai s'arribà a imposar envers el model triomfant meridional, atesa la seva forta implantació.

Ja vaig explicar en el seu moment l'origen i els principals trets que diferencien els dos corrents artístics; l'arquitectura gòtica septentrional de l'arquitectura gòtica meridional. En nombroses ocasions, el que nosaltres anomenam gòtic meridional, apareix citat com a gòtic mallorquí, gòtic català, gòtic valencià, gòtic llewantí, gòtic aragonès..., però també i de cada vegada de forma més sovint, un considerable nombre d'autors empen la denominació de gòtic mediterrani per referir-se a l'arquitectura gòtica d'aquells antics territoris que varen pertànyer a la Corona d'Aragó, al gòtic del Llenguadoc, d'Itàlia o de qualsevol país situat a la vorera de la Mediterrània. És per això mateix que ens agradaria fer algunes puntualitzacions al respecte, ja que en la meua opinió, algunes d'aquestes designacions són incorrectes i, per això, he optat per utilitzar el terme meridional per referir-me a l'arquitectura gòtica edificada en els territoris estudiats.

Així doncs, és totalment legítim emprar els termes gòtic català, valencià, mallorquí, etc., quan es fa referència a l'arquitectura aixecada en un d'aquells territoris en concret. És a dir, l'església de Santa Maria del Mar de Barcelona forma part de l'arquitectura gòtica catalana perquè fou construïda a Catalunya, o el refectori del convent de Sant Domènec de Saragossa pertany al grup d'edificis gòtics aragonesos per la mateixa raó abans esmentada, però en cap cas, les arquitectures gòtiques de cada un dels diferents estats o països constitueixen un estil diferenciat en si mateix, sinó que poden pertànyer a un dels dos corrents de l'arquitectura gòtica diferenciats formalment parlant, la francesa o la meridional. Per tant, la catedral de León, a la Corona de Castella, és una catedral gòtica castellana perquè fou construïda en aquelles terres, però respon al model arquitectònic septentrional que es diferencia formalment parlant de la catedral de la Ciutat de Mallorca, que respon al model arquitectònic del gòtic meridional.

Alhora s'ha de parlar d'una confluència geogràfica i política que es manifesta en l'assumpció d'uns trets arquitectònics peculiars que relacionen de manera directa els territoris illencs amb els continentals pertanyents a la Corona de Mallorca. Això es pot observar en l'ús de la volta de creueria com a coberta d'edificis religiosos de tipologia gòtica meridional. Si tenim en compte la cronologia de l'inici de la construcció

d'edificis tan emblemàtics com l'església parroquial de Santa Eulàlia de la Ciutat de Mallorca, o de la capella de Nostra Senyora dels Àngels de Perpinyà, iniciades el 1230 i el 1270 respectivament, ens adonam que la solució arquitectònica per a cobrir-les va ser la volta de creueria, quan a la resta dels territoris de la Corona d'Aragó, aquest tipus de coberta només s'havia emprat per edificis tardorromànics. Així doncs, a Catalunya, les primeres esglésies gòtiques meridionals foren cobertes emprant la volta de creueria a partir dels anys 20 del segle XIV: catedral de Barcelona (començada el 1298, l'absis fou acabat el 1338), catedral de Girona (a partir de 1312), o Santa Maria del Pi de Barcelona (1321-1391), entre d'altres, com ja s'ha esmentat en un apartat de la present tesi.

En canvi, pel que fa al Regne de València, territori que igual que el Regne de Mallorca també fou conquerit als musulmans, les primeres voltes de creueria aplicades a esglésies gòtiques meridionals també es donen al segle XIII. És l'església de Sant Salvador de Burriana la primera església gòtica de tipologia meridional d'una sola nau que introdueix per primera vegada la volta de creueria, la construcció de la capçalera de la qual s'hauria dut a terme entre els anys 1240 i 1250. Per tant, fent una comparació entre Sant Salvador de Burriana i Santa Eulàlia de Mallorca, veiem com ambdós edificis foren començats coetàniament i, per tant, constitueixen els dos primers exemples d'església gòtica meridional coberta de volta de creueria de tots els territoris de la Corona d'Aragó, malgrat la mallorquina mostra diversos trets formals, arquitectònics i escultòrics, propis del gòtic septentrional, la qual cosa la converteix en una excepció dins els territoris de la Corona de Mallorca.

Així doncs, es pot afirmar que l'arquitectura gòtica meridional arribà a Mallorca procedent de Catalunya mitjançant la construcció de les esglésies del primer gòtic. Però, pel que fa a la introducció de la coberta de volta de creueria en edificacions meridionals, aquesta arribada a Mallorca s'hauria produït per influències directes amb les terres del Languedoc a través de la figura del comte del Rosselló, don Nunó Sanç, que fou el principal i únic promotor de l'obra de Santa Eulàlia. Això també es podria explicar per la inexistència de models arquitectònics romànics i, per tant, anteriors a la Conquesta, i per mor d'una arquitectura islàmica prèvia que s'intentà erradicar al més aviat possible per fer patent la substitució cultural, encara que, malgrat es pugui pensar que aquesta eliminació fou total, es va donar un període de convivència entre les tres cultures (àrab, jueva i cristiana), durant el qual artesans àrabs realitzaren diversos treballs per a la Casa Reial mallorquina, talment i com ha quedat palès en les diferents inscripcions àrabs que

es troben al Palau Reial de Perpinyà, o també en la utilització de moltes de les antigues mesquites de les illes, prèviament purificades, a vegades fins ben entrat el segle XIV, com són el casos de la mesquita aljama (fins el 1386) o la mesquita de Sant Miquel (fins el 1390). També és important destacar la itinerància d'alguns mestres d'obres d'aquella època, com és el cas de Jaume Fabre, que féu feina en la construcció del convent de Sant Domingo de la ciutat de Mallorca entre 1313 i 1317, però també a la Seu de Barcelona (a partir de 1317). Així doncs, crec necessari renunciar a la idea que normalment es té de Barcelona com a capital metropolitana de la Corona d'Aragó i, en canvi, insistir en el fet que en aquella època, tots els territoris catalans, tot i pertànyer a les seves corresponents cases reials, gaudien del fet de la independència, almanco en el camp de les arts. Per tot això, es pot reivindicar el gòtic com a autèntic estil nacional de Mallorca que ha perviscut fins a tocar del segle XX.

D'altra banda, s'hauria de reconsiderar la denominació d'"arquitectura gòtica mediterrània" quan es vol referir a aquella arquitectura construïda a la vorera de la Mediterrània. El model arquitectònic meridional es desenvolupà al sud de França, a les terres conegudes i denominades del migdia francès, i és aquest model formal el que va influir amb força en les construccions de l'època gòtica en tots els països de la ribera mediterrània i, fins i tot, frenà de manera evident la implantació de l'arquitectura gòtica francesa, encara que n'hagi pogut citar alguns casos que constitueixen clares excepcions. Així doncs, el model arquitectònic gòtic que triomfà, tant en el conjunt de la Corona d'Aragó, com a Itàlia, veu directament del model gòtic establert en el migdia francès, i que es coneix com a gòtic meridional. Malgrat tot, en el cas d'Itàlia s'ha de fer una diferenciació entre aquells territoris que formaren part de la Corona d'Aragó (Sardenya, Nàpols i Sicília), en què el model arquitectònic meridional quedà palès en la major part de les esglésies construïdes durant l'època de la dominació catalana, i la resta dels estats italians, on la introducció de l'estil gòtic fou lent i dificultós, atès el rebuig d'aquesta nova tècnica constructiva enfront de les formes totalment consolidades i predominants de l'arquitectura clàssica (model romà i paleocristià), la qual va persistir de manera notable oposant-se a la introducció de les noves formes gòtiques. Malgrat això, en l'arquitectura gòtica desenvolupada a Itàlia arran de la implantació dels ordes conventuals, sí que s'hi deixen entreveure molts trets formals propis de l'arquitectura gòtica meridional, tot i que no sempre s'aconseguí erradicar completament totes les característiques de l'arquitectura clàssica. Basti esmentar alguns exemples d'esglésies

conventuals com; l'església franciscana de Santa Creu de Florència (iniciada el 1294), la qual presenta una planta de tres naus cobertes de fusta sense la interrupció d'arcs diafragmes, la central revestida d'un enteixinat a dos vessants sustentat per una encavallada. A més a més, també destaca per l'absència de relació entre les naus del temple i l'absis, absència que es veu intensificada gràcies a l'existència d'un transsepte que se situa tot just abans de l'absis, característiques hereditàries de l'arquitectura paleocristiana i romànica; en el cas de la ciutat de Nàpols, l'església conventual de Santa Clara (1310-1340), presenta un model arquitectònic propi de les esglésies conventuals format per una sola nau amb capelles entre els contraforts, però amb una coberta formada per un enteixinat de fusta a dos vessants sustentat per una encavallada que ens recorda la influència clàssica; l'església conventual de Sant Domènec el Major de Nàpols, consagrada el 1250, té una planta de tres naus i la central està coberta per un enteixinat de fusta a base de cassetons (1670). Entre la nau i l'absis hi ha un transsepte a partir del qual s'hi obri l'absis central i dues capelles més per banda. Endemés, també destaca l'obertura de la nau cap al transsepte mitjançant un arc de triomf apuntat, trets que recorden l'arquitectura clàssica; finalment, també destaca com a exemple, l'església conventual de Sant Domènec de Siena (1226-1265), la qual està formada per una sola nau sense capelles laterals i amb transsepte en el qual s'hi obren directament l'absis central i tres capelles per banda, tots aquests espais de planta quadrada. El sostre de la nau és d'enteixinat de fusta sustentat per una encavallada i en destaca, sobretot, el gran arc triomfal apuntat que connecta la nau amb el transsepte. Podríem concloure dient que aquestes esglésies presenten una simbiosi d'elements formals propis de l'arquitectura clàssica –com per exemple, a diferència del model gòtic meridional, l'absència d'arcs diafragmes que van ritmant l'evolució de la nau- i d'altres que són influències directes de les característiques de l'arquitectura emprada per l'orde del Cister, així com també del romànic –com per exemple les capelles directament obertes al transsepte en paral·lel al presbiteri. És per tot això que pens que seria molt més correcte i adient la utilització del terme “arquitectura gòtica meridional” envers l'ús del qualificatiu “arquitectura gòtica mediterrània”.

Finalment, crec que seria necessària la superació per part dels historiadors de l'art d'insistir en la voluntat de catalogar els edificis en un estil determinat, arribant fins i tot, a inventar-ne de nous i aplicant-los a vegades a un tipus arquitectònic o a un orde religiós concret. L'exemple més clarificador del que estam exposant, vendria donat per

aquella falsa denominació d'estil "cistercenc" o estil "de repoblament". En el cas de l'orde del Cister, aquest emprà l'estil romànic o l'estil gòtic en funció dels seus interessos i, pel que fa a l'arquitectura de l'època de repoblació, l'estil no és l'altre que el denominat gòtic primitiu.

Igualment, és arriscat afirmar que depenent d'un territori o un altre, els edificis es construïen amb unes característiques arquitectòniques pròpies del país. Aquest seria el cas de fer afirmacions com que al Rosselló tots els absis dels temples es construïen més baixos i més estrets que la nau i, en canvi, a Mallorca, aquests absis eren de la mateixa altura i amplada que la resta de l'edifici. Una vegada feta aquesta acurada investigació, he pogut constatar que això no era exactament així, ja que cal també tenir en compte les reformes que les esglésies han pogut sofrir al llarg del temps o, fins i tot, pensar en la gran quantitat de temples que han estat destruïts i, per tant, no tenim cap constància del model arquitectònic que es seguí per a la seva construcció. Tot això ens fa reflexionar i assumir que, contràriament a tot el que s'acaba d'exposar, existia una evident convivència d'estils i de maneres de fer, la qual cosa, una vegada finalitzada aquesta investigació al respecte, permet afirmar que els diferents models arquitectònics eren comuns a tots els territoris meridionals en major o menor mesura.

11. BIBLIOGRAFIA

L'apartat destinat a la Bibliografia inclou tant les obres referenciades al llarg del text de la tesi i que consegüentment han estat citades al text mitjançant notes a peu de pàgina, com tota la resta de llibres que han estat emprats i consultats encara que no facin referència directa al text.

A.D., *La Societat Arqueològica Lul·liana, una il·lusió que perdura*, 4 volums, Palma, Societat Arqueològica Lul·liana, 2003-2010.

A.D., *Sacré patrimoine ! Monastères et couvents en Roussillon*. Collection Patrimoines. Canet, Éditions Trabucaire, 2014.

A. Acuña Mateo; A. Conejo Da Pena, « Altres convents franciscans », a *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura I. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos I*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2002, p. 201-203.

A. J. Aguiló Llofriu, « et al. », *Calvià. Guia dels pobles de Mallorca*, Mallorca, Hora Nova, S.A., 2003.

C. Aguiló, « et al. », *L'església parroquial de Sant Andreu de Santanyí. Notes històriques de l'església del Roser, de la nau central i de l'orgue*, Santanyí, Ajuntament de Santanyí, 1991.

E. K. Aguiló, « Excursió a Inca y a'n es Puig de Santa Magdalena », a *BSAL*, 3, (1890), p. 253-257.

E. K. Aguiló, « Restauración de los templos de S. Jaime y Sta. Eulalia », *BSAL*, 3 (1890), p. 332-335.

E. K. Aguiló, « Sobre la iglesia antigua de Rubines y la nueva de Binisalem (1369) », a *BSAL*, 3, (1890), p. 283-284.

E. K. Aguiló, « Noticia de algunas mezquitas árabes en tiempos posteriores a la conquista », a *BSAL*, 4, (1891), p. 71-72.

E. K. Aguiló, « Establecimiento de la capilla de los Cuatro Mártires Coronados en la iglesia de Santa Eulalia hecha á favor del gremio de albañiles en 13 de enero de 1364 », a *BSAL*, 4, (1892), p. 244-246.

E. K. Aguiló, « Mandatos reales referentes al predio Miramar (1337) », a *BSAL*, 6, (1896), p. 355-356.

E. K. Aguiló, « Concessió a les monges de Sancta Magdalena de poder amortitzar per engrandir el seu monasteri y per adquirir rendes fins a L. liures censals », a *BSAL*, 8, (1900), p. 426.

E. K. Aguiló, « Fundació y dotació dels primers beneficis ecclesiastichs en les capelles del Palau Reyal. 1310 », a *BSAL*, 8, (1900), p. 298-300.

E. K. Aguiló, « Notes d'un Llibre de l'Obre del Castell de l'Almudayna (1309) », a *BSAL*, 8, (1900), p. 262-263.

E. K. Aguiló, « Notes d'un llibre de l'Obre del Castell de l'Almudayna, 1309 (conclusión) », a *BSAL*, 8 (1900), p. 269-270.

E. K. Aguiló, « Sobre separar de la parroquia de Huyalfas el lloch de Campanet, constituint aquest en parròquia y manant al Procurador real que fassa la divisió del terme corresponent a cada una », a *BSAL*, 8, (1900), p. 445-446.

E. K. Aguiló, « Autorisació per comprar cases, patis y altres edificis que sien mester pel solar de la nova iglesia parroquial de St. Nicolau que se tracta de edificar (25 juny 1343) », a *BSAL*, 10, (1903), p. 32.

E. K. Aguiló, « Jaume II d'Aragó confirma al monestir de frares menors de Miramar la donació de V. mil sous anuals otorgada per son germà Alfons III (1291) », a *BSAL*, 10, (1903), p. 5.

E. K. Aguiló, « Fundació y documents relatius al hospital de Sta. Catalina dels Pobres », a *BSAL*, 10, (1904), p. 365-388.

E. K. Aguiló, « Sobre la casa y santuari de Lluch. Pere IV autorisa als obrers de dita capella per adquirir certes cases y camps junt a la mateixa per ferhi posada p'el donat y p'els peregrins que hi vagen », a *BSAL*, 10, (1904), p. 322.

E. K. Aguiló, « Notes y documents per una llista d'artistes mallorquins », *BSAL*, 11, (1907), p. 4-9.

E. K. Aguiló, « Sant Nicolau de Portopí (1339-1454) », a *BSAL*, 17, (1919), p. 372.

E. K. Aguiló, « Sobre l'oratori de Santa Magdalena d'Inca (1308 N. 1309) », a *BSAL*, 18, (1921), p. 247-248.

R. M. Aguiló Fiol; J. M. Palou i Sampol, « Els capitells de Sant Bartomeu i una hipòtesi sobre esglésies del segle XIII a Ciutat de Mallorca », a *XXX Jornades d'Estudis Històrics Locals. Jaume II, Sanç I, dues actituds, un mateix projecte*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 2012.

J. P. Alazet, *Castell Reial de Perpinyà. El Palau dels Reis de Mallorca... fa temps*, Biblioteca de Catalunya Nord IV, Terra Nostra, Perpinyà, Institut Català de Recerques en Ciències Socials. Universitat de Perpinyà, 2005.

J. P. Alazet, *Un palais pour les reines de Mallorca*, Perpignan, Conseil Général des Pyrénées-Orientales, 2012.

A. Albertí, « et al. », *Estudis sobre la Torre dels Enagistes (Manacor)*, Quaderns de ca la Gran Cristiana/7, Palma de Mallorca, Museu de Mallorca. Conselleria d'Educació i Cultura de les Illes Balears, 1986.

J. Albertí; R. Rosselló, *Història d'Esporles, segles XIII-XVI*, Palma, Leonard Muntaner, Editor, 1996.

J. Albertí; R. Rosselló, *Història de Valldemossa (1230-1516)*, Valldemossa, Obra Cultural Balear de Valldemossa. Edicions Documenta Balear, 1999.

J. Albertí i Albertí, « et al. », *Banyalbufar. Guia dels pobles de Mallorca*, Mallorca, Hora Nova, S.A., 2000.

J. Albertí; J. Cardell; R. Rosselló (coord.), *Història de Llubí. De la prehistòria a 1600*, Mallorca, Cristòfol Rosselló Perelló, Editor, 2001.

J. Albertí; R. Rosselló, *Història de Selva (1229-1600)*, Selva, Ajuntament de Selva, 2003.

J. Albertí i Albertí, « et al. », *Esporles. Guia dels pobles de Mallorca*, Mallorca, Hora Nova, S.A., 2003.

M. F. Alcaraz Vich, *Campos. Guia dels pobles de Mallorca*, Mallorca, Hora Nova, S.A., 2002.

A. M. Alcover, pro., « La Santa Iglesia Catedral de Mallorca, II. Capillas, Sepulcros, Retablos, Archivo, Biblioteca », a *BSAL*, 16, (1916), p. 17-25.

E. Alegre Carvajal, « et al. », *El arte en la Baja Edad Media Occidental: Arquitectura, escultura y pintura*, Madrid, Editorial Universitaria Ramón Areces, UNED, 2014.

G. de Alemany, *Historia del Reyno de Mallorca*, Palma, 1728.

A. Al-Mahzumi, *Kitab Ta'rih Mayurqa. Crònica àrab de la Conquesta de Mallorca*, Palma, Presidència de les Illes Balears. Universitat de les Illes Balears, 2008.

A. I. Alomar i Canyelles, « Les restes de Sant Domingo i de N^a Sra. de la Victòria », *BSAL*, 49, (1993), p. 387-416.

G. Alomar, « Dos monumentos medievales de arquitectura militar. La torre de s'Avall. El castillo de Capdepera », a *BSAL*, 31, (1955-1956), p. 265-266.

G. Alomar, *Guillem Sagrera y la arquitectura gòtica del siglo XV*, Barcelona, Editorial Blume, 1970.

G. Alomar, *Urbanismo regional en la Edad Media: las "Ordinacions" de Jaime II (1300) en el reino de Mallorca*, Barcelona, Editorial Gustavo Gili, S.A., 1976.

G. Alomar, « La mort del rei Sanxo de Mallorca segons la tradició local de Formiguera en el Capcir », a *BSAL*, 40, (1984), p. 337-340.

G. Alomar i Esteve; R. Rosselló i Vaquer, *Història de Muro, volum II*, Muro, Ajuntament de Muro, 1989.

G. Alomar i Esteve; R. Rosselló i Vaquer, *Història de Muro, volum III*, Muro, Ajuntament de Muro, 1990.

G. Alomar, *L'infant Ferrando de Mallorca*, Palma de Mallorca, Ajuntament de Palma, 1990.

G. Alomar, « La capella de la Trinitat i les tombes dels reis de Mallorca » a; *La Seu de Mallorca*. José J. de Olañeta, editor. Palma de Mallorca, 1995, p. 211-216.

G. Alomar Serra; G. Àngel Perelló Felani, *Llubí. Guia dels pobles de Mallorca*, Mallorca, Hora Nova, S.A., 2003.

A. Alonso Fernández, « Parroquias medievales de nave única », *Mayurqa*, 6, (1981), p.77-83.

M. Aloy y Reus, Pbro., « Noticias de Nuestra Señora del Puig de Pollensa », a *BSAL*, 1, (1886), p. 7-10.

M. Aloy y Reus, Pbro., « Noticias de Ntra. Señora del Puig de Pollensa (continuación) », a *BSAL*, 1, (1886), p. 5-7.

M. Aloy y Reus, Pbro., « Noticias de Ntra. Señora del Puig de Pollensa (continuació) », *BSAL*, 1, (1886), p. 5-7.

M. Aloy y Reus, Pbro., « Noticias de Ntra. Señora del Puig de Pollensa (conclusió) », a *BSAL*, 1, (1886), p. 1-5.

A, Altisent, *Història de Poblet*, L'Espluga de Francolí, Editorial Abadia de Poblet, 1974.

J, Alzina, « et al. », *Història de Mallorca*, volum I, Mallorca, Editorial Moll, 1989.

J. Amengual i Batle, MSSCC, « Mesquites, esglésies i procés de poblament. Implantació de l'Església a Mallorca entre 1230 i 1350 », a *Història i actualitat del santuari de Crestatx en el centenari de la seva reforma (1906/7-2006/7)*. Actes de la Diada d'Estudis de Crestatx celebrada el 16 de desembre de 2006, sa Pobla, Gràfiques Gelabert, 2007, p. 31-68.

J. Amengual i Batle, *El monestir de Santa Maria de La Real*, Ciutat de Mallorca, Missioners dels Sagrats Cors, ed., 2008.

M. Amengual Mayol, « et al. », *Bunyola. Guia dels pobles de Mallorca*, Mallorca, Hora Nova, S.A., 2002.

J. Amiell Solè, *Istòria dera Gleisa en Aran/Historia de la Iglesia en Arán*, Barcelona, Archiprestat Val d'Aran. Avescat d'Urgel, 2016.

J. Andreu Galmés, *L'Ordinació de Petra, any 1300. Teoria i realitat*, Petra, Ajuntament de Petra, 2000.

J. Andreu Galmés, « et al. », *Petra. Guia dels pobles de Mallorca*, Mallorca, Hora Nova, S.A., 2000.

P. Araguas, *Architecture religieuse gothique. Diversités régionales*, Paris, Rempart, 2000.

J. Aran i Suriol, *Santa Anna de Barcelona. Monestir, col·legiata, parròquia*, Barcelona, Editorial Mediterrània, 2002.

J. Arnau, P. Fr., « Crónica del convento de la Merced », a *BSAL*, 31, (1957), p. 428-458.

R. M. Asensi i Estruch, « El comtat de Cerdanya des del segle X a la incorporació al regne de Mallorca », a *Catalunya romànica, tom VII, La Cerdanya, el Conflent*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1995, p. 35 i 36.

J. G. Atienza, *Los enclaves templarios. Guía mágica de la Orden en España*, Barcelona, Ediciones Martínez Roca, S.A., 2003.

J. María Azcárate, *Arte gótico en España*, Madrid, Ediciones Cátedra, 2010 [1990].

J. Bachelier, *Villes et villages de Haute Bretagne (XIème début XIVème siècles). Analyses morphologiques*, Rennes, Centre régional d'Archéologie d'Alet, 2014.

R. Ballester Riutort, « et al. », *sa Pobla. Guia dels pobles de Mallorca*, Mallorca, Hora Nova, S.A., 2001.

E. Ballester, (4 de junio de 2014), « La iglesia de Santa Anna de Alcúdia esconde un templo del siglo XIII », *Diario de Mallorca*, p. 55.

C. Barber, *es Mercadal. Guia dels municipis de Menorca*, Menorca, Hora Nova, S.A., 2007.

S. Barberán, « et al. », *Esglésies d'Eivissa i Formentera*, Eivissa, Editorial Mediterrània, 2003.

M. Barceló Crespí, « Aspectes agraris d'un nucli urbà (Ciutat de Mallorca a la Baixa Edat Mitjana) », a *BSAL*, 44 (1988), p. 195-202.

M. Barceló Crespí, « Retrat de la ciutat de Mallorca cinc-cents anys enrere (aspectes urbanístics) », a *Estudis Baleàrics*, 41 (1991), p. 105-122.

M. Barceló Crespí, « Apunts sobre el monestir de Santa Magdalena de la Ciutat de Mallorca (segles XIII-XV) », a *BSAL*, 67 (2011), p. 83-99.

M. Barceló Crespí, *El raval de mar de la Ciutat de Mallorca, segles XIII-XV*, Palma, Lleonard Muntaner Editor, 2012.

M. Barceló Crespí, *Jaume II de Mallorca. Savi e bon rei. Retrat d'un monarca*, Palma, Ajuntament de Palma, 2014.

M. Barceló Crespí; G. Rosselló Bordoy, *La ciudad de Mallorca. La vida cotidiana en una ciudad mediterránea medieval*, Palma, Lleonard Muntaner, Editor, 2006.

M. Barceló Vidal; M. Danús, *Santanyí. Guia dels Pobles de Mallorca*, Mallorca, Hora Nova, S.A., 2001.

X. Barral i Altet, *Le paysage monumental autour de l'an mil*, Paris, Éditions Picard, 1987.

X. Barral i Altet, « Arquitectura i art de conquesta al Mediterrani: el contraexemple de Jaume I (1208-1276) i el silenci del Llibre dels feits », a *Jaume I. Commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I, Volum I. Memòries de la Secció Històrica-arqueològica, XCI*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2011, p. 783-809.

L. Barrenechea; E. Moureau, *L'église Saint-Jacques de Montauban*, Montauban, Centre du patrimoine, 2010.

L. Barrenechea, « L'architecture religieuse à Perpignan au temps du gothique et des rois de Majorque », a *Un palais dans la ville. Volume 2. Perpignan des rois de Majorque*, Canet, Éditions Trabucaire, 2014, p.49-86.

J. Bassegoda Nonell, « Construcción de bóvedas góticas catalanas », a *BSAL*, 45 (1989), p. 133-145.

J. Baumel, *Histoire d'une seigneurie du midi de la France. Montpellier sous la seigneurie de Jacques le Conquérant et des rois de Majorque. Rattachement de*

Montpéllieret et de Montpellier à la France (1213-1349), Montpellier, Causse & Cie, 1971.

B. Bauzà Garau... (et al.), *Porreres. Guia dels pobles de Mallorca*, Mallorca, Hora Nova, S.A., 2000.

E. Belenguer (dir.), *Història de les Illes Balears, volum I. De la Prehistòria i l'Antiguitat al món islàmic*. Barcelona, Edicions 62, 2004.

E. Belenguer (dir.), *Història de les Illes Balears, volum II. L'Època foral i la seva evolució (1230-1715)*, Barcelona, Edicions 62, 2004.

E. Belenguer Cebrià; F. V. Garín Llombart (dir.), *La Corona de Aragó. El poder y la imagen en la Edad Media y en la Edad Moderna* [catàleg d'exposició], Barcelona, Lunweg Editores, 2006.

E. Belenguer (dir.), *Història de la Corona d'Aragó, volum I. L'època medieval (1137-1479)*, Barcelona, Edicions 62, 2007.

J. Benejan Saura, *Historia de Menorca*, Ciudadela, Imprenta de J. Fàbregues, 1897.

J. Benítez... (et al.), *Inca. Guia dels pobles de Mallorca*, Mallorca, Hora Nova, S.A., 1999.

B. Bennàsar Coll (coord.), *El Patrimoni Artístic de Felanitx. Itineraris per la ciutat (Proposta didàctica)*, Palma, Govern de les Illes Balears. Conselleria d'Educació i Cultura, 2001.

S. Bennàsar; C. Domènec, *Rere les passes del rei en Jaume*, Palma, Consell de Mallorca. Promomallorca Edicions, 2008.

G. de Berard, *Viaje a las Villas de Mallorca 1789*, Palma, Luis Ripoll, Editor, Ajuntament de Palma, 1983.

A. Bergeret; A. Catafau, « Le couvent des Franciscains de Perpignan: données historiques et archéologiques », a *Un palais dans la ville. Volume2. Perpignan des rois de Majorque*, Canet, Éditions Trabucaire, 2014, p. 301-304.

C. M. Bernat Joy, « et al », *Sóller. Guia dels pobles de Mallorca*, Mallorca, Hora Nova, S.A., 1999.

M. Bernat i Roca, *El call de ciutat de Mallorca a l'entorn de 1350*, Palma, Leonard Muntaner Editor, 2005.

M. Bernat i Roca, « Llocs perduts: Cementeris i sinagogues de Ciutat de Mallorca (segles XIII-XV) », *BSAL*, 63, (2007), p. 7-40.

M. Bernat i Roca, “De madina a urbs gòtica: Ciutat de Mallorca, 1230-1300”, a *XXVIII Jornades d'Estudis Històrics Locals. La Ciutat de Mallorca i els segles del gòtic*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 2010, p. 115-148.

A. Bestard Mas, « Antigua iglesia de Coanegra, en Vicisitudes de la caballería en los siglos XV y XVI », a *BSAL*, 36 (1978), p. 52-80.

B. Bestard Cladera, *El infante Felipe de Mallorca y los franciscanos espirituales (1288-1343)*, Palma, Ajuntament de Palma, 2004.

B. Bestard Cladera, « et al. », *L'església i els retaules del Santuari de Lluc*, Palma, Ingrama, 2004.

B. Bestard, *Cròniques de Palma*, Palma, Ajuntament de Palma, 2011.

J. M. Bestard Darder, « et al. », *La parròquia de Santa Maria del Camí i el seu patrimoni històric i artístic*, Santa Maria del Camí, Ajuntament de Santa Maria del Camí, Parròquia de Santa Maria del Camí, 1998.

G. Bibiloni Trobat; G. Porcel Gomila, “Possibles esteles medievals a Castellitx (Algaida, Mallorca)”, a *BSAL*, 44 (1988), p. 331-336.

G. Bibiloni, « et al. », *Algaida. Guia dels pobles de Mallorca*, Mallorca, Hora Nova, S.A., 1999.

J. Binimelis, Sacerdote, *Nueva Historia de la Isla de Mallorca*, tomos segundo y tercero, Palma, Imprenta de José Tous, 1927.

A. Bladé Desumvila, *Montpeller català*, Barcelona, Rafel Dalmau editor, 1965.

A. de Bofarull y Brocá, *Historia de Cataluña*, volums II, III y IV, Barcelona, 1874.

J. C. Boix i Pociello, « Les esglésies de la Vall d'Aran », a *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura II. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos 2*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2003, p. 168-173.

J. Bolòs, *Els orígens medievals del paisatge català*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004.

J. Bolòs; V. Hurtado, *Atles dels comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet (759-911)*, Barcelona, Rafael Dalmau, Editor, 2009.

J. Bolòs, *El paisatge en èpoques de transició al llarg dels darrers dos mil anys. Territori i societat VIII*, Lleida, 2015.

J. Bolòs; V. Hurtado, *Atles dels comtats de Cerdanya i Berga (v788-990)*, Barcelona, Rafael Dalmau, Editor, 2015.

J. Bonales, *Història territorial de la vall d'Andorra. Dels orígens al segle XV*, Andorra, Consell General, 2013.

J. Bonales, *Construint fronteres. Història territorial de la vall d'Andorra. Segle XVI-XXI*, Andorra, Consell General, 2015.

F. Bordes, *Toulouse, parcelles de memoires. 2000 ans d'histoire urbaine au regard de 8 siècles d'archives municipales*, [catàleg d'exposició], Toulouse, Archives municipales de Toulouse, 2005.

M. J. Bordoï Bordoï, « et al. », *Andratx, Guia dels pobles de Mallorca*, Mallorca, Hora Nova, S.A., 2002.

M. J. Bordoy Bordoy, *Arran de la Porta Pintada. Poder i prestigi femení al monestir de Santa Margalida (Ciutat de Mallorca, segles XIII-XVI)*, Palma, Lleonard Muntaner, Editor, 2009.

R. Bordoy i Pomar, *La cova de Sant Martí i el Sant Crist d'Alcúdia*, Alcúdia, Ajuntament d'Alcúdia, 2006.

G. Boto, « Panthéons royaux des cathédrales de Saint-Jacques-de-Compostelle et de Palma de Majorque. À la recherche d'un espace funéraire qui n'a jamais été utilisé », a *Espace ecclésial et liturgie au Moyen Âge*, Lyon, Maison de l'Orient et de la Méditerranée Jean Pouilloux, 2010, p. 275-309.

J. M. Bover; M. Moragues, *Historia General del Reino de Mallorca*, 3 vols., Palma, Imprenta Nacional de Juan Guasp y Pascual, 1841.

J. Bracons Clapés, « Jaume Fabre, maître d'oeuvre de la Cathédrale de Barcelone », a *Autour des maîtres d'œuvre de la cathédrale de Narbonne. Les grandes églises gothiques du Midi sources d'inspiration et construction*. Actes du 3e colloque d'histoire de l'art méridionale au Moyen-Âge, 4 et 5 décembre 1992, Ville de Narbonne, 1994, p. 135-142.

J. Bracons Clapés, « La seqüència de l'arquitectura gòtica catalana amb relació a l'europea », a *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura I. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos I*, Barcelona : Enciclopèdia Catalana, 2002, p. 18-29.

J. Bracons Clapés, « Diversitat i complexitat en l'arquitectura catedralícia », a *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura I. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos 1*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2002, p. 249-255.

J. Bracons Clapés, « Experimentació i innovació en l'arquitectura del segle XIII », a *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura I. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos 1*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2002, p. 52-57.

J. Bracons Clapés, « La cultura arquitectònica del Cister i la seva influència », a *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura I. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos 1*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2002, p. 98-104.

J. Bracons Clapés, « Una nova generació de catedrals », a *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura I. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos 1*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2002, p. 58-62.

J. Bracons Clapés; M. R. Terés Tomàs, « La catedral de Barcelona », a *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura I. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos 1*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2002, p. 274-301.

J. Bracons Clapés, « Introducció a la plenitud del gòtic », a *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura II. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos 2*. Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2003, p. 18-26.

J. Bracons Clapés, « Les grans esglésies de tres naus », a *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura II. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos 2*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2003, p. 27-30.

J. Bracons Clapés « Les parròquies i les altres esglésies seculars de nau única », a *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura II. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos 2*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2003, p. 89-95.

J. Bracons Clapés, « Santa Maria del Mar », a *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura II. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos 2*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2003, p. 72-88.

E. Broca, *Jalon pour l'histoire religieuse de Frontignan*, Frontignan, 1982.

O. Bru, « L'església Nostra Senyora de La Real » a; *Découvertes et redécouverte du patrimoine Perpignanais/Descobertes i redescoberta del patrimoni Perpinyanenc*. [catàleg d'exposició], Perpignan, Direction de la Culture de la Ville de Perpignan et Direction du Patrimoine et de l'Archéologie de la Ville de Perpignan, 2008, p.50-53.

J. A. Brutails, *Notes sobre l'art religiós en el Rosselló*, Barcelona, Centre Excursionista de Catalunya, 1901.

A. Cablat; M. Nougaret; J. Valette, *La petite Encyclopédie de Frontignan la Peyrade*, Frontignan, Ville de Frontignan la Peyrade, 2015.

J. Caille, « L'elan urbain en Languedoc du XIe au XIVe siècle. L'exemple de Narbonne et de Montpellier », a *Archéologie du Midi médiéval*, 13, (1995), p. 79-90.

R. Caldentey Cantallops, *Santa Eulalia. La parroquia más antigua de Palma*, Palma de Mallorca, 1979.

C. Calviño Andreu, « et al. », *Llucmajor. Guia dels pobles de Mallorca*, Mallorca, Hora Nova, S.A., 2000.

A. Campaner y Fuertes, *Cronicón Mayoricense*, Palma, Establecimiento tipográfico de Juan Colomar y Salas, 1881.

C. Cantarellas Camps; F. Tugores Truyols, « A propòsit de l'església de Sant Andreu i de la capella de Sant Eloi a partir del segle XIV (Casa de la Universitat de Ciutat de Mallorca-Ajuntament de Palma) », *BSAL*, 70, (2014), p. 117-139.

M. Canyelles Crespí, « et al. », *Santa Maria del Camí. Guia dels pobles de Mallorca*, Mallorca, Hora Nova, S.A., 2000.

J. Capeille, « Les anciens monastères de Perpignan », a *Revue historique et littéraire du diocèse de Perpignan*, Perpignan, 1927.

J. Capó Juan, *La vila de Santa Maria del Camí. Volum primer. De la prehistòria al segle XVI*, Mallorca, 1980.

J. Capó Villalonga, *Història de Lloseta, tom II*, Palma de Mallorca, Gràfiques Miramar, 1986.

Y. Carbonell-Lamothe, « Architectes languedociens et majorquins au début du XIVe siècle », a *Majorque Languedoc et Roussillon, de l'Antiquité à nos jours*, Montpellier : Fédération historique du Languedoc méditerranéen et du Roussillon. Université Paul-Valéry, 1982, p. 61-76.

Y. Carbonell Lamothe, « Les relations artistiques entre le royaume de Majorque et le Midi de la France: Bilan des connaissances et perspectives de recherche », a *IV Jornades d'Estudis Històrics Locals, El Regne de Mallorca i el Sud Francès*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 1986, p. 41-58.

Y. Carbonell ; A. Escarra, « Le couvent des Carmes de Perpignan », a *Études roussillonnaises offertes à Pierre Ponsich/Estudis rossellonesos dedicats a en Pere Ponsich*, Perpinyà, Le Publicateur, 1987, p. 291-300.

J. Carreras i Martí (dir.), *Gran Enciclopèdia Catalana, volum 4*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, S.A., 1996.

J. Carreras i Martí (dir.), *Gran Enciclopèdia Catalana, volum 5*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, S.A., 1973.

J. Carreras i Martí (dir.), *Gran Enciclopèdia Catalana, volum 10*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, S.A., 1977.

J. Carreras i Martí (dir.), *Gran Enciclopèdia Catalana, volum 12*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, S.A., 1978.

J. Carreras i Martí (dir.), *Gran Enciclopèdia Catalana, volum 17*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, S.A., 1995.

E. Carrero Santamaría, « De Mezquita a catedral. La seo de Huesca y sus alrededores entre los siglos XI y XV », a *Catedral y ciudad medieval en la Península Ibérica*, Molina de Segura, Editorial Nausicaä, 2005.

E. Carrero Santamaría, « Constructos historiográficos entorno a 1200. Del cimborrio de la catedral de Zamora a la arquitectura del Cister », a M. Poza; D. Olivares (Coord.), *Alfonso VIII y su época*, Madrid, Universidad Complutense de Madrid, 2017, p. 525-550 (en premsa).

E. Carrero Santamaría, « Santa María de Castelló d'Empúries: el doble proyecto gótico y la definición de su espacio », a M. C. Gómez Muntaner (ed.), *El Juicio Final. Sonido. Imagen. Liturgia. Escena*, Madrid, Editorial Alpuerto, 2017, p. 3-15 (en premsa).

G. Carrió i Vives, *L'església de la Transfiguració del Senyor, Artà. Estudi historicoartístic*. Col·lecció Quaderns de Patrimoni Cultural, nº 5, Palma, Consell de Mallorca. Departament de Cultura, 2002.

G. Carrió i Vives, *Arquitectura i retaules a l'església de Sant Joan Baptista. Son Servera*, Palma, Col·lecció Quaderns de Patrimoni Cultural. Consell de Mallorca, 2007.

A. Casasnovas Marquès, *El patrimoni artístic de Menorca*, Ciutadella, Edicions Nura, 2003.

M. Àngel Casasnovas Camps, “La baixa edat mitjana”, a *Enciclopèdia de Menorca, Tom Desè, Història II. De la conquesta cristiana a la Guerra de Successió*, Maó, Obra Cultural de Menorca, 2000, p. 3-114.

M. Àngel Casasnovas Camps, *Història de Menorca*, Mallorca, Editorial Moll, 2005.

M. Àngel Casasnovas Camps, *Jaume II i Menorca*, Alaior, Ajuntament d'Alaior. Regidoria de Cultura i Educació, 2010.

M. Àngel Casasnovas, *Sant Llorenç de Binixems*, Ciutadella, Diòcesi de Menorca, 2013.

A. Cassanyes Roig, « Monges i patrimoni del Monestir de Santa Magdalena de la ciutat de Mallorca », *BSAL*, 70, (2014), p. 101-115.

M. Castell Valdivielso; A. Ordinas Garau, *Alcúdia. Guia dels pobles de Mallorca, Mallorca*, Hora Nova, S.A., 1999.

J. M. Castellano Gil; F. J. Macías Martín, *Historia de Canarias*, San Cristóbal de la Laguna, Centro de la Cultura Popular Canaria, 2005 [1993].

C. Castells Valdivieso, « et al. », *Puigpunyent. Guia dels pobles de Mallorca*. Mallorca, Hora Nova, S.A., 2001.

G. Castellvi, « Les fouilles de l'église des Dominicains. Nouvelles données architecturales et mobilier archéologique », a *Les Dominicains de Perpignan*, Perpignan, Ville de Perpignan, Musée numismatique Joseph Puig, 1995, p. 19-29.

J. Castro; M. Téllez, *Pelegrins al cor de Barcelona. Un itinerari cultural i espiritual per Ciutat Vella*, Barcelona, Viena Edicions, 2013.

A. Catafau ; O. Passarrius, *Un palais dans la ville. Volume 2. Perpignan des rois de Majorque*, Canet, Éditions Trabucaire, 2014.

J. Catalo ; Q. Cazes, *Toulouse au Moyen Âge, 1000 ans d'histoire urbaine*, Portet-sur-Garonne, Nouvelles Éditions Loubatières, 2010.

P. Cateura Bennasser, « Hospitales fornáneos de Mallorca: siglos XIII-XV » *Mayurqa*, 19, (1979/1980), p. 113-124.

P. Cateura Bennàsser (introd.), *Jaume II i les ordinacions de l'any 1300*, Palma, Consell de Mallorca. Departament de Cultura, 2002.

P. Cateura Bennàsser. *Mallorca en el segle XIV*, Palma, El Tall editorial, 2005.

P. Cateura Bennàsser, « L'església de Mallorca en temps de Jaume I », a Jaume I. Commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I, volum II. Memòries de la Secció Històrico-arqueològica, XCI, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2013, p. 269-281.

A. Cazes, *Le Roussillon sacré*. « Conflent ». Perpignan, 1990.

Q. Cazes, *Le quartier canonial de la cathédrale Saint-Étienne de Toulouse*, Carcassonne, Centre d'Archéologie Médiévale du Languedoc, 1998.

Q. Cazes; D. Cazes, *Toulouse*, Bordeaux, Éditions du Sud Ouest, 2012.

M. Cerdà Martín; T. Vilanova Suau, *El Puig de Maria. Itineraris de Pollença*, núm. 1, Pollença, Ajuntament de Pollença, 1991.

M. Cerdà Martín; B. Vilanova Suau, *Pollença: guia de passeig*, Pollença, el Gall Editor, 1998.

L. Cervera Miralles (dir.), *Guía del patrimonio arquitectónico de Eivissa y Formentera*. Ibiza: Edita Diario de Ibiza, S.A., 2003.

M. Cifre Cifre, « et al. », *Pollença. Guia dels pobles de Mallorca*. Mallorca, Hora Nova, S.A., 1999.

F. Cirer Costa (dir.), *Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera*. Volum 7. Eivissa: Consell Insular d'Eivissa i Formentera, 2003.

J. Cirera, « Algunos documentos relativos a la construcción de la iglesia de Valldemosa », a *BSAL*, 31 (1955-1956), p. 301-305.

A. Cirici; J. Gumí, *L'art gòtic català. L'arquitectura als segles XIII i XIV*, Barcelona, Edicions 62, 1974.

B. de Clairvaux (saint; 1090?-1153). *Œuvres complètes de Saint-Bernard. Traduction nouvelle par M. l'abbé Charpentier, tom II; V. Apologie de Saint-Bernard adressé à Guillaume, abbé de Saint-Thierry*, Paris, Librairie de Louis Vivès, Éditeur, 1865-1868.

P. V. Claverie, *La conquête du Roussillon par Pierre le Cérémonieux (1341-1345)*, Canet, Éditions Trabucaire, 2014.

B. Coll Tomás, *Catedral de Mallorca*, Palma de Mallorca, el autor, 1977.

Col·lectiu Teranyines, *Sant Joan, una vila set vegades centenària (1300-2000)*, Sant Joan, Monografies santjoaneres, 11, 2000.

A. Company Mates; M. Grimalt Gelabert, *Sant Joan. Guia dels pobles de Mallorca*. Mallorca, Hora Nova, 2000.

A. Conteras Mas, « Asistencia hospitalaria en Mallorca bajomedieval, siglos XIII-XV », a *Medicina Balear*, volumen. 23, nº. 2, Palma, 2008, p. 14-22.

El convento y las monjas de Santa Clara en Palma, [por una religiosa del mismo], Panorama Balear. Monografías de arte, vida, literatura y paisaje, nº 76, Palma, Imprenta Mossèn Alcover, 1959.

P. Córcoles (18 de septiembre de 2005), « Paralizan las obras en el BIC del Mercadal al hallar cerámica árabe », *Diario de Mallorca*, p. 22.

P. Córcoles (20 de septiembre de 2005), « Reemprenden los trabajos en el BIC de es Mercadal con supervisión técnica », *Diario de Mallorca*, p. 20.

P. Córcoles (4 de noviembre de 2016), « Unas obras de alcantarillado ponen al descubierto dos pozos repletos de cerámica », *Diario de Mallorca*, p. 17.

R. Coroneo, « La projecció a Sardenya i Sicília », a *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura II. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos 2*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2003, p. 352-354.

P. Cortada Obrador, « et al. », *Capdepera. Guia dels pobles de Mallorca*. Mallorca, Hora Nova, S.A., 2001.

E. Cortade, « Le monastère des Dominicains de Collioure (1290-1791) » *Conflent*, 122, (1983), p. 1-65.

J. Cortès Servera, « et al. », *Sant Llorenç des Cardassar. Guia dels pobles de Mallorca*, Mallorca, Hora Nova, S.A., 1999.

M. Costa Llobera, Pro., « La Santa Iglesia Catedral Basílica de Mallorca, I. Bosquejo histórico y descriptivo del conjunto », a *BSAL*, 16 (1916), p. 12-15.

M. Cousté, « Le cloître d'Elne », a *Le Roussillon entre Ciel et terres. Richesses du patrimoine chrétien roussillonnais*, Perpignan, Association pour la valorisation du patrimoine Chrétien Roussillonnais, 2009, p. 255-259.

Le couvent des Jacobins de Toulouse, Vic-en-Bigorre, MSM éditions, 2004.

G. Cholvy, *Histoire de Montpellier*, Toulouse, Éditions Privat, 2001.

N. de Dalmases; A. José i Pitarch, « L'art gòtic, segles XIV-XV », a *Història de l'art català, vol. III*, Barcelona, Edicions 62, 1984.

J. Dameto, *Historia del Reyno Baleárico*, Mallorca, 1633.

J. B. Dameto; V. Mut; G. Alemany, *Historia general del Reino de Mallorca*, tomos I-II, Palma, Imprenta Guasp y Pascual, 1840-1841.

M. Danús, *La vila de Santanyí i el seu terme. Estudi històric (1391-1479)*, Santanyí, Ajuntament de Santanyí, 1990.

P. R. Davis, *Eivissa i Formentera. El llegat històric*, Eivissa, Barbary Press, 2013.

L. Deguara, *Jacques le conquérant. Roi d'Aragon et Montpellier, sa ville natale. La vie quotidienne aux XIII et XIV siècles*, Montpellier, Société archéologique de Montpellier, 2008.

M. Delcor, « Esglésies de la Cerdanya anteriors al 1300 », a *Catalunya romànica, tom VII, La Cerdanya, el Conflent*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1995, p. 44-52.

C. García-Delgado Segués, *Las raíces de Palma: los mil primeros años de la construcción de una ciudad: de la colonia romana a la medina musulmana*, Palma, José J. de Olañeta, 2000.

M. Demelin ; J. Reynal (dir.), *Les Pyrénées-Orientales. Encyclopédie illustrée du Pays catalan*, Toulouse, Éditions Privat, 2002.

J. Demerson, *Las iglesias de Ibiza*. Madrid, Amigos de Ibiza, 1974.

J. A. Dérens, « Les ordres mendiants à Montpellier : “religieux de la ville nouvelle” ou religieux du consulat ? », a *Annales du Midi : revue archéologique, historique et philologique de la France méridionale*, 107 (1995), p. 277-298.

M. Dolç i Dolç (dir.), *Gran Enciclopèdia de Mallorca, toms I, II, III, V, VIII, XI, XIV, XV, XVI, XVII*, Palma, Promomallorca Edicions, S.L., 1991.

J. Domenge i Mesquida, « Les maîtres d'oeuvre de la cathédrale de Majorque au cours du dernier tiers du XIV siècle », a *Autour des maîtres d'œuvre de la cathédrale de Narbonne. Les grandes églises gothiques du Midi, sources d'inspiration et construction ; actes du 3e Colloque d'Histoire de l'Art Méridional au Moyen Âge*, Narbonne, 1994.

J. Domenge i Mesquida, « Tres segles d'obres a la seu (s. XIV-XVI) », a *La Seu de Mallorca*. Palma de Mallorca, J. J. de Olañeta, Editor, 1995, p. 23-36.

J. Domenge i Mesquida, *L'obra de la seu. El procés de construcció de la catedral de Mallorca en el tres-cents*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 1997.

J. Domenge i Mesquida, *La catedral de Mallorca: Reflexiones sobre la concepción y cronología de sus naves*, Gotinga [Universidad], 1999, p. 159-187.

J. Domenge i Mesquida, « Guillem Morey a la seu de Girona (1375-1397): seguiment documental », a *Lambard: Estudis d'art medieval*, vol. IX-1996, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1997, p. 105-151.

J. Domenge i Mesquida, « Guillem Sagrera, maître d'œuvre de la cathédrale de Majorque: aspects métriques et économiques du travail de la pierre (1442-1446) », a *Histoire & Mesure*, VVI-3/4, Paris, Éditions Ehes, 2001, p. 373-403.

J. Domenge i Mesquida, « Els intercanvis amb el migdia de França », a *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura II. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos 2*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2003, p. 342-347.

J. Domenge i Mesquida, « Guillem Sagrera: alcance y lagunas de la historiografía sagreriana », a *Una arquitectura gòtica mediterrànea*, vol. II, [Catàleg de l'exposició], València, Generalitat Valenciana, 2003, p. 115-132.

J. Domenge i Mesquida, « La catedral: el lloc i els homes/La catedral: el lugar y los Hombres », a *La catedral de Girona. L'obra de la Seu*, Barcelona, Fundació la Caixa, 2003.

J. Domenge i Mesquida, « Santa Maria del Mar i la historiografia del gòtic meridional », a *El procés urbà i la identitat gòtica de Barcelona*, Barcelona, Arxiu Històric de la Ciutat, 2003, p. 179-200.

J. Domenge i Mesquida, « L'art gòtic a Mallorca », a *Història de les Illes Balears. L'època foral i la seva evolució (1230-1715)*, volum II, Barcelona, Edicions 62, 2004, p. 242-279.

J. Domenge i Mesquida, « Le portail du Mirador de la cathédrale de Majorque : du document au monument », a *Textes et archéologie monumentale. Approches de l'architecture médiévale*, Montagnac, Éditions Monique Mergoïl, 2005, p. 10-26.

J. Domenge i Mesquida, « Guillem Sagrera », a *Gli ultimi indipendenti. Architetti del gotico nel Mediterraneo tra XV e XVI secol*, Palermo, Edizione Caracol, 2007, p. 58-93.

J. Domenge i Mesquida, « Des matériaux anciens pour une nouvelle église à Lluçmajor, Majorque, c 1400 », a *Il reimpiego in architettura. Recupero, trasformazione, uso*, Roma, École Française de Rome, « Sapienza » Università di Roma, 2008, p. 493-501.

J. Domenge i Mesquida, « La arquitectura en el reino de Mallorca, 1450-1550. Impresiones desde un mirador privilegiado », a *Artigrama, núm. 23*, Zaragoza, Universidad de Zaragoza, 2008.

J. Domenge i Mesquida, « Guillem Sagrera et lo modern de son temps », a *Revue de l'Art*, nº 166/2009-4, p. 77-90.

J. Domenge i Mesquida, « Obra vella/obra nova: renovació arquitectònica i necessitat litúrgica », a *El gòtic meridional català: cases, esglésies i palaus*, Premià de Mar, Editorial Calvell, 2009, p. 43-51.

J. Domenge Mesquida, « Arquitectura palatina del reino de Mallorca. Símbolos de poder para una efímera dinastía » a, *Anales de Historia del Arte*, vol. 23, núm. especial (II), Madrid, 2013, p. 79-106.

J. Domenge i Mesquida, « Les residències reials a Mallorca », a *Un palais dans la ville. Volume 1. La Palais des rois de Majorque à Perpignan*, Canet, Éditions Trabucaire, 2014, p. 313-336.

J. Domenge i Mesquida, *Matteo Carnilivari, Pere Compte (catàleg de l'exposició): 1506-2006 due maestri del gotico nel Mediterraneo*, Noto, Palazzo Trigona, maggio – luglio 2006/a cura di marco Rosario Nobile, Palermo, Edizioni Caracol, 2006.

M. Doménech... (et al.), *La ciutat des del carrer. Anàlisi formal, funcional i simbòlic del casc antic de Maó*, Maó, Ateneu de Maó, 1983.

A. Domingo Pons; G. Druguet Tantinyà; A. Mas Forners, « De Sant Jaume de Guinyent a Sant Jaume d'Alcúdia. Els canvis en la distribució del poblament concentrat en el terme de la parròquia de Sant Jaume de Guinyent (1230-1350) », a *II Jornades d'Estudis Locals d'Alcúdia*, Alcúdia, Ajuntament d'Alcúdia. Àrea de Cultura i Patrimoni, 2002, p. 55-74.

A. Domingo Pons; G. Druguet Tantinyà, « Una nova ciutat: evolució arquitectònica d'Alcúdia, de l'edat mitjana a l'edat moderna », a *V Jornades d'Estudis Locals d'Alcúdia*, Alcúdia, Ajuntament d'Alcúdia, 2007, p. 133-158.

D. Droucourt, « Le voûtement de la nef raymondine de la cathédrale de Toulouse », a *La naissance de l'essor du gothique méridional au XIIIe siècle*, Toulouse, Cahiers de Fanjeaux 9, Éditions Privat, 1974, p. 55-68.

G. Duby, *San Bernardo y el arte cisterciense. El nacimiento del gótico*, Madrid, Taurus Ediciones, S.A., 1981.

R. Dumas, « Les hôpitaux médiévaux de Montpellier » a, *Académie des Sciences et Lettres de Montpellier*, Séance du 12 décembre 2011, Montpellier, 2011, p. 397-404.

A. Durand, *Les paysages médiévaux du Languedoc (Xe-XIIIe siècles)*, Toulouse, Presses Universitaires du Mirail. Université de Toulouse le Mirail, 2003.

M. Durliat, « La arquitectura mallorquina en la primera mitad del siglo XIV », a *Goya*, n° 41, Madrid, Ediciones Iberoamericanas, 1961, p. 314-321.

M. Durliat, *L'art dans les Royaume de Majorque. Les débuts de l'art gothique en Roussillon, en Cerdagne et aux Baléares*, Toulouse, Privat Éditeur, 1962.

M. Durliat, *L'art català*, Barcelona, Editorial Juventud, 1967 (1963).

M. Durliat, *L'art en el Regne de Mallorca*, Palma, Editorial Moll, 1989 (1964).

M. Durliat, *Languedoc méditerranéen et Roussillon*, Grenoble, Arthaud, 1968.

M. Durliat, *Cathédrale Saint-Jean-Baptiste. Perpignan*, Lyon, Lescuyer, s.d., (1971 ?).

M. Durliat, « Perpignan: Destruction de l'ancienne église de la Merci », a *Bulletin Monumental*. Année 1972. Volume 130, Numéro 2, p. 147-148.

M. Durliat, « Le rôle des ordres Mendiants dans la création de l'architecture gothique méridionale », a *La naissance de l'essor du gothique méridional au XIIIe siècle*, Toulouse, Cahiers de Fanjeaux 9, Éditions Privat, 1974, p. 71-85.

M. Durliat, *L'église Saint Jacques de Perpignan*, Villeurbanne, Société Nouvelle Lescuyer, 1997 (1974).

M. Durliat, « Les châteaux des rois de Majorque: origine de leurs partis architecturaux », a *BSAL*, 41 (1985), p. 47-56.

M. Durliat, « La signification de la cathédrale de Narbonne et sa place dans l'architecture gothique », a *Autour des maîtres d'œuvre de la cathédrale de Narbonne. Les grandes églises gothiques du Midi sources d'inspiration et construction. Actes du 3e colloque d'histoire de l'art méridionale au Moyen-Âge*, 4 e 5 décembre 1992, Ville de Narbonne, 1994, p. 11-14.

J. A. Encinas, *El santuario de Pollensa. Sus raíces históricas, el Puig de la Mare de Déu y la imagen sagrada*, Pollensa, Colección Tarsilbet, n° 1, 1989.

G. Ensenyat Pujol, *La reintegració de la Corona de Mallorca a la Corona d'Aragó (1343-1349)*, volum I, Palma de Mallorca, Editorial Moll, 1997.

G. Ensenyat Pujol, *La reintegració de la Corona de Mallorca a la Corona d'Aragó (1343-1349). Apèndix documental*, volum II, Palma de Mallorca, Editorial Moll, 1997.

G. Ensenyat Pujol, *Mallorca Medieval. Els Pobles Medievals de Mallorca*, Barcelona, March Editor, 2005.

G. Ensenyat Pujol, *Jaume I. El rei que forjà una corona*, Palma, Ajuntament de Palma, 2008.

J. F. Ensenyat Alcocer; C. Vicens Pizà, *Deià. Guia dels pobles de Mallorca*, Mallorca, Hora Nova, S.A., 2003.

B. Escandell Bonet, *Ibiza y Formentera en la Corona de Aragón, tomo I. Siglos XIII-XVIII: bases técnicas del conocimiento científico y arranque histórico de la catalanidad insular*, Palma de Mallorca, El Tall editorial, 1994.

B. Escandell Bonet, *Ibiza y Formentera en la Corona de Aragón (siglos XIII-XVIII), tomo I*, Palma de Mallorca, El Tall editorial, 1994.

B. Escandell Bonet, *Ibiza y Formentera en la Corona de Aragón, tomo II. Siglos XIV-XVI: de la crisis medieval a la Ibiza renacentista*, Palma, Lleonard Muntaner, Editor, 1995.

M. Escanellas Bonafé, *Arquitectura religiosa a Inca i als seus voltans*, Inca, Ajuntament d'Inca, 1991.

A. Escarra, « La chapelle Saint-Dominique », *Bulletin de la Société agricole scientifique et littéraire des Pyrénées-Orientales*, 90, (1992), p. 43-52.

Església parroquial de Santa Maria de Castelló d'Empúries. Monument de fe, història i art, Castelló d'Empúries, Comissió del Museu Parroquial, 1999.

F. Español, *Els escenaris del rei. Art i monarquia a la Corona d'Aragó*, Manresa, Angle Editorial, 2001.

F. Español, *El gòtic català*, Manresa, Angle Editorial, 2002.

F. Español, « L'art a l'època de Jaume I. Un instrument àulic? », a *Jaume I. Commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I, volum I. Memòries de la Secció Històrico-arqueològica, XCI*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2011, p. 811-840.

J. Estelrich, *El monestir de Santa Elisabet. Beguins, Terceroles, Jerònimes. Mallorca, 1317-2000*, Palma, Edicions Documenta Balear, 2002.

M. M. Esteva Lliteras, « et al. », *Artà. Guia dels pobles de Mallorca*. Mallorca, Hora Nova, S.A., 2001.

F. Esteve; G. Alomar, *Pequeñas iglesias de los repobladores de Mallorca*, Palma, Panorama Balear, 1954.

J. Fabre de Morlhon, « El Montpeller de los reyes de Mallorca », a *BSAL*, 35 (1976), p. 234-242.

B. Ferrá, « Santuario de Nuestra Señora del Puig de Pollensa (El templo-Camarín de la Virgen-Dependencias) », a *BSAL*, 1 (1886), p. 2-4.

B. Ferrá, « Iglesia del Hospital de S. Antonio Abad », a *BSAL*, 2, (1888), p.262-263.

B. Ferrá; E. K. Aguiló, « Visitas al Oratorio del Temple (en 1881, 1885) », a *BSAL*, 1 (1885), p. 4-6.

M. Ferrà i Martorell, *El call de Palma. Ciutat passa a passa*, Palma, Miquel Font Editor, 2004.

A. Ferrer Abárzuza, *El Puig de Missa de Santa Eulària des Riu*, Eivissa, Consell Insular d'Eivissa i Formentera. Conselleria de Cultura, 1998.

A. Ferrer Abárzuza, *L'Eivissa de Jaume I*, Eivissa, Consell d'Eivissa, 2008.

A. Ferrer Abárzuza, « Un raval edificat contra la voluntat de Jaume II. “Si los homes podien edificar y habitar en dit Rabat, lo Castell se despoblaría y vindria perdre's” », a *XXX Jornades d'Estudis Històrics Locals, Jaume II i Sanç I: Dues actituds, un mateix projecte*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 2012, p. 231-249.

A. Ferrer Abárzuza; C. Tur Serra, *Estudi històric i arqueològic del castell d'Eivissa. II. Documents escrits*, Quaderns d'arqueologia Pitiüsa, 8, Eivissa, Editorial Mediterrània, 2003.

A. Ferretjans Llompart, *Demografia d'Inca en el primer terç del segle XIV (Els morabetins de 1329 i 1336)*, Inca, Ajuntament d'Inca, 1990.

G. Fiol Mateu, *Oratori de Santa Llúcia de Mancor de la Vall (notícies històriques)*, Mancor de la Vall, Ajuntament de Mancor de la Vall, 1994.

G. Fiol Mateu, « Una mesquita documentada en el djûz musulmà d'Inca », a *III Jornades d'Estudis Locals. Inca, 24 i 25 de maig 1996*. Inca, Ajuntament d'Inca, 1997, p. 21-25.

P. Fiol Tornila, « et al. », *Muro. Guia dels pobles de Mallorca*. Mallorca, Hora Nova, S.A., 1999.

A. Florensa, « Il Gotico catalano in Sardegna », a *Bollettino del Centro Studi per la Storia della Architettura, n.º. 17, Anno 1961*, Roma: A.B.E.T.E., 1962, p. 81-116.

A. Florensa, *La arquitectura catalana en la Italia insular*, Barcelona, Real Academia de Ciencias y Artes, 1962.

J. Florit Zuazaga, « et al. », *Sencelles. Guia dels pobles de Mallorca*. Mallorca, Hora Nova, S.A., 2003.

M. Font Bennàssar; F. G. Menor Vives, *Valldemossa. Guia dels pobles de Mallorca*, Mallorca, Hora Nova, S.A., 2001.

B. Font Obrador, *Historia de Llucmajor*, Volumen primero, Mallorca, Gráficas Miramar, S.A., 1972.

G. Forteza, « El claustre de Sant Francesc », a *BSAL*, 26 (1935), p. 113-123.

E. Fortí i Cogul, *El monestir de Santes Creus. Vuit segles d'història i exemplaritat*, Santes Creus, Publicació dels Amics de Santes Creus, 1976.

P. Frank, *Arquitectura gòtica*, Madrid, Ediciones Cátedra, 2002.

C. Freigang, « La cathédrale gothique septentrionale dans le Midi, symbole royaliste ou formule ambitieuse? », a *Autour des maîtres d'oeuvre de la cathédrale de Narbonne. Les grandes églises gothiques du Midi sources d'inspiration et construction. Actes du 3e colloque d'histoire de l'art méridionale au Moyen-Âge, 4 et 5 décembre 1992, Ville de Narbonne, 1994, p. 15-26.*

C. Freigang, *Provenza. Arquitectura, arte, paisaje, Colonia, Könemann, 1999.*

C. Freigang, « Jean Deschamps i la definició d'una arquitectura gòtica meridional », a *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura I. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos I*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2002, p. 262-265.

C. Freigang, « L'arquitectura mendicant al Languedoc i la seva relació amb Catalunya », a *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura I. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos I*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2002, p. 170-172.

C. Freigang, « La catedral de Narbona com a referent directe de les de Barcelona i Girona », a *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura I. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos I*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2002, p. 270-273.

C. Freigang, « Les naus úniques en l'arquitectura del gòtic meridional », a *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura I. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos I*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2002, p. 266-269.

P. Freixas Camps, « Introducció a l'arquitectura dels ordes mendicants. Les fundacions dels segles XIII i XIV », a *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura I. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos I*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2002, p. 162-169.

P. Freixas Camps, « Introducció a la plenitud del gòtic. Les catedrals als segles XIV i XV », a *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura I. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos I*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2002, p. 244-248.

P. Freixas Camps, « El convent de Sant Domènec de Puigcerdà », a *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura I. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos I*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2002, p. 230-231.

- P. Freixas Camps, « La catedral de Girona », a *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura I. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos 1*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2002, p. 302-324.
- P. Freixas Camps, « Traces i espais de les catedrals catalanes », a *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura I. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos 1*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2002, p. 256-261.
- P. Freixas Camps, « Les esglésies de la diòcesi de Girona », a *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura II. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos 2*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2003, p. 133-140.
- P. Freixas Camps, « Santa Maria de Castelló d'Empúries », a *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura II. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos 2*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2003, p. 51-59.
- J. Fuguet i Sans, « Apreciacions sobre l'ús de les cobertes amb arcs diafragma a l'arquitectura medieval catalana », a *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 7-8, 1986-1987, p. 437-452.
- J. Fuguet Sans, *L'arquitectura dels templers a Catalunya*, Barcelona, Rafael Dalmau Editor, 1995.
- J. Fuguet Sans, « L'arquitectura dels templers a la "Catalunya Nord" », a *Les templiers en Pays Catalan*, Canet, Editorial Trabucaire, 1998, p. 159-211.
- J. Fuguet Sans, « Contribució a l'estudi dels orígens del gòtic meridional: influència de l'arquitectura popular en les construccions templeres i cistercenques catalanes », a *Miscel·lània en homenatge a Joan Ainaud de Lasarte*, volum I, Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya. Institut d'Estudis Catalans. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998.
- J. Fuguet i Sans, « L'empremta dels ordes religiosomilitars », a *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura I. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos 1*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2002, p. 138-151.

- J. Fuguet i Sans, « Les esglésies amb arcs de diafragma de la Catalunya Nova », a *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura I. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos 1*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2002, p. 152-161.
- J. Fuguet i Sans, « Altres esglésies de l'arxidiòcesi de Tarragona », a *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura II. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos 2*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2003, p. 125-132.
- J. Fuguet Sans, *Templers i hospitalers, IV. Guia de la Catalunya Vella, el Penedès, els comtats del Rosselló i Mallorca*. Barcelona, Rafael Dalmau, editor, 2005.
- J. Fuguet i Sans; C. Plaza Arqué, *El Cister. El patrimoni dels monestirs catalans a la Corona d'Aragó*, Barcelona, Rafael Dalmau, editor, 1998.
- M. Fullana, *Diccionari de l'art i dels oficis de la construcció*, Palma, Editorial Moll, 2005 [1974].
- P. Fullana, *Alaró. Guia dels pobles de Mallorca*, Mallorca, Hora Nova, S.A., 1999.
- P. Fullana, « et al. », *Claustros de Mallorca*, Palma de Mallorca, Guillermo Canals Editor, 1991.
- G. Fuster, *Història de Manacor*, Palma, Lleonard Muntaner Editor, 2006.
- M. Gambús Sáiz; M. Massanet Gili, *Itinerarios arquitectónicos de las Islas Baleares*, Palma de Mallorca, Govern Balear. Conselleria d'Educació i Cultura, 1987.
- N. García Inyesta; G. Oliver Sunyer, *El casal dels Nunis. Torre dels Enagistes de Manacor, s. XIII-XVI*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 1994.
- L. Garí Jaume, *Iglesia y claustro de San Francisco. Memoria del Beato Fray Junípero Serra*, Palma de Mallorca, Taller Gràfic Ramon, 1990.
- C. Garrido, *Guia de la Palma Gòtica*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 2009.

C. Garrido; E. Ortega, *Guía del patrimonio I. Itinerarios culturales de las islas Baleares. Palma y Mallorca I*, Palma, Edicions de Turisme Cultural. Illes Balears, 1997.

C. Garrido; E. Ortega, *Guía del patrimonio II. Itinerarios culturales de las islas Baleares, Mallorca II, Menorca, Eivissa y Formentera*, Palma, Edicions de Turisme Cultural. Illes Balears, 1997.

J. D. Garrido i Valls, *Jaume II de Mallorca. Rei de les Balears i Pitiüses, comte català del nord*, Barcelona, Rafael Dalmau, Editor, 2011.

J. P. Garrigue; M. Pernelle, *Saint-Sauveur, un couvent perpignanais retrouvé*, Saint-Estève, Éditions Les Presses Littéraires, 2015.

J. M. Gasol, *La Seu de Manresa. Petita guia informativa*, Manresa, Col·legiata Sta. Maria de la Seu, 1986.

J. M. Gasol i Almendros; F. X. Asarta Ferraz, « La Seu de Manresa », a *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura II. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos 2*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2003, p. 60-71.

S. Gasser, « L'architecture de la Sainte-Chapelle. État de la question concernant sa datation, son maître d'œuvre et sa place dans l'histoire de l'architecture », a *La Sainte Chapelle de Paris, Royaume de France ou Jérusalem céleste ?*, Turnhout, Brepols Publishers n.v., 2007.

J. M. Gaston, *Calvinet, un village de Haute-Auvergne*, Aurillac, Éditions Gerbert, 1965.

P. Gerard; J. Rocacher, *Notre-Dame du Taur. Toulouse*, Toulouse, Copy Diffusion Service, 2004.

A. Germain, « Le couvent des Dominicains de Montpellier », *Publications de la Société Archéologique de Montpellier*, 24, (1856), p. 153-246.

A. Germain, « Études archéologiques sur Montpellier », *Mémoires de la Société Archéologique de Montpellier*, V, (1860), p. 261-310.

P. L. Giannerini, *La cathédrale Sainte-Marie d'Oloron*, Oloron Sainte Marie, Éditions Pierre-Louis Giannerini, 2002.

A. Gili Ferrer, *Artà en el segle XV*, Palma de Mallorca, Gràfiques Miramar, 1983.

A. Gili i Ferrer, *De Santa Maria de Bellver a Sant Llorenç des Cardassar*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000.

A. Gili i Ferrer, *Santa Maria de Bellpuig d'Artà*, Palma, Direcció Insular de Patrimoni Històric. Col·lecció Quaderns de Patrimoni Cultural, 2006.

A. Girard, *L'Aventure gothique entre Pont-Saint-Esprit et Avignon du XIII au XV siècle. Genèse des formes et du sens de l'art gothique dans la basse vallée du Rhône*, Aix-en-Provence, Edisud, 1996.

A. Ginard Bujosa; A. Ramis Puig-gros, « Les ordinations de 1300 i Manresa de Mallorca », a *Els amics del Pare Llompart. Miscel·lània in honorem*, Palma, Associació d'Amics del Museu de Mallorca, 2009.

L. Giraud, « Les palais des Rois d'Aragon et de Majorque à Montpellier », a *Mémoires de la Société Archéologique de Montpellier*. III (1907), p. 171-194.

F. A. Gomila, *Menorca, su huella histórica 2*, Maó, 1983.

J. J. Gomila, *Menorca, guia d'arquitectura*, Maó, Col·legi Oficial d'Arquitectes de Balears. Delegació Menorca, 1998.

E. González Gonzalo; J. Ramis i Ferriol, « Els dipòsits domèstics subterranis d'època alt-medieval a Sineu. Situació i hipòtesi de les seves funcions i troballes ceràmiques d'obra d'Inca », a *Primeres jornades d'estudis locals. Mancomunitat del Pla de Mallorca*, Binissalem, Di7 Edició, 1998, p. 13-28.

J. González Vidal; E. Torres Moll, *Ferrerries. Guia dels Municipis de Menorca*, Menorca, Hora Nova, S.A., 2007.

La Granja, Esporles-Mallorca, Palma de Mallorca: Distribuidora Rotger, 2007.

R. Grau, *La cathédrale et le cloître d'Elne*, Perpinyà, Le Publicateur, 1996.

M. Gual de Torrella, « Templo de Santa Margarita », a *BSAL*, 35 (1976), p. 333-341.

S. Gual Truyol, *Siete Siglos de las Murallas de Alcudia*, Inca, Ingrama, S.A., 1998.

B. Guasp, « Antiguas parroquias de Mallorca en el *Capbreu d'en Manresa* », a *Analecta sacra Tarraconensia*, vol. XXIX, Barcelona, Balmesiana (Biblioteca Balmes), 1957, p. 49-78.

B. Guasp Gelabert, Pbro., « Para la historia de Alaró », a *BSAL*, 31 (1953), p. 55-58.

B. Guasp Gelabert, Pbro., « Para servir a la historia de Castellitx. Algaida (Siglo XIV) », a *BSAL*, 33 (1972), p. 371-374.

B. Guasp Gelabert, Pbro., « Para servir a la historia del Castillo de Alaró », a *BSAL*, 33 (1972), p. 558-562.

B. Guasp..., « et al. ». *Las ermitas de Mallorca y Menorca*, Panorama Balear, nº 45, Palma, 1955.

L. Guerrero i Sala; M. Torras i Serra, *Manresa i la Seu, Manresa*, Amics de la Seu, 1991.

R. Gurrea; A. Martín, *Excavaciones arqueológicas en la catedral de Eivissa*, Quaderns d'arqueologia pitiüsa 5, Eivissa, Consell Insular d'Eivissa i Formentera. Conselleria de Cultura, 1999.

J. Gutiérrez Pons, « Reconstrucción e inauguración del monasterio de Santa Clara de Ciudadela », a *Revista de Menorca. Publicación del Ateneo Científico, Literario y Artístico*, Año XLII – Sexta época, Mahón, 1946, p. 180-205.

S. Gutiérrez Lloret, « Elementos del urbanismo de la capital de Mallorca: funcionalidad espacial », a *Les Illes Orientals d'Al-Andalus i les seves relacions amb Sharq Al-Andalus, Magrib i Europa cristiana (ss. VIII-XIII). V Jornades d'Estudis Històrics Locals*, Palma de Mallorca, Institut d'Estudis Baleàrics, 1984, p. 205-224.

L. S. Habsburg Lorena, *Las Baleares descritas por la palabra y la imagen. La isla de Menorca en texto e imágenes*, tomo II, Palma de Mallorca, “Sa Nostra” Caja de Baleares, 1982.

L. S. Habsburg Lorena, *La Ciudad de Palma*, Palma, Luis Ripoll Editor, 1984.

L. S. Habsburg Lorena, *Las Baleares descritas por la palabra y la imagen*, tomo IX, Palma de Mallorca, “Sa Nostra” Caja de Baleares, 1992.

F. X. Hernández i Cardona, *Atles d'història. Andorra, Catalunya, Illes Balears, País Valencià*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, SAU, 2009.

J. N. Hillgarth, « Miramar en el siglo XIV », a *BSAL*, 31 (1958-1959), p. 583-590.

Historiae Patriae monumenta edita iussu Regis Caroli Alberti. Liber iurium Reipublicae Genvensis. Tomus I, Torino, Auguste Taurinorum, Ex officina Regia, 1854.

C. Horrach Nicolau, « et al. », Costitx. Guia dels pobles de Mallorca, Mallorca, Hora Nova, S.A., 2002.

J. Ibáñez Fernández, « La arquitectura en el reino de Aragón entre el Gótico y el Renacimiento: inercias, novedades y soluciones propias », a *La arquitectura en la Corona de Aragón. Entre el Gótico y el Renacimiento*, Departamento de Historia del Arte de la Universidad de Zaragoza, Zaragoza, Fundación Tarazona Monumental, 2009, p. 39-95.

J. M. Ibáñez; J. M. Ruíz Fernández, *Templarios en Mallorca*, Barcelona, Ediciones Dédalo, 2013.

J. C. Jaffé, *Toulouse. Le patrimoine révélé*, Toulouse, Éditions Privat, 2013.

Jaume I; versió a cura de Josep M. Pujol, *Llibre dels fets*, Barcelona, Editorial Teide, 1994.

G. M. de Jovellanos, *Memorias histórico-artísticas de arquitectura*, [edición y estudio de Daniel Crespo Delgado y Joan Domenge i Mesquida], Madrid, Ediciones Akal, S.A., 2013.

R. Juan, M.SS.CC. « El maestro Jaime Blanquer en Lluc », *BSAL*, 36, (1978), p. 1-27.

R. Juan Mestre, *Escorca. Apuntes para la historia del municipio*, I-II, Palma de Mallorca, Calima Ediciones, 2002.

A. Juan Vicenç, « L'escultura arquitectònica a l'església parroquial de Sant Jaume de Palma: un patrimoni oblidat », a *La Ciutat de Mallorca i els segles del gòtic, XVIII Jornades d'Estudis Històrics Locals*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 2010, p. 169-188.

G. Julià i Seguí, *La seu de Menorca. Aproximació històrica*, Ciutadella, Edicions Nura, 1990.

D. Kimpel; R. Suckale, *L'architecture gothique en France, 1130-1270*, Paris, Flammarion, 1990.

H. Kirchner (ed.), *Por una arqueología agraria. Perspectivas de investigación sobre espacios de cultivo en las sociedades medievales hispánicas*, Oxford, BAR International Series 2062, 2010.

M. C. Lacarra Ducay, « Les relations amb Aragó », a *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura II. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos 2*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2003, p. 348-351.

F. Lagarda Mata, *Menorca Arqueològica IV: El castillo de Santa Àgueda*, Zaragoza, Ferran Lagarda Mata Editor, 2013.

E. Lambert, *Bayonne, C.A.*, Toulouse, Études Médiévales, II, 1956.

V. Lampérez y Romea, *Historia de la arquitectura cristiana española en la Edad Media*, II, Valladolid, Ámbito Ediciones, Junta de Castilla y León. Consejería de Educación y Cultura, 1999.

J. B. Laurens, *Souvenirs d'un voyage d'art à l'Ile de Majorque*, Paris, Arthus Bertrand, 1840.

J. Lauriac (abbé), *Sainte-Eulalie – Le couvent de la Merci – L'église paroissiale*, Montpellier, Librairie Valat, 1917.

P. Lavedan, *L'architecture gothique religieuse en Catalogne, Valence et Baléares*, Paris, Henri Laurens, éditeur, 1935.

P. Lavedan, *Palma de Majorque et les îles Baléares*, Paris, Henri Laurens, éditeur, 1936.

A. Le Stand, *Histoire de Toulouse illustrée*, Toulouse, Le Pérégrinateur éditeur, 2006.

H. Lefebvre, « Loupian ; l'église Saint-Hyppolyte, l'église Sainte-Cécile », a *Congrès d'Archéologie de France*, 1950, p. 191-200.

J. M. Leniaud; P. Plagnieux, *La basilique Saint-Denis*, Paris, Éditions du patrimoine, Centre des monuments nationaux, 2012.

J. F. Leroux-Dhuys, *Las abadías cistercienses. Historia y arquitectura*, Köln, Könemann, 1999.

E. Liaño Martínez, *Contribución al estudio del gótico en Tarragona*, Tarragona, Instituto de Estudios Tarraconenses “Ramon Berenguer IV”, 1976.

M. A. Limón Pons, *Sant Llorenç de Binixems: Noves dades per al seu estudi*, Monografies Alaiorenques, nº 8, Alaior, Ajuntament d’Alaior, 2000.

G. Llabrés, « El oratorio del Temple », a *BSAL*, 1 (1885), p. 1-2.

G. Llabrés, « Noticias históricas de la cueva de San Martín », a *BSAL*, 2 (1887), p. 116-117.

G. Llabrés, « Recuerdos del pontificado en la historia de Mallorca (1276-1343) », a *BSAL, número extraordinario dedicada a Su Santidad León XIII, núm. 69, tom II*, Palma, SAL, 1887, p. 174-176.

P. J. Llabrés i Martorell, « Les 35 parròquies més antigues de Mallorca, consignades a una bul·la papal ara fa 750 anys », *Coanegra*, 159, (1998), p. 28-31.

P. J. Llabrés i Martorell (dir.), *Les parròquies de Mallorca en la Bul·la d’Innocenci IV (14 d’abril de 1248)*, *Comunicació, Revista del Centre d’Estudis Teològics de Mallorca*, núm. 104, Palma, 2002.

P. J. Llabrés i Martorell, Ramon Rosselló i Vaquer, *Inca en la història, 1229-1349*, Inca, Ajuntament d’Inca, 1998.

L. Lliteres, pro., « Pergaminos del archivo del Convento de Santa Clara de Palma (siglos XIII, XIV y XV) » a *BSAL*, 16 (1916), p. 129-133.

L. Lliteras, Pbro. *Artà en el siglo XIII. Estudio y documentos*. Palma de Mallorca, Ed. J. Mascaró Pasarius, 1967.

L. Lliteras, Pbro., *Artà en el siglo XIV, Capdepera, Son Servera, San Lorenzo. Estudio y documentos*, Palma de Mallorca, Gráficas Miramar, 1971.

G. Llompart, C.R., *La pintura medieval mallorquina. Su entorno cultural y su iconografía. Tomo primero*, Palma de Mallorca, Luis Ripoll Editor, 1977.

G. Llompart, « Notas sueltas sobre Viajes y viajeros mallorquines a Canarias (siglo XIV) », a *Anuario de Estudios Atlánticos*, n° 30, Madrid-Las Palmas, Patronato de la “Casa de Colón”, 1984, pp. 383-391.

G. Llompart, « El saqueo de Portopí por la “Montaña Negra” (1412) y otras historias de corsarios », *BSAL*, 41, (1985), p. 171-197.

G. Llompart, C.R., « Un incidente urbanístico entre Iglesia i Sinagoga en la Ciudad de Mallorca (1298) », a *XVI Jornades d'Estudis Històrics Locals. El Regne de Mallorca a l'època de la dinastia privativa*. Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 1998, p. 425-436.

G. Llompart, « et al », *De l'alqueria Angrad a la Cavalleria d'en Nunis (o Torre dels Enagistes de Manacor)*, Manacor, Ajuntament de Manacor, [199?].

G. Llompart; J. M. Palou, *Commemoració del 750è aniversari de la Bul·la del papa Innocenci IV*, Palma, Consell de Mallorca, Col·legi Oficial d'Arquitectes de Balears, 1999.

J. F. López Bonet, *Guía judía de Mallorca*, Palma, Leonard Muntaner Editor, 2004.

M. Lucena « et al », *Palma, guía d'arquitectura*, Palma, Col·legi Oficial d'Arquitectes de Balears. Delegació Mallorca, 1997.

V. Lucio, *Lluc. Guía del santuario*, Petersberg, Die Deutsche Bibliothek-CIP-Einheitsaufnahme, 1997.

I. Macabich i Llobet, *Eivissa. Les seves institucions històriques*, Barcelona, Rafael Dalmau Editor, 1964.

I. Macabich i Llobet, *Historia de Ibiza*, (4 vols.), Palma de Mallorca: Editorial Daedalus, 1966-1967.

J. Maíz Chacón, *Los judíos de Baleares en la Baja Edad Media. Economía y política*, La Coruña, Netbiblo, 2010.

J. Maíz Chacón (ed.), *Jaume III de Mallorca i el seu temps*, Palma, Edicions Documenta Balear, 2016.

J. Maíz Chacón, *Viure al marge. La vida quotidiana dels jueus de Mallorca (segles XIII-XIV)*, Palma, Lleonard Muntaner Editor, 2013.

J. Maíz; L. Tudela, *Sanç I, el rei pragmàtic*, Palma, Illa Edicions, 2016.

E. Mâle, *El arte religioso del siglo XIII en Francia*, Madrid, Ediciones Encuentro, 2001.

G. Mallet, « Le cloître funéraire Saint-Jean de Perpignan (Campo Santo) : une ouvre gothique original », a *Études Roussillonnaises, Actes du colloque de Perpignan sur l'ensemble cathédrale Sainte-Jean Baptiste*, tome XIX, Canet en Roussillon, 2002, p. 47-58.

G. Mallet, « Le couvent des Dominicains, nouvelle approche d'un ensemble mal connu », a *Un palais dans la ville, volume 2. Perpignan des rois de Majorque*, Canet, Éditions Trabucaire, 2014.

E. Mallorquí, « Les celleres medievals de les terres de Girona », a *Quaderns de la Selva, núm. 21*, Santa Coloma de Farners, Centre d'Estudis Selvatans, 2009, p. 117-148.

J. Marcó, « et al », *L'Església d'Alaró*, Alaró, Parròquia de Sant Bartomeu, 1998.

J. Marí Cardona, *Illes Pitiüses, III. Formentera*, Eivissa, Institut d'Estudis Eivissencs, 1983.

J. Marí Cardona, *Illes Pitiüses. IV. Balansat. Sant Miquel, Santa Gertrudis, Sant Mateu, Santa Agnès*, Eivissa, Institut d'Estudis Eivissencs, 1984.

J. Marí Cardona, *Illes Pitiüses V. Santa Maria d'Eivissa. Segles XIV-XVIII, Episcopologi, el Temple, l'Arxiu*, Eivissa, Institut d'Estudis Eivissencs, 1985.

J. Marí Cardona, *Sant Antoni de Portmany. Bicentenari de les parròquies d'Eivissa i Formentera 1785-1985*, Eivissa, Institut d'Estudis Eivissencs, 1985.

J. Marí Cardona, *Illes Pitiüses VI. Portmany. Sant Antoni, Sant Josep, Sant Agustí, es Cubells, Sant Rafel*, Eivissa, Institut d'Estudis Eivissencs, 1990.

J. Marí Cardona, *Eivissa, passa a passa per les vies públiques històriques*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 1999.

J. Marí Cardona, *Illes Pitiüses, I. La conquesta catalana de 1235*, Eivissa, Institut d'Estudis Eivissencs, 2007 [1976].

J. Marí Cardona, *Illes Pitiüses. VII. Santa Eulàlia*, Eivissa, Institut d'Estudis Eivissencs, 2009.

M. A. Marquès Sintes, *Alaior. Guia dels municipis de Menorca*, Menorca, Hora Nova, S.A., 2007.

H. Martin ; A. Zambeaux, *La Haute-Garonne. Encyclopédie illustrée*, Toulouse, Éditions Privat, 2002.

A. Martínez Esteban, « Es Pont des Castell de Maó. Història de la seva trama urbana (1600-1800) », a *Revista de Menorca. Publicació de l'Ateneu Científic, Literari i Artístic de Maó*, Any LXXXIV-Vuitena època, Maó, Institut Menorquí d'Estudis, 1995, p. 89-144.

J. E. Martínez Ferrando, *La tràgica historia dels reis de Mallorca*, Barcelona, Editorial Aedos, 1960.

B. Martínez Oliver, *Art i espiritualitat a Selva. Les visites pastorals del bisbe Joan Vic i Manrique (1573-1604)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2013.

B. Martínez Oliver, « L'església vella des Mercadal. Visites pastorals i inventaris artístics (1609-1636) », a *BSAL*, 71 (2015), p. 73-91.

B. Martínez Oliver; F. Molina Bergas, *Liber operum cathedralis. Els llibres de fàbrica de la Seu de Mallorca (1600-1602)*, Palma, Lleonard Muntaner Editor, 2012.

J. Martorell, *Guia d'arquitectura de Menorca*, Barcelona, Publicacions del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, Editorial La Gaya Ciencia, S.A., 1980.

J. Marty-Dufaut, *Le Roussillon Médiéval*, Gémenos, Autre Temps Éditions, 2010.

C. Mas Andreu, « et al. », *Montuïri. Guia dels pobles de Mallorca*. Mallorca, Hora Nova, 2001.

A. Mas Forners, « Conquesta i creació del Regne », a *Història de les Illes Balears, volum II. L'Època foral i la seva evolució (1230-1715)*, Barcelona, Edicions 62, 2004, p. 9-39.

A. Mas Forners, « El procés repoblador a Mallorca durant la primera meitat del segle XIV. Una aportació al seu estudi », a *BSAL*, 50 (1994), p. 1678-198.

A. Mas Forners, « La problemàtica evolució política del regne privatiu », a *Història de les Illes Balears, volum II. L'Època foral i la seva evolució (1230-1715)*, Barcelona, Edicions 62, 2004, pp. 51-83.

A. Mas Forners, « Les Ordinacions de Jaume II. Una aproximació des de la perspectiva de la història agrària », a *XXX Jornades d'Estudis Històrics Locals, Jaume II i Sanç I: Dues actituds, un mateix projecte*, Palma, Institut d'Estudis Balearics, 2012, p. 173-193.

A. Mas Forners, *Santa Margalida. Guia dels pobles de Mallorca*, Mallorca, Hora Nova, S.A., 2001.

A. Mas Forners, « De Santa Margalida d'Empúries a Santa Margalida de Mallorca, un cas de transplantament d'advocació i de topònim », a *Jornades d'Antroponímia i Toponímia (2003-2004)*, Palma, Universitat de les Illes Balears, Govern de les Illes Balears, 2005.

A. Mas Forners; G. Rosselló Bordoy; R. Rosselló Vaquer, *Història d'Alcúdia, de l'època islàmica a la Germania*, Alcúdia, Ajuntament d'Alcúdia, 1999.

J. Mascaró Passarius, *Corpus de Toponímia de Mallorca*, volum IV, Palma, 1965.

J. Mascaró Passarius (Coord.), *Historia de Mallorca*, tomos II y III, Palma de Mallorca, 1978.

B. Massot i Muntaner, « et al. », *Marratxí. Guia dels pobles de Mallorca*, Mallorca, Hora Nova, S.A., 2002.

C. Mayol i Adrover; G. A. Reus i Planells, « Les dues esglésies gòtiques de la vila de Santanyí », a *I Jornades d'Estudis Locals de Santanyí. Santanyí: llengua, terres i gent*, Santanyí, Ajuntament de Santanyí, 2015, p.125-148.

A. Mècle, *Narbona. Palacio de los Arzobispos y Catedral*, Moisenay, Éditions Gaud, 1999.

J. Merino Santisteban, *Llibre dels castells*, Palma de Mallorca, El Mundo-el Día de Baleares, 2001.

A. Micol Argudo; M. Salas Burguera, « Seguiment arqueològic al centre de Manacor. Evidències de la trama urbana des de l'època islàmica », a *VI Jornades d'Estudis Locals de Manacor. Manacor. Fets i protagonistes*, Manacor : Ajuntament de Manacor, 2011, p. 27-35.

E. Mira, « Una arquitectura gòtica mediterrànea. Estilos, maneras e ideologías », a *Una arquitectura gòtica mediterrànea, vol. I* [Catálogo de Exposición], València:

Generalitat Valenciana. Conselleria de Cultura i Educació. Subsecretaria de Promoció Cultural, 2003, p. 25-103.

J. Miralles; M. Rotger, « Origen y principales privilegios de la Iglesia y Cartulario del primer Obispo de Mallorca », a *BSAL*, 12 (1908), p. 1-7.

A. Miranda, *Las iglesias del Valle de Arán*, Zaragoza, Mira Editores, 2000 [1996].

F. Molina Bergas, « Llegats testamentaris a l'obra de la Seu (1350-1355) » a *XXVIII Jornades d'Estudis Històrics Locals. La Ciutat de Mallorca i els segles del gòtic*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 2010, p. 195-210.

B. Moll, *El Castell de Santa Àgueda a la Menorca Musulmana*, Ferreries, Publicacions de l'Ajuntament de Ferreries, 1991.

B. Moll Ribas, *Les visites pastorals a la parròquia de Montuïri*, Montuïri: Ajuntament de Montuïri, 2007.

J. Moll i Gómez de la Tía (edició a cura de), *Joan Binimelis: Descripció particular de l'illa de Mallorca e viles*, Monuments d'Història de la Corona d'Aragó, V, València, Publicacions de la Universitat de València. Institut Cartogràfic de Catalunya, 2014.

J. Montserrat Sastre ; M. Montserrat Ferrer, *L'església de Sant Miquel de Lluçmajor*, Lluçmajor, Parròquia de Sant Miquel de Lluçmajor, 1998.

P. Mora; L. Andrinal, *Diplomatari del Monestir de Santa Maria de la Real de Mallorca 1: 1232-1360*, Palma de Mallorca, 1982.

B. Morey Carbonell, *Punxuat y su entorno*, Palma de Mallorca, Panorama Balear, 1980.

B. Morey Carbonell, *Parroquia de San Nicolás de Bari, 700 años de andadura 1302-2002*, Palma de Mallorca, Taller Gràfic Eugeni, 2003.

J. A. Morell González, *La parròquia de Sant Bartomeu de Sóller. La catedral de la muntanya*, Sóller, Parròquia de Sant Bartomeu de Sóller, 1993.

J. A. Morell González, *Guia de visita de la parròquia de Sant Bartomeu de Sóller*, Sóller, Parròquia de Sant Bartomeu de Sóller, 1996.

G. Morro, *Capdepera medieval. Segles XIII i XIV*, Palma, Edicions Documenta Balear, S.A., 2003.

P. Moulier, *Églises romanes de Haute Auvergne II. La région d'Aurillac*, Nonette, Éditions Créer, 2000.

B. Mulet Ramis, « et al. », *La capitalitat de Sineu. Segles XIII i XIV*, Sineu, Ajuntament de Sineu, 1994.

B. Mulet Ramis; A. Ordinas Garau; G. Valero i Martí, *Sineu. Guia dels pobles de Mallorca*, Mallorca, Hora Nova, S.A., 1999.

B. Mulet ; G. Valero, *La vila de Sineu. Itinerari cultural i patrimonial*, Edicions Documenta Balear, Sineu, Ajuntament de Sineu, 1999.

W. Muller, *L'architecture religieuse gothique en France*. Coll. Les petits vocabulaires de l'Histoire de l'art, Bordeaux, Éditions Confluences, 2015.

G. Munar, M. SS.CC. *Les ordes religioses a Mallorca. Compendiosa història de la seva obra dins aquesta diòcesi fins a l'any de la seva exclaustació, 1835, fascicle I*, Palma de Mallorca: Imprenta Lux, 1935.

G. Munar, M.SS.CC., « Visió històrica de Miramar », a *BSAL*, 35 (1976), p. 243-255.

G. Munar Oliver, *Breve historia del santuario y colegio de Ntra. Señora de Lluc*, Palma de Mallorca, 1976.

G. Munar Oliver; R. Rosselló Vaquer, *Història de Porreres*, Palma de Mallorca, Gràfiques Miramar, 1977.

D. G. Murray; A. Pascual; J. Llabrés, *Conventos y monasterios de Mallorca. Historia, Arte y Cultura*, Palma, José J. de Olañeta, 1992.

V. Mut, *Historia del Reyno de Mallorca*, Mallorca, 1650.

E. di Nicola, « Arquitectura del siglo XV en Campania », a *Una arquitectura gótica mediterránea, vol. II* [Catálogo de Exposición], València: Generalitat Valenciana. Conselleria de Cultura i Educació. Subsecretaria de Promoció Cultural, 2003, p. 99-114.

J. Nicolau Bauzá, *La iglesia parroquial de Santa Cruz de Palma. Guía Histórico-Descriptiva*, Palma, Edicions Cort, 2003.

J. Nougaret, « L'église du monastère Saint-Benoît à Montpellier (1364-1368) », a *Autour des maîtres d'œuvre de la cathédrale de Narbonne. Les grandes églises gothiques du Midi sources d'inspiration et construction. Actes du 3e colloque d'histoire de l'art méridionale au Moyen-Âge*, 4 et 5 décembre 1992, Ville de Narbonne, 1994, p. 81-93.

J. de Oleza y de España, *Enterraments i Òbits del Real Convent de Sant Francesc de la Ciutat de Mallorca. Copia del manuscrito del donado Ramón Calafat: año 1786*, Palma de Mallorca, Tipografía de Guasp, 1925.

J. de Oleza y de España, *Llibre de antiguitats de la iglesia del Real Convent de Sant Francesch de la ciutat de Mallorca: copia de un manuscrit del donat Ramon Calafat: año 1785: aumentado con varias notes y cinco apéndices*, Palma de Mallorca, Imprenta de Guasp, 1928.

J. de Oleza y de España, « Stabliment de un tros de corral de porcio de las casas del hospital de Sant Juan de Malta essent Comanador Fray Guillem de Vilanova; fet per Leonard de Otdo Florenti a favor de Geraldo de Oleza (1286) », a *BSAL*, 22 (1928), p. 129-130.

E. Oliveres de Picó, *El rei sense reialme (Jaume IV de Mallorca)*, Barcelona, Rafael Dalmau, Editor, 1965.

A. Ordinas Garau, *Selva. Guia dels pobles de Mallorca*, Mallorca, Hora Nova, S.A., 2001.

A. Ordinas Garau; P. Rayó Bennàssar; M. Vives Mascaró, *Campanet. Guia dels pobles de Mallorca*, Mallorca, Hora Nova, S.A., 2000.

G. Ordinas i Marcé, *Guia patrimonial del Raiguer*, Palma, Mancomunitat del Raiguer, 2007.

E. Oriol Martín, « Algunas consideraciones sobre la iglesia de Santa Caterina de Barcelona », *Locus Amoenus* 2, (1996), p. 47-63.

A. Ortega Villoslada, *Jaume III (1315-1349)*, Palma, Ajuntament de Palma, 2017.

M. J. Pagès, *Nouveau guide des vieux monuments de Montpellier*, Montpellier, Impr. l'Abeille, 1987.

Le Palais des Rois de Majorque « Guide du visiteur », Perpignan, Conseil Général des Pyrénées-Orientales, 1985.

Palma de Mallorca artística, arqueològica, monumental, Barcelona, 1897.

J. M. Palou, « Notas sobre la arquitectura religiosa de la colonización catalana en Mallorca (siglos XIII y XIV) », a *Mayurqa*, 16, (1976), p. 221-263.

J. M. Palou, *Guillem Sagrera. Biografies de mallorquins*, Palma de Mallorca, Ajuntament de Palma, 1985.

J. M. Palou, « La bul·la d'Innocenci IV, l'arquitectura i la plàstica a l'art de l'època de la repoblació de Mallorca », *Comunicació*, 104, (2002), p. 67-78.

J. M. Palou, « La capella funerària del bisbe Berenguer Batle a la Seu de Mallorca », a *Els amics del Pare Llompart. Miscel·lània in honorem*, Palma, Associació d'Amics del Museu de Mallorca, 2009.

J. M. Palou, « L'escultura del deambulatori de Santa Eulàlia (1230-1250) », a *La Ciutat de Mallorca i els segles del gòtic, XXVIII Jornades d'Estudis Històrics Locals*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 2010, p. 233-244.

J. M. Palou, « Sobre el patrimoni artístic de Montuïri: l'església parroquial », a *Montuïri: terres i gent. I Jornades d'estudis locals*, Montuïri: Ajuntament de Montuïri, 2010, p. 269-286.

J. M. Palou, « Història del retaule de Sant Jordi de Pere Niçard: la confraria dels cavallers i la Festa de l'Estandard », a *El Cavaller i la Princesa. El Sant Jordi de Pere Nisard i la Ciutat de Mallorca*, [catàleg d'exposició], Palma: Consell de Mallorca. Departament de Cultura, "Sa Nostra" Caixa de Balears, 2011, p. 10-31.

J. M. Palou; R. M. Aguiló, « Els capitells de Sant Bartomeu i una hipòtesi sobre esglésies del segle XIII a Ciutat de Mallorca », a *XXX Jornades d'Estudis Històrics Locals, Jaume II i Sanç I: Dues actituds, un mateix projecte*, Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, 2012, p. 257-256.

E. Panofsky, *El Abad Suger. Sobre la abadía de Saint-Denis y sus tesoros artísticos*, Madrid, Ediciones Cátedra, 2004.

J. T. Paoletti; G. M. Radke, *El arte en la Italia del Renacimiento*, Madrid, Ediciones Akal, S.A., 2002.

J. Parera, *Notícies històriques sobre l'antic santuari de Crestaig*, Edició facsimil, sa Pobla, Parròquia Sant Antoni Abad, 2007 (1911).

E. Pascual, « El Oratorio de Sant Cristofolet », a *BSAL*, 4 (1891), p. 4-5.

E. Pascual, « Los palacios del Rey D. Sancho en Valldemosa y el escudo de armas de la Cartuja », a *BSAL*, 6 (1896), p. 233-235.

E. Pascual; E. K. Aguiló, « Documentos referentes a la adquisición hecha por el rey Jaime II del monasterio primitivo que tuvieron las monjas de Sta. Margarita en la hoy plaza del Mercado », a *BSAL*, 4 (1892), p. 238-241.

E. Pascual; E. K. Aguiló, « Población y hospital en la Palomera », a *BSAL*, 5 (1893), p. 54-57.

A. Pascual (coordinació); M. Durliat (presentación); D. G. Murray (fotografíes), *La Seu de Mallorca*, Palma, José. J. de Olañeta, 1995.

A. Pascual Bennàssar, « et al. », *Binissalem. Guia dels pobles de Mallorca*, Mallorca, Hora Nova, S.A., 2002.

O. Passarius; A. Catafau, « Trois décennies d'archéologie à Perpignan 1985-2001 », a *Un palais dans la ville. Perpignan des rois de Majorque*, Volume 2, Canet, Éditions Trabucaire, 2014, p. 21-47.

V. Paul, « Le problème de la nef unique », a *La naissance de l'essor du gothique méridional au XIIIe siècle*, Cahiers de Fanjeaux 9, Toulouse, Éditions Privat, 1974, pp. 21-53.

V. Paul, « Le passage d'une architecture du Nord à une architecture du Midi à la cathédrale Saint-Just-Saint-Pasteur de Narbonne : sa signification dans l'architecture du Languedoc », *Autour des maîtres d'œuvres de la cathédrale de Narbonne. Les grandes églises gothiques du Midi sources d'inspiration et construction*. Actes du 3e colloque d'histoire de l'art méridionale au Moyen-Âge, 4 et 5 décembre 1992, Ville de Narbonne, 1994, p. 39.44.

P. de A. Peña Nicolau, *La iglesia de San Miguel*, Palma, Editorial de Francisco Pons, 1956.

C. Péquignot ; E. Doumeyrou, « Arsenal, convent dels Carmes grans: oblit i redescobertes » a, *Découvertes et redécouverte du patrimoine Perpignanais/Descobertes i redescoberta del patrimoni Perpinyanenc*, [catàleg d'exposició], Perpignan, Direction de la Culture de la Ville de Perpignan et Direction du Patrimoine et de l'Archéologie de la Ville de Perpignan, 2008, p. 22-25.

L. Pérez Martínez, *Las visitas pastorales de Don Diego de Arnedo a la Diócesis de Mallorca (1562-1572)*, Palma, Monumenta Maioricensia, 1963.

L. Pérez i Martínez; B. Coll i Tomás, *Ramon de Torrelles: primer bisbe de Mallorca: documents, biografies, sepulcre*, Palma, 1988.

P. Pérez, « Les mesquites i els banys de Sóller (s. XIII-XIV) », *BSAL*, 47, (1991), p. 29-60.

P. Pérez Pastor, « Una iniciativa urbanística en el segle XIV: l'obertura del carrer de l'Hospital (Sóller, 1319-1338) », a *BSAL*, 49 (1993), p. 101-118.

P. Pérez Pastor, « L'hospital de pobres de la vila de Sóller: els primers anys d'existència (1322-1450) », *BSAL*, 52, (1996), p- 21-44.

P. Pérez Pastor, *Santa Caterina del Port de Sóller. L'evolució d'un edifici des del segle XIII al XXI*, Palma, Consell de Mallorca, 2002.

J. M. Pérouse de Montclos (dir.), *Le guide du patrimoine. Languedoc-Roussillon*, Paris, Hachette, 1996.

J. Peyron, « Ce qui reste des châteaux du temps des rois de Majorque dans la Baronnie de Montpellier », *BSAL*, 35 (1979), p. 218-233.

C. Picornell; P. Ríos; J. Sureda, *Conèixer Palma, "Quaderns fi de segle"*, núm. 4, Palma, Ajuntament de Palma, 1987.

C. Picornell; P. Rios; J. Sureda, *Conèixer Palma*. Col·lecció Palma ciutat educativa, núm. 1, Palma, Ajuntament de Palma, 1990.

C. Picornell; J. M. Seguí; A. Ginard, *Alcúdia: cartografia del projecte de fortificació i defensa de la ciutat i de les badies (segona meitat del segle XVIII)*, Alcúdia, Ajuntament d'Alcúdia, 1991.

G. Pieras Salom, *Inca fotogràfica*, Inca, Gràfiques Mallorca, 2001.

P. Piferrer; J. M. Quadrado, *España. Sus monumentos y artes Su naturaleza e historia. Islas Baleares*, Barcelona, 1888.

P. Piferrer; ilustración de F. J. Parcerisa, *Recuerdos y bellezas de España, Mallorca*, Vol. 2, Barcelona, Barcino, 1948.

F. Pingarrón-Esaín, *La iglesia de Santa Catalina Mártir de Valencia*, Valencia, Hermandad de Sacerdotes Operarios Diocesanos, 2002.

R. Piña Homs. « La creació del Regne de Mallorca. Les cartes de població illenques i el primer dret públic balea », a *Història de les Illes Balears, volum II. L'Època foral i la seva evolució (1230-1715)*, Barcelona, Edicions 62, 2004, p. 40-50.

A. Pladevall i Font (dir.), *Catalunya Romànica. La Cerdanya, el Conflent*, tom VII, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1984.

A. Pladevall i Font (dir.), *Catalunya Romànica. El Rosselló*, tom XIV, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1984.

A. Pladevall i Font (dir.), *Catalunya Romànica, El Vallespir, el Capcir, el Donasà, la Fenolleda, el Perapertuès*, tom XXV, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1996.

A. Pladevall i Font; C. Puigferrat i Oliva, « Els àmbits de l'arquitectura religiosa gòtica », a *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura I. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos I*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2002, p. 30-51.

- A. Planells Ferrer, *Ibiza y Formentera, ayer y hoy*, Barcelona, Fimagraf, 1984.
- A. Planells Ferrer, *Historia de Ibiza y Formentera*, Barcelona, Viena, 1999.
- C. Platero Fernández, *Santa Catalina. Orígenes y desarrollo de un populoso barrio de las Palmas de Gran Canaria*, Las Palmas, ULPGC, Biblioteca Universitaria, 2010.
- O. Poisson, « La cathédrale de Perpignan et son “changement de forme” de 1433 », a *Études Roussillonnaises, Actes du colloque de Perpignan sur l'ensemble cathédrale Saint -Jean-Baptiste*, tome XIX, Canet en Roussillon, 2002, pp. 59-68.
- O. Poisson, « L'architecture civile à Perpignan à l'époque de la construction du château royal », a *Un palais dans la ville. Perpignan des rois de Majorque*, Volume 2, Canet, Éditions Trabucaire, 2014, p.87-103.
- A. Pons, *Historia de Mallorca*, volum 1, Palma de Mallorca, Imprenta Mossèn Alcover, 1963.
- A. Pons, Los judíos del reino de Mallorca durante los siglos XIII y XIV, volumen I-II, Palma de Mallorca, Miguel Font Editor, 1984.
- A. Pons Cortès, « La tomba de Jaume II a la Seu de Palma i el seu cerimonial de la festivitat del dia dels morts », a *XXVIII Jornades d'Estudis Històrics Locals. La Ciutat de Mallorca i els segles del gòtic*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 2010, p. 245-266.
- A. Pons Cortès, *El vuit de la Seu de Mallorca*, Palma, Lleonard Muntaner Editor, 2016.
- A. Pons i Fullana, *Temples i oratoris del terme de Santanyí. Recull històric sobre la seva construcció*, Santanyí, Geha, 1974.
- A. Pons i Pastor, *Els reis de la Casa de Mallorca*, Barcelona, Editorial Barcino, 1957.
- G. Pons, *Santuario de Ntra. Sra. de “El Toro”*. *Panorama Balear*, n° 118, Palma de Mallorca, Luis Ripoll, editor, 1984.

G. Pons Pons, *La ermita de San Juan de Mahón*, Monografías menorquinas, nº 7, Ciutadella, José Allés Quintana, 1957.

J. Pons Fraga, *Ciutadella. Guia dels municipis de Menorca*, Menorca, Hora Nova, S.A., 2007.

J. Pons y Marqués, « Bernardo Carrió y su esposa venden a Guillermo Carrió un rafal en el término de Bellver, junto a la iglesia (1287, 13 octubre) », a *BSAL*, 28 (1941), p. 315-317.

L. Pons Olives, *Capelles i ermites rurals a Menorca*, Maó, Consell Insular de Menorca, 2002.

P. Ponsich, « La cathédrale Saint-Jean de Perpignan », a *Études roussillonnaises*, tome III, 2-3-4, Perpignan, 1953, p. 137-148.

P. Ponsich, « Le cloître Saint-Jean », a *Études roussillonnaises*, tome III, 2-3-4, Perpignan, 1953, p. 289-326.

P. Ponsich, *Catalunya Romànica. El Rosselló*, tom XIV, Barcelona, Enciclopèdia catalana, 1993.

P. Ponsich, « Esglésies de Conflent anteriors al 1300 », a *Catalunya romànica, tom VII, La Cerdanya, el Conflent*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1995, p. 272-276.

P. Ponsich, « Santa Maria d'Arles », a *Catalunya romànica, tom XXV, El Vallespir, el Capcir, el Donasà, la Fenolleda, el Perapertuès*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1995, p. 67 i 85.

P. Ponsich, « Sainte-Marie La Réal. Église paroissiale des Rois de Majorque. Abbatale de 1381 à 1780 », a *Études Roussillonnaises*. Tome XVII, Canet en Roussillon, 1999, p. 25-33.

J. Portella Coll, *Maó. Guia dels municipis de Menorca*, Menorca, Hora Nova, 2007.

E. J. Posadas López, *La Real Fuerza de Ibiza*, Eivissa, “Sa Nostra” Caixa de Balears, 1993.

L. Prendergast, *La Catedral de Palma, Mallorca: els seus orígens i evolució. Amb algunes notes sobre edificis menors situats en les seves proximitats*, Ciutat de Mallorca, Publicacions Catedral de Mallorca, 2014.

« Primer inventari de la capella de Santa Maria de Lluc any 1395 », a *Comunicació Lluc 12 (1991)*, Lluc, Santuari de Lluc, 1992.

M. Prin, « L'église des Jacobins de Toulouse : Les étapes de la construction », a *La naissance de l'essor du gothique méridional au XIIIe siècle*, Toulouse, Cahiers de Fanjeaux 9, Éditions Privat, 1974, p. 185-208.

C. Puig, “Le couvent des Dominicains à Perpignan au Moyen Âge”, a *Les Dominicains de Perpignan*, Perpignan, Ville de Perpignan, Musée Numismatique Joseph Puig, 1995, p. 3-11.

G. Puig Mascaró; C. Viudes Ginestra, *Fornalutx. Guia dels pobles de Mallorca*, Mallorca, Hora Nova, S.A., 2002.

J. M. Quadrado, « La ciudad de Mallorca en el siglo XV », a *BSAL*, 3 (1889), p. 51-55.

J. M. Quadrado, *La judería en Mallorca en el siglo XIV*, Palma de Mallorca, Panorama Balear, 1967.

J. M. Quadrado, *La judería de Mallorca en 1391*, E. Pascual Ramos (ed.), Palma, Leonard Muntaner Editor, 2008.

J. Queralt, « Le brillant Moyen Âge juif », a *Les Pyrénées-Orientales. Encyclopédie illustrée du Pays catalan*, Toulouse, Éditions Privat, 2002, p. 40-41.

M. Quetglas, *Ferrer de Pallarés, Paborde de Tarragona*, Palma de Mallorca, Escuela Tipográfica Provincial, 1929.

J. M. Quintana, *Alaior, el temps i la memòria*. Conferència d'obertura del curs del Fòrum Tercer Mil·lenni d'Alaior, Alaior, 1998.

J. M. Quintana, *Mahón*, Barcelona, Ediciones M, 2016.

S. Quiroga Conrado, *La reforma de l'església de Santa Eulàlia de Palma, 1889-1912*, Palma, Ajuntament de Palma, 2008.

M. M. de Quiroga Conrado, *Santa Margalida de Palma, de monasterio agustino a hospital militar. Siglos XIII-XIX*, Madrid, Ministerio de Defensa, 2014.

R. Rabassa Ensenyat, *El Puig de Pollença*, Pollença, Parròquia de Pollença, 1994.

J. A. Ramírez (dir.), *Historia del Arte, 2. La Edad Media*, Madrid, Alianza Editorial, 1996.

A. Ramis Puig-gròs; J. Vanrell Torelló, *El monestir de la Concepció de la Verge Maria de Sineu. Tessel·les de Memòria*, Sineu, Ajuntament de Sineu, 2015.

J. Ramis de Aireflor, « et al », *Historia documental de la Real Cartuja de Valldemosa*, Palma de Mallorca, Antigua Imprenta Soler, 1973.

J. Ramon, *Estudi arqueològic i històric del castell d'Eivissa. I. Estructures i elements arquitectònics*, Quaderns d'arqueologia pitiüsa, 6, Eivissa, Editorial Mediterrània, 2000.

M. Luisa Ramos, *Catedrals, monestirs i grans edificis religiosos*, Barcelona, Geoestel guies, 2005.

P. Rayó Bennàssar, *Itineraris urbans per la ciutat d'Inca*, Inca, Ajuntament d'Inca, 1993.

J. Reglà Campistol, Francia, *La Corona de Aragón y la frontera pirenaica. La lucha por el Valle de Arán (siglos XIII-XIV)*, Tremp, Garsineu Edicions, 2007.

J. M. Renault, *Montpellier, du charme à la folie*, Montpellier, Créations du Pélican, 1997.

« Restauración de la cueva de San Martín de Alcudia », a *BSAL*, 2 (1887), p. 113-116.

G. Reus i Mas; M. Ballester i Julià, *La parroquia de Campos en el siglo XIII. L'oratori de Sant Blai*, Campos, Amics de Sant Blai, 1994.

G. A. Reus i Planells, « Cinc itineraris a través de la història arquitectònica d'Alcúdia », a *I Jornades d'Estudis Locals d'Alcúdia*, Alcúdia, Ajuntament d'Alcúdia, 1999, p. 101-139.

G. A. Reus i Planells, « Les inscripcions àrabs del Palau dels Reis de Mallorca a Perpinyà », a *XXVIII Jornades d'Estudis Històrics Locals, La Ciutat de Mallorca i els segles del gòtic*, Palma, Institut d'Estudis Balearics, 2010, p. 283-298.

G. A. Reus i Planells, « Dos claustres barrocs a Inca. Sant Francesc i Sant Domingo. Notes historicoartístiques », a *XI Jornades d'Estudis Locals*, Inca, Ajuntament d'Inca, 2011, p. 155-170.

G. A. Reus i Planells, *L'arquitectura gòtica a Mallorca. Una proposta dirigida al professorat*. Memòria del treball de final de màster. Màster universitari de Formació del Professorat. Especialitat de Geografia i Història, Palma, Universitat de les Illes Balears, 2013.

G. A. Reus i Planells, « L'art gòtic a Inca. Arquitectura religiosa », a *XIV Jornades d'Estudis Locals. Inca, 2013*, Inca, Ajuntament d'Inca, 2014, p. 141-160.

R. Rey, *L'art gothique du midi de la France*, Paris, Henri Laurens, Éditeur, 1934.

J. Reynal; M. Castillo (photos), *L'art gothique en Pays catalán. Sur les pas des rois de Mallorca/Seguint els passos dels reis de Mallorca*, [Catàleg d'exposició], Toulouse, Éditions Privat, 2005.

J. Reynal ; J. P. Alazet, *Le palais des rois de Mallorca. Lexique illustré*, Canet, Éditions Trabucaire, 2010.

I. Ribas Muntaner, « Sobre'ls murs d'Alcúdia (1338) », a *BSAL*, 32 (1928), p. 138.

M. M. Riera Frau, « Ceràmiques islàmiques a la Vila de Sineu », *BSAL*, 42, (1986), p. 153-167.

M. M. Riera Frau, *Evolució urbana i topogràfica de Madîna Mayûrqa*, Palma, Ajuntament de Palma, 1993.

M. M. Riera Frau, « La urbanización de la ribera del mar », a *La Lonja de Palma*, Palma, Govern de les Illes Balears. Conselleria d'Obres Públiques i Transport. Direcció General d'Arquitectura i Habitatge, 2003, p. 23-32.

J. Riera Sans, « La Sinagoga Major dels jueus de Barcelona en la tradició documental », a *Estudis Històrics i Documentals dels Arxius de Protocols*, Barcelona, Col·legi de Notaris de Catalunya, 2002, p. 7-73.

J. Rifa, *L'histoire de nos villages. Pyrénées-Orientales*, 2 tomes, Saint- Estève, Alliance Éditions, 2009.

L. Ripoll, *Sucinta historia de la Cartuja de Valldemossa*, Palma, A. Comas, 1978.

E. Riu-Barrera, « La capella reial de Santa Àgata de Barcelona », a *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura II. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos 2*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2003, p. 105-108.

P. Riudavets y Tudury, *Historia de la Isla de Menorca*, parte tercera, Mahón, Establecimiento Tipográfico de B. Fábregues, 1888.

Robert ; N. Verdier (eds.), *Dynamique et résilience des réseaux routiers archéolgéographes et archéologues en Île-de-France*, Château de Tours, FERACF, 2014.

F. Robin, *Midi gothique, de Béziers à Avignon*, Paris, Picard Éditeur, 1999.

P. Roca, « et al », « Estudi del comportament sísmic de l'estructura de Santa Maria del Mar, Santa Maria del Pi i la Catedral de Mallorca », a *El gòtic meridional català: cases, esglésies i palaus*, Premià de Mar, Editorial Clavell, 2009, p. 187-203.

P. Roca, « et al », « La importància del coneixement del procés constructiu en l'anàlisi estructural de construccions antigues. Aplicació a la catedral de Mallorca i a Santa Maria del Mar a Barcelona », a *El gòtic meridional català: cases, esglésies i palaus*, Premià de Mar, Editorial Clavell, 2009, p. 67-79.

A. Rodríguez Carreño, « Conquesta i feudalització. El cas de Pollença. Mallorca (1298-1304) », a *Estudi General*, núm. 5-6, 1986, p. 371-387.

E. Rodríguez-Picavea Matilla, *La Corona de Aragón en la Edad Media*, Madrid, Ediciones Akal, 2015 [1997].

A. Romeu de Armas, *El obispado de Telde. Misioneros mallorquines y catalanes en el atlántico*, Madrid-Las Palmas, Patronato de la "Casa de Colón", Biblioteca Atlántica, 1960.

M. Ros, « Couvents et anciens couvents à Perpignan aujourd'hui », a *Le Roussillon entre Ciel et terres. Richesses du patrimoine chrétien roussillonnais*, Perpignan, Association pour la valorisation du patrimoine Chrétien Roussillonnais, 2009, p. 247-253.

G. Rosselló Bordoy, *Mallorca Musulmana (estudis d'arqueologia)*, Palma de Mallorca, Ed. J. Mascaró Passarius, 1973.

G. Rosselló Bordoy (coord.), *Els reis de Mallorca i el seu poble, 1229-1349*, [catàleg d'exposició], Palma, Conselleria d'educació i cultura de la Comunitat Autònoma de les Illes Balears, 1983.

G. Rosselló Bordoy, *El Islam en las Islas Baleares. Mallorca Musulmana según la Remembrança... de Nunyo Sanç y el Repartiment... de Mallorca*, Mallorca, Universitat de les Illes Balears, 2007.

G. Rosselló Bordoy (dir.), *El tractat de Capdepera de 1231 i la independència de Menorca: Actes de les Jornades d'estudi i debat: Capdepera, 20, 21, 22 i 23 de novembre 2008*, Capdepera, Ajuntament de Capdepera, 2009.

J. Rosselló Lliteras, « El convento de Santo Domingo de Mallorca, s. XIII-XV », *BSAL*, 41, (1985), p. 115-130.

J. Rosselló Lliteras, *Els pergamins de l'arxiu parroquial de Santa Creu, volum I*, Palma de Mallorca, Consell Insular de Mallorca, 1989.

J. Rosselló Lliteras, *Els pergamins de l'arxiu parroquial de Santa Eulàlia. volum I: 1230-1349*, Palma, Consell de Mallorca, 1999.

J. Rosselló Lliteras, *Els pergamins de la Cartoixa de Valldemossa*, Palma, Consell de Mallorca, 2000.

R. Rosselló Vaquer, *Felanitx a mitjan segle XIII*, Felanitx, 1972.

R. Rosselló Vaquer, *Felanitx a la segona part del segle XIII*, Felanitx, 1973.

R. Rosselló Vaquer, *Història de Campos. De la Prehistòria al segle XVI. Volum primer*, Campos, Ajuntament de Campos, 1977.

R. Rosselló Vaquer, *Història de Manacor. Segle XIV*, Palma de Mallorca, Gràfiques Miramar, 1978.

R. Rosselló Vaquer, *Història d'Alaró. Segles XIII-XIV*, Mallorca, 1979.

R. Rosselló Vaquer, *Notes per a la història de Deià (IV). Segles XIII-XVI*, Mallorca, 1980.

R. Rosselló Vaquer, « Formentera. Notes històriques », *Estudis Baleàrics*, 3, (1981), p. 237-247.

R. Rosselló Vaquer, *Relacions entre Mallorca i Canàries a l'Edat Mitjana*, Felanitx, Editorial Ramon Llull, 1981.

R. Rosselló Vaquer, *Notes històriques de Petra*, Petra, Imprenta Apóstol y Civilizador, 1985.

R. Rosselló Vaquer, *Sant Joan: segles XIII-XVI*, Sant Joan, Ajuntament de Sant Joan, 1985.

R. Rosselló i Vaquer, *Aportació a la història medieval de Menorca. Segle XIV (Reis de Mallorques i Pere el Cerimoniós)*, Maó, Consell Insular de Menorca, 1985.

R. Rosselló Vaquer, *Noticiari d'Algaida (Castellitx a l'Edat Mitjana)*, Mallorca, 1988.

R. Rosselló Vaquer, « El Pla de Sant Jordi. Notes històriques (Segles XIII-XVI) », a *BSAL*, 45 (1989), p. 91-103.

R. Rosselló Vaquer, *Bunyola en el segle XIV*, Bunyola, Col·lectiu Cultural Sitja, 1995.

R. Rosselló Vaquer, *Noticiari de Santanyí*, Santanyí, Ajuntament de Santanyí, 2000.

R. Rosselló Vaquer, *La ciutat de Mallorca en el segle XIII (documentari) I*, Felanitx, 2001.

R. Rosselló Vaquer, *Noticiari de Castell-Llubí*, Llubí, Ajuntament de Llubí, 2002.

R. Rosselló Vaquer, *Noticiari de Castell-Llubí (II)*, Llubí, Ajuntament de Llubí, 2003.

R. Rosselló Vaquer, *El castell de Santueri (Notes històriques)*, Felanitx, 2012.

R. Rosselló Vaquer; J. Albertí, *Bunyola en el segle XIII*, Bunyola, Col·lectiu Cultural Sitja, 1995.

R. Rosselló; J. Albertí, *Història de Banyalbufar. Segles XIII-XVI*, Palma, Leonard Muntaner Editor, 1995.

R. Rosselló; J. Albertí, *Història de Selva*, Selva, Ajuntament de Selva, 2003.

R. Rosselló Vaquer; J. Bover Pujol, *Història d'Andratx. Segles XIII-XIV*, Ciutat de Mallorca, Gràfiques Miramar, 1978.

R. Rosselló Vaquer; R. Ferrer Massanet, *Història de Manacor, segle XIII*, Palma de Mallorca, Gràfiques Miramar, 1977.

R. Rosselló Vaquer; A. López Pons, *Història de Campanet. De la prehistòria al segle XVI*, Palma de Mallorca, Gràfiques Miramar, 1982.

R. Rosselló i Vaquer; A. Murillo i Tudurí, *Els jueus dins la societat menorquina del segle XIV*, Maó, Institut Menorquí d'Estudis, 1990.

R. Rosselló Vaquer; J. Segura; *Història de Puigpunyent. Segles XIII-XIV*, Palma, Leonard Muntaner Editor, 1996.

R. Rosselló Vaquer; O. Vaquer Bennàsar, *Història de Sencelles i Costitx 1229-1600*, Palma, Conselleria de Cultura, Educació i Esports, Govern Balear, 1993.

M. Rotger; J. Miralles, « Establecimiento de una mezquita a Pedro Sastre (Cartulario del primer obispo de Mallorca) », a *BSAL*, 13 (1911), p. 143.

M. Rotger Capllonch, *Historia de Pollensa. Tomo I*, Palma de Mallorca, Imprenta Sagrados Corazones, 1967.

A. de Roux, Perpignan. *De la place forte à la ville ouverte Xe-XXe siècle*, Saint-Estève, Éditions Les Presses Littéraires, 2014.

J. Roux, *Cluny*, Vic-en-Bigorre, MSM, 2004.

J. Roux, *Les Cisterciens*, Vic-en-Bigorre, MSM, 2002.

A Rovira Virgili, *Història Nacional de Catalunya*, volums II, III y IV, Barcelona, Edicions Pàtria, 1922-1926.

A. Rumeu de Armas, *El obispado de Telde. Misioneros mallorquines y catalanes en el atlántico*, Las Palmas/Madrid, Patronato de la “Casa de Colón”. Biblioteca Atlántica, 1960.

A. Sabarthès, « Alet, Saint-Martin de Limoux, N. D. De Marceille », a *Cahiers d'Histoire et archéologie*, II, 8, u quadern, 1931, p. 185-200.

M. Sabater Jesús, *Santa Catalina, el meu barri*, Palma: Ajuntament de Palma, 2011.

T. Sabater, « Art i arquitectura en temps de Jaume II. Estat dels coneixements », a *XXX Jornades d'Estudis Històrics Locals, Jaume II i Sanç I: Dues actituds, un mateix projecte*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 2012, p. 55-72.

T. Sabater, « Jaume II promotor de les arts. La capella de la Trinitat de la Seu de Mallorca » a *Le plaisir de l'art du Moyen Âge. Commande, production et réception de l'œuvre d'art*. Mélanges en hommage à Xavier Barral i Alet, Paris, Éditions Picard, 2012, p. 201-205.

J. Sagnes (dir.), *Nouvelle histoire du Roussillon*, Perpinyà, Editorial Trabucaire, 1999.

M. Salas (dir.), *Projecte d'intervenció a la Torre del Palau de Manacor*, MUSA, Revista del Museu d'Història de Manacor, núm. 7, Manacor, Museu d'Història de Manacor, 2011.

J. M. Salrach, *Història dels Països Catalans. Des dels orígens a 1714*, volum 1, Barcelona, Edhasa, 1980.

M. Sanchis Guarner, *La ciutat de València. Síntesi d'Història i de Geografia urbana*, València, Generalitat Valenciana, Ajuntament de València, Cinc Segles, 1997.

P. A. Sancho i Vicenç, « Casa per rectoria de Santa Eulàlia (1308 N. 1309) », a *BSAL*, 21 (1926), p. 189-190.

D. Sandron, « Chapelles palatines : succès d'un type architectural (XIIIe-XIVes.) », a *Un palais dans la ville. Volume 1. Le Palais des rois de Majorque à Perpignan*, Canet, Éditions Trabucaire, 2014, pp. 249-258.

A. Santamaría Arández, *Mallorca Medieval. Obra selecta. Volum Homenatge*, Palma, Govern de les Illes Balears, Conselleria d'Educació i Cultura. Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics, 2005.

P. A. Sanxo, « Sobre si's devien fer obre en els murs del barri del Castell de Mahó o en els murs del mateix Castell (1337 N. 1338) », a *BSAL*, 23 (1930), p.85.

A. Sari, « La arquitectura del gótico mediterráneo en Cerdeña », a *Una arquitectura gótica mediterránea, vol. II*, [Catálogo de Exposición], València: Generalitat Valenciana. Conselleria de Cultura i Educació. Subsecretaria de Promoció Cultural, 2003, p. 33- 50.

M. P. Sastre Alzamora, « La iglesia de Santo Domingo de Palma. Hipótesis de su emplazamiento », a *XXVIII Jornades d'Estudis Històrics Locals. La Ciutat de Mallorca i els segles del gòtic*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 2010, p. 315-332.

M. P. Sastre Alzamora, *El desaparecido convento de Santo Domingo de Palma. Ensayo de sistematización de su patrimonio histórico-artístico*. Memoria de investigación, Palma, Universidad de las Islas Baleares. Departamento de Ciencias Históricas y Teoría de las Artes, 2012.

J. C. Sastre Barceló, *Santa Clara de Palma: vida quotidiana en un monestir medieval*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 1993.

J. C. Sastre Barceló, « L'acció urbanitzadora del monestir de Santa Clara sobre el barri de la Calatrava com a model d'urbanisme medieval », a *XVI Jornades d'Estudis Històrics Locals. El Regne de Mallorca a l'època de la dinastia privativa*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 1998, p. 349-363.

J. C. Sastre Barceló, « Documentació sobre l'orde del temple a l'Arxiu de Santa Clara », a *BSAL*, 60 (2004), p. 39-62.

J. Sastre Moll, « El castillo de Sent Agayz o la almudaina de Mahón », a *BSAL*, 40 (1984), p. 331-336.

J. Sastre Moll, « El primer libro de fábrica y sacristía de la Seo de Mallorca (1327-1345) », a *BSAL*, 43 (1987), p. 45-58.

J. Sastre Moll, « La remodelación de la Almudaina de Madina Mayurqa en Palau Reial por Jaime II y Sancho I (1305-1314) », a *BSAL*, 45 (1989), p. 105-122.

J. Sastre Moll, « Los pobres y su asistencia hospitalaria en Menorca. La captación de limosnas por órdenes religiosas (siglo XIV) », a *BSAL*, 57 (2001), p. 49-60.

J. Sastre Moll, « Realitzacions urbanístiques de Jaume II i el Castell de Bellver de la Ciutat de Mallorca », a *Bellver 1300-2000. 700 anys del castell*, Palma, Ajuntament de Palma, 2001, p. 19-33.

J. Sastre Moll, « Palaus rurals a Mallorca: la reestructuració del Palau de Sineu (1309) », a *BSAL*, 60 (2004), p. 63-100.

J. Sastre Moll, « El proceso constructivo de la Seo de Mallorca durante la Edad Media », *BSAL*, 61, (2005), p. 321-328.

J. Sastre Moll « El llibre d'obra del Castell de Bellver (1309-10) », a *BSAL*, 63 (2007), p. 165-202.

J. Sastre Moll, *La Seu de Mallorca (1390-1430). La prelatura del bisbe Lluís de Prades i d'Arenós*, Palma, Consell de Mallorca, Departament de Cultura, 2007.

J. Sastre Moll, « Arquitectes i picapedrers en el Regne de Mallorca durant la dinastia privativa (1311-1343) », a *XXVIII Jornades d'Estudis Històrics Locals. La Ciutat de Mallorca i els segles del gòtic*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 2010, p. 333-350.

J. Sastre Moll, *El desenvolupament urbà, social, econòmic i institucional de la vila d'Alaior a l'època medieval*, Alaior, Ajuntament d'Alaior, 2012.

F. Sastre Portella, « El pariatge de Menorca de 1301 », a *Mayurqa, 20. Revista del Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts*. Palma: Universitat de les Illes Balears, 1981-1984, p. 141-154.

F. Sastre Portella, *La ciutadella de Menorca en el trànsito a la modernidad*, Maó, Consell Insular de Menorca, 1982.

F. Sastre Portella, *Aportacions a la historia de Sant Joan de Missa*, Ciutadella de Menorca, Edicions Nura, 1997.

F. Sastre Portella, « L'església menorquina durant el Regne Privatiu », a *El Regne de Mallorca a l'època de la dinastia privativa, XVI Jornades d'Estudis Històrics Locals*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 1998, p. 149-164.

W. Sauerländer, « Architecture gothique et mise en scène des reliques. L'exemple de la Sainte-Chapelle », a *La Sainte-Chapelle de Paris. Royaume de France ou Jérusalem céleste?*, Turnhout, Brepols Publishers n.v., 2007, p. 113-136.

S. Sebastián, *El patrimonio artístico de Ibiza*, Palma de Mallorca, Instituto de Estudios Baleáricos, 1973.

S. Sebastián, « Arte gótico », a *Baleares*, Madrid, Publicaciones de la Fundación March, 1974.

M. Seguí Aznar (a cura de), *Estudis sobre arquitectura i urbanisme, volum 2. Guillem Forteza*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1984, p. 144-149.

M. Seguí Aznar, *Arquitectura contemporánea en Mallorca (1900-1947)*, Palma, Universitat de les Illes Balears, Col·legi Oficial d'Arquitectes de les Balears, 1990.

J. Segura i Salado, *Possessions fortificades de Manacor*, Manacor, Ajuntament de Manacor, 1987.

J. Segura Salado, « El Castell del Temple », a *Actes del III Congrés El nostre patrimoni cultural: el patrimoni tudat (1836-1994)*, Palma, Societat Arqueològica Lul·liana, 1995, p. 281-289.

J. Segura Salado, « La Torre de Vernissa o el fort dels templers (Alcúdia) », a *III Jornades d'Estudis Locals d'Alcúdia*, Alcúdia, Ajuntament d'Alcúdia, 2004, p. 187-199.

M. Segura, *Possessions de Mallorca, volum II*, Campos, Edicions Teix, 1987.

G. Seguí Vidal, « Fuentes literarias y monumentales de la historia del Monasterio de Santa María de la Real », a *BSAL*, 28 (1940), p. 92-102.

G. Semenou, *Notre Dame de Marceille. Le Sanctuaire et son Pèlerinage*, Carcassonne, Imprimeries Gabelle, 1992.

P. J. Serra, « El Castillo del Rey de Pollensa. Memoria leída en la Arqueológica en 3 de Abril de 1884 », a *BSAL*, 1 (1885), p. 1-5.

P. J. Serra, « El Castillo del Rey de Pollensa (continuación) », a *BSAL*, 1 (1885), p. 1-4.

P. J. Serra, « El Castillo del Rey de Pollensa (continuación) », a *BSAL*, 1 (1885), p. 1-3.

P. J. Serra, « El Castillo de Pollensa (conclusión) », a *BSAL*, 1 (1885), p. 1-6.

J. Serra, Pbro., « El Castell de Capdepera », a *BSAL*, 8 (1899), p. 31-32.

J. Serra Barceló, « *Domus Magister Johannis*. La transformació d'un espai a Madîna Mayûrqa », a *BSAL*, 64, (2008), p. 44-49.

J. Serra i Barceló; M. Bernat i Roca, « L'església del Prat de Sant Jordi segons els apunts de Rafael Ysasi a Oratorios primitivos de Mallorca », a G. Rosselló Bordoy (ed.), *VIIè Congrès de Patrimoni. El nostre patrimoni cultural: arquitectura i enginyeria popular a Mallorca*, Palma de Mallorca, Societat Arqueològica Lul·liana, 2006, p. 15-42.

J. Serra i Barceló; M. Bernat i Roca, « Tradició popular i notes històriques a l'entorn de l'església de Sant Bartomeu del Callet (Ciutat de Mallorca, segles XIII-XIX) », a G. Rosselló Bordoy (ed.), *VIIè Congrès el nostre patrimoni cultural: arquitectura i enginyeria popular a Mallorca*, Palma de Mallorca, Societat Arqueològica Lul·liana, 2006, p. 43-70.

A. Serra Desfilis, « Arquitectura y poder civil en las ciudades de la Corona de Aragón (siglos XIV-XV) », a *La Ciutat de Mallorca i els segles del gòtic. XXVIII Jornades d'Estudis Històrics Locals*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 2010, p. 57-78.

A. Serra Desfilis, « La historia de la arquitectura gòtica mediterranea en obres: processos de construcció e interpretació en los edificios », a *Arquitectura en construcció en Europa en època medieval y moderna*, València, Universitat de València, 2010, p.13-53.

A. Serra Desfilis, « Convivencia, asimilación y rechazo: el arte islámico en el reino de Valencia desde la conquista cristiana hasta las Germanías (circa 1230-circa 1520) », a *Memoria y significado: uso y recepción de los vestigios del pasado*, València, Universitat de València, 2013, p. 33-60.

A. Serra Desfilis, « Gli ordini mendicanti e la città: localizzazioni conventuali e urbanizzazione a Valencia (secoli XIII-XV) », a *Storie di città e architetture. Scritti in onore di Enrico Guidoni*, Roma, Edizioni Kappa, 2014.

B. Serra Martí, *Oratori de Santa Aina*, Palma de Mallorca, Publicacions de la Parròquia d'Alcúdia, núm. 1, 1990.

B. Serra Martí, *Guía de la parroquia de San Jaime de Alcudia*, Alcúdia, Publicacions de la Parròquia d'Alcúdia, núm. 2, 1992.

B. Serra Martí, *Història de la Parròquia d'Alcúdia*, Alcúdia, Publicacions de la Parròquia d'Alcúdia, núm. 3, 1993.

B. Serra Martí; F. Guasp Nadal; G. Guasp Bou, *Temples d'Alcúdia, Temples of Alcúdia, Gotteshäuser von Alcúdia*, Alcúdia, Publicacions de la Parròquia d'Alcúdia, núm. 4, 1996 [1994].

F. Serra de Gayeta d'Asprer, *Sor Flor Ricomana, fundadora del monestir del Puig de Pollença*, Pollença, Corporació Municipal de Pollença, 1969.

R. Serres-Brià, « El monestir de Santa Clara de Perpinyà », a *Miscel·lània d'homenatge a Gabriel Roura i Güibas*, Anals de l'Institut d'Estudis Gironins, vol. LII, Girona, 2011, p. 225-236.

G. Sintès Espasa; C. Andreu Adame; M. A. Hernández Gómez, *Enciclopèdia de menorca. Tom Setzè. Història de l'Art*. Maó, Obra Cultural de Menorca, 2004.

« Sobre l'alqueria de Coanegra (1302) », a *BSAL*, 27 (1938), p. 291-295.

S. Soler; R. Ginard; B. Bauçà, *El temple parroquial de Sant Joan. De l'església vella a l'església nova*, Sant Joan, Monografies santjoaneres, 7, 1998.

F. Soldevila, *Història de Catalunya*, volum I, Barcelona, Editorial Alpha, 1934.

R. Soto Company, « Mesquites urbanes i mesquites rurals a Mayurqa (Estudi documental i problemes d'interpretació) », a *BSAL*, 37, (1979), p. 113-135.

R. Soto, « Repartiment i repartiments: l'ordenació d'un espai de colonització feudal a la Mallorca del segle XIII », a *De al-Andalus a la sociedad feudal: los repartimientos bajomedievales*, Barcelona, 1990, p. 1-51.

R. A. Sundt, « “Mediocrates domos et humiles habeant fratres nostri:” Dominican Legislation on Architecture and Architectural Decoration in the 13th Century », a *Journal of the Society of Architectural Historians*, vol. 46, nº 4, Oakland, University of California Press, 1987, p. 394-407.

R. A. Sundt, « La cathédrale d'Albi et les églises gothiques à chapelles hautes : Style, fonction et diffusion », a *Autour des maîtres d'oeuvre de la cathédrale de Narbonne. Les grandes églises gothiques du Midi sources d'inspiration et construction. Actes du 3e colloque d'histoire de l'art méridionale au Moyen-Âge*, 4 et 5 décembre 1992, Ville de Narbonne, 1994, p. 121-128.

J. Sureda Pons (Coord.), *Baleares. La España Gótica*, Madrid, Editorial Ediciones Encuentro, 1994.

M. Sureda i Jubany, *Catedral de Girona. Guia de visita*, Madrid, Ediciones Aldeasa, 2005.

F. Talladas, *Història de Campos*, Edició facsímil, Campos, Edicions Roig i Montserrat, 1994 (1892).

A. Taulé i Viñas, *Santa Maria del Mar. Passat i present*, Barcelona, La Hormiga de Oro, S.A., 2000.

J. Terrassa Flaquer, *Castell de Capdepera*, Capdepera, Patronat de Castell de Capdepera, 1997.

M. Torreño, *Arquitectura gòtica valenciana*, València. Carena Editors, 2010.

E. Torres, *Guia d'arquitectura d'Eivissa i Formentera (Illes Pitiüses)*, Barcelona, Publicacions del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, 1981.

M. Torres, *Guia d'espais naturals i patrimoni cultural d'Eivissa i Formentera*, Eivissa, Genial Edicions Culturals, 2001.

M. Torres, *Guia de l'església de Portmany. Sant Antoni Abat*, Eivissa, Parròquia de Sant Antoni Abat, 2009.

F. Torres Orell, « Intervenció arqueològica al cos sota la Capella de la Trinitat de la Catedral de Mallorca », a *Jaume II i la Catedral de Mallorca*, Mercè Gambús Saiz i Pere Fullana Puigserver (coords.), Col·lecció Seu de Mallorca, 3, Palma, Capítol Catedral de Mallorca, 2012, p. 71-83.

F. Xavier Torres Peters, « L'ocàs del monestir de Santa Maria de Formentera », a *Estudis Baleàrics. Homenatge a Marià Villangómez i Joan Marí Cardona. Miscel·lània*, n°74/75, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 2004, p. 101-112.

B. Tourre (dir.), *Église Saint-Roch de Montpellier. Présentation historique, artistique e littéraire*, Montpellier, Direction régionale des Affaires Culturelles, 2015.

J. Tous Melià, *Palma a través de la cartografia (1596-1902)*, Palma, Ajuntament de Palma, 2009.

J. Tremoleda; J. Pla, *La basílica de la llum de Castelló d'Empúries*, Girona, Fons Mn. Narcís Costabella, 2013.

R. Tréton (edició i estudi), *Diplomatari del Masdeú*, volum I, Fundació Noguera, Lleida, Pagès Editors, S.L., 2010.

A. Trin, *Calvinet, histoire et description*, Aurillac, Éditions Gerbert, 1994.

A. Truyols i Pont, Pre., « El Alcázar de Manacor (El Palau) », a *BSAL*, 12 (1908), p. 106-109.

« Unió de la parroquia de Santa Maria de Marratxí a la de Santa Maria del Camí », a *BSAL*, 27, (1938), p. 303-309.

C. Vaccaro, *Reg'art Sacré. Monuments sacrés des Pyrénées-Orientales*, Arles-sur-Tech, Édition Copylux, 2001.

J. B. de Vaivre (et al.), *L'art gothique en Chyre*, Paris, Institut de France, Boccard, 2006.

G. Valero i Martí, *Itinerarios por el centro histórico de Palma*, Palma, Ajuntament de Palma, 1995.

G. Valero i Martí, *Sencelles. Guia de passeig*, Palma, Edicions Documenta Balear, 1999.

G. Valero i Martí, *Les possessions de la Serra de Tramuntana. Història i patrimoni*, Palma, J.J. de Olañeta, Editor, 2013.

J. Valette, *Saint-Paul de Frontignan à travers les siècles. Chronologie des divers remaniements*, Frontignan, 2006.

F. Valls i Taberner; F. Soldevila, *Història de Catalunya*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002.

J. Vanrell i Torelló, « L'Hospital de Sineu (1ª part), de la reforma a l'enderroc, 1917-1921 », a *Díngola*, n° 17, Juliol 2015, Sineu, Obra Cultural Balear, 2015, p. 56-58.

P. Ventayol Suau, « Cueva de San Martín de Alcudia », a *BSAL*, 19 (1922), p. 97-100.

P. Ventayol Suau, « Cueva de San Martín de Alcúdia », a *BSAL*, 19 (1922), p. 136-142.

P. Ventayol Suau, « Oratorio de Sta. Ana de Alcudia », a *BSAL*, 20 (1924), p. 182-188.

P. Ventayol Suau, « Parroquia Antigua y Moderna de Alcudia », a *BSAL*, 21 (1926), p. 125-126.

P. Ventanyol Suau, « Parroquia Antigua y Moderna de Alcudia (continuación) », a *BSAL*, 21 (1926), p. 129-131.

P. Ventanyol Suau, « Parroquia Antigua y Moderna de Alcudia (continuación) », a *BSAL*, 21 (1926), p. 155-160.

P. Ventanyol Suau, « Parroquia Antigua y Moderna de Alcudia (continuación) », a *BSAL*, 21 (1926), p. 181-185.

P. Ventanyol Suau, « Parroquia Antigua y Moderna de Alcudia (conclusión) », a *BSAL*, 21 (1927), p. 245-250.

P. Ventanyol Suau, *Historia de Alcudia*, volum I i II, Mallorca, 1982.

T. Vibot, *Les possessions de Mallorca*, volum 1, Pollença, El Gall Editor, 2006.

T. Vibot, *Les possessions de Mallorca*, volum 2, Pollença, El Gall Editor, 2007.

T. Vibot, *Guillem Sagrera. Entre la pedra i el cisell*, Pollença, El Gall Editor, 2015.

J. Vich; J. Muntaner, *Documenta Regni Majoricarum*, Palma de Mallorca, Imprenta Amengual y Muntaner, 1945.

P. Vidal, *Histoire de la Ville de Perpignan*, Paris, H. Welter éditeur, 1897.

T. Vilanova Suau; M. Cerdà Martín, *Ternelles i el Castell del Rei. Itineraris de Pollença. Núm. 3*, Pollença, Ajuntament de Pollença, 1994.

P. Vilar (dir.), *Història de Catalunya*, volum II, Barcelona, Edicions 62, 1987.

J. Villanove, *Raconte-moi les Rois de Mallorca*, tomes I et II, Sant Joan les Fonts, Impremta Aubert, 2004.

J. de Villanueva, *Viage literario á las iglesias de España (Viage á Mallorca)*, t. XXVI, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851.

R. Vinas (et al.), *Les templiers en Pays Catalan*, Canet, Éditorial Trabucaire, 1998.

A. Vinas ; R. Vinas; R. Treton, « Donation aux Templiers », a *BSAL*, 60, (2004), p. 285-288.

A. Vinas ; R. Vinas, *La conquête de Majorque. Textes et documents*, Perpignan, Société Agricole Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales, 2004.

A. Vinas ; R. Vinas, *Le Livre des Faits de Jaume le Conquérant*, Perpignan, Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales, 2007.

R. Vinas, « L'œuvre des Templiers en Roussillon : vestiges authentiques, erreurs historiques et fantasmes », a *Le Roussillon entre Ciel et Terres. Richesses du patrimoine chrétien roussillonnais*, Perpignan, Association pour la valorisation du patrimoine Chétien Roussillonnais, 2009, p. 18-27.

R. Vinas, « L'Obra del Rei Jaume II de Mallorca (30 de maig de 1243, Montpellier – 31 de maig de 1311, Ciutat de Mallorca) », a *XXX Jornades d'Estudis Històrics Locals, Jaume II i Sanç I: Dues actituds, un mateix poder*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 2012, p. 15-30.

« Visita al castillo de Bellver », a *BSAL*, 1 (1885), p. 6.

P. Viviane « et al. », *La naissance et l'essor du gothique méridional au XIIIe siècle*, Toulouse, Éditions Privat, 1974.

M. Watteaux, « L'analyse archéologéographique des réseaux routiers dans la longue durée, Nouvelles approches méthodologiques et théoriques », a L. Beauguitte (ed.), *Les réseaux dans le temps et dans l'espace. Actes de la deuxième journée d'étude du groupe fmr*, Paris, 2013, p. 74-100.

C. Wenzler, *Un défi médiéval. Les cathédrales gothiques*, Rennes, Éditions Ouest-France, 2000.

P. Wolf (dir.), *Histoire du Languedoc*, Toulouse, Éditions Privat, 1967.

P. Wolf (dir.), *Histoire de Perpignan*, Toulouse, Éditions Privat, 1985.

P. Xamena; R. Rosselló, *Història de Felanitx*, volum primer, Palma de Mallorca, Gràfiques Miramar, 1976.

P. Xamena; Francesc Riera, *Història de l'Església a Mallorca*, Palma, Editorial Moll, 1986.

P. Xamena Fiol, *Història de Mallorca*, Palma de Mallorca, Editorial Moll, 1991.

P. Xamena Fiol, « Les parròquies de Mallorca des de la restauració de la seu episcopal fins avui », a *Comunicació: Revista del Centre d'Estudis Teològics de Mallorca*, 104, Palma: CETEM, 2002, p. 79-104.

R. de Ysasi Ransome, *Palma de Antaño. A través de un cristal*, Palma, José J. de Olañeta, Editor, 1998.

D. Zaforteza y Musoles, *La Ciudad de Mallorca*, tomos I-V, Palma, Ajuntament de Palma, 1989.

A. Zaragoza Catalán, *Arquitectura gòtica valenciana*, València, Generalitat Valenciana, Conselleria de Cultura i Educació, 2000.

A. Zaragoza Catalán; Javier Ibáñez Fernández, « Hacia una historia de la arquitectura en la Corona de Aragón entre los siglos XIV y XV a partir de los testeros de los templos. Ábsides construidos, ábsides proyectados e ideales y ábsides sublimes » a; *Artigrama*, 29. (2014), p. 261-303.